

PRILOG GRAĐI
ZA HISTORIJU
NOP SLAVONIJE
1941

Historijski
Institut
Slavonije
Slav. Brod

PRILOG GRAĐI
ZA HISTORIJU NARODNOOSLOB ODILACKOG
POKRETA U SLAVONIJI 1941. GOD.

REDAKCIONI ODBOR
Slavica Hrečkovski, Dragiša Jović, Zdravko Krnić, Slavica Musić,
Cvjetko Tomljanović, Milan Vranešević

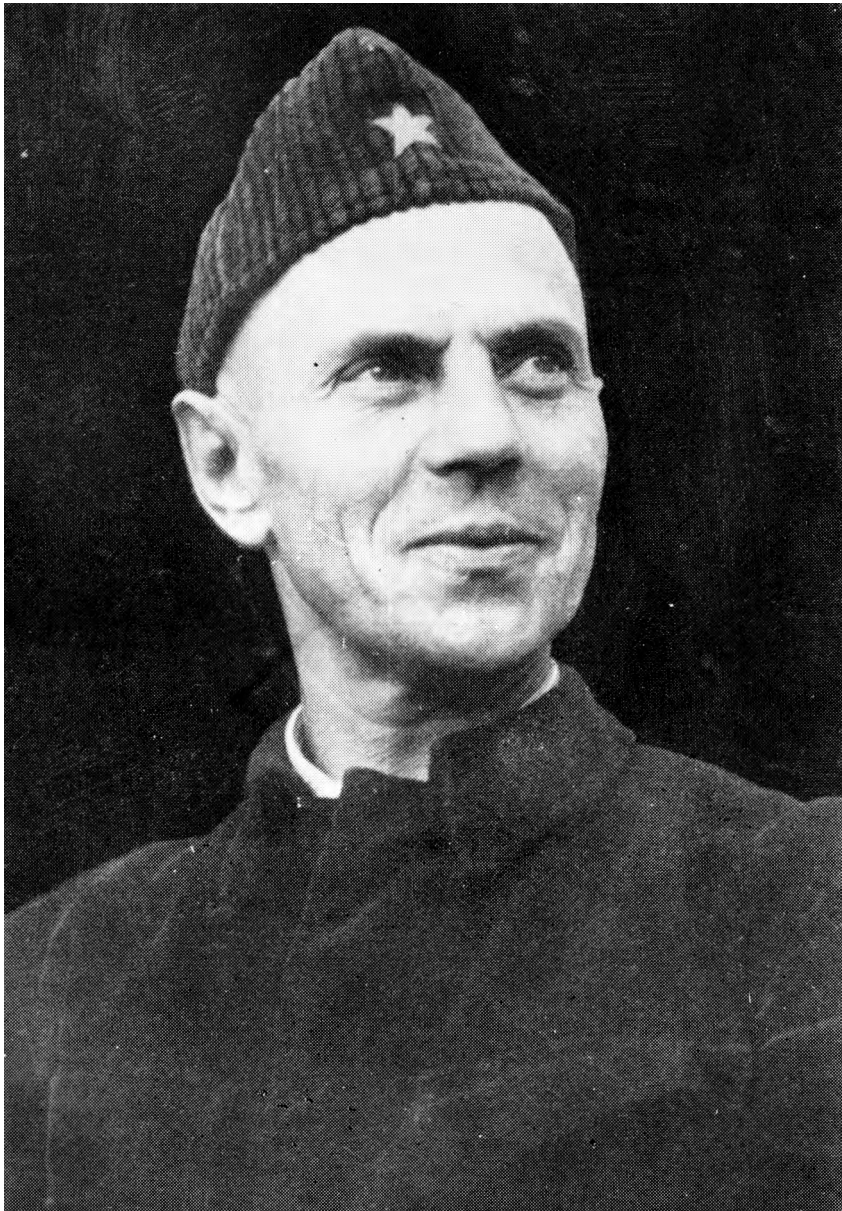
IZDANJE
HISTORIJSKOG INSTITUTA SLAVONIJE
SLAV. BROD

HISTORIJSKI INSTITUT SLAVONIJE

PRILOG GRAĐI

ZA HISTORIJU NARODNOOSLOBODILAČKOG
POKRETA U SLAVONIJI 1941. GODINE

SLAVONSKI BROD 1965

DR PAVLE GREGORIĆ

NAPOMENA REDAKCIJE

U izdanju Historijskog arhiva u Slav. Brodu objavljena je 1962. god. prva knjiga »Građe za historiju NOP u Slavoniji«. Knjiga sadrži izbor arhivskih dokumenata koji se odnose na prilike u Slavoniji 1941. godine. To su mahom ustaški, domobranski i njemački dokumenti. Međutim, o radu Partije i SKOJ-a u tom razdoblju sačuvano ih je vrlo malo. Zbog objektivnih uslova oslobodilačke borbe nema iz toga vremena ni bilo kakvih drugih pisanih izvora. U to vrijeme u Slavoniji nije izdavan ni jedan list, nL?u štampani bilteni i tome slično.

Polazeći dakle od ovakve situacije i značaja događaja u Slavoniji 1941. god., a sa namjerom da istraživačima i javnosti uopće stavi na uvid i korištenje što više podataka, Historijski institut je smatrao za potrebno da pripremi za štampu i objavi građu pisanu na osnovu sjećanja.

1950. god., po uputstvima Komisije za historiju radničkog pokreta i KP CK KPH, komisije pri kotarskim komitetima pristupile su pisanju podataka o Partiji i SKOJ-u 1941. godine. U pisanju ovih materijala, prema kotarima iz 1941. god., učestvovali su prvoborci i organizatori ustanka, dakle ljudi koji najbolje poznaju događaje onoga vremena i koji su zato bili najpozvaniji.

Radnici Historijskog instituta kritički su izučavali sve napise. Uspoređivali su ih sa postojećim arhivskim dokumentima, provjeravali su imena, termine, događaje i druge podatke. Komparirali su i usklađivali materijale jednog kotara sa materijalima drugog, i to u prvom redu susjednih i onih koji su međusobno bili povezani vojnim jedinicama, akcijama, konferencijama i slično. Intervenirali su samo u onim slučajevima kada su utvrdili historijske netačnosti, nelogičnosti i nesistematično izlaganje podataka, slab stil i gramatičko-pravopisne greške.

Ovi tzv. kompleksni materijali objavljeni su u prvom dijelu knjige i sadrže podatke o organizacionoj strukturi Partije, njenom unutrašnjem radu i radu u narodu. U nekima se iznose podaci o političkim prilikama na područjima tadašnjih kotara, kao i podaci o snazi i radu građanskih političkih stranaka. U materijalima se govori o napadu fašističkih sila na Jugoslaviju, uspostavljanju NDH, teror u ustaša nad komunistima, Srbima, Jevrejima i naprednim građanima uopće.

U materijalima se nalaze i podaci o broju organizacija i članova KP i SKOJ-a, o partijskim konferencijama, prikupljanju oružja i vojničke

opreme, formiranju partizanskih grupa i odreda, njihovim akcijama, političkom i propagandnom radu u narodu, formiranju akcionih i narodno-oslobodilačkih odbora te drugih institucija NOP-a.

Nadalje, materijali donose podatke o međunacionalnim odnosima u Slavoniji, Hrvatske seljačke zaštite itd.

Uz ove, u knjizi se nalaze i tzv. individualni publicistički napis, o 1941. god., tj. oni koje su pisali pojedinci, učesnici u određenim događajima. Ovi napisi su objavljeni u drugom dijelu knjige, a u najviše slučajeva odnose se na jedan određeni problem, događaj ili ličnost. IČao takvi oni predstavljaju dopunu općih materijala.

Individualni materijali su zbir odabranih napisa objavljenih od 1945. do danas u novinama, časopisima, knjigama memoarskog sadržaja kao što su Ustanak naroda Jugoslavije 1941. god., Ratna sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta 1941—1945. itd. Redakcija ih je prenijela u ovu knjigu onako kako su bili objavljeni, a ispravke je vršila samo tamo gdje se radilo o štamparskim greškama.

Knjiga sadrži devetnaest kompleksnih materijala i 34 individualna priloga. Kompleksni materijali objavljeni su abecednim redom po kotarima iz 1941. god., a individualni abecednim redom autora. Osim toga u njoj se nalaze dvije tabele, i to jedna o organizacionoj strukturi Partije, a druga o partizanskim grupama i odredima u Slavoniji 1941. godine.

Knjiga prema tome predstavlja prilog I knjizi »Građe za historiju NOP u Slavoniji« u kojoj su objavljeni originalni arhivski dokumenti o Slavoniji 1941. godine.

Predgovor za knjigu napisao je organizator i rukovodilac ustanka i narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji dr Pavle Gregorić.

Ilustrativni materijal predstavljaju fotografije dr Pavla Gregorića i sekretara okružnih komiteta KPJ Osijek, Slav. Brod i Nova Gradiška, Mihajla Klajna, Josipa Kavaja i Mirka Kljajića, te sekretara Kotarskog komiteta KPH Virovitica Vlasta Vostrela.

Na kraju knjige nalaze se registri i sadržaj.

Redakcija Historijskog instituta Slavonije zahvaljuje se prvenstveno svim autorima priloga objavljenih u knjizi, kao i onima koji su u toku priređivanja radova za tisak stavljali primjedbe i davali mišljenja. Također se zahvaljuje uredništvima svih knjiga, časopisa i novina koja su odobrila prepisivanje ranije objavljenih napisa. Posebno se Redakcija zahvaljuje Pavlu Gregoriću, članu Savjeta Instituta, na stalnoj i svesrdnoj pomoći i odzivu da napiše predgovor, te Radi Pavloviću koji joj je stavio na raspolaganje obiman i vrlo vrijedan materijal.

Zahvaljuje se Kotarskom komitetu SKH Osijek na financijskoj pomoći, a Kotarskom odboru SSRN Osijek, te općinskim komitetima SKH Beli Manastir, Daruvar, Donji Miholjac, Đakovo, Grubišno Polje, Našice, Nova Gradiška, Novska, Orahovica, Osijek, Pakrac, Podrav. Slatina, Slav. Požega, Slav. Brod, Valpovo, Vinkovci, Virovitica, Vukovar i Županja na suradnji kod pripremanja materijala za štampu.

REDAKCIJA

P R E D G O V O R

Pojavom fašizma u Evropi Komunistička partija Jugoslavije postavila je kao svoj osnovni zadatak formiranje Narodnog antifašističkog fronta. Komunistička partija Hrvatske je u tom pogledu imala znatne uspjehe u godinama neposredno prije napada Njemačke i Italije na našu zemlju. Ona je uspjela preko Stranke radnog naroda okupiti u Narodni antifašistički front znatan broj pristalica iz svih slojeva stanovništva-radnika, inteligencije i seljaka.

Napadom Njemačke i Italije na Jugoslaviju Komunistička partija — dosljedna svom antifašističkom stavu — pozvala je narode Jugoslavije, a posebno članove Partije, da se svim snagama odupru fašističkoj agresiji. Ali nagli, neočekivano brzi slom jugoslavenske vojske stavio je Partiju pred najteži i bez sumnje najsudbonosniji zadatak u historiji jugoslavenskih naroda: Partija je preuzela na sebe zadatak da organizira oružani ustanak i da rukovodi borbom naroda Jugoslavije protiv fašističke vojske do pobjedonosnog završetka. Zadatak je bio neobično težak. Najprije je trebalo izvršiti pripreme za oružani ustanak. Zadaci u vezi s tim, prema uputama druga Tita koje je dao na savjetovanju sa jednom grupom članova CK KPH u Zagrebu, u Solovljevoj ulici, nekoliko dana poslije ulaska njemačke vojske u Zagreb, bili su:

- pojačati partijsku mrežu u svim krajevima zemlje popunjavanjem svih partijskih jedinica i komiteta oslabljenih mobilizacijom i hapšenjima u prvim danima okupacije;

- uspostaviti veze između partijskih komiteta na terenu i osigurati stalne veze sa CK KPH;

- privući u Partiju i SKOJ što veći broj simprjtizera-antifašista;

- pronalaziti i sakupljati ratni materijal: puške, municiju, bombe, sanitetski materijal, eksploziv itd.;

- formirati udarne grupe za akcije i sabotaže s kojima treba odmah otpočeti;

- vršiti u narodu široku propagandu, usmenu i pisanu, proglasima, lecima i dr. za pripremu oružanog otpora okupatoru.

Poslije toga Centralni komitet KPH, na osnovu zaključka CK KPJ, uputio je pojedine svoje članove u razne krajeve Hrvatske da izvrše pripreme za oružani ustanak.

Prilike u raznim krajevima Hrvatske bile su različite, pa su prema tome zahtijevale i u izvjesnoj mjeri specifične oblike rješavanja tih zadataka.

Slavonija, sjeveroistočni dio Hrvatske, obuhvaćala je pred rat i okupaciju 1941. godine 17 kotara sa oko 700.000 stanovnika. Po nacionalnosti najviše je bilo Hrvata, zatim Srba i prilično velik broj pripadnika nacionalnih manjina: Čeha, Slovaka, Mađara, Nijemaca, Rusina i nešto Talijana.

Stanovništvo Slavonije bilo je politički različito orijentirano. Većina seljaka i dobar dio građana Hrvata pripadalo je Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS), dok su Srbi, slabije politički organizirani, bili djelomično pristalice Samostalne demokratske stranke (SDS), Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) i nekih drugih građanskih i režimski orijentiranih stranaka. U režimskim građanskim strankama bilo je i Hrvata, činovnika, inteligencije, trgovaca, bogatijih zanatlija i kulaka. Frankovaca je bilo malo, i to u redovima činovnika, intelektualaca, među bogatijim trgovcima i zanatlijama, četničke organizacije bile su malobrojne, a sačinjavali su ih pretežno Srbi.

Neposredno prije rata postojala je u cijeloj Slavoniji dosta dobro organizirana mreža partijskih organizacija u gradovima, mjestima i selima, povezanih preko kotarskih i mjesnih komiteta sa okružnim komitetima u Osijeku, Slavonskom Brodu i Novoj Gradiški. Pojedina industrijska mjesta i gradovi, u prvom redu Brod, Osijek, i dr. imala su znatan broj radnika organiziranih u Ujedinjene radničke sindikate (URS). Manji dio radnika bio je organiziran u Hrvatski radnički savez (HRS). HRS je bio pod rukovodstvom Hrvatske seljačke stranke.

Da bi se mogle izvršiti potrebne pripreme za oružanu borbu i osigurati rukovodstvo Komunističke partije u oslobodilačkom pokretu, istaknut je kao prvi i neposredni zadatak sređivanje prilika u Partiji i SKOJ-u u Slavoniji. Trebalo je pojačati one komitete koji su bili oslabljeni u prvim danima okupacije, neke komitete čak i posve obnoviti i uspostaviti vezu partijskih jedinica sa kotarskim, odnosno mjesnim komitetima, i vezu ovih sa njihovim okružnim komitetima. U isto vrijeme trebalo je izvršiti sve pripreme za oružanu borbu, trebalo je sakupiti što više oružja i municije, eksploziva i ostalog ratnog materijala. Sakupljanje oružja bilo je u to vrijeme jedan od najtežih zadataka. Iako je u to vrijeme bilo vrlo teško doći do oružja, komunisti i skojevci prikupljali su puške, mitraljeze, eksploziv i drugi materijal. Trebalo je pronaći svaku pušku koja se nalazila sakrivena kod pojedinih vojnika nakon kapitulacije. Trebalo je u pravom smislu riječi sakupljati pušku po pušku, metak po metak; trebalo je formirati udarne omladinske grupe koje bi vršile razne akcije diverzije i sabotaze, čime bi se sprečavao prevoz njemačkih trupa i ratnog materijala prema Istoku. Trebalo je provesti živu propagandu u narodu za otpor fašističkom agresoru, vršiti propagandu za bratstvo i jedinstvo svih naroda Jugoslavije.

Prvi mjeseci okupacije protekli su u obnavljanju partijskih organizacija, u popunjavanju pojedinih komiteta, kotarskih, mjesnih i okruž-

nih, u povezivanju pojedinih partijskih jedinica sa svojim komitetima i u povezivanju komiteta po kotarima sa okružnim komitetima. Tako je došlo već u mjesecu junu do okružne konferencije novogradiškog okruga u Banovoj Jarugi (18. juna) i do okružne konferencije broskog okruga u Slavonskom Brodu (22. juna). Tim konferencijama prethodili su brojni sastanci sa pojedinim kotarskim i mjesnim komitetima i sa čitavim nizom pojedinačnih partijskih jedinica. Ovakve pripreme omogućile su prisustvo na tim konferencijama većeg broja delegata (gotovo bez izuzetka) iz svih kotara. Okružne konferencije novogradiškog i broskog okruga omogućile su uspostavljanje partijske mreže u tim okruzima tako da je oslobodilački pokret dobio osnovnu političku bazu za svoj rad. Na osnovu toga bilo je omogućeno daljnje jačanje partijske mreže, brže primanje novih članova u Partiju i SKOJ.

Za daljnji razvitak oslobodilačkog pokreta bilo je, bez sumnje, značajno i to da su u susjednim okruzima, bjelovarskom i moslavačkom, već ranije bile održane okružne konferencije što je imalo za posljedicu ulazanje nekih oružanih grupa formiranih u ta dva okruga u sklop I slavonskog bataljona krajem 1941. godine.

Radi potpuno razbijenog Okružnog komiteta osječki okrug nije bio organizaciono povezan gotovo čitavu 1941. godinu. Hapšenjima velikog broja članova Partije u čitavom okrugu, uspjelo je neprijatelju na dulje vrijeme gotovo posve spriječiti bilo kakav organizirani rad.

Već u ljeto formirali su pojedini komiteti prve udarne grupe (Slavonski Brod) koje su počele sa prvim sabotažnim akcijama. Isto su tako pojedini komiteti ili pojedine partijske jedinice vršile manje akcije sabotaže rušenjem telefonsko-telegrafskih linija, sipanjem pijeska u ležišta osovina lokomotiva i vagona i slično. Te su akcije u prvo vrijeme vršene često nesigurno, bez dovoljno priprema i premalo materijala (eksploziva za rušenje pruga i si.).

U zapadnoj Slavoniji pojavljuju se u jesen prve dvije oružane grupe: Grupa »Matija Gubec« formirana je u oktobru (4. X) u daruvarskom kotaru, a nešto kasnije druga u Benkovcu, kotar Okučani. U oktobru je formiran Papučko-krndijski odred iz više manjih grupa sa terena Slavonske Orahovice i istočnog dijela požeškog katara. Tada partizani izvođe i prve akcije. Napadaju na općinsku zgradu u Rajiću i Gaju, a nešto kasnije Papučko-krndijski odred napada na Slatinski Drenovac i Bektež. U tim akcijama dobivene su veće količine oružja što je, uz ostalo, omogućilo brže povećanje oružanih grupa. Svaka oružana grupa dobila je zadatak da prilikom napada na pojedina ustaška uporišta plijeni osim ratnog materijala i pisace strojeve, matrice, papir, šapirografe itd., sve što je bilo potrebno za formiranje partijskih tehnika u kojima bi se umnožavao propagandni materijal dobiven od CK iz Zagreba. Već u prvim akcijama partizanske oružane grupe, prolazeći kroz sela, vršile su propagandu i okupljale pristalice oslobodilačke borbe, održavale mitinge i dijelile propagandni materijal: proglase Partije, letke, brošure itd.

Sve češće oružane akcije na ustaška uporišta, žandarmerijske stanice i straže na mostovima, pridonosile su jačanju partizanskih grupa pa su one krajem 1941. god. toliko ojačale da se postavilo pitanje povezivanja

svih tih grupa iz Slavonije u jedan odred pod jednom vojnom komandom i jednim političkim rukovodstvom. Tako bi se omogućilo jedinstveno i efikasnije vođenje oružane borbe. 24. XII na vojno-političkom savjetovanju u selu Brusniku, kojem su prisustvovali svi komunisti partizanskih jedinica, bio je formiran Prvi slavonski partizanski bataljon.

Oslobodilački pokret u prvoj godini rata odvijao se u Slavoniji relativno polaganim tempom. Takav tempo bio je uglavnom određen objektivnim okolnostima koje su negativno djelovale na njegov brži razvitak. Tome je u prvom redu pridonijela defetistička propaganda Mačeka i dobrog dijela rukovodstva HSS-a sa parolom da »treba čekati«, a djelomično i iluzije kod jednog dijela hrvatskih masa o nekom tobožnjem rješavanju hrvatskog nacionalnog pitanja u Pavelićevoj NDH. Ovo je svakako u prvoj godini rata sprečavalo pritanje većeg broja Hrvata u redove partizanskih jedinica. Progoni srpskog stanovništva, koji u prvim mjesecima okupacije nisu bili toliko žestoki i masovni kao u nekim drugim krajevima Hrvatske, imali su, svakako, značajan utjecaj na to da se ni Srbi nisu masovno priključili oružanoj borbi u prvoj godini rata.

Bez obzira na stanovite greške koje su bile učinjene u radu na razvitku oslobodilačkog pokreta, uspjelo je već u prvoj godini rata osigurati puno rukovodstvo Komunističke partije u oslobodilačkom pokretu Slavonije. To se očitovalo u formiranju organa narodne vlasti, narodno-oslobodilačkih odbora krajem 1941. godine u pojedinim mjestima i selima, u jačanju bratstva i jedinstva Srba i Hrvata, usprkos sve jačim progonima Srba, uspješnom suzbijanju četništva i formiranju Slavonskog NO bataljona koji je predstavljao jezgro iz kojega su se u slijedećim godinama rata razvile brigade, divizije i VI korpus.

Zaslugom partijske organizacije, koja je predstavljala osnovnu političku snagu, NOP se u Slavoniji širio bez ikakvih kriza, iako dosta polagano, stalno rastući i jačajući.

Dr Pavle GREGORIĆ

Kotar Beli Manastir

O RADU KP U BARANJI 1941. GOD.¹

Na teritoriju Baranje, koja je pred drugi svjetski rat imala oko 50.000 stanovnika, pretežnim dijelom zemljoradnika, nije bilo izuzev Tvornice šećera i Državnog poljoprivrednog dobra »Belje« većih industrijskih poduzeća. Zbog toga je i broj radništva u Baranji bio malen.

Po nacionalnom sastavu struktura stanovnika bila je slijedeća: Mađari, Srbi, Hrvati i Nijemci. Mađari su pretežno živjeli u Zmajevcu, Suzi, Kotlini i Lugu, dok ih je nešto manje bilo i u ostalim selima Baranje. Srba je bilo nešto manje od Mađara, a živjeli su pretežnim dijelom u Dardi, Bolmanu, Jagodnjaku, Branjini, Popovcu i Belom Manastiru. Hrvatska sela bila su Baranjsko Petrovo Selo, Torjanci, Topolje, Gajić, Duboševica, Draž i Branjin Vrh, dok su Nijemci živjeli pretežnim dijelom u Petlovcu, Kozarcu i Grabovcu.

Na teritoriju Baranje do okupacije djelovalo je nekoliko političkih građanskih stranaka od kojih su najbrojnije bile: JRZ, SDS, HSS i Zemljoradnička stranka. JRZ je imala najveći broj članova, a naročito jako uporište imala je na »Belju«, dok je HSS imao jača uporišta u selima Draž, Gajić i Duboševica.

Prema dosada prikupljenim podacima jedan od prvih komunista u Baranji poslije šestojanuarske diktature bio je Erne Kiš. Živio je u Zmajevcu gdje je okupljao simpatizere KP, a 1937. g^{od.} osniva i prvu partijsku ćeliju u Baranji. Ćeliju su sačinjavali: Erne Kiš, radnik, Mađar, Ištvan Gombarović, radnik, Mađar, i Ištvan Munkaš, zemljoradnik, Mađar. Nekoliko mjeseci kasnije u ćeliju je primljen i Mihalj Munkaš.

Ćelija KP u Zmajevcu bila je pod rukovodstvom Okružnog komiteta KPJ Sombor.

Vezu ćelije sa OK KP održavao je Eme Kiš koji je ujedno bio član Okružnog komiteta KP Sombor i član Pokrajinskog komiteta KP Vojvodine. On je u Zmajevac donosio politički i propagandni materijal, a članovi KP su ga proučavali i rasturali po Zmajevcu i okolnim selima. Među materijalima primani su: novine HID (Most), EK (Klin), na ma-

¹ Podatke za pisanje materijala dala Komisija za historiju radničkog pokreta i SK Općinskog komiteta SK Beli Manastir.

đarskom jeziku, zatim pojedina poglavlja Historije SKP(b), razna djela Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina.

Svi ovi materijali davani su ne samo članovima Partije nego i simpatizerima. Ovi posljednji učestvovali su i u rasturanju letaka i drugog propagandnog materijala. Čelija je djelovala i rasturala propagandni materijal u: Suzi, Lugu, Kneževim Vinogradima, Vardarcu, Bilju, Kopačevu, Batini, Dražu, Gajiću, Zmajevcu, Popovcu i Branjinom Vrh.

Iako je čelija imala izvjestan broj simpatizera koji su sarađivali sa članovima KP, ipak do početka rata ni jedan od njih nije bio primljen u članstvo KP. Isto tako čelija nije osnovala ni skojevsku grupu, mada su za to postojali uslovi. Sve to pokazuje da je ona sektašila u povodu prijema novih članova.

Jedna od najznačajnijih akcija komunista iz Zmajevca bilo je organiziranje štrajka sezonskih radnika neposredno pred drugi svjetski rat. U štrajku je učestvovalo 30 kosaca, a trajao je šest dana. Zbog štrajka je žandarmerija uhapsila Emea Kiša i držala ga u zatvoru sve dok se štrajk nije završio. Štrajkaši su postigli svoje zahtjeve, jer su im primanja povećana od 80 na 100 kg pšenice za jedno pokošeno jutro.

Svake godine u povodu Prvog maja komunisti su organizirali proslave. Članovi KP i simpatizeri sastajali su se obično u šumi gdje je Erne Kiš prisutnima držao govore o borbi radnika za njihova prava.

27. marta 1941. god. čelija je organizirala sastanak svih komunista i simpatizera. Na sastanku koji je održan u selu Suzi govorio je Erne Kiš. U svom govoru upozorio je prisutne na opasnost od napada fašističkih sila na Jugoslaviju. Komunisti su poslije toga raspačavali letke među narodom i vojskom koja je boravila na Banskoj planini.

Osim rada komunista u Zmajevcu i okolnim selima, 1940. god. u Belom Manastiru djelovao je komunist Dušan Sijan. On je prikupljao Crvenu pomoć, osnovao Esperants'ko i Trezvenjačko društvo u Belom Manastiru u koja su se okupljali napredniji građani.

S njim su sarađivali Radivoje Radivojević i Slobodan Božučanin. Zajednički su proučavali marksističku literaturu, a 1940. god. rasturali su letke u kojima se govorilo protiv sporazuma Cvetković-Maček.

Poslije toga sva trojica bili su uhapšeni i zlostavljani pa su izvedeni pred sud u Somboru. Međutim, zbog nedostatka dokaznog materijala i dobrog držanja prilikom istrage i suđenja, nije ih se moglo osuditi, već su oslobođeni.

Ovaj događaj utjecao je ipak na njihov daljnji rad. Zbog toga u Belom Manastiru nije ni osnovana partijska čelija, mada su za to postojali uslovi.

Prema postojećim podacima i izjavama preživjelih članova Partije na teritoriju Baranje bilo je 1941. god. 11 članova i dva kandidata KP. Članovi su bili: Eme Kiš, radnik, Mađar, Mihalj Munkaš, zemljoradnik, Mađar, Ištvan Munkaš, zemljoradnik, Mađar, Ištvan Gombarović, zemljoradnik, Mađar, Ištvan Kurel, zemljoradnik, Mađar, Pai Orban, zemljoradnik, Mađar, Gustav Gerstmajer, zanatlija, Nijemac, Sandor Fadi, zemljoradnik, Mađar, Jožef Bokoš, zemljoradnik, Mađar, Julijana Kiš,

radnica, Mađarica, i Katalin Tibor, domaćica, Mađarica. Kandidati su bili: Lajoš Sič, zanatlija, Mađar, i Imre Klajn, trgovac, Mađar.

Sekretar ćelije bio je Eme Kiš, a zamjenjivao ga je Ištvan Gombarović.

Prilikom napada fašističkih sila na Jugoslaviju u Baranju je ušla mađarska vojska. Međutim, to nije utjecalo na rad partijske ćelije. Ona dapače pojačava rad i okuplja članove i simpatizere.

U uslovima okupacije formirane su, uz postojeću u Zmajevcu koja je reorganizirana, tri nove ćelije KP, i to u selima: Draž, Suza i Kopačevo.

U partijskoj ćeliji Draž bili su: sekretar Imre Kanižaj, radnik, Mađar, Androš Doboš, zemljoradnik, Mađar, i Jožef Doboš, radnik, Mađar.

Ćeliju u selu Suzi sačinjavali su: sekretar Sandor Fadi, zemljoradnik, Mađar, Jožef Bokoš, zemljoradnik, Mađar, i Mark Klajn, trgovac, Jevrej.

Članovi ćelije u Kopačevu bili su: sekretar Josip Kerleža, učitelj, Hrvat, Laslo Kiš, ribar, Mađar, i Ileš Valkaj², ribar, Mađar.

U ćeliji Zmajevac bili su: sekretar Erne Kiš, radnik, Mađar, Ištvan Gombarović, zemljoradnik, Mađar, Mihalj Munkaš, zemljoradnik, Mađar, Ištvan Munkaš, zemljoradnik, Mađar, Julijana Kiš, radnica, Mađarica, Gustav Gerstmajer, zanatlija, Nijemac, Pai Orban, zanatlija, Mađar, Ištvan Kurel, zanatlija, Mađar, i Katalin Tibor, domaćica, Mađarica.

Prema tome u partijskoj organizaciji na području Baranje bilo je neposredno poslije okupacije 18 članova KP.

Partijske ćelije radile su i dalje pod rukovodstvom OK KP Sombor. Iz Sombora su dobivale propagandni materijal i uputstva za rad. Članovi KP sakupljali su oružje i novac, pisali parole i rasturali letke.

Do 22. VI 1941. god. vezu sa PK KP Vojvodine najčešće je održavao Eme Kiš, a pored njega i Ištvan Bala. Poslije toga Erne Kiš odlazi u Bačku gdje se povlači u ilegalnost.

Prilikom rasturanja Proglasa CK KPJ uhapšen je Ištvan Gombarović, koji je u zatvoru strahovito mučen.³ Nedugo iza toga uhapšena je 21 osoba, među kojima svi članovi KP, osim Katalin Tibor. Najprije su odvedeni u Kneževe Vinograde gdje su pod mučenjem saslušavani. Poslije toga odvedeni su u Sombor, a kasnije u Pečuj gdje im je suđeno.⁴

Od tada pa sve do 1942. god. u Baranji ne postoji partijska organizacija, nema organiziranog rada i otpora okupatoru.

² Ileš Valkaj kasnije postaje ustaša, a poslije toga odlazi u SS jedinice.

³ On je kasnije otjeran u logor Dahau gdje je 1945. god. ubijen.

⁴ Tom prilikom osuđeni su: Ištvan Gombarović na 2 godine i 6 mjeseci zatvora i 10 godina gubitka građanskih prava, Julijana Kiš na 8 mjeseci i 14 dana zatvora i 3 godine gubitka građanskih prava, Ištvan Munkaš na 1 godinu zatvora i 3 godine gubitka građanskih prava, Mihalj Munkaš na 6 mjeseci zatvora i 1 godinu gubitka građanskih prava, Ištvan Kurel na 6 mjeseci zatvora i 1 godinu gubitka građanskih prava, Pai Orban na 4 mjeseca zatvora i 1 godinu gubitka građanskih prava, Imre Kanižaj na 3 mjeseca zatvora i 1 godinu gubitka građanskih prava, Sandor Fadi na 4 mjeseca zatvora i 1 godinu gubitka građanskih prava, Mark Klajn na 4 mjeseca zatvora i 1 godinu gubitka građanskih prava i Đula Kiralji na 3 mjeseca zatvora i 1 godinu gubitka građanskih prava.

Optužene: Janoša Fišera, Jožef a Bokoša, Janoša Borbaša, Gustava Gestmajera, Jer ka Zlatarića, Lajoša Siča, Josipa Kerležu i Ileša Valkaj a sud je osudio na 1 godinu i 5 dana zatvora, Jozefa Rehatija na 1 mjeec i uslovno na 3 godine zatvora, a Đulu Dobija na 15 dana zatvora i uslovno na 3 godine.

Sud je krivnje oslobodio Mikluša Klingera, Janoša Kovača i Ama Demetera.

Odmah poslije okupacije i pripajanja Baranje Mađarskoj, pored terora nad komunistima, dolazi i do progona srpskog i hrvatskog stanovništva. Mađarske okupacione vlasti formiraju fašističke organizacije »Strelasti križevi« čiji pripadnici teroriziraju, hapse i ubijaju Srbe i Hrvate. U Baranji su do kraja 1941. god. ubijena 43 lica,⁵ i to: devet iz Belog Manastira, tri iz Baranjskog Petrovog Sela, jedno iz Belja, šest iz Bolmana, jedno iz Branjina Vrh, jedno iz Vardarca, šest iz Darde, tri iz Jagodnjaka, jedno iz Kamenca, dva iz Luga, dva iz Petlovca, jedno iz Torjanaca, šest iz Popovca i jedno iz Podravlja.

⁵ Milanka Beljanski »Pregled razvitka narodnooslobodilačkog pokreta u Somboru i okolini«, Sombor 1964. godine.

Kotar Daruvar

PODACI O KPJ 1941. GOD.¹

Organizaciono stanje Partije

Partijska organizacija kotara Daruvar otpočela je aktivnije djelovati 1939, tj. odmah nakon konsolidacije i proširenja mreže njenih osnovnih ćelija. Neposredno pred početak martovskih događaja i aprilske katastrofe 1941. god. na ovom području djeluje 8 partijskih ćelija sa **45** članova. Kandidatske grupe nisu postojale. U partijski rad uključena su svega 3 kandidata, i to sva trojica u mjesne ćelije Daruvara. Skojevska organizacija nije djelovala na području kotara u predratnom periodu, mada je najveći broj simpatizera bio upravo iz redova napredne omladine. Masovnost i aktivnost Partije očituje se u angažiranju širokog kruga simpatizera. Grupe simpatizera brojale su od 3 pa čak do 60 članova. One su mnogo doprinijele populariziranju rada komunista. Preko simpatizera komunisti su djelovali osobito u mjestima gdje je bio samo jedan član KPJ ili gdje uopće nije bilo partijske ćelije.

Na teritoriju kotara Daruvar postojale su i radile ćelije KP u slijedećem sastavu:

U Daruvaru su postojale 3 partijske ćelije sa ukupno 13 članova i 3 kandidata. Prva ćelija imala je 5 članova i 1 kandidata, a sačinjavali su je: Zvonko Brkić, Ivo Vidaković, Rudolf Hanževački, Mato Pongrac, Josip Kopriva i kandidat Janko Gerendić. Druga ćelija imala je 5 članova i 2 kandidata. Članovi su bili: Milan Basić, Vojin Vranešević Markso, Stevo Rek Boso, Dušan Kovačević Cane, Josip Balaž i kandidati Vlado i Jelka Bjelaš. Treća ćelija bila je najmanja. Sačinjavali su je: Alojz Pintar Zlatni, Stevo **Sabić** i Stevo Bažant. Socijalni sastav članova ove tri partijske ćelije zajedno s kandidatima bio je: radnika 10, namještenika 3, seljaka 1, studenata 1 i penzionera 1. Nacionalna pripadnost: 7 Hrvata, 3 Srbina, 3 Mađara, 1 Talijan, 1 Čeh i 1 Rusin.

¹ Materijale napisao Gojko Vezmar na osnovu izjava: Alojza Pintara Zlatnog, Venda Petrzaleka, Blaža Čizmara, Steve Banovića, Antuna Orota, Vaclava Kudrnovskoga, Antuna Herbota, Mirka Njemca, Antuna Drašnera, Veljka Maleševića, Dmitra Lončara, Tanasija Ko-

i Josipa Koprive.

U to vrijeme u Daruvaru nije postojao posebno birani Mjesni komitet nego je ulogu Komiteta vršila treća partijska ćelija. Sekretar ćelije Alojz Pintar Zlatni bio je ujedno i sekretar Mjesnog komiteta.

Osim Daruvara partijske ćelije su postojale i u nekim selima.

U češkom selu Otkopima ćeliju su sačinjavali: Antun Matejka, Venc Petržalek, Ivan Petržalek i Alojz Vlasak. Socijalni sastav ćelije: svi radnici. Nacionalna pripadnost: svi Česi. Organizacija je imala 15 simpatizera, koji su kasnije u toku NOP-a postali članovi Partije.

U partijskoj ćeliji sela Stražanac bilo je 5 članova: Blaž Čizmar, Leopold Käufer, Josip Novosel, Tomo Vlašić i Mijo Fabijanić. Ćelija je imala jak utjecaj na narod preko svojih članova i indirektno preko velikog broja simpatizera. Socijalni sastav ćelije: 4 seljaka i 1 obrtnik. Nacionalna pripadnost: 4 Hrvata i 1 Jevrej.

Među prvoosnovane ćelije na kotaru Daruvar ubraja se ćelija u Blagorodovcu. Imala je 6 članova: Oskar Fidler, Josip Frajfogel, Antun Uldrijan, Pavel Švajhart, Julius Keni i Bogumil Vojaček Jamar. Socijalni sastav članova: 2 obrtnika, 4 seljaka. Nacionalna pripadnost: 4 Nijemca, 1 Mađar i 1 Čeh.

U Trojeglavi partijska ćelija bila je vrlo utjecajna. U ćeliji su bili: Alojz Kufrin, Mato Pintarić, Slavko Jakupić, Josip Bervida i Ivan Savor. Socijalni sastav: 4 seljaka i 1 obrtnik. Nacionalna pripadnost: 4 Hrvata i 1 Čeh. U selu je bilo oko 20 simpatizera.

Ćeliju u Gornjem Daruvaru sačinjavalo je 6 članova, i to: Dmitar Lončar, Josip Rašić Visoki, Blagoje Kovačić Žilavi, Savo Kovačić, Tanasije Kozar i Janko Kasunić. Nacionalni sastav: 4 Srbina i 2 Hrvata. Socijalna pripadnost: 5 seljaka i 1 radnik.

U velikom broju sela daruvarskog kotara nije uopće bilo članova Partije, a u 6 sela bio je samo po jedan član, i to:

- Tanasije Milinović Primjer u selu Miljanovcu,
- Rudolf Kuđmovski u Brestovcu,
- Stevo Popović u Velikim Bastajima,
- Nikola Jakšić Gedžo u Imsovcu,
- Stevo Raketić Karika u Siraču,
- Ivan Tihi u Dežanovcu.

Socijalni sastav cjelokupnog članstva Partije na području daruvarskog kotara bio je slijedeći: 14 radnika, 22 seljaka, 3 namještenika, 4 obrtnika, 1 student i 1 penzioner. Nacionalna pripadnost članstva partijske organizacije bila je: Hrvata 18, Srba 10, Čeha 9, Nijemaca 5, Talijana 1, Mađara 1 i Jevreja 1.

Kotarski komitet kotara Daruvar formiran je krajem 1940. godine, a brojao je 8 članova. Sekretar Komiteta bio je Alojz Pintar Zlatni, a članovi: Zvonko Brkić, Milan Basić, Stevo Sabić, Josip Kopriva, Oskar Fidler, Alojz Kufrin i Bogumil Vojaček Jamar. Nacionalna pripadnost članova Komiteta bila je: 5 Hrvata, 1 Srbin, 1 Čeh i 1 Nijemac. Socijalni sastav: 1 radnik, 2 namještenika, 2 seljaka, 1 student, 1 obrtnik i 1 penzioner.

Sve nabrojene partijske ćelije formirane su do polovine 1939. godine. Takvo stanje ostalo je do početka 1941. godine.

Mreža partijskih ćelija nije zadovoljavala. Ona nije obuhvatala čitav teritorij daruvarskog kotara. Gotovo svih 8 ćelija koncentrirano je uglavnom na zapadnom dijelu kotara i u samom Daruvaru. Na istočnoj polovini kotara, uključivši općine Sirač i Miokovićevo, te brdska sela daruvarske općine, nije bilo niti jedne partijske ćelije. Na tom području bila su svega 3 člana Partije i nekoliko grupa simpatizera.

Unutarpartijski rad početkom, 19⁴¹. godine

Ideološko-političko uzdizanje članstva vršilo se intenzivno kroz različite forme djelatnosti. Osnovni i najčešći oblik rada gotovo u svim ćelijama sastojao se u proučavanju partijske štampe, marksističke literature i napredne beletristike. Obavezno je prorađivan sav prispjeli partijski materijal direktivnog karaktera. Štampa je proučavana po grupama. Često se radilo i individualno. Izvori napredne literature bile su radničke čitaonice u Daruvaru, Otkopima i Stražancu. I ostale čitaonice kojima je rukovodila partijska organizacija korištene su za ideološko-političku izgradnju članova, simpatizera i svih naprednih pojedinaca. Partija je vodila veliku brigu o odgoju omladine. Rad sa omladinom nailazio je na znatne poteškoće. Nedostajala je skojevska organizacija, te su se komunisti morali oslanjati na odanu i demokratski raspoloženu omladinu. Partijske ćelije u Daruvaru imale su znatan utjecaj na omladinu Trgovačke akademije u Daruvaru.

U Gornjem Daruvaru, koji se isticao u kulturno-prosvjetnoj aktivnosti, radila je Narodna čitaonica. Ona je imala oko 200 naprednih knjiga. Tu se sastajala omladina svih nacionalnosti iz sela. Zahvaljujući njihovom zjedničkom kulturno-prosvjetnom radu, u selu nije bilo nacionalnih sukoba.

Pored navedenih formi komunisti su djelovali i širenjem parola meu narodom protiv vladajućeg režima, organizirali su demonstracije, izlete, priredbe i zabave. Na taj način okupljali su narod i politički su na njega djelovali. Naročito su bili aktivni komunisti u selima Stražancu i Otkopima. Oni su u političkom radu koristili sijela i druge skupove naroda. U ovim selima organizirano je učenje esperanta. Često su pjevane napredne pjesme (Internacionala, Crven je istok i zapad).

Komunisti su početkom 1941. god. organizirali prikupljanje potpisa i slanje protestnih pisama protiv vlade Cvetković-Maček i tražili skla-panje saveza Jugoslavije sa SSSR-om.

Utjecaj Partije na narod vršio se i preko sindikalnih organizacija, kulturno-jprosvjetnih društava, sportskih sekcija, pa čak i preko građanskih političkih stranaka. Partijska organizacija u Daruvaru učlanila je u URS oko 40 radnika drvodjelaca, a ćelija u Otkopima imala je utjecaj na 46 radnika koji su radili na ribnjaku. Pomoću URS-a komunisti su u Daruvaru i na ribnjacima organizirali pred drugi svjetski rat nekoliko štrajkova.

Djelatnost Partije preko HRS-a bila je znatno teža, jer je on bio pod jakim utjecajem frankovaca. Veza s tim sindikatom održavala se preko nekih članova i simpatizera koji su tamo zauzimali rukovodeća mjesta. Jedan od takvih bio je i Alojz Pintar Zlatni.

Članovi Partije vrše političku agitaciju i preko naprednih pojedinaца iz građanskih stranaka. U Uljaniku nije bilo partijske ćelije, ali se napredan utjecaj širio na narod, naročito na omladinu kroz omladinsko društvo »Sloga«. Društvo je raspolagalo s knjižnicom i čitaonicom, a imalo je pjevačku, dramsku i tamburašku sekciju.

Komunisti Blagorodovca okupljali su omladinu preko pjevačkog društva »Tomislav«.

Pored izvjesnih uspjeha, partijska organizacija na području kotara Daruvar imala je i znatnih nedostataka. Njen najveći nedostatak bio je u tome što se nije aktivnije angažirala na istočnom području kotara. Pojedine ćelije sektašile su u povodu prijema žena u Partiju. Sličan odnos imale su i prema omladini. Komunisti nisu sve do 1941. god. formirali SKOJ.

Rad Partije u uslovima okupacije

Nagli slom Kraljevine Jugoslavije, te uspostava NDH, zatekli su partijsku organizaciju prilično iznenađenu i bez potrebnih direktiva. Hapšenja su uslijedila već prvih mjeseci fašističke vladavine. Ustaška vlast se najviše okomila na partijsku organizaciju, videći u njoj svog najvećeg neprijatelja.

Prvi udarac zadan je drugoj partijskoj ćeliji u Daruvaru hapšenjem Milana Basića, jednog od najsposobnijih organizatora. Njega su ustaše odvele u logor Kerestinec gdje su ga ubile. Zbog toga se Dušan Kovačević Cane i Vojin Vranešević Makso privremeno sklanjaju u Imsovac. Josip Balaž je uhapšen i otjeran u logor, a Stevo Rek Bosko je prešao u ilegalnost zadržavši se u Daruvarskim Vinogradima. Vlado Bjelaš, kandidat druge ćelije, izbjegao je hapšenje i u početku 1942. godine otišao u partizane. Zbog toga se ćelija raspala već u početku jula 1941. godine.

Veliki gubitak pretrpjela je i prva ćelija u Daruvaru. Uhapšeni su i otjerani u logor Jasenovac Rudi Hanževački i Mato Pongrac. Ivo Vidačević sklonio se u Vukovar, a Zvonko Brkić u Gakovo na području Grubišnog Polja. U Daruvaru je samo ostao Josip Kopriva. Kandidat Janko Gerendić mobiliziran je u domobranstvo i poginuo na Istočnom frontu kao legionar. Tako se i ova ćelija raspala početkom jula 1941. godine.

Hapšenjem članova KP nestaje i Mjesni komitet. Stevo Sabić je uhapšen te otjeran u logor gdje je i poginuo. Alojz Pintar Zlatni napustio je Daruvar i sklonio se u selo Stražanac, dok se Stevo Bažant za izvjesno vrijeme pasivizirao.

Ćelija u Stražancu prestala je organizirati djelovati još u martu 1941. godine zbog odlaska članova u vojsku. Ubrzo iza toga ona je ponovno obnovljena, ali za vrlo kratko vrijeme. Leopold Käufer je uhap-

šen i ubijen, a Mijo Fabijanić je pozvan u domobranstvo. Na taj način ćelija je prestala djelovati još u junu 1941. godine.

Okupator je vršio najjači pritisak na ćeliju KP u Blagorodovcu jer su njeni članovi bili po nacionalnosti Nijemci. Od njih se tražilo da se učlane u Njemačku narodnu skupinu, što su oni u početku odbili. Međutim, ipak su se članovi ove partijske ćelije tokom cijele 1941. god. držali pasivno zbog čega je Pavle Gregorić donio odluku da ih se isključi iz Partije i da se ćelija rasformira.

Aktivnost partijske ćelije u Otkopima prekinuta je samo za kratko vrijeme. Obnavlja se sredinom jula 1941. god.

Ćelije u Gornjem Daruvaru i Trojeglavi koje su se pasivizirale nakon uspostave NDH obnavljaju rad tek krajem 1941. godine. U takvim uslovima prestao je djelovati i Kotarski komitet. Uhapšen je i otjeran u logor veći broj njegovih članova, a sekretar Komiteta se sklonio u selo Stražanac.

Ovakvo stanje u partijskoj organizaciji kotara Daruvar bilo je sve do Okružne partijske konferencije za okrug Nova Gradiška, koja je održana sredinom juna 1941. god. u Banovoj Jarugi. Konferenciji je prisustvovao i sekretar Komiteta Alojz Pintar Zlatni. Konferencija je predstavljala prekretnicu u radu Partije. Na konferenciji je sekretar CK KPH Rade Končar izložio osnovne smjernice i zadatke članova Partije. On je zahtijevao da komunisti pristupe sakupljanju oružja. Neposredno poslije toga dolazi na područje kotara Daruvar Pavle Gregorić Brzi. On daje uputstva za dizanje oružanog ustanka. Održao je savjetovanje sa članovima Partije u »Jami« kod Blagorodovca (mlin Bogumila Vojačeka Jamara). Nešto kasnije održao je i partijski sastanak sa članovima ćelije u Stražancu na kojem je upoznao komuniste sa proglasima Centralnog komiteta KPJ i CK KPH. Slične sastanke održao je i u Gornjem Daruvaru, Imsovcu i Kreštelovcu.

Rad partijske organizacije tokom 1941. godine sastojao se u agitaciji i pripremi za dizanje ustanka, rasturanju letaka i proglasa te sakupljanju oružja, hrane, sanitetskog i kancelarijskog materijala. Naravno, komunisti usmjeravali aktivnost na okupljanje progonjenog stanovništva u brdskim srpskim selima.

Glavno težište rada partijske organizacije svodilo se na političku agitaciju kojom se uspjelo zaustaviti masovniji odlazak Hrvata u ustaše, a isto tako sa uspjehom se odvrćalo Cehe od učlanjivanja u Njemačku narodnu skupinu. Stalna hapšenja i progoni otežavali su rad partijske organizacije. Ona se dosta sporo oporavljala i proširivala. Bolji uslovi za rad bili su u istočnoj polovini kotara, te se težište partijskog rada prenosi u sela Markovac, Pakrane, Bijelu, Borke i Zaile.

Ponovp aktiviranje članstva, brojčano jačanje i organizaciona konsolidacija partijske organizacije počelo je polovinom augusta 1941. godine. Tada se vrše intenzivne pripreme za ustanak, primaju se novi članovi i skupljaju saradnici. Krajem novembra 1941. godine izabran je novi Kotarski komitet u kojeg su ušli: Alojz Pintar Zlatni, Nikola Jakšić Gedžo, Josip Rašić Visoki, Blagoje Kovačić Žilavi, Josip Kopriva Kljun, a za kratko vrijeme iza toga kooptiran je u Komitet i Tanasije

Milinović Primjer. Osnivačkom sastanku Komiteta, koji je održan u Gornjem Daruvaru prisustvovali su i Bogdan Crnobrnja Tolja, Josip Vojaček Taras i Dušan Čalić Čule.

U s t a n a k

Početak ustanka u daruvarskom kotaru datira od formiranja prvog partizanskog odreda. Odred nazvan »Matija Gubec« osnovan je u »Jami« kod Blagorodovca 4. X 1941. godine. Djelovao je na području tri kotara, a imao je prilikom osnivanja svega sedam boraca. Komandir Odreda bio je Josip Vojaček Taras, politički delegat Rade Pavlović Crni, a borci: Pero Car Zvrk, Andrija Kmecik Runjo, Milan Pavlović Srbin, Franjo Hemetek Lovac i Stjepan Vir Đoni. Bio je naoružan sa 7 pušaka, 5 bombi, 5 pištolja i po 50 metaka za svaku pušku. Nacionalni sastav Odreda bio je: 5 Hrvata, 1 Čeh, 1 Slovak. Socijalni sastav Odreda: 6 radnika i 1 seljak. U početku Odred se zadržavao na teritoriju triju kotara: Daruvara, Pakraca i Novske, a kasnije je ušao u sastav većih vojnih formacija.

Neposredno poslije formiranja Odred vrši oružane akcije protiv okupatora i domaćih izdajica. Najznačajnija akcija na ovom teritoriju bio je napad na kamenolom Sirač, koji je izveden 20. XI 1941. godine. Tada prilikom uništena je velika količina eksploziva, a oko 300 kg borci su odnijeli. U toj akciji je poginuo upravnik kamenoloma, jer nije poslušao upozorenje boraca da se na vrijeme skloni. Utisak akcije na stanovništvo, a osobito na simpatizere, bio je velik. Odred je stekao velike simpatije, autoritet i podršku naroda. Do kraja 1941. godine otišlo je u partizane iz sela Markovca, Boraka, Bijele i Zaila 6 ljudi.

Oružani ustaršak u istočnom dijelu kotara, tj. u brdskim selima naseljenim uglavnom srpskim stanovništvom, imao je nešto drugačiji tok i početak. On se razvio iz otpora naroda ustaškom teroru. U početku je taj otpor imao spontan i stihijski karakter. Ljudi su napuštali domove i krili se po šumama čekajući na razvoj situacije. Među njima bilo je mnogo simpatizera Partije. Jedna veća grupa nalazila se u području Zaila i okolice Boraka. Brojila je oko 18 naoružanih ljudi među kojima je bio i kasnije proslavljeni narodni heroj Nikola Miljanović Karaula.

U septembru 1941. godine osnovana je u Gornjem Daruvaru udarna grupa od 5 članova. Vođa grupe bio je Krsta Stojković, a članovi Blagoje Kovačić, Savo Kovačić, Simo Đermanović i Petar Šarac. Članovi grupe sakupljali su oružje i ostali ratni materijal. Grupa je izvodila i oružane akcije. U selima Končanici i Šupljoj Lipi oduzela je od domobrana 3 karabina, 3 para cipela i 3 vojnička odijela. Dvije puške grupa je dobila od braće Milek iz Gornjeg Dežanovca. Grupa je tada bila naoružana s 9 karabina i 2 lovačke puške. Drugu akciju članovi grupe izvršili su u selima Doljani, Šibovac i Golubinjak. Tada prilikom oduzeli su od domobrana 2 karabina, 2 pištolja, 2 vojničke uniforme i manju količinu municije. U sakupljanju oružja angažirala se i partijska organizacija u selu Otkopima.

Kotar Donji Miholjac

O POLITIČKIM PRILIKAMA 1941. GOD.¹

1941. godine oko 80% stanovnika donjomiholjačkog kotara bili su Hrvati, a ostalo Srbi i Mađari. Od toga su 95% seljaci, ostatak su obrtnici i radnici, dok je službenika bilo vrlo malo. Gotovo sav hrvatski dio stanovništva bio je obuhvaćen u organizaciji HSS-a koja je imala vrlo veliki utjecaj u narodu. Srpski dio stanovništva bio je većinom uz vladajuću JRZ, a manji dio uz SDS. Velikosrpska politika dvora i vlada Kraljevine Jugoslavije uslovile su da je hrvatski narod sa trenutnim veseljem dočekao rasulo države, pogotovo u centru kotara, tim više što je Donji Miholjac bio na granici Kraljevine Jugoslavije i Mađarske pa se u njemu vojska stalno zadržavala. Rasulom vojske zavladao je mišljenje da je rat gotov i da je dolaskom njemačke vojske dobivena sloboda, sloboda o kojoj su ranije govorili i pisali funkcioneri i listovi HSS-a.

Srpski narod je raspad vojske dočekao sa mnogo straha i neizvjesnosti, jer od novostvorene »države« nije već od samog početka mogao očekivati ništa dobro. Pripadnici njemačke i dobrim dijelom mađarske nacionalne manjine sa oduševljenjem su dočekali njemačke tenkove.

Poziv Mačeka hrvatskom narodu, da prihvati novu vlast i da se potčini ustašama i Nijemcima, nije imao naročitog uspjeha u ovom kotaru. To se vidi po tome što seljaci funkcioneri HSS-a nisu prihvaćali ustaške dužnosti (tabornik, logornik), već su te dužnosti prihvaćali i zadržali kroz cijelo vrijeme postojanja NDH uglavnom obrtnici, i to: Rajko Balenović, Viktor Sokol, Franjo Gašparac, Nikola Novogradac i drugi.

Godine 1941. vrlo mali broj starijih ljudi pristupio je u ustaške vojne formacije, dok je većina odlazila u novostvoreno Hrvatsko domobranstvo. Domobranstvo je smatrano kao regularna vojska, a ne ustaško-politička vojna organizacija.

Teror u 1941. godini sastojao se u hapšenju i premlaćivanju većeg broja Srba, Jevreja i Cigana. U Kućancima je odmah po nastanku NDH

¹
Miholjac.

Podaci Komisije za historiju radničkog pokreta i SK Općinskog komiteta SK Donji

uhapšeno 8 ljudi, ranijih članova četničkog udruženja, i otpremljeno u Njemačku na rad, ali se natrag ni jedan nije živ vratio. Iz Kapelne je također uhapšeno i odvedeno više ljudi. Oni su u zatvoru zlostavljani ali su nakon izvjesnog vremena pušteni kućama.

13. VI 1941. godine počelo je istjerivanje kolonista, dobrovoljaca iz prvog svjetskog rata, iz sela: Brezovice, Gložđa, Blanja, Bockovca, Creta, Kapelne, Martinaca, Orešnjaka, Krunoslavja i Karlovca — ukupno nešto preko 400 obitelji. Svi su oni preseljeni u Srbiju. Hapšenje i preseljenje vršili su dobrim dijelom ustaše iz Osijeka i Belišća. S preseljavanjem iz najveće kolonije Gložđa rukovodio je poznati zločinac Hamš iz Osijeka. Imovinu protjeranih Srba pljačkaju tadašnji općinski načelnici sa svojim ljudima. U tome se naročito isticao učitelj Zlatko Ašner.

Daljnja nasilja vršena su prisilnim prekrštavanjem starosjedilaca pravoslavaca u selima Kapelni i Kućancima pod rukovodstvom katoličkih svećenika. Najviše su se u prekrštavanju zalagali Stjepan Čizmadžija iz Sljivoševaca za stanovnike u Kućancima, a Ivan Celner za stanovnike Kapelne. Osim njih bio je aktivan i franjevac Stjepan Rado. U Kućancima je prekrštavanjem rukovodio tamošnji učitelj Imra Filanković, koji je natjerao seljake da svečano dočekaju velikog župana Stjepana Hefera, predstavnike kotara i svećenike. Istoga dana u Kapelni nije održana nikakva svečanost, već su ljudi u radnim odijelima, očito dotjerani na zbor, prilikom prekrštavanja pokazali otvoreni otpor i negodovanje, tako da se moralo više puta i oštrijim tonom tražiti poslušnost i mir.

Neposredno po dolasku njemačkih trupa Nijemci su uzeli kao taoce četiri najuglednija i jugoslavenski orijentirana čovjeka iz Donjeg Miholjca, te ih držali jedno» vrijeme u zatvoru. To su bili advokati dr Ivo Frančić, dr Viktor Sišl, agronom Milivoj Suhopoljac i trgovac Hugo Spicer. Kasnije su ovi taoци pušteni, a mjesto njih uzimani su taoци Srbi iz Kapelne.

Kotar Đakovo

O POLITIČKIM PRILIKAMA I RADU KOMUNISTA 1941. god.¹

Na teritoriju kotara Đakovo bilo je 1941. god. od ukupnog broja stanovnika oko 60%^o Hrvata, 20%^o Nijemaca, 10% Srba i 10% Slovaka, Mađara i ostalih.

Između dva rata industrija u Đakovu nije bila razvijena, već su osnovicu privrede sačinjavali zanatstvo i trgovina. Usljed toga radništvo je bilo malobrojno i zaposleno, uglavnom, u zanatstvu i trgovini.

Organizacija KP formirana je 1936. godine. U njenom sastavu bile su dvije ćelije. U prvoj su bili: Antun Kavali, Josip Barta i Petar Jović, a u drugoj: Mirko Šarčević, Ivan Rip i Antun Ostajmer. Osim toga bila su i dva kandidata, koji su redovno prisustvovali sastancima. Postojao je i Mjesni komitet koji se sastojao od tri člana. Njega su sačinjavali: Ivan Novak, sekretar, Regal Vajs i Mato Korodva, članovi.

Partijske ćelije nisu bile aktivne pa je njihov utjecaj u narodu bio vrlo slab. Mjesni komitet uspostavio je vezu sa dva sela, i to sa Budrovcima i Selcima. Vezu s Komitetom održavali su simpatizeri KP Stanko Lehota i Ivan Sič.

U to vrijeme u Đakovu je živio, nakon izlaska sa robije, Franjo Luc koji je po uputstvu članova OK KPH Osijek trebao da svojim iskustvom pomogne partijsku organizaciju. Međutim, on je učinio više propusta i kompromitirao članove Partije.

15. VII 1937. god. izdajstvom provokatora Ostajmera (iz ćelije Mate Korodve) uhapšeno je 8 članova KP, a zatim je cijela organizacija otkrivena i svi članovi osuđeni od šest mjeseci do dvije godine zatvora, dok je Franjo Luc, koji tada nije bio član ni jedne partijske ćelije, osuđen na tri godine robije. Nakon toga Đakovo je ostalo bez partijske organizacije.

Početkom juna 1939. god. OK KPH Osijek poslao je Ivana Novaka² u Đakovo da obnovi partijsku organizaciju.

¹ Podatke za materijal dali: Stjepan Brlošić, Ivan Novak, Stjepan Funarić, Antun Han, Buka Marijanović, Anica Vrtarić, Đuro Kolar, vid Mužik, Nikola Mlrosavljević, Dragan Topuzović i Josip Zubek.

² Ivan Novak bio je do tada u Zagrebu odakle je protjeran zbog revolucionarnog rada.

U međuvremenu vratilo se više članova KP iz zatvora i sa robije. U aprilu 1940. god. Ivan Novak dobio je zadatak od OK KPH Osijek da formira partijsku ćeliju u Đakovu i da je poveže sa Okružnim komitetom. Ubrzo zatim on je to i učinio. U novoformiranu ćeliju su ušli: Regal Vajs, Josip Barta i Ivica Čajkovac. Rad ćelije bio je vrlo slab. Članovi su se neredovito sastajali i nisu ništa poduzimali da se broj članova KP poveća. Pojedinačno su djelovali u sindikatima u kojima je bilo mladih radnika i namještenika.

U jesen 1940. god. organiziran je i uspješno proveden štrajk pletaćkih i krojačkih radnika. Osim toga za radnike i namještenike priređeno je nekoliko predstava na kojima su izvođeni igrokazi naprednog sadržaja.

1941. godine u ćeliji KP u Đakovu bili su: Regal Vajs, Josip Barta i Ivica Čajkovac. Socijalni sastav članova bio je: 1 radnik i 2 privatna namještenika, a nacionalni: 1 Jevrej, 1 Nijemac i 1 Hrvat. Ovako malobrojna partijska ćelija ograničila je svoje djelovanje samo na područje grada. Osim članova postojalo je i nekoliko simpatizera.

Sastanci partijske ćelije održavani su povremeno, najčešće u parku. Tu se raspravljalo o dobivenim direktivama i političkom radu članova Partije, ali se i dalje zanemarivao rad na proširenju partijske ćelije. Na taj način komunisti su se izolirali od naroda. Imali su utjecaj samo na pojedine članove HRS-a.

Počekom februara 1941. god. Duka Balenović Oktobar formirao je u gradu skojevsku grupu u kojoj su bili: Josip Zubek, Anđelko Valter, Jela Đunderović, Ruža Hes, Antun Han, Antun Marijanović i Gašpar Mihalik. Balenović je prisustvovao nekim sastancima skojevaca i davao im upute za daljnji rad. Na sastancima se proučavao politički materijal, objašnjavala politička situacija i dogovaralo o konkretnim zadacima.

Po direktivi OK SKOJ-a Slav. Brod Josip Zmajić formirao je krajem aprila 1941. god. kotarsko rukovodstvo SKOJ-a, koje su sačinjavali: Jovo Vlaisavljević, sekretar, Mirko Vukušić, Mika Maršić, Tomo Perić i Stjepan Brestić. U to vrijeme u selima su postojali pojedina' ili po nekoliko đaka, skojevaca, koji su djelovali u svojim mjestima. Oni su okupljali napredne omladince i stvarali grupe.

U Slob. Vlasti grupom je rukovodio Jovo Vlaisavljević. Rukovodilac grupe u Gorjanima bio je Tomo Perić. U ovoj grupi bila je i Nada Dvoržak iz Viškovaca.

U Vrpolju i Strizivojnoj u grupi su bili: Mirko Vukušić, Mika Maršić, Ivan Zekić i još nekoliko omladinaca, te iz Velike Kopanice Mijo Mikić Socijal i Matiša Vučković.

Grupom u Piškorevcima rukovodio je Stjepan Brlošić, u kojoj su još bili Alojz Topolovac, Ljubo Blagec, neki simpatizeri iz Budrovaca i Andrija Kolar iz Tmave.

Te grupe nisu radile samo sa omladinom već su i šire djelovale.

Radeći po uputstvima članova Partije, one su se povezivale sa uglednim ljudima po selima i preko njih radile na okupljanju simpatizera. Ta mreža simpatizera naročito se povećala u jesen 1941. god. Njih je bilo gotovo u svim selima, i to:

— u Svetoblažju Nikola Miroslavljević, Nikola Milinković, Božo Veselinović, Mišo Petričević i Blagoj a Zavišić,

— u Piškorevcima Stipo Vrtarić, Pero Vrtarić, Janko Dijamić, Stjepan Bartulović,

— u Budrovcima Luka Tomičić,

— u Vrpolju i Strizivojnoj Stjepan Horvat, Ivica Salopek i obitelj Dragelj,

— u Gorjanima Gašo Perić i Franjo Perić.

Poslije napada na SSSR na području kotara Đakovo pojavili su se prvi ilegalci. Početkom srpnja dolazi u Piškorevce Josip Zmajić Zmajo. On je povezivao skojevske grupe i usklađivao njihov rad s direktivama Partije.

Regal Vajs, sekretar partijske ćelije u gradu, koji je pobjegao pred hapšenjem, živio je ilegalno u Vel. Nabrđu. Vezu je održavao sa Đurom Selom i Dukom Marijanovićem, kao i sa svojim bratom Karlom, koji su živjeli u Đakovu.

Duka Balenović Oktobar koji je već ranije imao veze sa aktivistima iz kotara i grada Đakova ponovno je upućen na ovaj teren. On je došao početkom augusta da ilegalno radi u Đakovu. Primio ga je Vid Mužik, zatim Duka Marijanović, a kasnije Bartol Bošnjaković, koji je održavao vezu sa Slav. Brodom. Radio je na povezivanju simpatizera NOP-a. Osim njega bili su još u ilegalnosti: Ivan Sič iz Đakovačkih Selaca, Branko Bjegović i Stjepan Funarić Jota, koji su u Đakovo došli u drugoj polovini septembra.

Balenović i Funarić radili su zajedno na povezivanju komunista i ostalih simpatizera u gradu i selima. O tome su izvjestili i OK KPH Slav. Brod, pa je na jedan sastanak došao i sekretar Mjesnog komiteta KPH Slav. Brod Slavko Brkljačić.

Poslije toga obnovljen je rad partijske organizacije. Oformljena je i grupa žena, kandidata KP, u koju su ušle Marica Fremi, Jela Đundurović i Ruža Urban.

Poslije dizanja ustanka rad se odvijao uglavnom preko ilegalaca koji su imali vezu sa OK KPH Brod i preko skojevskih grupa. Radeći na organiziranju ustanka u okolnim selima, članovi Partije i skojevci podijelili su područje kotara na nekoliko rajona. Tako je Balenović djelovao u selima: Selce, Svetoblažje, Slob. Vlast, a Funarić u Budrovcima, Piškorevcima i Vrpolju. Na okupljanju saradnika radili su i drugi ilegalci kao npr. Bjegojević i Sič.

U selima su održavali sastanke, na kojima su prisutne upoznavali sa neposrednim zadacima. Govorili su im o potrebi okupljanja svih onih koji su protiv okupatora i NDH, o potrebi sakupljanja oružja i drugog vojnog materijala.

U Đakovu je bio najodaniji saradnik NOP-a Bartol Bošnjaković. On je dugo godina radio u Americi, gdje je bio član socijal-demokratske stranke. Iz Amerike je donio dosta komunističke literature i smatrao se komunistom. Iako je imao petero djece, on je uvijek spremno prihvatao aktiviste, a mogao je to jer nije bio kompromitiran. Osim toga on je

služio kao veza, tj. na njega su se obraćali oni koji su iz sela dolazili da se povežu sa organizacijom KP u gradu. Spremao je sakupljenu hranu i prenosio sakriveno oružje.

Vrlo aktivan bio je i Duka Marijanović. On se osjećao komunistom i bio je spreman da izvršava sve što se od njega tražilo. Održavao je vezu, raspačavao letke, slušao vijesti, bilježio ih i davao na umnožavanje. Osim toga sakrivao je sakupljenu hranu, a u njegovoj kući često su održavani sastanci komunista i simpatizera. Nosio je izvještaje u Slav. Brod Slavku Brkljačiću.

Vezu sa komunistima ilegalcima održavao je i radio-mehaničar Vid Mužik, po narodnosti Čeh.

U Slob. Vlasti augusta 1941. god. Jovo Vlasisavljević okuplja simpatizere NOP-a i međusobno ih povezuje. On radi sa Draganom Topuzovićem, Gabrom Andrićem, Brankom Vlasisavljevićem i Savom Tanićem. Upućivao ih je da prikupljaju oružje i izbjegavaju hapšenja. Ujedno im je govorio o ulozi Partije, o ustanku i borbama u Bosni. Donosio je razne brošure i davao ih simpatizerima NOP-a, a preko njih i drugima. Svaki od njih imao je zadatak da radi sa nekoliko ljudi. Ovi su rado prihvaćali saradnju, no bojali su se borbe. U Slob. Vlasti sakupili su tri puške i sanduk municije.

U oktobru 1941. god. došli su u Slobodnu Vlast k Vlasisavljeviću Branko Bjegojević i Ivan Sič. Smjestili su se kod Krste Topuzovića u tatarskoj radionici, gdje su se zadržavali po danu, a večerom su u selu održavali sastanke. Oni su slali izvještaje u Slav. Brod i odatle dobivali uputstva za daljnji rad. Isto tako izvještaje su slali u Đakovo. Vezu sa Đakovom održavao je Dragan Topuzović, koji se tamo obraćao najprije Duki Marijanoviću, a kasnije Bartolu Bošnjakoviću. Topuzović je, noseći jedno pismo aktivista iz Đakova, uspostavio vezu i sa Slav. Brodom. On se sastao s Ivanom Bukovićem Ćirom, i tom prilikom je ugovoren sastanak, koji je održan 20. XII 1941. god. na Dilju. Osim toga Topuzović je sakupljao hranu za partizanske grupe. Samo u decembru 1941. god. sakupio je 100 kg brašna, 1 vreću graha, 20 kg slanine i 20 kg masti. Ovu pomoć ljudi su davali vrlo rado i sami je donosili na dogovoreno mjesto.

Aktivisti iz Slob. Vlasti imali su vezu preko Šapne s partizanima na Krndiji.

U decembru 1941. god. dolazi u Slob. Vlast Gabro Hes, krojački obrtnik iz Đakova, njegova kći Ruža Hes i omladinac Gašpar Androšek. Oni su došli s namjerom da se prebace partizanima na Papuk. Odatle ih je Dragan Zaklanović odveo u Šapnu, gdje su ostali neko vrijeme. No, kako je bio dubok snijeg, vratili su se u januaru 1942. nazad u Slob. Vlast, te su prilikom povratka u okolici Lev. Varoši bili uhapšeni.

U Slob. Vlasti komunisti su na šapirograf umnožavali letke. Leci su dijeljeni u Slob. Vlasti, Ratkovom Dolu, Čenkovu i Paučju.

Vezu sa Svetoblažjem uspostavio je Dušan Dragović, koji je rodom iz Svetoblažja, a živio je neko vrijeme u Đakovu. On je u Svetoblažju okupljao simpatizere NOP-a i upoznao ih sa zadacima

u vezi s dizanjem ustanka. Sastanak je održan u oktobru 1941. kod Nikole Mirosavljevića, koji je dobio zadatak da ih poveže sa grupom naprednih ljudi u Đakovu. Mirosavljević se u Đakovu na salašu Bartola Bošnjakovića sastao sa Dukom Balenovićem i Stjepanom Funarićem, koji su mu dali letke i ugovorili sastanak na istom mjestu kroz tri dana. Tada je Mirosavljević ponovno došao s namjerom da ih prebaci u Svetoblažje. Tu je našao Stjepana Brlošića, koji je donio mauzer i pun ranac metaka. Na salašu su se još nalazili Bjegović i Sič, a pozvali su i Regala Vajsa. Ovu trojicu je Mirosavljević prebacio u Svetoblažje. Osam dana ostali su u ovom selu i svaku su večer održavali sastanke na kojima su raspravljali: o akcijama partizana u drugim krajevima, radi čega se vodi oslobodilačka borba, o ulozi Partije u oslobodilačkoj borbi itd. Nakon toga se prišlo povezivanju s aktivistima iz susjednih sela. Uspostavljena je veza sa Živkom Ninkovićem, Božom Novakovićem, Draganom Topuzovićem iz Slobodne Vlasti, kao i sa Mirkom Vorkapićem iz Hrkanovaca.

U Svetoblažju komunisti su organizirali sakupljanje živežnih namirnica. Odavde su hranu slali u Đakovo u dogovoru sa Andrijom Sudićem iz Topolja.

Nakon izvjesnog vremena provedenog u Svetoblažju Bjegović, Sič i Vajs prešli su u Slob. Vlast. U Svetoblažju se širio krug simpatizera koji su radili po direktivama Partije. U postojeću grupu ušli su Mišo Petričević i Blagoje Zavišić. Nikola Mirosavljević i Mišo Petričević rasturali su letke po selu, a nekoliko puta i u susjednom selu Dragotinu.

Krajem novembra 1941. god. Funarić, Brlošić i Antun Marijanović pokušali su minirati prugu kod Starih Perkovaca. Ta akcija međutim nije uspjela, jer je pri nailasku vlaka eksplodirala samo kapsla.

Rad u gradu na prikupljanju pomoći postajao je sve intenzivniji, jer se i broj saradnika stalno povećavao. Aktivistkinje Marica Fremi, Jela Đunderović, Ruža Urban nabavljaju razne odjevne predmete koje šalju partizanima. Anica Vrtarić i Sonja Sipi održavale su vezu s komunistima u Slav. Brodu. Za komuniste koji su se nalazili u zatvorima i logorima također je sakupljana hrana i odjevni predmeti.

Kada je policija osjetila da u Đakovu djeluju komunisti i da u okolini postoje partizani, počela je poduzimati razne akcije. Zbog toga su se članovi KP prebacili iz Đakova u Slob. Vlast, gdje je oformljena partizanska grupa, koja je potom otišla u okolicu Slav. Broda u namjeri da se spoji s brodskom grupom. U grupi koja je tada otišla sa kotara Đakovo bili su Duka Balenović, Stjepan Funarić, Branko Bjegojević, Jovo Vlasisavljević, Ivan Sič, Anđelko Valter, Antun Marijanović, Regal Vajs i njegova žena Jelka, koja se nakon što je izašla u novembru iz zatvora prebacila u Slav. Brod, a odavde u Vel. Nabrđe.

Poslije odlaska ovih partizana (oko 20. decembra 1941) vezu sa Đakovom održavao je Stjepan Sekulić Jucko koji je izvršio reorganizaciju partijske ćelije u gradu. U novu ćeliju KP ušli su: Đuro Sei kao sekretar, Josip Barta, Marica Fremi i Duka Marijanović. Po nacionalnosti su bili 3 Hrvata i 1 Nijemac, a socijalni sastav: 1 namještenik i 3 radnika.

^TJsljedi teških uslova neki komunisti u Đakovu počeli su se kolebati, a neki su iz straha odbili da sarađuju. Među njima bili su: Jakša i Antun Kavali, Ivica Čajkovac i Ivica Brezović.

Uskoro je S. Sekulić Jucko uhapšen i partijska organizacija u gradu je izgubila vezu sa OK.

Unatoč tome krug simpatizera koji su pomagali NOP sve više se širio. Iz apoteke su nabavljani lijekovi i slani Đuri Selu, koji je radio na pošti i otpremao ih dalje u Vel. Nabrde. Osim toga po Đakovu su raspačavani leci i bilteni o NOB-u.

Nakon napada fašističkih sila na Jugoslaviju i prilikom prolaska jugoslavenske vojske kroz Đakovo ustaše i Hrvatska seljačka zaštita pokušali su je razoružati. Vojnici su, međutim, pružili otpor i povukli se u Bosnu.

Domaći Nijemci, kao i jedan dio Hrvata, pozdravili su dolazak okupatorske vojske i uspostavu NDH. No bilo je i takvih koji su imali drugi stav. Vođa HSS-a u Đakovu Dragan Devčić izjavio je: »Ovo nije dobro, sad smo mi stradali«.

Domaći Nijemci, koji su dobili povlašten položaj, promijenili su stav prema Hrvatima. Nisu htjeli govoriti hrvatskim jezikom, iako su to do tada činili. Prijetili su im da će ih preseliti u Bosnu, a da će u Slavoniju, Baranju i Srijem naseliti Nijemce iz Reicha. Takvi postupci, kao i pljačkanje jevrejske imovine, progon i pljačkanje Srba, zatim uspostava logora za Jevreje u Đakovu, u kojem su činjena nečuvena zvjerstva, doveli su do toga da se promijenilo raspoloženje naroda prema Nijemcima i ustašama.

29. VI 1941. god., rano ujutro, vršila je policija u gradu brojna hapšenja. Regal Vajs, sekretar partijske ćelije, uspio je pred hapšenjem pobjeći, jer je policija zabunom opkolila susjednu kuću. Toga jutra uhapšeni su član KP Josip Barta, simpatizeri Partije i bivši članovi URŠ-a Gabro Hes, Antun Han, Marica Fremi, Jela Đunderović, Ruža Hes, Mišo Juhas, Mišo Engl i Jelka Vajs. Sutradan je uhapšen Valentin Urbanovski. Prilikom hapšenja kod Antuna Hana pronađen je pištolj i jedan letak, no kako on nije bio prisutan premetačini, branio se da mu je to podmetnuto. Poslije hapšenja grupa je otpremljena u Osijek, gdje je liječnički pregledana. Poslije pregleda pušten je Mišo Engl jer je bio invalid, a ostali su određeni za logor. Međutim, i oni su u posljednji čas izdvojeni iz kolone, te su nakon tri mjeseca provedena u zatvoru u Osijeku poslani u Đakovo odakle je trebalo da budu pušteni kućama. No, u Đakovu su na intervenciju ustaše Sul je Smailbegovića zadržani kao taoci još 5 tjedana, tako da su iz zatvora izašli tek početkom novembra 1941. godine.

U julu 1941. godine ustaše su pokušale uhapsiti Jovu Vlasisavljevića u selu Slobodna Vlast, koji je kao đak bio član KP u Slav. Brodu. On je povremeno dolazio u Slob. Vlast, svoje rodno selo, gdje je politički djelovao. Međutim, uspio je saznati da će biti uhapšen, pa se povukao u ilegalnost.

U septembru 1941. godine uhapšeni su Antun Marijanović, Gašpar Androšek i Franjo Glik. Teretio ih je poštari Blažević, optužujući ih da

su nosili bombe s namjerom da ih bace na poštu. Zbog toga su bili 10 dana u zatvoru. Po izlasku iz zatvora Antun Marijanović i Gašpar Androšek prešli su u ilegalnost, tj. sakrivali su se u selima u blizini Đakova. Zbog njih su bili uhapšeni i Stjepan Geli, stolarski radnik iz Đakova, i Josip Blažević, bivši predsjednik URS-a u Osijeku. No, kako nisu priznali poznanstvo s njima, i kako za to nije bilo dokaza, bili su obojica pušteni.

Kotar Grubišno Polje

O RADU KP I TERORU USTAŠA 1941. GODINE¹

Prema popisu stanovništva 1931. god. na teritoriju kotara Grubišno Polje bilo je 24.889 stanovnika.

Na kotaru su do 1941. god. postojale ove građanske stranke: Hrvatska seljačka stranka, Jugoslavenska radikalna zajednica, Samostalna demokratska stranka, Hođerina stranka »Borbaši« i grupa frankovaca.

SDS-om rukovodio je tadašnji njen prvak Većeslav Vilder, koji je 1941. godine kao senator pobjegao u Tursku (Carigrad) prije napada Njemačke na Jugoslaviju, dok njegov zamjenik sa kandidatske liste Vojo Mandić odlazi sa jugoslavenskom vojskom u Bosnu.

Na čelu JRZ nalazio se Dušan Bujić, koji se 1941. godine također povlači u Bosnu.

Vođe »Borbaša« bili su Luka Vrzić i Pane Cvijanović iz M. Zdenaca.

Vođe HSS-a bili su: Franjo Horvat, Petar Biondić, Luka Golubić i Janko Vojković. Prva dvojica se za vrijeme rata opredjeljuju za politiku čekanja, dok ostala dvojica prilaze ustaškom pokretu.

Vođe frankovaca dr Lujo Stahuljak, dr Ivo Vedriš i apotekar Vjekoslav Kezele postaju vođe ustaškog pokreta, a Stahuljak njegov prvi povjerenik.

Od 1938. pa do 1941. god. Hrvatska seljačka zaštita poprima na području kotara Grubišno Polje sve više vojnički karakter. U Grubišnom Polju i Vel. Grđevcu ona organizira smotre na kojima prisutnima demonstrira vojne vježbe. Zaštita je bila formirana po austrijsko-domobranskom sistemu, i to: roj (desetina), vod, satnija, pukovnija, a viši štab se zvao stožer. Na području Grubišnog Polja bila je formirana satnija pod rukovodstvom satnika (zapovjednika) Nikole Bazijanca. Znatan broj pripadnika Zaštite učestvovao je u razoružavanju jugoslavenske vojske, čuvanju državnih zgrada i vršio policijsku službu.

U centru kotara Grubišno Polje bio je formiran logor kojim su rukovodili logornik Lujo Stahuljak, Dragutin Hajek i Ivica Đurković. Kotar je bio podijeljen na tri tabora prema općinama. U Vel. Grđevcu bio je tabornik Milan Udžbinac, u Grubišnom Polju Đuro Golubić, a u Iva-

¹ Podatke za pisanje materijala dala Komisija za historiju radničkog pokreta i SKJ Općinskog komiteta SK Grubišno Polje.

novom Selu Ivan Purma. Za kotare: Grubišno Polje, Daruvar, Garešnica i Pakrac bio je ustaški povjerenik dr Marko Čolak, koji je postavljao sve ustaške povjerenike u ova četiri kotara.

Jedan broj pripadnika Hrvatske seljačke zaštite, i to u Vel. Grđevcu, odbio je da pristupi ustaškom pokretu. Među njima bili su: Franjo Lovasić, Franjo Horvat, Ivo Gazdić stariji i Josip Gazdić. Isto su učinila braća Kolak i još neki iz sela Velika Barna.

Kao ustaše isticali su se Blaž Kisela, Slavko Vašek, Antun Menis, Drago Čorak, Mirko Pokopac, Slavek Seliž iz Grubišnog Polja, Nikola Žuljević iz Poljana, Stevo Šiljak iz Vel. Jasenovače, Mile Mesić i Franjo Tot iz Male Dapčevice, Đuro Đuroković, Marko Milković i Širić iz Vel. Barne, Antun Loucki i Franjo Kolar iz Trojeglave, Josip Gloc iz Turčević Polja, Mato Krmpotić, Franjo Vezmar i Franjo Dukarić iz Lončarice. Posljednji je bio naročito poznat po sadizmu prilikom mučenja nevinih ljudi.

Postupke ustaša osuđivali su mnogi Hrvati, kao i pripadnici drugih nacionalnosti. Stoga ustaški pokret nije u Grubišnom Polju mogao nikada imati čvrstu osnovu niti oformiti svoju vlastitu pripremnu bojnu, iako je bio dovoljan broj ljudi sposobnih za vojsku. Za sve veće akcije ustaški logor pozivao je ustaše iz drugih krajeva.

Odnosi između Srba i Hrvata nisu bili dobri ni prije rata, jer su građanske stranke svim snagama raspirivale šovinizam. Takvo stanje koristio je i okupator, koji je podsticao ustaše na teror protiv Srba. Zahvaljujući djelovanju komunista, nacionalni sukobi su slabili.

Prije okupacije jedan dio Hrvata bio je pod utjecajem Mačeka. Neposredno nakon uspostave NDH lojalno su se odnosili prema ustaškoj vlasti. Međutim, kad je počeo pokolj Srba, odvođenje u logore i iseljavanje u Srbiju, mnogi Hrvati, Česi i Mađari odlučno osuđuju zvjerstva okupatora, pomažu sakrivanje Srba i njihove imovine, i pravovremeno ih obavještavaju o namjerama ustaša. Na taj način počinje se izgrađivati bratstvo i jedinstvo.

Pripadnici nacionalnih manjina u 1941. godini nisu brojnije učestvovali u NOP-u, ali je bilo aktivnih pojedinaca. Tako su u Grubišnom Polju prvi saradnici NOP-a bili Česi Vladislav Novak, Marija Sterk, Rudolf Pop, Franjo Križić i Mađari Margita Soš, Ivan Doboši, a u Vel. Dapčevici Ivan Sebeni i još neki. U Ivanovom Selu, u kojem su živjeli isključivo Česi, nije bilo aktivnih učesnika NOP-a 1941. god., ali je bilo ljudi koji su pomagali Srbima iz obližnjih sela, bilo da su sakrivali njihovu imovinu, bilo da su ih po povratku iz zatvora i logora pomagali materijalno. Naročito se istakla Pavlina Hamplova koja je sakrivala organizacionog sekretara KK KPH Veljka Kovačevića i pomogla mu da dobije na ime drugog propusnicu za putovanje u Osijek. Većina je osuđivala zločinački rad ustaše Ivana Purme, koji je bio načelnik u Ivanovom Selu, a isto tako i rad Franje Neh vila, vođe Njemačke narodne skupine, koji je vršio špijunsku službu za Nijemce i ustaše. Zaplašeni terorom ustaša, a naročito prijetnjama Mile Budaka da će ih iseliti, mnogi Česi se tada upisuju u Skupinu, ali u njoj ništa ne rade.

Polovinom augusta dolazi u Grubišno Polje prva vojna formacija Nijemaca. U to vrijeme u Grubišnom Polju postoji Njemačka narodna skupina u kojoj su bili većinom Nijemci i nešto Čeha. Ovi posljednji su se upisali u Skupinu ne iz uvjerenja, nego iz straha jer im se prijetilo da će biti iseljeni. Vođa Skupine bio je Josip Stumpf iz Vel. Pisanice. Ova organizacija imala je i svoje oružane formacije. Kako je vrlo mali broj članova Skupine znao njemački jezik, doveli su jednog njemačkog učitelja da odrasle i djecu uči njemački.

Nijemci su se odnosili prema Srbima tolerantno. Osobito su se nastojali povezati sa intelektualcima pred kojima su se prikazivali kao prijatelji Srba. Međutim, takvi odnosi bili su privremeni. Kasnije oni oduzimaju imovinu imućnijih Srba i zajedno sa ustašama vrše nad njima teror. Naročito su pooštrili odnos protiv Jevreja i ubrzo ih otpremili u logor.

Djelovanje ustaša i njemačkih vojnih formacija bilo je povezano i sa ciljem da se učvrsti vlast Pavelića, pomaže njemačka vojna sila, unište Srbi, komunisti i Jevreji. Njihov utjecaj na narod bio je već nakon prvih pokolja vrlo malen, jer su ih oni, koji su u početku uslijed neobaviještenosti gajili simpatije prema njima, počeli ubrzo napuštati.

O organizacionom stanju i radu KPJ

Početkom jeseni 1939. god. došlo je do formiranja prvih partijskih ćelija na kotaru. Ćelije su formirali Kasim Čehajić Turčin, tadašnji sekretar OK KPH Bjelovar (strijeljan od ustaša u decembru 1941. god.), i Veljko Kovačević. Partijske ćelije formirane su u mjestima: Gornja Rašenica, Velika Peratovica, Velika Barna, Grubišno Polje, Mali Zden-ci, Orlovac, Vel. Grđevac, Cremušina, Đakovac, Mala Barna, Mala Peratovica i Lončarica (ukupno 12 partijskih ćelija).

Partijske ćelije bile su brojčano malene i sastojale su se od 2—3 člana. Nacionalni sastav bio je: 14 Srba, 3 Hrvata, 7 Čeha i 2 Mađara. Socijalni sastav: 13 seljaka, 10 radnika, 2 intelektualca, 1 ostalih. Prema tome 1940. godine na kotaru je bilo 26 članova Partije. Prvi Kotarski komitet u Grubišnom Polju sačinjavali su: Branko Kljajić, sekretar, student prava, Veljko Kovačević, činovnik, Nikola Kopčinović, krojač, Vlado Koudela, mlinar i Ivan Niki, trgovački pomoćnik. U Gornjoj Rašenici, jednoj od najaktivnijih partijskih ćelija na kotaru, bili su članovi: Veljko Kovačević, Milan Preradović, Đuro Preradović stariji, Blagoje Preradović, Dušan Krajnović, Ljuban Krajnović, Josip Zalabak, Lazo Jazić mlađi i Božo Miljanović.

Poslije formiranja prvih partijskih ćelija dolazi do intenzivnijeg rada komunista. Iako su ćelije još neiskusne, one postižu ubrzo značajne uspjehe na ideološko-političkom izgrađivanju članova Partije i na učvršćivanju postojećih i stvaranju novih ćelija. Utjecaj Partije osjetio se i u radu SKOJ-a. Radeći na teoretskoj izgradnji komunista, proučavane su prve tri glave Historije SKP(b), »Proleter«, »Srp i čekić«, »Politički vje-

snik« i razne druge brošure. Osim toga proučavani su na sastancima razni leci i proglasi koje je izdavala i publicirala KPJ uoči rata. Težište rada partijske organizacije bilo je usmjereno na raskrinkavanje režima, na borbu protiv skupoće i poreza, kao i ukazivanje na opasnost od fašizma. Komunisti su također vrlo često rasturali letke i pisali parole. Dešavalo se da su akcije vršene u toku jedne noći na cijelom kotaru.

Uspješan je bio rad komunista u organizaciji »Seljačko kolo« (kulturno-prosvjetna organizacija SDS). Komunisti su uspješno djelovali kroz tu organizaciju u selima Gornja Rašenica i Velika Barna. U Gornjoj Rašenici u »Seljačkom kolu«, gdje je radom rukovodio Tihomir Prodanović, bilo je okupljeno oko 30 omladinaca, koji su održavali priredbe s igrokazima naprednog sadržaja po okolnim mjestima. Od prihoda sa priredbi nabavili su knjižnicu sa preko 500 knjiga i radio-aparat. Knjige su davali na upotrebu u sela: Gornja Rašenica, Velika Barna, Dapčevićki Brđani i Mala Barna.

Veća aktivnost komunista izazvala je i veću budnost tadašnjih vlasti, koje uz pomoć nekih članova vladajućih stranaka JRZ i HSS-a nastoje da otkriju partijsku organizaciju i da je razbiju. To im ubrzo i uspijeva.

U jesen 1940. god. uhapšen je Pavle Gavran iz Velike Barne, a u siječnju 1941. god. žandari hapse Veljka Kovačevića i Dušana Krajnovića koji ostaju u bjelovarskom zatvoru do juna 1941. godine.

U to vrijeme komunisti su dijelili letak CK KPJ u kome se upozoravaju narodi Jugoslavije na predstojeći napad Njemačke na Jugoslaviju. Na taj način partijske ćelije upozoravaju narod na opasnost koja mu prijeti od fašizma.

U martu 1941. godine partijska organizacija na području kotara rasturala je proglas CK KPJ u kojem se govorilo o potrebi saveza Jugoslavije sa SSSR-om. Isto tako, neposredno pred napad na Jugoslaviju, partijska ćelija Grubišnog Polja dijeli letke kojima Komunistička partija Jugoslavije poziva narod na otpor protiv njemačkog okupatora. Te su letke seljaci odnosili i na teritorij kotara Daruvar.

U vrijeme napada na Jugoslaviju partijska organizacija nije se odmah snašla, pa tako nije uspjela da iskoristi pogodnu situaciju za skupljanje oružja. Naime, na području kotara Grubišno Polje razoružan je 108. pješadijski puk. Partijska organizacija nije spremila oružje, niti bilo što od vojne opreme. Međutim, to su učinili neki seljaci koji su se pod utjecajem letaka odazivali pozivu Komunističke partije, te su sakrili nešto oružja i druge vojne opreme kojom su se u početku ustanka naoružali prvi bilogorski partizani.

Odmah nakon okupacije zemlje ustaše su već 26. aprila izvršile veliko hapšenje Srba. Među uhapšenima koji su otjerani u Zagreb, a zatim u logor »Danicu« kod Koprivnice, bio je veći broj članova Partije (Bran-ko Kljajić, sekretar KK, Milan Preradović, Đuro Preradović, Blagoja Preradović i Lazo Jazić). Tom prilikom ustaše su uhapsile oko 500 Srba. Sve uhapšene, bili oni članovi Partije ili ne, ustaše su pobile u selu Jadovnu, kotar Gospić. Od članova Partije ostali su živi Vlado Koudela,

Nikola Kopčinović, Božo Miljanović, Pero Vrzić, Franjo Perutka, Josip Vlček, Đuro Gašpar i Ivan Niki. Tim hapšenjem bio je razbijen Kotarski komitet i gotovo sve ćelije.

Usljed oportunizma nekih članova Partije (Nikola Kopčinović, Pero Vrzić, Đuro Gašpar) i zaplašenosti terorom okupatora i ustaša, pojedini članovi KP odlaze u domobrane.

U junu 1941. god. dolazi na kotar Grubišno Polje radi obnove partijske organizacije tadašnji sekretar Okružnog komiteta u Bjelovaru Kasim Čehajić, koji u kući Evice Kljaić održava sastanak sa preostalim članovima Partije. Tom sastanku prisustvovali su i Vlado Koudela, Josip Vlček i Franjo Perutka. Kasim Čehajić upoznao je prisutne da će se uskoro održati okružna konferencija za okrug Bjelovar. Na sastanku je izabran delegat za tu konferenciju, i to Vlado Koudela. Konferencija je održana 15, 16. i 17. jula 1941. god. u jednom izletničkom domu na Kalniku. Tom prilikom izabrani su članovi Okružnog komiteta. Konferenciji je prisustvovao i član CK KPH Pavle Gregorić. Partijske organizacije dobile su tada više zadataka, među kojima je najvažniji bio pripremanje ustanka.

Pošto preostali članovi Partije nisu uspjeli da pokrenu rad partijske organizacije, a niti da izvrše zadatke koje im je postavila konferencija, neposredno poslije napada Njemačke na SSSR dolazi ponovno na kotar Grubišno Polje Kasim Čehajić. Krajem jula on održava sastanak u Malim Zdencima u kući Pere Vrzića i tu objašnjava odluke CK KPJ o dizanju oružanog ustanka. Osnovni zadaci koji su dani na tom sastanku partijskoj organizaciji bili su: organizirano pripremanje ustanka, sakupljanje oružja, jačanje i proširenje partijske organizacije.

No, uslijed malobrojnosti članova Partije i njihove nepovezanosti, a i radi toga što su izvjesni komunisti bili zaplašeni terorom okupatora, obnavljanje rada išlo je vrlo teško. Član Partije Ivan Niki odlazi na rad u Njemačku, neki odlaze ponovno u domobranstvo, pa na kotaru ostaje svega nekoliko članova. Oni zajedno sa Veljkom Kovačevićem, koji se upravo vratio iz zatvora, nastoje izvršiti odluke Okružne konferencije.

Krajem jula Zvonko Brkić (koji je prije toga bio član KK Slav. Požega, pa zatim Daruvar) dobiva od Pavla Gregorića, člana CK KPH, zadatak da obnovi partijsku organizaciju na kotaru Grubišno Polje, a kasnije i na kotaru Garešnica. Sa javkom, koju je dobio od sekretara Okružnog komiteta Bjelovar, Zvonko Brkić se povezuje sa Perom Vrzićem, Vladom Koudelom, Josipom Vlčekom, a preko njih sa Veljkom Kovačevićem.

Veljko Kovačević obnavlja partijsku organizaciju u Rašenici, Koudela i Zvonko Brkić u Grubišnom Polju i Velikoj Barni, dok u nekim drugim selima uspostavljaju samo veze s ljudima, koji su, iako nisu bili članovi Partije, pokazivali spremnost da se bore.

Neposredno zatim dolazi do hapšenja Veljka Kovačevića, i njegovog strijeljanja u Bjelovaru (decembra 1941. god.), čime je partijskoj organizaciji nanesen veliki udarac. Osim toga ustaše su pojačale teror. Velik dio srpskog naroda, među kojima je bilo i članova KP, iseljen je sa područja kotara Grubišno Polje. Težište rada prebacuje se u brdska

srpska sela. Tada su u Partiju primljeni Milan Popara, Ljuban Vukašino-
vić i Ljuban Trbojević. Oni ujedno čine novi Kotarski komitet, koji svoju
aktivnost usmjerava na okupljanje saradnika za borbu protiv okupatora
i ustaša. U selima su stvarali grupe ljudi preko kojih su širili propagand-
ni materijal, radili na sprečavanju prekrštavanja pravoslavaca, prikup-
ljali vojnu opremu i drugi materijal.

Krajem 1941. godine takve su grupe postojale:

- u Grubišnom Polju (Milan Popara, Vlado Koudela, Nikola Kopčino-
vić, Josip i Antun Volf),

- u Vel. Barni (Luka i Mato Ćutić i Gojko i Nikola Šukić),

- u Gakovu (Ljuban Vukašinović, Nikola Knežević, Đuro Lončar, Mile
Malbaša, Marija Tamhina, Stojan Vlasisavljević),

- u Cremušini (Dušan Bukvić, Birta Mojica, Ilija Bižić, Rade Zjačić,
Nikola Zrnić, Petar Sablić i Petar Laktaš),

- u selu Šibeniku (Tomo Relić, Spaso Relić, Đuro Relić, Stevo Bosa-
nac i Ljuban Buban),

- u Brzaji (Milan Valadžija, Đuro Sović, Evica Valadžija, Lazo Vala-
džija),

- u Vel. Peratovici (Tomo Vekić, Dušan Šević, Nikola Sudarević, Mi-
lan Popara i Stevan Ječmenica),

- u Vel. Dapčevici (Jovanka Pavić, Milka Jovanović, Ilija Kojić, Milan
Indžić i Milan Lalić),

- u Dapčevičkim Brđanima (Milan Trbojević, Stevo Kupreš i Jaćim
Lolić),

- u Maloj Dapčevici (Nikola Suknajić, Branko Kovačević, Nikola Vu-
leta, Branko Popović, Blagoja Banović i Ivan Šebeni),

- u Maloj Jasenovači (Stevo Dragić, Aleksa Čakmak, Ilija Vukmir,
Branko Radaković i Gajo Ožegović),

- u Malom Grđevcu (Stevo Ćizmić, Milan Mujadin, Svetozar Bajević,
Jovo Balenović i Pavao Bajević),

- u Topolovici (Rade Kočić, Nikola Lukić, Stojan Jovičić i Matija Na-
dalin),

- u Turčević Polju (Dmitar Zagorac, Milutin Vuković i Dušan Kunda-
čić).

U formiranju ovih grupa pod rukovodstvom Zvonka Brkića, koje su
kasnije prerasle u NOO-e, isticali su se: Milan Popara, Ljuban Vuka-
šinović i Dušan Bukvić.

Na području Bilo-gore u to vrijeme je postojala oružana grupa pod
vodstvom Gedeona Bogdanovića Gece koja je u 1941. god. bila povezana
sa Bendakovom i Rezbarovom grupom sa kojima je rukovodila Partija.
Okolo ove grupe okupljali su se Srbi koji su bježali od ustaškog terora. To
su bili Nikola Dančilović Kukta i brat mu Mitar Dančilović Lisac. Nakon
razbijanja Bendakove grupe ova grupa nije bila više pod neposrednim
rukovodstvom Komunističke partije, iako je djelovala na liniji antifa-
šističke borbe.

U jesen 1941. god. ova grupa likvidirala je nekoliko istaknutijih us-
taša u Zrinskoj i Dapčevici. Ona je bila tada nepovjerljiva prema ljudi-

ma s drugog terena, pa i prema partijskim radnicima na ovom terenu (Zvonko Brkić).

Međutim, u januaru 1942. god. vezu s grupom uspostavljaju Zvonko Brkić, Milan Popara, Ljuban Vukašinović i Ljuban Trbojević. Tada se grupa reorganizira u partizansku jedinicu u koju pored Srba ulaze i Hrvati iz Moslavine. U martu 1942. god. ova grupa ulazi u sastav Moslavačke partizanske čete.

Podaci o teroru ustaša

Nakon uspostave NDH vlast na području kotara preuzele su ustaše. U tri općine, koliko ih je kotar imao, mijenjaju se općinski načelnici. U Grubišno Polje dolazi Mile Smolčić, u Vel. Grđevac Milan Udžbinac, a u Ivanovo Selo Ivan Purma. Svi građani su pozvani da predaju oružje i odlikovanja koja su dobili za vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Jevreji dobivaju znak: žutu traku sa zvijezdom, činovnici Srbi su otpušteni iz službe. Ostalo činovništvo polaže zakletvu Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i poglavniku. Jedini činovnik u kotaru koji nije htio položiti zakletvu bio je dr Viktor Polić, sudac kotarskog suda iz Grubišnog Polja.

Srbima se prijeti preko radija i novina. Dio Hrvatske seljačke zaštite u Grubišnom Polju i okolnim selima pretvara se u ustaše. Ustaše traže Dušana Bujića, narodnog poslanika JRZ, koji je 8. travnja 1941. god. otišao u Bosnu. Među Srbima se sve više javlja strah i neizvjesnost, jer je odnos ustaša prema njima postajao sve gori.

26. IV u 20 sati stigao je u Grubišno Polje jedan posebni vlak sa 30 vagona, iz kojega nije nitko izlazio dok nije pala noć. To je bila grupa zagrebačkih policajaca, nešto ustaša emigranata i nekoliko civila s ustaškim vođom poručnikom Sarićem. NsfVeče su održali sastanak kod katoličkog popa Pere Sivjanovića, pozvali sve domaće ustaše i započeli s hapšenjem Srba. Evo kako o tome priča Branko Bojčić, koji je tu večer bio uhapšen, sproveden u logor »Danicu« u Koprivnici odakle je pušten nakon 6 mjeseci jer je bio stariji čovjek, i zato što mu je žena bila Hrvatica: »Stanujem na stanici. U 8 sati stiže posebni vlak sa 30 vagona, ali nitko iz njega ne izlazi. Oko 9 sati upadaju u moju kuću zagrebački policajci i neke nepoznate ustaše, prebacuju i razbacuju po kući sve, jedni se penju na tavan, drugi se šire po cijeloj kući, traže oružje, psuju, na kraju me vežu lancima, izvode pred kuću i pitaju jesam li četnik. Odveli su me do vlaka i naredili mi da se popnem u vagon. U vagonu je već bio svezan Božo Kljaić i Marko Jović. Tu smo bili oko 1 sat, zatim su nas odveli u školu, gdje je već bilo puno ljudi, sve Srba iz Grubišnog Polja. Stalno su dovodili sve nove i nove grupe ljudi. Oko pola noći došao je ustaša emigrant Sarić, koji nam je održao govor, rekao da smo četnici i da nam nema više mjesta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U toku noći molili smo da nas puste u zahod, i kako se koji vraćao iz zahoda, šaptao je: 'Ne idite, jer tamo jako tuku.' Ustaša Kakša tukao je Branka Kljaića i mene. U jutro su nas odveli na stanicu, natrpali u vagone i zatvorili. Oko 12 sati stigla je grupa ljudi iz Donje Rašenice, a oko 13 sati iz Male i Velike Barne. Ukupno nas

je bilo 516. Naše žene i djeca su tražili i molili da nam smiju dati hranu, ali ustaše nisu dozvoljavale. U subotu 27. IV 1941. godine uvečer krenuo je taj vlak i oko 1 sat stigli smo u Zagreb na zapadni kolodvor. 'Četnici dolaze', čula se vika sa stanice. Strpali su nas u policijske kamione i otpremili u prostorije Zagrebačkog velesajma. Putem u kamionu su nam ustaše naredile da pobacamo cigarete. Kada smo stigli u prostorije Velesajma, morali smo dignuti ruke i po dvojica ulaziti u dvoranu. Uzimali su nam satove i prstenje, a ustaše i policajci su nas tukli nekim spravama sličnim lopatama. U toj su nas dvorani strašno tukli, a vani su radili motori kamiona da se ne čuje naš jauk. Dalje od dvorane stajao je jedan automobil koji je imao neobično jaka svjetla, a svijetlio nam je tačno u oči. Po sredini dvorane bio je nategnut jedan konopac. Mi smo morali trčati iz dna dvorane prema svjetlu, i svi smo padali preko konopca, a ustaše su se smijale i ponovno nas tukle. Sada su nas na prostoru Velesajma strpali u vagon i brzo otpremili u Koprivnicu. U 17 sati došli smo u Koprivnicu u tvornicu »Danica« gdje smo mi bili prvi logoraši. U 21 sat stigle su ustaše emigranti i strašno nas tukli. Milanu Indiću iz Grubišnog Polja prebili su četiri rebra, Aleksi Bosancu iz Grbavca desnu nogu i Branku Dražicu iz Grubišnog Polja lijevu nogu na dva mjesta. Strašno su tukli Milana Turajlijića, jer je bio u odijelu financa. Nakon tri dana prvi puta smo dobili hranu. Ustaše su nam stalno govorile da smo mi uhvaćeni u šumi s oružjem u ruci kao četnici, i zato su nas stalno tukli. Hranu smo dobivali jedanput dnevno, i to u 17 sati malo vode i u njoj kuhana dva-tri komadića krumpira. Pakete sa hranom i odjećom, koje su nam porodice slale, nismo dobili, njih su ustaše između sebe dijelile. Svaku noć dolazile su ustaše i tukle nas. Stalno su pristizale grupe novih logoraša, i to po kotarima: Bjelovar 20 Srba, Križevci 13 Hrvata, Dugo Selo 7 Hrvata, Garešnica 1 Čeh, Kutina 4 Hrvata, Daruvar 20 Srba, Pakrac 35 Srba, Vinkovci 30 Hrvata, Sremska Mitrovica 25 Srba, Koprivnica 15 Srba, Glina 5 Hrvata, iz sela Peteranec 2 Hrvata, a iz Bosne iz Bugojna i Dervente stiglo je 3.000 ljudi, među njima oko 150 muslimana intelektualaca. Prvi transport iz logora u Koprivnici otišao je u nepoznatom pravcu, i to sa 40 intelektualaca među kojima je bio dr Ladislav Hanžek iz Križevaca, ministar u jednoj od mnogih jugoslavenskih vlada. Nakon nekoliko dana njega su sa još nekoliko Hrvata vratili, ali je taj čovjek bio već tada duševno poremećen i ništa drugo nije govorio, nego da su sve Srbe pobili. Svaku noć odvodile su ustaše 40 do 50 ljudi, koji su morali ponijeti svoje stvari, a vani su im dali lopate i u šumici kraj same tvornice »Danica« morali su ti ljudi kopati jame kod kojih su ih ustaše ubijale i zakopavale. Nakon tri mjeseca otišao je prvi veliki transport sa oko 3.000 ljudi u pravcu Like, među kojima i 510 osoba sa područja kotara Grubišno Polje. Među Hrvatima i Srbima bio je veliki broj intelektualaca komunista otjeranih u Jasenovac.

Poslije hapšenja 510 ljudi iz sela na teritoriju kotara Grubišno Polje žene i majke tih ljudi obraćale su se svim utjecajnijim ustašama u kotaru pa čak odlazile u Daruvar ustaškom povjereniku za četiri kotara Marku Čolaku, veterinaru, ali su svagdje bile na najgrublji način odbijene. Nekoliko Hrvata iz Velike Barne (Čutić stariji i mlađi, te braća Kolak) sa-

kupljali su potpise Hrvata, ali to nije ništa pomoglo. Žene su dobivale od svojih muževa iz Koprivnice rublje sve krvavo i po tome su znale da se sa njima strašno postupa.

Evo kako priča Čedomir Bjelić o teroru Zaštite i ustaša u Vel. Grđevcu: »Pripadnici Zaštite koji su prišli ustaškom pokretu hodali su noću kroz selo Vel. Grđevac i plašili mještane pucnjavom. Naredili su da se Srbi moraju svakodnevno javljati u Općinu, kako bi se znalo da su još kod kuća. U junu je nekoliko mladića i starijih ljudi bilo prisiljeno pobjeći da bi se spasili. Rukovodilac te grupe bio je Aleksa Sakanović. Grupa od 12 ljudi krenula je prema šumama oko Daruvara, ali kako nisu ni na koga u šumi naišli, vratili su se natrag i morali se i nadalje svakodnevno javljati u ustaški tabor kod tabornika Milana Udžbinca. Ne sjećam se tačno dana, ali nas je bilo pohapšeno 50, strpani smo u vagone i otpremljeni u Bjelovar, u mlin na sajmištu. Tu grupu od 50 ljudi pratilo je 100 ustaša sa noževima nataknutim na puške, a ustaše iz Bjelovara pratili su nas povcima: 'Ubij ih nisu za živjeti, gamad četnička'. Pljuvali su po nama i stalno upotrebljavali pogrдне psovke. U logoru su nam uzeli sateve, noževe, novac i sve ostalo. Dok smo prolazili kroz nekakve hodnike, ustaše su nas tukle, pa su mnogi od nas padali pod udarcima. U maloj sobi dimenzija 4X5 bilo nas je 40. Noću su dolazile ustaše i tukle nas, a najviše batina dobio je Aleksa Sakanović. Pet dana poslije pokolja u Gudovcu vratili su nas kućama i držali pod strogim nadzorom«.

4. VII 1941. god. uhapšeni su Mladen Muškinja, gruntovničar, Dušan Jović, pekar, Filip Domitrović iz Male Barne, Petar Radosavac iz Šibenika, Nikola Radaković iz G. Rašenice i Lazo Durić iz D. Rašenice. U ondašnjem Sokolskom domu mučeni su ti ljudi na najzvjerskiji način, vezani, bacani sa balkona zgrade i poubijani.

Krajem 1941. god. ustaše si[^] hapsile ne samo Srbe nego i napredno orijentirane Hrvate i Čehe. Franju Dažbijana iz sela Poljana vodile su ustaše uhapšenog kroz Grubišno Polje i tako ga strašno tukli da je bio sav krvav. Isto se dogodilo sa radnikom Stevom Olujićem, kojega su ustaše strašno izmrcvarile.

Dana 4. VIII 1941. god. ustaše počinju iseljavati Srbe iz kotara Grubišno Polje u Srbiju. Najprije su iseljavane porodice bogatijih seljaka, politički istaknutijih. U svakom selu su sačinjavali spiskove onih koji treba da budu iseljeni. Zatim se prišlo popisivanju svega u kući. Popisivači su bili službenici koji su to morali činiti po naređenju vlasti. Kada je sve bilo popisano, onda je cjelokupna porodica strpana u kola sa stvarima. Kuća je zapečaćena i takva predana za to određenom povjereniku.

Iseljavanje Srba vršeno je u 1941. god. iz svih sela grubišnopoljskog kotara. Narod je vrlo teško ostavljao svoje kuće, pa je bilo upravo dramatičnih primjera. Tako su u porodici Ranisavljević iz Male Barne svi članovi od najstarijeg do najmlađeg ljubili kućni prag, svoje krave, volove, a jedan je starac odlazeći od kuće poljubio zemlju na kojoj je stajao. Sa područja kotara iseljene su 2.324 osobe. Njihova imovina bila je predavana jednim dijelom u državne magazine, dok je drugi dio ostajao na posjedima, na koja je bila kolonizirana rodbina ustaša emigranata, te

Zagorci i jedan dio Slovenaca, koje su Nijemci iselili jula 1941. god. u Hrvatsku.

U prvim danima 1941. godine ljudi nisu znali drukčije reagirati na teror, nego dokazivanjem da nisu krivi. Kada su vidjeli da to ništa ne pomaže, onda su počeli bježati noću u obližnje šume i prije svanuća vraćali se kućama. Bilo je dosta slučajeva da su se Srbi noću sklanjali kod svojih prijatelja Hrvata i na taj način bili često puta spašeni od ubistva ili hapšenja. Kada su Hrvati, Česi i Mađari vidjeli što ustaše rade, počeli su sve otvorenije da istupaju protiv terora. Karakterističan je primjer jednog Hrvata iz Vel. Grdevca, kojeg ustaše pozivaju da održi Hrvatima govor, a on na tom sastanku govori protiv svih tih mjera koje ustaše primjenjuju protiv Srba, i poziva Hrvate Vel. Grdevca da žive s njima u prijateljstvu. Sličnih slučajeva bilo je i u nekim drugim selima.

Kotar Našice

PODACI O NOP I KP 1941. GOD.¹

Na području kotara Našice sve do 1939. god. nije bilo partijske organizacije, ali i pored toga bilo je komunista i njihov rad se osjećao. Jedan od prvih komunista na kotaru bio je Mato Salaj. On je član KP od 1937. god. U Našice je došao po direktivi OK KPH Osijek. Pod njegovim rukovodstvom i uz pomoć OK formirane su 1939. god. partijske ćelije u Našicama, Jelisavcu, Feričancima, Đurđenovcu, Orahovici i Bijeloj Lozi.

Na području kotara Našice bilo je 1939. god. i pet kandidatskih grupa, i to u selima: Gornja Pištana, Zdenci, Budimci, Ledenik i Martinci. Iste godine u novembru formiran je i KK KPH za kotar Našice. Formiranju Kotarskog komiteta prisustvovao je u ime CK KPH Karlo Mrazović. Kotarski komitet sačinjavali su: Mato Salaj, koji je vršio dužnost sekretara, i članovi Franjo Sele, Bruno Begović, Đuro Vukadinović, Josip Jelović, Andrija Kolembus « Simo Bjelajac. 1940. god. od kandidatskih grupa formirano je 5 novih partijskih ćelija. Prema tome na području kotara Našice bilo je 1940. god. 11 ćelija KP. Tada su formirane i skojevske grupe u Našicama, Đurđenovcu, Feričancima i Bijeloj Lozi. •! ovim grupama bilo je 1940. god. ukupno 13 skojevaca.

Početkom 1941. god. partijska organizacija kotara Našice sastojala se od 12 ćelija s ukupno 58 članova. Nacionalni sastav članova KP bio je sljedeći: 30 Hrvata, 14 Srba, 8 Slovaka, 3 Mađara, 2 Jevreja i 1 Nijemac. Socijalni sastav: 30 radnika, 25 seljaka, 1 obrtnik, 1 intelektualac i 1 ostalih.

Ideološko-politički rad odvijao se intenzivno kroz različite forme djelatnosti, kako unutar partijskih ćelija, tako i u narodu s grupama simpatizera. Osnovni i najčešći oblik rada gotovo u svim ćelijama sastojao se u proučavanju partijske štampe i marksističke literature kao što su npr. »Proleter«, »Srp i čekić«, »Partijski vjesnik«, »Mati« od M. Gorkog, »Gvozdena peta« od Džek Londona i drugo.

Politički utjecaj među radništvom i omladinom širila je partijska organizacija kroz razna kulturno-umjetnička i sportska društva, te sindikalne organizacije URS-a. Naročito velik utjecaj imali su komunisti

¹ Podaci Komisije za historiju radničkog pokreta i SK Općinskog komiteta SK Našice.

na radništvo u Durđenovcu. Oni su uspjeli odvojiti veći dio radnika od sindikalnih organizacija HRS-a. Iako je partijska organizacija svakim danom imala sve veći politički utjecaj među narodom našičkog kotara, ipak je ona nailazila na velike poteškoće sukobljavajući se s vrlo jakim utjecajem građanskih političkih stranaka. Naročito jak politički utjecaj na seljaštvo imala je HSS, koja je imala i svoju poluvojničku organizaciju Hrvatsku seljačku zaštitu.

Mnogi kotarski rukovodioci HSS-a u Našicama bili su kasnije članovi ustaških organizacija i ostali vjerni ustaškom pokretu sve do 1945. godine. Oni su 1941. god. nakon uspostave NDH, predvođeni ondašnjim narodnim zastupnikom Stjepanom Martinovićem, uputili rezoluciju A. Paveliću kojom su izrazili vjernost i obećali podršku ustaškoj vlasti. Ovakav izdajnički stav kotarskog rukovodstva i većeg broja mjesnih organizacija HSS došao je do punog izražaja prilikom kapitulacije Kraljevine Jugoslavije. Oni su pomoću Zaštite, svoje poluvojničke organizacije, učestvovali u razoružavanju jugoslavenske vojske i njeno oružje predavali tistašama. U razoružavanju oficira jugoslavenske vojske naročito se isticao član HSS-a Stjepan Hripko. Mnogi rukovodioci Zaštite postali su kasnije ustaški funkcioneri. Organizacije HSS-a bile su pod jakim utjecajem klera koji je osnovao klerofašističke organizacije. Jedna od tih organizacija bili su Križari. Mnogi članovi ovih organizacija bili su istovremeno i ustaše. Vođa Križara župnik Sidonije Sulc iz Našica bio je kasnije jedan od najistaknutijih ustaša na kotaru. Organizacije Križara bile su aktivne u širenju šovinizma i vjerske mržnje. Vjerska netrpeljivost došla je naročito do izražaja poslije uspostave NDH. Tada je Sidonije Sulc započeo sistematski prekrštavati pravoslavce. On je bio organizator prekrštavanja ne samo na području kotara Našice nego i u većem dijelu Slavonije. Da bi se prekrštavanje što lakše odvijalo, Sulc je ubistvima zastrašivao narod. Neposredno prije prekrštavanja u selu Ceremošnjaku dao je ubiti Žarka Dragića i njegovog sina. Smatra se da je Sidonije Sulc prekrstio oko 20.000 pravoslavaca.

Prekrštavanje je bilo samo jedan od oblika terora što su ga provodili okupator i ustaše. Odmah poslije uspostave NDH otjerano je 30 jevrejskih porodica u koncentracione logore. Isto je bilo i sa Ciganima. Njihovih 69 porodica s 330 članova otjerano je u logor gdje su ubijeni. Teror se proširio i na srpsko stanovništvo. Iseljavanja u Srbiju, strijeljanja i odvođenja u koncentracione logore bila su vrlo česta. U Durđenovac su dovodeni pojedinci iz okolnih sela gdje su ubijani. Stanovništvo sela Sušine je djelomično, a Poganovaca u cjelini otjerano u koncentracione logore. Mnogi od otjeranih nisu se više vratili svojim kućama. Na kotaru je bilo više sela u kojima su živjeli kolonisti, dobrovoljci iz prvog svjetskog rata. Stanovništvo ovih sela iseljeno je u Srbiju, a njihova imovina opljačkana i konfiscirana.

Pomoć ustašama u učvršćenju njihove vlasti na kotaru pružali su i bogatiji pojedinci Srbi. Da bi sačuvali svoju imovinu, prilazili su ustaškom pokretu i aktivno su u njemu učestvovali. Mladen Radojčić, Pavao Bojanić i Jovo Culibrk iz sela Budimaca postali su ustaški funkcioneri.

Pored njih prilikom prekrštavanja istakli su se pravoslavni pop Savo Ružić, Stevo Trbić i Ranko Mitrović. Oni su sarađivali s ustašama sve do oslobođenja zemlje.

Ustaše su se nakon uspostave NDH naročito okomile na komuniste. Najprije su bili uhapšeni članovi Kotarskog komiteta pa je partijska organizacija ostala bez rukovodstva. Među prvima uhapšen je 12. IV 1941. god. Đuro Vukadinović i otjeran u osječki zatvor gdje je bio 30 dana. Nakon izlaska iz zatvora povukao se u ilegalnost. Ostali članovi Kotarskog komiteta prestali su s radom i razišli su se. Franjo Šele otišao je u Njemačku, Andrija Kolembus u domobranstvo, gdje je kasnije uhapšen i otjeran u logor u Norvešku, a Bruno Begović odlazi u Zagreb. U Našicama je ostao jedino sekretar Kotarskog komiteta Mato Salaj koji je bio kompromitiran jer je i za vrijeme Kraljevine Jugoslavije bio osuđivan i zatvaran kao komunista. I pored toga što je ostao sam, on je nastavio s aktivnim radom sve do kraja 1941. godine.

Dezorijentiranost partijske organizacije, koja je nastala neposredno nakon uspostave NDH, trajala je kratko vrijeme. Instrukcije za rad u novonastaloj situaciji dao je komunistima Pavle Gregorić, član CK KPH. Ljeti 1941. god. započelo se s pripremama za dizanje ustanka. Prikupljano je oružje i druga ratna sprema, narodu je objašnjavana izdajnička politika ustaša, kao i namjere okupatora. U to vrijeme u selu Duboka, kotar Slav. Požega, član KP Stanko Radovanović Udarnik formirao je oružanu partizansku grupu. U augustu 1941. god. komunisti kotara Našice s ovom grupom uspostavljaju vezu. Po direktivi Pavla Gregorića uspostavljene su veze i sa grupom koju je organizirao u Orahovici Slobodan Ilić Čiča. Vezu su u jesen 1941. god. uspostavili Lazo Kovačević, Krsto Bogojević i Krsto Jovanović. Nakon uspostavljanja veze sa Slobodanom Ilićem komunistima u Našice češće su dolazile direktive za rad. Prikupljali su oružje, sanitetski materijal, spremali su hranu, vršili diverzantske akcije i kopali skloništa za ilegalce. Takvih skloništa bilo je šest, i to kod sela Gazije i Gornje Motičine četiri, a kod Sumeća i Kokočaka dva. Kod Kokočaka se nalazila naoružana grupa u kojoj su se nalazili Jovo Marinković, Marko Marinković, Marko Radaković i njegov sin.

U sakupljanju oružja naročito se istakla partijska ćelija Jelisavca koja je pod rukovodstvom sekretara Ivana Kukučke² sakupila 12 vojničkih pušaka, dva sanduka municije i jedan sanduk bombi. Druge ćelije sakupile su šest vojničkih pušaka. Ovo oružje spremio je Lazo Kovačević kod svoje kuće u Gazijama. Njime su naoružani borci koji su se sakupili u Kokočaku.

Prva oružana akcija u ovom kraju izvedena je na Slatinski Drenovac noću 20/21. XI 1941. godine. U akciji su učestvovali pored partizana i nenaoružani seljaci. Akcija je u potpunosti uspjela. Zarobljeno je 30 pušaka, jedan sanduk municije, dva sanduka bombi i nešto vojne opreme.

Nakon ove akcije smijenjen je komandir Odreda Krsto Jovanović zbog netaktičnosti i grubosti prema borcima, a mjesto njega privremeno je postavljen Đuro Vukadinović.

² Ivan Kukučka je krajem 1941. god. uhapšen i otjeran u logor Jasenovac Tamo je ostao do 1943. god. kada je zamijenjen.

Druga akcija izvršena je na Općinu Bektež. Prijedlog za ovu akciju dao je Stanko Radovanović Udarnik. Akcija je izvršena 1/2. XII 1941. godine. Tom prilikom je zarobljeno 10 vojničkih pušaka i nešto municije. Osim toga zapaljena je općinska zgrada sa svom arhivom. Nakon ove akcije ustaše su započele sa hapšenjem i ubijanjem ljudi u okolnim selima.

Poslije akcije na Bektež partizanski Odred povukao se iznad sela Gazi ja, zatim u Kokočak gdje se zadržao nekoliko dana. Da bi se osigurao od iznenadnih napada okupatorskih i ustaških snaga, Odred se prebacio u Duboku Rijeku, centar Papuka. U tom razdoblju, a to je druga polovina decembra 1941. god., Odred nije vršio veće oružane akcije, nego je likvidirao nekoliko seoskih knezova koji su bili ustaški agenti i onemogućavao eksploataciju šuma od strane okupatora i ustaša.

Krajem 1941. ovaj Odred ulazi u sastav Prvog slavonskog partizanskog bataljona kao njegova druga četa. Ova četa brojala je 120 naoružanih boraca i posjedovala jedan puškomitraljez kojega je dao sekretar Kotarskog komiteta KPH Virovitica Vaclav Vostrel.

Kotar Nova Gradiška

O PRILIKAMA I RADU KP 1941. GOD.¹

Na području kotara Nova Gradiška bilo je 1940. god. šest partijskih ćelija. U samom gradu bile su dvije sa 12 članova. Ostale ćelije su se nalazile u selima, i to: u Cerniku sa 4 člana, Vrbovi sa 9 članova, Baćin Dolu sa 4 člana, Bili Brig i Kapela sačinjavali su jednu ćeliju sa 4 člana, Magić Mala i Komamica također su sačinjavali jednu ćeliju sa 8 članova. U januaru 1941. godine formirane su još dvije ćelije KP, i to jedna u gradu sa 4 člana i 1 u Cerniku sa 3 člana. Prema tome na području kotara Nova Gradiška bilo je 1941. god. 9 partijskih ćelija koje su brojale 48 komunista. U okviru ovih ćelija bila su 24 kandidata, a u 5 skojevskih grupa 52 člana SKOJ-a.

Članovi Partije 1940. i 1941. god. bili su: Mirko Kljajić, Petar Gregl, Mirko Gemberovski, Franjo Svječnjak, Josip Manulić, Đuro Potkonjak, Leonard Ferić, Milan Mesić, Alojz Tencer, Albert Kovre, Josip Bariša, Ranko Zec, Dušan Kliajić, Josip Margetić, Dane Margetić, Josip Zuzija, Nikola Pavić, Vinko Bonić, Mijo Cindrić, Antun Jurković, Stjepan Dragomanović, Ivan Dragomanović, Mato Matanović, Stjepan Bošnjak, Marko Knežević, Milan Krunić, Ivan Đikić, Grga Starčević, Antun Starčević, Dragan Pavlek, Tomislav Miškatović, Milan Nikolić, Mijo Lučić, Marko Tomljanović, Ivan Trčić, Ivan Mrkonjić, Viktor Petrić, Milan Tomić, Antun Šimek, Ivan Manjček, Stjepan Klarić, Antun Tencer, Ivan Derešan, Sofija Gledović, Antun Mance, Mijo Mateković, Vlado Zuzija i Ivan Delina.

Kandidati Partije 1940. i 1941. god. bili su: Mijo Ferić, Stjepan Ferić, Pero Ferić, Liza Kotičić, Petar Sovrić, Albert Tomić, Albert Pongrajter, Slavko Sestrić, Stjepan Kramer, Ivan Sloboda, Franjo Had, Julijus Bukvašević, Gašo Klobučar, Stjepan Kovačević, Slavko Hanak, Katica Zuzija, Anka Margetić, Marica Benić, Đuro Vincetić, Antun Rozi, Josip Dubovski, Josip Oršulić, Stjepan Meker i Gabro Bogdanović.

Nacionalni sastav članova KP bio je slijedeći: 41 Hrvat, 4 Srbina, 1 Talijan i 2 Poljaka, a socijalni: 20 radnika, 15 seljaka, 7 obrtnika i 6 in-

¹ U davanju podataka učestvovali: Antun Tencer, Alojz Tencer, Franjo Svečnjak, Leonard Ferić, Josip Zuzija, Milo Popović, Jovo Samardžija i Josip Margetić.

MIRKO KLJAJIĆ
SEKRETAR OK KPH NOVA GRADIŠKA

telektualaca. Nacionalni sastav kandidata bio je: 21 Hrvat, 1 Srbin, 1 Slovenac, 1 Slovak, a socijalni: 19 radnika i 5 seljaka.

Radom partijske organizacije rukovodio je Kotarski komitet u Novoj Gradiški kojeg su sačinjavali: Mirko Kljajić, sekretar, Petar Gregl, Franjo Svječnjak, Mirko Gemberovski i Leonard Ferie.

U Novoj Gradiški postojao je i Okružni komitet koji je rukovodio partijskim organizacijama kotara N. Gradiška, Novska, Pakrac i Daruvar.

Okružni komitet KPH N. Gradiška formiran je u januaru 1939. god. sa sjedištem u Pakracu. Početkom 1940. god. sjedište je premješteno u Novu Gradišku. Članovi Okružnog komiteta bili su: Mirko Kljajić, politički sekretar, Petar Gregl, org. sekretar, Franjo Svječnjak, Mirko Gemberovski, Leonard Ferić i Milan Mesić iz Nove Gradiške, Alojz Pintar iz Daruvara, Marko Kljakić i Bonifacije Preč iz Pakraca, Nikola Guberović iz Okučana, Rade Pavlović i Joža Vlašić iz Novske.

Prva okružna konferencija održana je 23. III 1940. god. u selu Mala kod Nove Gradiške, u kući tvorničkog radnika Mije Ferića. Konferenciji je prisustvovalo 18 delegata iz kotara: N. Gradiška, Novska, Pakrac i Daruvar. Delegati iz N. Gradiške bili su: Mirko Kljajić, Petar Gregl, Franjo Svečnjak i Milan Mesić. Na konferenciji su rješavana slijedeća pitanja: organizacioni problemi, neposredni zadaci, rad komunista u sindikatu, ideološko-politički i agitaciono-propagandni rad.

Druga konferencija je održana u oktobru 1940. god. u selu Prvča kod N. Gradiške, u kući Leonarda Ferića. Na ovoj, kao i na prvoj konferenciji, bio je prisutan sekretar CK KPH Rade Končar. Na konferenciji se raspravljalo o vanjsko-političkoj situaciji, o okupaciji Češke i Poljske i pripremanju naroda za odbranu zemlje.

Treća konferencija OK održana je 18. VI 1941. god. u Banovoj Jarugi. Ovoj konferenciji prisustvovali su Rade Končar i Pavle Gregorić.

Ideološko-politički rad 1940. i 1941. god. sastojao se u proučavanju i čitanju napredne literature i partijske štampe: Historija SKP(b), »Proleter«, »Srp i čekić« i Politički vjesnik. Taj materijal proučavan je na partijskim sastancima. Pored toga proučavan je i propagandni materijal koji je često umnožavan i raspačavan. 1941. god. štampana su dva letka svaki u 2.000 primjeraka, te su rasturani i polijepljeni po kućama mnogih sela na kotaru. Sadržaj letaka ukazivao je na izdaju i prilaženje fašističkim zemljama vlade Cvetković-Maček. Pored toga pisane su parole sličnog sadržaja. Ovakav rad znatno je povećao utjecaj Partije u narodu iako su HSS-ovci, u čijim redovima je bilo i frankovaca, imali jak utjecaj.

Partijska organizacija politički je djelovala među radništvom preko Ujedinjenog radničkog saveza (URS) i Hrvatskog radničkog saveza (HRS). Osim toga ona je širila svoj utjecaj na narod preko tzv. lijevo orijentiranih pripadnika HSS-a, naprednih članova SDS-a, Gospodarske sloge i Seljačkog kola. Utjecaj u URS-u komunisti su imali preko svojih članova koji su u ovoj organizaciji zauzimali rukovodeći položaj. U rukovodstvu URS-a bili su i neki članovi OK. Pomoću ove sindikalne organizacije pripremani su razni izleti na kojima su se novogradiški radnici sastajali s radnicima iz susjednih kotara. Za vrijeme proslave Prvog

maja odlazilo se organizirano u šume kraj N. Gradiške gdje su komunisti govorili prisutnima o političkoj situaciji i borbi radnika za njihova prava. Tim proslavama prisustvovali su i napredni građani i seljaci iz okolnih sela.

U Hrvatskoj seljačkoj stranci, koja je bila najbrojnija i najsnažnija politička stranka na kotaru, Partija je djelovala preko simpatizera, kandidata i nekih članova KP. Sekretar OK Mirko Kljajić imao je utjecaj na Dragana Lučića, tajnika mjesne organizacije HSS-a u Rešetarima. U Baćin Dolu je član KP Ivan Trčić bio blagajnik mjesne organizacije HSS-a, a u Vrbovi predsjednik ogranka Seljačke sloge bio je Josip Zuzija, član KP.

Pored komunista u HSS-u su djelovali i pojedini napredno opredijeljeni građani. Među njima posebno su se isticali Mato Jelanić, predsjednik kotarske organizacije HSS-a, braća Banak i Nikola Pavić.

Komunisti su vodili borbu protiv reakcionarnog dijela vodstva HSS-a. Prilikom dolaska funkcionera HSS-a da u mjesnim organizacijama održe sastanke, pojedini članovi Partije su ih onemogućavali. Tako je npr. Josip Zuzija dobio zadatak od sekretara partijske ćelije Stjepana Dragomanovića da sa ostalim komunistima onemogući sastanak mjesne organizacije HSS-a u Vrbovi kojeg je organizirao Josip Kalajdžić, narodni zastupnik, Mačekov agitator. Zuzija je napao Mačekovu politiku kako vanjsku tako i unutrašnju. Isto je to učinio u Stivici Stjepan Dragomanović. Ovakav rad komunista dovodio je do dezorijentacije unutar HSS-a.

HSS je imala i svoju poluvojničku organizaciju: Hrvatsku seljačku zaštitu. Ona učestvuje u razoružanju jedinica jugoslavenske vojske i pomaže u organiziranju ustaške vlasti. Pripadnici Hrvatske seljačke zaštite u većini su stupili u prve ustaške oružane formacije, tzv. pripremne bojne, koje su na kotaru N. Gradiška formirane neposredno poslije proglašenja NDH. Karakterističan primjer ovakvog povezivanja HSS-a s ustašama bio je slučaj Pere Pavičića koji je od zapovjednika Zaštite u N. Gradiški, odmah poslije uspostave NDH, postao zapovjednik ustaške pripremne bojne. I Stjepan Cvizek iz Cernika, tajnik organizacije HSS-a, zauzimao je visoke ustaške položaje.

U SDS-u, kao i u Seljačkom kolu, Partija je imala mnogo veći utjecaj nego u HSS-u. Na svim kulturno-umjetničkim priredbama koje je organiziralo Seljačko kolo učestvovali su članovi KP. Takve priredbe održavane su u Okučanima, Smrtiću, Ratkovcima i Medarima.

Dolaskom okupatora većina prvaka srpskih političkih stranaka napušta kotar i odlazi u Srbiju.

Poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije prijeteći smrtnom kaznom ustaška vlast je pozvala narod da preda oružje. Poziv je upućen putem plakata, dobošara i razglasne stanice u Novoj Gradiški. Nekoliko osoba, koje to nisu odmah učinile i kod kojih je nađeno oružje, bilo je strijeljano. Prvo javno saopćenje o strijeljanju pojavilo se već u maju 1941. godine. U njemu se govori o strijeljanju 14 lica na savskom mostu u St. Gradiški zbog napada nepoznatih lica na jednog njemačkog vojnika. Saopćenje je bilo napisano na njemačkom i hrvatskom jeziku, a počinjalo je riječima: »Bivši Srbi«.

Još u prvim danima okupacije ustaše su pohapsile veći broj članova KP. Među njima bili su: Ranko Zec, Sandor Pernić, Milan Nikolić, Vojo Milojević, Jovan Munjas, Mirko i Dušan Kljajić. Ustaše su pri tome vodile računa da većina uhapšenih budu Srbi i Jevreji, kako bi Komunističku partiju prikazali kao velikosrpsku i jevrejsku. Međutim, uhapšeni komunisti su nešto kasnije pušteni.

Mnogi istaknutiji seljaci Srbi bili su dovođeni u zatvor u Novu Gradišku, gdje su ih ustaše na najzvjerskiji način mučile i ubijale. Za čuvanje zatvora bile su postavljene najistaknutije ustaše i kriminalni tipovi — batinaši. Među ovima u prvo vrijeme bilo je čak novogradiške gimnazije i studenata, a predvodili su ih studenti Emir Medvedović, Eduard Prša i Josip Bukojević. Glavni rukovodilac bio im je postolar Janko Koren.

Sve do 22. juna 1941. godine, tj. do napada Njemačke na SSSR, strijeljanja u Novoj Gradiški bila su rijetka, a poslije napada to je postala svakodnevna pojava. Partija je upoznavala svoje članove i skojevce sa čestim hapšenjima i davala im direktive da svi kompromitirani napuštaju mjesta u kojima su do tada radili, da odlaze u mjesta gdje su manje poznati ili da prelaze u ilegalnost.

Uporedo s progonima komunista i Srba ustaše su već u maju pristupile hapšenju i zlostavljanju Jevreja. Iseljavali su ih iz centra grada u posebno određene ulice i kuće, javno su ih obilježavali, oduzimali su njihovu imovinu itd.

Poslije proglašenja CK KPJ partijska organizacija u Novoj Gradiški nalazila se u teškom položaju. Članove Okružnog komiteta, koji su bili iz N. Gradiške, ustaše su pohapsile, što je dezorijentiralo velik broj članova Partije.

Poslije kapitulacije jugoslavenske vojske pojedini komunisti su se vratili kućama, te se međusobno povezuju i obnavljaju rad partijskih ćelija. Sakupljali su razni materijal: pisaći pribor, obuću, odjeću, oružje, sanitetski materijal itd. Član KP Milo Popović organizirao je grupu s kojom je radio sve do odlaska u partizane. U toj grupi bio je dr Krsto Harambašić, upravnik Doma narodnog zdravlja (preko kojega se održavala veza s apotekarom Gavranićem i sucem Antom Čatićem), dr Grujica Žarković, geometar Pavić zvan »Avdo«, učitelj Terzić, saobraćajni činovnik Stanko Petroci i njegov otac Viktor.

Noću 22. maja 1941. god. ustaše su uhapsile Mirka Kljajića, Petra Gregla, Franju Svečnjaka, Leonarda Ferića, Danu Šarića, Silvestra Ferića, Lizu Katičić, Dušana Kljajića, Đuru Potkonjaka, Josipa Dubovskog, Karla Bednarika, a odmah iza toga u Zagrebu Josipa Manulića i Mirka Gernberovskog. Kod Bednarika je prilikom hapšenja pronađena pisaća mašina i letak koji je trebalo da bude umnožen. Uhapšeni komunisti nalazili su se u zatvoru u Novoj Gradiški do 2. VII 1941. god., kada su odvedeni u Slav. Požegu pred ustaški Pokretni prijevremeni sud. U zatvoru su se najslabije držali Josip Dubovski i Petar Gregl, koji je izjavio da je dobio proglas CK KPJ od F. Svečnjaka.

Sud je Franju Svečnjaka, Karla Bednarika i Petra Gregla osudio na kaznu smrti, ali je ona naknadno pretvorena u tri godine teške tamnice. Mirko Kljajić, Mirko Gemberovski i Leonard Ferić ponovo su vraćeni u novogradiški zatvor.

Jedan od najaktivnijih komunisti u Novoj Gradiški bio je Milo Popović. On je održavao vezu sa Dušanom Čalićem i Mirkom Kljajićem. Sarađivao je s Viktorom Petrićem i Jovom Samardžijom. Popović, Petrić i Samardžija slali su izvještaje, skupljali su odjevne predmete, sanitetski materijal, raspačavali su letke, vršili sabotaže na željeznici sipanjem pijeska u ležišta osovina i slično.

U gradu je postojao centar za vezu između grada i sela. Centar se nalazio u kući postolara Jove Samardžije. Tu su dolazili komunisti iz sela istočnog dijela kotara: Magie Male, Komarnice, Vrbove i iz zapadnog dijela: Okučana, Benkovca i Smrtića. Međusobnom povezivanju članova i aktiviranju komunista u ljeto 1941. god. pridonio je Dušan Čalić koji se u to vrijeme nalazio u Benkovcu.

Krajem ljeta 1941. godine formiran je novi Kotarski komitet, a sačinjavali su ga: Antun Tencer, sekretar, i članovi: Milan Tomić, Nada Dragosavljević, Stjepan Dragomanović i Milan Krunić. Nacionalni sastav:

4 Hrvata i 1 Srbin, socijalni sastav: 2 radnika, 1 seljak i 2 đaka. Kotarski komitet je u ovom sastavu djelovao 2 mjeseca. Tada je Nada Dragosavljević otišla u partizane. Nešto kasnije je u partizane otišao i Stjepan Dragomanović, pa su u Komitetu ostala samo 3 člana. Krajem jeseni 1941. ustaše su uhapsile Milana Tomića pa Komitet više nije postojao.

Početkom jeseni 1941. godine iz zatvora u Novoj Gradiški pobjegli su Mirko Kljajić, Dane Sarić i Mirko Gemberovski. Oni su se odmah pridružili partizanima na Psunju. S njima je u partizane došao i Dušan Kljajić, koji je u to vrijeme bio na slobodi. Oslobođenje zatvorenika organizirao je Antun Tencer u sporazumu s Mirkom Kljajićem. U zatvoru se tada nalazio i član KP Leonard Ferić, ali on nije htio bježati, jer je očekivao da će ga ustaše pustiti. Kada je kasnije dao obećanje da više neće biti član Partije i da se neće baviti politikom, bio je pušten. Obećanja koje je dao tom prilikom ustašama pridržavao se tokom cijelog rata.

U jesen 1941. god. na teritoriju kotara formirala su se tri žarišta ustanka, i to: zapadno, istočno i grad sa okolicom. Zapadno žarište predstavljala su sela Smrtić, Ratkovac i Šagovina koja su preko Benkovca, kotar Okučani, sarađivala sa Psunjskim partizanskim odredom. Aktivisti NOP-a iz ovih sela održavali su vezu i s komunistima u Okučanima.

U žarištu ustanka kojeg su sačinjavali grad Nova Gradiška i okolna sela najaktivniji su bili: Viktor Petrić, Jovo Samardžija, Antun i Alojz Tencer, Milan Popović i skojevci: Milan Tomić, Zvonko Lučić, Josip Oršulić i Franjo Ileš.

Njihov rad se sastojao u prikupljanju oružja i druge ratne opreme, u širenju propagandnog materijala i u održavanju veze sa zapadnim i istočnim centrom ustanka.

Sela Komarnica, Vrbova, Magić Mala i Bili Brig činila su istočni centar. Krajem 1941. god. u ta sela došla je grupa partizana koju su sa-

činjavali: Stjepan Dragomanović, Josip Krajačić, Mirko i Ferdo Gembe-rovski, Ivan Dragomanović, Stjepan Klarić, Mato Knežević i Josip Maj ček. Članovi grupe u ovim selima okupljali su saradnike, održavali su s njima sastanke, vodili pregovore s nekim prvacima HSS-a itd.

Grupa je preko komunista u Okučanima održavala vezu s Psunjskim partizanskim odredom i bila aktivna sve do početka 1942. god. kad su je ustaše otkrile i razbile.

Ovaj događaj negativno je utjecao na NOP u ovom kraju. Neki saradnici bili su poslije toga uhapšeni, a drugi se pasiviziraju.

Kotar Novska

O POLITIČKIM PRILIKAMA I RADU KP 1941. GODINE¹

Dvadeset sela na kotaru Novska nastanjeno je hrvatskim stanovništvom, osam srpskim, dok u selima Jasenovac i Novska žive pomiješano Srbi i Hrvati, a u selima Međurić, Lipovljani, Banova Jaruga, Subocka i Krivaj Česi, Slovaci, Ukrajinci i Mađari. Koristeći višenacionalni sastav stanovništva, vlastodršci su još za vrijeme Kraljevine Jugoslavije među narodom nastojali stvoriti razdor i mržnju. Politiku šovinističke mržnje, a posebno između hrvatskog i srpskog stanovništva, još su više raspirivali frankovci u godinama pred rat.

Komunistička partija Jugoslavije, koja je na kotaru Novska još od ranije imala jak utjecaj, uspješno se suprotstavljala šovinističkoj politici, raskrinkavajući također demagošku i reakcionarnu politiku vodstva HSS-a.

Naročito snažan utjecaj na stanovništvo, a posebno na omladinu, imala je Komunistička partija u onim selima gdje su dugo godina djelovali njeni članovi. U Banovoj Jarugi, Međuriću, Krivaju i okolici, nakon svršetka prvog svjetskog rata, aktivnim radom započeli su članovi Komunističke partije Stjepan Kraljevac, Filip Mihaljević, Mato Zanić, Janko Kubašek i Josip Kraš, da bi tamo gdje su oni prestali pod terorom kraljevske diktature kasnije nastavili Rade Pavlović, Josip Vojaček, braća Kmečik, Simun Škvaro, Krsto Bulava i ostali.

U Plesnu i okolnim selima Komunistička partija je također imala duži period rada koji su pokrenuli Martin Franekić, Josip Vlašić, Petar Gruđenić, Pavle Vrbljanac, Vinko Skrljac i ostali. Taj utjecaj na stanovništvo posavskih sela bio je tako velik da su u godinama pred rat članovi partije zajedno sa lijevim pristalicama HSS-a na izborima dobili većinu i preuzeli Općinu u svoje ruke.

Partijski centar u Novskoj također je za sobom imao duži period rada. kojeg su započeli aktivisti Radošević, Marohnić i ostali.

Jak utjecaj i velik broj organizacija imala je u hrvatskim selima kotara Hrvatska seljačka stranka. Utjecaj HSS-a naročito je porastao 1938. i

¹ U pisanju materijala učestvovali: Jefto Sašić, Rade Pavlović, Pero Car, Gabro Vidović, Andrija Kmečik, Mišo Kmečik, Pavle Vrbljanac, Josip Vlašić, Jakob Fijan, Florijan Vidović, Nikola Zastavniković, Nikica Smiljanić, Cedo Grbić i Ruda Car.

1939. godine, kada su se u stranci jasno ispoljile progresivne tendencije, zvane lijevo krilo HSS-a. Nakon napuštanja republikanskog programa i jačanja desničarskih tendencija u vodstvu HSS-a velik broj pristaša i članova stranke okrenuo je leđa vodstvu i V. Mačeku. Pod utjecajem partijskih ćelija nalazilo se mnogo članova HSS-a u Plesnu, Krapju, Drenovom Boku, Puški, Lonji i ostalim selima. Od 1937. do 1941. god. pravilnom orijentiranju pristaša HSS-a mnogo je pridonio Martin Franekić kao i novine Seljačka misao, te brojne brošure i leci. Raslojavanje u redovima HSS-a na kotaru bilo je naročito pojačano pristupanjem vlade Cvetković-Maček Trojnom paktu, kao i kasnijem pozivanju pristaša HSS-a na lojalnu saradnju sa ustaškom vlašću. Mnogi članovi HSS-a na kotaru osudili su takvu politiku. Uz pojedine Mačekove lojalne funkcionare nalazilo se sve manje pristaša HSS-a. Uzalud su se pojedinci poput Joze Palajića² narodnog zastupnika HSS-a, naprezali da zadrže članstvo; ono se sve otvorenije izjašnjavalo za politiku bratstva i jedinstva i za pružanje otpora okupatoru i ustaškoj vlasti.

Srpske građanske stranke SDS, JRZ i JNS imale su mnogo manje utjecaja i pristaša 1941. godine. SDS je za vrijeme Kraljevine Jugoslavije imala znatnog uspjeha i jak utjecaj na srpsko stanovništvo. To je i Partija, zahvaljujući nekim članovima, a naročito Jefti Šašiću, iskoristila pa je pomoću progresivnijih članova kotarskog odbora među pristašama ove stranke širila napredni utjecaj.

1939. i 1940. godine počinju otvorenije djelovati i frankovački elementi. Oni su se okupljali oko dra Irene ja Glunčića, advokata u Novskoj, i Ivana Tamhime, učitelja u Brestači. Najjača frankovačka grupa djelovala je u Novskoj, koju su, pored već spomenutog Gunčića i Tamhine, sačinjavali neki seoski gostioničari, desetak obrtnika i trgovaca i nekoliko studenata. Njihov utjecaj nije bio velik po okolnim hrvatskim selima. Najjači je bio u selu Brestači, gdje je djelovao i već spomenuti učitelj Tamhina. Uspostavom NDH njihov se utjecaj donekle proširio u Novskoj, Brestači, Lipovljanima i Krapju. Međutim, on ni u to vrijeme nije bio osobito jak, a to se vidi po tome, što u mnogim hrvatskim selima gotovo nitko nije bio upisan u ustaški pokret ili bar u njemu nije aktivno sudjelovao. Osim Krapja u ostalim posavskim selima gotovo nije bilo ustaša. Sela Lonja, Plesno, Puška i Drenov Bok dala su svega nekoliko aktivnih ustaša. U selima Medurić, Banova Jaruga, Piljenice, Krivaj, Lipovljani i Subocka bio je mali broj aktivnih ustaša. Za svaku malo veću akciju protiv partizana ustaše su morale tražiti pomoć bilo iz Jasenovca bilo iz kojeg drugog mjesta van kotara Novska.

1941. god. ustaška vlast na kotaru provodila je jak teror nad komunistima i svima onima za koje je sumnjala da pomažu Partiju. U prvim danima NDH ustaše su tražile od srpskog stanovništva da pređe na katoličku vjeru. Komunistička partija osudila je ovu akciju izjasnivši se odlučno protiv prekrštavanja. Na kotaru Novska 1941. god. nije bilo masovnog hapšenja stanovništva. Hapšenja su vršena pojedinačno ili u manjim grupicama. U proljeće i ljeto 1941. god. ustaše u Novskoj izvršili

2 Joza Paiajić ubijen poslije oslobođenja kao aktivni neprijatelj.

su ubojstvo nekih istaknutijih Srba i jugoslavenski orijentiranih političara. Tako su ubijeni Dragutin Karla Kovačević, pravoslavni svećenik Zjalić, trgovac Ljubomir Durman, kao i napredni službenici željezničke stanice Novska Nikola Vreća, Stojan Bogdanović i Branko Gvozdić.

U junu 1941. u kotarskom zatvoru u Novskoj ustaše su ubile člana Komunističke partije Veljka Rađenovića, dok je njegov mlađi brat Nedeljko otjeran u Zagreb gdje je nestao.

Tokom ljeta i jeseni 1941. god. ustaška vlast sve više prijeti srpskom stanovništvu. U augustu održao je Pavelićev doglavnik Mile Budak veliki zbor u Novskoj, na kome je izbacio već poznate parole »Tjeraj psine preko Drine« i »Srbe na vrbe«. Te prijetnje pored već izvršenih zločina i pojačanog terora izazvale su još veći nemir i strah kod srpskog stanovništva. Ono sve više upire oči u Komunističku partiju shvativši da je ona jedini njegov realan zaštitnik u tim danima.

Ustaška vlast formirala je krajem ljeta 1941. i prve sabirne logore na kotaru Novska. Prvi logori podignuti su u blizini Krapja i na Bročicama, a nakon toga formiran je poznati logor na imanju Ozrena Bačića u Jasenovcu. U tim logorima vršene su brojne likvidacije komunista i ostalih rodoljuba. U njih su dovedeni zatočenici iz svih krajeva tzv. NDH. Ulogu čuvara tih logora, kao i ulogu koljača, vršile su specijalne ustaške jedinice dovođene iz Zagreba i ostalih krajeva.

O organizacionim pitanjima

Partijska organizacija na području kotara Novska imala je 1941. god. 104 člana Partije u 13 ćelija. U osam kandidatskih grupa bila su 42 kandidata, a u četiri skojevske grupe bila su 72 člana SKOJ-a.

Partijske ćelije, kandidatske i skojevske grupe postojale su u slijedećim selima:

U Novskoj je postojala partijska ćelija sa 13 članova Partije, a sačinjavali su je: Veljko Rađenović, Jefto Sašić, Gabro Vidović, Pero Car, Stevo Golubović, Antun Slibar, Tomo Zelenčić, Šandor Käufer, Nikola i Duka Smiljanić, Mijo Škrljac, Aleksandar Jovanović i kotarski agronom Končar. Socijalni sastav ćelije bio je: radnika 7, intelektualaca 4 i ostalih zanimanja 2; nacionalni sastav: Hrvata 9, Srba 3 i ostalih nacionalnosti 1.

U kandidatskoj grupi Novske bilo je 5 kandidata, i to: Mato Jurčić, Ekrem Ergelić, Mile Dragičević, Marko Jovanović i Franjo Mil. Socijalni sastav grupe: 3 radnika, 1 seljak i 1 intelektualac; nacionalni sastav: 3 Srbina i 2 Hrvata.

U Novskoj je postojala i dosta brojna skojevska grupa, koju je sačinjavalo 35 članova SKOJ-a iz Novske i okolnih sela. U grupi su bili: Franjo i Karlo Hemetek, Florijan, Dragan i Marija Vidović, Duka Trstenjak, Ruda Car, Ivan Svanko, Ivan Lacko, Božo Jovanović, Slavko Novak, Nikola Majstorović, Tomislav i Đuro Mavrović, Branko Široki, Ljubomir Kordić, Dušan, Mara i Desa Smiljanić, Marko Vesecki, Vlado Bavuljak, Nedeljko Rađenović, Alojz Hlupić, Luka Lovreković, Tomo Mati-

jašević, Mijo Cimbulek, Svetozar Borović, Karlo Ivković, Dinko Petrinjac, Marijan Balog, Mato Gašparović, Vlado Turković, Dragutin Miloš i Zvonko Frank. Socijalni sastav: 22 Hrvata, 6 Srba, 1 Slovak i 6 ostalih.

Partijska ćelija u Novskoj prerasla je 1940. god. u Mjesni komitet Novska, koji je imao zadatak da rukovodi partijskim ćelijama, kandidat-skim i skojevskim grupama.

U Banovoj Jarugi postojale su tri partijske ćelije sa 26 članova. Prvu ćeliju sačinjavali su slijedeći: Janko Kubašek, Filip Mihaljević, Košta Bulava, Marija Rukavina, Josip Vojaček, Josip Beleta, Andrija i Mišo Kme-cik i Stevo Leskovski.

U drugoj ćeliji **bili** su većinom radnici šumske manipulacije, a bro-jala je 10 članova. Sada su poznata samo imena slijedećih: Tomo Baien, Ivan Franjić, Adam Viđmar, Ivan **Smit**, Marija **Smit** i Milan Pavičić.

Treća ćelija, koju su sačinjavali radnici i službenici željezničke sta-nice, brojala je 7 članova, i to: Šimun Skvaro, Luka Posavac, Abramović, Jednaković, Stojan Cvetojević, Stevo Fajfer i Elemir Ajzinger. Socijalni sastav ćelije bio je: radnika 17, seljaka 4 i ostalih 5. Nacionalni sastav: Hrvata 13, Slovaka 5, Srba 3, Čeha 1, ostalih 4.

Kandidatska grupa u Banovoj Jarugi imala je 8 kandidata. U grupi su bili: Joža Revaj, Martin Horvat, Ivan Baranček, Stevo Magister, Stevo Maleković, Stevo Ivinović, Mato Juretić i Pavao Buković. Socijalni sastav grupe: 5 seljaka, 1 radnik, ostalih 2. Nacionalni sastav: 7 Hrvata, 1 Slovak.

Skojevska grupa u Banovoj Jarugi brojala je 20 članova: Joso Jure-tić, Vlado Huber, Rudolf Pružinac, Ivan Ferinović, Vinko Crvić, Mile Ferinović, Duka Čabrajac, Ivan Posavac, Dragan Toplišek, Dragan Petri-nac, Vinko Maršon, Franjo Kohut, Franjo Suhonik, Dragica Kubašek, Anka Beleta, Anka Juretić, Mica Miletić, Ruda Petrinac i Stevo Juretić (ime dvadesetog člana nije poznato). Socijalni sastav grupe bio je: rad-nika 6, seljaka 12, đaka 2. Nacionalni sastav: Hrvata 12, Slovaka 6, Če-ha 2.

Postojao je i Mjesni komitet koji je rukovodio radom partijskih će-lija, kandidatskih i skojevskih grupa kako u Banovoj Jarugi tako i u selima: Krivaj, Jamarice, Piljenice, Lipovljani i Kraljeva Velika.

U partijskoj ćeliji Plesno bilo je 9 članova, i to: Josip Vlašić, Mato Vlašić, Pavle Vrbljanac, Petar Grudenić, Mato Lončarević, Josip Grude-nić, Stjepan Brođarić, Tomo Lončarević i Vinko Skrljac. Socijalni sastav ćelije bio je: 7 seljaka, 1 radnik i 1 intelektualac. Po nacionalnom sastavu svi su bili Hrvati.

U kandidatskoj grupi bili su: Ferdo Lončarević, Stjepan Jugović, An-drija Latin, Janko Tonković, Martin Skrljac, Marija Skrljac i Stjepan Kopčinović. Socijalni sastav grupe: 6 seljaka, 1 intelektualac. Po nacio-nalnosti svi Hrvati.

U skojevskoj grupi Plesna i okolice bili su: Mijo Skrljac, Ivo Lon-čarević, Mijo Brođarić, Mijo Lončarević, Mato Vaistina, Martin Vaistina, Milan Tonković i Josip Marčec. Članovi su po nacionalnosti bili Hrvati, a po zanimanju seljaci.

Ćeliju KP u Krapju sačinjavali su: Ivo Popić, Mato Kukor, Mijo Palaić i Ivan Peldić. Socijalni sastav ćelije: 3 seljaka, 1 radnik; nacionalni sastav: svi Hrvati.

U Krapju je postojala i kandidatska grupa. Nju su sačinjavali: Ivan Matleković, Mijo Orlić, Jandro Orlić, Šimo i Mato Junaci. Svi članovi grupe bili su po zanimanju seljaci, a po nacionalnoj pripadnosti Hrvati.

U partijskoj ćeliji sela Lonje bilo je 10 članova, i to: Mijo Zebić, Mato Ovanin, Ivan Sapić, Franjo Golubić, Ivan Čipor, Ante Šipuš, Mijo i Ivo Jednačak, Antun Kušan i Stjepan Gabor. Svi članovi po zanimanju bili su seljaci, a po nacionalnosti Hrvati.

Partijska ćelija sela Puške brojala je 7 članova: Petar Vaistina, Đuro Gmazel, Mijo Vaistina, Ivan Čepulo, Martin Vojković, Petar Đurek i Đuro Vaistina. Po nacionalnosti su svi Hrvati, a po zanimanju bilo je 6 seljaka i 1 radnik.

U kandidatskoj grupi bilo je 6 kandidata, i to: Đuro Gačić, Franjo Alar, Mijo Šubić, Petar i Mato Lipak i Katica Gmazel. Socijalni sastav bio je: 5 seljaka i 1 radnik. Po nacionalnosti svi su Hrvati.

Partijska ćelija u Drenov Boku brojala je 7 članova: Pero Sep, Mijo i Andrija Crnolatac, Josip i Tomo Šep, Luka Pastorčić i Tomo Drnić. Socijalni sastav: 6 seljaka i 1 radnik. Nacionalni sastav: svi Hrvati.

U kandidatskoj grupi bili su: Josip Antolić, Janko Skledar i Tomo Pastorčić. Socijalni sastav grupe: svi seljaci, a nacionalni: svi Hrvati.

U partijskoj ćeliji Paklenice bili su: Stanko Mišćević, Nikola Divić i Nikola Zastavniković. Po zanimanju bili su 2 radnika, 1 seljak, a po nacionalnosti svi Srbi.

Kandidatsku grupu Paklenice sačinjavalo je 5 kandidata, i to: Ljubomir Vukotić, Nebojša Vukotić, Dmitar Vukotić, Nikola Vukotić i Stojan Divić. Socijalni sastav grupe bio je: 2 seljaka, 1 radnik, 1 intelektualac i 1 ostalih. Po nacionalnosti svi su Srbi.

U partijskoj ćeliji Međurića bili su: Janko Bubanović, Mijo Lukač i Vencel Ambroš. Po socijalnom sastavu bili su: 2 seljaka i 1 radnik, a po nacionalnom 2 Čeha i 1 Hrvat.

Partijsku ćeliju u Krivaju sačinjavalo je 7 članova, i to: Slavko Starčić, Jakob Fijan, Mato Lauter, Stjepan Jancetić, Mijo Lujanac, Rade i Milan Pavlović. Socijalni sastav organizacije bio je: 3 radnika i 4 seljaka. Po nacionalnosti svi su Hrvati.

Kandidatsku grupu u Krivaju sačinjavali su: Slavko Nemeć, Antun Stanković i Luka Franić. Socijalni sastav grupe: 1 radnik, 2 seljaka, a nacionalni: 2 Hrvata i 1 Čeh.

U skojevskoj grupi u Krivaju bili su: Jakov Majetić, Stjepan Jancetić, Slavica Pavlović, Milka Jancetić, Nikola Pastor, Ivan Rudelić, Stjepan Fijan, Vencel Pleskota, Karlo Merhaut, Emilija Mrazek, Stjepan Čejpek i Mato Vukelić.

U partijskoj ćeliji Lipovljana bilo je 8 članova: Albert Nemet, Ivan Juki, Martin Stanković, Gustav Čiž, Josip Vajs, Karlo Nosil, Ivan Štengl i Antun Štimac. Socijalni sastav organizacije bio je: 4 radnika, 3 seljaka i 1 ostalih; a nacionalni: 4 Čeha, 3 Slovaka i 1 Hrvat.

Partijsku ćeliju u Piljenicama sačinjavala su 3 člana, i to: Golubić (ime nepoznato), Dušan Pavlović i Gregorić (ime nepoznato). Socijalni sastav organizacije bio je: 1 radnik i 2 seljaka, a nacionalni: svi Hrvati.

U selu Kraljeva Velika nije bilo partijske ćelije, ali su bila dva člana Partije, i to: Karlo i Ruda Kotarski. Obadvojica su bili radnici, a po nacionalnosti Hrvati.

U Novom Grabovcu bio je 1 član Partije, i to Jovo Rončević radnik, Srbin.

Socijalni sastav partijske organizacije na području kotara Novska 1941. god. bio je: 42 radnika, 52 seljaka, 5 intelektualaca i 5 ostalih zanimanja. Nacionalni sastav članova Partije bio je slijedeći: 75 Hrvata, 7 Srba, 8 Slovaka, 7 Čeha, a 7 ostalih.

Socijalni sastav kandidatskih grupa bio je: 29 seljaka, 7 radnika, 3 intelektualca, 3 ostalih zanimanja. Nacionalni sastav: 32 Hrvata, 8 Srba, 1 Čeh i 1 Slovak.

Socijalni sastav skojevske organizacije bio je: 33 radnika, 30 seljaka, 3 intelektualca, 7 ostalih, a nacionalni: Hrvata 50, Srba 6, Slovaka 8, Čeha 5, a ostalih nacionalnosti 4.

Na području kotara Novska 1941. god. postojala su 3 mjesna komiteta: Novska, Banova Jaruga i Plesno. Sve do jeseni 1941. god. nije bilo kotarskog komiteta. Tek tada je Dušan Čalić formirao privremeno partijsko rukovodstvo za kotar, a sačinjavali su ga Čedo Grbić, Gabro Vido-
vić i Košta Bulava.

0 ideološko-političkom radu članova KP, kandidata i skojevaca

Ideološko-politički rad članova Partije u početku 1941. godine sastojao se u održavanju sastanaka na kojima se proučavao partijski materijal direktivnog karaktera kao na primjer »O kadrovima« od Georgi Dimitrova, zatim »Konspiracija i držanje pred klasnim neprijateljem«, »12 uslova za boljševizaciju Partije«, Historija SKP(b), od koje su partijske organizacije na kotaru imale 6 glava i koju su na šapirograf umnožavale. Partijske organizacije dobivale su gotovo redovno »Proleter«, zatim »Srp i čekić« i »Politički vjesnik«.

Partijske ćelije na kotaru organizirale su početkom 1941. god. intenzivan rad koji je bio usmjeren na raskrinkavanje protunarodne politike vlade Cvetković-Maček. Komunisti su narod upoznawali s opasnošću, koja mu je prijetila od agresivnog fašizma. Raskrinkavali su frankovce i poduzimali protiv njih razne akcije. Naročito jaku aktivnost usmjerila je Partija preko skojevskih aktiva na širenje svog utjecaja među omladinom. U tom pravcu velike uspjehe postigla je ćelija KP u Novskoj, koja je preko svojih članova Pere Cara, Steve Golubovića, Nikice Smiljanića, Veljka i Nedeljka Rađenovića vršila jak utjecaj na skojevske grupe i napredniju omladinu u mjestu i okolici. Početkom 1941. god. pod utjecajem Partije nalazilo se preko 200 omladinaca i omladinki. Većina ih je kasnije sudjelovala u NOB-u.

I partijska organizacija u Banovoj Jarugi bila je u to vrijeme vrlo aktivna. Njena aktivnost dolazila je naročito do izražaja u političkom i propagandnom radu. I ovdje je kao i u Novskoj aktivnost Partije u radu sa skojevskom grupom, a preko SKOJ-a i među omladinom bila velika. Ona je naročito dolazila do izražaja u Banovoj Jarugi, Međuriću i Krivaju.

Partijske ćelije i pojedini komunisti ispoljili su veliku aktivnost u širenju i raspačavanju napredne literature. Naročito je među omladinu raspačano mnogo knjiga naprednih pisaca kako sovjetskih tako i ostalih. Tih knjiga tada nije bilo mnogo pa su se postojeće čuvale i davale na čitanje mnogim zainteresiranim omladincima. Posebno treba istaći aktivnost partijskih ćelija Banove Jaruge i Lipovljana koje su raspolagale knjižnicom Vatrogasnog društva Banova Jaruga, a u Lipovljanima pjevačkog društva »Lipa«. Spomenuto društvo imalo je za ondašnje prilike dosta bogatu biblioteku od oko 800 knjiga, uglavnom naprednijih pisaca. Partijske ćelije Banove Jaruge, Lipovljana i druge raspačavale su mjesečno 200 brojeva glasila Ujedinjenih radničkih sindikata, 60 primjeraka novina »Seljačka misao«, 100 primjeraka »Naše novine«, 60 primjeraka »Naša brazda«, 10 primjeraka časopisa »30 dana« i slično.

Krajem 1940. i početkom 1941. godine komunisti su sakupljali potpise i slali proteste vladi Cvetković-Maček, zbog vanjske politike Kraljevine Jugoslavije prema SSSR-u. Tražili su da se sa SSSR-om zaključi pakt o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći. Organizirali su prikupljanje pomoći za španske dobrovoljce koji su se nalazili u francuskim logorima. Od vlade Cvetković-Maček tražilo se da se ovim borcima dozvoli povratak u zemlju. Partija je također organizirala slanje čestitki tadašnjem sovjetskom poslaniku u Beogradu Plotnjikovu povodom zaključenja ugovora o nenapadanju. U svim ovim akcijama ona je angažirala svoje članstvo, skojevce i mnoge neorganizirane građane. Naročite uspjehe postigle su u tom radu partijske ćelije Plesna, Banove Jaruge, Krivaja i Novske. U Krivaju skupljeno je 70 potpisa, a u selima Plesno, Puška, Drenov Bok, Lonja i ostala oko 300 potpisa.

Partijska organizacija je 1940. i 1941. god. imala snažan utjecaj na narod mnogih sela. Najjači je bio u selima Plesno, Puška, Lonja, Banova Jaruga, Jamarice i Krivaj. Utjecaj na narod stvarao se na razne načine. Svaka partijska organizacija imala je u tom svoj način i svoj put. Na primjer partijska organizacija u Novskoj izgrađivala je svoj utjecaj na omladinu stvaranjem omladinskih grupa, koje su djelovale pod vidom pjevanja i sviranja, organiziranja izleta i sporta. Često puta radi dogovora komunisti su na određenim mjestima okupljali omladinu gdje su joj govorili ili čitali već za to pripremljeni materijal. Osim ovog načina djelovanja na omladinu partijska organizacija u Novskoj slala je pojedine svoje članove na rad u šumu među šumske radnike koji su bili organizirani u Hrvatskom radničkom savezu. Oni su tamo radili na razbijanju HRS-a i stvaranju URS-a. Radi toga su jednom sazvali radnike na sastanak, ali ga je policija zabranila. U to vrijeme organiziran je i štrajk mlinarskih radnika u Novskoj, povodom čega je izdan prigodan letak.

Partijske organizacije i Mjesni komitet Banova Jaruga imali su u to vrijeme jak utjecaj i osigurale rukovodeću ulogu u vatrogasnim društvi-

ma u Banovoj Jarugi, Krivaju, Jamarici, Kraljevoj Velikoj te u nogometnom društvu u Banovoj Jarugi. Osim toga utjecaj Partije širio se i preko postojećih diletantskih, pjevačkih i tamburaških sekcija, koje su djelovale u spomenutim selima. Utjecaj se širio davanjem priredbi sa igrokazima naprednog sadržaja kao »Matija Gubec«, »Jazavac pred sudom«, »Sluga Jernej« i slično. U šumskoj manipulaciji Banova Jaruga postojala je do kraja 1940. god. vrlo snažna organizacija URS-a u kojoj je bilo organizirano oko 300 radnika. Pod utjecajem Partije radnici su širili napredne ideje među seljake okolnih sela.

Pod rukovodstvom partijske organizacije u Banovoj Jarugi organizirana su i dva štrajka stovarišnih radnika.

Prvi štrajk organiziran je 1937. godine i trajao je 2 mjeseca. Međutim, radi nedosljednosti i kolebljivosti rukovodstva HRS-a štrajk nije uspio.

Drugi štrajk započeo je u februaru 1938. a trajao je do aprila iste godine. Štrajk je uspješno završen zahvaljujući aktivnosti Partije koja je uspjela naći zajedničku platformu između Hrvatskog radničkog saveza i Ujedinjenih radničkih sindikata.

Za vrijeme štrajka partijske ćelije su organizirale sakupljanje hrane za štrajkaše, u općinama Banova Jaruga, Međurić i Lipovljani. Stanovništvo tih sela hranilo je štrajkaše i njihove porodice sprečavajući štrajkbrehere koje su poslodavci uz pomoć sreskog načelnika iz Novske i njegovih žandara pokušavali dovesti sa strane.

Ova solidarnost stanovništva sa proletarijatom i pomoć radnicima u njihovoj opravdanoj borbi pokazalo je kako su već tada bile razvijene simpatije siromašnog seljaštva prema svom savezniku radniku.

I partijska ćelija u Plesnu imala je znatan utjecaj na narod. Najuspješnije ga je širila preko Vatrogasnog društva i Čitaonice, pri kojoj je postojala tamburaška i diletantska sekcija. Utjecaj Partije širio se i preko omladinskog nogometnog kluba. Utjecaj Partije u Plesnu bio je tako jak da npr. ustaše nakon dolaska na vlast nisu uspjele u selu pronaći za rojnika ni jednog čovjeka iz sela.

U selu Krapju utjecaj Partije na narod prenosio se kroz Seljačku prodajnu zadrugu i Dobrotvorno hrvatsko društvo, a u Drenovu Boku kroz Vatrogasno društvo. U ostalim selima radilo se na sličan način.

Partijska organizacija na kotaru raspačavala je i lijepila sve letke, proglase i parole kako CK KPJ tako i CK KPH, koji su u to vrijeme stizali. Naročito mnogo letaka raspačano je početkom 1941. god. s potpisom Martina Franekića. U njima se raskrinkavala izdajnička politika Mačeka i vodstva HSS-a. Partija je organizirala i pisanje aktuelnih parola. Te parole pisane su masnom bojom (minijem) na državnim zgradama u Novskoj kao što su: Općina, Zandarmerijska stanica, Pošta itd. Isto se činilo u Banovoj Jarugi, Krivaju, Lipovljanima, Subockoj i dr.

I pored znatnih uspjeha u radu Partija je u to vrijeme imala slabosti i nedostataka. To su prvenstveno odnosi na sektaški stav svih partijskih ćelija povodom primanja žena u Partiju. Neke partijske ćelije također su sektašile u pogledu proširenja partijskih organizacija, u pr-

vom redu skojevcima i naprednom omladinom. Slabost partijske organizacije bila je i u tome što i pored postojećih uslova svojim radom nije obuhvatila sva sela na kotaru.

Rad partijske organizacije od 27. marta do kraja 19J/1. god.

Partijska organizacija na kotaru nije u vezi s događajima 27. marta imala nikakvih uputa, a niti je povodom 27. marta išta organizirala, što bi se moglo dovesti u vezu s ovim događajima.

U to vrijeme pored ostalih i komunisti, sposobni za vojsku, dobili su pozive, a mnogi su se već bili javili u jedinice. Partijskom rukovodstvu Hrvatske u Zagrebu slane su njihove adrese u vojsci, kako bi ih ono moglo povezati s drugim članovima i organizacijama KP u vojsci. Komunistima, koji su odlazili u vojsku Kraljevine Jugoslavije, davane su upute za okupljanje simpatizera i vojnika. Od njih se tražilo da među vojnicima agitiraju za odbranu zemlje sa osloncem na SSSR. Zahvaljujući pojedinim članovima Partije, borbeni moral vojnika je porastao. Tako su npr. vojnici protuavionske jedinice u Jasenovcu bili i komunisti Andrija Kmecik, Gmazel i još neki. U Sušaku je djelovao među vojnicima Pavle Vrbljanac, u Osijeku Gabro Vidović, u avijatičarskoj jedinici u Zagrebu Mišo Kmecik. Naročitu aktivnost ispoljili su komunisti u protivavionskoj jedinici u Jasenovcu. I pored kapitulantstva i panike, koju su ispoljile vojne starješine, vojnici spomenute jedinice oborili su jedan njemački bombarder. Drugi bombarder oboren je iznad Novske.

U avijatičarskoj jedinici u Zagrebu Mišo Kmecik dijelio je vojnicima Proglas Partije za odbranu zemlje.

Iako se većina članova Partije sa teritorija kotara Novske nalazila u vojsci, partijska aktivnost nije prestajala. U odsustvu svojih starijih drugova članovi skojevskih grupa pojačali su aktivnost. Oni su vojnicima dijelili letke i proglase Partije. Pisali su parole na javnim mjestima, dijelili letke, proglase i pravilno orijentali stanovništvo.

Brza kapitulacija Kraljevine Jugoslavije i uspostave tzv. NDH iznenadili su partijsku organizaciju na kotaru. Ubrzo su uhapšeni sekretar Okružnog komiteta Nova Gradiška Mirko Kljajić sa još nekoliko članova Okružnog komiteta. Tim hapšenjem nanesen je udarac kako Okružnom komitetu, tako i svim organizacijama KP na teritoriju Okružnog komiteta.

Partijska organizacija na kotaru kratko vrijeme nakon okupacije povezuje se preko Mjesnog komiteta Banova Jaruga sa sekretarom CK KPH. Radom Končarom i članom CK Pavlom Gregorićem, koji organizacijama daju potrebnu orijentaciju. Preko MK Banova Jaruga partijskim organizacijama dostavljeni su proglasi Centralnog komiteta i ostali aktuelni materijali. Mjesni komitet Banova Jaruga od Rade Končara i Pavla Gregorića dobiva zadatak da što prije sazove sastanak onih članova Okružnog komiteta Nova Gradiška koji su se još nalazili na slobodi.

Nešto kasnije, po direktivi Rade Končara, pored dotadanih članova Rade Pavlovića i Joze Vlašića u Okružni komitet kooptirani su Josip

Vojaček i Košta Bulava iz Banove Jaruge. Budući da su veze OK Nova Gradiška sa Radom Končarom, Pavlom Gregorićem i drugim članovima CK KPH i ranije održavane preko Mjesnog komiteta Banova Jaruga, te su veze i sada redovno funkcionirale i njima je dostavljan partijski materijal za cijelu partijsku organizaciju OK Nova Gradiška.

Ustaška vlast je odmah nakon uspostavljanja NDH osjetila da u Partiji ima svog najjačeg i najopasnijeg neprijatelja, te se svom silom oborila na Partiju ne bi li je uništila. Taj udarac bio je usmjeren u prvom redu na partijsku organizaciju i SKOJ u samoj Novskoj. Ona im je bila najopasnija jer se nalazila u centru kotara, gdje su bile i kotarske ustanove ustaške vlasti.

Prvo hapšenje članova Partije i skojevaca u Novskoj izvršeno je neposredno nakon partijskog sastanka, koji je održan 15. IV 1941. i na kome je odlučeno da se čekaju direktive od višeg rukovodstva. Prvi su uhapšeni Veljko i Nedeljsko Rađenović, Stevo Golubović i Nikica Smiljanić, a nakon kratkog vremena i Jefto Šašić.

2. VIII 1941. uslijedilo je grupno hapšenje, a uhapšeni su: Pero Car, Florijan i Dragan Vidović, Sandor Käufer, Rajko Nikšić, Franjo Hemetek i neki simpatizeri.

Treći puta došlo je do hapšenja u septembru, a uhapšeni su: Gabro Vidović, Marija Vidović, Mato Jurčić i Luka Lovreković.

U toku proljeća i ljeta 1941. uhapšeno je nekoliko mlađih aktivista iz sela Paklenice.

14. VII u Banovoj Jarugi uhapšeni su članovi Partije Janko Kubašek i Rade Pavlović. Krajem 1941. u Banovoj Jarugi uhapšeni su članovi KP Luka Posavac, Elemir Ajzinger i Fajfer, šef željezničke stanice u Banovoj Jarugi. Spomenuti su otjerani kasnije u logor gdje su pobijeni.

Većina članova Partije i skojevaca koji su bili uhapšeni bili su tokom ljeta i jeseni pušteni, bilo pod pritiskom javnog mnijenja, bilo zbog toga što je ustaška vlast taktizirala, znajući da uhapšeni komunisti i skojevci imaju za sobom javno mnijenje. Od uhapšenih komunista ustaše su ubile braću Rađenoviće. Prilikom mučenja herojski se držao Veljko Rađenović. Neke komuniste oslobodili su iz zatvora članovi Partije koji su se nalazili na slobodi. Ovdje treba istaći da su skoro svi komunisti i skojevci, pa čak i dobar dio simpatizera, za vrijeme hapšenja i boravka u zatvoru imali dobro držanje, jer gotovo nije bilo slučaja izdaje, ili međusobnog terećenja pred ustaškom policijom.

Veliku pomoć pružala je 1941. god. pojedinim članovima Partije Milica Marohnić, činovnica u Kotarskom predstojništvu u Novskoj. Ona je pojedine komuniste obavještavala o namjerama ustaških vlasti i snabdijevala ih propusnicama za slobodno kretanje.

Dok je partijska ćelija u Novskoj već prvih dana bila hapšenjem potpuno razbijena, dotle partijske ćelije Banove Jaruge i okolnih sela rade vrlo aktivno. Već 24. aprila 1941. god. članovi Partije u Banovoj Jarugi počinju prikupljati oružje. Ovu akciju izvršili su braća Kmecik, Rade Pavlović i učitelj Novak. Partijska organizacija odnijela je iz ustaškog skladišta 9 vojničkih pušaka, oko 2000 metaka, 50 kg eksploziva, nekoliko bombi, te veću količinu sanitetskog materijala. Broj oružja se kasnije i

povećao, te su u septembru 1941. god. od toga oružja po direktivi Pavla Gregorića dane 4 puške partizanskoj grupi u Moslavini.

I u Novskoj partijska organizacija odmah prvih dana nakon okupacije vodi akciju za sakupljanje oružja te se povezuje sa partijskom organizacijom u selu Paklenici, jer se tamo nalazilo oružje koje su zakopali vojnici jugoslavenske vojske. Međutim, ovo oružje su ustaše otkrile i odnijele, tako da te akcije Partije nisu uspjele.

18. juna 1941. god. održana je u Banovoj Jarugi Okružna partijska konferencija, prva poslije okupacije, kojom je rukovodio Pavle Gregorić. Konferenciji su prisustvovali članovi Okružnog komiteta Alojz Pintar Zlatni iz Daruvara, Marko Kljakić i Bonifacije Preč iz Pakraca, Rade Pavlović, Joza Vlašić, Josip Vojaček, Košta Bulava i Andrija Kmecik u ime partijskih organizacija kotara Novske, Nikola Guberović u ime Okučana. Na konferenciji je Pavle Gregorić iznio kao najvažnije slijedeće zadatke:

- proširenje i omasovljenje partijske organizacije primanjem žena u Partiju, kao i smjelijim primanjem skojevaca u članstvo Partije.

- pripreme za oružani ustanak i u vezi s tim sakupljanje oružja, odjeće, obuće i sanitetskog materijala,

- vršenje sitnih diverzantskih akcija, rezanje telefonsko-telegrafskih žica te sabotaze na željeznici i ostalim neprijateljskim objektima.

I nakon hapšenja Rade Pavlovića i Janka Kubašeka iz Banove Jaruge, članovi Partije Andrija Kmecik, Jakob Fijan, Josip Vojaček, Milan Pavlović, Mišo Kmecik, Košta Bulava i Marija Rukavina nastavljaju s aktivnim radom. Josip Vojaček, Andrija Kmecik, Jakob Fijan i Milan Pavlović prelaze s oružjem u ilegalnost. Oni su od tog dana u stvari sačinjavali prvu oružanu grupu na kotaru Novska. Preko članova Partije i ostalih saradnika oni održavaju vezu s partijskim rukovodstvom, organiziraju donošenje propagandnog materijala iz Zagreba, te njegovo raspacavanje na terenu. Preko članova partije i skojevaca organiziraju lijepljenje proglasa, pisanje parola, sipanje pijeska i smole u ležišta osovina željezničkih vagona na stanici Banova Jaruga, stavljanje šećera u benzin za motorna vozila neprijateljskih vojnika, bušenje guma njemačkim vozilima, prikupljanje municije, sanitetskog materijala, oružja i eksploziva.

Pored već spomenutih u ovim akcijama ističu se skojevci Jozo Juretić, Vlado Huber, Vinko Cerić, Ivan Ferinović i Ruda Pružinac.

I ranije, a naročito u to vrijeme, baze za rad Partije u Krivaju bile su kuće Rade Pavlovića, Jakoba Fijana, Stjepana Jancetića, Slavka Starčića i Slavka Nemeca, a u Banovoj Jarugi kuće Josipa Vojačeka, braće Kmecik, Marije Rukavine, Janka Kubašeka i Luke Posavca.

U Plesnu kao baza za rad služile su kuće Joze Vlašića, Vinka Skrljca, Pavla Vrbljanca i ostalih članova KP.

U Novskoj su to bile kuće Stojana Radenovića, braće Vidovića, Stjepana Cara, braće Smiljanića, Jefte Šašića, Tonče Šlibara i Tome Zel'eničića, u Paklenici Nikole Zastavnikovića i Stanka Mišćevića, a u Rajiću kuća Cede Grbića. U spomenutim kućama održavani su brojni sastanci, spreman partijski materijal, materijal za umnožavanje, oružje, municija i sanitetski materijal. Sumnjajući da se u spomenutim kućama obavlja

ilegalan rad, ustaše su u njima vršile pretrase, maltretirajući i hapsivši ukućane.

Već spomenuta oružana grupa iz Banove Jaruge 3. IX 1941. godine stavlja veću količinu eksploziva na tračnice pruge Zagreb—Beograd, između stanica Banova Jaruga—Lipovljani. Ne poznavajući tehniku miniranja, uz eksploziv je pričvršćen sporogoreći štapin, čiji je miris osjetio čuvar pruge, te ga pomoću vlakovođe zaustavljenog voza uklonio sa tračnica.

Nakon hapšenja članova KP i skojevaca u Novskoj preostali članovi Skoja sakupljali su oružje i municiju, raspačavali propagandni materijal, pisali parole i usmeno agitirali protiv ustaške vlasti, čuvajući preostale kadrove od provala i hapšenja.

Početkom augusta 1941. iz domobranstva se vraća Gabro Vidović, koji, ne znajući za veze Mjesnog komiteta Banova Jaruga sa Pavlom Gregorićem, preko Duke Smiljanića i Cede Grbića, uspostavlja vezu sa Dušanom Čalićem iz Benkovca, koji je radio na organiziranju oružane borbe na teritoriju Okružnog komiteta Nova Gradiška. Na traženje Čalića, Gabro Vidović povezuje s njim Kostu Bulavu iz Banove Jaruge, a nešto kasnije i Petra Grudenića iz Plesna.

21. rujna 1941. na sastanku iznad Rajića Čalić je formirao partijsko rukovodstvo za kotar Novsku. Rukovodstvo su sačinjavali Cedo Grbić, Košta Bulava i Gabro Vidović.

Vezu sa Pavlom Gregorićem, koji se kao organizator ustanka nalazio u Slavoniji i Moslavini, nakon hapšenja Rade Pavlovića održavala je oružana grupa komunista na čelu s Josipom Vojačekom. Vezu sa Zagrebom održavali su ranije Rade Pavlović i Josip Vojaček. Oni su iz Zagreba donosili propagandni materijal i upute za rad. Kasnije su taj zadatak preuzeli Simun Skvaro, Maja Komar, Mišo Kmecik i Zlata Pavletić. Oni su prenosili partijski materijal iz Zagreba do baze u Banovoj Jarugi, a iz baze partijskim organizacijama prenosili su ga Karlo Hemetek i Duka Smiljanić iz Novske, Alojz Pintar iz Daruvara, Ljuba Pavlović, Andrija i Kata Kmecik, te Simun Skvaro iz Banove Jaruge. Zahvaljujući njima, komunisti i organizacije primali su potreban materijal i bili u toku događaja.

2. oktobra 1941. god. partijska organizacija preko svojih članova organizirala je oslobođenje komunista iz zatvora u Novskoj. Tom prilikom iz zatvora su izašli Rade Pavlović, Pero Car i Franjo Hemetek. Odbili su da bježe Janko Kubašek, koji je kasnije ubijen u logoru Jasenovac, i Šandor Käufer, ali je i on pobjegao u proljeće 1942. Direktivu za oslobađanje ovih komunista dali su Pavle Gregorić i Dušan Čalić. Oslobođanje zatvorenih komunista izveli su Gabro Vidović i oružana grupa koju su sačinjavali Josip Vojaček, Jakob Fijan, Andrija Kmecik i Milan Pavlović.

Kao što se vidi, partijska organizacija na kotaru Novska radila je neprekidno od dana okupacije pa do ustanka, uz manje krize i prekide koji su bili uvjetovani kako hapšenjem i ubijstvima najaktivnijih članova i simpatizera, tako i vrlo jakim terorom kojeg je neprijatelj usmjerio protiv njihovih porodica. To je uslovalo pojedinačne pojave oportunizma, neodlučnosti i neaktivnosti.

Nakon oslobođenja iz zatvora Pero Car, Rade Pavlović i Franjo Hemetek pridružili su se oružanoj grupi, a nešto kasnije i Stjepan Vir. Od postojeće oružane grupe i oslobođenih članova KP iz zatvora u Novskoj formirao je Pavle Gregorić 4. X 1941. god. partizanski odred, koji je dobio naziv »Matija Gubec«. Odred je formiran u kući Bogumila Vojačeka zvanom »Jama«, na tromeđi kotara Garešnica—Darugar—Pakrac. Odred su sačinjavali: Josip Vojaček Bumbar, koji je ujedno bio i prvi komandir Odreda, Rade Pavlović Crni, politički delegat, a Jakob Fijan Družica, sekretar partijske ćelije. Osim njih u Odredu su bili Petar Car Zvrk, Franjo Hemetek Lovac, Milan Pavlović Srbin i Andrija Kmecik Runjo. Odred je tada brojio 7 boraca, a bio je naoružan sa 7 pušaka, 5 bombi i 5 pištolja. Svaki borac imao je 50 pušanih metaka. Nacionalni sastav Odreda bio je: 5 Hrvata, 1 Čeh i 1 Slovak. Socijalni sastav: 6 radnika i 1 seljak. Trojica pripadnika Odreda služila su jugoslavensku vojsku i znali rukovati oružjem. Ostali su to učili u Odredu. Odred je djelovao na sektoru kotara Novska, Pakrac, Darugar, tj. na teritoriju poznatom pod imenom »Slavonski trokut«, a i van »Trokuta«.

Sredinom oktobra u Odred su došla dva borca, i to Stjepan Vir-Đoni i Karlo Hemetek-Svabo. Oba su po zanimanju bili radnici, a po nacionalnosti 1 Mađar i 1 Hrvat. 1. XI 1941. god. u Odred su stupili Gabro Vidović-Buco, Hrvat, radnik, i Nikica Smiljanić, Hrvat, đak.

Polovinom novembra 1941. god. Odredu su prišli Jovo Rončević Bijeli, Srbin, radnik, i Lazo Đozlija Brdo, radnik, Srbin, a dan kasnije Nikola Miljanić Ratar, Srbin, đak.

20. novembra 1941. Odred se na maršu zadržao u Benkovcu kod Dušana Čalića. Po njegovom naređenju dotadanji komandir Josip Vojaček poslan je tada na politički rad, a za novog komandira izabran je Jakob Fijan.

22. novembra 1941. god. u Odred su stupili Đuro Milosavljević Ubiva i Ljubica Orobabić Ciga, oboje Srbi, prvi radnik, a druga student.

Početkom decembra 1941. u Odred je stupio Rade Ljiljak Brico, seljak, Srbin, a 5. decembra i Boško Mijić Borac, Srbin.

U toku 1941. god. Odred »Matija Gubec« izvršio je slijedeće veće i manje akcije:

26. oktobra 1941. izvršena je akcija na željezničku prugu Zagreb—Beograd između Banove Jaruge i Novske. Tom prilikom razoružan je jedan pružni stražar i zarobljena puška sa 15 metaka.

29. oktobra 1941. Odred je napao ustaše u Kozarcima, kotar Novska. U toku dana razrađen je plan za akciju, te su prikupljene potrebne informacije. Na osnovu svega odlučeno je da se ustaše napadnu noću 29. oktobra. Dan prije napada u Odred je stupio Mirko Kljajić Stari, sekretar OK KPH Nova Gradiška, Mirko Gemberovski i Dušan Kljajić. Sva trojica su pobjegli iz ustaškog zatvora u Novoj Gradiški.

Napad na ustaše u Kozaricama izvršen je tačno u ponoć. Naglim prepadom ustaše su bile iznenađene i brzo razoružane. Pobjegao je samo jedan. Zaplijenjeno je 6 karabina, oko 150 pušanih metaka, 2 pištolja te više raznih vojničkih stvari. Budući da se tu radilo o zavedenim se-

ljacima, koji se još nisu ogriješili o interese naroda, a primili su puške od ustaša, svi su bili pušteni uz prethodno održani miting.

U akciji na Kozarice učestvovali su: Josip Vojaček, Rade Pavlović, Mirko Kljajić Stari, Mirko Gemberovski, Dušan Kljajić, Milan Pavlović, Jakob Fijan, Andrija Kmecik, Stjepan Vir, Pero Car, Franjo Hemetek, Karlo Hemetek, Tešo Ilić, Mioković i oko 20 seljaka iz Novog Grabovca naoružanih sjekirama, vilama i drugim oruđem.

16. novembra 1941. god. Odred je izvršio akciju na općinsku zgradu Gaj, kotar Pakrac. Četiri partizana određeni su da razoružaju općinske stražare, koji su spavali kod svojih kuća, a ostali su napali Općinu u kojoj su bila dva stražara. Nakon nekoliko minuta svi stražari su razoružani, te su zarobljene 3 vojničke i 2 lovačke puške, nekoliko pištolja, 4 uniforme, pisaća mašina, kao i 40.000 Kuna. Tom prilikom spaljena je općinska arhiva, u prvom redu spiskovi vojnih obveznika i poreski spiskovi. Ova akcija snažno se odrazila na stanovništvo ovog kraja. Ono je osjetilo da postoji neka organizirana snaga, što se bori protiv fašizma i što štiti narod. U akciji na Gaj učestvovali su: Josip Vojaček, Rade Pavlović, Jakob Fijan, Gabro Vidović, Nikica Smiljanić, Milan Pavlović, Andrija Kmecik, Stjepan Vir, Franjo i Karlo Hemetek i Pero Car.

U noći od 27. na 28. XI 1941. god. Odred je izvršio akciju na državni kamenolom u Siraču, kotar Daruvar. Akcija je izvedena zbog toga što se doznalo da u magazinima kamenoloma postoji veća količina eksploziva, koji je već tada bio potreban za vršenje diverzantskih akcija. Zbog toga se rukovodstvo Odreda povezalo sa partijskim rukovodstvom kotara Pakrac od kojeg su dobivene tačne informacije o stanju u kamenolomu. Napad je uspio. Kamenolom je brzo osvojen, pošto se nekoliko stražara koji su ga čuvali povuklo u šumu odmah u početku napada. Odatle su pružali otpor, ali su brzo bili protjerani. Iz magazina je odneseno 200—300 kg eksploziva (dinamita), a ostatak je uništen. Prije miniranja evakuirano je radničko stanovništvo, tako da nije bilo ljudskih žrtava. Poginuo je samo jedan bjelogardejac, upravnik kamenoloma. Akcijom su rukovodili Jakob Fijan i Gabro Vidović uz pomoć partizana minera s kotara Pakrac.

Početkom decembra 1941. god. partizanski odred »Matija Gubec« spaja se sa ostalim grupama partizana, koje su u to vrijeme postojale na sektoru Psunja i Papuka, u Psunjski partizanski odred. Ovo spajanje svih oružanih grupa izvršeno je na inicijativu Pavla Gregorića i Dušana Čalića. Tada odred »Matija Gubec« postaje IV. vod Psunjskog partizanskog odreda i od tada je stalno povezan sa Štabom odreda, Pavlom Gregorićem i Dušanom Čalićem. Tom prilikom vodu je dodijeljeno 7 omladinaca, uglavnom Srba seljaka iz sela Budića, Koturića i Branežaca.

5. decembra 1941. g. vod se nalazio u kući Mare Mijić u selu Tornju, zvane »partizanska tetka«. Rano ujutro bio je napadnut od jakog odreda ustaša i žandarmerije iz Kukunjevca i Tornja. Vod je pružio otpor i odbio napad ustaša i žandara. U ovoj borbi teže je ranjen partizan Božo Kurjak Fićo, koji je ubrzo podlegao ranama. U akciji su se istakli partizani Boško Mijić i Rade Ljiljak.

8. XII nalazio se IV vod Psunj skog partizanskog odreda na sektoru »Trokuta« u posjeti II vodu. Oba voda napala je ustaška satnija iz Lipika. Vodovi su pružili otpor i rastjerali ustaše, koji su imali dva ranjena. Partizani su imali jednog lakše ranjenog.

13. XII 1941. izvršio je IV vod akciju na domobrane, koji su čuvali prugu Banova Jaruga—Pakrac, i to na dio pruge u blizini mosta na rijeci Pakri, koji se zvao »Plavi most«. Lukavstvom je bez borbe razoružano 7 domobrana, a zarobljeno je 7 pušaka i nešto vojničke opreme. Tom prilikom miniran je »Plavi most«, čime je pruga Banova Jaruga—Pakrac bila kraće vrijeme onesposobljena za saobraćaj. U ovoj akciji istakli su se Jakob Fijan i Pero Car, koji su u domobranskim uniformama kao »patrola« razoružali domobrane.

25. XII 1941. vod je u lugarskoj kući na Kričkoj planini napala veća grupa ustaša. U borbi je jedan ustaša teško ranjen, nakon čega su se ustaše povukle.

Krajem 1941. god. IV vod Psunjskog odreda (Odred »Matija Gubec«) imao je 25 boraca. Nacionalni sastav voda bio je slijedeći: 8 Hrvata, 14 Srba, 1 Ceh, 1 Slovak, 1 Mađar. Socijalni sastav: 11 radnika, 12 seljaka i 2 đaka.

Odred »Matija Gubec« kroz cijelo vrijeme svog postojanja provodio je vrlo živu propagandnu aktivnost po svim selima »Trokuta«, a i u selima van njega. Radio je na razvijanju bratstva i jedinstva između Srba i Hrvata.

9. XI 1941. osnovan je odbor za pomoć NOP-u u Hercegovcu, kotar Garešnica, a 17. X 1941. god. u Lipovljanima, kotar Novska. Odred je održavao više sastanaka sa pojedincima i grupama seljaka, pri čemu je potrebno naročito istaknuti sastanak sa grupom pristaša HSS-a u selu Tomašica, kotar Garešnica. Tom prilikom je formiran i odbor za pomoć NOP-u.

Odred je, prolazeći kroz sela »Trokuta«, održavao javne zborove (mitinge), tumačio liniju KPJ i pozivao narod na ustanak. Jedan od dobro uspjelih mitinga bio je u Brusniku, kotar Pakrac, a održan je 26. XI 1941. godine.

Od svog formiranja pa nadalje odred »Matija Gubec« imao je snažnu podršku kako srpskih tako i hrvatskih sela, naročito sela Banove Jaruge, Krivaja, Međurića, Paklenice, Subocke, Popovca, Baira, Kričaka, Novog Grabovca, Brezovca, Bujavice i Lovske. Ta sela služila su kao baze za snabdijevanje Odreda hranom, odjećom, a u prvo vrijeme i municijom, zatim informacijama o neprijatelju i slično. Već prvih dana svog postojanja Odred je u tim selima imao baze u koje se povlačio poslije izvršenih akcija ili se u njima odmarao poslije napornih marševa. Inače je Odred boravio u zemunicama sagrađenim na podesnim mjestima. Zemunice su obično gradili najaktivniji saradnici iz pojedinih sela. Prva zemunica nalazila se u blizini sela Bujavice. U njoj je Odred boravio krajem jeseni i početkom zime 1941. godine. Druga se nalazila u blizini sela Korita na području kotara Pakrac, gdje je Odred boravio tokom zime

1941/42. Treća zemunica bila je u blizini sela Lovske, a četvrta na Kričkom brdu između sela Kričaka i Popovca. Borce Odreda hranili su stanovnici okolnih sela. Zbog vrlo velikog snijega i zime nije bilo moguće bez velikog rizika vršiti borbene pothvate, te je taj period Odred upotrebio za politički rad u srpskim selima. U gotovo svim selima »Trokuta« održavao je mitinge, a u nekim formirao i odbore za pomoć NOP-u.

Kotar Okučani

O POLITIČKIM PRILIKAMA I RADU KPJ 1941. GOD.¹

Kotar Okučani obuhvaćao je pred drugi svjetski rat 42 sela, od kojih su 24 bila naseljena srpskim stanovništvom, 9 hrvatskim, a u 9 sela živjeli su zajedno Srbi i Hrvati. U hrvatskim selima imala je najjači politički utjecaj Hrvatska seljačka stranka, a u 14 srpskih sela prevladavao je utjecaj Samostalne demokratske stranke. U ostalim selima uglavnom je politički utjecaj imala Jugoslavenska radikalna zajednica. U hrvatskim selima djelovala je Seljačka sloga, a u srpskim, gdje je bio jači politički utjecaj SDS-a, postojala su kultumo-prosvjetna društva Seljačko kolo. Ova kultumo-prosvjetna društva većinom su imala svoje male čitaonice, dok je u selu Dragalić Seljačka sloga organizirala i svoje Pučko sveučilište. U drvnoj industriji Okučani, šumskom radilištu i kamenolomu Psunj bilo je oko 450—500 radnika. Oni su bili organizirani u URS. Na državnim izborima za vrijeme Kraljevine Jugoslavije obično su glasali za opozicione stranke HSS i SDS.

Radom komunista, skojevaca i kandidata rukovodio je Okružni komitet KPH Nova Gradiška.

Na području kotara Okučani početkom 1941. godine nije postojala partijska organizacija niti kotarski komitet Partije. Na kotaru je bilo svega 5 članova KPJ, i to: Nikola Guberović, seljak iz Bijele Stijene, Đuro Potkonjak, Srbin, učitelj iz Medara, Martin Trnka, Hrvat, radnik iz Dragalića, Joco Radaković, Srbin, učitelj iz Okučana i Đorđe Jungić, Srbin, radnik iz Rašća.

U Okučanima je postojala i skojevska grupa. Skojevcu su bili: Vladimir Milanović, Hrvat, radnik iz Okučana, Ivan Vrban, Hrvat, radnik iz Okučana, Antun Duhaček, Ceh, đak iz Kosovca, Ilija Smiljanić, Srbin, đak iz Kosovca i Nikica Vujasinović, Srbin, đak iz Bodegraja.

Osim toga KP je imala u to vrijeme preko 50 simpatizera.

Neposredno nakon okupacije zemlje došli su na teritorij kotara Okučani pojedini članovi Partije i SKOJ-a, koji su bili kompromitirani i morali napustiti školovanje, kao npr. Dušan Čalić, Srbin, član KPJ, stud, prava, Cedo Grbić, Srbin, član SKOJ-a, stud, šumarstva, Josip Krajačić,

¹ Podatke za pisanje materijala dali: Jovan Delibašić, Ljubica Orobabić, vlado Mila-nović, Nikola Saula, Anka Zivković, Emica Krajačić i Buka Milosavljević.

Hrvat, član KPJ, stud, prava, Ivanka Komar, Hrvatica, član KPJ, stud, **agronomije**, Nada Dragosavljević, Srpkinja, član SKOJ-a, Ljubica Oro-babić, Srpkinja, đak, član SKOJ-a, Jela Marindolac, Srpkinja, učiteljica, član SKOJ-a, i Zvonko Svajcer, Hrvat, radnik, član SKOJ-a.

Na omladinu su znatno politički utjecali pojedini članovi Partije i SKOJ-a — studenti i đaci, među kojima su se isticali braća Veljko i Nedjeljko Rađenović iz Novske, Čedo Grbić iz Rajića, Nada Dragosavljević iz Okučana i Josip Krajačić iz Dragalića.

Okružni komitet KPH koristio je organizacije Seljačkog kola, te je preko njih kroz razne forme rada vršio politički utjecaj na seljake i na taj način popularizirao KP. Održavane su razne priredbe po selima sa igrokazima naprednih pisaca. Tako je u Medarima učitelj Đuro Potkonjak, član KP, marta 1941. godine dao s omladinom dramatiziranu pripovijetku »Sluga Jemej i njegovo pravo«. Na priredbi je bilo prisutno oko 400—500 ljudi iz Medara i okolnih sela. On je iskoristio ovu prisutnost velikog broja seljaka i održao politički govor u kojem je ukazivao na opasnost od fašističke agresije, govorio o pripremama za izdaju zemlje od strane vlade Cvetković-Maček, o potrebi stvaranja narodne vlade i o potrebama borbe za obranu zemlje. Ovaj govor ostavio je jak utisak na narod, što je izazvalo revolt kod tadašnjeg predstavnika SDS-a na kotaru advokata Miloša Divića, koji je ustao i počeo govoriti prisutnima da se on sa govorom učitelja Potkonjaka ne slaže, jer da on drži komunističke govore. Narod je osudio advokata Divića, a podržao učitelja Potkonjaka. Od tada je Potkonjak postao vrlo omiljen kod seljaka. To se najbolje očitovalo kad su ga ustaške vlasti poslije uspostave NDH uhapsile. Seljaci su tražili da ga se pusti na slobodu.

Isto tako u Okučanima ljeti 1940. godine CK KPH je preko članova Partije organizirao u okviru Seljačkog kola iz Okučana »dan žetve«, gdje je prisustvovalo oko 800 osoba iz Okučana i okolice. Na ovoj proslavi sekretar OK KPH Nova Gradiška Mirko Kljajić održao je politički govor.

Okružni komitet KPH Nova Gradiška djelovao je politički na radnike u Okučanima preko sindikata, što mu je i omogućilo da u Okučanima u 1937. i 1938. godini uspješno organizira radnički štrajk. Kod ovoga štrajka važno je napomenuti da su ga materijalno pomagali pojedinci. Na primjer Antun Stilinović, Hrvat, lugar, simpatizer Partije, hranio je 14 radnika 18 dana. Isto tako u novcu je pomagao siromašne radnike Mićo Podunavac, student iz Pakraca.

Preko članova KP, SKOJ-a i simpatizera na kotaru, OK KPH Nova Gradiška širio je među radništvo marksističku literaturu i propagandni partijski materijal: letke, brošure i ostalo. Ovo je, svakako, imalo značajnog političkog odraza u narodu, što se najbolje vidi po tome da je 1941. na kotaru Okučani postojao velik broj simpatizera KP, koji su se u većini odazvali pozivu KP na ustanak.

No, i pored svega toga utjecaj Partije na politički život u kotaru početkom 1941. godine nije bio naročito jak, jer su članovi Partije i OJ-a djelovali pojedinačno. Rad je bio neorganiziran i ograničen na pojedina sela, uglavnom ona gdje su živjeli članovi Partije, SKOJ-a i simpatizeri.

Najveći nedostatak organiziranog rada KP i SKOJ-a osjetio se 27. marta 1941. godine. Toga dana navečer u Okučanima se spontano okupilo oko 3.000 ljudi iz okolnih sela i priredilo manifestacije, pozdravljajući rušenje Trojnog pakta i vlade Cvetković-Maček. Članovi Partije i SKOJ-a nisu istupili pred narod da raskrinkaju vladu Cvetković-Maček i dinastiju Karađorđevića, već su razni predstavnici reakcije, pristalice dinastije, ovo raspoloženje naroda iskoristili za populariziranje kralja Petra II.

Pojedini komunisti djelovali su samoinicijativno objašnjavajući značaj 27. marta, potrebu borbe za nezavisnost zemlje, za stvaranje narodne vlade i saveza sa SSSR-om. U selu Rajiću student Cedo Grbić sakupio je 20 seljaka i napisao pismo vladi u Beograd sa zahtjevom da se formira narodna vlada i savez sa SSSR-om. Pismo su potpisali prisutni seljaci i uputili ga u Beograd.

Među radnicima drvne industrije Okučani politički je djelovao 1941. godine predsjednik sindikata Zarija Pupavac. On je išao nekoliko puta članovima OK Mirku Kljajiću i Dani Sariću, od njih primao partijske direktive i prenosio ih na radnike.

Kad je on 29. III otišao u vojsku, utjecaj Partije na ove radnike opet je oslabio. Imali su još povremeno veze sa KK KPH Novska i članovima Partije iz Banove Jaruge, koju su održavali radnici Toma Belan i Mile Pavičić.

Nakon okupacije zemlje ustaška vlast nije odmah potpuno odstranila dotadanje organe vlasti, već ih je kraće vrijeme zadržala. Tako su u svom ranijem sastavu ostale općinske uprave i žandarmerija pojačana ustašama i Hrvatskom seljačkom zaštitom. Ostao je isti aparat i u sreškom načelstvu. Ustaše, žandari i Zaštita odmah su organizirali svoje patrole, koje su krstarile po selima kotara, sretali vojnike koji su se vraćali sa fronta i razoružavali ih, a pored toga oduzimali su od Srba civilno oružje, koje su ovi do tada imali. Nekoliko dana nakon okupacije ustaše počinju sa hapšenjem pojedinih Srba, te su tih dana uhapsili Milu Rodića iz D. Rogolja, Jocu Radakovića iz Ratkovaca, Gavru i Ivu Borčića, Ljuboju Radića i Iliju Rajkovića iz N. Varoši. Za ove ljude nije se dugo vremena znalo kud su ih otjerale ustaše, no kasnije se doznalo da su otjerani u koprivnički logor »Danica«, odakle se nikad više nisu vratili. Osim ovih hapšenja, ustaše su pristupile interniranju nekih Srba u Srbiju i pljačkali njihovu imovinu. Među narodom tih je dana, naročito među Srbima, zavladao strah i panika od ustaškog terora.

16. aprila 1941. godine došao je na područje kotara Okučani član Partije Dušan Calić, student prava, koji je dobio direktivu od CK KPH da se poveže sa Okružnim komitetom Partije N. Gradiška i da radi na pripremama za dizanje ustanka. Calić se odmah sastao sa članovima Partije i SKOJ-a, koji su se tada nalazili na kotaru i početkom maja 1941. god. formira prvu partijsku ćeliju na kotaru. Ovu ćeliju sačinjavali su Dušan Calić, Srbin, student prava, Cedo Grbić, Srbin, student šumarstva, član SKOJ-a iz Rajića, Joco Radaković, Srbin iz Okučana, Nikola Guberović, Hrvat, seljak iz Bijele Stijene. Ova partijska ćelija naglo se proširila prijemom novih članova. Do kraja jula za članove KP primljeni su sljedeći: Stevo Delibašić, Srbin,ugar iz Caprginaca, Duka Milosavlje-

vić, Srbin, radnik iz Benkovca, Nada Dragosavljević, Srpkinja, đak iz Okučana, Jovo Delibašić, Srbin, seljak iz Čaprginaca i Milan Stanivuković, Srbin, oficir iz Vrbovljana, te Nikica Vujasinović, Sibin, đak iz Bodegraja.

U to vrijeme Dušan Čalić proširuje i skojevsku grupu u Okučanima primanjem novih omladinaca i omladinki u SKOJ, koji su se do tada pokazali u radu aktivni. U skojevskoj grupi u Okučanima tada su se nalazili: Nada Dragosavljević, član Partije, Srpkinja, đak iz Okučana, sekretar grupe, Ljubica Orob[^]bić, Srpkinja, đak iz Dubovca, Nikica Vujasinović, Srbin, đak iz Bodegraja, član KPJ, Antun Duhaček, Čeh, đak iz Kosovca, Branko Smiljanić, Srbin, đak iz Kosovca, Ivan Vrbat, Hrvat, radnik iz Okučana, Jela Marindolac, Srpkinja, učiteljica iz Dubovca, Anđa Pačkić, Srpkinja, radnica iz Okučana, Ljubica Đuričić, Srpkinja, seljanka iz Okučana, Jela Ostrolučanin, Srpkinja, seljanka iz Okučana, Stevo Vitez, Srbin, đak iz Kosovca, Stoja Dodiković, Srpkinja, činovnica iz Lađevca, Dušanka Čalić, Srpkinja, đak iz Benkovca, Zvonko Sokol, Ukrajinac, radnik iz Okučana, Mile Đaković, Srbin, radnik iz Bodegraja i Zvonko Svajcer, Hrvat, radnik iz Gornjih Bogičevaca.

Formiranjem partijskih ćelija i reorganiziranjem skojevske grupe, odmah se pristupilo sakupljanju oružja, municije i ostale vojne spremne. Tako je u toku 1941. godine na kotaru Okučani sakupljeno 25 vojničkih pušaka, nekoliko stotina metaka, 18 bombi, 5 lovačkih pušaka, 15 pištolja i nešto ostale vojne spremne, šatorskih krila, dalekozora i odjeće. Ovim oružjem naoružana je prva partizanska udarna grupa kojom je komandirao Milan Stanivuković. Isto tako organizirano je slušanje vijesti sa veznicih radio-stanica. Te su vijesti umnožavane i dijeljene po selima. Od simpatizera NOP-a nabavljeno je nekoliko pisacih mašina na kojima su prepisivani leci i manje brošure, koje su također rasturane po selima i čitane. Partijska organizacija sakupila je raznu marksističku literaturu, koja se nalazila kod pojedinih komunista i razdijelila je među novoprimitljene članove KP, skojevce i simpatizere. Kad su ustaške vlasti pristupile prekrštavanju Srba, komunisti su agitirali protiv prekrštavanja, u čemu su naročito u nekim selima imali uspjeha, tako da su ustaške vlasti u tim selima morale od ovoga odustati. Kad su ustaše pojačale kontrolu nad slušanjem radio-vijesti, partijska ćelija, na inicijativu Dušana Čalića, nabavila je radio-aparat i donijela odluku da ga smjesti na sigurnije mjesto kod aktiviste Joce Drače na Psunj. Polovinom jula ovaj radio-aparat odnijeli su u Psunj Dušan Čalić, Milan Zlatović i Nikica Vujasinović, kojeg su kasnije ustaše uhvatile.

Jula i augusta 1941. god. članovi KP koji su služili u jugoslavenskoj vojsci izvodili su vojne vježbe sa grupom omladinaca iz sela Vrbovljana i Dubovca. Omladince iz Vrbovljana vježbao je Milan Stanivuković, oficir jugoslavenske vojske, a grupu omladinaca iz Dubovca podoficir Dušan Vukičević. Omladinci su učili rukovati oružjem, gađati, bacati bombe i čitati vojne karte.

Milan Stanivuković organizirao je u selu Vrbovljanima i nogometni klub te tako okupljao omladinu, na nju vršio politički utjecaj i pripremao

je za borbu. S ovim omladincima odlazio je i u druga sela i tako politički djelovao među ostalom omladinom.

Na kotaru Okučani Partija je organizirala obavještajnu službu tako da je partijska ćelija bila uglavnom uvijek obavještavana o raznim namjerama okupatora i ustaša. Pored toga omladinci su pratili kretanje njemačkih vojnih transporata, koji su prolazili prugom Beograd—Zagreb, te i o tome obavještavali partijsku ćeliju. Također su organizirane kurirske veze sa susjednim kotarima: Novskom, Novom Gradiškom i Pakracom, što je omogućilo objedinjavanje rada Partije na ovom sektoru u dizanju ustanka. Na vezi sa Novom Gradiškom uglavnom su radili Nada Dragosavljević, Ivan Vrban i Anđa Pačkić. Nada Dragosavljević odlazila je osim toga kao kurir za vezu CK KPH u Zagreb. Partijsku vezu sa Kotarskim komitetom KPH Novska održavao je Ćedo Grbić, a sa Kotarskim komitetom KPH Pakrac Dušan Čalić preko Nikole Guberovića iz Bijeje Stijene te Save i Milana Zlatovića iz Benkovca. Naročito je bio aktivan Savo Zlatović, koji je, iako u poodmaklim godinama, odlazio kao kurir iz Benkovca na vezu u selo Brusnik.

Da bi se partijski rad mogao što bolje razvijati, partijska ćelija uspostavila je vezu sa navedenim kotarima još preko nekoliko kanala, te je tako postojala veza sa N. Gradiškom i preko Milana Vukašinovića iz Ratkovaca, Milke Čanak iz Trnave i Jule Delibašić iz Čaprginaca. Kao kurir se ovdje naročito isticala Milka Čanak, koja je skoro svakodnevno odlazila u N. Gradišku, tamo prenosila razni propagandni partijski materijal, a iz N. Gradiške donosila dobrovoljne priloge, odjeću, obuću, sanitetski materijal, duhan, novac i ostalo, što su tamo sakupljali simpatizeri NOP-a. Vezu je održavala u N. Gradiški sa članovima Partije Jovom Samardžijom, Viktorom Petrićem i Milom Popovićem i sa simpatizerima liječnikom Grujicom Zarkovićem, upravnikom Doma narodnog zdravlja liječnikom Krstom Harambašićem, apotekarom Gavranićem i sucem Antom Čotićem. Preko veze u Okučanima dolazili su pojedini komunisti i simpatizeri u partizane iz raznih mjesta: Zagreba, Osijeka, Nove Gradiške itd. Ovom vezom poslao je CK KPH španske borce Čiru Dropulića i Vicka Antića kao pomoć partizanskim jedinicama u Slavoniji. Isto tako Partija je organizirala veze za odlazak aktivista u partizane u selima Dragaliću, Dubovcu i Donjem Bogićevcu. Vezu u Dragaliću održavali su Emica Krajačić i Petar Galović, u Dubovcu Lazo i Mitar Vukičević, a u Donjem Bogićevcu Rade Grozdanić i Simo Matinović. Preko ove veze došla je grupa partizana sa Psunja u posavska sela kotara Nove Gradiške: Komarnicu, Magić Malu i Stivicu.

Povodom godišnjice oktobarske revolucije 1941. god. skojevska grupa u Okučanima izradila je petokrake zvijezde sa ispisanim parolama »Živjela oktobarska revolucija«, »Smrt fašizmu — sloboda narodu« te su takove petokrake zvijezde uoči dana oktobarske revolucije polijepljene na kuće i plotove po svim selima kotara N. Gradiška, čak i na Žandarmarijsku stanicu u Okučanima. Istu večer uoči godišnjice grupa skojevaca, koju su sačinjavali Nada Dragosavljević, Ljubica Orobabić i Savo Vukičević, isjekla je telefonske žice na cesti Okučani—Bosanska Gradiška,

ispod sela Dubovca, a druga grupa skojevac iz Okučana, koju su sačinjavali Antun Duhaček, Vlatko Milanović i Ivan Vrban, spalila je općinsku arhivu, uništila poreske knjige i arhivu ustaške mladeži u Okučanima.

Partijska ćelija je također osigurala na nekoliko mjesta sklonište za ilegalce, dok nisu formirane partizanske jedinice. Tako su Vinko Milinković, koji je pobjegao iz Kerestince, Đorđe Jungić iz Rajića i Tešo Kezan bili smješteni oko 2 i pol mjeseca kod Steve Delibašića iz Caprginaca, Andrije Petkovića iz Caga i Milana Stanivukovića iz Vrbovljana. Partija je imala i svoju »tehniku« u selu Benkovcu kod Gojka Vojnovića.

Oružane akcije 19⁴¹. godine

Prva grupa partizana na kotaru Okučani organizirana je 11. oktobra 1941. godine, a sačinjavali su je: Dušan Marijan, Srbin, sudac, Đorđe Jungić, Srbin, radnik, Josip Krajačić, Hrvat, student, Vinko Milinković, Hrvat, student, Jovan Zec, Crnogorac, pop, i Zvonko Svajcer, Hrvat, radnik.

U noći 16. novembra ova grupa izvršila je oružani napad na općinsku zgradu Rajić i tom prilikom zarobila 3 vojničke puške, 2 pištolja, 111 metaka, 1 pisaću mašinu i nekoliko policijskih uniformi. Gubitaka nije bilo. Ustaške vlasti pokušale su narodu objasniti ovu akciju kao djelo nekih kriminalaca. U tome nisu uspjeli, jer je partijska ćelija ovu prvu akciju partizana popularizirala u narodu. Akcija je imala vrlo jak utjecaj na stanovništvo te se nekoliko dana prepričavalo kako je u njoj učestvovalo mnogo partizana, da su dobro naoružani i slično. Poslije ove akcije grupa se prebacila na teritorij kotara Pakrac i tamo se povezala sa partizanskim grupama na Psunju i Papuku i s njima nastavila sa vršenjem oružanih akcija.

Međutim, prva akcija na ovom području izvršena je 12. novembra u noći na pruzi Beograd—Zagreb, između sela Lađevac i Bodegraj. Grupa koju su sačinjavali članovi Partije, SKOJ-a i simpatizeri: Milan Stanivuković, Andrija Petković, Bogdan Kljajić, Bogdan Savurdić, Milan Resanović, Lazo Šupica, Nikica Vujasinović, Milivoj Savanović i Dušan Radulović, odvrnula je zavrtnje na tračnicama, te je tako teretni vlak iskočio sa pruge i survao se u grabu duboku 15—20 metara. Radi ove diverzije na pruzi Beograd—Zagreb bio je obustavljen saobraćaj 48 sati.

Iste noći grupa skojevac iz sela Rajića, koju su sačinjavali Aco Grlica, Mladen Bosanac, Nikola Bjelobrk i Ostoja Pavković, isjekla je telefonske žice na pruzi ispod sela Rajića. Zbog ovih akcija ustaše su pohapsile i uzele za taoce 40 ljudi iz Okučana i okolice, te 18 osoba iz Rajića.

15. novembra partizanska grupa likvidirala je ustaške špijune, lugare u Psunju, i zaplijenila 5 lovačkih pušaka, jedan pištolj i 2 dalekozora. Sutradan, 16. novembra, ustaše su reagirale na ovu akciju vojnim snagama iz Nove Gradiške, Okučana i Pakraca s namjerom da unište ovu

grupu partizana. Ustaše su izvršile napad u 10 sati na Marinoj Kosi u Psunju. Borba je trajala oko 2 sata. Ustaše su imale 1 mrtvog i 2 ranjena.

25. decembra navečer grupa od 5 partizana, pod rukovodstvom Milana Stanivukovića, prebacila se preko pruge između sela Okučana i Bodegraja u Vrbovljane s namjerom da izvrši neke manje akcije i mobilizira nove borce. Prilikom prelaza preko željezničke pruge kod Okučana grupu su primijetili čuvari pruge iz sela Bodegraja Nikola Saratlić i Musa Maksimović, koji su odmah telefonski obavijesti žandarmeriju u Okučanima gdje se upravo tada nalazila neka žandarmerijska škola. Žandari su odmah formirali jedinicu od oko 100 do 150 ljudi i u toku noći krenuli u Vrbovljane tragom partizana koji se poznao po snijegu. Ova grupa partizana napravila je krupnu pogrešku što se nije osigurala stražom prilikom spavanja u kući i staji Milana Stanivukovića. Žandari su tokom noći opkolili kuću i staju i u jutro pred svitanje pozvali partizane na predaju. Partizani se nisu htjeli predati, i tako je nastala borba koja je trajala oko 3 sata. Grupa partizana junački se borila i izginula sve do jednoga, osim Milana Stanivukovića koji je, iako teže ranjen u borbi, uspio pobjeći. Žandari su imali 1 poginulog i 2 ranjena. Izginuli su partizani: Nikica Vujasinović, Milivoj Savanović, Gojko Vojnović, Savo Studeno i Ostojić zvan Kubura. Ovaj događaj vrlo se negativno odrazio za izvjesno vrijeme na daljnji razvoj NOP-a na kotaru Okučani. Ljudi su vidjeli da je ovdje učinjena vrlo krupna pogreška nebudnosti i žalili su poginule partizane, jer su ih poznavali kao vrlo hrabre borce.

Pored navedenih bilo je tokom 1941. god. još nekoliko manjih akcija, likvidiranja pojedinaca koji su sarađivali s vlašću NDH, kao što su: Trivun Janjić iz Benkovca i Jovo Batinić iz Ratkovca.

Partijska i skojevska organizacija od svog formiranja do decembra 1941. godine svojim aktivnim djelovanjem i pripremama za dizanje ustanaka uspjele su na kotaru Okučani aktivirati velik broj naroda u borbi protiv okupatora i ustaške vlasti.

Do kraja 1941. godine na kotaru Okučani organizirano je 11 odbora za pomoć NOP-u, i to: Okučani, Dubovac, Vrbovljani, Gređani, Donji Rajić, Lađevac, Čovac, Cage, Benkovac, Trnakovac i Čaprginci. U odbore su ušli aktivisti NOP-a iz ovih sela. Oni su radili na aktiviranju ljudi za NOB, popularizirali NOP, sakupljali dobrovoljne priloge u hrani, novcu, odjeći i ostalom.

Kotar Orahovica

O RAZVITKU NOP-a 1941. GODINE¹

Područje sadašnje općine Orahovica pripadalo je za vrijeme Kraljevine Jugoslavije kotarima Našice, Podravska Slatina i Donji Miholjac. Kako ovo područje čini jedinstvenu privrednu cjelinu, želja stanovništva bila je da se osnuje kotar sa sjedištem u Slavonskoj Orahovici. Želji stanovništva nije udovoljeno, jer su se posebni interesi grofa Gutmana i još nekih suprotstavili tom opravdanom zahtjevu stanovništva. Tek u NOB-u Orahovica postaje kotarsko sjedište novoformiranog kotara.

Početkom 1941. godine formirane su u Orahovici dvije partijske ćelije. Jednom je rukovodio Duka Mesić, postolarski radnik, a drugom Slobodan Ilić. U selima Gornjoj Pištani i Kokočaku formirana je jedna partijska ćelija kojom je rukovodio Krsto Jovanović. U selu Zdencima formirana je partijska ćelija od radnika na Gutmanovoj željeznici, a njom je rukovodio Tomo Karapetrić. Sve ove partijske ćelije privremeno su potpadale pod KK u Virovitici, s kojim su održavale vezu preko Slobodana Ilića. U februaru 1941. godine održan je sastanak sekretara ćelija, kojim je rukovodio član KK u Virovitici Vlastimir Vaso. Na sastanku je, prema dobivenim uputstvima od CK KPH i OK KPH Bjelovar, formiran partijski biro, koji je i dalje privremeno potpadao pod KK u Virovitici. Za sekretara biroa izabran je Slobodan Ilić, koji ujedno postaje i član KK KPH Virovitica. Partijski bio sačinjavale su četiri partijske ćelije koje su brojale 19 članova Partije i dva kandidata. Socijalni sastav članova bio je: deset radnika, sedam seljaka, jedan slobodne profesije i jedan intelektualac, a nacionalni devet Hrvata i deset Srba. Pored partijskog aktiva postojalo je oko trideset simpatizera KP.

Partijski biro postavio je pred članstvo zadatak: što više popularizirati Partiju u redovima radnika u orahovičkom kamenolomu, umanjiti utjecaj HRS-a na radnike i potpomoći borbu radnika za povišenje nadnica. Ispunjenje ovih zadataka bilo je otežano, jer su predstavnici HRS-a, predsjednik općine Edo Hep i liječnik Marijan Mrkša, imali veliki utjecaj na radnike, a potpomagao ih je anarhista i frakcionaš Ivan Troha, koji se predstavljao kao komunista. Uprkos tome članovi Partije djelovali su

¹ U pisanju materijala učestvovali: Josip Mesić, Slobodan Ilić, Ivan Andelfinger, Pero Julije Urban, Dragić Grubač i Pero Jovanović.

među radnicima, ali do potpunog uspjeha nije došlo uslijed napada Njemačke na Jugoslaviju.

Utjecaj Partije na kulturno-prosvjetni život mjesta Orahovice bio je znatan. Svi članovi Partije iz Orahovice bili su učlanjeni u kulturno-prosvjetno društvo »Josip Juraj Strossmayer«, koje je bilo u narodu vrlo popularno. Društvo je raspolagalo velikom bibliotekom, kojom je rukovodio jedan od članova Partije. Tako su za biblioteku nabavljane napredne knjige, koje su pod utjecajem bibliotekara popularizirane i mnogo čitane. U upravnom odboru društva bio je jedan član Partije.

U selima Pištani i Kokočaku postojala su društva »Seljačko kolo« u kojima su imali utjecaja članovi Partije.

Partija je imala izvjesnog utjecaja i u općinskoj upravi, pošto je potpredsjednik općine Krsto Jovanović, biran kao predstavnik SDS-a, bio član Partije. On je u općinskom odboru nastojao da provodi direktive Partije u pitanju narodnog prosvjećivanja, općinskog kuluka, zaštite zdravlja djece itd.

Partijska organizacija u to vrijeme poklanjala je najveću pažnju neposrednim i najaktuelnijim problemima. Ratne strahote harale su velikim dijelom Evrope. Nad jugoslavenskim narodom lebdjela je fašistička opasnost. Članovi Partije budno prate sve te događaje.

Partijsko rukovodstvo poklanjalo je veliku pažnju ideološko-političkoj izgradnji svoga članstva. U partijskim ćelijama se planski proučava partijska štampa: »Komunist«, leci, okružnice i dr. Sve ćelije proučavaju »Kratki kurs« i pojedine glave historije SKP(b).

Početkom 1941. godine partijski biro uspijeva da se poveže sa grupicom komunista u Belišću i Đurđenovcu. Vezu je uspostavio Tomo Karapetrić iz Belišća. Dostavlja im materijal i uputstva kako da ožive rad Partije, ali uslijed nastalih poteškoća ovo nije ostvareno. Tako su ovi industrijski centri neorganizirano i nepripravno dočekali ustanak, te uopće ne učestvuju u NOP-u sve do 1942. godine.

Partijska ćelija u Orahovici radila je aktivno, ali ipak nije uspjela onemogućiti formiranje Hrvatske seljačke zaštite i »Kulturbunda«. Akcija prikupljanja potpisa za izjavu kojom se traži zaključenje saveza sa SSSR-om uspješno je izvršena; prikupljeno je nekoliko stotina potpisa. Zahvaljujući djelovanju Partije, narod je uvidio fašističku opasnost i bio većim dijelom spreman da brani zemlju.

Potpisivanje instrumenata o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu (Beč, 25. III 1941.) narod je dočekao ogorčeno. Slavko Jušić, dr Gustav Barac i katolički svećenik u Orahovici, rukovodioci ustaške grupe, bili su ogorčeni i razočarani, a veleposjednici dr Grgin, Jovanović i Konjović kao eksponenti velikosrpstva bili su oduševljeni, te su i javno to ispoljavali. Svega dva dana kasnije, 27. III, situacija se mijenja. Narod pozdravlja demonstracije u Beogradu, frankovci očekuju napad fašista na Jugoslaviju, a velikosrbi računaju na pomoć Engleske, koja »neće dozvoliti da Jugoslavija bude pregažena«. Blizina granice djeluje deprimirajuće na narod, iako je spreman za odbranu zemlje. Pod utjecajem Partije narod vjeruje u pomoć i snagu Sovjetskog Saveza, i da je pakt SSSR s Hi-

tlером тактички потез како би се добило на времену. Партијска организација тих дана најактивније propagira odbranu zemlje i, u slučaju napada, dobrovoljno јавljanje u voјsku. U tu svrhu sve su ćelije održale posebne sastanke. Nakon izbijanja rata nekoliko ćlanova Partije i sekretar biroa јавili su se dobrovoljno u voјsku. Ćetrdeset i osam sati poslije napada na Jugoslaviju cijeli kraj bio je zauzet. Партијска организација nije uspjela spriječiti Zаštitu u razoružavanju jugoslavenskih voјnika. Ćlanovi Partije, koji su ostali na terenu, propustili su priliku da prikupe i sakriju bar nešto oružja.

Nakon proglašenja NDH vlast je ostala u rukama istog ćinovnićkog aparata kao što je bilo i ranije. U Orahовici ustaški tabor formirali su dotadašnji predsjednik općine Edo Hep i dr Mariјan Mrkša. Oni stvarno nisu bili ustaše niti fašisti, nego uobražene provincijske velićine, koje moraju u svoјoj sredini biti »veliki ljudi«. Prvih дана okupacije oni su smatrali i slijepo vjerovali u to da je hrvatski narod stekao svoју samostalnost i slobodu. Kasnije, kada su vidјeli što se radi u drugim krajevima, mislili su da će oni u Orahовici moći »pošteno da vladaju«. U tom vrlo kratkom periodu nije se niшта desilo. Ali u roku od nekoliko дана upali su na teritorij Orahovice ustaše iz Našica i Osijeka, te su iz sela Duzluka otјerali 30 mladih ljudi i poubijali ih. U samom mјestu Orahовici ubili su uglednog seljaka Milana Glišića i mrtvog ga konopcem vukli kroz Orahovicu.

Ustaše su dozvolile Hepu i Mrkši da preuzmu vlast zato što su imali prilićan broj pristalica. Ovo je bilo krivo bankaru Jušiću i veleposjedniku dr Barcu² koji su ranije bili ćlanovi ustaškog pokreta i lićno financirali Pavelića. Po narudžbi dr Barca došao je u Orahovicu Mijo Babić, doglavnik iz Zagreba, koji je u dogovoru sa domaćim ustašama uhapsio Hepa i dr Mrkšu, odvezao ih automobilom do Drave, tamo ih ubio i bacio u rijeku.

Партијска организација u prvim danima okupacije radila je na tome da što manje ljudi služi okupatoru. U Orahовici i okolnim mјjestima teškom mukom uspjelo je ustašama da naoružaju i uniformiraju izvјestan broj građana. Партијска организација u ovom periodu nije izgubila ni јednog svog ćlana. Napori partiјskog biroa i Kotarskog komiteta Virovitica sa-stojali su se u tome da organizaciono oćuvaju Partiju što je u potpunosti i uspjelo.

Na sastanku KK Virovitica, koji je održan 18. V 1941. god. u kući Valenta Gazdeka³ razrađen je plan priprema za oružani ustanak. Centar za početak oružanog ustanka treba da bude Orahовica, i to s obzirom na geografski položaj (neposredna blizina planina Krndije i Papuka), na ćvrstину partiјskog ćlanstva, na borbeno raspoloženje u planinskim srpskim selima.

Svim ćlanovima Partije stavilo se u zadatak da prikupe oružje svake vrste, da u što širem krugu simpatizera i rodolјuba sakupljaju novćana sredstva koja su potrebna višem rukовodstvu za pripreme općeg ustan-

² Gustava Barca kao istaknutog ustašu striјeljali su partizani 1942. godine.

miteta H^{ovom} sastanku prisustvovao je ćlan CK KPH Pavle Gregorić koji je ćlanovima Koaao uputstva u vršenju priprema za ustanak.

ka, da prikupe što više sanitetskog materijala i da aktiviraju što više ljudi za borbu. Na sastanku Kotarskog komiteta Virovitica zaključeno je da u oružani odred stupi Slobodan Ilić, član KK.

Svi zaključci doneseni na sastanku Kotarskog komiteta detaljno su razrađeni na terenu Orahovice sa svakom ćelijom posebno te su data kolektivna i individualna zaduženja. Na sastanku biroa zaključeno je da svi članovi Partije treba da budu spremni da idu u oružani odred, osim Ivica Mesića i Johana Andelfingera. Ivica Mesić ostaje na terenu kao sekretar biroa, a Andelfinger kao obavještajac prikriven u Njemačkoj narodnoj skupini.

22. ili 30. VI 1941. godine održan je sastanak u orahovičkim vinogradima, kome su prisustvovali članovi Partije iz Orahovice, Pištane i Kokočaka. Na sastanku je razmotrena situacija povodom napada na SSSR i donesen zaključak da se ubrzaju pripreme za oružani ustanak.

Drugi sastanak održan je nekoliko dana kasnije na Ružici gradu, kojem su prisustvovali članovi Partije iz svih ćelija. Na sastanku je govorio sekretar KK Virovitica Vaclav Vostrel.

Na pripremama za oružani ustanak počelo se raditi brzim tempom. Najveći problem bilo je oružje, do kojega je u ovome kraju bilo vrlo teško doći. Uspjelo se prikupiti svega 5 pušaka.

Kada je pušten iz zatvora u Osijeku, Jovo Marinković je prešao u ilegalnost sa Markom Radakovićem Čačom iz Pištane. Njih su se dvojica sklonili u jednu zemunicu u šumi Jagodnjak, gdje su im članovi Partije donosili hranu i oružje. Nedaleko od sela Gornje Pištane članovi Partije Krsto Jovanović, Stevo Borjanić, Pero Jovanović, Ignjo Petrović, Milan Jovanović i Milan Stanojević iskopali su zemunicu u koju su spremali hranu i oružje. Kada se grupa ojačala sa Jovom Petkovićem i Milanom Milovukovićem, baza partizanske grupe seli se u šumu Kik iznad sela Krajne. U sakupljanju ratne opreme naročito su se istakli članovi Partije: Ivica i Duka Mesić, Slavko Dević, Milorad Vasiljević, Krsto Jovanović te Pero i Stevo Borjanić. Pored njih u sakupljanju oružja zalagali su se i mnogi vanpartijci, i to: Ljuboja Jovanović, Branko Rađenović, porodica Božičević (željezničari), Frana Mihaljski i udova apotekara Slošića. Agilnošću ovih komunista i simpatizera bile su pripremljene znatne količine hrane, sanitetskog materijala i novca. Vaclav Vostrel je dopremio grupi nešto oružja i odjeće.

Već u ljeto 1941. god. Ivica i Duka Mesić izvršili su diverziju na željezničkoj pruzi Feričanci—Zdenci—Čačinci rušenjem telefonskih stupova i sječenjem žice, te spajanjem žica jednu za drugu na pruzi Orahovica—Mislavac, čime je bila prekinuta telefonska veza, a neprijatelj nije mogao pronaći grešku. Oni su to izveli pomoću tanke tamne žice, koju su vezali na stup i spojili je sa telefonskom žicom.

Uporedo sa prikupljanjem oružja i ostalog materijala narod je pripreman za ustanak. Uslijed ustaškog terora borbeno raspoloženje ljudi u planinskim selima bilo je vrlo veliko. Partijska organizacija postavila je zadatak: proširiti teren djelovanja i van područja Orahovice. Jovan Marinković i Slobodan Ilić odlaze noću na sastanke u Pušinu, Slatinski Drenovac, Prekoračane, Sekulince i Meljane. Svojim radom i borbenošću

ističu se Bogoljub Milaković iz Pušine, Tomo Ivković i Dragić Grubač iz Slatinskog Drenovca, Stevo Šimić, Lazo Oljača i Tomislav Karanović iz Sekulinaca. U ovim selima Partija do tada nije djelovala. Na sastancima je trebalo naročito pažljivo objašnjavati ciljeve i platformu borbe jer je postojala opasnost da stanovnici ovoga kraja pristupe grupi iz Lisičina, koju je vodio četnik Jovo Kosanović. U rješavanju ovog problema mnogo je pomogao Lazo Tihmirović, učitelj iz Slat. Drenovca, koji se tih dana ilegalno vratio iz Beograda, kamo je pobjegao ispred terora ustaša.

Partijski biro dobio je preko Sime Milosavljevića iz Duzluka obavijest da se u selu Dubokoj nalazi grupa ljudi⁴ na čelu sa nekim jugoslavenskim oficirom, koja bi htjela da pristupi odredu koji će biti osnovan. Upriličen je sastanak u šumarku više Gornje Pištane na koji su iz te grupe došli Duško Brkić i Đuro Vukadinović, a od partijske organizacije u Orahovici Slobodan Ilić. Na sastanku je ustanovljeno da se radi o grupi Stanka Radovanovića Udarnika, člana Partije.

Na drugi sastanak u selu Pištani u kući Krste Jovanovića došao je Stanko Radovanović, i s njim je dogovoreno da će on stupiti u odred sa 15 ljudi naoružanih vojničkim puškama. On je održao riječ, ali je došao samo sa 5 naoružanih ljudi.

Krajem augusta došao je ilegalno u Orahovicu Pavle Gregorić i odsjeo kod Antona Bujtaša. Bio je zadovoljan sa izvještajem o radu. Dao je uputstvo da na svaki način treba spriječiti prekrštavanje srpskog stanovništva. Otišao je malo nezadovoljan što nije vidio puške i borce, pa je posumnjao u vjerodostojnost izvještaja.

Ustaše su tada naročito nastojale da privole srpsko stanovništvo da pređe na katoličku vjeru. Pop Sidonije Sulc iz Našica, aktivni ustaša, obilazio je automobilom sela. Na sebi je imao ustaški šinjel preko mantije, kao i ustašku kapu, a o ramenu je nosio vojničku pušku. On je naročito nastojao da se sprijatelji sa učiteljima i učiteljicama Srbima, kako bi preko njih djelovao da se prekrste stanovnici srpskih sela. Naročito je bio blizak učiteljicama Milici Hocenski i Julki Atanacković, te Peri Kovače viću, učitelju u Obradovcima. Organizirao je u selu Obradovcima na vrlo svečan način masovno prekrštavanje stanovništva toga sela. Uzvanicima je bio priređen svečan ručak. Za vrijeme ručka veliki župan Stjepan Hefer rekao je Slobodanu Iliću da će ga smatrati odgovornim ako se stanovnici planinskih sela ne prekrste, jer je čuo od popa Sidonija da je Slobodan jedina kočnica u prekrštavanju stanovnika tih sela.

Dva dana nakon prekrštavanja stanovnika Obradovaca sastali su se u Orahovici kod Ljubo ja Jovanovića istaknutiji Srbi iz Orahovice i planinskih sela da odluče, da li da pređu na katoličku vjeru ili ne. Istaknuti Srbi trgovci i veleposjednik Konjović, koji su se već bili prekrstili, zastupali su stanovište da je to jedini spas za Srbe. Ilić je bio protiv prekrštavanja, te su pod njegovim utjecajem sela odbila da to učine. Tako je na teritoriju Orahovice propao pokušaj masovnog prekrštavanja Srba, sto je pooštrilo sukob srpskih sela sa ustašama.

⁴ 23. XII 1941. u Brusniku, kotar Pakrac, Pavle Gregorić formirao Je od partizanskih
erupa Slavonije i Moslavne Prvi slavonski partizanski bataljon. Grupe partizana s Psunja užle
su u sastav I, s Papuka II, a iz Moslavine u sastav III čete.

5. IX 1941. Ivica Mesić i Milorad Vasiljević izvršili su diverziju; noću su na 8 mjesta presjekli telegrafске žice kroz samo mjesto Orahovicu, što je veoma uznemirilo ustaše.

Formiranje partizanskog odreda i njegove akcije

Sekretar KK KPH u Virovitici Vaclav Vostrel javio je da se odredi mjesto na kome će se 22. oktobra osnovati partizanski odred i da se skupe dobrovoljci koji će stupiti u odred. Za mjesto osnivanja odreda određeno je selo Kokočak.

Određenog dana stigao je Slobodan Ilić u Čemernicu i tu zatekao Pavla Gregorića i španskog borca Pavla Vukomanovića Stipu, koji je određen za vojnog instruktora budućeg odreda. Dogovoreno je da se od Virovitice do Čačinaca putuje vlakom, i da u vagonima budu pojedinačno raspoređeni. U Čačincima Ilić će izaći prvi, a ostali će ga slijediti na rastojanju od 100 m. U Cabuni je, kako je bilo dogovoreno, u vagon u kome se vozio Vostrel unišao član Partije Duka Skender Domobran u punoj ratnoj domobranskoj spremi. U Čačincima je učitelja Ilića prepoznao ustaša koji je bio na stanici. Ilić mu je rekao da ide u školu, što mu je ovaj povjerovao. Tako je grupa sretno prošla i u rastojanju preko polja uputila se u Kokočak. Pred selom je grupu dočekaio jedan član Partije i izvijestio da se u školi nalaze ustaše iz Orahovice Kening i Jušić. Svi oni koji su stigli da stupe u odred koji će se tu formirati bili su sakriveni na štagljevima. Sastanku na kome je donesena odluka o formiranju odreda prisustvovao je Pavle Gregorić. Sastanak je održan noću između 15. i 16. X 1941. god.

22. oktobra osnovan je partizanski odred, koji je dobio naziv Papučko-krndijski partizanski odred. Prisutni su na sastanku izabrali za komandira Odreda Krstu Jovanovića, člana Partije iz Gornje Pištane, a za polit, komesara Slobodana Ilića, člana KK Virovitica. Za vojnog instruktora Odreda Pavle Gregorić, član CK KPH, postavio je Pavla Vukomanovića Stipu. Istog dana, pored već spomenutih, stupili su u partizanski Odred i položili zakletvu, čiji je tekst donio Pavle Gregorić, slijedeći članovi Partije: Milorad Vasiljević iz Orahovice, Jovo Marinković iz D. Pištane, Stevo Borjanić i Pero Jovanović iz G. Pištane, Lazar Tihomirović, učitelj iz ŠI. Drenovca, Duka Skender iz Cabune i vanpartijci: Marko Marinković iz D. Pištane, te Simo Milosavljević iz Duzluka.

Grupa iz Duboke, koju je doveo Stanko Radovanović, došla je dva dana kasnije. Došla su petorica, a kasnije još dvojica. U toj grupi bili su članovi Partije: Stanko Radovanović, Duško Brkić i Đuro Vukadinović.

U dogovoru sa partijskim rukovodiocima Odred je donio odluku da se prva akcija izvrši na Slat. Drenovac. Do ove odluke došlo je nakon duže diskusije, jer su postojala dva prijedloga. Prvi prijedlog bio je da se napadne Orahovica, kako bi se došlo do veće količine oružja. Oni koji su ovo predlagali računali su sa potpunim iznenađenjem ustaša, jer ovi nisu ni slutili o bilo kakvim pripremama za borbu u ovome kraju, pošto

su pripreme vrlo vješto izvršene. Drugi prijedlog, da se izvrši akcija na SI. Drenovac, opravdavan je time da i tamo ima dosta oružja (Odred je trebao automatska oružje). S obzirom na jačinu neprijatelja ova akcija je izgledala mnogo lakša, a izgledi za mobilizaciju ljudstva bili su mnogo veći.

Pripreme za izvršenje akcije trajale su duže vrijeme. Izvršenje akcija zamišljeno je tako da u njoj učestvuje i narod iz okolnih sela, kako bi akcija imala što veće političko značenje. Za akciju je mobiliziran narod iz Pištane, Krajne, Kokočaka, Pušine, Prekoračana i Suhomlake. Uspostavljena je veza i sa borcima udaljenih sela Vrhovaca i Lisičina, koji su također bili pozvani da učestvuju u akciji i da kasnije ostanu u Odredu.

Akcija je izvršena 21. novembra 1941. god. Plan je bio ovaj: Odred će se iz logora, koji se nalazio u blizini Kokočaka, u sumrak prebaciti preko ceste i pruge Cačinci—Drenovac u selo Prekoračane, gdje je polazno mjesto napada. Ljudstvo iz sela koje učestvuje u napadu okupit će se na raznim mjestima oko sela Drenovca, odakle će, kad započne napad, dignuti veliku galamu, kako bi se kod neprijatelja stvorila panika i mišljenje da ga napadaju velike snage. Grupa boraca, pod vodstvom Bogoljuba Milakovića, imala je zadatak da poruši prugu i prekine vezu Drenovac—Čičinci te da tu postavi zasjedu. Ova grupa je u potpunosti izvršila zadatak. Napad na uporište trebalo je da počne u 22, ali je počeo u 24 sata, jer se čekalo na grupu iz Lisičina i grupu članova Partije iz Zdenaca. Međutim, grupa iz Zdenaca kasnije se opravdavala da nije poznavala put, a ona iz Lisičina stigla je nakon završene akcije. (Nije mogla naći Odred, pa se vratila).

Za napad Odred je bio podijeljen u 3 grupe. Prva grupa, pod vodstvom Laze Tihomirovića i Duška Brkića, napadala je Opčinu. Druga grupa, pod vodstvom Stanka Radovanovića, imala je zadatak likvidirati domaće ustaše, ako pođu iz kuća u pomoć oružnicima. Treća grupa, pod vodstvom Krste Jovanovića i Pavla Vukomanovića, imala je zadatak likvidirati žandarmerijsku stanicu i poštu. Napad je počeo istovremeno, i u roku od pola sata bilo je likvidirano cijelo uporište. Otpora gotovo nije ni bilo. Nekoliko metaka ispalili su jedino žandari. Ustaški tabornik pošao je iz svoje kuće u pravcu žandarmerijske stanice, ali ga je dočekala grupa Stanka Radovanovića i likvidirala ga. Općinska zgrada sa cijelom arhivom potpuno je izgorjela. U žandarmerijskoj stanici je zarobljen jedan žandar, a ostali su pobjegli. Krsto Jovanović je provalio u kasarnu. S njim su bili Pavle Vukomanović i Jovo Marinković. U kasarni su našli 30 pušaka, nekoliko sanduka municije i bombi. Razočaranje je bilo prilično, jer u cijelom mjestu nije bilo ni jednog mitraljeza.

U pošti je zaplijenjeno oko 100.000 kuna, koje su prispjele za izmjenu dinarskih novčanica. Od te svote nakon nekoliko dana poslano je Povjerenstvu CK KPH za Slavoniju 80.000 kuna.

Nakon akcije u centru Slat. Drenovca sakupili su se partizani i većina naroda. Održan je kratak miting, a zatim su partizani pjevali borbene pjesme.

Kad je akcija bila završena, došlo je do nesporazuma. Sest ljudi iz sela Vrhovaca, koji su učestvovali u napadu, nisu pristali da ostanu u Odredu, nego su uzeli zaplijenjeno oružje i spremu i otišli kući, navodeći da oni imaju vodstvo i da će oni vršiti akcije po noći, a po danu će biti kod svojih kuća (Lo je tzv. grupa Petra Radojevića Točka). Domaći ljudi iz Drenovca uzeli su oružje, ali nisu htjeli da odmah odu sa Odredom, nego su se izgovarali da će doći sutradan. Međutim, sutradan su došle ustaše, te ih pohvatali i zaplijenili oružje. Jedini je umakao Tomo Ivković, ali pošto nije znao kuda je otišao Odred, sakrio se u jedno podravsko selo. Ovo je bila dobra lekcija rukovodstvu Odreda. Iako se Odred povećao na 30 dobro naoružanih ljudi, oskudica oružja se pojavila već za dva dana, kada su počeli pristizati novi borci. Mnogi od njih morali su se vratiti kućama jer nisu imali oružja.

Akcija na Slat. Drenovac imala je veliko političko značenje za cijelu sjevernu Slavoniju i Požešku kotlinu. Ovu akciju ustaše nisu mogle zatajiti, ali su joj umanjivali značaj. Oni su dobro znali da su akciju izvršili komunisti partizani, ali su saopćili javnosti da je to učinila jedna četnička grupica koja se prebacila iz Bosne. Ustaše su imale pisani dokumenat da se radi o domaćem partizanskom odredu, jer je u pošti ostavljena priznanica na 100.000 kuna, koju je izdao Papučko-krdijski partizanski odred s potpisom političkog komesara Slobodana Ilića. Postoji sačuvan i dopis kojim kotarski predstojnik izvještava velikog župana tko je izvršio akciju na SI. Drenovac.

Poslije akcije na SI. Drenovac Odred se prebacio na Krndiju iznad sela Gornje Motičine s planom da napadne Bektež, općinsko mjesto požeškog kotara. Tu su se Odredu pridružili novi borci: braća Lazo i Gojko Kovačević, Pero Stanisavljević i sin mu Mića, te Duka Mesić. Ovdje se Odred sastao sa sekretarom KK Vclavom Vostrelom, koji je za borce donio više pari cipela i partijski materijal. Veliki su to bili naponi za njega, jer je bolovao od astme, te se teškom mukom, sav prokisao, dovukao u partizansku bazu. Čim se malo odmorio, otišao je dalje. Tu ga je vidio i upoznao Pero Bosanac, koji ga je kasnije kao dezertar izdao ustašama.

Akcija na Bektež izvršena je u noći 2. XII u 2 sata. Noć je bila potpuno vedra. Vidljivost velika. Zadatak je bio napasti općinsku zgradu u kojoj su se nalazile ustaše. Da bi se osiguralo izvršenje ovog zadatka, postavljena je zasjeda prema Kutjevu. Određena je posebna patrola da uhvati ustaškog tabornika u njegovoj kući, koja se nalazila u centru sela. Općinska je zgrada osvojena na juriš. Ustaše su razoružane. Jovo Marinković natjerao je ustaše da sa zida skinu Pavelićevu sliku i stave sliku Stjepana Radića, a zatim je naredio da na njegovu komandu jedan po jedan ustaša gazi sliku Ante Pavelića. Usput im je Jovo tumačio kako je Radić bio pošten čovjek, dok je Pavelić bandit.

U međuvremenu desio se nesporazum. Općina je bila zapaljena, ali je uslijed zabune u njoj ostalo nekoliko pušaka. Pavle Vukomanović, koji je ostao hladnokrvan, sam se vratio u selo i donio puške. Ovaj ga je slučaj kao vojnog instruktora potakao da partizane više upućuje u vojnu vještinu.

Poslije ove akcije Odred, pojačan sa nekoliko novih boraca i 10 pušaka, vratio se u logor više Kokočaka.

Uspješno izvršene akcije djelovale su na narod, te je počeo pružati otpor ustašama. Iz svih mjesta obilno je pritjecala pomoć borcima. U nekim selima su osnovani ilegalni odbori NOF-a, koji su vršili neke funkcije vlasti.

Partizanski odred zadržao se u logoru kod Kokočaka 10 dana. Mjesec dana Kokočak se smatrao slobodnim teritorijem. U partizanskoj bazi se sređuju unutrašnja pitanja Odreda. Došao je Pavle Gregorić te uz njegovu privolu i po želji partizana za komandira Odreda izabran je Slobodan Ilić. Ranije izabrani komandir Krsto Jovanović pokazao je samovolju prilikom akcije na Drenovac, pa je stoga bio smijenjen. Tada je privremeno za komandira Odreda bio postavljen Đuro Vukadinović, ali je poslije akcije na Bektež i on smijenjen. Za političkog komesara mjesto Ilića bio je izabran Duško Brkić.

Rukovodstvo Papučko-krndijskog odreda odlučilo je da se povuče sa bazom dublje u masiv Papuka. Na taj način Odred bi bio bliže partizanskom odred u Psunju i u zajednici s njim likvidirao bi niz manjih uporišta, te stvorio slobodan teritorij u masivu Papuka, gdje bi imao uslova da prezimi. Poslana je izvidnica da pronađe mjesto za podizanje baze. Mjesto je određeno na sjeverno-istočnoj strani vrha Loma. U tu bazu sve do oslobođenja nije stupio neprijatelj.

Jedan dan prije polaska u novu bazu Odred je dobio od KK Virovitica najljepši poklon i priznanje. Sekretar Vaso Vostrel natovarao je u Virovitici na kola jedan puškomitraljez sa cijelim priborom i sandukom municije, te još nekom vojnom spremom, pa je sve to lično dovezao u bazu, prošavši kroz Viroviticu i Podravsku Slatinu. To je bio prvi mitraljez u Odred u.

Odred je prešao u novu bazu. Uskoro je za Papučko-krndijskim odredom došao iz Orahovice i Ivica Mesić, koji se tamo nije mogao održati. Partija je tih dana doživjela najveći gubitak na ovome terenu. Izdajom Pere Bosanca ustaše su uhapsile Vlasta Vostrela u Virovitici. Dovedi su ga u Kokočak i zvjerski mučili. Kopali su mu jedno po jedno oko i pitah ga gdje je novi partizanski odred, našto je on odgovarao: »Znam, ali neću da vam kažem«. Prije toga vodili su ga ranjavog od udaraca sa natovarenim rancem municije u staru bazu Odreda, gdje su ga i ubili.

Prelaskom u novu bazu Odred je proširio teren svog vojnog i političkog djelovanja. U to vrijeme vršio je niz manjih akcija i prikupljao nove borce. Akcije na orljavački most, Zvečevo, Vučjak, Šumariju i školu u Smudama po svom vojnom značenju nisu toliko važne, iako su naoružale Odred sa oko 20 pušaka, koliko po svom značenju mobilizacije novih boraca u NOB.

Papučko-krndijski odred (7. decembra) prvi put se sastaje u selu Kruševu sa jednom grupom partizana sa Psunja, koju su vodili Mane Trbojević i Jovan Zec. Odred u zajednici sa tom grupom 10. XII u noći vrši napad na Općinu i Zandarmerijsku stanicu u Bučju. Sutradan poslije akcije Odred dolazi u sukob kod sela Branežaca sa većom grupom ustaša iz Pakraca, koja je izvršila pljačku sela Rogulja i pavela u zatvor

jednu veću grupu seljaka. U tom sukobu partizani oslobađaju zarobljene seljake, ali gube člana Partije Duku Mesića iz Orahovice i borce Milu Jačinovića iz Duboke i Stevu Poljaka Hrabrog iz D. Pištane.

24. XII ustaše upadaju u Gornje Vrhovce. Naoružani mještani pružili su im otpor. Ustaše su bile odbijene, jer su došle u maloj grupi da izvrše pljačku sela. Žrtava nije bilo. Drugi dan saznaje Odred da se ustaše iz nekoliko sela uz pomoć žandarmerije spremaju da napadnu Vrhovce. Selo od Odreda traži pomoć. 27. XII dolazi Odred i zauzima položaje oko sela podijelivši se u četiri grupe. Grupa, pod vodstvom komandira Ilića, zauzima položaj desno od glavnog puta, a grupa, pod vodstvom Dušana Puača, položaje lijevo od glavnog puta. Vrijeme je nepovoljno. Snijeg je vrlo dubok, a temperatura je jako niska pa borci moraju ložiti vatru i na smjene odlaziti u selo da se ogriju. Selo je uznemireno i liči na vojnički logor. Hrana se za cijeli Odred kuha na jednom mjestu. Sve stanovništvo spremno je da sa najnužnijim stvarima napusti selo.

Ustaše su osjetile da su im postavljene zasjede. Radi toga istom oko 12 sati zaobilaznim manevrom izbijaju sa potpuno suprotne strane i nadiru prema selu. Partizani brzo mijenjaju položaj, te na samoj ivici sela dočekuju ustaše i primaju borbu. Nakon dvosatne borbe ustaše su potpuno razbijene i bježe u pravcu svoga uporišta vukući za sobom mrtve i ranjene. Jovi Marinkoviću uspijeva jednim vrlo vještim manevrom opkoliti grupu neprijatelja. Grupa od pet ustaša zarobljena je zajedno s općinskim bilježnikom, koji je bio inicijator ovoga pohoda.

Ujutro 28. XII ustaše su sa vrlo jakim snagama (učestvovala je i avijacija) prodrle u sela Gornje Vrhovce i Kantrovce. Do borbe nije došlo. Pošto je Odred bio udaljen. Ustaše su zapalile ova sela i ona su izgorjela do temelja. Narod ovih sela povukao se u partizansku bazu. Grupa Dušana Puača je toga dana ušla u sastav II čete I slavonskog bataljona. Nakon kraćeg vremena narod iz popaljenih sela napustio je partizansku bazu i smjestio se u susjednim selima.

Život u partizanskoj bazi, koja se nalazila duboko u planini, postaje vrlo težak. Snijeg je napadao u visini od jednog i pol metra. Doprema hrane skoro je potpuno onemogućena, a u selima kamenskog kraja vlada Panika zbog paljenja sela Gornjih Vrhovaca i Kan tro vaca, te se izvjesno vrijeme nije mogla očekivati iz tih sela materijalna pomoć. Odred se ishranjuje uglavnom grahom koji se kuha u kazanima skoro bez imalo masti. Nekoliko smrznutih hljebova, starih oko mjesec dana, i nešto slanine čuvalo se za kurire, koji održavaju vezu sa Psunjskim odredom.

Veze koje je partijska organizacija održavala sa grupom partizana vršene su preko članova KP, a sa pozadinom i preko najboljih simpatizera, među kojima je bio šezdesetogodišnji starac iz Kokočaka Miloš Prodanić, kojega su uhvatile ustaše kada je išao da čuva stražu kod partizana. Ubili su ga kod manastira kraj Orahovice, a prije toga su ga strahovito mučili i tpižili od njega da izda gdje se nalaze partizani. Međutim, on je izdržao sva mučenja, ali nije ustašama ništa kazao.

Radi sigurnosti, brzog prenosa pošte i veze između partijskih organizacija i grupe partizana sa terenskim radnicima određeno je mjesto

gdje se ostavljala pošta; to je bila jedna vrba u okolici Orahovice na Dugoj njivi. Terenski radnici donosili su poštu u tu vrbu, a prenosili su je ilegalci i ostavljali u njoj svoja pisma. Tako su preko veze stizale direktive šta sve treba raditi u pozadini.

Nakon akcije na Drenovac i Bektež NOP je dobivao sve više simpatizera. Održavaju se mitinzi u selima Kokočaku, Gor. Pištani i Gazijama, a u ta sela neprijatelj rjeđe dolazi. Osnivaju se akcioni odbori u Kokočaku, Gor. Pištani, Drenovcu i Gazijama, koji djeluju najprije ilegalno, a pred kraj 1941. godine, oslobođenjem sela, postaju legalna vlast. Ovi odbori vode brigu o prikupljanju hrane i o smještaju i njezi ranjenika. Naročito aktivnošću ističu se odbori u Kokočaku (predsjednik Đuro Jakovljević), Gornjoj Pištani (predsjednik Pero Jovanović, član Partije), Orahovici (predsjednik Ljuboja Jovanović), Suhomlaci (predsjednik Jovo Gvozdenović) i u G. Motičini (predsjednik Kovačević). Radom ovih odbora rukovodi Ilica Mesić, sekretar partijskog biroa, i Jagoda Vučenović, član Partije iz Kokočaka.

U tim selima osnivaju se odbori AFŽ, a u neoslobođenim žene prikupljaju hranu, pletu čarape, džempere za borce, peru rublje, krpaju, peku kruh i tako dalje. Među ženama u sakupljanju hrane za partizane naročito su se isticala: Mandica Božičković i Katica Andelfinger.

U 1941. godini sa područja Orahovice izgubila su živote 84 lica, i to aktivni antifašisti, bilo da su pogubljeni ili stradali u logorima. Iz tri srpska sela: Zabljače, Milanovca i Breštanovaca vlast NDH je protjerala sav živalj u Srbiju, govoreći da Srbi treba da žive u Srbiji, a u ta sela naseljavala Hrvate iz Zagorja.

Na području Orahovice bila su 3 logora, i to na pustari Zdenci, Obradovcima i Čitluku, gdje su iz G. i D. Pištane i okolnih sela bili zatvarani pojedini antifašisti, kao i one porodice čiji su sinovi, braća i muževi bili u partizanima, zatim Jevreji s ovog područja. U tim logorima pomrlo je od gladi, bolesti i batina najviše male djece, dok su stariji bili i strijeljani.

Partijsko članstvo nastojalo je da što bolje objasni politiku Partije i da se svi oni koji su sposobni za borbu ne daju hapsiti, već da se sklanjaju u šume, gdje se nalaze partizanske grupe.

Osijek

PARTIJSKA ORGANIZACIJA UOČI OKUPACIJE I U PRIPREMANJU USTANKA¹

1. Partijska organizacija prije okupacije zemlje

Organizacija KPJ od svoje obnove, poslije šestojanuarske diktature, pa do okupacije zemlje **bila** je u stalnom usponu. Njen politički utjecaj jača daleko brže od razvoja same organizacije. U obnovi partijske organizacije i SKOJ-a učestvovao je veći broj komunista, uglavnom povratnika sa robije osuđenih 1929. i 1930. godine (Ivan Anišić, Milan Cideri, Vitoimir Sukić, Rudolf **Šimić**, Matija Bunjevac, Stjepan Jane i drugi). Obnovljena partijska organizacija održala je mjesnu konferenciju ljeti 1935. godine. Od tada je sekretar Mjesnog komiteta Ivan Anišić, a članovi Rudolf Šimić i Zdenko Has (u ime Mjesnog komiteta SKOJ-a). Ljeti 1936. godine održana je okružna konferencija na kojoj je izabran i Okružni komitet KP. U Okružni komitet (koji je vršio i funkciju Mjesnog komiteta Osijek) ušli su: Ivan Anišić, sekretar, zatim iz Osijeka Martin Šimić i Zdenko Has (u ime SKOJ-a), Lavoslav **Srajer** iz Starih Mikanovača i Erne Kiš iz Suze. Tom prilikom određen je za predstavnika osječke partijske organizacije na Osnivačkom kongresu KPH Ivan Anišić, a za zamjenika Rudolf **Šimić**. Kongresu je prisustvovao Rudolf Šimić. Anišić je ostao sekretar OK KPH Osijek sve do 1940. godine, dok su se svi ostali članovi OK mijenjali zbog hapšenja, suđenja na **robiju**, **odlaska iz** Osijeka i si.

Pred okupaciju, odnosno u vrijeme pooštavanja kursa tadašnjeg režima, povezivanja Jugoslavije sa silama Osovine i povećanog progona antifašista aktivnost partijske organizacije postojala je sve veća. Najšire i naj svestrani je djelovanje razvila je partijska organizacija u okviru klasnih sindikalnih organizacija (URS i SBOTIĆ), u kojima su se okupljali najsvjesniji radnici i namještenici osječke industrije, znatan broj zanatskih radnika, zatim namještenici banaka, osiguravajućih zavoda i dr. Partijska organizacija imala je stalan utjecaj na mjesnu organizaciju Saveza grafičkih radnika, koja nije bila u sastavu URS-a. I stanovit broj

¹ Materijale napisao Zdenko Has na osnovu Izjava: Matije Bunjevca, Rudolfa Šimića, dr Lea Krausa, Jakše Singeira i na osnovu vlastitih sjećanja.

poljoprivrednih radnika bio je uključen u akcije sindikata. Organiziran rad radničke i intelektualne omladine i okupljanje žena vršilo se prvenstveno u okviru sindikalnih organizacija, gdje se vodila borba za ravnopravan položaj žene na radu i u društvu. Brojne akcije vođene su radi pružanja pomoći žrtvama reakcije i terora. Rad na kulturno-prosvjetnom polju bio je veoma uspješan. Putem raznih oblika kulturno-prosvjetnog i ideološkog rada pružala se mogućnost komunistima da proširuju krug lica koja usvajaju teoriju naučnog socijalizma i spremna su da sudjeluju u borbi radničke klase. Partijska organizacija ulagala je napore da pojača utjecaj i u okviru građanskih političkih stranaka, naročito HSS-a, zatim raznih društava i organizacija sa ciljem da proširuju front borbe protiv rastuće opasnosti od rata i fašizma. Komunisti su neprekidno jačali utjecaj i na siromašne seljake, kao i na selo u cjelini. U pojedinim selima osnivaju se partijske ćelije.

Situacija 1940. godine, posebno Peta zemaljska konferencija, kojoj je u ime osječke partijske organizacije prisustvovao Ivan Flec, postavljala je nove zahtjeve pred partijsku organizaciju. CK KPH ocijenio je da osječka partijska organizacija ima niz slabosti, naročito u organizacionom pogledu. Iako je utjecaj komunista stalno jačao i antifašistički pokret se širio, partijska organizacija imala je u to vrijeme oko 40 članova. Uočivši slabosti tadašnjeg rukovodstva osječke partijske organizacije, CK mu je pružao neposrednu pomoć u organizaciji rada i sprovođenju zadatka, u prvom redu u omasovljenju Partije i stvaranju što šireg fronta protiv fašizma. S tim zadatkom u toku 1940. godine dolazili su u Osijek Rade Končar, Karlo Mrazović i drugi rukovodioci KPH. Konačno, na sastanku većeg dijela članova Partije, održanom u drugoj polovini 1940. godine, odlukom CK KPH radi poboljšanja rada partijske organizacije i suzbijanja pojava oportunitizma i sektaštva, uzet je odlučan kurs na sprovođenje zaključaka Pete zemaljske konferencije. Osuđen je stav sekretara OK Anišića, koji je smatrao da u Partiju ne treba primati čak ni one koji su se osjećali komunistima i duže vremena radili pod rukovodstvom Partije, već samo pojedince prokušane u najtežim situacijama. Smijenjeni su sa funkcije i partijski kažnjeni sekretar OK Anišić i neki istaknuti članovi Partije koji su ga na tom sastanku podržavali. Partijska organizacija je suspendirana. Obrazovan je novi OK sa sekretarom Nikolom Vetičićem i članovima Josipom Garvanom, Stjepanom, Librenjakom i Srđanom Petrovim. Neko vrijeme bio je član OK i Petar Vučenović. Organizacijom SKOJ-a a rukovodio je Franjo Srempf. Otada je članstvo Partije u stalnom porastu.

Početak 1941. godine obilježen je povećanom aktivnošću partijske organizacije. Pišu se parole, dijele leci CK i izdaju leci kojima se raskrinkava izdajstvo režima i eksploatacija radnika i seljaka. Posebnu pažnju pobudili su leci koji su sadržavali kritiku lokalnih prilika, kao što je letak koji je iznio podatke o osječkoj buržoaziji i njenom imovnom stanju (podatke su prikupili Bela Fridman, Josip Garvan i dr Leo Kraus) i ukazao na položaj radnika uslijed rastuće skupoće.

Leci i drugi materijali umnožavaju se u dobro organiziranoj »tehničari« osnovanoj nakon obnove rada partijske organizacije, koja sada radi u sta-

novima nekompromitiranih komunista i omladinaca (Marijana Krvarić Buca, Stjepan Librenjak, Franjo Noi).

Parole na zidovima ispisuju uglavnom omladinci. Oni dijele i letke. Leci se dostavljaju i istaknutim ličnostima političkog i kulturnog života.

Policija neprekidno vrši pojedinačna i skupna hapšenja. Februara 1941. godine hapsi veći broj istaknutih komunista, koji na inicijativu Antuna Salaja u zatvoru stupaju u štrajk glađu. Pod pritiskom javnosti, koja je doznala za ovaj štrajk, policija oslobađa uhapšene.

Partijska organizacija imala je uoči okupacije oko 100 članova, većinom radnika. Oni su bili uključeni u 12 partijskih ćelija.

Sindikati i akcije radnika

Prije raspuštanja URS-a, kao jedne od najkrupnijih mjera režima Cvetković-Maček na liniji protunarodne politike i kapitulanstva, sve sindikalne organizacije URS-a i mjesna organizacija SBOTIČ u Osijeku bile su pod neposrednim utjecajem partijske organizacije. To je omogućavalo da se pruži odlučan otpor pogoršavanju radnih i životnih uvjeta. Putem štrajkova, koji poprimaju izrazito političko obilježje, i drugih akcija sprovodi se linija Partije u borbi protiv rastuće ratne opasnosti.

Stanje pojedinih sindikalnih podružnica i organizacija u poduzećima, pripreme za akcije u pojedinim poduzećima, rad Mjesnog međustrukovnog odbora URS-a i druge važnije zadatke, sve to razmatrala je posebna sindikalna komisija u kojoj su se nalazili najistaknutiji komunisti kao: Ivan Anišić, Matija Bunjevac, Ivan Flee, Zdenko Has, Stjepan Jane, Antun Salaj i drugi. U raspravljanju o stanju u pojedinoj sindikalnoj podružnici ili poduzeću redovno su prisustvovali članovi Partije koji su djelovali u toj sindikalnoj organizaciji. Čak su 1939. i 1940. godine profesionalni sindikalni funkcioneri (sekretari Mjesnog međustrukovnog odbora) Josip Hodak i Slavko Knežević bili istaknuti partijski radnici posebno poslani u Osijek da rade u sindikatima.

Pored većog broja manjih tarifnih i štrajkaških akcija, posebni značaj u 1940. godini imaju veliki štrajkovi u Ljevaonici i Šećerani, u kojima je učestvovalo više hiljada radnika.

U štrajku u Ljevaonici učestvuje i dio članova HRS-a, a Mjesni međustrukovni odbor URS-a posebnim letkom raskrinkava rukovodstvo HRS-a i njegovu saradnju sa poslodavcima i režimom. Štrajkom je neposredno rukovodio štrajkaški odbor u kome su bili gotovo svi članovi Partije zaposleni u Ljevaonici.

Štrajkom u Šećerani, gdje su radili pretežno sezonski nekvalificirani radnici, a organizacija još nedovoljno jaka da sama vodi akcije, bili su određeni da rukovode Slavko Knežević, Franjo Srempf i Zdenko Has.

Oba ova štrajka prerasli su u političke akcije i doveli do kompromitiranja rukovodstva HRS-a kao profašističke poslodavačke agenture. Povodom ovih štrajkova policija vrši i veći broj hapšenja (uhapšen je i sekretar Mjesnog međustrukovnog odbora Slavko Knežević). Na teror pro-

tiv štrajkaša u Ljevaonici partijska organizacija odgovorila je organiziranjem demonstracija (11. rujna 1940) koje su protekle u znaku borbe protiv fašizma i rata i u kojima je učestvovao velik broj radnika, omladinaca i građana.

Odluka vlade Cvetković—Maček o zabrani URS-a sprovedena je u Osijeku 31. prosinca 1940. Partijska organizacija, upoznata unaprijed s ovom odlukom, izdaje direktivu da se sve vrednije stvari i arhiva sindikata sklone prije nego što policija zapečati prostorije i zaplijeni imovinu. To se i sprovodi. Dolazak policije okupljeni radnici i omladina dočekali su uz proteste protiv režima koji zabranjuje klasne sindikate pjevajući revolucionarna pjesme. Pododbor SBOTIČ-a nije zabranjen istovremeno s organizacijom URS-a, tako da je dio aktivnosti sindikata, naročito kulturno-prosvjetni rad, iako u manjim razmjerima, još neko vrijeme nastavljen u SBOTIČ-u sve do njegove zabrane početkom 1941. godine.

Organizacije URS-a djelovale su neko vrijeme još ilegalno. Za to vrijeme formirani su u poduzećima odbori radničkog jedinstva. Ti odbori postojali su u Ljevaonici, tvornici namještaja »Poviši«, Kožari, Tvornici žigica, Željezničkoj radionici i drugdje. Taj zadatak bio je povjeren Stjepanu Jancu, Antunu Salaju i Zdenku Hasu, koji su sačinjavali neke vrste ilegalno sindikalno rukovodstvo.

Kulturno-prosvjetni i ideološki rad

Najšire mogućnosti idejnog utjecaja Partije pružali su klasn. sindikati, gdje se od ulaska komunista već u toku 1934. godine počinje da sprovodi sistematski kulturno-prosvjetni rad. Postepeno se formiraju kružoci u pojedinim organizacijama URS-a i u SBOTIČ-u, zatim čitalačke grupe u kojima radnici i omladina proučavaju marksističku literaturu i dr.

Kao posebna kulturno-prosvjetna organizacija djelovala je Radnička akademija, kojom su rukovodili dr Leo Kraus i Josip Garvan. Radnička akademija organizirala je javna predavanja i kraće kurseve iz političke ekonomije, dijalektičkog materijalizma i drugih grana nauke. Kao predavači, pored organizatora Radničke akademije i teoretski spremnih komunista, bili su i neki napredni intelektualci. Predavanja redovno posjećuje velik broj radnika i dosta građana.

Kulturno-umj etničke i zabavne priredbe redovno su održavane i bile su veoma posjećene. One su sve do zabrane URS-a predstavljale najmasovniji oblik idejnog utjecaja Partije. O izboru i pripremi programa raspravljalo je i partijsko rukovodstvo. Odabrani program tih priredbi bio je pod strogom kontrolom policije. Priredbe su uz predočenje tekstova programa obavezno morale biti prijavljivane policiji. Pod udarom cenzure bili su ne samo tekstovi Barbisa, Gorkog, Krleže ili Abraševića, već i Nušića i Šantića. Predstavnici policije prekidali su ili čak zabranjivali priredbe u samom toku izvođenja, ocjenjujući efekat priredbe nezavisno od toga što je tekst bio odobren, odnosno pazeći da li se tekst prilikom izvođenja mijenja ili dopunjava. Pojedini izvođači su policijski kažnja-

vani. Radnici i intelektualci na polju amaterskog kulturno-umjetničkog djelovanja postigli su zavidne rezultate. U amaterskom kazališnom radu isticao se Jovo Radonjić. Neko vrijeme povezivao je sav taj rad posebni kulturno-prosvjetni odbor kome je predsjednik bio Matija Bunjevac, koji je i sam pripremao neke stvari za scenu. Povremeno, pored komunista određenih od strane OK (Miroslav Bauer, Matija Bunjevac, Zdenko Has, Rudolf Šimić, Marija Anišić, Marija Salaj i dr.), ovdje su djelovali Otmar Kreačić, Nikola Lang, Mirko Štrajtemberger i dr. I u Osječkom kazalištu jačao je utjecaj naprednih kulturnih radnika. Đorđe Petrović, Emil Kutijaro i neki drugi utječu na odabiranje programa, režiju itd.

Masovni izleti, okupljanje oko sportskih društava, posebna šahovska sekcija u okviru sindikata, radničko esperantsko društvo (LES — filijala zagrebačkog društva) koje je izdavalo list »Antanen« (urednik Vjekoslav Premuš) doprinosili su također okupljanju radnika i omladine i stvarali mogućnost za ideološki utjecaj i rad komunista.

U prvoj polovini 1936. godine izlazio je po direktivi OK KPH legalni nedjeljni politički list »Slobodna riječ«.

Omladina i Sene u akcijama Partije i sindikata

U svira akcijama Partije i omladina je aktivno učestvovala. Ona je bila nosilac kulturno-umj etničkog i zabavnog rada u okviru sindikata i van njih. Grupe SKOJ-a, sastavljene od studenata i đaka, djelovale su povremeno još 1932. i 1933. godine prije obnove partijske organizacije. Organizatori obnove SKOJ-a bili su Zdenko Has i Ivica Radusin. Pored njih u omladinskom radu isticali su se Miroslav Bauer, Ivan Boldižar, Ružica Feld, Jakša Singer i mnogi drugi. Organizacije SKOJ-a postojale su u većini poduzeća, u nekim školama i ulicama.

U okviru partijske organizacije i sindikata posvećena je posebna pažnja položaju i aktivnosti žena. Velik broj žena djelovao je u kulturno-prosvjetnim organizacijama i u pojedinim poduzećima, gdje su bile nosioci borbe za poboljšanje uslova života. U Tvornici žigica ističe se Ružica Kržaković, u Svilani Katica Stanković i Reza Rajtarević, u Tvornici kandidata »Kajzer i Stark« Anka Feld i Štefica Has, na Lanari Liza Satlek itd. Naročito su aktivne na svim poljima već spomenute Marija Anišić i Marija Salaj.

Žene su se isticale u javnim istupima protiv skupoće i u akcijama za prikupljanje sredstava za pružanje pomoći siromašnim radnicima i njihovim obiteljima. Ta akcija bila je naročito uspješna zimi 1940. na 1941. godinu.

Građanske stranke i društva

U nastojanju da se stvori što širi front protiv fašizma partijska organizacija slala je pojedine nekompromitirane komuniste u razna društva i organizacije i nastojala utjecati na lijevo ili opoziciono orijentirane gra-

MIHAJLO KLAJN
SEKRETAR OK KPH OSIJEK

danske političare, posebno u okviru HSS i njenih organizacija (»Gospodarska sloga« i »Seljačka sloga«).

Za određene akcije i stavove nastojalo se pridobiti lijevo orijentiranog prvaka HSS Peru Pelcera i Jozu Milivojevića, jednog od tajnika mjesne organizacije HSS, koji je bio godinama povezan sa komunistima. Kontakte s komunistima održavali su i pojedini funkcioneri SDS-a. Na tim zadacima radili su pod rukovodstvom OK Josip Garvan, ing. Mihajlo Klajn, dr Leo Kraus i dr. Komunisti su djelovali i u klubu intelektualaca HSS-a. Na inicijativu komunista organizirala se lijevo orijentirana studentska omladina u posebnu omladinsku organizaciju HSS-a. U Hrvatsku seljačku zaštitu poslani su komunisti dr Franjo Kordić i Mirko Habdija.

Utjecaj na građanske intelektualce i rad sa njima doveli su do toga da su se i pojedini masoni opredijelili za aktivnu pomoć u borbi protiv fašističke opasnosti.

U raznim društvima komunisti su bili funkcioneri. Tako je Josip Garvan bio u veslačkom klubu »Neptun«, Mirko Habdija u Planinarskom društvu »Jankovac«. Komunisti su imali utjecaj i na građansko esperantско društvo i na društvo za borbu protiv alkoholizma.

Za događaje koji su slijedili posebno je značajna činjenica da je dio funkcionera HSS-a bio izrazito frankovački orijentiran, a znatna njemačka manjina bila je okupljena u »Kulturbundu« kojim su rukvodili nacistički agenti Organizaciji njemačke manjine i stvaranju uvjeta za njenu izrazito fašističku orijentaciju znatno je doprinijela politika jugoslavenskih režima koji su stalno sarađivali s njemačkom manjinom u borbi protiv zahtjeva za rješavanje hrvatskog pitanja i drugih progresivnih političkih zahtjeva.

Pomoć žrtvama reakcije

Pod rukovodstvom Partije neprekidno je djelovala Crvena pomoć, organizacija za pružanje pomoći žrtvama terora i progona, posebno aktivna u pružanju pomoći učesnicima španskog građanskog rata. Na pragu ratne opasnosti mreža tih organizacija veoma se razvila. Na Zemaljskoj konferenciji Crvene pomoći 1940. godine delegat je bio Matija Bunjevac. U posljednjem razdoblju prije okupacije tom organizacijom rukovodio je Srđan Petrov. Odbor Crvene pomoći brojao je 6 članova, koji su imali svoje povjerenike u pojedinim poduzećima ili bivšim sindikalnim organizacijama. Mirko Habdija prikupljao je pomoć među imućnijim lijevo orijentiranim intelektualcima, a Ivan Flec bio je odgovoran za veći broj zanatskih radnika itd.

U očekivanju novih akata terora režima Cvetković—Maček i suočena sa rastućom ratnom opasnošću, partijska organizacija širila je mrežu onih koji su svojim materijalnim priložima omogućili pružanje pomoći progonjenima. I na taj način širi se broj aktivnih saradnika Partije i stvara osnova za veoma široke akcije u kojima je za vrijeme okupacije uzelo učesća stotine građana.

II. Partijska organizacija u uvjetima okupacije

Uspjesi partijske organizacije i proširivanje fronta antifašističkih snaga u Osijeku bili su odlučujući preduvjet da se organizirano dočeka slom Kraljevine Jugoslavije i okupacija zemlje. Događaje 27. marta radni ljudi Osijeka pozdravili su s odobravanjem. Građani su se odazvali pozivu na mobilizaciju, a znatan broj radnika na koje je Partija imala utjecaj javljali su se u času napada hitlerovskih i fašističkih armija dobrovoljno u vojsku, iako su frankovački i hitlerovski elementi otvoreno agitirali da se ne ratuje za »interese beogradske čaršije«. Izvjestan broj radnika i seljaka zadržao je i sakrio oružje poslije kapitulacije jugoslavenske vojske.

Osijek je spadao među najjače uporište fašizma. Tome je doprinijela već spomenuta jaka i organizirana njemačka skupina, kolebljivost jednog dijela organiziranih članova, a naročito rukovodilaca HSS-a i ilegalna ustaška organizacija, koja, iako nije bila naročito jaka, iskoristila je u punoj mjeri napad na Jugoslaviju i okupaciju zemlje. Naravno da su okupaciju i uspostavu NDH s radošću dočekali velik broj Nijemaca, ustaški orijentirani elementi i ostali petokolonaši, računajući sa položajima i materijalnom korišću. U času uspostave NDH isticane su na javnim zgradama i stambenim kućama zastave, među njima velik broj sa kukastim krstom, a odredi Hrvatske seljačke zaštite »prerastali« su u ustaške formacije i vršili razoružavanje jugoslavenske vojske, tako da su se samo neke jedinice osječkog garnizona povukle pod borbom u pravcu Bosne. Dezorganiziranost jugoslavenske vojske na širokom osječkom području, koje je zahvatalo velik dio graničnih područja prema Mađarskoj, spriječila je da se pruži ozbiljniji otpor. Komandni kadar, ukoliko nije izvršio otvorenu izdaju, uglavnom se zadovoljio da spali dokumente, sakrije se ili pođe u zarobljeništvo.

U takvim uvjetima stajao je pred partijskom organizacijom zadatak da izvrši potpunu preorijentaciju u pravcu najstrožije ilegalnosti i pripreme za oružanu borbu.

Zločini okupatora i ustaša

Teror okupatora i njegovih saradnika na cijelom širem području Osijeka uzeo je vanredne razmjere od samog početka okupacije. Paralelno su djelovale novoformirane ustaške vlasti, ustaške vojne formacije, organizacije Njemačke narodne skupine i Gestapo.

O terorističkim mjerama govore i brojni službeni dokumenti. Ustaški zapovjednik oružanih snaga, bivši austrijski oficir Franjo Lukac izdaje proglas svim bivšim pripadnicima jugoslavenske vojske i licima koja nisu bila zavičajna u gradu Osijeku da smjesta napuste grad pod prijetnjom smrtno kazne. To je bilo već 16. travnja. Dva dana kasnije imenovani su povjerenici u jevrejskim i srpskim radnjama, tvornicama itd. Slični po-

zivi, prijetnje i odluke svih mogućih »vlasti« nižu se u toku cijele okupacije.

Terorističke akcije daleko su prevazilazile ove dokumente. One počinju već 15. aprila. Ustaše i pripadnici Njemačke narodne skupine muče i ubijaju Srbe i Jevreje zbog nacionalne, odnosno vjerske pripadnosti. Proganjaju političke protivnike fašizma, denunciraju ljude koji se nikad nisu politički isticali, i to samo zato što su se zamjerali pojedinim nosiocima nove »vlasti«.

Dvadesetak srpskih seljaka iz Čepinskih Martinaca prve su žrtve ustaških zvjerstava. Ustaše su ih vukle u Osijek vezane za kola dok nisu izdahnuli. Zatvori se pune preko noći. Stotine građana našli su se u roku od nekoliko dana zatvoreni i izloženi najvećim brutalnostima u prostorijama bivšeg Sokolskog doma, u Domu Hrvatskog radiše, u zatvoru retfalačke općine, u jevrejskoj osnovnoj školi itd.

Na »pampasu«, pašnjaku uz Dravu ispod Retfale, ubijaju nevine ljude i bacaju u Dravu. Teror se proširuje na sela i naselja nastanjena Srbima. Vršiti se prinudno prekrštavanje sa srpsko-pravoslavne na rimokatoličku vjeru.

Ustaše ruše u Donjem gradu srpsku pravoslavnu crkvu (pod rukovodstvom daljskog župnika ustaše Astaloša), hitlerovska omladina uz asistenciju njemačkih vojnika pali jevrejski hram. Demolirani su grobovi na jevrejskom groblju itd.

Za Jevreje i Srbe uvodi se poseban režim. Jevreje obilježavaju žutim trakama, zabranjuju im stanovanje u pojedinim dijelovima grada, izlazak na pijacu i ulazak u unutrašnjost tramvajskih kola. Bogatije Jevreje organizacija Njemačke narodne skupine odmah hapsi radi ucjene u novcu i zlatu, zatim odvodi na prinudni rad na gradnju ceste kod Drave.

Kretanje Srba i Jevreja ograničava se, a prilikom ustaških i drugih fašističkih proslava zabranjuje im se izlazak iz kuća. Komunisti i drugi politički protivnici fašizma, a i obični građani, napuštaju svoje domove i skrivaju se kod prijatelja i poznanika. O masovnosti ove pojave svjedoče pozivi Gradskog redarstva 3. rujna i Župskog redarstva 28. listopada kojima se pozivaju da se vrate kućama svi koji su napustili domove — ukoliko »dokažu« da ništa nisu učinili neće im se ništa dogoditi! Međutim, oko dva mjeseca djelovao je ustaški Pokretni prijeki sud koji je imao zadatak da legalizira zločine. Pored bezbrojnih ubistava u Osijeku i u okolini, taj sud »osudio je« na smrt pod raznim motivacijama — od najbezazlenijih do najtežih optužbi — 41 osobu.

U Jadovno kod Gospića velik broj pohapšenih odvodila je u tu svrhu posebno formirana ustaška satnija koja ih je tamo ubijala i bacala u ponor.

I Gestapo je hapsio neke istaknute ličnosti (dr Leo Kraus, dr Altmann) i sprovodio u Grac, gdje je nad njima vršena istraga.

Terorističkim akcijama i njihovom organizacijom rukovodili su ustaše **Štir**, Fehervari i dr., šef policije Stanko Puratić (i sam osuđen od ustaša zbog pronevjere), kulturbundovci i ostali.

Teror i progoni pogodili su i partijsku organizaciju.

Razvitak partijske organizacije

Partijska organizacija nije dočekala nespremna okupatora i izdajnike koji su pod njegovim pokroviteljstvom organizirali vlast terora i zločina. Uprkos tome što su s novom vlašću uslijedila masovna hapšenja, ubistva bez suđenja, što je došlo do slučajeva izdaje, partijska organizacija pripremala je narod na otpor. Komunisti su u širokoj agitaciji objašnjavali karakter okupacije, na zidovima su ispisivane parole protiv fašizma.

U drugoj polovini aprila letak partijske organizacije kojim se poziva narod da sačuva oružje rasturali su u velikom broju članovi Partije i SKOJ-a i aktivisti po cijelom gradu. Ustaše su odgovorile hapšenjem tri-desetak kompromitiranih komunista. Međutim, to im nije pomoglo da bilo što otkriju. Poslije saslušavanja i prijetnji nakon nekoliko dana sve su Pustili, a neke su kratko vrijeme stavili pod zvaničnu policijsku prislotru.

Postepeno ustaška vlast i Gestapo, pomognut Njemačkom narodnom skupinom, pripremaju se na organiziranu borbu protiv Partije. U te pripreme uključuje se i znatan dio starog policijskog aparata koji je i ranije vodio borbu protiv komunista.

Ustaše, suočeni akcijama partijske organizacije, uoči svog prvog manifestacionog zbora vrše hapšenje stotinjak istaknutih političkih protivnika, dobrim dijelom komunista — članova Partije i drugih aktivista, zatim izvjestan broj uglednih Jevreja i Srba, uglavnom antifašista. To masovno hapšenje izvršeno je noću 22. maja. Uoči samog zbora, poslije Prijetnji šefa redarstva Stanka Puratića, svi uhapšeni kao taoci pušteni su na slobodu. Ovih nekoliko zajednički provedenih dana koristili su komunisti za razgovore sa ostalim uhapšenima i za raspravu o potrebi zajedničke borbe protiv fašizma. Pred nekoliko hiljada građana u ime »poglavnika« govorio je ustaški ministar zdravlja dr Petrić. Neki od puštenih iz zatvora prošli su između učesnika zbora da bi pokazali da novu vlast prate teror i progoni radnih ljudi.

I poslije okupacije u Osijek dolaze predstavnici CK KPH Rade Končar, Karlo Mrazović i dr. da bi pružili pomoć partijskoj organizaciji koja je djelovala pod izuzetno teškim uvjetima.

Prvi prodor u redove partijske organizacije izvršen je u lipnju kada je, poslije hapšenja u Vukovaru, uhapšen sekretar OK Nikola Vetnić. Uhapšen je i član OK Srđan Petrov. Zahvaljujući njegovom herojskom držanju, provala je zaustavljena.

Napad na Sovjetski Savez, kao siguran znak da će ustaše po nalogu svojih hitlerovskih gospodara otpočeti još bezobzirnijim obračunom sa komunistima, partijska organizacija dočekala je već sa izmijenjenim OK. Sekretar postaje Mihajlo Klajn koji je u međuvremenu bio kooptiran u OK. Članovi su OK ing. Vjekoslav Bakulić, Milica Križan i Franjo **Srempf**. Članovi OK i neki kompromitirani komunisti već su napustili svoje domove i sakrivaju se i žive u ilegalnim stanovima. Veći broj **napušta** svoje domove 22. juna, na dan napada na Sovjetski Savez, kao Miroslav Bauer, Matija Bunjevac, Ivan Flee, Zdenko Has, Jakša Singer, Vitomir Sukić, Martin Simić i dr. Neki se sklanjaju po okolini grada, gdje

su otkriveni čekajući vezu za odlazak u partizane. Utočište im pružaju porodice Marka Brdarića, Otona Garaja, Marije Vidaković, Franje Noia, supruga Radivojević, Ivana Skerla, Ružice Kržaković, Franje Blažekovića, porodica Feld i mnoge druge.

Konsolidiranjem ustaškog redarstva, naročito uključivanjem policijskih agenata koji su radili u »komunističkoj referadi« jugoslavenske policije, među njima i Ante Čabrića, vrše se pripreme za sistematsko hapšenje komunista i uništenje partijske organizacije. Već 25. juna policija priprema široka hapšenja, ali se pretežan dio traženih toga dana već nalazi u ilegalnosti. Dan kasnije ustaško redarstvo uspijeva uhapsiti veći broj članova Partije, među njima Jovu Pantelića, Bogdana Polovinu, Stanka Simovića, Jovu Stankovića i dr. Ova grupa uhapšenih sprovedena je u Jadovno kod Gospića i ubijena.

Spomenuta hapšenja, izdavanje tjeratica za »odbjeglim« komunistima Vjekoslavom Bakulićem, Miroslavom Bauerom, Mihajlom Klajnom, Milicom Križan, Stjepanom Librenjakom, Jakšom Singerom, zatim nova hapšenja (Josip Garvan, Mirko Habdija, Filip Sindičić, Vitomir Sukić, Pero Vučenović, Slavko Cvetković iz Brođanaca i dr.), i konačno nove provale u kojima pada cio Okružni komitet, nisu uspjele uništiti partijsku organizaciju, niti otupiti oštricu borbe, a niti spriječiti pripreme za akcije oružanog karaktera.

Intenzivan i sistematski rad brojnih neprijateljskih službi nanosio je ozbiljne udarce partijskoj organizaciji i antifašističkim snagama uopće. Hapšenjima i provalama doprinosilo je ubacivanje provokatora kao što je bio omladinac ustaša Nica Mađar, te slabo držanje pojedinih članova SKOJ-a i Partije.

Oko dva mjeseca poslije provale OK KPH sa sekretarom Nikolom Vetnićem, dolazi do hapšenja novog sekretara Mihajla Klajna. Josip Grancarić, član Partije koji je napustio kuću i učestvovao u oružanoj grupi Vjekoslava Bakulića, odao je neke stanove u Osijeku u kojima su se skrivali komunisti. Tako padaju Klajn, Milica Križan, Miroslav Bauer, Ivica Sestak, zatim porodice Franje Noia i Marka Brdarića. Uhapšena je istaknuta skojevka Sara Bertić zajedno sa majkom i skojevci Ferdo Floršić, Bogdan Kašanski i Leo Kraus.

U to vrijeme vezu između CK KPH i osječke partijske organizacije održava instruktor CK Drago Marušić. Augusta 1941. god. poslije pada OK Drago Marušić reorganizira partijsku organizaciju. Za sekretara OK dolazi Stjepan Dolušić, članovi su Josip Blažević, Zdenko Garabija, Zlatan Peručić i Ivo Šarajčić. Franjo Srempf je, da ne bi morao preći u ilegalnost, poslan u domobranstvo gdje organizira vojni komitet. Članovi vojnog komiteta bili su Radovan Plivelić, Juraj Santini i Blanka Hajlikštajn. SKOJ-em rukovodi Zdenko Garabija.

Kratko vrijeme poslije ove reorganizacije partijska organizacija upućuje na rad van Osijeka izvjestan broj komunista koji su se nalazili u ilegalnosti. Tako su Zdenko Has i Jakša Singer upućeni u vinkovački kotar gdje djeluju u većem broju sela — Ivankovo, Stari Mikanovci, Vrbica, Đurđanci, Mrzović i dr. Osijek napuštaju također i Ivan Flec i Antun

Salaj. Na taj način smanjuje se broj kompromitiranih komunista u samom gradu, privremeno olakšava rad partijske organizacije i proširuje politički rad i priprema na oružanu borbu na nova područja.

Okružni komitet obnavlja i partijsku tehniku (nova tehnika organizirana je u kući u kojoj je stanovao član SKOJ-a Ivan Marcini, a tehnikom rukovodi Marijana Krvarić). Novi OK izdao je odmah letak u kome se poziva na otpor okupatoru (sastavio ga je Ivo Šarajčić).

Sve do decembra 1941. partijska organizacija stalno jača. Ona je podijeljena na dva rajona — za Gornji i Donji grad. Rukovođenje radom u Gornjem gradu povjereno je Zlatanu Peručiću, a u Donjem gradu Ivi Šarajčiću. Partijske organizacije ili grupe simpatizera postoje u svim većim tvornicama: u Ljevaonici, Kudjeljari, Tvornici sapuna, Kožari, Sivilani i drugdje, a omladinske grupe u tvornicama, Učiteljskoj školi itd.

Treći po redu Okružni komitet u 1941. godini pao je poslije hapšenja Zdenka Garabije. U Našicama prilikom organiziranja sastanka komunista uhvaćen je ranjen Drago Marušić, instruktor CK KPH. Matija Salaj koji je tom prilikom uspio da pobjegne nađen je poslije kratkog vremena ubijen. Izrazito izdajničko držanje Stjepana Dolušića dovelo je do velike provale.

Prilikom ove po broju uhapšenih komunista i po posljedicama najveće provale partijske organizacije uhapšeno je ukupno 130 osoba. Provala se proširila i na tadašnji vinkovački i đakovački kotar.

U ovoj provali uhapšen je i član Partije apotekar Pavao Borbaš. Optužen je da je namjeravao da otruje ustašku đачku satniju u Osijeku. Borbaš je sproveden u Jasenovac gdje je strahovito mučen i ubijen.

Većina uhapšenih držala se dobro pred neprijateljem, neki su umirali herojski kličući Partiji i pozivajući na borbu protiv fašizma. Ipak partijskoj organizaciji zadan je težak udarac koji je zahtijevao nekoliko mjeseci vanrednih napora da se ona sredi i nastavi s radom.

III. Prve diverzije i oružane akcije

Već u maju 1941. godine otpočelo je pod rukovodstvom Mihajla Klajna i Milice Križan prikupljanje i sklanjanje oružja, municije i sanitetskog materijala. Najaktivniji u tome bili su članovi SKOJ-a. Tako je grupa u kojoj su bili Dinko Nelović, Ivan Marcini, Ivan Didić i Marijana Krvarić sakupila tri bombe, pištolj, 6.000 metaka i nešto sanitetskog materijala i sklonila to kod člana SKOJ-a Drage Pocema. Radi kupovine oružja partijska organizacija je skupljala i novčane priloge. Količine sakupljenog oružja bile su sve veće. Pretežan dio oružja, eksploziva, sanitetskog materijala i novca upućen je partizanskim grupama, u okolinu Osijeka i na Papuk. Jedno skladište oružja otkriveno je prilikom provale.

Posebne čavle, koje su bacali po cestama članovi SKOJ-a da bi ometali kretanje okupacionih vojnih jedinica, izrađivao je Tomo Segović. Ovu akciju organizirao je Ferdo Floršić, a grupe skojevaca koje su je izvodile predvodili su Ivica Sestak, Zdenko Garabija, Ilija Sumonja i Josip Rožić.

Članovi SKOJ-a Bogdan Kašanski i Leo Kraus posjekli su u julu veći broj tehefonskih i telegrafskih stubova.

Da bi spriječila diverzije i olakšala hapšenja i progone, policija zavodi policijski čas.

Prva veća diverzija izvedena je u rujnu na željezničku prugu u blizini Dalja. U pripremi mina za diverzije također je učestvovao Tomo Segović, zatim Pavao Borbaš i neki drugi.

U Svilani izvršena je sabotaža. Podmetnuti požar otkriven je i brzo ugašen, ali je izgorjela veća količina svile za padobrane.

U najznačajnije akcije u 1941. godini spada paljenje vojnog stovarišta sijena. 20. oktobra Drago Pocem i nekoliko članova SKOJ-a s uspjehom su izvršili ovu akciju koja je izazvala veliku pometnju u redovima ustaša i znatno utjecala na podizanje morala antifašistički orijentiranih građana.

Dio članova Partije koji su se povukli iz grada da bi izbjegli hapšenje formirali su još u julu 1941. godine prvu oružanu grupu. Tom grupom rukovodio je Vjekoslav Bakulić, a u njoj su se nalazili Josip Grancarić i Gertruda Švarc iz Osijeka, Ljubo Milinković i Savo Kusturić iz Bijelog Brda, Živoj in Jocić iz Pačetina i neki drugi. Istovremeno formirana je i oružana grupa pod rukovodstvom Đoke Patkovića, u kojoj je još bio komunista Stevo Čonić i dvadesetak seljaka iz Bobote. Pod zaštitom prvih oružanih grupa organiziran je politički rad u pojedinim selima i stvarana osnova razvoja narodnooslobodilačkog pokreta.

Obje grupe imale su više sukoba sa ustašama i žandarima. U sukobima 22. septembra poginuli su Vjekoslav Bakulić i Gertruda Švarc. Kratko vrijeme zatim neprijatelj je razbio i grupu Đoke Patkovića. Tom prilikom poginuo je Stevo Čonić.

Ove prve oružane akcije predstavljale su značajan prilog jačanju organiziranog otpora protiv okupatora i doprinos razvitku narodnooslobodilačke borbe na ovom području.

Kotar Pakrac

O RADU PARTIJE I ORGANIZIRANJU USTANKA 1941. GODINE¹

Rukovodena u svome radu smjernicama CK KPH organizacija KP pakračkog kotara obnavlja se 1937. godine. OK KPH Nova Gradiška održao je u to vrijeme dvije konferencije; prvu u Novoj Gradiški a drugu u Pakracu. Pored prisutnih delegata kotara Pakrac, Novska i Nova Gradiška konferencijama je prisustvovao i delegat CK KPH Jovica Marković. Na konferencijama se diskutiralo o međunarodnoj situaciji, s posebnim osvrtom na opasnost koja je prijetila Kraljevini Jugoslaviji od fašističkih sila. Na održanoj konferenciji 1938. god. u Pakracu, uz prisustvo većine radnika pakračke pilane te delegata CK KPH Mladena Ivekovića, osnovan je inicijativni odbor Narodnog fronta.

U periodu od 1938. do 1940. godine aktivnost partijske organizacije i Mjesnog komiteta Pakrac osjećala se u svim društveno-političkim te kulturno-prosvjetnim i sportskim organizacijama. Članovi Partije djeluju u sindikalnim podružnicama, među omladinom Učiteljske škole, kulturno-prosvjetnim društvima i nogometnom klubu »Hajduk«.

Velika pažnja poklanjana je i radu na selu. Partija je razvijala svoj rad u kulturno-prosvjetnim grupama »Seljačkog kola« i »Seljačke sloge«, između kojih je postojala dobra suradnja. Takvim radom komunisti su uspjeli kako u hrvatskim tako i srpskim selima okupiti ne samo hrvatsko i srpsko stanovništvo već i pripadnike nacionalnih manjina. U tom radu naročito aktivne bile su diletantske kulturno-umjetničke grupe koje su svoje programe usmjeravale na podizanje borbene svijesti naroda.

Primjer uspješnog rada Partije na učvršćenju bratstva i jedinstva pružala su u ono vrijeme sela Kukunjevac i Brezine. Šovinistički orijentirane grupe kako s hrvatske tako i sa srpske strane nastojale su produžiti razdor tamo gdje je on postojao, ili ga izazvati tamo gdje ga još nije bilo. Između stanovništva sela Brezine i Kukunjevac često je dolazilo do tučnjava i do prekida gotovo svih veza. 1940. godine uspjelo je komunistima preko omladinske organizacije i priredaba kulturno-prosvjetnog

¹ U izradi materijala učestvovali: Mane Trbojević, Bogdan Crnobrnja, Franjo Degl, Nikola Guberović, Nikola Miljanić, Pavle Čmolatac, Andrija Somer, Franjo Svjetlačić, Spasoje Krajnović, Blagoje Gerdijan, Milan Prodanović, Jure Milanović, Stevo Uzur, Gojko Kozlović, Dušan Ostojić, Mirko Prodanović i Dragan Pilar.

i zabavnog karaktera približiti do tada zavađena sela. Skojevska grupa bila je naročito aktivna u Brezinama. To je došlo do izražaja na općinskim izborima u maju 1940. godine. Treba napomenuti da je slično stanje bilo i u ostalim selima pakračkog kotara u kojima je živjelo hrvatsko i srpsko stanovništvo.

Na općinske izbore u maju 1940. god. Partija je izašla s posebnim radničko-seljačkim listama; u Pakracu s radničkom, a u nekim seoskim općinama sa seljačko-radničkom listom. U samom Pakracu radnička lista dobila je više od 400 glasova. Izabrani su Branko Malešević i Dragan Pilar, što je bio znatan uspjeh u tadašnjim političkim prilikama. U Kukunjevcu je seljačko-radnička lista dobila 80% glasova. Za općinske vijećnike izabrana su i tri člana Partije. Ova pobjeda bila je tim važnija jer je Kukunjevac do tada smatran za uporište velikosrpske politike.

Prije majskih izbora 1940. god. partijska organizacija zabilježila je uspjehe prilikom vođenja štrajka u bušotini nafte Bujavica, kao i prilikom obustave saobraćaja na relaciji Pakrac—Bučje. Velikim štrajkom u Bujavici rukovodila je partijska ćelija čiji je sekretar bio Mišo Kmecik, tada radnik na bušotini. Štrajk su podržavali i seljaci iz Bujavice. Oni su radnike pomagali ne samo hranom već i u čuvanju radilišta za vrijeme štrajka. Osim toga seljaci su sprečavali žandare prilikom hapšenja radnika.

U svom radu partijska organizacija imala je naročitog uspjeha među prosvjetnim radnicima, od kojih treba istaknuti Peru Prodanovića, učitelja iz Bujavice, popularnog ne samo na području pakračkog već i drugih kotara, zatim Miljenka Ivanovića, Vladu Trifunovića, Jovu Miščevića, Milana Torbicu, Katicu Kecman i Grgura Karlovčana.

1940. god. napredni učitelji uspjeli su odstraniti iz Učiteljskog društva reakcionarne elemente. Na održanoj priredbi tim povodom prisutni su odlučno manifestirali napredna shvaćanja i demonstrirali protiv tadašnje vlasti. Izvedeno je Čankarevo djelo »Sluga Jernej« u dramatizaciji B. Krefta.

Organizaciono stanje Partije uoči okupacije

Mjesni komitet, sastavljen od pet članova, počeo je radom 1938. godine. Sekretar Komiteta bio je Bonifacije Preč, strojovođa pakračke pitalane. Osim Mjesnog komiteta na području kotara djelovalo je 1940. god. 8 partijskih ćelija sa 40 članova Partije. Nacionalni sastav bio je: 20 Hrvata, 17 Srba, 2 Čeha i 1 Talijan. Socijalni sastav: 15 radnika, 6 intelektualca, 18 seljaka i 1 namještenik.

Partijska ćelija u Pakracu brojala je sedam članova od kojih su četvorica bili Srbi, a trojica Hrvati; po socijalnom sastavu dvojica su bili radnici, četvorica intelektualci, a jedan namještenik.

Ćelija KP šumske željeznice (pilana Pakrac) imala je pet članova. Svi su bili Hrvati i svi radnici.

U Pakračkoj pilani ćelija je također brojala pet članova; po nacionalnoj pripadnosti svi su bili Hrvati, a po socijalnom sastavu radnici.

U selu Kukunjevcu ćelija je imala šest članova. Svi su bili Srbi, od kojih petorica seljaci, a jedan intelektualac.

Ćelija u Bujavici imala je osam članova. Sedmorica su bili Srbi, a jedan Hrvat. Po socijalnom sastavu šestorica su bili seljaci, jedan radnik i jedan intelektualac.

Ćelija u Brezinama brojala je pet članova. Svi su bili Hrvati, a po socijalnom sastavu seljaci.

U Lipiku su djelovala dva člana Partije — jedan Hrvat i jedan Talijan, u Bijeloj Stijeni također dva člana — obojica Hrvati, seljaci.

Na području kotara postojao je i veći broj kandidata Partije. U Pakracu ih je bilo 3, Kusionjama 13, Budićima 5, Brusniku 6, Popovcu 5, Kukunjevcu 5, Pakračkim Batinjanima 5 i Bijeloj Stijeni 2. Na području kotara bilo je dosta i simpatizera Partije. Bili su to ne samo pojedinci nego i čitave porodice.

U periodu od okupacije Kraljevine Jugoslavije pa do kraja 1941. god. neke partijske ćelije na području pakračkog kotara proširile su se novim članovima ili su pak osnovane nove.

U selu Kusionjama dvije novoosnovane ćelije imale su 11 članova. Svi su bili Srbi, 10 seljaka i 1 intelektualac.

Ćelija u Brusniku imala je 8 članova. Po nacionalnoj pripadnosti svi su bili Srbi, a po socijalnom sastavu 7 zemljoradnika i jedan intelektualac.

Novoosnovana ćelija u Grahovljanima brojala je tri člana. Nacionalna pripadnost: svi Srbi; socijalni sastav: zemljoradnici.

U Derezi ćelija je imala također tri člana. Sva trojica su bili Srbi, a po zanimanju zemljoradnici.

Prva partijska ćelija u Pakracu proširena je sa tri nova člana.

Prema tome partijska organizacija kotara Pakrac povećala se 1941. god. za 28 članova i 12 kandidata.

Skojevska organizacija u Pakracu do okupacije imala je tri grupe sa 16 članova. Sedmorica su bili Srbi, osmorica Hrvati, a jedan Čeh.

U Brezinama skojevska grupa imala je pet članova. Svi su bili Hrvati i svi seljaci.

U Bujavici je skojevska grupa također brojala pet članova. Po nacionalnoj pripadnosti 3 su bili Hrvati, a 2 Srbi.

Od ukupno 26 skojevaca na području kotara bilo je 16 Hrvata, 9 Srba i jedan Čeh. U periodu od okupacije pa do kraja 1941. god. skojevska organizacija proširena je novim članovima. U organizaciju su primljeni đaci Učiteljske škole u Pakracu: Slavko Kolar, Srbin, rukovodilac SKOJ-a u školi, Mitar Zagorac, Srbin, Nada Zec, Srpkinja i Josip Zamostni, Čeh, Bogdanka Podunavac, Srpkinja, činovnica, Nevenka Krašić Crnobrnja, Srpkinja, svršeni đak trgovačke akademije i Bogdanka Levnaić, Hrvatica, radnica iz Pakraca. Skojevske grupe u selima pakračkog kotara također su se proširile.

Grupa u Brusniku imala je 11 skojevaca. Svi su bili Srbi, a po socijalnom sastavu zemljoradnici.

V

U Derezi grupa je imala šest članova. Nacionalna pripadnost: svi Srbi, a po socijalnom sastavu zemljoradnici.

Grupa u Grahovljanima brojala je osam skojevaca. Svi su bili zemljoradnici, a po nacionalnoj pripadnosti Srbi.

Skojevska grupa u Kusionjama brojala je devet članova. Po nacionalnosti svi su bili Srbi, a po socijalnom sastavu seljaci.

U selu Kraguj bila su dva člana SKOJ-a. Oba su bili Srbi, zemljoradnici.

Ideološko-politički rad, kao i opće obrazovanje članstva, vršilo se na sastancima proučavanjem partijskog direktivnog materijala. Proučavan je materijal iz časopisa i listova: »Srp i čekić«, »Proleter«, »Borba« i »Vjesnik«. Proučavana je VI glava Historije SKP(b), te biografije Lenjina i Staljina. Pored ovih materijala članstvo je raspolagalo i drugim legalnim, polulegalnim i ilegalnim materijalima kao npr. »Lenjin seoskoj sirotinji«, »Seljačko pitanje«, »Seljačka misao«, »Brazda« i »Naše novine«. Agitacioni rad partijske organizacije većinom se odvijao preko radničkih čitaonica kojih je bio relativno velik broj: u Pakracu, Kusionjama, Kamenskom, Brezinama, Bujavici, Bijeloj Stijeni, Seovici i Pakračkoj pilani.

Kako se situacija u svijetu sve više zaoštavala i zemlji prijetila opasnost od fašističke agresije, partijska organizacija po uputstvu Jovice Markovića održavala je redovito partijske sastanke. Na jednom od tih sastanaka u martu 1941. godine, kojem je prisustvovalo sedam članova, raspravljano je o važnim direktivama. Bilo je govora o odbrani zemlje, obaveznom odlasku članova Partije u vojsku, bez obzira što će rat protiv fašizma voditi kraljevska vlada, kao i pitanje agitacije među narodom za što veći odaziv u vojsku u slučaju napada koji se približavao. Ove direktive prenijete su na sve partijske ćelije koje su ih provodile u život. U to kritično vrijeme članovi Partije svojim radom javno su raskrinkavali rad petokolonaša, frankovce i ostale predstavnike građanskih stranaka, a naročito frankovački orijentirano desno krilo HSS-a.

Rad KP u uvjetima okupacije

U junu 1941. godine prvi puta došao je na teritorij Pakraca dr Pavle Gregorić Brzi, član CK KPH, s legitimacijom na ime Franje Sajferta, apotekara, zastupnika nekih firmi za prodaju lijekova. Tako se uspostavila neposredna veza između CK KPH i Mjesnog komiteta Pakrac, koja je bila poslije okupacije znatno oslabila. Slaba partijska veza do toga vremena odraz je nedovoljnog rada jednog od rukovodilaca KP u Pakracu Marka Kljakića, kao i hapšenja Jovice Markovića i Branka Maleševića. Nešto kasnije uhapšen je i sekretar Komiteta Dušan Marijan. Okupacija je zahtjevala znatan broj članova KP u jugoslavenskoj vojsci od kojih se mnogi više nisu vratili kućama. Svi ti momenti znatno su doprinijeli privremenom slabljenju rada partijske organizacije u novonastaloj situaciji. Odmah po osnivanju NDH uhapšen je, kao što je već rečeno, Jovica Marković, zatim Milan Podunavac, a nešto kasnije Pajo Crnolatac, Đorđe Drača

i još nekoliko članova KP. Bio je to početak višegodišnjeg terora koji je iz dana u dan postajao sve jači. Veći dio istaknutih rodoljuba Hrvata i Srba sa zabrinutošću je pratilo razvoj situacije. Iako aktivnih ustaša u samom Pakracu nije bilo mnogo (broj nije prelazio 30), ipak se taj manji dio na zvjerski način obračunavao sa srpskim življem. U hrvatskim selima, osim **zloglasne Spanovice**, bio je manji broj aktivnih ustaša. U **velikim** hrvatskim selima kao što su Brezine, Bijela Stijena, Prekopakra, Gaj, Poljana i Obrijež nije ih bilo više od 2—3. Najjači ustaški oslonac na teritoriju kotara bila je Španovica, a djelomično i selo Dragović. Jedan od razloga što su Španovčani prihvatili ustašku ideologiju i počeli se krvavo obračunavati sa življem srpskih sela treba tražiti i u raspirivanju velikosrpske šovinističke politike između 1930. i 1940. godine, kojom se nastojalo i donekle uspjeti zavaditi srpska i hrvatska sela.

Na području kotara pripadnici njemačke nacionalne manjine formirali su mjesne organizacije Njemačke narodne skupine u Pakracu, Lipiku, Kapetanovu Polju, Donjoj Obriježi itd.

Dolazak Pavla Gregorića na područje kotara znači početak priprema za ustanak. On je ubrzo sazvao partijsku konferenciju koja je održana “...2. VI 1941. godine kraj sela Kusonja. Konferenciji su prisustvovali: Bonifacije Preč, Mane Trbojević, Josip Prajka, Dragutin Pilar, Franjo Svjetdlačić, Dušan Marijan, Andrija Somer, Josip Hudi, Nikola Guberović, Stjepan Sabo i drugi. Bila je to prva šira partijska konferencija poslije okupacije. Članovi Partije su po prvi puta upoznati sa novonastalom situacijom i novim zadacima Partije. Pošto je na konferenciji razmatrana politička situacija i linija Partije u prakračkom kotaru, rad SKOJ-a, kao i rad na sakupljanju oružja i municije, Pavle Gregorić je postavio pred partijsku organizaciju nekoliko važnih zadataka:

1. Partija treba odmah pristupiti organiziranju oružanog ustanka protiv okupatora i njegovih domaćih slugu.
2. Svim raspoloživim sredstvima agitacije i propagande objašnjavati politiku Partije.
3. Odmah pristupiti proširivanju partijske organizacije.
4. Proširivati skojevsku organizaciju napredno orijentiranom omladinom.
5. Stvarati oružane grupe i grupe saradnika, upoznavati ih s linijom Partije i angažirati ih na sakupljanju oružja, municije i ostalog ratnog materijala.
6. Organizirati kotarsku partijsku tehniku.
7. Vršiti diverzije na cestama (stavljanje čavala, stakla) i željezničkim stanicama (stavljati pijesak u ležaje osovina vagona).

Od jula 1941. god. počeo je raditi Kotarski komitet KPH Pakrac koji je rukovodio radom partijske organizacije na kotaru. Na sastanke Komiteta dolazio je ponekad i Pavle Gregorić. Od toga vremena Komitet se redovno sastajao. Sastancima je rukovodio Pero Kin sve do odlaska na teren pakračkog kotara krajem septembra 1941. godine.

Na sastanku održanom krajem jula u šumi iznad Pakračke pilane donesena je odluka da se presijeku sve telefonske veze koje povezuju

Pakrac s ostalim mjestima, i to u četiri pravca: Pakrac—Slav. Požega, Pakrac—Daruvar, Pakrac—Banova Jaruga i Pakrac—Okučani. Sastanku je prisustvovao Pavle Gregorić i članovi: Pero Kin, Bonifaeije Preč, Duka Milanović, Bogdan Cmobrnja i Mirko Petrak.

U vrijeme kada je formiran Kotarski komitet formirani su i općinski komiteti u Dragoviću, Kukunjevcu i Mjesni u Pakracu. Sekretar Općinskog komiteta u Dragoviću bio je Bogdan Cmobrnja, u Kukunjevcu Đuro Milanović, a Mjesnog komiteta u Pakracu Mirko Petrak.

U julu 1941. god. članovi pakračke skojevske organizacije dobili su zadatak da nalijepe u Pakracu i Pakračkoj pilani crvene zvijezde. Zadatak je bio izvršen. Jedna zvijezda bila je nalijepljena i na ustaški logor u Pakracu. To je učinio Pero Nenadović, radnik iz Pakraca. Zvezdice su nalijepljene gotovo na svaki telefonski stup od Pakraca do pilane. Akcija je snažno djelovala u Pakracu i okolici. Bila je to u ovom kraju prva organizirana akcija poslije okupacije. Ona je istovremeno izazvala zabunu kod ustaša, a kod poštenih građana i simpatizera Partije pojačala vjeru u rad partijske organizacije.

Doznajući da se u okolini sela Boraka i Zaila krije naoružana grupa Srba, partijska ćelija sela Kusonja odlučila je uspostaviti s njima vezu. Taj zadatak trebalo je da izvrši Vlado Lončar, šumarski inženjer. Zaključeno je da članovi Partije uđu u ovu grupu i da u njoj preuzmu rukovodstvo. Zahvaljujući Stanku Gostimiru, Lončar je uspostavio vezu s grupom. Sastanku koji je on organizirao prisustvovao je Pero Kin kao delegat partijske organizacije Pakrac. Ustaše su doznale za rad Stanka Gostimira pa su ga namjeravale uhapsiti. Međutim, on je uspio pobjeći. Ustaše su uhapsile njegovu ženu i podvrgli je mučenju. Iako je znala za vezu s grupom, Gostimirova žena Bojana nije ništa priznala. Sastanku kod Zaila prisustvovalo je više ljudi iz okolnih sela za koje se smatralo da će biti spremni da stupe u akciju u datom momentu. Ubrzo poslije ovog sastanka održan je još jedan iznad sela Brusnika kome su prisustvovali prvi naoružani ilegalci na teritoriju pakračkog kotara, i to: Pero Kin, Dušan Marijan Zuco i Jovan Zec Jole. Po uputama Pavla Gregorića izvršeno je sređivanje naoružane grupe kod Zaila.

U septembru 1941. god. Nikola Guberović i Ljubo Vrhovac iz Lipika uspostavili su vezu sa sekretarom Okružnog komiteta KPH Nova Gradiška Dušanom Čalićem. Odmah su uspostavljene daljnje veze i počele neposredne pripreme za oružane akcije. Početkom oktobra 1941. god. održan je u Prekopakri sastanak Kotarskog komiteta. Sastanku su prisustvovali Bonifaeije Preč, Bogdan Cmobrnja, Duka Milanović, Mirko Petrak, a od strane reorganiziranog Okružnog komiteta sekretar Dušan Čalić. Konstatirano je da su se partijske ćelije i skojevske grupe proširile s dosta članova i da su оформljene nove partijske ćelije po selima gdje ih do tada nije bilo. Povećao se i broj simpatizera s kojima se sistematski radilo. Na prijedlog Dušana Čalića dužnost sekretara Kotarskog komiteta preuzeo je Bogdan Cmobrnja. Na sastanku je odlučeno da se krene u oružane akcije. Zaključeno je da se naoružani ilegalci koji se nalaze na pakračkom kotaru prebace u blizinu Benkovca (Okučani) gdje će se spo-

jiti s tamošnjim ilegalcima. To je i učinjeno. Tri dana nakon spajanja grupa izvršen je napad na Općinu Rajić.

Najveću odgovornost što ranije nije došlo do oružanih akcija na teritoriju pakračkog kotara snose članovi OK Nova Gradiška s pakračkog kotara kao i Mjesni komitet. Dio odgovornosti snosi i Pero Kin koji je samovoljno otišao u partizansku grupu, iako ga je Pavle Gregorić odredio da pomogne partijsku organizaciju u pripremama za predstojeće zadatke. Istina je da se radilo na organizacionom učvršćenju i proširenju partijske organizacije, ali se nisu poduzimale oružane akcije za koje su postojali sviuslovi.

U pakračkoj partijskoj organizaciji ispoljavale su se i oportunističke pojave koje su bile naročito uočljive u prvim mjesecima okupacije. Okružni komitet KP jedno vrijeme gotovo nije radio. U Beograd je samovoljno otišao član MK Dušan Marijan Zuco koji se, istina, ubrzo vratio. Članovi nisu redovito dolazili na partijske sastanke, a neki su se potpuno pasivizirali.

Prvu oružanu akciju partizani sa Psunja izvršili su u noći od 16. na 17. oktobra 1941. godine. Bio je to napad na općinsku zgradu u Rajiću. U akciji je učestvovalo šest prvih partizana ovoga kraja: Dušan Marijan Zuco, Đorđe Jungić Stjenka, Josip Krajačić Prika, Jovan Zec Jole, Zvonko Svajcer Koljka i Vinko Milinković Don. Zarobljena su tri karabina, dva pištolja i 140 metaka. Uništena je cijela općinska arhiva sa svim povjerljivim spisima i blagajničkim dokumentima. Po završenoj akciji grupa je krenula u pravcu Brusnika gdje su joj se u noći 21. na 22. oktobra pridružila petorica novih boraca. Bili su to Mane Trbojević Makso, Mirko Petrak Strelac, Josip Prajka, Stanko Prodanović Kozak i Nikola Mazalica Kiler.²

24. oktobra grupa se uputila preko Psunja u pravcu Bučja gdje se jedan dan zadržala u selu Jakovcu. Grupa je imala zadatak da se spoji s oružanom grupom koja se nalazila na području sela Zaila—Borci. Ovu grupu vodio je Jovo Kosanović. Do sastanka, međutim, nije došlo. Psunjska grupa je 29. i 30. oktobra došla u selo Lipovac gdje se zadržala radi odmora jedan dan. Slijedećeg dana stigla je u Seovicu gdje ju je čekala grupa iz »Trokuta«. Sastanak ovih grupa održan je kod Petra Prodanovića. Na okupu su bila 42 borca. Istoga dana grupa se povećala dolaskom šest novih boraca. Poslije analize situacije i diskusije odlučeno je da se formira odred u koji su ušli partizani sa Psunja i »Trokuta«. Odred je podijeljen na tri grupe od kojih svaka ima svojeg političkog i vojnog rukovodioca. Formirana je i komisija u sastavu Mirko Kljajić Stari, Mane Trbojević i Stanko Prodanović, koja je dobila zadatak da ispita teren i mogućnosti za izgradnju zemunica i partizanske baze. Odmah nakon savjetovanja grupa pod vodstvom Bogumila Vojačeka Bumbara krenula je u pravcu »Trokuta« sa zadatkom da ispita mogućnosti za napad na Čaglić. Ostale dvije grupe prebacile su se u selo Skenderovce gdje je trebalo da sačekaju obavještenja prve grupe i da zajednički napadnu Općinu Čaglić.

² Nikola Mazalica Kiler zbog šovinističkih istupa strijeljan je od strane partizana 1942. god.

Dolaskom u Skenderovce prva grupa s komandirskom Josipom Krajačićem Prikom smjestila se u kući Steve Dmitrovića, a druga grupa pod vodstvom Dušana Marijana Zuce u kući Jefte Gagića. Zucina grupa bila je pravovremeno obaviještena o pokretu ustaša u jačini 50—60 ljudi. Uslijed neopreznosti nitko nije obavijestio Krajačićevu grupu o opasnosti, tako da su se ustaše i žandari iznenada našli u kući u kojoj se nalazio i Prika s borcima. Došlo je do kraće borbe. Grupa se uspjela probiti bez žrtava.

Zucina grupa uputila se u bučki kraj i smjestila u selu Jakovcu, povezivši se s političkim radnicima na terenu i u zajednici s njima vršila pripreme za napad na Bučku općinu. Krajačićeva grupa uputila se u pravcu Psunja radi izgradnje zemunice. Kako nije imala dobrog vodiča, prošla su dva dana dok se povezala sa Stankom Prodanovićem koji je kao član komisije za pronalaženje mjesta za izgradnju zemunice i baze doveo grupu na određeno mjesto.

Neposredno pred napad Zucine grupe na Općinu Bučje, grupi prilaze dva borca s Papuka koji su donijeli jedan karabin i puškomitraljez. Dvojicu novih boraca doveo je Blagoje Gerdijan Balja, ilegalni partijski radnik na tom terenu. Noću 10. novembra oko 23 sata grupa je krenula na samo mjesto napada gdje je izvršen i raspored boraca. Puškomitraljezac bio je postavljen na raskršnicu pred općinskom zgradom, a nekoliko partizana dobilo je zadatak da opkole kuću ustaškog povjerenika. Druga grupa opkolila je stan općinskog bilježnika i blagajnika. Dušan Marijan, Jovan Zec Jole i Blagoje Gerdijan sa još nekim borcima upali su u općinsku zgradu, razoružali dvojicu općinskih stražara oduzevši im dvije puške. Zarobljeno je nekoliko omota pisaćeg papira i 264.000 kuna. Sva općinska arhiva je zapaljena. Međutim, ustaški tabornik Krizmanić uspio se sakriti tako da ga partizani nisu mogli pronaći.

Akcija je znatno uzdrmala temelje ustašoj vlasti na području ove općine dok je istovremeno imala velikog odjeka po selima bučkog kraja.

Po završenoj akciji grupa se uputila u pravcu Psunja kako bi se povezala s Krajačićevom grupom koja je u međuvremenu radila na kopanju zemunice i podizanju partizanske baze.

11. novembra po direktivi CK KPH došli su na Psunj Vicko Antić Pepe, Ciro Dropulić Joža, Milan Stanivuković Oficir i Nada Dragosavljević, prva partizanka Slavonije. Vicko Antić i Ciro Dropulić reorganizirali su Odred, na taj način što su stvorena dva voda, odnosno četiri odjeljenja. Formiran je i Stab odreda u koji su ušli Dušan Marijan, Mirko Kljajić, Jovan Zec, Mane Trbojević, Vicko Antić, Joža Dropulić i Nada Dragosavljević. Na sastancima su raspravljana najvažnija pitanja o akcijama i životu boraca. Na prvom sastanku Štaba donijeta je odluka da se Psunj očisti od ustaških luga.

Polovinom novembra gotovo svi borci krenuli su na izvršenje ovog zadatka, dok je samo manji dio ostao kao osiguranje baze. Dva ustaška luga su likvidirana, a ostaloj četvorici je naredeno da u roku od 24 sata napuste Psunj. Ubrzo poslije toga grupa boraca uputila se u selo Skenderovce, skupila narod na miting na kome je rečeno seljacima da

žito, koje su sakupili po nalogu ustaških vlasti za obaveznu predaju, raspodijele žiteljima sela. Žito je odmah podijeljeno seljacima. U ovoj akciji zaplijenjena su tri karabina i jedan pištolj, nekoliko uniformi, pet bombi i 300 metaka. Bilo je to naoružanje ustaša za koje su seljani tražili da im se poštedi život jer nisu do tada učinili nikakva zlodjela. Grupa se ujutro vratila u bazu na kraći odmor.

Zbog stalnih »ispada« partizana ustaške su vlasti odlučile da povedu veću akciju i likvidiraju »bandite«. U partizanskoj bazi bili su svjesni da će ustaše poduzeti veću akciju, pa su pojačali mjere predostrožnosti osiguravajući se od eventualnih iznenađenja. Postavljena je zasjeda na 500 m od logora.

I zaista, 15. novembra ujutro počela je nagla pucnjava koja se čula od pravca zasjede. Odmah se pošlo na položaj. Ustanovljeno je da su ustaše primijetile patrolu koju je zasjeda isturila ispred sebe i na koju su ustaše otvorile vatru. Otpočela je borba sa daleko jačim ustaškim snagama. Ustaše su pokušale da prijeđu preko uvale koja ih je dijelila od partizana. To im, međutim, nije pošlo za rukom. Partizani su nastojali zavarati ustaše stalno mijenjajući mjesto puškomitraljeza kako bi se unijela zabuna u protivničke redove, odnosno kako bi ovi pomislili da su partizanske snage daleko jače. Vidjevši da ustaše neće moći ostvariti svoju namjeru, odlučeno je da se izvrši napad. Ustaše su se, međutim, ubrzo povukle. Prema izvještajima koji su kasnije dobiveni, dok je trajala borba na Dugoj Poljani, išla je s pravca Papuka jedna satnija ustaša, domobrana i žandara. Međutim, čuvši pucnjavu u Psunju satnija se vratila natrag. U borbi na Dugoj Poljani ustaše su imale tri ranjena, a partizani nisu imali gubitaka.

Borba na Dugoj Poljani predstavlja prvi i do toga vremena najjači okršaj psunjskih partizana s ustašama. Novi uspjeh slavonskih partizana podigao je moral među stanovništvom ovoga kraja i bio ujedno poticaj za još brže širenje ustanka.

Istovremeno, dok su jače ustaške snage tragale za partizanima po Psunju, vršile su se pripreme za napad na Kamensko, važan čvor na križanju putova u slavonskom gorju.

Odmah poslije borbe na Dugoj Poljani odlučeno je da se Odred prebaci na Bavnu goru. Sve potrebne podatke o mogućnostima za napad na Zandarmerijsku stanicu u Kamenskom dobili su partizani od Jove Milanovića i Dušana Puača. Kako je napadu na Kamensko pridavan velik značaj, bile su izvršene temeljite pripreme. Borci su bili podijeljeni u tri odjeljenja. Prvo odjeljenje, pod vodstvom Vicka Antića i Dušana Marijana, imalo je zadatak da napadne most. Drugim odjeljenjem rukovodili su Josip Krajačić i Mane Trbojević. Na sektoru ovog odjeljenja nalazilo se i komandno mjesto Odreda kojim je komandirao Joža Dropulić. Treće odjeljenje, pod vodstvom Jovana Zeca i Blagoja Gerdijana, trebalo je da napadne sa sjeverne strane od Zvečeva prema Kamenskom. Istovremena akcija sve tri grupe iznenadila je ustaše i žandare tako da je borba bila kratka i efikasna. Iako su žandari pružili ogorčen otpor, uporište je nakon jednog sata bilo likvidirano. Ubijen je jedan žandar, a dva su bila ra-

njena. Zandarmerijska stanica je zapaljena. Dio žandara koji se nalazio u patroli iznad Kamenskog izbjegao je napadu. U napadu na Zandarmerijsku stanicu poginuo je Dušan Radulović iz sela Bodegraja kraj Okučana. Zaplijenjeno je osam pušaka i veća količina municije, nešto novca i vojničke opreme.

Ubrzo poslije napada na Kamensko izvršena je nova akcija, i to na kamenolom u Siraču.

Napad je izvršen noću 27. na 28. novembra. U akciji je učestvovala partizanska grupa sa Kričke planine koja je bila u sastavu Odreda. Likvidacijom posade u kamenolomu zaplijenjeno je oko 300 kg eksploziva, jedna puška s 50 metaka, dok je preostala količina eksploziva, koju borci i seljaci nisu mogli ponijeti, uništena. Jaka detonacija razorila je ne samo skladište nego i ostala postrojenja u kamenolomu. Akcija je imala velik moralno-politički značaj ne samo u pakračkom nego i susjednom daruvarskom kotaru.

Odmah poslije akcije održan je veliki miting u selu Brusniku, kao i ostalim selima bučko-kamenskog kraja.

Poslije izvršenih akcija u Kamenskom i Siraču odlučeno je da se sve jedinice prebace na Psunj. Ovamo je stigao i Milan Stanivuković. Oficir sa nekoliko boraca iz Okučana. Oni su odmah naoružani jer je već bilo i oružja u rezervi. Dolazi do ponovne reorganizacije Odreda. Formirana su četiri voda. Napravljen je plan daljnjih akcija. Odlučeno je da se psunjski i papučki partizani spoje i da se proširi sektor djelovanja u pravcu Pošeške kotline. Na osnovu ovog zadatka vodovi su dobili svoj sektor djelovanja.

Prvi vod, koji je djelovao na kotaru Pakrac, imao je neposredni zadatak da zapali Pakračku pilanu. Komandir voda bio je V. Antić, a politički delegat Dušan Marijan.

Drugi vod trebalo je da se probije u požeški kraj i da se spoji s partizanima na Papuku te da stvori zajednički plan za daljnje akcije. Komandir voda bio je Jovan Zec Jole, politički delegat Mane Trbojević.

Treći vod krenuo je u posavska sela na području kotara Nova Gradiška. Komandir voda bio je Stjepan Dragomanović, a politički delegat Josip Krajačić.

Četvrti vod trebalo je da djeluje na području Kričke planine i posavskih sela kotara Novska. Komandir je bio Teodor Ilić Omar, a politički delegat Rade Pavlović Crni.

Ofenzivni pokreti partizana uznemirili su ustaše. Alarmirana su sva njihova uporišta.

5. decembra došlo je do oštred borbe između četvrtog voda i ustaša u selu Tornju. Naime, vod koji se nalazio u kući Mare Mijić, zvane »partizanska tetka«, iznenada je bio napadnut od ustaša preobučenih u civilna odijela. Odmah je došlo do oštred borbe u kojoj su ustaše imale dva ranjena, a partizani izgubili borca Božu Kurjaka Fiću. Kako je ustašama stiglo pojačanje, partizani su se morali povući.

Dan kasnije nekoliko boraca prvoga voda opkolili su kuću ustaškog tabornika u selu Gornji Bukovčani kod Čaglića. Kuća je zapaljena, a jedan ustaša je ranjen.

8. decembra prvi i četvrti vod vodili su borbu protiv 40 ustaša između sela Lovske i Korita. Borba je trajala 3—4 sata nakon čega su ustaše bile prisiljene da se u neredu povuku. U međuvremenu ustašama stiže pomoć iz Lipika i Pakraca, ali se ovi nisu usudili ući u šumu, nego su sa pruge nasumce otvarali vatru na partizane. Ustaše su u borbi imale dva mrtva i tri ranjena, dok partizani nisu imali gubitaka.

19. decembra prvi puta su se našli psunjski i papučki partizani, i to u selu Kruševu. Toga dana bilo je odlučeno da se izvrši zajednički napad na Općinu u Bučju. Napad je izvršen u toku noći između 22. i 23. decembra 1941. godine. Zarobljen je komandir Žandarmerijske stanice Kamen-sko i jedan žandar. Osim toga partizani su zarobili 23 karabina, osam lo-vačkih pušaka, preko 20 bombi i 500 metaka. Općinska zgrada je unište-na, a arhiva zapaljena.

Poslije završene akcije jedna grupa partizana, pod vodstvom Jovana Marinkovića Ive, krenula je u selo Zabrdске Rogulje na odmor. Druga grupa ostala je na Hrastiku. Marinkovićeva grupa naišla je u selu na ustaše koji su tjerali narod u školsku zgradu kako bi iznudili podatke o partizanima. Dolaskom u selo partizani su, međutim, morali prihvatiti borbu na bliskom odstojanju. U jednom napadu na ustaše, nastojeći da oslobodi zarobljene seljake, poginuo je Duka Mesić, radnik iz Orahovice.

Ustaše su nastojale da se probiju u pravcu Pakraca, ali su kod sela Hrastika naišle na partizansku zasjedu. Došlo je do ogorčene borbe koja je trajala oko 5 sati. Ustaše su se na kraju morale povući. U ovom okršaju poginuli su Jovan Zec Jole, Stevo Poljak Hrabri iz Donje Pištane i Mile Jačimović iz sela Šapne. Odlučnim držanjem i hrabrošću u borbi istakli su se Uroš Branježac Aco, braća Gojko i Lazo Kovačević, Jovan Marin-ković i Rade Knežević Tihi.

23. decembra 1941. god., dok su partizani sa Psunja i Papuka napada-li Bučje i vodili borbu s ustašama kod Zabrdskih Rogulja, na savjeto-vanju vojnih, političkih i partijskih rukovodilaca u selu Brusniku ras-pravljano je o potrebi stvaranja nekoliko novih četa i formiranja prvog slavonskog partizanskog štaba. Konferencijom je rukovodio dr Pavle Gregorić Brzi, a pored njega bili su prisutni i Dušan Čalić, Ciro Dropulić, Mirko Kljajić, Vicko Antić, Slobodan Ilić, Stanko Radovanović, Dušan Marijan, Mane Trbojević i drugi. Nakon što je izložena politička i vojna situacija u Slavoniji i mogućnosti za daljnju mobilizaciju boraca, a time i proširenje oružanog ustanka, donesena je odluka da se formiraju tri čete sa zajedničkim štabom. Štab su sačinjavali: komandant Ciro Dropu-lić, komesar Pavle Gregorić i član Štaba Karlo Mrazović Gašpar. Poslije formiranja Štaba formiran je I slavonski NOP bataljon. U sastavu Bata-ljona nalazile su se tri čete. Komadir prve čete bio je Vicko Antić, nje-gov zamjenik Dušan Marijan, a komesar Mirko Kljajić. Komandir druge čete bio je Slobodan Ilić, a polit, komesar Dušan Brkić, dok je u trećoj četi komandir bio Pavle Vukomanović, a komesar Alojz Vulinec.

Na inicijativu Bogdana Crnobrnje osnovan je krajem novembra 1941. god. u Brusniku prvi NOO na kotaru Pakrac. Predsjednik odbora bio je Vaso Vujanić, a članovi Stojan Lončarević, Pavao Kovačević, Pavao Bo-sanac, Stojan i Petar Kosić.

Već ranije postojali su odbori za pomoć NOP-u u selima: Budići, Popovei, Koturići, Grđevica, Jakovac, Rogulje i Branešci.

U oktobru 1941. god. osnovan je odbor za pomoć NOP-u u selima Donji i Srednji Grahovljani, a u novembru u Kukunjevcu i Kusionjama.

Vlasti NDH nastojale su na području pokračkog kotara, na kojem je postotak srpskog stanovništva prelazio 50%, riješiti tzv. »srpski problem«; u početku prekrštavanjem a zatim masovnim terorom — odvođenjem u logore i iseljavanjem u Srbiju. Iako je veliki dio srpskog stanovništva u Pakracu popunio formulare za prekrštavanje, gotovo nitko se nije prekrstio.

Ustaše su u drugoj polovici 1941. god. poubijale ili otjerale u logore 300 ljudi iz Pakraca, 70 iz Bučja i 6 iz Caglića.

Do masovnog uništavanja srpskih sela i življa dolazi početkom 1942. godine.

Kotar Podr. Slatina

O RAZVITKU NOP-a 1941. GOD.¹

1940. god. na kotaru Podr. Slatina nije bilo partijskih ćelija. Bilo je svega pet članova KP. Po nacionalnoj pripadnosti 4 Srbina i 1 Hrvat, a po socijalnom sastavu 1 radnik, 3 seljaka i 1 učitelj.

Na istočnom dijelu kotara djelovao je komunista Lazo Tihomirović Baia, učitelj u Slat. Drenovcu, koji je bio povezan s KK KPH Našice.

Na zapadnom dijelu kotara bila su četiri člana KP, i to u selu Bistrici: Glišo Arbutina, Pero Dragojević, Franjo Sertić i Đuro Radanović. Oni su s članovima KP sela Cabune i Levinovca (kotar Virovitica) sačinjavali partijsku ćeliju. Sekretar ćelije bio je Albert Landsman iz sela Cabune. Članovi su bili Stjepan Miler iz Cabune, a Mirko Fiket i Janko Seketa iz Levinovca. Ćelija je formirana sredinom 1940. godine. Početkom 1941. god. ćelija je imala osam članova i devetnaest kandidata. Postojao je i veći broj simpatizera. U ćeliji su bila tri Hrvata, tri Srbina i dva Nijemca. Četvorica su bili radnici, trojica seljaci i jedan obrtnik.

Proučavajući legalnu i ilegalnu štampu, kao i časopise i brošure (Srp i čekić, Proleter, Hrvatski put, Pregled, Radnik, Slobodna riječ, Dvanaest uslova za boljševizaciju Partije, Umovanje zdravog razuma), nastojalo se podići ideološko-politički nivo članova. Ilegalni materijali dijeljeni su i simpatizerima. Partijska ćelija Bistrica—Cabuna politički je djelovala među stanovništvom Podravske Slatine i sela: Cabune, Levinovca, Jugovog Polja, Bistrice, Donjih Kusionja i Vraneševaca. Članovi ove partijske ćelije vodili su borbu protiv srpskih i hrvatskih šovinista.

Na sastancima sa simpatizerima članovi Partije ukazivali su na težak položaj Kraljevine Jugoslavije i na opasnost koja joj prijeti od fašističkih sila, te na petu kolonu u kojoj su se naročito svojim neprijateljskim radom istakli pripadnici njemačke manjine.

Pristupanje Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu negativno se odrazilo na žitelje pojedinih sela. U selu Cabuni društvo »Sokol« pod utjecajem komunista organiziralo je demonstracije.

Nakon objavljivanja opće mobilizacije veći dio članova KP našao se u vojnim redovima.

¹ U pisanju materijala učestvovali: Franjo Sertić, Lazo Oljača, Lazo Stojanović, Marko Bogatić, Pero Bogatić i Glišo Arbutina.

Ubrzo poslije okupacije i stvaranja NDH članovi Partije, koji su se vratili kućama, prešli su u ilegalnost. Odmah se pristupilo sakupljanju oružja. Prikupljeno je osam pušaka, pet pištolja, izvjesna količina municije i odjeće.

Organizirane grupe simpatizera KP djelovale su u selima: Cabuni, Bistrici, Donjim Kusunjama, Gornjim Kusunjama, Levinovcu, Vraneševcima, Lisičinama, Smudama i Sekulincima.

U junu 1941. god. održan je sastanak partijske ćelije Cabuna—Bistrica u Cabuni. Pored osam članova ćelije sastanku je prisustvovao i Josip Bendak, sekretar KK Virovitica. Bendak je govorio o političkoj situaciji i o potrebi prikupljanja oružja. Poslije su održavani sastanci s kandidatima KP i simpatizerima, koji su upoznavani s političkom situacijom i smjernicama KP.

Veza partijske ćelije s KK u Virovitici oslabila je poslije ubistva sekretara KK Josipa Bendaka.

Da bi se članovi Partije zaštitili od ustaškog terora, nekima je naređeno (direktiva KK) da se učlane u Kulturbund. To su učinili Albert Landsman i Stjepan Miler, ali su i dalje izvršavali partijske zadatke.

U jesen 1941. godine, kada se doznalo da postoje prve naoružane grupe na Papuku, član KP Mirko Fiket i kandidati Đuro Škender Domobran i Pero Borotić, u suglasnosti s partijskom ćelijom, otišli su na Papuk i ušli u sastav prvih partizanskih grupa.

Prva oružana grupa na teritoriju kotara Podravska Slatina formirana je 14. VII 1941. godine na sektoru selâ Lisičine—Kuzma. Grupa je brojala pet ljudi: Jovo Kosanović, Marko Bogatić, Dušan Čakardić, Petar Stojnović i Nikola Bosanac. Do formiranja grupe došlo je na slijedeći način. Krajem mjeseca maja ustaše su otjerale u koprivnički logor »Danica« više seljaka među kojima su bila i četiri brata porodice Bogatić. Marko Bogatić je uspio s Jovom Kosanovićem pobjeći i skloniti se u šumu kod Lisičina. Pridružili su im se Dušan Čakardić iz sela Bokana te Nikola Bosanac i Petar Stojnović iz Lisičina. Grupom je rukovodio Jovo Kosanović, prijeratni organizirani četnik, te je u tom pravcu počeo usmjeravati cijelu grupu. Grupa se duže vrijeme sakrivala i nije vršila nikakve oružane akcije.

Rad na organiziranju ustanka bio je ubrzan dolaskom Laze Tihomirovića Bajе iz Srbije početkom augusta 1941. godine. Tihomirović je održao više sastanaka u selima Sekulinci, Gornji Meljani, Lisičine i Vrhovci na kojima se govorilo o pokretanju oružanog ustanka.

Ubrzo je Tihomirović stupio u dodir s članovima KP na našičkom kotaru.

15. septembra 1941. god. održan je na Papuku sastanak kojem je pored predstavnika kotara i selâ ovog područja prisustvovao i Pavle Gregorić. S područja kotara Podrav. Slatina sastanku su prisustvovali: Savo Miljanović, Petar Stojnović, Lazo Mišćević i Milan Skrobić. Među prisutnima na sastanku je bio i Petar Šljivić, ustaški konfident iz sela Potočana. On je vlastima NDH dostavio spisak imena ljudi koje je poznao. Ustaše su ubrzo pohapsile te ljude.

2. X 1941. god. upala je u selo Lisičine grupa ustaša iz Voćina i opkolila kuću Marka Bogatića. Pošto je ranije primijetio dolazak ustaša, pobjegao je iz sela zajedno s ostalim članovima Kosanovićeve grupe. Slijedećeg dana ove ustaše krenule su u Kuzmu, ali su naišli na grupu Jove Kosanovića. Došlo je do sukoba. Ustaše su se razbježale. Bio je to prvi oružani sukob na području kotara. Istoga dana do podne naišla je grupa ustaša iz Stare i Nove Krivaje koja je sa sobom vodila 14 međusobno vezanih seljaka. Tjerali su ih kao taoce da ih poubijaju, ukoliko dođe do napada. Ustaše su imale zadatak da opljačkaju i popale sela Kuzmu i Lisičine. Na putu prema selima nalazila se u zasjedi grupa Jove Kosanovića u kojoj je bilo 13 ljudi. Grupa je bila naoružana s 10 pušaka i tri mitraljeza. Ustaše su zastale kod bunara Alaginac da se odmore. Seljaci-taoci stajali su kraj potoka. Iznenadna vatra Jovine grupe unijela je zabunu među ustaše, pa su se morali povući. Seljaci-taoci bacili su se u potocić. Samo je jedan od njih lakše ranjen u leđa, jer su ustaše počele pucati po njima. Kada su se ustaše povukle, seljaci su bili oslobođeni. Nakon kraće stanke ustaše su pokušale ponovno da izvrše juriš, ali su bili odbijeni. Ubrzo se grupi Jove Kosanovića pridružio Nikola Miljanović Karaula sa još tri seljaka koji su čuli pucnjavu i odmah se uputili na mjesto borbe. Karaula je donio jedan puškomitraljez. Seljaci su bili naoružani puškama. Ustaše su pokušale da opkoljavanjem obuhvate grupu i da je unište. Međutim, i ovoga puta su se morali povući, jer su naišli na još jači otpor. Prilikom ovog napada ubijen je talac Savo Mihajlović iz Stare Krivaje. Borba s ustašama trajala je oko šest sati. Ustaše su imale dva mrtva i jednog ranjenog. Zarobljene su dvije vojničke puške i nešto municije. U bici kod Alagince učestvovali su: Marko Bogatić, Jovo Kosanović, Nikola Miljanović Karaula, Petar Stojnović, Dušan Čakardić, Nikola Bosanac, Čedo Todorović, Stojan Sakić, Rade Todorović, Rade Sakić, Branko Jorgić, Petar Bogatić, Milan Trbojević, Gavro Starjaš, Đuro Jorgić i Đuro Ratić.

Poslije borbe kod Alagince Milan Trbojević, Gavro Starjaš i Čedo Todorović otišli su u Srbiju. Jedan dio seljaka vratio se kućama, a Jovina grupa je ostala i dalje u šumi.

20. XI 1941. god. došli su u Lisičine Jovan Zec Jole i Dušan Marijan Zuco. Slijedećeg dana održali su sastanak s užom grupom ljudi. Govorili su o oružanom ustanku koji je povelu KP, o potrebi prikupljanja oružja i ostalog materijala. 23. XI 1941. godine Dušan Marijan i Jovan Zec povelu su grupu Jove Kosanovića na Ravnu goru da je povežu s oružanom grupom s područja kotara Pakrac. Međutim, Jovo se sa svojom grupom odvojio i vratio u šumu kod Lisičina.

Noću 20/21. XI 1941. god. partizanska grupa koja je nosila naziv Papučko-krndijski odred napala je Slatinski Drenovac. U akciji je učestvovalo 15 boraca i oko stotinu naoružanih seljaka iz okolnih sela. U SI. Drenovcu nalazio se veći broj naoružanih ustaša i žandara. U borbi je ubijen ustaški tabornik Josip Petin. Zarobljen je veći broj vojničkih pušaka, bombi i municije, te odjeće i ostalog materijala.

U akciji na SI. Drenovac učestvovali su: Slobodan Ilić Čiča, Lazo Tihomirović Baja, Lazo Oljača, Pavle Vukomanović Stipe, Dušan Brkić, Đuro Vukadinović, Uroš Branašec, Lazo Kovačević, Gojko Kovačević, Duka Skender i drugi.

Krajem novembra 1941. god. došao je u selo Lisičine član KP Mirko Fiket, Hrvat iz Levinovca, da uspostavi vezu s partizanima. Naime, Fiket je po partijskom zadatku trebao da pronađe Jovinu grupu i da je poveže s partizanskim grupama na Psunju. Jovo Kosanović je namjeravao M. Fiketa likvidirati, ali su se tome suprotstavili Petar Stojnović i Nikola Miljanović Karaula.

12. decembra upale su ustaše u selo Lisičine te zapalile kuću Marka Bogatića, Petra Stojnovića i Steve Lazarca, a njihove porodice, kao i porodice Bože Jorgića i Stojana Dobrojevića otjerali u logor gdje su ih ubili.

Ubrzo poslije napada na SI. Drenovac došlo je do formiranja Papučko-krndijskog odreda. Odred se sastojao iz dva voda. Svaki vod je imao dvije desetine. Kratko vrijeme dužnost komandira Odreda vršio je Krsto Jovanović, a zatim Đuro Vukadinović koga je zamijenio Slobodan Ilić Čiča. Dužnost komesara Odreda vršio je Dušan Brkić. Komandiri vodova bili su Jovan Marinković i Stanko Radovanović, a desetari Marko Marinković, Lazo Oljača, Đuro Mesić i Lazo Kovačević.

Odred je noću 1. na 2. XII 1941. god. izvršio napad na Općinu Bektež. Razoružano je 8 redara, a općinska zgrada zapaljena.

Neposredno nakon uspostave NDH ustaše su se okomile ne samo na komuniste nego su istovremeno terorizirali Srbe i Jevreje. Naročito su se okomili na stanovništvo brdskih sela: Gornjih Meljana, Sekulinaca, **Ceralija**, Smuđa, Voćina i Lisičina. Samo do kraja 1941. god. u logore je protjerano oko 500 Srba, a u Srbiju je iseljeno oko 5.000 ljudi, žena i djece.

Teror ustaša nad Jevrejima bio je još žešći. Nakon kratkog vremena sve jevrejske porodice otjerane su u logore.

Ustaše su terorizirale i hrvatsko stanovništvo koje je surađivalo sa NOP-om, kao i sve one koji se nisu slagali s njihovom politikom.

Kotar Slav. Požega

O RADU KPJ 1940. i 1941. GODINE¹

Poslije Pete zemaljske konferencije KPJ održane od 19. do 23. X 1940. god. Partija na području kotara Slav. Požega pojačava politički rad, koji se odvijao ilegalno po ćelijama.

Na sastancima ćelija proučavani su slijedeći materijali: »Historija SKP(b)«, »Nacionalno pitanje«, »Razvitak društva«, »Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma«, »Mati« od M. Gorkoga, brošure Georgi Dimitrova i drugo. Pored ove literature čitana je i partijska štampa koja je u to vrijeme izlazila (»Politički vjesnik«, »Proleter« i »Srp i čekić«).

Kako je krajem 1940. god. bio zabranjen Ujedinjeni radnički savez, partijska organizacija je za agitaciono-propagandni rad koristila razna društva, naročito radničko kultumo-prosvjetno društvo »Kultura« i sportski klub »Radnički«. Partija je rukovođila radom tih društava preko svojih članova i skojevaca. Tu su držana i predavanja iz teorije marksizma, kao i o političkoj situaciji.

Članovi KP djelovali su i u ostalim društvenim organizacijama kao npr. u »Seljačkoj slogi« i »Seljačkom kolu«. U nekim mjestima ove su organizacije osnivane inicijativom članova KP.

Utjecaj članova Partije bio je naročito jak u selima Dubokoj, Jasiku, Milan Lugu i Slobošćini. Tu su seoski knezovi birani iz redova članova KP, kandidata i simpatizera. Članovi Partije i simpatizeri birani su i u organe vlasti. Tako su u općinskim poglavarstvima Bektež i Požega Vanjska odbornici bili i neki članovi KP, pa je preko njih partijska organizacija imala uvid u rad tih organa. Svojim djelovanjem ona je uspjela na vrijeme razbiti i eliminirati četničke organizacije u srpskim selima Dubokoj, Sapni, Sibokovcu, Londžici i još nekima. Razbijanjem četničkih organizacija omogućeno je da se u tim selima formiraju ogranci »Seljačkog kola«. Preko organizacije »Seljačkog kola« Partija je uspjela proširiti svoj utjecaj na mnoga sela sa srpskim življem, naročito u Slobošćini i Dubokoj. U Slobošćini su komunisti uspješno djelovali preko čitaonice koja je osnovana 1939. god. Ona je bila snabdjevena naprednom literaturom koju su čitali ne samo komunisti već i drugi stanovnici sela.

¹ U pisanju materijala učestvovali: Zvonko Brkić, Franjo Višinger, Dužan Puač Dako, Miodrag Bjelić, Milan Puač, Boro Novaković, Ilija Rikanović i Stanko Radovanović.

U selima su pisane parole, bacani leci, koje je izdavao CK KPH, i raskrinkavan je sporazum Cvetković-Maček.

Centar agitaciono-propagandnog rada u Slav. Požegi bilo je do 1941. god. spomenuto radničko kulturno-prosvj etno društvo »Kultura«. Te godine prostorije društva bile su zapečaćene i sva imovina zaplijenjena. Međutim, partijskoj organizaciji uspjelo je da spasi biblioteku društva. Poslije zabrane djelovanja društva rad se prenosi u sportski klub »Radnički«. Klub je imao razne sekcije u kojima su komunisti aktivno djelovali zbog čega je od strane građanstva nazivan »crveni«. Među sportskom publikom klub je bio vrlo popularan.

Radom navedenih društava rukovodili su: Josip Plovanić, Zvonko Brkić, Franjo Višinger, Nevenka Kulić, Viktor Ivičić, Stanko Radovanović, Jovo Milanović, Božo Skipalo i Antun Cuculić.

Poslije okupacije sportski klub »Radnički« bio je zabranjen, a neki članovi iz uprave kluba kao Zvonko Relić i Mato Novačić bili su uhapšeni.

Poslije zabrane URS-a Partija je s uspjehom nastavila djelovati među radništvom kroz Hrvatski radnički savez (HRS), pa je početkom 1941. god. uspjela organizirati i dva štrajka, od kojih jedan u Ljevaonici željeza, a drugi u tvrtki »Kohn«. Ove su štrajkove organizirali i vodili komunisti koji su po direktivi Partije ušli u HRS.

Vodstvo HRS-a odstranilo je iz sindikalne organizacije sve one koji su sudjelovali u štrajku, ali se na taj način i samo kompromitiralo među radnicima.

Do kraćeg zastoja u partijskom radu došlo je početkom 1941. godine. Naime, policija je uspjela otkriti jednu skojevsku grupu u gradu pa je bilo uhapšeno šest skojevaca. Na saslušanju u policiji oni su izdali i članove Kotarsko-gradskog komiteta KPH Slav. Požega (Zvonka Brkića i Pavla Kiša), koji su nakon toga morali prijeći u ilegalnost. Poslije toga prekinuta je veza sa Okružnim komitetom KPH u Osijeku. Zbog svega toga izvršena je reorganizacija Kotarsko-gradskog komiteta. Novi članovi komiteta postali su Božo Skipalo, Franjo Višinger, Antun Cuculić i Jovo Milanović.

Prekinutu partijsku vezu s Osijekom i Našicama uspostavio je Karlo Mrazović Gašpar. Početkom aprila on je održao u Požegi, u kući Zvonka Relića, jedan širi sastanak komunista kojemu je prisustvovalo 10—12 ljudi. Na sastanku se pretresao rad partijskih ćelija među narodom, a bilo je govora i o liku komunista i tadanjoj političkoj situaciji u svijetu. Raspravljalo se o oportunizmu i neaktivnosti nekih članova, kao i o potrebi jačanja veza sa selom.

Početkom 1941. god. partijska organizacija propagirala je savez Jugoslavije sa SSSR-om i javno osuđivala izdajnički režim Cvetković-Maček. Agitirajući i u selima i u gradu, komunisti su tražili novu, demokratsku vladu koja će zastupati interese naroda i braniti zemlju od fašističke agresije. Očekujući napad Njemačke i Italije na Jugoslaviju, partijska organizacija se povezuje s nižim oficirima u požeškoj kasarni (Ko-

ljom Snitkom), kao i s nekim podoficirima. Političkom aktivnošću komunisti su među narodom stvarali borbeno raspoloženje kako bi u slučaju rata mladi ljudi branili svoju zemlju.

Događaji u vezi s 27. martom primljeni su u Slav. Požegi s oduševljenjem, no bez ikakvih organiziranih manifestacija. Članovi KP i skojevci ispisali su parole »Bolje rat, nego pakt«, »Tražimo vojni javez sa SSSR-om«, »Dolje krvavi režim Cvetković-Maček« i »Tražimo puštanje svih političkih zatvorenika«. Istog dana skojevska grupa demolirala je prostorije klerofašističke organizacije Križara, u kojima su se okupljali frankovci. Tom prilikom došlo je do fizičkog sukoba između skojevaca i frankovaca.

Uslijed ratne situacije do koje je ubrzo došlo, Partija je pojačala rad u vojsci. U to vrijeme nalazio se u požeškoj kasarni i okolnim selima 43. pješadijski puk, kojega su sačinjavali uglavnom rezervisti, a tek manjim dijelom kadrovi. Nacionalni sastav puka bio je raznolik, ali su većinu u njemu činili Hrvati. Po političkoj pripadnosti u puku su bili zastupljeni simpatizeri gotovo svih stranaka. Bilo je mačkovaca, samostalnih demokrata, četnika i frankovaca. Među vojnicima bilo je također i članova Komunističke partije. Oni su vodili diskusije o tome da se naša zemlja u slučaju rata poveže sa SSSR-om, jer da se samo na taj način Jugoslavija može obraniti od fašističke najeзде. Radi toga dijeljen je vojnicima i partijski propagandni materijal.

Napad fašističkih sila na Jugoslaviju stvorio je u prvo vrijeme paniku među narodom. Odmah poslije toga Kotarsko-gradski komitet održao je sastanak na kojem je dogovoreno da se narod pozove u borbu za obranu zemlje i da se agitira za javljanje dobrovoljaca. Međutim Komanda garnizona u Slav. Požegi nije htjela primiti ni jednog dobrovoljca, niti je dala uniforme i ratnu spremu onim ljudima koje je sama pozvala pod oružje.

Već drugi dan rata predstavnici tadašnje vojne i civilne vlasti počeli su paktirati s frankovcima, kao npr. pukovnik Alfred Šimek, šef policije Ašner i drugi. Neki viši oficiri, koji su pobjegli iz Daruvara, došli su u Požegu i širili paniku među vojskom. Sve je to ojačalo pozicije prikrivenih ustaša i oni se od tada počinju slobodno kretati po gradu i pregovarati s izdajnicima.

U ovoj situaciji na sastanku Komiteta, pod rukovodstvom Josipa Plovanića, donesen je zaključak da se svi članovi Partije, osim onih koji će ostati za vezu, povuku sa vojskom u Bosnu. Onda se, naime, vjerovalo da će Sava predstavljati obrambenu liniju s koje će se neprijateljskim trupama pružiti odlučan otpor. U tom smislu bila je donesena i odluka da se svi komunisti i simpatizeri naoružaju kako bi se mogli boriti prilikom povlačenja.

Ustaše, predvođeni kasnijim logornikom Krešom Kišpatićem, liječnikom Ivanom Koščakom i sucem Dragutinom Đurićem, preuzimaju 10. IV 1941. god. uz pomoć Hrvatske građanske zaštite svu vlast u gradu.

Političke prilike na kotaru nakon uspostave NDH

Najjače političke stranke u požeškom kotaru bile su uoči rata Hrvatska seljačka stranka i Samostalna demokratska stranka. Prva je pretežno obuhvaćala hrvatsko, a druga srpsko stanovništvo. Samostalna demokratska stranka se raspala, a kotarsko rukovodstvo HSS-a očekuje direktive od vodstva stranke iz Zagreba. Vijest preko radija, kojom je Maček preporučio suradnju s ustašama, stvorila je zabunu u redovima HSS-a i u prvo vrijeme protumačena je kao ustaška izmišljotina.

Pošto je uspostavljena NDH, ustaše su odmah proglasile Srbe neprijateljima hrvatskog naroda.

U danima zabune u HSS-u uspjelo je frankovačkim elementima pridobiti neke istaknutije članove HSS-a kao Antuna Novakovića iz Alilovaca, Antuna Matošića iz Kaptola, braću Starčevića iz Jakšića i Ivana Vrgoča iz Sesveta. Braća Starčevići iz Jakšića priklanjaju se ustaškom pokretu i postaju njegovi glavni organizatori u selu Cerovcu, gdje za ustaški pokret pridobivaju Leontića, Šolića i Franetiće, u Šumanoveu Blaževića i u Rajsavcu braću Franc. U isto vrijeme predsjednik kotarskog odbora HSS-a Sebastijan Lehner pristupa Njemačkoj narodnoj skupini u NDH i povlači više ljudi za sobom, a njegov sin odlazi u Njemačku momčad.

Situacija je bila ista i u ostalim općinama gdje su istaknuti članovi HSS-a pristupili ustaškom pokretu. To je dovelo do previranja unutar HSS-a. U bekteškoj općini pod rukovodstvom Lukačevića, u ruševačkoj Uljatovskog, Josipovića i Buturca, u brestovačkoj pod rukovodstvom Antuna Vičića i Marka Tusa, a u biškupačkoj Pavlovića, stvarane su ustaške organizacije, koje su nad Srbima i Jevrejima izvršile niz zločina. Manji broj rukovodilaca HSS-a povukao se i pasivizirao (Stjepan Hrust u Pleternici). Rukovodioci HSS-a u kutjevačkoj općini takvim držanjem utjecali su i na članstvo, tako da se gotovo nitko nije priključio ustaškom pokretu.

Razoružanjem jugoslavenske vojske, oduzimanjem oružja od naroda, razbijanjem HSS-a i pridobivanjem istaknutih rukovodilaca HSS-a uspjelo je ustašama da brzo uspostave svoju vlast.

Teror koji je zavladao poslije preuzimanja vlasti, progoni Jevreja, Srba, pa i Hrvata, te zločini, ubistva i pljačke koji su slijedili iza toga, već su ljeti 1941. god. stvorili negodovanja kod svih poštenih Hrvata, pa su otvoreno kritizirali i izražavali svoj revolt protiv ustaškog nasilja. Zbog toga su ustaše uhapsile Miju Drkulca, Antuna Bradića, Stajduhara i još neke članove HSS-a. Ovakvim svojim postupcima ustaški pokret se brzo kompromitirao u očima hrvatskog življa. Najbolje prikazuje tu situaciju slučaj s hapšenjem Antuna Bradića iz Ugaraka, kojega su ustaše na traženje naroda morale pustiti iz zatvora.

Daljnji pritisak na funkcionere HSS-a da prihvate ustaške dužnosti nije donio željenih rezultata. Sve što su ustaše postigle, postigle su u početku.

Kao i u ostalim krajevima Hrvatske tako se i u Slav. Požegi i okolici osnivaju organizacije Njemačke narodne skupine u kojima nisu bili samo

Nijemci, već i izvjestan broj pripadnika drugih nacionalnosti koji su mislili da će se na taj način spasiti od ustaškog terora.

Glavni rukovodilac Njemačke narodne skupine u Slav. Požegi bio je Josip Miler, umirovljeni financijski činovnik. Njega je na tom položaju naslijedio 1943. god. trgovac Antun Lohner. Vojnom organizacijom Skupine rukovodili su Eugen Franc, mehaničar, i Berto Flajsig, inženjer. Kako je Skupina nastojala da organizira i omladinu te da je odgoji u nacističkom duhu, to su postojale unutar nje i posebne omladinske organizacije, kojima su u Požegi rukovodili Josip Mauzner i Hilda Kraft. U Skupini su se još isticali Fric Hegediš, koji je bio njemački špijun, i šumar Hanzl.

S Njemačkom narodnom skupinom bilo je povezano »Udruženje prijatelja Njemačke«, koje je još prije okupacije priređivalo i organiziralo profašistička predavanja i sastanke.

Kada su ustaše došle na vlast uz pomoć Zaštite, odmah su počeli, služeći se svim sredstvima, vršiti teror nad nezaštićenim stanovništvom. Tek što je preko radija 10. aprila objavljeno osnivanje Nezavisne Države Hrvatske, ustaše su pohapsile četničke rukovodioce Ljubomira Jovanovića i Ivana Trdića. Oni su noću izvedeni iz svojih kuća, užetima vezani za telegrafske stupove i ubijeni, jedan kod sela Vidovaca, a drugi kod Drškovaca. U gradu su osvanuli plakati kojima su ustaše objavile da preuzimaju vlast i da svi ljudi pod prijetnjom smrtne kazne moraju predati oružje. To su bili prvi nagovještaji smrti koja je slijedila svakog dana. Po ulicama su se kretali ljudi naoružani puškama i s trakama oko ruku.

Glavni organizatori pokolja kojeg su ustaše vršile nad srpskim stanovništvom bili su zubotehničar Krešo Kišpatić (ustaški logornik), postolar Ivan Krovski, brijač Branko Krovski, namještenik Zagrebačke nadbiskupije Drago Grladinović, gostioničar Ivan Kajzer, umirovljeni finane Ivan Perić, trgovac Hanzil i vozač Miočević. Osim ovih u vršenju zločina isticali su se sudac Dragutin Đurić, advokat Julije Radočaj, sudac dr Vlado Kovačević, profesor Ivo Petričević, liječnik Ivan Koščak, učitelj Ivan Srđak i sreski činovnik Ivan Butković.

12. aprila 1941. ustaše su pohapsile sve one za koje su sumnjali da su napredni. Tako su uhapsili i oko 30 članova Partije i skojevaca koje su nemilosrdno tukli da bi iznudili od njih priznanje o njihovom članstvu u Partiji.

Istog dana ustaše su otišle u Kantrovce gdje su skupili sve seljake i tražili od njih da donesu oružje. Uplašeni seljaci počeli su predavati oružje. Ustaše su ipak uhapsile i odvele sa sobom 12 ljudi. U zatvoru su ih tukli i mučili, vezali ih žicom i pobili u noći od 12. na 13. aprila 1941. god. kod Kirovog mlina na periferiji Požege.

Iste noći ustaše su uhapsile još oko 40 građana za koje su znali da su bili članovi URS-a ili su se pak isticali kao pobornici jugoslavenstva. Njih su u zatvoru mučili, tako da su dvojica i umrla.

U vrlo kratkom vremenu ustaše su pohapsile preko 300 članova Partije, skojevaca i simpatizera. Neke Srbe ustaše su protjerivale odmah u Srbiju, a druge su opet tjerali iz grada. Istovremeno obilaze kamionima sela, hapse i ubijaju nevine ljude. U Sovskom Dolu ubili su šest osoba.

Iz sela oko Striježevice odveli su 32 čovjeka koje su neko vrijeme uposlili u šumi, a zatim ih pobili. Kraj Lučinaca u šumi strijeljaju devet ljudi. U Zigerovcima hapse sedam ljudi i strijeljaju ih u Kninovačkoj šumi. Iz Velike su otjerali u logor šest ljudi koji se više nisu vratili kućama. Osim toga pozivali su mnoge seljake iz okolnih sela u Požegu, a zatim ih ubijali po obližnjim šumama.

Poslije pojedinačnih zločina prešlo se u vezi sa zakonima o čistoći arijske krvi na masovno likvidiranje Jevreja. Srbi su morali nositi na rukavima bijele trake s natpisom »pravoslavac«, a Jevreji žute s natpisom »Židov«. Tako žigosane i ponižene pokušali su ih odvojiti od Hrvata. U svim jevrejskim i srpskim radnjama postavljeni su ustaški povjerenici, koji su kasnije te radnje i prisvojili. Oko 50 obitelji deportirano je u logor Jasenovac. Njihova imovina bila je opljačkana. Srbi su u početku mogli da se isele u Srbiju uz veliku otkupninu. Tako su se iselile obitelji Barbulović, Grujić, Magarašević, Stojanović, Vlahović, Košić i druge. Pred sam polazak ustaše su ubile Nikolu Barbulovića.

U ljeto 1941. god. ustaše su osudile na smrt preko 40 ljudi.

Na Glisu je ljeti 1941. osnovan sabirni logor za Slovence koje su Nijemci iselili iz okolice Maribora. U logoru ih je bilo oko 3.000. Dva mjeseca kasnije ti Slovenci su raseljeni po Bosni i Slavoniji. Poslije toga u ovaj logor internirani su i Srbi.

Krajem juna 1941. god. u ustaški logor u Slav. Požegi dotjerana je jedna grupa Srba sa područja planine Ozren. U grupi je bilo 400—500 ljudi. Stražu u logoru držale su ustaše, pripadnici tzv. Stirove bojne. Kada je grupa Srba dovedena u logor, potrčale su ustaše, pa i žene, te su počeli zlostavljati dovedeni narod udarajući ga kundacima, cjepanicama, motikama i užadi namočenom u vodu. Tjerali su uhapšene da pjevaju četničke pjesme i vrijeđali ih najtežim uvredama. Ovo zlostavljanje trajalo je oko pola sata. Nakon toga ustaše su napravile dvored na ulazu u jednu veliku baraku te kroz taj prolaz tjerali uhapšene i udarali ih. Kada su ljudi bili satjerani u baraku, ustaše su postavile na ulaz dva mitraljeza i počeli pucati. Pucnjava je trajala najmanje pola sata. Jedan od zatvorenika, teško ranjen u želudac, iskočio je kroz prozor barake, nekoliko se puta okrenuo u mjestu i pao upravo pred noge ustaše Franje Speharta. Ostale ustaše su se tome nasmijale i povikale da mu je mogao skočiti na glavu te da Stir daje činove kojekakvim babama. Na to je Spehart pograbio sjekiru i udarcima po glavi dotukao ranjenog zatvorenika.

Poslije pucnjave netko je predložio da bi trebalo likvidirati preživjele. Javilo se njih nekoliko, a među njima i Spehart. On je kasnije pričao da je u baraci bila gomila leševa. Ustaše su u toj gomili tražili ranjene i kada bi kojega našli, ubijali bi ga udarcem sjekire po glavi. Na taj način ubio je samo Spehart 30—40 ljudi. Nakon toga ustaše su prisilile zatvorenike iz ostalih baraka da pokopaju ubijene.

Organizaciono stanje KPJ i SKOJ-a početkom 19⁴¹. godine

Partijska organizacija na području bivšeg kotara Slav. Požega brojala je početkom 1941. god. 11 ćelija u kojima je bilo 68 članova Partije i 79 kandidata.

Partijskim ćelijama rukovodio je Kotarsko-gradski komitet KPJ u Slav. Požegi koji je imao sedam članova; šestorica su po nacionalnosti bili Hrvati, a jedan Srbin. Po socijalnom sastavu trojica su bili radnici, trojica intelektualci, a jedan namještenik. Sekretar Kotarsko-gradskog komiteta bio je Josip Plovanić.

Na istočnom dijelu kotara djelovao je i Općinski komitet KPJ Duboka-Jasik, koji se sastojao od tri člana. Dvojica su bili Hrvati, a jedan Srbin. Sva trojica su bili radnici. Sekretar Komiteta bio je Stanko Radovanović.

Nacionalni sastav članstva KPJ na području požeškog kotara izgledao je ovako: od 68 članova 46 su bili Hrvati, 20 Srbi, a 2 Mađari. Po socijalnom sastavu 33 su bili radnici, 23 seljaci, 6 namještenici, 4 intelektualci, 1 student i 1 đak. Među kandidatima 34 su bili Hrvati, a 45 Srbi. Po socijalnom sastavu bilo je 30 radnika i 49 seljaka.

Na istočnom dijelu kotara bile su dvije partijske ćelije, i to jedna u Dubokoj, a druga u Jasiku. U ovim ćelijama bili su komunisti i iz okolnih sela: Jurkovca, Milanluga i Ljeskovice. U obje ćelije bilo je 13 članova od kojih su 10 bili Hrvati, a 3 Srbi. Po socijalnom sastavu petorica su bili radnici, a osmorica seljaci. Pored članova u ćelijama je bilo 3 kandidata od kojih su dvojica bili seljaci, a jedan namještenik. Sva trojica bili su Hrvati.

U Vidovcima je ćelija također imala tri člana. Svi su bili Hrvati, a po socijalnom sastavu radnici.

U Vidovcima je također postojala i kandidatska grupa od dva kandidata. Obadvojica su bili Hrvati, a po socijalnom sastavu seljaci.

Za sela Aleksandrovac i Krivaj postojala je zajednička partijska ćelija od pet članova te kandidatska grupa koja je brojala četiri kandidata. Od članova KP trojica su bili Hrvati, a dvojica Srbi. Po socijalnom sastavu četvorica su bili seljaci, a jedan radnik. Među kandidatima dvojica su bili Hrvati, a dvojica Srbi. Sva četvorica bili su seljaci.

U Ugarcima je partijska ćelija imala tri člana i dva kandidata, članovi su po nacionalnosti bili Hrvati, a po zanimanju seljaci, dok su kandidati po nacionalnosti bili Hrvati, a po socijalnom sastavu radnici.

U Pleternici, drugom po veličini mjestu u požeškom kotaru, partijska ćelija imala je šest članova, a kandidatska grupa četiri člana. Od članova KP četvorica su bili Hrvati, a dvojica Srbi. Po socijalnom sastavu trojica su bili radnici, a trojica seljaci. Među kandidatima dvojica su bili Hrvati, jedan Srbin i jedan Mađar. Dvojica su bili radnici, a dvojica seljaci.

Za sela Sulkovce i Ratkovicu postojala je jedna partijska ćelija od četiri člana. Sva četvorica bili su radnici, a po nacionalnosti dvojica Hrvati, a dvojica Srbi.

U Slobošćini je partijska ćelija brojala šest ćlanova, a kandidatska grupa devet ćlanova. Meću ćlanovima KP petorica su bili Srbi, a jedan Hrvat. Od njih su trojica bili radnici, jedan seljak, jedan đak i jedan intelektualac. Osmorica kandidata su bili Srbi i jedan Hrvat. Po socijalnom sastavu sedmorica su bili seljaci, a dvojica radnici.

Tri ćlana imala je partijska ćelija u Venju. Sva trojica su bili Hrvati, a po socijalnom sastavu radnici.

U Vetovu je partijska ćelija imala ćetiri ćlana i tri kandidata. Ćlanovi KP bili su radnici. Dvojica su Hrvati, a dvojica Srbi. Od kandidata dvojica su bili Hrvati, a jedan Sribin. Po zanimanju svi su bili radnici.

Partijska ćelija za sela Mihaljevce i Trenkovo brojala je ćetiri ćlana i dva kandidata. Od ćlanova KP trojica su bili Hrvati i jedan Sribin. Dvojica su bili radnici, a dvojica seljaci. Oba kandidata bili su Hrvati i radnici.

Osim ovih partijskih ćelija postojale su i u Slav. Požegi ćelije u kojima je bilo 14 ćlanova KP od kojih su devet bili Hrvati, trojica Srbi i dvojica Mađari. Po socijalnom sastavu bilo je pet namješćenika, pet radnika, tri intelektualca i jedan student. Kandidata za ćlanove KPJ u Slav. Požegi bilo je 37.

Skojevske grupe postojale su u Slav. Požegi, Pleternici, Slobošćini te jedna za sela Mihaljevce i Trenkovo.

U Slav. Požegi djelovale su ćetiri skojevske grupe, od kojih je jedna po sastavu bila radnića, jedna seljaća, a dvije đaće. Jedna đaća grupa bila je sastavljena od ućenika Gimnazije, a druga od ućenika Poljoprivredne škole (Ratarnice). Skojevacu je u Slav. Požegi bilo 28, od toga 20 Hrvata, 6 Srba te po jedan Poljak i Rus. Radnika je bilo 10, seljaka 9, đaka 6 i studenata 3.

Skojevska grupa u Pleternici sastojala se od devet ćlanova. Po nacionalnoj pripadnosti šestorica su bili Hrvati, a trojica Srbi. Po socijalnom sastavu dvojica su bili radnici, dvojica seljaci i petorica đaci.

U Slobošćini je skojevska grupa imala pet ćlanova. Ćetvorica od njih bili su seljaci, a jedan đak. Svi su po nacionalnosti bili Srbi.

Skojevska grupa za sela Mihaljevce i Trenkovo brojala je tri ćlana. Sva trojica bili su Hrvati. Po socijalnom sastavu bila su dva seljaka i jedan đak.

Neposredno poslije Proglasa CK KPJ od 22. VI 1941. god. o dizanju oružanog ustanka dolazi u Slavoniju ćlan CK KPH Pavle Gregorić. On vrši pripreme za dizanje oružanog ustanka. Međusobno povezuje partijske organizacije kotara i daje direktive partijskim rukovodiocima. U tu svrhu održani su partijski sastanci u Slobošćini, Dubokoj i Požegi, na kojima ćlanovi Partije dobivaju zadatke da rade na skupljanju oružja, municije, vojnićeke opreme potrebne za oružanu borbu; okupljanju rodoljuba koji su voljni aktivno učestvovati u oružanom otporu protiv okupatora i NDH i učvršćivanju bratstva i jedinstva.

U selima požeškog kotara već je ranije postojao organizirani partijski rad kojim su rukovodili Stanko Radovanović, Jovo Milanović i Boro Novaković. Iako su partijske ćelije u selima također bile dobrim dijelom razbijene, mnogi komunisti bili pohapšeni, neki protjerani u Srbiju, neki

ostali u njemačkom zarobljeništvu, ćelije su se ipak uspjele srediti i izvršiti najosnovnije političke pripreme za dizanje ustanka. Narodu je sugerirano da okupatoru ne predaje žito, da sakriva stoku, da ne plaća porez, da se ne odaziva na javne radove, te da ne odlazi na rad u Njemačku. Poslije Proglasa CK KPJ i dolaska Pavla Gregorića u ovaj kraj pristupilo se organiziranju oružanih grupa.

Radi neposrednijeg rukovođenja ustankom u početku je teritorij požeškog kotara podijeljen na istočni i zapadni dio. Istočni dio kotara obuhvaćao je Krndiju i istočni dio Papuka, a zapadni dio zapadni dio Papuka, Psunj, Babju goru sa sektorima Striježevica, Kruševa, Gornjih Vrhovaca i Zvečeva. Blagoje Gerdijan Balja i Jovo Milanović Crnja dobili su zadatak da formiraju oružane grupe na zapadnom dijelu kotara. Takav zadatak na istočnom dijelu kotara dobio je Stanko Radovanović Udar-
nik, koji formira oružanu grupu od osam članova Partije i vanpartijaca. Grupa je bila naoružana sa nekoliko pušaka i bombi. U prvo vrijeme održavala je sa simpatizerima sastanke, izvodila diverzantske, propagandne i druge akcije. Kasnije ulazi u sastav Papučko-krndijskog odreda.²

Djelovanje prvih oružanih grupa sastojalo se u uništavanju telefonskih veza na linijama Slav. Požega—Našice, Slav. Požega—Nova Gradiška i Slav. Požega—Pakrac te postavljanju čavala i stakla na glavne ceste radi onesposobljavanja njemačkih vojnih motornih vozila. Ove oružane grupe u svim akcijama pomagali su seljaci koji su danju obradivali svoju zemlju, a noću sudjelovali u akcijama partizanskih grupa.

Prve akcije oružanih grupa imale su vrlo pozitivan politički učinak u narodu koji je kroz te akcije spoznao da je moguće oduprijeti se neprijatelju, osjećao se sigurniji, a svaku takvu akciju popularizirao i uvećao. Tim akcijama stvoreni su povoljni uvjeti za dizanje i proširivanje narodnog ustanka većih razmjera. Pavle Gregorić, pored održavanja sastanaka s partijskim organizacijama, održavao je sastanke sa grupom saradnika u pojedinim selima.

Da bi se moglo pristupiti izvođenju većih akcija, bile su potrebne veće jedinice. Zbog toga je Pavle Gregorić formirao Papučko-krndijski odred u kojeg su ušle partizanske grupe iz Duboke, Orahovice i sa područja Podr. Šlatine.³

Prva akcija Odreda bila je napad na Zandarmerijsku stanicu u Slatinskom Drenovcu noću između 20. i 21. XI 1941. U toj akciji su pored partizana sudjelovali i seljaci iz Suhe Mlake, Pušine, Prekoračana, Gornjih Vrhovaca i Kantrovaca.

Drugu akciju Odred je izveo noću između 1. i 2. XII 1941. na Općinu u selu Bektež. Partijske ćelije Duboka i Jasik izvršile su sve pripreme za napad. U akciji je sudjelovalo i 40 seljaka iz sela: Gradište, Duboka, Jasik, Sibokovac, Latinovac, Vukojevac, Jurkovac i Ivanovac. Do borbe nije došlo. Seoska straža, osjećajući svoju slabost, predala se. Zaplijenjeno je 10 pušaka, 20 ručnih bombi i 400 metaka. Zgrada općine i općinska arhiva zapaljene su.

² Ova partizanska grupa priključila se 24. X 1941. god. Papučko-krndijskom odredu.
³ Odred je formiran 17. X 1941. god.

Ova akcija imala je veliki moralno-politički utjecaj na stanovništvo. Pravoslavni se živalj prestao odazivati pozivima na prekrštavanje. Narod je prestao bježati iz svojih sela u Srbiju, a u slučaju opasnosti sklanjao se u šume, odakle se vraćao kada bi opasnost minula. U narodu se pričalo o velikim partizanskim snagama i uspjesima; oni su čak uveličavani, što je sve doprinosilo dizanju morala naroda i jačanju autoriteta NOP-a.

Ustaše su 30. XI 1941. god. poduzele represivne mjere s ciljem da podignu vlastiti moral i da terorom odvrte narod od NOP-a. U okolnim selima pohapsili su sve sumnjive osobe, a oko 200 ljudi iz Duboke. Latinovca, Sibokovca, Šapne i drugih sela istočnog dijela kotara otjerali su u logore. Tom prilikom ubijeno je oko 20 ljudi.

Istovremeno je na zapadnom dijelu požeškog kotara djelovala oružana grupa Dušana Puača Dake, koja se za svaku veću akciju udruživala sa Psunjskom grupom.

Ova grupa izvršila je prvu akciju u noći 16. oktobra na selo Poljansku. U akciji je učestvovalo 11 ljudi naoružanih s pet vojničkih i šest lovačkih pušaka, tri pištolja i sedam ručnih bombi. Poljanska je imala posadu od 25 ustaša i predstavljala je najsjevernije ustaško uporište u Požeškoj kotlini. Kao ustaška predstraža ovo selo bilo je istureno među planinska sela u kojima se intenzivno radilo na pripremanju ustanka. Zbog toga je ovo uporište imalo posebnu važnost za ustaše. Cilj akcije na Poljansku bio je da se likvidiranjem ustaške posade dođe do oružja i municije, te da se neprijateljska uporišta potisnu što dalje od Papuka radi stvaranja slobodnog teritorija.

Zbog loše pripreme akcija je slabo uspjela. Cijela partizanska grupa prišla je selu s jedne strane i pripucala na ustaše, koji su odmah, ne prihvaćajući borbu, pobjegli u Biškupce. Zarobljena su samo dva ustaše s jednom puškom i 60 metaka. Iako akcija nije u potpunosti uspjela, ona je zaplašila ustaše te se nisu više usuđivali osnivati uporišta isturena daleko od glavnih komunikacija i u blizini šume. Protjerivanje ustaša iz Poljanske podiglo je moral naroda obližnjih sela, naročito Srba u tom dijelu kotara.

Poslije ove akcije počelo se s još aktivnijim održavanjem sastanaka na kojima su govorili Blagoje Gerdijan Balja, Jovo Milanović Crnja i Boro Novaković Popaj. Odbori iz Sloboštine i okolnih sela povezuju se s partizanskom grupom Dušana Puača.

Poslije prvih partizanskih uspjeha odbori za pomoć svakodnevno su prikupljali hranu za partizanske grupe i s uspjehom djelovali među narodom. Tumačili su narodu da se ne odaziva u neprijateljsku vojsku, već da stupa u redove partizanskih jedinica, a hranu neka sakriva da ne bi pala u ruke okupatoru.

U novembru 1941. grupa Dušana Puača prebacila se na Ravnu goru gdje se povezala sa psunjskom partizanskom grupom radi priprema za zajedničku akciju na selo Bučje. Napad na ovo mjesto izvršen je noću 10. XI 1941. god. i uspio je.

Grupa Dušana Puača izvela je 12. XI 1941. napad na Kamenski Vučjak, odnosno na tzv. »leštat« kod Kamenskog Vučjaka. »Leštat« je napao

Dušan Puač s još četiri borca, a istovremeno je Dušan Majstorović zajedno sa šest ljudi napao domobransku stražu kod mosta preko Orljave u blizini sela Orljavac.

Na »leštatu« u Kamenskom Vučjaku nalazio se glavni magazin Brodske imovne općine koja se bavila eksploatacijom šuma toga kraja. Partizani su, došavši u blizinu objekta napada, prvo presjekli telefonske veze s Kamenskom i Pakracom, a zatim je izvršen prepad na lugare i čuvare koji su se odmah predali. Zaplijenjene su u toj akciji dvije vojničke puške, 200 metaka i veća količina živežnih namirnica. Jedan dio namirnica partizanska grupa je zadržala za svoje potrebe, a drugi dio je podijeljen narodu. Cilj akcije, da se neprijatelju onemogući izvlačenje šumskih bogatstava iz toga kraja, bio je također postignut.

Akcija na orljavački most bila je još značajnija. U njoj je zaplijenjeno šest vojničkih pušaka, 600 metaka i deset ručnih bombi. Obje akcije izvršili su partizani bez ikakvih gubitaka. One su znatno podigle moral naroda.

15. XI 1941. god. papučka partizanska grupa Dušana Puača nonovo je izvršila napad na »leštat« i na Zvečevo. Razoružani su i čuvari i lugari ne pruživši otpor. Zaplijenjene su četiri vojničke puške i dva radio-aparata. Cilj ove akcije također je bio da se prekinu šumski radovi na Papuku i Ravnoj gori. Akcija je u tom pogledu potpuno uspjela, jer je drugi dan 600 radnika napustilo radilišta, a neki od njih stupili su u partizane. Akciju na Zvečevo i »leštat« pomagali su mještani, radnici iz Zvečeva, koji su ujedno obavještavali partizane o dopremi robe u magazine i o kretanju ustaških patrola i jedinica.

U noći između 26. i 27. XI 1941. god. borci Psunjske i Papučke partizanske grupe izvršili su napad na neprijateljsko uporište Kamensko. Sve potrebne podatke za napad pripremili su Jovo Milanović Crnja, sekretar Kotarskog komiteta KPH Slav. Požega, i Dušan Puač. U napadu je sudjelovalo oko 40 partizana naoružanih puškama, ručnim bombama i jednim mitraljezom. Prije napada postavljene su zasjede u pravcu Slav. Požege i Pakraca odakle su neprijatelju mogla stići pojačanja. Zasjede su držali seljaci. Tačno u 24 sata počeo je napad. Čim je žandarmerijski stražar primijetio partizane, otvorio je vatru, a za njim i ostali žandari iz zgrade žandarmerijske stanice. Partizani su jurišom prodrli u dvorište gdje se borba nastavila. Kako je noć bila vrlo tamna, to je pomoglo žandarima da se probiju bez većih gubitaka. Ubijen je jedan žandar i ranjen jedan član Hrvatske seljačke zaštite. U borbi je poginuo i partizan Dušan Radulović iz Bodegraja. Poslije borbe nastavljeno je razoružavanje Zaštite i spaljivanje žandarmerijske arhive. Zaplijenjeno je osam vojničkih i deset civilnih pušaka, 1.500 metaka i 60 ručnih bombi. Ova akcija imala je na cijelom požeškom kotaru jak moralni i politički utjecaj.

Petranovićeva ustaška bojna vrši pripreme za borbu protiv zapadne partizanske grupe. Veće jedinice Nijemaca, ustaša i domobrana dolaze u srpska sela, pljačkaju, hvataju Srbe i otpremaju ih u logore Jasenovac i Stara Gradiška, odakle se više ne vraćaju.

27. XII 1941. god., na osnovu informacije da će ustaše prevoziti autobusom iz Pakraca u Slav. Požegu na sud jednog učitelja koji je radio

na dizanju ustanka, postavljena je u Bogazu više Kamenskog zasjeda koja je zaustavila autobus. Kada je autobus stao na jednom mostu, iz njega su počeli pucati žandari i ubili partizana Zvonka Svajcera Koljku. Poslije kraće borbe žandari su se uspjeli probiti u pravcu Kamenskog. U autobusu se nije nalazio spomenuti učitelj. Partizani su se tada povukli ne uništivši autobus. Oko podne istoga dana došle su iz Pakraca u Kamensko kamionima ustaše odakle su pješke krenuli do autobusa pucajući nasumce u šumu. Vozač je odvezao autobus u Kamensko, a ustaše su se vratile u Pakrac.

24. XII 1941. god. naišlo je na partizansku patrolu nekoliko ustaša, koji su se kretali prema Gornjim Vrhovcima. Pero i Božo Rađivojević i Andrija Dragić zapucali su na njih, pa su ustaše pobjegle. Narod se bojao ponovnog dolaska ustaša i njihove osвете pa su stanovnici Gornjih Vrhovaca zamolili partizane da obrane selo. Zato je na Gornje Vrhovce upućena jedna četa partizana, koja je oko sela postavila četiri zasjede. Slobodan Ilić Čiča postavio je zasjedu sa deset boraca na Kršu iza Vrhovačkog mlina. Put kod Poljanske zaposjeo je s nekoliko partizana Mane Trbojević. Dušan Puač se s nekoliko boraca nalazio u zasjedi u šumi više Kantrovaca, a četvrta zasjeda, kojom je rukovodio Jovan Marinković Ivo, bila je postavljena kod Pobrjnja. Zasjede, koje su bile postavljene noću, povukle su se u podne na ručak u selo. Još partizani nisu uspjeli ni ručati, a osmatrači su javili kretanje ustaških kolona u pravcu sela. Ustaše nisu direktno krenule prema Gornjim Vrhovcima, već su skrenuli pokraj Smoljanovaca na Visoko Drvo kod Kruševa i Šušnjara, gdje su na seoskoj straži uhvatili Velimira Puača i gonili ga na Vrhovce da im pokaže put kako bi partizanima zašli za leđa. Ustaše su prvo naišle na zasjedu Jove Marinkovića koja je na njih otvorila vatru. Dušan Puač sa svojom zasjedom prebacio se kod Visokog brda i Gaja i zašao neprijatelju za leđa. Ustaše su se povukle i počele bježati. Borba je trajala od 13 sati do u noć. Poginulo je 14, a zarobljeno 5 ustaša i općinski bilježnik iz Biškupaca. Zarobljeni ustaše i bilježnik dovedeni su u Vrhovce, gdje ih je narod osudio na smrt te su pogubljeni. Ova borba se vodila 27. XII 1941. godine.

Ujutro 28. XII 1941. god. ustaše Petranovićeve bojne i domobrani krenuli su iz Velike preko Biškupaca i Poljanske u Kantrovce. Sve što je bilo sposobno za pokret u Kantrovcima i Gornjim Vrhovcima otišlo je u šumu i potjeralo sa sabom stoku. U selima su ostale samo žene, stari i djeca. Kada su ustaše došle u Kantrovce, pobili su preko 70 osoba, opljačkali i zapalili selo te su u noći otišli prema Gornjim Vrhovcima. U Vrhovcima su pohvatali i pobili 29 staraca, žena i djece. Selo su zapalili i potpuno uništili. Drugi dan ujutro ustaše su po okolnim selima hvatale narod, odvodili ga u Požegu, a odatle dalje u logor Jasenovac, odakle se većina ovih ljudi više nikada nije vratila. Pokret ustaša nastavljen je prema Kamenskom i dalje prema Grdevici gdje se nalazila psunjska partizanska grupa. Ustaše su selo opljačkali i zapalili, a isto tako su učinili i u Bjelajcu. 2. I 1942. god. zapalili su u Kruševu kuće partizana kao i kuću Dušana Puača, a njegovog oca su živog bacili u plamen zapaljene kuće gdje je izgorio.

Poslije ustaških zvjerstava narod zapadnog dijela kotara sve broj-
nije odlazi u partizane i tada se već formiraju veće partizanske jedinice.

Rad Partije među domobranima

S porivom CK KPJ na ustanak sređuje se partijska organizacija, ka-
ko u gradu tako i na kotaru, i uspostavljaju se veze s nekompromitiranim
članovima Partije. S vojskom u požeškoj kasarni uspostavljena je veza
preko domobranskog poručnika Kolje Snitka, narednika Poženjela, Karle
Grpca i Bože Skipale, koji se vratio u Požegu. Prvih dana poslije kapi-
tulacije Jugoslavije Hrvati oficiri položili su zakletvu i primili domobran-
ske činove. U prvo vrijeme nije još bilo organiziranih odbora otpora u
kasarni, no već deset dana nakon Proglasa CK KPJ formira se prvi odbor
od sedam članova, koji 8. VII 1941. god. održava svoju prvu sjednicu. Ru-
kovodilac toga odbora bio je Nikola Bosanac, koji je održavao vezu s ka-
petanom Benkovićem. Uz redovne zadatke iz Proglasa CK KPJ odbor je
preuzeo na sebe zadatak da okupi sve one koji su bili lišeni čina i da
njihovo nezadovoljstvo stvoreno time koristi protiv okupatora. Odbor je
nadalje nastojao da proširi krug simpatizera i ilegalnih odbora te da
uspostavi vezu sa zatvorenicima u kasarni, kako bi se kod njih podigao
moral i borbenost. U početku se nailazilo na poteškoće. U odboru je bilo
ljudi koji su bili oportunisti i bilo je nevjericice u razvoj NOP-a.

Drugi sastanak odbora održan je krajem jula 1941. godine u kući
stolara Vukovića u Sokolskoj ulici, gdje je stanovao član odbora Zdravko
Poženjel. Na sastanku je ukazano na postojeće greške i slabosti pa je
odbor počeo bolje i intenzivnije raditi. Svojom upornošću odbor je do
kraja augusta okupio oko 30 simpatizera NOP-a. Proširenje odbora i nje-
gova pojačana djelatnost tražili su nove oblike rada. Uveden je sistem
tzv. trojki, kojima je rukovodio odbor od sedam članova. Iako se ovaj
odbor smatrao partijskom ćelijom, on u to vrijeme nije imao veze s višim
partijskim forumima. Stalno sjedište odbora bilo je u zgradi »Trgopro-
meta«. Ovo je mjesto zbog svakodnevnog dolaska seljačkih kola u dvo-
rište »Trgoprometa« bilo vrlo pogodno za sastanke pa je omogućavalo
konspirativan dolazak kurira i otpremu materijala partizanskim grupa-
ma. Zahvaljujući nebudnosti domobranske komande i Ustaške nadzorne
službe, članovi odbora uspjeli su zauzeti važne funkcije. Tako je npr. ka-
petan Novak, rodом iz Zidanog Mosta, postao šef skladišta i na taj način
imao mogućnost da otprema materijal partizanima. U mobilnom odsjeku
također je radio jedan član odbora.

Okako proširen i čvršće organiziran odbor imao je prije svega zada-
tak da uspostavi vezu s prvim partizanskim jedinicama. Prva stalna veza
između partizanskih grupa i požeškog garnizona uspostavljena je u sep-
tembru 1941. god. povezivanjem Nikole Bosanca, člana KP iz požeške
kasarne, s partijskim radnikom Milenom Milanovićem Kombajnom iz
Sloboštine, a nešto kasnije s Mićom Cvjetojevićem iz G. Vrhovaca.

U povezivanju prvih grupa istakao se Franjo Hudacki, koji je održavao vezu s nekim članovima KPJ iz Nove Gradiške. Organizacija KP iz Nove Gradiške poslala je, naime, preko Babje gore jednog informativca, koji se povezao s požeškim grupama. Članovi odbora odnosili su se prema Cvjetojeviću dosta nepovjerljivo, pa prve veze nisu mogle uhvatiti dubljeg korijena. Sredinom septembra uspostavljena je na Veličanki posredstvom Bosanca i Cvjetojevića prva čvrsta veza između garnizona i partizanskih grupa. Tom prilikom razdijeljen je propagandni materijal u garnizonu. Nekoliko dana kasnije M. Cvjetojević se sastao s članovima odbora na Ciglani i predstavnicima garnizona. Na ovom sastanku određene su smjernice za daljnji rad, mjesto za sastajanje i lozinka za raspoznavanje. Također je odlučeno da se prouče direktive koje će se dobivati, kako bi se lakše moglo djelovati na pojedinim sektorima (garnizon, grad, Ciglana i veze).

U oktobru član KPJ iz Mihaljevaca Solić uspostavlja vezu s garnizonom i preko jedne trojke šalje materijal direktno na Papuk. Na taj su način stvorene široke mogućnosti rada. Pojedini aktivisti koji su se ranije pasivizirali počinju ponovo djelovati. Vojni odbor bio je vrlo aktivan u oktobru, a naročito u novembru.

Iako je odbor u garnizonu bio vrlo aktivan u pomaganju narodno-oslobodilačkog pokreta, ipak nije bilo dovoljno odlučnosti za odlazak u partizane. Pojedini aktivisti su se izgovarali da im je više partijsko rukovodstvo zabranilo odlazak u NOB.

Više puta je pokušavano da se organizira odbor i na barutanama. Međutim, nije bilo uspjeha jer su tamo Nijemci zaposlili petokolonaše. Krajem septembra na barutane je došao Jozef Bodiš iz Subotice, simpatizer NOP-a, pa je tada formiran odbor s kojim je on neposredno rukovodio. Ovaj odbor se povezao s Josipom Samardžijom. Kako je Samardžija bio pod prismotrom, nije mogao sa odborom održavati stalnu vezu. Tek oku 10. XI povezao se odbor barutane s vojnim odborom garnizona. Glavni zadaci odbora na barutanama bili su: izdavanje eksplozivnog materijala, davanje nacrti barutnih magazina i informacija o kretanju neprijatelja na tom sektoru.

Budući da je iz barutana otpremljena veća količina eksploziva bez ikakvih posljedica, Bodiš je predložio da partizani izvrše prepad i da se odnese sav eksploziv. O toj akciji, koja je trebalo da bude prva te vrste na teritoriju Požege, podvojila su se mišljenja. U odboru garnizona ispoljio se oportunizam. Većina odbornika bojala se represalija Nijemaca i ustaša. Jedini je za izvršenje akcije bio Nikola Bosanac. Članovi garnizonskog odbora tvrdili su da nije vrijedno zbog izvjesnih količina eksploziva izazvati odmazdu neprijatelja. Barutanski odbor ostao je, nasuprot oportunističkom stavu većine članova garnizonskog odbora, pri ranijoj odluci. U tu svrhu odbor s barutana dva puta je pregovarao s Mićom Cvjetojevićem. Partizanska grupa koja je trebalo da izvrši ovu akciju, nije mogla stići na vrijeme, jer su ustaše upravo vršile napad na Papuk, pa je akcija bila odgođena.

Pripreme za stvaranje narodne vlasti

Partijska organizacija na kotaru po direktivi Pavla Gregorića prišla je početkom jeseni 1941. god. formiranju prvih odbora za pomoć NOP-u. Partijske ćelije u Sloboštini, Požegi, Dubokoj i Jasiku zbog toga održavaju sastanke. Na tim sastancima proučavani su proglassi CK KPJ i CK KPH, Bilten broj 1, okružnice i drugi materijal.

U prvo vrijeme na sastanke na kojima su birani odbori nije bilo pozivano cijelo selo, već 10—15 mladih ljudi koji su bili voljni da se bore protiv okupatora. Na sastancima se diskutiralo o političkoj situaciji u svijetu i u zemlji.

Jedan od prvih ilegalnih odbora osnovan je u Sloboštini augusta 1941. god. U odboru su bili Jovo Milanović Crnja kao predsjednik te Milenko Milanović Kombajn, Ilija Rikanović Putnik, Stevo Milanović Čvorov i Branko Stanković Prika. Ovaj odbor je već u početku svoga djelovanja okupio oko sebe cijelo selo. Nitko nije plaćao porez okupatoru niti mu davao obaveze.

U Kruševu se akcioni odbor ističe organiziranjem omladine vježbaјуći je noću u rukovanju oružjem i spremajući je za odlazak u partizane.

Odbori za pomoć NOP-u formirani su u septembru i oktobru u Kruševu, Kamenskom Vučjaku, Gornjim Vrhovcima, Kantrovcima, Snjegaviću, Ruševu, Zvečevu, Čečavcu, Sinlijama i Golobrdcu. U odborima je već tada bilo preko 70 najboljih i najodanijih ljudi, većinom omladinaca.

15. oktobra 1941. god. održan je u Pasikovcima sastanak, pod rukovodstvom Jove Milanovića Crnje. Tom prilikom su podneseni referati o tadašnjoj situaciji i izvještaji o izvršenju zadataka sa prvog sastanka u vezi s formiranjem odbora. Na sastanku je donesen zaključak da se i dalje formiraju odbori za pomoć NOP-u i da nastoje okupiti sve stanovnike sela.

19. oktobra 1941. god. održao je Jovo Milanović u Čečavcu sastanak kojemu je prisustvovalo 13 ljudi. Na demokratski način, javnim glasanjem, osnovan je odbor NOF. Za predsjednika je izabran Miodrag Bjelić, za tajnika Bogoljub Pirović, a za blagajnika Marko Radosavljević. Od tada se Jovo Milanović više posvećuje radu s oružanim grupama, a njegovu ulogu u formiranju odbora preuzimaju Boro Novaković i Miodrag Bjelić.

U oktobru 1941. god. održan je sastanak u selu Koprivna, u kući Toše Puača. Sastanku je prisustvovalo devet delegata iz okolnih sela. Tu su odbornici dobili uputstva za daljnji rad.

Od augusta pa do kraja 1941. godine formirani su odbori u slijedećim selima: Sloboština, Koprivna, Čečavac, Rasna, Pasikovci, Kujnik, Podsreće, Crljenci, Lučinci, Brđani, Perenci, Svrzigaće, Striježevica, Kruševo, Šušnjari, Zvečevo, Kamenski Vučjak, Mihajlije, Sažije, Mrkoplje, Seovci, Oljasi, Kantrovci, Mrtovlasi, Vranić, Odžakovci, Bratulji, Gradski Vrhovci, Seoci, Laze, Duboka, Gradište, Latinovac, Milan Lug, Jasik, Sapna, Sibokovac, Stojčinovac i Paka. I u Slav. Požegi postojao je odbor koji je bio povezan s Vojnim komitetom u kasarni, a preko Miće Cvjetojevića i sa prvom partizanskom jedinicom na zapadnom dijelu kotara.

Slavonski Brod

KPJ I NOP 1941. GODINE¹

Radnički pokret i KPJ uoči agresije na Jugoslaviju

Pred drugi svjetski rat postojalo je u Slav. Brodu više industrijskih poduzeća. Najveće, kako po proizvodnim kapacitetima, tako i po broju zaposlenog radništva, bila je Tvornica vagona, strojeva i mostova. Odmah iza nje dolazila su po veličini drvno-industrijska poduzeća »Slavonija« i »Slaveks«, a zatim tvornica za impregnaciju drveta »Ditad«. Znatno manje poduzeće bila je stolarska zadruha »Progres«. Od tri mlina, koliko ih je bilo u Slav. Brodu, najveći je bio »Zvijezda« mlin. »Janje« i »Ela« mlinovi imali su jednake kapacitete. Osim mlinova u sastavu prerađivačke industrije bila su Poduzeće za ljuštenje riže i Rafinerija žeste. U Brodu su pred rat bile tri ciglane, i to: »Tofolini«, »Bric i Laub« i ciglana »J. Stipančević«.

Osim ovih 13 poduzeća postojala je u Brodu i Ložionica, željeznički čvor i Sekcija za popravak pruge. Brod je imao tri veća građevinska, tri bačvarska i tri bravarska poduzeća. Imao je više većih zanatskih radionica i tri velika trgovačka poduzeća.

Prema tome, u Slav. Brodu pred drugi svjetski rat postojalo je 27 poduzeća, više zanatskih radionica među kojima su najbrojnije bile krojačke, brijačke i postolarske.

Od privrednih grana najjača je bila industrija, zatim trgovina, zanatstvo pa saobraćaj. Poljoprivreda je bila slabo razvijena. Njom se bavio samo manji broj građana, i to na periferiji grada i dio stanovništva u Brodskom Brdu.

Privredna struktura grada uvjetovala je socijalnu. Od ukupno 16.000 stanovnika, koliko je Brod imao pred drugi svjetski rat, radnika je bilo oko 6.000.

Iz izloženih podataka proizlazi da je Slavonski Brod pred drugi svjetski rat bio izrazito industrijski grad. Zbog toga su u njemu postojali objektivni uslovi za razvoj radničkog pokreta i uspješan rad Komunističke

¹ U pisanju materijala učestvovali: Franjo Sertić, Luka Đaković, Ivan Mišković, Norbert Veber, Josip Zmajčić, Greta Kavaj i Pero Naglič.

partije na organiziranju radničke klase i drugih progresivnih snaga u borbi za novo društveno uređenje.

U gradu Brodu, kao i u mnogim drugim mjestima, postojale su pred rat razne građanske političke stranke. Po broju organizacija i članova najjača je bila Hrvatska seljačka stranka. Jugoslavenska radikalna zajednica okupljala je u prvom redu znatan broj činovnika i režimski orijentirane pojedince. Ona nije predstavljala znatniju političku snagu, i to kako po broju članova tako i po utjecaju u narodu. Takva je bila i Jugoslavenska nacionalna stranka. Samostalna demokratska stranka bila je u Brodu jedna od najslabijih građanskih političkih stranaka.

Od radničkih stranaka Komunistička partija bila je brojno relativno mala, ali vrlo jaka po političkom utjecaju. Socijal-demokratska stranka bila je neznatna, i to kako s obzirom na članstvo tako i po utjecaju.

Radnička klasa, privatni namještenici, obrtnici i trgovački pomoćnici bili su organizirani u tri osnovne sindikalne centrale, i to u Hrvatski radnički savez, koji je pred rat bio najbrojniji, zatim URS, najjači organizaciono i po političkom utjecaju, i režimski JUGORAS, sa najslabijim političkim utjecajem na radništvo.

U Tvornici vagona, državnom poduzeću, najbrojniji je bio JUGORAS, ali samo zato što uprava poduzeća nije htjela primati na posao nikoga tko nije bio učlanjen u ovu režimsku sindikalnu organizaciju. Poslije nje ga po broju članova dolazio je HRS. Najjači politički utjecaj među radnicima imao je URS. Mnogi članovi HRS-a i JUGORAS-a bili su samo formalno u ovim organizacijama. Na mnoge od njih URS je imao vrlo jak politički utjecaj, tako da su sudjelovali u akcijama koje je URS provodio. Krajem 1940. god. vlada Cvetković-Maček raspustila je URS pa su njegovi članovi, da bi ostali na poslu, morali preći najvećim dijelom u HRS.

U drvenoj industriji HRS je bio najbrojniji. Međutim, u »Slavoniji« URS je imao jak utjecaj. Vrlo jak utjecaj Partije i URS-a bio je i na željeznici, među krojačkim radnicima, brijačima, prehrambenim radnicima, tipografima i građevinskim radnicima.

Politički utjecaj na radnike koji su bili organizirani u URS-u imala je Partija. Ali, komunisti su imali pod svojim utjecajem i mnoge radnike, članove HRS-a. Mnogi od njih često su uzimali aktivnog učešća u akcijama koje je Partija organizirala preko URS-a. Do takvih pojava dolazilo je naročito prilikom štrajkova i tarifnih pokreta. Radnici su imali veliko povjerenje u komuniste koji su se beskompromisno borili za njihova prava. Iako su npr. građevinski radnici bili najvećim dijelom u HRS-u, ipak su oni 1936. i 1937. god. učestvovali u štrajkovima koje su komunisti organizirali protiv poslodavaca. Članovi HRS-a učestvovali su u ovim akcijama i protiv volje svojih sindikalnih vođa. Oni su uoči rata, tj. 1940. god, birali za radničke povjerenike komuniste.

Štrajk radnika Tvornice vagona od 1939. god., u kojem je učestvovalo 1.800 radnika, dokaz je da formalna pripadnost ovim ili onim sindikatima nije bila zapreka da u akcijama komunisti ne učestvuju i članovi HRS-a. I ne samo to. U ovom štrajku ne samo da je ostvareno jedinstvo radnika cijele tvornice nego je u njemu došlo do saveza radnika i seljaka, najvećih

ćim dijelom pripadnika HSS-a. Seljaci su materijalno pomagali radnike, dovozili su im hranu i sakupljali novac za štrajk.

I u drugim štrajkovima dolazilo je do sličnih pojava, a štrajkovi pred rat bili su u Brodu vrlo česti. Često su štrajkovali krojači, prehrambeni radnici, radnici pojedinih odjela u Tvornici vagona, npr. ljevači, radnici vagonskog odjela i dr.

Veliki ugled i utjecaj imala je Partija naročito među tekstilnim i prehrambenim radnicima i brijačima. Komunisti su tu gotovo svake godine s uspjehom pokretali cjelokupno radništvo u štrajkove i tarifne pokrete.

Snažan utjecaj komunista kako na radništvo tako i građanstvo potvrđuju mnogi događaji. Pod rukovodstvom mladih komunista štrajkovali su 1940. god. gotovo svi viši razredi Gimnazije u Slav. Brodu. Vlast i vodstvo HSS-a, koje je bilo protiv štrajka, bili su nemoćni, jer su se sa đacima solidarizirali ne samo radnici već i cijela javnost Slav. Broda.

Ali štrajkovi nisu bili jedino sredstvo borbe radnika, pod rukovodstvom komunista, za njihova prava. Oni nisu bili jedina mogućnost za širenje utjecaja i povećanja ugleda Partije. Komunisti su od 1938. do 1941. godine organizirali u Brodu više javnih demonstracija i protestnih skupova. Uoči izbora 1938. god. održane su 4 veće demonstracije. U jednoj od njih došlo je do najgrubljeg napada na demonstrante od strane policije u »širokoj ulici« (Omladinskoj) gdje su s bajonetama na puškama rastjerali demonstrante. Tom prilikom ranjen je jedan učesnik koji je nosio zastavu. U tom razdoblju organizirane su još dvije demonstracije koje su bile istovremeno usmjerene na raskrinkavanje najizrazitijih režimskih ljudi u Brodu (Sič, Brlić i dr. Kovačević). U jednoj od njih došlo je do sukoba demonstranata sa policijom koja je tom prilikom ubila jednog omladinca skojevca.

Jedna od najorganiziranijih bila je demonstracija učenika Škole u privredi, tj. šegrta. Pod rukovodstvom skojevaca oni su u povorci prošli glavnim ulicama grada uzvikujući parole protiv fašizma, za demokraciju u izborima, za opoziciju, protiv eksploatacije naučnika (šegrta), za bolji položaj mladih na radu i dr.

Iako su ove demonstracije imale u isto vrijeme i politički značaj, ipak su demonstracije organizirane krajem marta i početkom aprila 1941. god. bile najsnažnije. Jedne su održane na Budainki, a druge su pošle iz Pilareve ulice kraj bivšeg »Slaveksa« preko pruge kroz Kumičićevu ulicu (»Mali Pariz«) do Podvinjskog mosta. Održane su u znak solidarnosti sa demonstracijama u Beogradu od 27. III 1941. god. Njima se protestiralo protiv fašizma, tražio se savez sa SSSR-om i energične mjere za odbranu zemlje od fašističke opasnosti. U demonstracijama na Budainki učestvovali su i vojnici bivše jugoslavenske vojske. Demonstrantima su govorili skojevci, i to onima na Budainki Ivan Mišković, a drugima Gustav Stiglič. Demonstranti su nosili crvene zastave, a narodu i vojsci dijelili su letke koje je izdao CK KPJ povodom događaja 27. marta u Beogradu.

U to vrijeme u gradu i selima, pod rukovodstvom komunista, održani su mnogi masovni skupovi naroda. Na osnovu odluke Mjesnog komiteta

KPH Slav. Brod početkom aprila 1941. god. pred Tvornicom vagona održan je protestni miting na kome je radnicima o međunarodnoj političkoj situaciji, o stanju u zemlji, potrebi borbe protiv fašizma i potrebi saveza Jugoslavije sa SSSR-om govorio član KP Mika Babić. Sličan zbor održan je i pred tvornicom »Standard« u Bos. Brodu na kojem je govorio Robert Horn. Protestni zborovi održani su i u selima: Slobodnica, Stari Slatinile, Podvinje, Zadubravlje, Staro Topolje i Donji Andrijevi. Na njima su govorili komunisti. Prisutni su stavljali svoje potpise na rezolucije kojima se tražilo od vlade Dušana Simovića uspostavljanje saveza sa SSSR-om. Sa ovih skupova slani su pozdravni telegrami poslanstvu SSSR-a u Beograd.

Neobično povoljna forma djelovanja komunista među narodom bila je u to vrijeme Narodna pomoć. U ovoj organizaciji bilo je oko 200 aktivnih građana, a pomoć žrtvama reakcije i fašizma davalo je oko 1.500 stanovnika grada i kotara.

Partija i SKOJ širili su utjecaj na narod i drugim sredstvima. Radnički dom bio je tada, kao i ranije, mjesto okupljanja radnika i žarište širenja komunističkih ideja u Brodu. U njemu je bilo sjedište Mjesnog međustrukovnog sindikalnog vijeća, Mjesni odbor URS-a, odbori strukovnih sindikata i knjižnica Mjesnog međustrukovnog sindikalnog vijeća. U Radničkom domu održavani su masovni skupovi radnika i omladine. U njemu su se svakodnevno sastajali članovi Partije i skojevci, uvježbavale i davale priredbe sa djelima naprednih pisaca.

Kulturno-prosvjetno društvo »Jedinstvo«, kojim su rukovodili komunisti, također je djelovalo u Radničkom domu. Ono je imalo pet sekcija, i to: dramsku sa oko 100 članova, pjevački zbor, glazbenu sekciju, esperantsko društvo i recitatorski hor u kojem je bilo oko 80 članova.

Nogometni klub »Jedinstvo« bio je radnički klub kojim su također rukovodili komunisti. Radničko sportsko društvo BSK imalo je u svom sastavu nogometnu sekciju i sekciju hazene. Imalo je oko 300—400 članova. BSK je bio ne samo sportsko društvo nego i značajan politički faktor u gradu. On je imao najveći broj simpatizera. Kada je igrao protiv građanskih klubova »Marsonije« i »Viktorije«, publika se dijelila na one koji su bili za radnike i one koji su bodrili igrača građansko-buržoaskih sportskih društava. U stvari, klasni momenat je u tim prilikama dolazio do punog izražaja.

BASK, Budainski amaterski sportski klub, koji je u svom sastavu imao nogometnu sekciju, hazenu i kulturno-prosvjetne sekcije, bio je također pod rukovodstvom komunista. U njemu su bili gotovo svi stanovnici Budainke. Klub je imao svoje prostorije u kojima se odvijala sva njegova aktivnost (skupovi, kulturne priredbe, zabave i si.).

U Podvinju je pod rukovodstvom komunista postojalo sportsko društvo »Borac«, a bilo je ne samo sportsko već i kulturno-prosvjetno društvo. Pored njega tu je postojalo i kulturno-prosvjetno društvo »Sloboda« koje je imalo oko 300 članova.

Kulturno-prosvjetno društvo »Sloga« u Bečicu (Brod. Varoš) okupljalo je radništvo i seljaštvo. I ono je radilo pod utjecajem komunista. Društvo je u svom sastavu imalo nekoliko sekcija i knjižnicu snabdjevenu

marksističkom literaturom. »Sloga« je imala oko 90 aktivnih članova i snažno je utjecala na stanovnike sela. Zahvaljujući tome, oko 90% stanovnika Bečica kasnije je aktivno učestvovalo u NOP-u.

ti Slobodnici su komunisti također osnovali knjižnicu, dramsku grupu, tamburašku i recitatorsku sekciju.

U Donjim Andrijevcima Partija je imala jak utjecaj na drvno-industrijske radnike. I tu je postojalo kulturno-prosvjetno i sportsko društvo koje je okupljalo radnike i seljake. Kroz društvo komunisti su povezivali seljake sa radnicima i politički na njih djelovali.

Sva ova kulturno-prosvjetna i sportska društva davala su priredbe i nastupala su u gradu i selima šireći i na taj način napredne ideje i utjecaj Partije.

Partija i SKOJ širili su svoj utjecaj u selima broskog kotara i na druge načine. Naročito veliku ulogu u tome imali su radnici i đaci koji su živjeli u selima, a radili u Brodu. Njihov utjecaj bio je jak naročito u selima oko Broda i onima koja su se nalazila duž željezničke pruge i glavne ceste od Nove Kapele do Vrpolja.

I u Bos. Brodu i Derventi komunisti su djelovali na narod kroz sindikat, sportska i kulturno-prosvjetna društva putem predavanja, neposrednim kontaktima i slično. Partijske i skojevske organizacije, a samim tim radnički i uopće napredni pokret u Bos. Brodu i Derventi bili su pod zajedničkim rukovodstvom sa radničkim pokretom u Slav. Brodu. Zahvaljujući tome, sve akcije provedene su jedinstveno na cijelom ovom području, izmjenjivana su iskustva, međusobno je pružana pomoć i slično. U borbi za širenje utjecaja u narodu Mjesni komitet Partije i SKOJ-a poklanjali su veliku pažnju propagandi, i to usmenoj i pismenoj. Usmena propaganda bila je i masovna i individualna. Komunisti su u gradu i selima održavali predavanja, koja su bila uvijek dobro posjećena. Individualna propaganda bila je razvijena ne samo u tvornicama nego i u gradu i selima.

Pismena propaganda bila je vrlo intenzivna. Ona se sastojala u širenju letaka, pisanju parola, rasturanju raznih publikacija, kao što su »Srp i čekić«, »Politički vjesnik < proglasi CK i dr. U lecima i ostalim propagandnim materijalima objašnjavani su narodu aktuelni unutrašnji i međunarodni politički događaji, raskrinkavana je politika vlade Cvetković—Maček, objašnjavan je položaj radničke klase i seljaštva, ukazivano je na opasnost od fašizma i tražena su istovremeno veća demokratska prava.

Naročito dobro bile su organizirane akcije rasturanja letaka i pisanja parola. Zahvaljujući tome, ove akcije sprovedene su iste noći na području cijelog grada i kotara. Sav posao oko toga najčešće je obavljen u roku od 20 minuta.

Većina pisanih materijala dolazila je iz štamparija CK KPH. Međutim, u pomanjkanju broja dobivenih letaka, umnožavanje se vršilo u tehnici Okružnog komiteta Slav. Brod, koja se nalazila na raznim mjestima, kao u D. Andrijevcima, Bukovlju i Slobodnici. U njoj su štampani i leci koje su pisali OK i MK Slav. Brod.

Zahvaljujući stalnoj i neposrednoj povezanosti članova Partije i SKOJ-a, te velikom broju povezanih vanpartijskih komunista sa radni-

cima i seljacima, njihovom stalnom radu kroz najraznovrsnije forme, velikoj većini radnika te mnogim građanima i seljacima bio je objašnjen smisao velikosrpske politike dvora, vlada i građanskih stranaka, protunarodno djelovanje Vlatka Mačeka i rukovodstava Hrvatske seljačke stranke. Zahvaljujući uz ostalo i tome, Maček i HSS su poslije sporazuma Mačeku sa srpskom buržoazijom izgubili mnogo od svog političkog utjecaja. Istovremeno zbog stalnog rada sa narodom neprestano je rastao ugled komunista, a radnički pokret brzo je jačao. Od 1940. god. on se nalazi u brzom usponu, i to kako organizaciono, tako i politički.

Da bi onemogućili takav razvoj događaja, buržoazija i državni aparat stare Jugoslavije služe se svim sredstvima. Policija ubrzano sređuje podatke i kartoteku članova Partije i SKOJ-a. Na spisak stavlja i imena aktivista u sindikatima, onih koji su radili u Radničkom domu, kulturno-prosvjetnim i sportskim društvima. Spiskovi »sumnjivih« bili su potrebni policiji da bi ih mogla stalno pratiti i po potrebi onemogućavati.

Od 1938. god. stalno se povećavao broj hapšenja i zatvaranja članova Partije i SKOJ-a. Najveće hapšenje bilo je 26. X 1940. god., kada su uhapšeni gotovo svi članovi Okružnog komiteta SKOJ-a. Uhapšenima je sudio Okružni sud u Slav. Požegi i većini izrekao vremenske kazne, dok ih je manji dio u nedostatku konkretnih dokaza poslije nekoliko mjeseci provedenih u zatvoru bio oslobođen.

Policija je često vršila premetačine u Radničkom domu i stanovima mnogih komunista. Sprovodila je racije u pojedinim dijelovima grada, pratila pojedince, organizirala provokacije i tome slično. Poslodavci su odbijali da primaju komuniste na posao. Bivši članovi URS-a bili su šikanirani i otpušteni sa posla. Prisiljavalo ih se da uđu u JUGORAS i HRS.

Uz pomoć rukovodstva HSS-a i policije buržoaziji je uspjelo 1939. god. razbiti veliki štrajk radnika Tvornice vagona. 1940. god. uprava Gimnazije, zahvaljujući intervenciji policije, razbila je štrajk viših razreda Gimnazije na taj način što je zabranila učenicima dva sedma i jednog osmog razreda da dalje polaze školu u Slav. Brodu.

U borbi protiv komunista policija sve više koristi režimski orijentirane pojedince. Ona ih naoružava i zaštićuje. Pred napad Njemačke i Italije na Jugoslaviju HSS u Brodu formira Građansku zaštitu koja dobiva oružje i djeluje kao poluvojnička organizacija. U nju se infiltriraju ilegalne ustaše pa se i ona uključuje u borbu protiv komunista i radničkog pokreta uopće.

Međutim, sve te mjere nisu mogle onemogućiti daljnji razvoj radničkog pokreta i on u Brodu pred rat postaje najjača društvena i politička snaga.

Da je Slav. Brod pred agresiju na Jugoslaviju postao jedan od najjačih centara naprednog radničkog pokreta u Hrvatskoj, imaju, pored brojnosti radničke klase, u prvom redu zaslugu komunisti. Od 1937. god. u partijskoj organizaciji Slav, i Bos. Broda vodi se uporna borba protiv frakcija. Ona postaje naročito oštra krajem 1940. god. poslije V zemaljske konferencije KPJ. U to vrijeme isključeno je iz Partije više članova koji nisu poštivali partijsku disciplinu, koji su sektašili prema naprednim

radnicima i građanima što je moglo dovesti do izoliranja Partije od naroda.

Do kapitulacije Kraljevine Jugoslavije Okružni i Mjesni komitet KPH i partijska organizacija likvidirali su uglavnom ove negativne pojave. Zahvaljujući tome, partijska organizacija postala je jedinstvena, organizaciono sređena, a njeni članovi politički i idejno osposobljeni za uspješno provođenje linije Partije.

Početkom 1940. god. u Brodskom Brdu, nedaleko od mjesta Sveta Petka, održana je konferencija na kojoj je izabran prvi Okružni komitet KPH Slav. Brod. Za sekretara je izabran Josip Kavaj, a za organizacionog sekretara Norbert Veber.

Okružni komitet KPH Slav. Brod rukovodio je partijskim organizacijama na području grada i kotara Slav. Broda, Bosanskog Broda i Dervente.

Nešto poslije formiranja prvog Okružnog komiteta KPH formiran je i Okružni komitet SKOJ-a. Područje njegovog djelovanja bilo je isto kao i OK KPH.

Partijskim organizacijama u gradu Brodu od 1940. god. rukovodi Mjesni komitet KPH Slav. Brod. Skojevskim organizacijama rukovodio je Mjesni komitet SKOJ-a. Oba ova komiteta rukvodila su do 1940. god. partijskim i skojevskim organizacijama na širem području, tj. na onom koje je kasnije potpadalo pod kompetencije Okružnog komiteta KP i SKOJ-a. Organizacije KP i SKOJ-a bile su neposredno vezane za Mjesni komitet KP i SKOJ-a Slav. Brod, dok su partijskim i skojevskim organizacijama u Derventi rukovodili MK Partije i SKOJ-a Derventa. Partijske i skojevske organizacije u selima kotara Slav. Brod bile su neposredno podređene OK KPH i SKOJ-a.

Partijska organizacija sastojala se od ćelija koje su bile formirane u poduzećima, ulicama i selima. Međutim, kod uključivanja članova u ćelije nije se strogo pridržavalo proizvodnog i teritorijalnog principa, već su na uključivanje članova Partije u pojedine ćelije utjecali mnogi faktori. Zbog toga nisu svi članovi Partije koji su radili u Tvornici vagona i drugim poduzećima bili u tvorničkim ćelijama. Neki od njih bili su u uličnim, npr. na Budainki, a neki i u selima, npr. u Podvinju, D. Andrijevcima itd.

Prema dosada prikupljenim podacima u Tvornici vagona bilo je pred rat 25 članova Partije. To su bili: Josip Kavaj, Filip Blašković, Ivan Jurišić, Ivica Babić, Antun Findrih, Stjepan Vinjarski Štefo, Ivan Matković, Adam Stok, Ivan Buzov, Karlo Luter, Norbert Veber, Ivan Balaš, Vendelin Balaš, Josip Điri, Franjo Gospočić, Andrija Krajnović, Josip Jagar, Antun Degmečić, Ivan Dežmalj, ing. Leo Novačić, ing. Lino Mario, ing. Stjepan Franković, Marko Đaković, Vlado Trumbić i Ivan Soldić. Pored ovih članova Partije u Tvornici su radili: Franjo Pacadi, Aleksandar Hauk, Milan Martinović, Ivan Faubl, Blaž Milković, Nikola Đuričić, Tošo Brezičević, Marin Karakaš, Ivan Jurjević Čiko i mnogi drugi koji su se osjećali komunistima i koji su kao takvi radili. Partijska organizacija ih je također tretirala komunistima.

U »Slavoniji« i »Slaveksu« radili su članovi Partije: Greta Kavaj, Mato Rajdl, Mišo Poljak i Ruža Đaković. Pošto sve do rata u tvornicama

nije postojala partijska ćelija, oni su pripadali uličnima. I u ovim tvornicama bilo je komunista koji formalno nisu bili članovi Partije, a to su: Josip Erdeljac, Nikola Jajić, Nikola Karača, Pero Karača, Mijo Čandrlja, Jela Banjan, Ilonka Rajdl, Đuro Poljak, Ilija Križanović, Nikola Sprajc, Martin Karić i još neki.

Na željeznici, a to znači u Ložionici, Stanici i Sekciji za održavanje pruge radili su članovi Partije: Franjo Balaš, Petar Naglić, Filip Plazibat, Jakob Došen, Vuksan Ljumović, Vojo Savić, Mirko Brence, Luka Đaković, Mato Šikić, Oto Pihler i dr.

U »Progresu« su radili članovi KP: Stjepan Zivković, Pero Mautner i Franjo Kučera, a bilo je komunista van Partije npr. Ivan Cindrić, Dušan Knežević i još neki.

Krojači članovi KP bili su: Jakob Milinković, Nacika Hes, Adam Ambruster, Andrija Jurišić, Milan Andrašić, Franjo Čizmek, Olimpija Čizmek, Josip Đaković, Ivan Kavaj i Aco Sebele. Tu su radili komunisti, ne-članovi Partije, i to: Stefo Kirhofer, Đurica Mandić, Mirko Kavedžija, Ivan Bakić, Josip Ambruster Jotko i dr.

Članovi Partije privatni namještenici i slobodnih zvanja bili su: Hugo Havliček. Vjekoslav Smoljan, dr. Leo Kun, Josip Godlar, Frida Godlar, Greta Terdina, Josip Tkalec, Zora Tkalec, Ivan Klaričić i Dinko Klaričić. Zajedno s njima radili su komunisti koji su bili van Partije: Ivan Fajerbah, Josip Rapanić, Josip Verzak, Josip Zagar, Duka Kirhofer, Ivan Grumbah, Stjepan Kavaj, Đuro Vendi i Mato Sič.

U omladini su radili članovi KP: Franjo Sertić, Duka Balenović, Dragica Pihler, Mića Zigić, Franjo Čejnar, Mira Kutuzović, Ivan Mišković, Milan Mišković, Antun Čosić i Mato Matej.

Stjepan Funarić, Nikola Babić i Ivica Đurčević sačinjavali su partijsku ćeliju u selu Slobodnici. U selu je bilo više saradnika članova KP.

Članovi KP u Podvinju bili su: Mile Riđan, Dragutin Žanić i Ivan Pavelić. Pored njih kao komunisti djelovali su: Stjepan Degmečić Čedo, Josip Degmečić i Josip Mišković.

U Bukovlju član KP bio je Drago Vidaković.

Članovi KP u Starom Topolju bili su: Andrija Sudić, Stipo Mataić, Dane Mataić i Slava Mesić.

Josip Plazibat, Stjepan Živić, Josip Zmajić i Antun Borić sačinjavali su partijsku ćeliju u Donjim Andrijevcima.

U Bos. Brodu postojale su dvije partijske ćelije. Jednu su sačinjavali Drago Vidošević, Mihajlo Javorski, Fric Pavlik, Antun Topali, Smail Jašarević, Ivica Čičak i Franjo Čičak. U drugoj ćeliji bili su: Svetozar Antić, Dušan Savović i vlakovođa Vučković.

U Derventi je postojao Mjesni komitet KPH čiji je sekretar bio Ferdo Mandić. Članovi Partije bili su: Dane Mandić, Drago Begić, Stjepan Policer, Jozo Preč, Pavo Cerić, Jozo Pavelić, Moni Šlajner i Marijan Begić.

Prema tome, u partijskoj organizaciji okruga Slav. Brod bilo je početkom 1941. god. 106 članova Partije. Pored njih na okrugu je bilo oko 200 komunista koji nisu bili formalno članovi Partije, ali su radili i izvršavali sve zadatke kao i članovi.

JOSIP KAVAJ
SEKRETAR OK KPH SLAV. BROD

Na teritoriju okruga Slav. Brod bilo je u to vrijeme oko 300 članova SKOJ-a. Od toga oko 200 članova bilo je samo u Slav. Brodu. Pored skojevaca na teritoriju okruga u Savezu mlade generacije, a pod neposrednim rukovodstvom skojevskih grupa, radilo je oko 500 omladinaca i omladinki.

Članovi Partije i skojevci proučavali su u ćelijama i skojevskim grupama naučnu literaturu, partijske časopise i štampu kao što su »Proleter«, »Srp i čekić«, »Politički vjesnik« itd. U proučavanju materijala primjenjivane su razne forme. Neki put se materijal čitao, nekada su pojedinci držali predavanja, a katkada se o određenom materijalu vodila samo diskusija. Komunisti i skojevci izučavali su materijale i individualno.

Ideološko-politički rad u ćelijama i skojevskim grupama bio je pred rat naročito intenzivan jer su Partija i SKOJ nastojali upoznati svoje članstvo sa svim važnijim međunarodnim događajima, kao i sa događajima u zemlji. To je bilo potrebno zbog toga da članovi Partije i skojevci mogu narodu objašnjavati te događaje, raskrinkavati fašizam i izdajničko držanje jugoslavenske buržoazije i da mogu propagirati među narodom ciljeve i politiku Komunističke partije Jugoslavije. Zbog toga što je Slav. Brod bio jak industrijski centar, što je imao brojnu radničku klasu i snažan napredni pokret, Centralni komitet KPH poklanjao mu je pred rat mnogo pažnje. On je sa brodskom partijskom organizacijom održavao stalnu i neposrednu vezu.

KPJ u vremenu od 10. IV do 22. VI 1941. god.

Pred sam napad fašista na Jugoslaviju CK KPH dao je direktivu da se komunisti javljaju u vojsku, te da tamo djeluju radi obrane zemlje. U vezi s tim neki članovi Partije i SKOJ-a otišli su u vojsku, a nekima to nije uspjelo jer je peta kolona u državnom aparatu radila na dezorganizaciji mobilizacijske službe. Tako je na dan napada 6. IV i druge dane prije kapitulacije jugoslavenske vojske bilo pokušaja da se komunisti direktno po vežu sa garnizonom u Slav. Brodu radi pružanja otpora fašistima. Član KP Stjepan Funarić i skojevci Mijo Funarić, Stjepan Rajković, Branko Bjegojević, Zdenko Svete i Vlado Višnjić javili su se u garnizon da ih prime kao dobrovoljce. Međutim, Komanda garnizona ih je odbila.

Također je jedna grupa komunista (Franjo Cejnar, Duka Balenović, Antun Čosić, Franjo Sertić i drugi) pokušala uspostaviti vezu sa garnizonom prilikom povlačenja vojske u Bosnu, s tim da se organizira masovnije primanje u vojne jedinice i da se u Bosni bore protiv fašista. Međutim, i taj pokušaj bio je odbijen.

U isto vrijeme sekretar OK KPH Josip Kavaj organizirao je preko skojevca Vlade Markotića krađu komunističke kartoteke iz brodske policije. Zahvaljujući tome, ustaše nakon preuzimanja vlasti nisu imale podatke o komunistima i skojevcima u Brodu, pa je to omogućilo da su mnogi od njih nakon uspostave NDH mogli ostati u legalnosti i nastaviti s radom. Na inicijativu skojevske organizacije poslana je jedna

grupa simpatizera Partije, sinova uglednijih građana, komandantu garnizona u Slav. Brodu da traže oružje za obranu zemlje. Sa sobom su ponijeli spisak ustaša i petokolonaša sa prijedlogom da ih se pohapsi. Međutim, komandant garnizona odbio je njihov zahtjev i zadržao ih u zatvoru iz kojega su pušteni tek poslije kapitulacije Jugoslavije.

6. aprila 1941. godine održan je sastanak Okružnog komiteta KPH kojem nisu prisustvovali svi članovi. Na sastanku je raspravljano o zadacima u vezi s obranom zemlje i o potrebi povezivanja s vojskom. Donesen je zaključak da se Komandi garnizona predloži da naoruža brodsko radništvo.

11. aprila ponovo je održan sastanak OK na kojem je između ostalog donesena odluka o sakupljanju i spremanju oružja, municije i vojne spremne.

Već u samom slomu jugoslavenske vojske pojedini članovi KP i simpatizeri spremali su oružje i drugu vojnu opremu. Poslije dobivanja direktiva prišlo se organiziranju ovom radu.

Iako nema tačnih podataka, može se reći da se organiziranom akcijom uspjelo sakupiti i spremiti izvjesnu količinu raznog oružja kao pušaka, pištolja, bombi, puškomitraljeza, municije, vojničkih šinjela i deka, kazana, šatorskih krila, fišeklja i drugih stvari. Sakupljanje se vršilo na razne načine. Tako su npr. pojedini članovi Partije sa trobojnicom na rukavu, kao što su nosili pripadnici Seljačke i Građanske zaštite, ulazili u kasarnu i iznosili oružje.

U Podvinju sakupljeno je dva sanduka bombi, oko 10 pušaka i četiri sanduka municije, desetak opasača sa fišeklijama, nekoliko šatorskih krila, šinjela i dr.

U Slobodnici za vrijeme kapitulacije Kraljevine Jugoslavije bilo je spremjeno 14 pušaka i jedan puškomitraljez, veća količina municije, bombi i ostale vojne opreme.

U St. Slatiniku Ivan Lovinčić Rođo i Grga Sesar spremili su nekoliko pušaka i bombi.

U Topolju su komunisti spremili dva teška mitraljeza, jedan puškomitraljez, nekoliko pušaka i dosta municije. Međutim, ustaše su saznale gdje se nalazi ovo oružje, pozvali su žandare iz Garčina i ovi su zaplijenili oružje. Usprkos tome partijska organizacija u Starom Topolju sačuvala je 6 pušaka, dva pištolja, 1.000 kom. metaka i nešto vojne spremne.

Partijska organizacija u D. Andrijevcima spremila je za svakoga člana Partije i kandidata po 1 pušku, 2 sanduka bombi i nešto municije. Simpatizeri KP, članovi HSS-a Ivan Vukašinović i Blaž Markovac spremili su 1 puškomitraljez i nekoliko pušaka. Puškomitraljez kojega je spremio Ivo Vukašinović predan je u jesen 1941. god. prvoj partizanskoj grupi na Dii ju.

U Bukovlju je sakupljeno sedam pušaka, 2 šatorska krila, dvije uniforme i veća količina municije.

Vojni komitet Okružnog komiteta KPH koji je oformljen još prije rata, a sačinjavali su ga Luka Đaković, Duka Balenović i Franjo Gospoćić, nastavio je s radom odmah poslije uspostave NDH. Članovi Komiteta

odlazili su u pojedina sela gdje su se dogovarali sa članovima Partije i skojevcima dajući im uputstva za sakupljanje oružja. Članovi Vojnog komiteta povezali su se također sa komunistima koji su bili u domobranstvu u brodskom garnizonu.

Odmah poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije pozvani su i mnogi članovi KP u domobrane. U brodskom garnizonu bili su: Antun Degmečić, Ivan Zivković, Milan Mišković i Ivan Jurišić. Oni su zajedno sa Đurom Vukelićem Šogorom odnosili oružje iz brodske kasarne i preko Mile Riđana slali ga u Podvinje. Na ovaj način odneseno je pet pušaka, sanduk municije, 10 bombi, 10 pari vojničkih odijela i nešto eksploziva.

Nakon uspostave NDH ustaše su i u Brodu pokušale organizirati Ustašku mladež. Omladina je pozvana da obavezno u određene dane dolazi na igralište »Marsonija« radi vojnih vježbi. OK SKOJ-a dao je skojevcima direktivu da izvrše političke pripreme za razbijanje pokušaja da se preko vojnih vježbi organizira Ustaška mladež. Skojevcima su svakodnevnim radom uspjeli steći povjerenje omladine i organizirali su demonstracije. Na zapovijed funkcionera da se postroji na igralištu, omladina je, vođena skojevcima, demonstrativno napuštala igralište uzvikujući parole protiv fašizma i ustaša. Nato je pozvana policija s namjerom da intervenira hapšenjem inicijatora demonstracija, ali se sva omladina u međuvremenu razišla. Demonstracija je predstavljala udarac ustaškom pokretu u Brodu i pokazala koliku snagu i moć imaju komunisti u gradu. Zbog demonstracija bili su uhapšeni neki omladinci, a među njima bili su: Antun Topali, Vlado Markotić, Branko Bjegojević i Vrkljan.

Nakon uspostave NDH ustaše su tjerale omladinu da zatrpava robove u parku »Klasija«, ali u tome nisu imali mnogo uspjeha. Pojedini omladinci otvoreno su odbijali da se odazovu pozivu ustaša, a neki su to na razne načine izbjegavali.

Pod rukovodstvom Okružnog komiteta Partije i SKOJ-a, u vremenu od uspostave NDH do napada Nijemaca na SSSR, organizirane su vježbe s oružjem, postavljanje mina, zasjeda i slično. Sa ženskom omladinom održavani su kursevi za prvu pomoć. Jedan takav kurs održan je u Malom Parizu, jedan na Budainki, a dva izvan grada u polju.

U ovom vremenu Okružni komitet Partije izdao je nekoliko letaka od kojih su najvažniji prvomajski letak i letak pisan njemačkim jezikom namijenjen njemačkim vojnicima. Leci su raspačavani u gradu i selima. Osim letaka po zidovima kuća i plotovima komunisti su pisali parole, crtali srp i čekić i petokraku zvijezdu.

Članovi Partije i SKOJ-a razvili su u ovom periodu veliku individualnu aktivnost. Razgovarali su sa pojedincima i grupicama ljudi, objašnjavali im momentalnu situaciju, podizali moral narodu stvarajući nezadovoljstvo i otpor prema okupatoru i ustašama.

S obzirom da su ustaše kratko vrijeme nakon uspostave NDH na brodskom kotaru počele sa progonom Srba, članovi Partije i skojevci radili su među hrvatskim stanovništvom na tome da zaštite Srbe od progona. Uspjeh u tome postigla je partijska organizacija iz Starog Topolja koja je, zahvaljujući intervenciji hrvatskog stanovništva iz mjesta, spriječila brodske ustaše da izvrše hapšenje Srba u Novom Topolju.

Na tom zadatku aktivizirali su se i skojevci iz St. Slatinika, Lužana i Malina. Oni su radili među hrvatskim stanovništvom da ono zaštićuje Srbe od ustaškog terora, prikupljali su informacije o namjerama ustaša i obavještavali srpsko stanovništvo da se sakriva neposredno pred hapšenje.

Na tom pitanju aktivirala se i partijska organizacija u Slav. Brodu, iako se problem progona srpskog stanovništva u to vrijeme u samom gradu nije tako oštro ispoljavao kao u selima.

Iako ustaše iz određenih razloga nisu odmah nakon uspostave NDH pristupile hapšenju i progonima komunista, ipak su oni nedugo poslije uspostave NDH pristupili hapšenju pojedinaca. U Slobodnici su uhapšeni Stjepan Funarić, Nikola Babić i Ivan Senjuk zbog toga što su slali pisma vladi Cvetković-Maček protiv potpisivanja Trojnog pakta i što su prikupljali potpise za stvaranje saveza između Jugoslavije i SSSR-a. Nekoliko dana kasnije zbog dijeljenja letaka uhapšeni su Mato Vinković, Stjepan Rajković, Mijo Funarić i Josip Tuković. U zatvoru su zadržani oko mjesec dana. U isto vrijeme u Zadubravlju je uhapšen Mirko Bulović također zbog sakupljanja potpisa za stvaranje saveza između Jugoslavije i SSSR-a. U Donjim Andrijevcima maja 1941. god. uhapšeno je nekoliko članova Partije, ali su nakon nekoliko provedenih dana u zatvoru bili pušteni.

U Slav. Brodu uhapšeni su Norbert Veber, organizacioni sekretar OK, zatim komunisti i skojevci Ilija Križanović, Antun Čosić, Emil Stulić, Ivan Mišković, Dragica Pihler, Mijo Mihić (Kopanica), Blanka Parcen, Ivo Brezić, Slava Marković, Olga Veselski, Neta Slamnik, Stjepan Zivković, Mirko Brence, Manda Vargaš, Franjo Baki, Franjo Baki (sin).

Zahvaljujući aktivnom radu članova Partije i skojevaca, ustaška vlast na području kotara i grada Slav. Brod nije se mogla učvrstiti nekoliko mjeseci nakon uspostave NDH. Aktivnih i organiziranih ustaša bilo je relativno malo, i to naročito u gradu. U nekim selima kao što su St. Toploje i D. Andrijevići ustaše nisu mogle odmah formirati svoju vlast pa su bili prisiljeni da je predaju članovima HSS-a. Tek kasnije zahvaljujući teroru i angažiranju problematičnih pojedinaca i karijerista, oni se organizaciono sređuju i počinju sa progonima komunista, Srba i Jevreja. U Brodu jevrejsku crkvu pretvaraju u magazin, a na području kotara i u gradu ruše pravoslavne crkve i prisvajaju njihovu imovinu.

O partijskoj konferenciji OK KPH za SI. Brod održanoj 22. juna 19bi.

Okružna partijska konferencija bila je pripremljena izborom delegata. Svaka ćelija birala je prema broju članova 1 ili više delegata. Izbor je izvršen ilegalno usprkos teroru okupatora i ustaša.

Konferencija je održana u šikari iznad sela Tomice nedaleko od Slav. Broda, koji je bio pun njemačke vojske. Delegati su još u toku noći dolazili na ugovoreno mjesto, pojedinačno ili u manjim grupama, odakle ih je Drago Vidaković odvodio na mjesto konferencije.

Konferencija je započela 22. VI 1941. god. u 5 sati ujutro. Njoj su prisustvovali:

Pavo Serić, pilanski radnik iz D. Andrijevaca, poginuo u logoru u St. Gradiški 1942. god.,

Andrija Sudić, strojobravar iz St. Topolja,

Stjepan Funarić Jota, student prava iz Slobodnice,

Stjepan Zivković, stolar iz Brodskog Varoša, poginuo u Jasenovcu 1942. god.,

Josip Kavaj, strojobravar iz Budainke, strijeljan u Zagrebu 1941. god.,

Norbert Veber Šaban, strojobravar iz Budainke,

Franjo Čizmek, krojač iz Slav. Broda, umro od tuberkuloze,

Franjo Sertić, zidar iz Slav. Broda,

Luka Đaković, soboslikar iz Podvinja,

Drago Vidaković, seljak iz Bukovi ja,

Drago Vidošević Crni, namještenik iz Sijekovca kraj Slav. Broda, poginuo je u zatvoru u Slav. Brodu za vrijeme bombardiranja 1944. god.,

Mihajlo Javorski Bato, stud. prava iz Bos. Broda,

Ferdo Mandić, radnik iz Dervente, poginuo je kao sekretar OK KPH Varaždin 1943. god.,

Josip Zmajić, stud. agr. iz St. Perkovaca.

Kao delegat CK KPH konferenciji je prisustvovao sekretar CK KPH Rade Končar Brko.

Konferenciju je otvorio tadašnji sekretar OK Josip Kavaj. On je pozdravio delegata CK Radu Končara i predložio slijedeći dnevni red:

1. — Politički i organizacioni izvještaj,
2. — Izvještaj o radu SKOJ-a,
3. — Diskusija o izvještajima,
4. — Izbor novog OK,
5. — Razno.

Politički izvještaj o situaciji na terenu i organizacioni izvještaj podnio je sekretar OK J. Kavaj. On je ukratko iznio najvažnije događaje, akcije partijske organizacije i rad OK od posljednje partijske konferencije održane 1940. godine. U svom izlaganju Kavaj se najviše zadržao na događajima pred kapitulaciju stare Jugoslavije i poslije kapitulacije.

On je opširno govorio: o demonstracijama održanim uoči kapitulacije na kojima je govorio omladinac Ivan Mišković Brk, o mitingu pred Tvor-nicom vagona, na kome je govorio stud. agr. iz Slobodnice Nikola Babić, o spremanju oružja i vojnim pripremama, o raspoloženju naroda prema ustaškoj vlasti, o zvjerstvima ustaša, strijeljanju kod St. Petrovog Sela 25 Srba seljaka iz St. Slatinika, koje su otjerali ustaše sa novogradiškog kotara uz pomoć domaćih ustaša, o sprečavanju pokolja Srba iz Novog Topolja zahvaljujući odlučnosti i svijesti članova Partije iz St. Topolja Andrije Sudića i Stipe Matajića.

Govoreći o organizacionim problemima, Kavaj je iznio da se partijska organizacija od zadnje konferencije proširila za 80 članova, da ukupno ima 102 člana i oko 200 neorganiziranih komunista. Organizacija SKOJ-a broji oko 300 članova od kojih je u Slav. Brodu oko 200. Ostali su u selima, Bos. Brodu i Derventi.

On je rekao da su se partijske organizacije na selu dobro snašle i da su u vrijeme kapitulacije sakrile dosta oružja, ali da su organizacije u gradu propustile povoljnu priliku i samo su pojedini članovi sakrili nešto oružja.

O radu SKOJ-a govorio je sekretar OK SKOJ-a Franjo Sertić. On je istakao da se organizacija SKOJ-a u Brodu brzo širi, i to kako u gradu tako i na selu. To se ima u prvom redu zahvaliti otklanjanju sektaških grešaka, koje su bile posljedica starog načina rada SKOJ-a. On je napomenuo da skojevska organizacija u Slav. Brodu nije prekidala rad od svog osnutka 1934. god., pa ni za vrijeme raspuštanja SKOJ-a u cijeloj zemlji. Zbog toga se u brodskoj organizaciji SKOJ-a zadržao stari način rada sve dok ponovno nije uspostavljena veza sa novim rukovodstvom SKOJ-a u Zagrebu.

Franjo Sertić je dalje govorio o masovnom učestvovanju omladine u demonstracijama uoči rata, o tome kako su se držale pojedine skojevske organizacije za vrijeme kapitulacije i koliko su sakrile oružja. Pohvalio je jednu omladinsku grupu koja je ukrala iz policije na dan kapitulacije cjelokupnu kartoteku komunista. Zatim je govorio o akcijama skojevske organizacije poslije stvaranja tzv. NDH, o grupi skojevaca koja je razbila pokušaj ustaša da u Slav. Brodu organiziraju tzv. Ustašku mladež.

Nakon izvještaja razvila se diskusija u kojoj su sudjelovali gotovo svi delegati. Neki su dopunjavali ono što su propustili da iznesu referenti, neki su kritikovali greške i slabosti partijske organizacije i pojedinih članova OK, a neki su postavljali razna pitanja o političkoj situaciji, vanjskoj i unutrašnjoj, i o perspektivama borbe, očekujući odgovor na ta pitanja od članova Komiteta, a najviše od Rade Končara.

Diskusija je trajala sve do podne, kada je prekinuta zbog ručka.

Poslije ručka govorio je Rade Končar. On se najprije osvrnuo na podnesene izvještaje i na diskusiju o izvještajima, a zatim je govorio o aktuelnim događajima kod nas i u svijetu, o perspektivama naše borbe i zadacima koji stoje u ovoj situaciji pred Partijom. Rekao je da je partijska organizacija okruga Slav. Brod postigla vidan uspjeh od posljednje partijske konferencije do tada, ali da s obzirom na situaciju, s obzirom na mogućnosti i s obzirom na zadatke koji stoje pred komunistima mi s tim rezultatima ne možemo biti zadovoljni.

On je rekao da su se pojedine partijske organizacije odlično snašle i da su sakrile dosta oružja, koje će uskoro trebati. Rekao je da to ima ogromni značaj i da će se kasnije moći bolje ocijeniti.

Poslije toga govorio je i o demonstracijama uoči rata. Naglasio je da je pored omladinca I. Miškovića trebao da govori i netko iz Komiteta, a na mitingu pred Tvornicom vagona da je trebalo, svakako, da govori netko iz Tvornice vagona, pa makar govorio i slabije od N. Babića. Radnici bi osjetili da im govori netko iz njihove sredine, a ne netko sa strane. Oni bi osjetili da Partija koja ih poziva u borbu živi i djeluje među njima i zbog njih. Istakao je da se i u jednom i u drugom slučaju radi o oportunizmu i da se tako nešto u buduću ne bi smjelo ponoviti.

Posebno je govorio o partijskoj ćeliji iz St. Topolja koja je spriječila ustaše da izvrše pokolj Srba u Novom Topolju. Rekao je da je cilj

okupatora da razbije jedinstvo naših naroda, da pod izgovorom borbe protiv četnika uvuku hrvatski narod u bratoubilački rat protiv Srba, da raspire nacionalnu mržnju, da istrijebe naše narode u bratoubilačkom ratu i da postanu gospodari ovih naših lijepih krajeva. Istakao je da okupatori i njihove ustaške sluge pod izgovorom progona četnika ubijaju komuniste, šireći najodvratnije laži o komunizmu, nastojeći na taj način odvojiti narod od komunizma. Dodao je da je njihovo geslo: »Zavadi pa vladaj«, a naše: »Bratstvo i jedinstvo naroda u borbi protiv okupatora i njihovih slugu«. [zato je R. Končar osobito pohvalio ono što su učinili komunisti iz Topolja, jer njihov postupak kvari planove okupatora i doprinosi jačanju bratstva i jedinstva naših naroda, konkretno srpskog i hrvatskog naroda, od čega zavisi i uspjeh naše borbe za slobodu i bolju budućnost.

Zatim je Rade Končar govorio o učvršćenju i proširenju partijske organizacije. Istakao je da je jedna od najvećih slabosti brodske partijske organizacije sektaški odnos u pitanju primanja novih članova u Partiju, naročito žena i omladine.

On je naglasio da demonstracije u Brodu uoči rata govore da je raspoloženje masa prema Partiji mnogo jače nego što se može zaključiti iz broja ćelija i članova.

Zatim je delegat CK KPH R. Končar govorio o budnosti prilikom prijema u Partiju. Napomenuo je da partijsku organizaciju treba proširiti, ali da treba budno paziti da se u nju ne uvuku provokatori, koji mogu da nanesu Partiji veliku štetu.

Končar je zatim upozorio da je potrebno voditi računa o kadrovima prilikom svake akcije. Rekao je da se ni u kom slučaju u ovoj situaciji ne smije dati hapsiti. Svaki onaj kome prijeti opasnost od hapšenja treba da ide u ilegalnost da kao ilegalac nastavi rad. Tako će, svakako, više koristiti Partiji i pokretu, nego ako bude u zatvoru.

Rade Končar je govorio i o ideološko-političkom uzdizanju članova Partije, o važnosti izučavanja marksizma-lenjinizma i izučavanju historije SKP(b).

Zatim je opširno govorio o demonstracijama u Beogradu 27. marta, u kojima je i sam sudjelovao, o pokušaju članova CK KPH u Zagrebu da dobiju oružje od komandanta Zagrebačke vojne oblasti za 10.000 radnika u Zagrebu koji su bili spremni da na poziv Partije brane svoj grad Zagreb. Sekretar CK KPH također je govorio o izdaji i bjekstvu vlade i kralja, o izdaji vođa bivših političkih stranaka i izdaji generala, raspadu bivše jugoslavenske vojske i o spremnosti vojske na mnogim mjestima da brani zemlju.

Na kraju sekretar CK KPH R. Končar formulirao je zadatke:

1. — Učvrstiti i proširiti partijsku organizaciju, naročito u Tvornici vagona, »Slavoniji« i »Slaveksu«, na željeznici i u Ložionici, te u Rafineriji u Bos. Brodu.

2. — Stvoriti partijske ćelije u selima gdje ne postoje.

3. — Smjelije primati u organizaciju žene i omladinu, koji bi ostali na terenu u slučaju mobilizacije.

4. — Podizati ideološko-politički nivo članova Partije, izučavanjem osnova marksizma-lenjinizma i historije SKP(b).

5. — I dalje sakupljati i spremati oružje i eksploziv.
6. — Čuvati kadrove od hapšenja. Sprečavati pokolje i progone Srba, povezivati se sa onima koji su se odmetnuli u šumu ispred progona.
7. — Ne dozvoliti da i jedan radnik ili radnica odu u Njemačku na rad zbog neobaviještenosti i da tamo svojim radom učestvuju u jačanju fašizma.
8. — Svaki član Partije treba da se smatra mobiliziranim i da na poziv Partije bude spreman da izvrši svoju dužnost prema svojoj klasi, narodu i domovini i da očuva ugled i čast člana Partije.
9. — Svaki član Partije treba da napregne sve svoje snage u proširenju i jačanju svoje partijske ćelije i na osposobljavanju za krupne zadatke koji stoje pred Partijom.

Na kraju je rekao da od komunista zavisi kako će stvar napredovati i da se nada da će partijska organizacija brodskog okruga časnno izvršiti sve zadatke koje će pred nju postaviti CK KPH.

Na kraju konferencije izabran je novi Okružni komitet. Izbor je izvršen tajnim glasanjem na već uobičajeni način. Svaki učesnik konferencije dobio je određeni broj. Poslije izbora znalo se da su izabrani politički sekretar Josip Kavaj i organizacioni sekretar Norbert Veber, dok su ostali članovi Okružnog komiteta trebali biti na uobičajeni način obaviješteni, što uslijed novonastalih događaja nije učinjeno. Ovaj Komitet nije se nikada u punom sastavu ni sastao, nego su pojedini članovi održavajući veze i dalje rukovodili partijskom organizacijom.

Konferencija je završena oko 4 sata po podne i delegati su se u grupama počeli razilaziti.

Neki od izabranih članova OK sastali su se isti dan ponovo sa R. Končarom u stanu N. Vebera gdje im je rekao, pošto je čuo da je Njemačka napala na SSSR, da je došao napokon čas obračuna sa fašizmom. Naglasio je da treba čuvati kadrove i da će u najkraćem roku doći delegat CK KPH, koji će prenijeti direktive o daljnjim zadacima partijskih organizacija u novonastaloj situaciji.

Ustanak i narodnooslobodilački pokret od 22. VI do 31. XII 19Jfl. god.

Odmah nakon napada Njemačke na Sovjetski Savez dolazi do krupnih promjena u zemlji, a samim tim i na području djelovanja Okružnog komiteta KPH Slav. Brod. Centralni komitet KPJ i CK KPH izdaju proglašavaju komunistima i narodu pozivajući ih u oružanu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

U takvoj situaciji nekoliko dana nakon okružne partijske konferencije održan je sastanak Okružnog komiteta SKOJ-a. Na sastanku je svaki član Komiteta dobio zadatak da skojevce i omladinu upoznaje sa novonastalom situacijom i da ih politički i vojnički priprema za oružanu borbu.

Na sastanku OK SKOJ-a, koji je održan 30. VI, proučavan je Proglas CK KPJ. Ovom sastanku prisustvovali su svi rukovodioci skojevskih grupa (preko 30).

Dok se komunisti pripremaju za pokretanje oružane borbe, dotle se ustaše u gradu i selima brodskog kotara pripremaju za hapšenja i progone komunista i drugih antifašista.

Iako su oni hapsili komuniste u Brodu i selima i prije 22. VI, ipak njihove mjere sada postaju znatno oštrije i provode se u većim razmjerima.

Nakon što su komunisti krajem juna po gradu i selima rasturali letke, u kojima se govorilo protiv okupatora i ustaša, o potrebi oružane borbe za oslobođenje zemlje i pomoći SSSR-u, ustaše u gradu i nekim selima hapse članve Partije i SKOJ-a. Prvih dana jula u Brodu su uhapšeni organizacioni sekretar OK KPH Norbert Veber, zatim komunisti Drago Križanović, Aleksandar Sebele i još neki. U Donjim Andrijevcima uhapšeni su Josip Mišković, Antun Degmečić, Nikola Jurišić, Ćiril Bukatko i njegov otac, koji je odmah ubijen, Mato Vukašinović i još neki, ukupno 12. U Starom Topolju uhapšeni su Andrija Sudić, Adam Sudić, Grga Mataić, Petar Milas, Ivan Milas i Vinko Jović, koji je kasnije pogubljen u Maksimiru kraj Zagreba. Ivan Milas i Grga Mataić bili su kasnije pušteni na slobodu, a ostali su otjerani u zatvor u Zagreb. Stjepan Funarić, Ivan Senjuk, Stjepan Domankušić, Stjepan Sekulić i Vasilije Kus uspjeli su ispred hapšenja pobjeći u rit Jelas, gdje su 3. VII formirali partizansku grupu. Istog dana formirana je još jedna partizanska grupa u šumi Cerovac, a sačinjavali su je: Franja Sertić, Duka Balenović, Mića Zigić, Franjo Cejnar, Antun Findrih, Mira Kutuzović, Dragica Pihler, Ivan Mišković i Franjo Jelić. Istog dana također su izbjegli hapšenju Luka Đaković. Josip Kavaj i još neki drugi komunisti. Kod svojih kuća bili su samo oni članovi partije i SKOJ-a koji nisu bili kompromitirani.

U to vrijeme komunisti u Brodu planiraju prve oružane akcije. Prema tom planu jednu je trebalo izvesti bacanjem bombi na Ustaški stan u Slav. Brodu, no ona nije uspjela. Druga akcija izvršena je na željezničkoj stanici, ali zbog nedovoljne stručnosti u miniranju nije postignut mogući učinak. Nekim radnicima i inženjerima u Tvornici vagona dat je zadatak da odmah pristupe izradi metalnih papuča za rušenje vlakova na željezničkim prugama. Papuče su ubrzano izrađivane, ali nikada nisu upotrebljavane jer ih je čuvar Tvornice otkrio kraj tvorničke ograde odakle na vrijeme nisu odnesene. Tada je u Tvornici zbog izrade papuča bila provedena istraga pa je Josip Antolović bio uhapšen i zatvoren, ali je on ubrzo pobjegao iz brodskog zatvora i otišao u partizane u Srbiju.

U to vrijeme po gradu se ponovo raspačavaju leci pisani hrvatsko-srpskim i njemačkim jezikom. U lecima pisanim njemačkim jezikom govorilo se njemačkim vojnicima da ne ratuju protiv prve zemlje radnika i seljaka, pozivalo ih se da se pobune protiv Hitlera i tome slično. U to vrijeme pristupa se i izvođenju sabotaza kao što su stavljanje čavala pod njemačke kamione i sipanje pijeska u ležišta osovina vagona. 8. VII jednom ovakvom akcijom bilo je na Stanici u Brodu onesposobljeno 18 vagona za saobraćaj.

Tih dana u Slav. Brod dolazi instruktor CK KPH, član Vojnog komiteta CK Marko Simenić. Odmah po dolasku on se sastao sa sekretarom Okružnog komiteta KPH Josipom Kavajem.

Od dviju parizanskih grupa formiranih 3. VII, kao i drugih komunista, oformljen je Brodski partizanski odred. 8. VII grupe se spajaju i izgrađuju svoju bazu u šumi Cerovac. Tu je formirano i vojno operativno rukovodstvo Odreda u kojem su bili: Stjepan Degmečić, Josip Kavaj, Ivan Pavelić (sada Buković) i Luka Đaković. U Odredu je bilo 25 partizana od kojih su 15 bili članovi Partije, 5 članovi SKOJ-a i 5 onih koji su se smatrali komunistima, ali nisu bili članovi Partije. Po nacionalnoj pripadnosti u Odredu je bilo 23 Hrvata i 2 Srbina. Socijalni sastav Odreda bio je: 16 radnika i 9 studenata i đaka. Odred je imao 17 pušaka mauzer, oko 850 metaka, 20 revolvera, 50 bombi, 26 vojničkih uniformi i dovoljan broj šatorskih krila. (Sve sakupljeno oružje nije još tada bilo preneseno u bazu.)

U Odredu su bili stalni članovi, tj. oni koji nisu napuštali bazu, i politički radnici, koji su svakodnevno odlazili u grad i sela radi izvršavanja političkih i vojnih zadataka.

Odmah nakon formiranja Odreda u njemu je organiziran intenzivan rad na političkom i vojnom obrazovanju. Proučavani su proglasi CK KPJ i CK KPH, materijali kao što su Revolucionarna vojska, Revolucionarna vlada, Istorija SKP(b) itd. Pripadnici Odreda obučavani su u rukovanju oružjem, bacanju bombi, postavljanju eksploziva na željezničke tračnice i mostove. Učilo se i vježbalo svakodnevno.

Nakon pet dana intenzivnog rada u Odredu, po odluci delegata CK KPH Marka Simenića, dolazi do njegove reorganizacije. Formirane su dvije diverzantske grupe u kojima je bilo pet članova. Njima je određeno da djeluju na željezničkoj pruzi, i to jedna istočno, a druga zapadno od Slav. Broda. Treća grupa od sedam članova dobila je zadatak da djeluje u selima sjeverno od Slav. Broda u pravcu Dilj-gore i Krndije, da se povezuje sa odbjeglom srpskim seljacima iz toga područja, ali da se oslanja na grad Brod. Vojni rukovodilac Stjepan Degmečić predlagao je da se od odbjeglih seljaka Srba formiraju partizanske jedinice i da se odmah pristupi izvođenju akcija. Kao prvu on je predložio napad na manastir nedaleko od Duzluka u kojem su samo dvojica ustaša čuvali uskladišteno oružje preostalo od bivše jugsolavenske vojske. Međutim, iako taj prijedlog nije bio odbijen, ipak do njegove realizacije nije došlo.

Jedan broj članova Odreda dobio je zadatak da se vrati u grad i da tamo radi na jačanju organizacija, da pojača politički rad i da vrši pripreme za preuzimanje vlasti u gradu i kotaru. Naime, Marko Simenić je zastupao stanovište da će Njemačka brzo izgubiti rat i da se zbog toga treba sve pripremiti i ne udaljavati se od Broda. Koliko je to mišljenje bilo pogrešno pokazali su kasniji događaji. I ne samo to. Povratkom u grad neki komunisti bili su odmah uhapšeni. 14. VII uhapšen je Emil Stulić. 16. VII poginuli su u borbi kod sela Vrhovine partizani Mića Zigić i Antun Findrih. 17. VII ustaše upadaju u Podvinje i hapse Stjepana Degmečića Cedu.

Nakon reorganizacije Odreda zapadna i istočna grupa odlaze svaka na svoj teren. Zapadna diverzantska grupa minirala je 18. VII željezničku prugu kod sela Brodski Varoš. Tom prilikom izbačen je metar željezničke tračnice, ali je vlak prošao jer je mina sa zakašnjenjem eksplodirala. Kolosijek je bio onesposobljen za saobraćaj šest sati. 20. VII izvršena je akcija na pruzi istočno od Broda, ali nije uspjela. Naime, postavljena mina na pruzi nije eksplodirala, zbog neispravnog upaljača.

Grupa koja je imala zadatak da djeluje u pravcu Dilja i Slav. Broda, pored oružanih akcija imala je i zadatke propagandnog karaktera; trebalo je da ima organiziranu tehniku, da se bavi pripremanjem propagandnog materijala, održavanjem političkih sastanaka po selima u okolici Broda, da bude veza svih ilegalaca koji su radili na terenu, bolje rečeno, da bude baza ilegalaca upućenih na teren. Pošto je u međuvremenu došlo do hapšenja Stjepana Degmečića, vojnog rukovodioca Odreda, kasnije Luke Đakovića, Nikole Babića, Josipa Kavaja i drugih, Simenić donosi odluku da se ostatak Odreda raspusti. Zbog hapšenja, do koga je došlo zato što je Marko Simenić naredio jednom broju ilegalaca da se vrate u grad i da žive i rade ilegalno, kao i zato što su neki bili u partizanskim grupama, praktično su Okružni komitet KPH i Okružni komitet SKOJ-a prestali djelovati. Tada Simenić, koji također boravi u gradu, donosi odluku o formiranju Mjesnog komiteta KPH. Za sekretara postavlja Slavka Brkljačića, koji je prije bio aktivan u Narodnoj pomoći, ali koji do tada nije bio član Partije. Uz njega su u Komitet postavljeni: Mijo Čandrlja, Ivan Klaričić, Pero Mautner, Jakob Milinović, Filip Blašković i Stjepan Sekulić.

Pošto novi sekretar nije imao nikakvog iskustva u partijskom radu, a pogotovo ne u uslovima kakvi su tada bili, ustaše i policija ubrzo su ostvarili kontrolu nad radom Komiteta. Time im je bilo omogućeno da ubrzo pohapse ne samo neke članove Komiteta već i mnoge članove Partije i SKOJ-a koji su dolazili u stan sekretara.

U cilju aktiviziranja skojevaca i omladine ubrzo poslije formiranja Mjesnog komiteta Partije formiran je i novi Komitet SKOJ-a. Za sekretara Komiteta postavljen je Duka Matanić. Članovi Komiteta bili su: Mato Horvatić, Milan Mišković, Mato Matej, Ivan Sebele i Ivan Mišković. Radi bolesti Duka Matanić predaje uskoro dužnost sekretara Milanu Miškoviću. Mato Horvatić odlazi iz Broda, a umjesto njega u Komitet je postavljen Ernest Rački.

Unatoč sve oštrijem teroru što su ga ustaše vršile nad komunistima, Jevrejima i Srbima (juna mjeseca na drvenom Savskom mostu ustaše su izvršile pokolj srpskih seljaka koje su tjerovali iz Bosne), političko raspoloženje naroda kako u gradu tako i u mnogim selima bilo je vrlo povoljno. Mnogi su se neprijateljski odnosili prema ustašama i okupatoru. **Sta** više, u to vrijeme bilo je preko 300 komunista i omladinaca spremno da stupi u partizanske jedinice. Međutim, zbog stanja u organizaciji i grešaka što su ih u prvom redu učinili Marko Simenić i Slavko Brkljačić ta situacija nije iskorištena. Umjesto da šalju dobrovoljce u partizanske jedinice i da razvijaju oružanu borbu, oni su članove KP i skojevce zadržavali u

gradu. Zbog toga su članovi KP i SKOJ-a bili svakodnevno hapšeni i slani u logore. Time je Partiji i SKOJ-u nanesen teški udarac.

Od dolaska na njen teren pa do kraja 1941. god. zapadna diverzantska grupa izvodi više akcija. 11. augusta likvidirala je jednog ustašu u selu Kaniži. Tom prilikom raspačala je u selu letke. 29. VIII u Sibirju su članovi grupe ubili ustaškog tabornika Matu Štivića. 1. septembra izvršila je grupa dvije akcije u selu Stari Slatinik. Pet dana kasnije u Slobodnici je vodila borbu s ustašama. U borbi je ubijen jedan ustaša, a jedan je ranjen. 5. IX dva člana zapadne grupe minirali su željezničku prugu kod Starog Slatinika. Pruga je bila prekinuta i za saobraćaj onespособljena nekoliko sati. 25. X ustaše su opkolile partizansku bazu u šumi Obrijež, sjeverno od Starog Slatinika, ali su se partizani probili bez gubitaka. Noću između 12. i 13. XII Ivan Senjuk i Ivan Lovinčić minirali su željezničku prugu između Brodskog Stupnika i Radovanja. 14. decembra partizanska grupa vodila je borbu sa ustašama na željezničkoj pruzi kod sela Gromačnika. Tom prilikom poginula su dvojica ustaša. Tri dana kasnije grupa se sukobila sa žandarima sjeverno od sela Gromačnika. Borba je trajala dva i pol sata. Nakon toga žandari su se razbjegli, a grupa se prebacila u selo Bukovlje odakle su se njeni članovi privremeno razili po gradu i nekim selima.

I neki članovi istočne grupe poduzeli su nekoliko oružanih akcija. Postavili su minu na željezničku prugu između stanica Vrpolje i Stari Perkovci, ali su stražari minu primijetili i demontirali je. Također nije uspjela ni diverzija na mostu preko kanala Biđ kod sela Kopanice.

Iako zbog pogrešnih ocjena i politike Marka Simenića nisu iskorišteni postojeći uvjeti za formiranje većeg broja i brojnijih partizanskih jedinica i unatoč stalnih hapšenja i slanja komunista u logore od strane ustaša, ipak su na teritoriju Broda u decembru 1941. god. postojale tri partizanske grupe sa 35 boraca. U gradu i mnogim selima formirane su grupe simpatizera. Mreža ilegalnih veza postojala je na teritoriju cijelog kotara, od Lužana i Ciglenika na zapadu do Donjih Andrijevac na istoku. Najjače uporište narodnooslobodilačkog pokreta bio je grad Brod, a od sela Podvinje, Slobodnica, Lužani, Malino, St. Slatinik, Trnjani, Staro Topolje i Donji Andrijevi. U narodnooslobodilački pokret bila su već tada uključena mnoga srpska i hrvatska sela. Podvinje, hrvatsko selo, bilo je već tada velikom većinom na strani NOP-a. Isti je slučaj bio i sa Slobodnicom, a dobrim dijelom i Starim Topoljem i Donjim Andrijevcima.

Brodski komunisti u drugoj polovini 1941. god. uspostavljaju veze sa komunistima na području Đakova i formiraju u nekim selima grupe saradnika. Oni su takve grupe formirali također u selima zapadnog dijela kotara Županja.

U decembru 1941. god. Duka Balenović i Franja Sertić uspostavili su preko sela Šapne i Duboke vezu sa partizanima na Krndiji pa je donesena odluka da se tamo prebace sve tri brodske grupe. Međutim, dubok snijeg i odlazak Papučko-krndijskog odreda sa Krndije na Papuk onemogućili su izvršenje ovog plana. Zbog toga su sve tri brodske grupe ostale na brodskom terenu do proljeća 1942. godine. Članovi grupa nalazili su se u gradu i po selima brodskog kotara živeći pod vrlo teškim uslovima.

U decembru 1941. god. ustaše su partijskoj i skojevskoj organizaciji zadale najteži udarac. Hapšenje Marka Simenića i Joce Đakovića u Zagrebu, te nekonspirativni rad sekretara Mjesnog komiteta KPH Slav. Brod Brkljačića pridonijeli su otkrivanju mnogih članova KP i SKOJ-a u Brodu.

23. na 24. decembra 1941. izvršena su velika hapšenja: Tom prilikom uhapšeni su: Petar Naglič, Stjepan Sekulić Jucko, Nacika Hes, Stjepan Funarić, Stjepan Rajković, Ivan Fajerbah, Franjo Gospočić, Martin Živković, Bina Jugović, Ivan i Marko Belan, Stjepan Živković, Ivan Jurišić, Đuro Poljak, Aleksandar Hauk, Andrija Grgurić, Franjo Luc, Franjo Pacadi, Šime Klajić, Greta Kavaj, Filip Blašković, Stjepan Domankušić, Mića Dimitrijević, Mara Klajić, Ilonka Birinac, Mira Kutuzović i Eva N. Majer.

Pred sam kraj decembra uhapšeni su Slavko Brkljačić, Ivan Klaričić, Plugo Havliček, ing. Leo Novačić, ing. Lino Mario, ing. Stjepan Franković, Mijo Čandrlja, Jakob Došen, Stevo Cvjetković, Filip Plazibat, Vjekoslav Smoljan, Ivan Sebele i dr.

Provala velikih razmjera nastala je jer se Slavko Brkljačić slabo držao pred policijom na saslušanju.

Većina uhapšenih otjerana je u logor Jasenovac, odakle se samo manji broj vratio.

Od stvaranja NDH pa do kraja 1941. godine iz Broda i selâ brodskog kotara ubijeno je i otjerano u logore preko 100 komunista.

Nakon hapšenja sekretara Mjesnog komiteta KPH Slavka Brkljačića i velikog broja članova Partije i SKOJ-a formira se krajem godine novi Mjesni komitet. Za sekretara je postavljen Milan Mišković. Od tada počinje period postepenog sređivanja prilika u partijskim i skojevim organizacijama, one se brzo proširuju, stvaraju mnoge grupe saradnika, pojačavaju politički rad u narodu i pripremaju odlazak dobrovoljaca u partizane.

Kotar Valpovo

PODACI O ORGANIZACIJI KP 1941. GOD.¹

Na području kotara Valpovo postojalo je 1941. god. pet partijskih ćelija, i to u industrijskom naselju Belišće i u selima Petrijevcu, Brodanci, Satnica i Ladimirevcu. U nekim od ovih mjesta partijske ćelije su postojale i prije 1939. godine.

Do osnivanja ćelija KP došlo je djelovanjem komunista, koji su se vratili sa robije. Naročito aktivni bili su: Slavko Cvetković, metalski radnik iz Brodanaca, koji se vratio sa robije 1935. god., i Adam Stajnbrikner, koji se vratio sa robije 1938. godine. S njima se prvi povezao Duka Maričić, električar iz sela Ladimirevaca, a zatim Stjepan Vidaković, krojački radnik iz sela Satnice, te Stjepan Sremfler, radnik iz Belišća. Nakon toga prišlo se formiranju partijskih ćelija. Direktive za rad ovih ćelija dobivane su od Okružnog komiteta Osijek, a prenosio ih je Duka Maričić, koji je radio u Osijeku. Rad se sastojao uglavnom u populariziranju SSSR-a, čitanju raznih naprednih knjiga i brošura, kao i obradi partijskog materijala, kojeg su dobivali iz Osijeka. Pored toga radilo se na proširenju i učvršćenju postojećih ćelija KP. Ćelije su održavale neposrednu vezu sa Okružnim komitetom Osijek sve do partijske konferencije 1940. godine, kad je izabran Kotarski komitet KPH Valpovo.

U proljeće 1940. god., s obzirom na veći broj ćelija i članova u njima, te veći broj kandidata i simpatizera u selima, bilo je potrebno orformirati Kotarski komitet, koji bi objedinjavao rad svih ćelija na kotaru. Radi toga je odlučeno da se iz svih ćelija upute delegati na partijsku kotarsku konferenciju.

Konferencija je održana 1940. god. u satničkom polju na mjestu zvanom »Gradine«. Toj konferenciji prisustvovalo je 11 delegata iz pomenutih ćelija KP, a delegat Okružnog komiteta KPH Osijek bio je Ivan Anišić. U Kotarski komitet tajnim glasanjem izabrana su četiri člana, i to: Stjepan Sremfler iz Belišća, Adam Stajnbrikner iz Petrijevacu, te Tomo Ivanović i Đuro Maričić iz Ladimirevaca. Za sekretara Kotarskog komiteta izabran je Đuro Maričić.

Novoizabranom Komitetu u prvo vrijeme su pomagali instruktori Okružnog komiteta koji su bili zaduženi za rad po rajonima. Komitet je

¹ Podaci Komisije za historiju radničkog pokreta i SK Općinskog komiteta SKH Valpovo.

posvećivao veću pažnju industrijskom centru Belišća, s obzirom da je tamo bio veliki broj radnika, te je bilo odlučeno da se formiraju grupe od tri člana (trojke) po pogonima i odjeljenjima. Pored toga Komitet je radio i na boljem povezivanju grupa i pojedinaca sa selima unutar kotara, kao i na uspostavljanju veze sa selima van kotara Valpovo, i to sa Poganovcima, kotar Našice, i selom Čepin, kotar Osijek. Članovi partijske organizacije širili su naprednu štampu koja je dobivana preko veze iz Osijeka i sakupljali priloge za Crvenu pomoć. Izvršenje ovih zadataka bilo je otežano uslijed neredovnog sastajanja članova Komiteta, koji su bili većinom na terenu.

U jesen 1940. god. sastanku Kotarskog komiteta prisustvovao je Karlo Mrazović Gašpar. On je dao smjernice za rad, kako za organizaciona pitanja, tako i za daljnje političko djelovanje partijske organizacije na kotaru.

U industrijskom centru Belišće već od ranije postojala je sindikalna organizacija ORSJ, koja je 1939. god. raspuštena. Tada je pokušano da se naprednije članstvo ORSJ učlani u organizaciju URS-a i radi toga su došli na osnivačku skupštinu u Belišće komunisti iz organizacije URS-a iz Osijeka i Zagreba. Ova skupština nije održana jer su članovi HRS-a i HSS-a, koji su se sakupili iz okolnih sela, onemogućili njezino održavanje, a delegate iz Osijeka i Zagreba fizički su napali. Tako je prvi pokušaj osnivanja URS-a u Belišću bio onemogućen.

Poslije ovoga radnici u Belišću bili su slabo povezani sa naprednim radničkim pokretom. Partijska ćelija nije tada postojala, ali se među mlađim radnicima osjećala potreba i želja da učestvuju u radničkom pokretu. Nakon izvjesnog vremena 1941. god. radnik Alfred Bobinac upoznao se sa Dukom Maričićem iz Ladimirevaca i s njim se često sastajao. Maričić ga je upoznao sa Stjepanom Sremflerom, Lazom Radivojevićem i Josipom Vuksanićem. Nakon toga Duka Maričić u zajednici sa ovim radnicima organizira u pogonima i odjeljenjima trojke. Tada se ponovo osniva u Belišću partijska ćelija.

Nakon održane kotarske konferencije i formiranja Kotarskog komiteta partijska ćelija u Belišću dobila je zadatak da proširi broj partijskog članstva i da oformi drugu trojku. U tu trojku ušli su Ivan Herak, Nikola Cerovac, Tomo Karapetrić i Josip Horvat.²

* * *

Nakon proširenja partijske organizacije 1940. god. po direktivi Kotarskog komiteta počelo se raditi na formiranju URS-a u Belišću. Organiziranje URS-a vršeno je ilegalno, i to na taj način što su se sakupljale knjižice od naprednijih radnika i raspuštene organizacije ORSJ-a i nekih iz HRS-a, a isto tako i potpisi onih koji su se željeli učlaniti. Prikupljeni podaci dostavljeni su rukovodstvu URS-a u Osijeku i ono je vlastima u Valpovu prijavilo formiranje organizacije URS-a u Belišću. U rukovodstvu su izabrana tri člana KP pa se rad organizacije odvijao pod rukovodstvom Partije sve dok ga nije zabranila tadašnja vlast krajem 1940. godine.

² Josip Horvat Puba otišao je 1941. god. u njemačku vojsku i u njenim redovima poginuo.

Rad članova URS-a sastojao se uglavnom u praćenju napredne štampe koju su dobivali iz Osijeka, okupljanju radnika, populariziranju SSSR-a i si.

Članovi partijske ćelije proučavali su partijski materijal, sakupljali priloge za Crvenu pomoć i rasturali letke. Krajem 1940. god. partijska ćelija Belišće dobila je zadatak da rastura letke u Valpovu i Belišću. Taj zadatak dobile su i ostale ćelije KP na relaciji Osijek—Donji Miholjac. U rasturanju letaka učestvovali su svi članovi Partije i akcija je potpuno uspješna. Članovi Partije su preko društva »Sokol« utjecali na omladinu, i to većinom radničku. U prostorijama Sokolskog doma proučavana je napredna omladinska literatura, koju je ilegalno donosila đачка omladina iz Osijeka.

Kroz taj rad odgojena je u naprednom duhu grupa omladinaca, koja je 1941. god. prerasla u SKOJ. Na čelu te grupe nalazio se Ilija Valkaj. U toku 1941. god. primljeni su u Partiju: Stjepan Gelenčar, Ilija Valkaj, Nikola Gostović i Ivica Nemec.

Događaje uvezi s 27. martom 1941. god. jedan dio radnika je sa simpatijama dočekao i pozdravio. U Radničkoj čitaonici postavljen je na prozor radio i radnici su se masovno okupljali i slušali prenose iz Beograda.

Nakon toga postojalo je raspoloženje kod većeg dijela radnika da brane svoju zemlju, a naročito kod omladine.

* * *

Kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije situacija u Belišću se izmijenila. Neki članovi Partije su morali napustiti Belišće, jer im je prijetila opasnost hapšenja. Situacija je postala još teža poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez.

Budući da je mjesno stanovništvo po nacionalnosti bilo izmiješano, okupator je uz pomoć ustaško-mačkovskih elemenata i Njemačke narodne skupine stvorio razdor među radnicima. Pored toga bile su oformljene mađarske nacionalne organizacije. Radnici su bili primorani da stupe u članstvo bilo koje organizacije ili u protivnom nisu mogli dalje raditi u Belišću, a također im se prijetilo da će biti zatvoreni i protjerani.

Partijska ćelija u tim momentima s obzirom na neiskustvo članova Partije nije odmah reagirala niti je znala zauzeti određeni stav. Direktiva sekretara Kotarskog komiteta bila je da se nastavi dalje sa radom u Belišću. Komitet je odobravao članovima KP da se odazivaju pozivu u domobranstvo.

Ljeti 1941. godine član Partije Tomo Karapetrić uspostavio je vezu sa partijskim ćelijama u Orahovici i Zdencima. Osim toga partijska ćelija je ilegalno raspačavala razne brošure i letke, kao i crvene zastavice sa si'pom i čekićem.

U selu Ladimirevcima djelovao je 1939. god. član Partije Duka Maričić, koji je već tada surađivao sa Okružnim komitetom KPH Osijek. On je oko sebe okupio devet simpatizera od kojih su 1940. god. trojica primljeni u Partiju, i to: Tomo Ivanović, Đuro Tomoković i Josip Odošić. Ova trojica su sa Dukom Maričićem sačinjavali partijsku ćeliju. Kandi-

dati KP bili su Augustin Maričić, Pero Čijaček, Beno Sovagović, Stevan Milošić i Jakob Čuraj.

Sastanci partijske ćelije održavani su redovno i rad je dobro napredovao, naročito poslije formiranja Kotarskog komiteta Valpovo, kada je izabran za sekretara KK Đuro Maričić. On je redovno održavao vezu sa Okružnim komitetom KPH Osijek. Iste godine je partijska organizacija u Ladimirevcima pored usmenog i agitacionog rada rasturala letke u Valpovu, Zelčinu, Ivanovcima i Marijancima, a uspostavila je vezu i sa ostalim partijskim ćelijama i grupama na kotaru. Posredstvom Duke Maričića uspostavljena je veza sa partijskim ćelijama u selima: Brođanci, Satnica, Petrijevi, kao i nekim selima izvan kotara Valpovo. Rad ovih ćelija uglavnom se sastojao u održavanju sastanaka sa simpatizerima gdje su čitane napredne knjige i raspravljalo se o socijalizmu i životu u SSSR-u. Raskrinkavana je i osvajačka Hitlerova politika.

U januaru 1941. god. partijska ćelija u Ladimirevcima dobila je zadatak da rastura veću količinu letaka po okolici, što je sa uspjehom izvršila. Ona je od svog formiranja pa do okupacije radila dobro i imala vidnih uspjeha, o čemu svjedoči i velik broj simpatizera Partije.

Događaje u vezi s 27. martom narod je oduševljeno pozdravio, osim nekolicine domaćih Nijemaca. U narodu je vladalo uvjerenje da će Jugoslaviju u slučaju rata pomoći SSSR. S obzirom da se u to vrijeme neposredno pred rat Duka Maričić, tadašnji sekretar Kotarskog komiteta i sekretar iste partijske ćelije, nalazio u vojsci, rad partijske ćelije bio je nešto slabiji i nije postojala jasna orijentacija o tome što treba raditi.

Kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije Maričić se vratio kući i rad organizacije KP nešto je oživio, no za kratko vrijeme jer su članovi KP, kao i dio simpatizera bili kompromitirani i morali se povući u ilegalnost. Njemačka i ustaška vlast, a naročito pripadnici Njemačke narodne skupine, kontrolirali su kretanje, rad i djelovanje naprednijih ljudi, naročito onih za koje su pretpostavljali da su članovi Partije. Rad partijske organizacije u takvim uslovima odvijao se na taj način, što je sekretar KK svakom članu organizacije individualno davao smjernice za rad. Poslije napada Njemačke na SSSR sekretar je upućivao članove Partije da među narodom populariziraju SSSR i snagu Crvene armije. Ujedno im je govorio da se pripremaju za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

U jesen 1941. god. bila je prekinuta veza sa Okružnim komitetom Osijek. Sekretar partijske ćelije nalazio se u domobranstvu i rad je stoga potpuno oslabio i sveo se uglavnom na agitaciju.

Unatoč nedovoljnom i slabo organiziranom radu partijska ćelija je ipak imala snažan utjecaj u narodu o čemu svjedoči i činjenica da su se u selu svega tri obitelji opredijelile za ustaški pokret. U selu je bilo oko 10 do 15 pripadnika Njemačke narodne skupine, koji su kao starosjedioci bili rodbinski povezani sa ostalim seljanima, uglavnom Hrvatima, jer je selo osim nekoliko Slovaka bilo nastanjeno hrvatskim življem. No, oni nisu uspjeli osim dvije do tri obitelji staviti pod svoj utjecaj iako je njihova propaganda u to vrijeme bila vrlo jaka.

Hrvatska seljačka stranka, koja je za vrijeme Kraljevine Jugoslavije bila najutjecajnija politička stranka u selu, tada se većinom približila ko-

munistima i dobar dio njenih članova se aktivirao u raskrinkavanju okupatora i ustaške politike. Karakteristično je za Ladimirevce da se u julu i augusta 1941. god. pod pritiskom ustaške vlasti većina ljudi formalno upisala u ustaški pokret, a omladina u Ustašku mladež. Međutim, već krajem 1941. god. pod utjecajem članova Partije i simpatizera Ustaška mladež počela je slabiti, nastalo je ispisivanje iz članstva, vraćanje članskih knjižica i bojkot u pogledu odaziva na sastanke.

U selu Satnici formirana je partijska ćelija u maju 1939. godine. Sačinjavala su je tri člana (Stjepan Viđaković, Stjepan Čvagić i Mišo Koški) i tri kandidata KP. Svi su po nacionalnosti bili Hrvati s obzirom da je i selo pretežno bilo hrvatsko. Partijsku ćeliju u selu formirao je Ivan Anišić, član Okružnog komiteta Osijek, koji je često dolazio u Satnicu.

Rad partijske ćelije se sastojao u praćenju napredne literature i proučavanju partijskog materijala.

U selu je narod bio politički podijeljen u dva tabora. Na jednoj strani bila je Seljačka sloga u kojoj su politički djelovali frankovci, a na drugoj strani Narodna čitaonica u kojoj je imala utjecaj Partija. U Narodnoj čitaonici komunisti su objašnjavali liniju KP. Naročito su imali vidnog uspjeha u objašnjavanju vanjske politike. Skoro pola sela simpatiziralo je Narodni front i SSSR, jer su ih članovi Partije upoznali sa porobljivačkim planovima Hitlera. Isto tako Partija je uspjela okupiti veći dio omladine u selu preko nogometnog kluba sa kojim su rukovodili neki članovi KP i simpatizeri. Napredniji omladinci rasturali su letke i služili kao veza sa drugim selima.

Ideološko-politički rad ćelije u Satnici sastojao se u proučavanju materijala koji se tada mogao dobiti, kao npr. »Proleter«, »Srp i čekić«, te razne brošure, proglasi itd. Partijska ćelija bila je čvrsto vezana sa ćelijama u Petrijevcima, Ladimirevcima i Brođancima, a naročito sa OK KPH Osijek.

Zaslugom KP i naprednih ljudi većina naroda u selu bila je protiv Trojnog pakta.

Poslije okupacije članovi KP nastavili su rad s narodom, ali je on bio otežan. Narodna čitaonica u selu bila je zatvorena i okvalificirana kao »crvena«, i Partija se morala ograničiti u radu na užu krug ljudi. Nakon kraćeg prekida u selo su opet dolazili članovi Okružnog komiteta Ivan Anišić iz Osijeka, Adam Štajnbrikner Zau iz Petrijevac i Duka Maričić iz Ladimirevaca. Oni su davali upute za prikupljanje oružja i dobrovoljnih priloga za pomoć porodicama, čiji su članovi odvedeni u logor ili su pali kao žrtve terora.

Prvih mjeseci poslije okupacije mnogi simpatizeri su se pokolebali i pasivizirali. Teror koji je okupator provodio nad narodom opet je ljude povezivao i stvarala se mržnja prema njemu i domaćim ustašama, tako da se rad počeo opet odvijati, no više konspirativno. Nakon napada Njemačke na SSSR članovi KP u selu upoznali su dobar dio ljudi sa Proglasom CK KPJ, kojim se poziva narod na ustanak.

Partijska ćelija u to vrijeme bila je aktivna, naročito u sakupljanju dobrovoljnih priloga u hrani i odjeći za porodice koje su bile ugrožene

i progonjene od ustaša. Osim toga partijska ćelija je organizirala skrivanje ilegalaca. Naročito intenzivan rad Partije bio je na okupljanju simpatizera za NOP.

Nakon okupacije u Satnici su ustaše počele da provode teror nad političkim protivnicima. Prvo su hapsili bivše viđenije radikale, koje su tukli u zatvoru, a poslije su stalno prijetili »crvenima« da će pola sela iseliti i otjerati u logor. Među ustašama bio je najokrutniji idejni podstrekač katolički pop iz Petrijevaca Aco Mitrović, koji je ispred oltara prijetio onima, koji nisu bili ustaše. Poslije je on napustio svećeničku dužnost i postao aktivni ustaški funkcioner. Podržavali su ga bogatiji seljaci, klerikanci.

Među komunistima i kandidatima bili su najaktivniji: Mišo Lešnjaković, Josip Koški, Tomo Koški ml. i Tomo Koški stariji. 1941. god. u Satnicu je dolazio ilegalni partijski radnik Antun Salaj i održavao sastanke sa komunistima i sa simpatizerima, a nekoliko puta je dolazio i Srđan Petrov iz Osijeka.

U Valpovu nije postojala partijska ćelija u vremenu od 1939. do 1941. godine. Bilo je nekoliko radnika iz mjesta koji su radili u Belišću, pa se preko njih održavala veza pojedinačno. Ovom vezom ponekad se dostavljao partijski materijal, knjige i brošure. Na taj način veza se održavala i sa tadašnjim sekretarom Kotarskog komiteta Valpovo Dukom Maričićem, koju je uglavnom održavao Stjepan Petnjarić stariji. Pod njegovim rukovodstvom radila je i veća grupa simpatizera.

Godine 1939, a i ranije, ideje o radničkom pokretu počeo je širiti u selu Habjanovcima Marko Vujnovac. On je još 1935. godine uspostavio vezu sa Slavkom Cvetkovićem iz Brođanaca, koji se vratio nakon izdržane robije od 6 godina. Cvetković ga je upoznao sa radničkim pokretom. M. Vujnovac je počeo da širi napredne ideje i u svome selu. On se povezao sa nekoliko ljudi u selu koji su simpatizirali radnički pokret i s njima radio na razbijanju frankovačke i ljotićevske grupe u Habjanovcima. Frankovci su radili i krili se pod plaštem Seljačke i Gospodarske sloge. Rad frankovačke grupe bio je osujećen jer su komunisti uvjerali narod u selu da je ta organizacija fašistički orijentirana. Ovakvim djelovanjem grupa simpatizera Partije u Habjanovcima sve je više jačala. Vezu sa Slavkom Cvetkovićem i dalje je održavao Marko Vujnovac, koji je prenosio materijal i direktive Habjanovačkoj grupi.

U to vrijeme dobivene su vezom iz Brođanaca razne napredne knjige i brošure, kao npr.: »Žena i socijalizam«, »Džepna biblioteka«, »Mati« i razni drugi materijali. Ovo je proučavala grupa simpatizera i na taj način stjecala teoretska saznanja o socijalizmu. Kasnije su ideje o socijalizmu širene među narodom u Habjanovcima. Grupa je bila u neprekidnom sukobu sa frankovačkim i drugim elementima i pod stalnom prijetnjom ondašnjeg režima. Pred samu kapitulaciju Kraljevine Jugoslavije ova grupa simpatizera KP toliko je ojačala da se uspjela povezati sa ostalim selima na kotaru Valpovo.

Do ljeta 1941. god. u selu Habjanovcima nije formirana partijska ćelija, već je postojala spomenuta grupa simpatizera KP, koji su radili po uputama i direktivi Slavka Cvetkovića. Od ove grupe formirana je 1941.

god. partijska ćelija. Ćelija je okupila i omladinsku grupu od sedam članova. Članovi Partije su 1941. god., kada su bile martovske demonstracije, objašnjavali narodu u selu značaj i cilj ovih demonstracija u Beogradu. Isticali su potrebu saveza sa SSSR-om.

Kroz ovu agitaciju i propagandu sticali su komunisti sve veći ugled u narodu. Zahvaljujući tome, narod je sa negodovanjem dočekaо kapitulaciju Jugoslavije i upad Nijemaca u zemlju, kao i dolazak ustaša na vlast. Poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez novoformirana ćelija u Habjanovcima pojačala je propagandu protiv Hitlera i imperijalističke politike, govoreći narodu da bi Hrvati stradali ako bi pobijedio njemački fašizam.

U toku 1941. god. povećala se partijska ćelija od 5 na 7 članova. U njoj su bili: Marko Vujnovac, Slavko Kovačević, Grga Novoselić, Matija Pančić, Jozo Kaluđer, Matija Bošnjak i Antun Vujnovac. Oni su upoznawali narod sa političkom situacijom u zemlji. U to vrijeme izbio je ustanak u mnogim krajevima naše zemlje, a već je bilo partizana i na Papuku i Dilju. Stoga je i partijska ćelija u Habjanovcima otpočela sa pripremama za ustanak.

U selu Brođancima postojala je već 1939. godine ćelija KP od pet članova. Ćelijom je rukovodio Slavko Cvetković. Ona je djelovala u svim organizacijama i društvima u selu. Tada su u Brođancima bile dvije stranke, i to HSS i JRZ. Između ove dvije stranke postojala je velika mržnja. Stoga su u selu postojale i dvije čitaonice. Partijskoj ćeliji uspjelo je razbiti JRZ i ujediniti cijelo selo u jednu čitaonicu ogranka Seljačke sloge. To se uspjelo na taj način što je na inicijativu komunista formirana Zadruga za osiguranje stoke, u koju su se mogli učlaniti svi seljaci bez obzira na političku pripadnost. Omladina se okupljala u nogometnom klubu i kulturno-prosvjetnom društvu.

Pred rat je tamošnje vodstvo HSS-a dobilo direktivu za formiranje Hrvatske seljačke zaštite. U početku se učlanio u nju veći broj seljaka, ali radom partijske ćelije koja je ukazivala seljacima da Zaštita ima cilj da raspiriva nacionalnu mržnju, mnogi su se ispisivali iz njezinog članstva, a naročito kada su čuli da Zaštita treba da primi oružje.

Komunisti u Brođancima uspostavili su vezu sa Okružnim komitetom Osijek, a s formiranjem Kotarskog komiteta Valpovo povezuju se i sa ostalim partijskim ćelijama na kotaru. Ćelija je imala vrlo velik utjecaj na narod u selu, a naročito među članovima čitaonice Seljačke sloge. To se očitovalo i za vrijeme govora Stjepana Hefera, koji je 1940. godine došao u Brođance kao Mačkov izaslanik držati skup. On je u svom govoru isticao da Hrvati treba da lojalno i mimo dočekaju njemačku vojsku. Članovi Partije i njeni simpatizeri ometali su ga za vrijeme govora raznim upadicama i raskrinkavali pred narodom izdajničku politiku rukovodstva HSS-a.

1941. god. partijska ćelija brojala je sa kandidatima sedam članova. Iste godine bila je oko nje okupljena i grupa od 14 omladinaca i 6 omladinki, kao i veći broj simpatizera. Osim toga partijska ćelija u Brođancima uspostavila je vezu sa komunistima iz bliže okoline, i to: iz Čepina sa

Vidojem Romanićem, iz Poganovaca Dušanom Miloševićem, iz Čokadinaca Jocom Katunom, iz Selaca Đurom Pecnikom, i Perom Sajlerom sa pustare Ugljare kraj Čepina. Svi su oni bili kasnije veza za odlazak naroda iz Osijeka i okolice u partizane.

Demonstracije u Beogradu 27. marta 1941. god. narod je dočekaao sa odobravanjem, a naročito su pozdravljene parole »Bolje rat nego pakt«, »Bolje grob nego rob«, i to zato, što je narod u selu već prije bio upoznat o približavanju Jugoslavije Trojnom paktu. Članovi Partije su prikazivali narodu kako je fašizam najveće zlo za čovječanstvo. Vijesti o dolasku Nijemaca u našu zemlju narod je u većini dočekaao s ogorčenjem. Partijska ćelija propagirala je tada potrebu saveza sa SSSR-om. Dok su komunisti ovako radili dotle su Stjepan Hefer iz Osijeka i Marko Magušić iz Brođanaca, vođe HSS-a, odlazili među veće vojne formacije po Slavoniji i govorili jugoslavenskim vojnicima da bacaju oružje kada stignu Nijemci na granicu Jugoslavije.

Dolazak okupatora u zemlju i ustaša na vlast narod u Brođancima je dočekaao s negodovanjem. Partijska organizacija, omladinska grupa i mnogi simpatizeri razvili su snažnu agitaciju među narodom da se ne prilazi ustaškom pokretu. Nekolicina ljudi u selu opredijelila se na stranu ustaša, i to oni koji su bili pod utjecajem svećenika u selu. Ova grupa ustaša, na čelu sa svećenikom Ivanom Ivančićem i bilježnikom Đurom Vinkovićem, nastojala je da uvuče što više ljudi u ustaški pokret što im je kasnije djelomično i uspjelo. Pod jakim pritiskom i terorom natjerali su priličan broj omladinaca u Ustašku mladež. Tada su u Brođance dolazili neki ustaški funkcioneri iz Osijeka i Valpova i propagirali da se okupi što veći broj naroda u ustaški pokret. Mjesni svećenik je organizirao križare. Kako je već u to vrijeme veliki broj omladinaca i omlađinki bio pod jakim utjecajem Partije, uspjelo se preko njih osujetiti ovu akciju ustaša. Isto tako uspjelo je partijskoj ćeliji pasivizirati narod u davanju moralne i materijalne pomoći ustaškom pokretu.

U junu 1941. god. poslije napada Njemačke na SSSR Slavko Cvetković održao je sastanak sa partijskom ćelijom i na tom sastanku dao upute da komunisti upoznaju narod o napadu Nijemaca na SSSR i o porobljivačkim planovima Hitlera. Govoreno je narodu i to kako će Nijemci, ako bi pobijedili, protjerati Hrvate u Karpate, a na njihove posjede naseliti Nijemce.

Poslije napada Njemačke na SSSR partijska ćelija se povezuje sa ilegalcem Adamom Štajnbrikerom Zanom iz Petrijevac, nakon čega djeluje sve snažnije među narodom u selu i okolici. Ustaška vlast je to primijetila, i u junu 1941. god. sekretar partijske ćelije u Brođancima Slavko Cvetković je uhapšen i sproveden u osječku policiju. Ovaj događaj zabrinuo je narod bojeći se da se hapšenja ne prošire i na simpatizere KP, kojih je u to vrijeme bio već priličan broj. Pošto uhapšeni komunisti na policiji nije otkrio ništa, partijska ćelija nastavila je dalje sa radom.

U oktobru 1941. god. Slavko Cvetković je pušten iz zatvora. Ćelija se u to vrijeme proširuje na devet članova, i to tri člana i šest kandidata.

U ćeliji su bili: Slavko Cvetković, Stjepan Brkić, Jozo Ilin i kandidati. Zivko Kučinac, Jozo Bošnjak, Marin Brkić, Jakob Magušić, Marin Brkić i Tomo Ivošević. Povećao se i broj simpatizera, naročito među omladinom. U to vrijeme vratilo se iz ustaškog logora stanovništvo srpskog sela Poginovaca svojim kućama. Tada je partijska ćelija u Brođancima organizirala akciju u sakupljanju hrane za opljačkano stanovništvo, a ujedno propagirala među narodom bratstvo Srba i Hrvata. Tako je uspjelo još više ova dva sela zbližiti, te su ostala kroz cio rat u dobrim odnosima, premda je selo Brođanci bilo hrvatsko.

Pod kraj 1941. god. ćelija KP u Brođancima uspostavlja vezu sa još dvojicom ilegalaca, i to Jakšom Singerom i Zdenkom Hasom iz Osijeka. Tada je partijska ćelija upoznala narod sa rezultatima oslobodilačke borbe u raznim krajevima Jugoslavije. Ove vijesti narod je slušao sa velikim interesom i partijska ćelija je dobivala sve veći broj simpatizera u selu.

Rad partijske ćelije u to vrijeme sastojao se u sakupljanju oružja, vojne opreme i živežnih namirnica. Prikupljeni materijal komunisti i simpatizeri slali su preko veza partizanima.

U selu Petrijevcima postojala je grupa komunista, koji su još za Kraljevine Jugoslavije bili osuđivani zbog revolucionarnog rada. U toj grupi su bili Adam Stajnbrikner, koji se vratio 1938. god. sa robije, Hinko Danhauer i Stjepan Belić. Oni su se često sastajali i raspravljali o raznim političkim problemima, a uspostavili su vezu i sa komunistima u Brođancima, Ladimirevcima i Satnici.

Jula mjeseca 1939. godine formirana je partijska ćelija od slijedećih komunista: Adama Stajnbriknera Zana, Stjepana Belića, Hinka Danhaue-
ra i Pave Kovačevića iz Samatovaca. Iste godine primljeni su za kandidate Partije Josip Đakovac, Antun Bračevac, Mišo Monigl, Antun Sisler, Stjepan Bogdanović, Franjo Krausider, Josip Stajnbrikner, Stevo Lučenčić, Ana Krausider i Josip Cifrić. Oktobra 1940. godine proširena je partijska ćelija. U Partiju su primljeni Stevo Lučenčić, Josip Stajnbrikner, Josip Cifrić i Josip Đakovac. Većina ostalih kandidata kasnije se pasivizirala i nije primljena u Partiju, a pojedinci kao Mišo Monigl, Antun Sisler, Franjo i Ana Krausider poslije okupacije naše zemlje učlanili su se u Njemačku narodnu skupinu dok se Josip Cifrić kao član KP potpuno pasivizirao.

U periodu od 1940. do 1941. god. i pored raznolikog nacionalnog sastava stanovništva, partijska ćelija u Petrijevcima ipak je postigla mnogo uspjeha u svom radu. To se očitovalo i prilikom općinskih izbora na kojima je Adam Stajnbrikner Zan izabran u odbor iako je bio poznat u selu kao komunista. Osim toga izabran je i u Gospodarsku slogu za člana uprave. Partijska ćelija imala je vodeću ulogu u kultumo-prosvjetnom i fiskulturnom društvu u selu. Stajnbrikner je rukovodio diletantskom sekcijom, koja je bila poznata po izvođenju naprednih igrokaza. No, na inicijativu popa Ace Mitrovića kotarska vlast je ubrzo zabranila prikazivanje ovakvih komada.

1940. godine Mačkov poslanik Stjepan Hefer namjeravao je u selu održati zbor, ali je partijskoj ćeliji uspjelo da ga onemogući. Rad partij-

ske ćelije bio je olakšan i time što je veći broj radnika iz sela bio zaposlen u Osijeku, pa je u poduzećima dolazio u dodir sa tamošnjim članovima Partije i od njih dobivao napredne knjige i brošure. Oni su često puta prenosili taj materijal, kao i razne letke u selo i širili ga među narodom. Na večernjim sijelima čitani su listovi »Proleter«, »Srp i čekić«, kao i razne napredne knjige i brošure. Materijal je rasturan i u čitaonice prilikom posuđivanja knjiga.

Partijska ćelija 1941. god. nije imala potpuno vodeću ulogu u selu iako je imala mnogo utjecaja u postojećim društvima. Situacija koja je nastala 27. marta nije bila mnogima u narodu jasna. Pripadnici Kulturbunda i frankovci bili su za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu, dok je veći dio naroda negodovao protiv toga.

U to vrijeme stigao je i Proglas CK KPJ preko Kotarskog komiteta s kojim se upoznalo članstvo Partije. Donesen je zaključak da se otpočne sa prikupljanjem oružja i vojne opreme, kao i da se poduzmu ostale pripreme za ustanak.

Poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije komunisti Nijemci nisu više dolazili redovno na sastanke. U selu se osjećala sve veća aktivnost Njemačke narodne skupine i ustaša. Pripadnici Skupine vršili su pripreme za otvaranje doma u jednoj većoj zgradi. U prvo vrijeme u Skupinu su ušli samo bogatiji seljaci Nijemci, a zatim je vršen pritisak i na ostale mještane Nijemce. Tada se i postavilo pitanje Nijemaca, članova Partije.

O tom pitanju ni Komitet nije imao jasan stav. Neki od tih Nijemaca upisali su se u Njemačku narodnu skupinu, a Josip Štajnbrikner se učlanio po direktivi Adama Stajnbriknera Zana, kako bi obavještavao partijsku ćeliju o radu Skupine. Partija je pokušavala djelovati na siromašnije seljake Nijemce da se ne upišu u Skupinu, ali su oni pod pritiskom ipak postali njeni članovi.

U to vrijeme ćelija je dobila zadatak da ispiše parole protiv okupatora i ustaša i na vidnim mjestima nacrti srp i čekić, te da rasturi letke. Akcija je potpuno uspjela. Selo je bilo puno njemačkih vojnika. Ujutro je nastala uzbuna ustaša i Nijemaca zbog ispisanih parola. Naredili su seljacima da parole koje su bile pisane izbrišu i okreće kuće.

Nakon izvršene akcije održan je partijski sastanak na kojem se govorilo o uspješnoj akciji i budućem radu. Daljnje akcije partijske ćelije sve više su dovodile u opasnost pojedine komuniste da budu uhapšeni, a naročito Adama Stajnbriknera Zana. Ustaše su u maju uhapsile nekadašnje pripadnike JRZ Dušana Sakića i Ivana Kovačevića iz Samatovaca, te ih na zvjerski način likvidirali, a nešto kasnije uhapšen je bivši općinski bilježnik Sakić koji je također likvidiran. Nakon ovih ubistava u selu je nastalo negodovanje prema ustašama, kao i Nijemcima. Tih dana održan je partijski sastanak na kojem je zaključeno da se A. Štajnbrikner povuče u ilegalnost. On je u ilegalnosti održavao vezu sa sekretarom Kotarskog komiteta Dukom Maričićem, kao i sa ostalim ilegalcima, koji su se u to vrijeme nalazili na kotaru, i to sa Josipom Stajnerom, a kasnije i sa Jakšom Singerom i Zdenkom Hasom iz Osijeka. Uz pomoć A. Stajnbriknera članovi KP Stevo Lučenčić i Josip Štajnbrikner organizi-

rali su štampanje letaka. Letkom je pozivan narod na ustanak bez obzira na stranačku pripadnost. Na kraju letka bilo je napisano: Komanda partizanskih odreda. Naštampano je oko 200 komada takvih letaka, koji su rastureni ne samo po selu Petrijevcima već i dalje. Pavo Kovačević iz Samatovaca uspio je raspačati letke i na osječkoj pijaci.

Krajem 1941. god. već su bili mnogo povoljniji uslovi za politički rad. Mržnja naroda prema okupatoru sve se jače ispoljavala u raznim oblicima. Narod je već tada uvidio namjere okupatora. Bio je svjedok svakodnevnih masovnih interniranja i zvjerstava po okolnim selima. Nijemci su javno govorili da su oni viša rasa da Hrvatima nije mjesto u Slavoniji, već u divljoj Bosni. Vojnici domobrani, koji su dolazili na dopust, pričali su u selu o zvjerstvima ustaša prema srpskom narodu, a sami mještani svakodnevno su mogli vidjeti kako Dravom plove ustaške žrtve. Švakog dana sve je više rasla mržnja u narodu prema okupatoru, a na drugoj strani se razvijala ljubav i povjerenje prema članovima Partije i NOP-u.

Kotar Vinkovci

0 POLITIČKIM PRILIKAMA I RADU PARTIJE 1941. GOD.¹

Teritorij komune Vinkovci uglavnom se poklapa sa teritorijem bivšeg kotara Vinkovci u 1940/41. godini.

Na području kotara bila su 33 sela od kojih su 24 nastavali Hrvati, sedam Srbi, a u Jarmini i Novom Selu živjelo je isključivo njemačko stanovništvo. Njemačkog stanovništva bilo je osim toga u većem broju sela kotara Vinkovci, i to samo onim u kojima je živjelo hrvatsko stanovništvo. Sto se tiče sela u kojima su živjeli Srbi, Nijemci su nastavali samo Sidske Banovce, i to oko 150 porodica, što je u ono vrijeme predstavljalo blizu polovine cjelokupnog stanovništva ovog sela.

U kotaru Vinkovci živjelo je oko 2.200 njemačkih porodica sa blizu 9.000 stanovnika.

Jevreja je bilo najviše u gradu Vinkovcima. U većim selima živjele su najviše do tri porodice. Na teritoriju cijelog kotara živjelo je oko 600 Jevreja.

Cigana je bilo od osam do dvanaest porodica gotovo u svakom selu, osim u Jarmini i Novom Selu.

Ovako raznolik sastav stanovništva, s obzirom na nacionalnu pripadnost, bio je pogodno tlo za razorni i protunarodni rad mnogih građanskih političkih stranaka koje su među tim stanovništvom širile nacionalnu mržnju i izazivale sukobe. Dolaskom ustaša na vlast ti sukobi se još više produbljuju. Ustaše organiziraju progone srpskog stanovništva, Jevreja i Cigana. U NDH zavode sistem političkog terora po uzoru na fašističke sile, Njemačku i Italiju.

Jedan dio članova Hrvatske seljačke stranke stavio se nakon proglašenja i uspostave Nezavisne Države Hrvatske u službu ustaša i okupatora, a drugi je zauzeo pasivan stav iščekivanja.

Uspostavom NDH ustaše su raznim obećanjima nastojale privući u svoje redove mnoge Hrvate koji su do toga vremena bili pripadnici HSS-a. Da bi u tome postigli što veći uspjeh, oni su svoje pristaše naružavali, davali su im razne položaje, neograničeno pravo djelovanja i tome slično. Međutim, ta politika nije pomogla i priliv hrvatskog stanovništva u ustaške redove bio je vrlo slab. Njima su najčešće prilazili

¹ Gradu sradio i napisao Slavko Puškar prema izjavama Rudolf a Martino vskog, Drage Kozanića, Ivana Kneževića, Ivana Salopeka i Ma<rice Šrajera.

pojedinci čija je prošlost bila vrlo sumnjiva, razni kriminalni tipovi, karijeristi, seoski kavgadžije i neradnici. Svi su se oni svesrdno predali izdaji zemlje služeći vjerno okupatoru. Mnogi od njih natjecali su se tko će zauzeti istaknutije mjesto u teroru nad Srbima, Jevrejima i Ciganima. Uporedo s tim takmičili su se i u vršenju progona i nasilja nad komunistima i drugim naprednim građanima.

Prvih dana nakon proglašenja NDH ustaše su vršile psihičku pritisak nad srpskim i jevrejskim stanovništvom, a nešto kasnije prešli su i na konkretna djela. Oduzimali su i dijelili jevrejsku imovinu ustašama i Nijemcima, pripadnicima Njemačke narodne skupine. Vršili su pljačku jevrejskih kuća, a uporedo s tim deportirali su Jevreje u koncentracione logore NDH i Njemačke, tako da do maja 1942. god. više nije bilo ni jedne jevrejske porodice na ovom području.

Do iseljavanja i protjerivanja u koncentracione logore Jevrejima su bila oduzeta sva prava. Obilježavani su žutom trakom i šesterokrakom crnom zvijezdom na ruci. Ograničavano im je kretanje po gradu i trgovinama. Na ulice su smjeli izlaziti tek poslije 10 sati prije podne. Poslije 19 sati bilo im je zabranjeno svako kretanje.

Odmah nakon usptasavljanja ustaške vlasti javno je spaljena jevrejska biblioteka pred zgradom Gimnazije u Vinkovcima, gdje su predstavnici ustaške mladeži po uputstvima svojih vođa uz viku i psovke u potpunosti izvršili povjereni im zadatak. Tom prilikom spaljivane su osim jevrejskih i sve knjige, časopisi i brošure naprednih pisaca, te izdanja koja su štampana ćirilicom. Spaljene su knjige i časopisi ne samo iz biblioteke (javne, gimnazijske i drugih) nego su i iz knjižara izvlačene i uništavane knjige i druga literatura naprednog sadržaja. U općoj pometnji koja je tada vladala skojevci su, na inicijativu člana KP Antuna Martinovskog, spasili oko 30 raznih knjiga.

Prvi progoni srpskog stanovništva započinju prelaćivanjem uglednijih ljudi i omladine po selima. Kotarski ustaški rukovodioci Turković i Stilinović odlaze u sela te danju i noću upadaju u srpske kuće iz kojih odvođe ljude u zgrade općine. Tamo su ih tukli, maltretirali i do besvijesti mučili. Taikvu akciju izvršili su 1. maja 1941. god. u Sremskim Lazama. U selo su upala dva kamiona puna ustaša, koji su išli od kuće do kuće, prijetili, lupali namještaj i razbijali porodične i vjerske slike po zidovima. Muškarce su tjerali na ulicu te ih kundacima i kolcima bezdušno tukli. Tom prilikom pretukli su 13 ljudi, a sa sobom, pod optužbom da su četnici i neprijatelji NDH, otjerali su šest ljudi, i to: Teodora Stojakovića, Bogdana Kovačevića, Stevu Nikšića, Nikolu Gavrića, Danila Jarminca i Dušana Laketića. U julu 1941. god. otjeran je i Dušan Lučanin te je ubijen.

U selo Mirkovce došle su ustaše jedne noći početkom maja te su u općinskoj zgradi pretukli dva čovjeka od kojih je jedan bio omladinac, a drugi otac jednog naprednog omladinca koji im je uspio bojeći. Tih dana iz Mirkovaca su otjerani Damjan Čumurdžić, Simo Đomlija, Mladen Kojić i Novak Svilar pod optužbom da su upisani četnici. Oni su otjerani u logor gdje su kasnije pogubljeni.

Pod sličnom optužbom početkom maja otjerani su iz Privlake Ljubomir Nedić i Dimitrije Vujnović, iz Vođinaca Đuro Savić, iz Otoka Đuro i Marko Pendelj. Od svih ovih jedini se poslije rata vratio Marko Pendelj iz Otoka, i to nakon provedene tri godine u Jasenovcu i godinu dana u logoru u Njemačkoj.

Iz Orolika su otjerani i ubijeni Dragomir Jovanović, Radovan Kričalić, Milivoj Klajić, Slavko Stanković, Živko Kukelj, Savo Dmitrović, Milivoj Baćanović i Đoko Božić. Đorđa Hajdukovića ustaše su ubile u selu prilikom hapšenja.

Iz Gaboša je krajem maja otjeran i ubijen Vojin Ninić.

Slijedeća ustaška akcija protiv srpskog stanovništva ovog kraja bilo je protjerivanje Srba u Srbiju. Prvenstveno su protjerivane imućnije porodice. One su najprije odašiljane u ustaški logor Slav. Požega, odakle su nakon mjesec dana deportirane u Srbiju. Svrha iseljavanja bila je da se uništi srpsko stanovništvo i da se opljačka njegova imovina. To se vidi po tome što su protjerani bili primorani u roku od 10 minuta spremati se za put, pa su bez ičega tjerani u logore. Novac i ostale vrijednosti, što su ih uza se imali, ustaše su im putem oduzimale.

Iseljavanje srpskog stanovništva sa teritorija kotara Vinkovci izvršeno je kako slijedi:

Neposredno nakon uspostave NDH 1941. god. cjelokupno stanovništvo sela Križevci (sada Karadžićevo) protjerano je u Srbiju. Tom je prilikom iseljeno 60 porodica sa oko 225 osoba. Tu su živjele porodice dobrovoljaca iz prvog svjetskog rata, koje su kolonizirane u Križevcima neposredno nakon uspostave Kraljevine SHS.

Iz Sela Gaboša je 22. VI iseljeno 11 porodica sa 47 osoba, a kasnije još 21 porodica sa 124 osobe. I ovo su bile uglavnom porodice dobrovoljaca iz prvog svjetskog rata.

24. VIII 1941. god. iz sela Mirkovaca iseljeno je 12 porodica sa 58 osoba, iz Orolika sedam porodica sa 35 osobe, iz Sremskih Laza pet porodica sa 23 osobe.

Sve ove porodice preseljene su u Srbiju bez prava da sobom ponesu makar i najmanji dio svoje imovine. U iseljavanju ovog naroda osim ustaša sudjelovala je fašistička mađarska vojska koja se u to vrijeme nalazila u Vinkovcima.

1941. godine iz srpskih sela protjerani su pravoslavni svećenici, a crkve su opljačkane i zatvorene. Krajem godine ustaše vrše pritisak na pravoslavno stanovništvo radi prekrštavanja.

Teror nad Srbima, Jevrejima i Ciganima, a osobito nad komunistima, kao i drugim naprednim građanima, pooštava se dolaskom Ivana Tolja u Vinkovce krajem 1941. godine. On je u svojstvu šefa policije bio glavni inicijator i organizator svih progona, i to ne samo u Vinkovcima nego na području cijelog kotara.

Podstrek i ohrabrenje vinkovačkim ustašama u njihovom teroru nad narodom ovoga kraja dao je ustaški ministar prosvjete Mile Budak. On je u svom govoru u Vinkovcima na sam dan napada Njemačke na SSSR pred okupljenim narodom otvoreno prijetio srpskom i jevrejskom stanovništvu. Iz toga govora poznate su krilatice »Srbe na vrbe« i »Tjeraj psine preko Drine«.

Većina hrvatskog stanovništva grada i kotara Vinkovci, s obzirom na zločine ustaša, brzo je spoznala pravu svrhu i ciljeve ustaškog pokreta i NDH. Zato su se i oni koji su u početku pozdravljali osnivanje Nezavisne Države Hrvatske kasnije otvoreno distancirali od ustaša.

*KPJ i organizacija narodnooslobodilačkog pokreta
na kotaru Vinkovci 1941. god.*

Okupacija Jugoslavije od strane fašističkih sila i uspostava Nezavisne Države Hrvatske zatekli su organizaciju KP na kotaru Vinkovci nesređenu i razbijenu. Ovakvo stanje stvoreno je 1940. godine kada su vlasti Kraljevine Jugoslavije uhapsile veći broj rukovodećih članova KP u Vinkovcima i Starim Mikanovcima. Tada su, pored ostalih, uhapšeni sekretar Mjesnog komiteta KPH Vinkovci Karla Diner i članovi Komiteta Franjo Komini i Harija Zilcer. Istovremeno su uhapšeni i iz Vinkovaca protjerani, budući da u njima nisu bili zavičajni, članovi KP Emil i Eugen Hefko, Drago Ketnbah, Ivan Rajs i još neki.

Tokom 1941. godine ustaše su u Vinkovcima i Starim Mikanovcima nekoliko puta hapsili članove partije i SKOJ-a. U maju su npr. uhapsili sekretara partijske ćelije u Starim Mikanovcima Lavoslava Šrajera i člana Partije Stjepana Jelića. Obojicu su strijeljali u logoru Kerestinec. Iste godine strijeljan je i član Partije Mato Bosančić iz Ivankova.

Krajem juna u Vinkovcima su uhapšeni braća Hefko, braća Martinovski i braća Volf. Nakon mjesec dana braća Martinovski i Hefko bili su pušteni, a braća Volf su otjerani u logor, gdje su ubijeni. Poslije toga hapšeni su Drago Ketnbah i Drago Trenk, član KP iz Vinkovaca, koji je održavao vezu između komunista i Patkovićeve partizanske grupe. Krajem novembra bio je strijeljan.

Hapšenja članova i kandidata KP, kao i skojevaca, negativno su utjecala na rad partijske organizacije u gradu i kotaru Vinkovci. KP na kotaru Vinkovci nije u to vrijeme bila povezana sa višim partijskim rukovodstvima, pa je i to otežavalo njen rad.

Da bi se tome došlo na kraj, pojedini članovi KP iz Vinkovaca i Starih Mikanovaca pokušavali su samoinicijativno uspostaviti vezu sa Okružnim komitetom KPH Osijek pod čiju kompetenciju je potpadala i partijska organizacija kotara Vinkovci. Nakon nekoliko pokušaja uspjelo je Rudi Martinovskom i Gustavu Volfu posredstvom Marije Knežević uspostaviti vezu sa Srđanom Petrovim, koji je jedno vrijeme poslije uspostave NDH bio sekretar Okružnog komiteta KPH Osijek. On im je dao propagandni materijal i upute za rad. Objasnio im je kako treba da vrše pripreme za oružanu borbu i pri tome naglasio da komunisti treba da uspostavljaju veze s radnicima i naprednim seljacima. Rekao im je da se naročito angažiraju u radu s omladinom i da omladinu treba organizirati po sistemu »trojki«.

I zaista, uspostavljanje ove veze, koja je sa OK održavana sve do ljeta 1941. god., pozitivno se odrazilo na stanje i rad u partijskoj organizaciji. Odmah se pristupilo formiranju »trojki« pa je u njih za kratko vrijeme bilo uključeno oko 50 mladića i djevojaka.

Članovi Partije uspjeli su za relativno kratko vrijeme uspostaviti veze sa pojedincima u Satrim Mikanovcima, Rokovcima, Andrijaševcima, Jankovcima, Sremskim Lazama, Markušici, Gabošu i Ivankovu. Među seljacima koji su od tada počeli raditi s komunistima naročito su se isticali Drago Katkić i Slavko Hudolin iz Andrijaševaca, braća Bošnjak iz Markušice i Jovo Mauković iz Sremskih Laza.

U okupljanju seljaka naročito se isticao Ruda Martinovski. On je održavao vezu i sa organizacijom KP u Starim Mikanovcima i odlazio na njene sastanke. Drago Kozanić je formirao jednu grupu među radnicima na željeznici i ložionici. Grupa je bila vrlo aktivna. Među radnicima je propagirala potrebu borbe protiv okupatora i ustaša i organizirala sabotažne akcije na lokomotivama i vagonima sipajući pijesak, tucano staklo i masnu sodu u ležaje osovina i uređaje za podmazivanje. U tvornici »Ferolin« Antun Pristojković Coso formirao je dvije »trojke« od 7 članova.

U radu s omladinom naročito se isticao Antun Martinovski Baba.

Odmah nakon rasula vojske Kraljevine Jugoslavije komunisti Vinkovaca pristupaju prikupljanju oružja, municije i ratne opreme. U prvoj fazi toga rada sakupili su 20 pušaka, desetak bombi i nekoliko sanduka municije. Međutim, ustaše su nedugo poslije toga saznale za ovo oružje i zaplijenile ga.

Kasnije se u sakupljanju oružja posebno istakao domobranski pukovnik Stjepan Najberger. On je na prijedlog Laure Klajn, člana KP, sakrio u bunker nedaleko od vinkovačke kasarne 60 pušaka, 2 puškomi tra i jeza, nekoliko sanduka bombi, mnogo municije, jednu radio-stanicu i raznog drugog materijala. Ali sav taj materijal ustaše su slučajno otkrile i zaplijenile. Pukovnika Najbergera strijeljale su ustaše 1942. godine kada su saznale za njegove veze s narodnooslobodilačkim pokretom.

I u Starim Mikanovcima komunisti i skojevci prikupljali su i sakrivali oružje. Tokom 1941. godine prikupili su i sakrili 18 vojničkih pušaka, nekoliko bombi i veći broj metaka. Ovo oružje predano je partizanima početkom 1942. godine kada je na vinkovačkom kotaru formirana prva partizanska grupa.²

Smrću Srđana Petrova, kojeg su ubile ustaše, prekida se veza vinkovačke organizacije KP sa Okružnim komitetom KPH Osijek. Međutim, sredinom jula 1941. godine u Vinkovce dolazi instruktor CK KPH Drago Marušić koji odmah po dolasku organizaciono sređuje Mjesni komitet, a kasnije i partijsku organizaciju. Ovaj Komitet u novembru 1941. godine prerasta u Kotarski komitet i rukovodi radom organizacija i komunista kako u gradu tako i u selima. Članovi Mjesnog komiteta bili su: Drago Kozanić, Hrvat, radnik, Rudolf Martinovski, Hrvat, radnik, Drago Trenk, Hrvat, brijački pomoćnik, Zvonko Krmpotić, Hrvat, učenik, Antun Martinovski, Hrvat, student, i Eugen Hefko, Ukrajinac, krojački pomoćnik.

Partijska ćelija u gradu Vinkovcima brojala je u to vrijeme 15 članova. U ćeliji su bili: Drago Kozanić, Rudolf Martinovski, Drago Trenk,

* Prva partizanska grupa formirana je početkom 1942. godine. Grupu su sačinjavali: Zdenko Has, Jakša Singer i neki članovi KP iz Mikanovaca i Vinkovaca.

Zvonko Krmpotić, Antun Martinovski, Eugen Hefko, Antun Kuzmanović Stolarčina, Hrvat, stolar, Katarina Jošić, Srpkinja, profesor, Ivan Furt, Nijemac, službenik, Stevo Bogdanović Buša, Srbin, službenik, Miloš Vasić, Srbin, službenik, Gustav Volf, Jevrej, trgovac, Ante Puškarić, Hrvat, radnik, Laura Klajn, Jevrej ka, službenica, i Đuro Smolić, Hrvat, trgovac.

Uz partijsku ćeliju u gradu Vinkovcima postojala je i kandidatska grupa, a sačinjavali su je: Đuro Božić, Hrvat, radnik, Adolf Volf, Jevrej, trgovac, Ilija Pavošević, Hrvat, trgovački pomoćnik, Božo Kovačević, Srbin, službenik, Milutin Jelovec, Srbin, službenik, Pero Mataruga, Srbin, službenik, Nikola Bogdan, Srbin, radnik, Jakob Svab, Nijemac zanatlija, Drago Ketnbah, Nijemac, postolarski pomoćnik, i Antun Pristojković Coso, Hrvat, radnik.

U skojevskoj grupi Vinkovaca bilo je devet članova: Zdenka Krmpotić, Hrvatica, učenica, Nataša Hefko, Ukrajinka, učenica, Andrija Lauber, Nijemac, učenik, Vera Čurilović, Hrvatica, učenica, Beba Križ, Hrvatica, učenica, Antun Gauder, Nijemac, učenik, Čedo Vujičić, Srbin zanatlija, Miroslav Šarik, Rusin, student, i Franjo Zanić, Hrvat, student.

Druga partijska ćelija na kotaru Vinkovci postojala je u selu Starim Mikanovcima. U ovoj ćeliji bilo je 13 članova Partije, i to: Lavoslav Šrajer, Hrvat, radnik (u isto vrijeme bio i sekretar ćelije, uhapšen je 23. maja 1941. godine i otjeran u Kerestinec gdje je prilikom bijega ljeti

1941. godine poginuo), Stjepan Jelić, Hrvat, radnik, Mato Jakšić Braco, Hrvat, trgovac, Stjepan Martinović, Hrvat, radnik, Ivan Knežević Ivša, Hrvat, zemljoradnik, Marko Jelić, Hrvat, zemljoradnik, Stjepan Fališevac, Hrvat, zemljoradnik, Pavo Perlić, Hrvat, postolar, Stanko Lehota, Hrvat, službenik, Ivan Salopek, Hrvat, zemljoradnik, Josip Salopek, Hrvat, zemljoradnik, i Marica Šrajer, Hrvatica, domaćica.

U Starim Mikanovcima postojala je i kandidatska grupa sa četiri člana. U grupi su bili: Adam Periškić, Hrvat, zanatlija, Pavka Jakšić, Hrvatica, domaćica, Pavka Martinović, Hrvatica, domaćica, i Vinko Kurlundžić, Hrvat, trgovac.

U Ivankovu su bila samo dva člana Partije, i to: Mato Bosančić, Hrvat, zemljoradnik i Gašpar Janović, Hrvat, radnik, koji su održavali veze sa partijskom ćelijom u Vinkovcima. Mato Bosančić je 1941. godine uhapšen, a nešto kasnije i ubijen.

U Gabošu je također bio jedan član Partije, i to Bogdan Bojanić Badžo kojeg su ustaše ubile 1942. godine.

Prema tome na kotaru Vinkovci nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske postojale su dvije partijske ćelije, dvije kandidatske i jedna skojevska grupa. Na kotaru je bilo ukupno 33 člana Partije, 14 kandidata i 9 skojevaca.

Podaci o broju organizacija i komunista govore da je partijska organizacija na kotaru Vinkovci bila 1941. godine dosta slaba. Takvo stanje ustaše su još više pogoršale hapšenjem istaknutijih članova Partije, kandidata i skojevaca, što se neminovno odrazilo na rad komunista, a posebno na njihov utjecaj u narodu.

No i pored ovako teških uslova pojedini članovi Partije, kandidati i skojevci činili su sve da se stanje i prilike u partijskoj organizaciji i

SKOJ-u srede i da se pojača njihov politički utjecaj. Zato su oni dali prednost političkom i propagandnom radu među narodom. Članovi Partije, kandidati i skojevci, proučavali su proglase CK KPJ i CK KPH, okružnice i razne brošure, održavali su sastanke i tome slično. Letke i druge propagandne materijale, koje su Komitet i partijske organizacije primali od Okružnog i Centralnog komiteta, komunisti, kandidati i skojevci dijelili su simpatizerima Partije i na druge načine širili ih po gradu. Da bi propagandni rad bio što uspješniji, pri Mjesnom komitetu KPH Vinkovci osnovana je partijska »tehnika« u kojoj su radili Antun Martinovski i Zvonko Krmpotić. »Tehnika« je umnožavala radio-vi jesti, letke i drugi propagandni materijal koji je raspačavan po gradu i selima. U »tehnici« se radilo na slijedeći način: nekoliko članova slušali su radio-vijesti koje su zatim pisali i sređivali. Tako napisani materijal umnožavan je na šapirograf kojeg su skojevci ukrali od ustaša. Kada je šapirograf kasnije predan partizanskoj grupi Đoke Patkovića, propagandni materijal umnožavale su rukom Zdenka Krmpotić, Nataša Hefko i Vera Čurilović. Ali kako je to bilo vrlo opasno, Zvonko Krmpotić je iz gume izradio slova koja su se prema tekstu određenog materijala lijepila na ploče i tako otiskivala na papir. Iako je ovaj posao bio veoma kompliciran, a i naporan, ipak se tako umnažalo razne materijale u 100 pa i 200 primjeraka. Propagandni materijal širili su članovi »trojki«, naročito u poduzećima »Ferolim«, Kožari, ciglani »Bon«, tvornici »Stefan« Željezničkoj stanici i Gimnaziji.

Tokom 1941. godine na teritoriju kotara Vinkovci nije bilo oružane partizanske grupe. Partizanska grupa Đoke Patkovića postojala je na teritoriju kotara Vukovar, pa su komunisti Vinkovaca s ovom grupom održavali vezu. Oni su je snabdijevali potrebnim materijalom, hranom i opremom. Sa grupom je vezu održavao Drago Trenk kojeg su ustaše krajem jeseni 1941. godine uhapsile i nakon mučenja 1942. godine strijeljale.

Krajem godine, tj. u novembru i decembru, pojačava se teror ustaša protiv komunista i drugih naprednih građana. Tada je uhapšeno nekoliko članova Partije koji su kasnije u logorima ubijeni. Nekim članovima, kao npr. Rudi Martinovskom, uspjelo je izbjeći hapšenju pa su on i još neki prešli u ilegalnost. Ovi članovi Partije okupili su se krajem 1941. godine u selima Mikanovci i Đurdanci. Među njima bili su i osječki komunisti Zdenko Has i Jakša Singer koji su kao ilegalci krajem 1941. godine živjeli u Starim Mikanovcima. Iako su svi ovi komunisti bili naoružani, nisu tokom 1941. godine izvršili ni jednu oružanu akciju, nego su uglavnom politički djelovali nastojeći da prikupe što veći broj saradnika. Pred kraj 1941. godine, pošto je Patkovićeva partizanska grupa bila razbijena, ovim ilegalcima pridružio se Ivan Čavar.

I pored izvjesnih rezultata postignutih u okupljanju saradnika, u organiziranju i širenju propagande protiv okupatora i ustaša, u izvođenju manjeg broja diverzantsko - sabotažnih akcija, partijska organizacija na kotaru Vinkovci nije uspjela da se tokom 1941. godine organizaciono sredi, da uspostavi čvršću vezu sa višim partijskim rukovodstvima i da na osnovu toga organiziranije pride izvršavanju zadataka koje je i pred nju postavio CK KPJ.

Kotar Virovitica

PODACI O RADU KPJ I POLITIČKIM PRILIKAMA 1941. GODINE¹

7. IV 1941. godine, poslije podne, dok je šef policije u Virovitici Stjepan Pribetić čitao pismo dobiveno od svog »pouzdanog« agenta iz Barča, koji mu je javljao da u Mađarskoj, uz jugoslavensku granicu, nema nikakvih njemačkih trupa, ove su u neposrednoj blizini Drave vršile posljednje pripreme za prodor na jugoslavenski teritorij. Pri tome je najzanimljivije da je Pribetić ovu vijest primio bez trunke skepse. »Evo vidite kako se koješta pripovijeda, a Nijemaca uopće ni nema u Mađarskoj« — rekao je pročitavši pismo prisutnom gradonačelniku.

Zločinačku nemarnost prema fašističkoj opasnosti i izrazitu sabotažu pokazala je i vojna komanda. Uz Dravu je, doduše, izgrađen veoma funkcionalan sistem betonskih bunkera, ali vojnici su bili naoružani samo streljačkim naoružanjem. Protivtenkovskog oružja za suprotstavljanje njemačkim oklopnim jedinicama nisu imali. Istina, provala Nijemaca iz Mađarske prema Virovitici bila je otežana i velikom prirodnom preprekom koju čini Drava. Zato su već ranije ispod 2 postojeća mosta, jednog kolnog i jednog željezničkog, koji su kod Terezinog Polja povezivali našu obalu s Mađarskom, postavljane veće količine eksploziva. Njega je trebalo aktivirati u momentu nastupanja njemačkih jedinica preko mostova. Time se namjeravalo nanijeti napadaču što veće gubitke i onemogućiti mu prelaženje Drave.

Međutim, njemačkoj vojnoj komandi bila su poznata ne samo mjesta na kojima je bio smješten eksploziv nego i mjesta kojima je prolazilo 5 električnih kabela za aktiviranje eksploziva. Ove podatke dostavio im je Franc Bekl koga je Vermaht, čiji je bio oficir, kao špijuna ubacio u Jugoslaviju još 1938. godine. Zato je čitav plan napada bio organiziran tako da se onemogući rušenje mostova. Noću 7/8 IV dva njemačka jurišna odreda, pod zaštitom jake artiljerijske vatre na jugoslavenske položaje, uspjela su onesposbiti svih 5 kabela na kolnom mostu i 4 na željezničkom. Jedino je iskorišten peti kabel na željezničkom mostu, kojom prilikom je bio ranjen jedan njemački natporučnik, a most djelomično oštećen. Za nastupanje njemačke motorizacije od prvorazrednog

¹ U pisanju materijala učestvovali: Benedikt Audi, Agneza Vostrel, Dragan Roler, Ivan Samboliček, Mirko Fiket, Drago Mađarević, Miroslav Vostrel, Josip Louvar, Mato Marić, Miško Kovačević, Dragan Volner, Milivoj Placković i Emil Zada.

značaja bio je kolni most kojeg su osvojili potpuno neoštećenog. Time je put prema Virovitici bio otvoren. Nijemci međutim nisu odmah nastavili s napredovanjem prema gradu, jer su se za ovo određene jedinice, prema pisanju jednog tadašnjeg njemačkog vojnog časopisa, u to vrijeme još nalazile u Beču, odakle su krenule tek 8. IV ujutro.

Uspješan prijelaz Nijemaca preko Drave odmah je izazvao rasulo u redovima malobrojnih jedinica jugoslavenske vojske, koje su trebale braniti Viroviticu. II konjički puk, koji je najbolje poznao teren, jer je imao stalno sjedište u Virovitici, bio je neposredno pred napad najvećim dijelom povučen iz Virovitice, očito zbog sabotaze nekoga iz više komande. Njega je trebalo da zamijene 42. i 108. puk, koji su poslani iz Bjelovara. Da se zaista pri obrani granice kod Virovitice radilo o sabotazi više komande, vidljivo je i po tome što su ove jedinice, umjesto da pođu najkraćim putem preko Kloštra, poslane preko Grubišnog Polja tako da nikad nisu ni stigle u Viroviticu.

Malobrojne jugoslavenske vojne snage koje su zaposjele položaj pred Viroviticom, kao i one koje su odbačene od Drave, već su rano u jutro 8. IV bile prepuštene same sebi. Komandant virovitičkog garnizona pukovnik Garbatovski pobjegao je čim je svanulo. Za njim se poveo i najveći broj ostalih oficira.

Kao posljednja obrana Virovitice ostala je jedna protutenkovska jedinica koja se smjestila pri samom ulazu u grad. Međutim, njena organizacija i borbena spremnost bile su također slabe. To ilustrira najbolje činjenica da su mjesne ustaše iz Virovitice slobodno prelazile preko njenih položaja i odlazile k Nijemcima na Dravu izvještavajući ih o stanju u Virovitici i rasporedu jugoslavenskih jedinica.

Borba za Viroviticu bila je vrlo kratka. S jugoslavenske strane, pored slabe streljačke vatre, opalio je u pravcu prvog tenka samo jedan top. Ali je i taj promašio.

Nijemci su odgovorili žestokom vatrom iz svog cjelokupnog naoružanja i otpor je bio slomljen. Ne prekidajući paljbu, iako im se nitko više nije suprotstavljao, tenkovi su ušli u Viroviticu i zaustavili se u centru grada. Virovitica je bila okupirana. Slijedećeg dana jedan njemački oficir predao je »vlast« nad gradom Pavelićevom povjereniku, advokatu Milanu Badovincu.

Ostaci jugoslavenske vojske povukli su se iz Virovitice prema Pčelici gdje su na padinama Bilo-gore organizirali obrambene položaje koji su dominirali cestom za Daruvar. Na tom mjestu došlo je do borbe s njemačkom jedinicom koja se kretala prema Daruvaru. Ova borba bila je jedini svijetli primjer otpora naših ljudi nadirućem neprijatelju na virovitičkom kotaru. U tom kratkom i neravnopravnom okršaju došla je do izražaja hrabrost naših ljudi, koji su, iako slabo naoružani, pružili otpor njemačkim tenkovima. Tom prilikom jedan branilac se sa svežnjem bombi bacio pod gusjenice tenka i oštetio ga. U ovoj jedinici nalazilo se i nekoliko komunista.

KPJ i SKOJ uoči okupacije

Da bi se dobila što potpunija slika o radu partijske organizacije, njenoj strukturi i aktivnosti u periodu od okupacije zemlje do početka ustanka, potrebno je osvrnuti se na prilike u partijskoj organizaciji i njenu djelatnost na virovitičkom kotaru neposredno prije napada na Kraljevinu Jugoslaviju.

Prvi Kotarski komitet KPH za virovitički kotar izabran je 1938. godine. On je djelovao sve do ljeta 1940. godine, kada je na partijskoj konferenciji održanoj u selu Čememici, radi porasta broja osnovnih organizacija, izabran novi Komitet koji je rukovodio kotarskom partijskom organizacijom do okupacije. Svaka ćelija bila je u novom Komitetu zastupljena s jednim ili više predstavnika. U novom Komitetu bilo je 11 članova, i to iz Virovitice Josip Bendak, sekretar, te članovi Dragutin Mađarević, Julijo Vuković i Ivan Benjak, iz Budrovca Miško Kovačević, iz Špišić Bukovice Đuro Feketija, iz Lozana Josip Murat, iz Cemernice Vaclav Vostrel, iz Cabune Albert Landsman, iz Bačevca Mato Brozović i iz Borove Benedikt Audi.

U ovom razdoblju na teritoriju kotara djelovalo je 10 ćelija; 5 u gradu i 5 u selima. Broj članova KP u navedenom razdoblju nije se mijenjao na teritoriju kotara. Izuzetak čini ćelija u Borovi koja je koncem 1940. godine primila 3 nova člana. Tako je kotarska partijska organizacija 1941. godine uoči okupacije imala 69 članova i 65 kandidata.

Ćelije KP u Virovitici imale su ukupno 17 članova. Njihov rad objedinjavao je Mjesni komitet koji je formiran u ljeto 1940. godine. Sačinjavali su ga: Julijo Vuković, sekretar, Dragutin Mađarević, Ivan Benjak, Ivan Samboliček i Valent Gazdek, članovi.

U principu je trebalo da svaka ćelija u Mjesnom komitetu bude zastupljena sa 1 članom, odnosno sekretarom ćelije. Međutim, u praksi to nije bilo dosljedno sprovedeno, što se vidi iz poimeničnog sastava svih 5 virovitičkih ćelija KP.

I ćelija: sekretar Ivan Benjak, radnik, Hrvat, članovi: Ivan Samboliček, radnik, Hrvat, i Josip Paulik, radnik, Hrvat.

II ćelija: sekretar Dragutin Mađarević, radnik, Hrvat, članovi: Đuro Bunjevac, radnik, Hrvat, i Franjo Moslavac, radnik, Hrvat.

III ćelija: sekretar Josip Bendak, seljak, Hrvat, članovi: Ivan Gregor, obrtnik, Hrvat, Josip Mihalić, seljak, Hrvat, Mijo Nemet, obrtnik Mađar, i Dragutin Šušnić, radnik, Hrvat.

IV ćelija: sekretar Valent Gazdek, radnik, Hrvat, članovi: Julijo Vuković, radnik, Hrvat, i Josip Treber, radnik, Hrvat.

V ćelija: sekretar Adam Bergman, obrtnik, Hrvat, članovi: Ivan Mihalić, radnik, Hrvat, i Rudi Plic, radnik, Hrvat.

Ćelije su bile organizirane teritorijalno prema mjestu stanovanja ili zaposlenja pojedinih komunista, tako da su obuhvatale čitavo područje grada. Uz svaku ćeliju bilo je vezano i nekoliko kandidata Partije kojih je do okupacije bilo ukupno 18.

Ćelije KP postojale su u selima: Borova, Čemernica, Cabuna, Budrovac i Špišić Bukovica. Svaka od ovih partijskih ćelija djelovala je u

VACLAV VOSTREL
SEKRETAR KK KPH VIROVITICA

nizu okolnih sela u kojima je imala svoje članove, kandidate ili simpatizere.

Čelija u Borovu objedinjavala je rad članova Partije i kandidata u slijedećim selima: Borova, Rezovac, Pčelić, Trapinska, Bukova i Suhopolje. Imala je 18 članova. Sekretar čelije bio je Benedikt Audi Grga, radnik, Nijemac iz Borova, a članovi: Dušan Preradović, radnik, Srbin, Mile Burmaja, seljak, Srbin, Nikola Bjelajac, seljak, Srbin, Mito Knežević, seljak, Srbin, Vlado Knežević, seljak, Srbin, Ranko Vuković, seljak, Srbin, Savo Gvojić, radnik, Srbin, Franjo Trojan, radnik, Hrvat, svi iz Borove, Josip Beleg, radnik, Hrvat, i Savo Ivančević, radnik, Srbin, oba iz Suhopolja, Mato Novosel, obrtnik, Hrvat iz Trapinske, Grga Milinović, seljak, Hrvat, Josip Milinović, seljak, Hrvat, Ivan Smojver, seljak, Hrvat, Mate Balenović, seljak, Hrvat, Mato Milinović, seljak, Hrvat, svi iz Bukove i Franjo Pavelić, radnik, Hrvat iz Rezovca.

U okviru ove čelije djelovalo je 7 kandidata. Među njima se isticao Dmitar Asketa, seljak, Srbin iz Rezovca.

Čelija Čemernica obuhvaćala je sela Čemernicu i Ovčaru. U čeliji je bilo 8 članova, i to iz Čemernice: sekretar Vaclav Vostrel Vaso, seljak, Čeh, Josip Vostrel, seljak, Čeh, Martin Flajnek, radnik, Hrvat, Vinko Vostrel, seljak, Čeh, i Ivan Svast, radnik, Hrvat, a iz Ovčare Antun Olaj, radnik, Hrvat, Petar Pavković, seljak, Srbin, i Stojan Kragojević, seljak, Srbin. Još 1940. godine s ovom organizacijom povezao se učitelj Slobodan Ilić Čiča, prvoborac NOB-a, koji je često dolazio u Čemernicu, gdje mu je žena radila kao učiteljica. Poslije okupacije nastanio se u Borovi i uključio se u ovu organizaciju KP.

Čelija KP u Cabuni objedinjavala je rad članova Partije i kandidata u selima: Cabuna, Bistrica, Levinovac, Budanica, Žubrica i Jugovo Polje. Imala je ukupno 8 članova i 19 kandidata. Članovi su bili iz Cabune: sekretar Albert Landsman, obrtnik, Nijemac, i Stjepan Miler, seljak, Nijemac; iz Bistrice Franjo Sertić, radnik, Hrvat, Glišo Arbutina, seljak, Srbin, Pero Dragojević, seljak, Srbin, i Đuro Radanović, seljak, Srbin, a iz Levinovca Mirko Fiket, radnik, Hrvat, i Janko Šeketa, radnik, Hrvat.

Čelija KP u Budrovcu obuhvatala je komuniste i kandidate sela: Budrovac, Bačevac, Dugo Selo, Terezino Polje, Dijelka, Ada, Turanovac, Lukač i Rit. Imala je 14 članova. Sekretar čelije bio je Miško Kovačević, seljak, Hrvat iz Budrovca, a članovi: Mato Vrekalić, seljak, Hrvat, Luka Ivoš, seljak, Hrvat, Roko Vargović, seljak, Hrvat, Mato Marić, seljak, Hrvat, Luka Lončarić, seljak, Hrvat, Franjo Lebinac, seljak, Hrvat, Franjo Bukvić, seljak, Hrvat, Jozo Vrekalić, seljak, Hrvat, Stjepan Vrekalić, seljak, Hrvat, svi iz Budrovca, Mato Brozović, seljak, Hrvat, i Mato Abalić, seljak, Hrvat, oba iz Bačevca, Pero Podravac, seljak, Hrvat iz Dugog Sela, i Josip Nađ, radnik, Madžar iz Lukača.

U okviru ove organizacije djelovalo je 19 kandidata. Slabost ove čelije bila je u tome što članovi nisu koordinirano djelovali. Brozović, Abalić, Podravac i Nađ bili su više vezani za Viroviticu i dobivali su najčešće zadatke direktno od sekretara Kotarskog komiteta Josipa Bendaka, pa su djelovali kao neka jedanaesta čelija.

Čelijom u Špišić Bukovici, koja je imala četiri člana, rukovodio je osobno Josip Bendak. Članovi ove organizacije KP bili su: Đuro Feketija,

seljak, Hrvat, Franjo Feketija, radnik, Hrvat, Ivan Meter, seljak, Hrvat, svi iz Šp. Bukovice i Josip Murat, seljak, Hrvat iz Lozana. Čelija je imala i 3 kandidata.

Na teritoriju Virovitice prije okupacije djelovala je dobro organizirana grupa SKOJ-a koja je osnovana u Gimnaziji. Broj njenih članova nije tačno utvrđen, no pouzdano se zna da su joj pripadali: Velimir Eterović, Milivoj Plačković, Zelimir Sneman, Duško Milić, Stanko Mikić, Agneza Vostrel, Kazimir Bauer, Rudi Rajh, Josip Eri i Dragan Volner.

Organizator cjelokupne aktivnosti komunista na kotaru i inicijator većine akcija bio je sekretar Kotarskog komiteta Josip Bendak. Učestvovao je u radu svake partijske ćelije i samo on je znao stvarno brojčano stanje i imena svih članova Partije na kotaru. Održavao je vezu s Okružnim komitetom u Bjelovaru i preko njega su na virovitički kotar dolazile direktive za rad komunista. Štampani materijal za ideološko-politički rad i propagandu, koji je u Viroviticu dolazio iz Bjelovara, redovito je primao. Taj materijal je lično ili preko kurira zajedno sa uputama za korištenje dostavljao pojedinim ćelijama ili pojedincima.

U ovom razdoblju ideološko-političko brazovanje članova vršilo se u okviru partijskih ćelija predavanjima i proučavanjem materijala. Čitani su i proučavani članci iz »Srpa i čekića« i »Proleter«, zatim pojedini dijelovi Historije SKP(b), biografija Lenjina, »Konspiracija i držanje pred klasnim neprijateljem«, razni leci i drugo. Individualno ideološko-političko i opće obrazovanje sticali su komunisti u Radničkoj knjižnici, koja je postojala od 1929. godine.

Radnička knjižnica, uz koju je postojala i čitaonica, bila je najjače žarište komunističke propagande i aktivnosti na kotaru. 1941. godine ona je posjedovala oko 1.800 knjiga među kojima je bilo veoma mnogo djela napredne svjetske i domaće literature. U inventaru je, međutim, bio iskazan samo jedan njihov dio. To su bile one publikacije koje je režim tolerirao. Preko stotinu knjiga, uglavnom djela klasika marksizma-lenjinizma, nije bilo inventirano. Komunisti i najodaniji simpatizeri dobivali su te knjige, kako se tada govorilo, »ispod pulta«. U prostorijama čitaonice komunisti su vrlo često održavali sastanke. Podesno vrijeme se lako našlo jer je uprava Knjižnice i čitaonice bila potpuno u njihovim rukama. Pred organima vlasti sastanci su prikazivani kao čitalačke grupe. Prostorije Knjižnice su služile i za dobivanje veze s organizacijom KP u Virovatici. Kuriri i partijski funkcioneri koji su dolazili u Viroviticu javljali su se ponekad u Knjižnicu gdje su dobivali upute kamo treba da idu. U svakodnevnim razgovorima s članovima Knjižnice i čitaonice — vanpartijcima, a njih je 1941. godine bilo preko 200, komunisti su neposredno pred rat razvili vrlo živu antifašističku aktivnost.

Za sticanje simpatizera i za propagandu koristile su se pored Knjižnice i razne društvene i političke organizacije koje su postojale na teritoriju kotara.

Na virovitičkom kotaru, naročito u sjevernom dijelu Virovitice i u selu Čemernici, bilo je dosta Čeha, među kojima je utjecaj komunista bio veoma jak. On se širio najviše preko organizacije Češka beseda kojom je rukovodio Vaclav Vostrel Vaso, poslije Josipa Bendaka nesumnjivo najistaknutiji komunista na kotaru. Na mnogobrojnim priredbama

s kulturno-umj etničkim programom širila se antifašistička propaganda i ukazivalo na socijalne nepravde kapitalističkog društva.

Komunisti su utjecali i na Sokolsko društvo u Virovitici. Tu su djelovali: Josip Paulik, Milan Kuprešanin (koji nije bio formalno uključen u rad virovitičke partijske organizacije), te vrlo odani simpatizeri: Vlado Alšteter, Savo Božić i drugi. Oni su u okviru društva popularizirali SSSR i onemogućavali prikazivanje njemačkih fašističkih filmova u sokolskoj dvorani.

U gradskoj organizaciji HSS-a bilo je nekoliko članova Partije među kojima i Josip Bendak i Václav Vostrel. Mnogi članovi HSS-a bili su naklonjeni komunistima i prihvatili marksističku ideologiju. Veliki broj ih je bio uključen i u Radničku knjižnicu gdje su se svakodnevno susretali s komunistima. Pojedini članovi HSS-a ne samo da su rado primali letke i ostali propagandni materijal nego su ga često i sami rasturali. Članovi Partije su među pripadnicima HSS-a vrlo uspješno sakupljali čak i Crvenu pomoć. Svoje priloge redovito su davali i neki od najistaknutijih rukovodilaca gradske organizacije HSS-a, kao npr. Ernest Janeš i Ivo Pavoković. Utjecaj Partije bio je jak i u Hrvatskoj kreditnoj zadruzi kojoj je Josip Bendak bio predsjednik.

U selu Ovčari komunisti su aktivno učestvovali u radu organizacije »Seljačko kolo«. Ovdje su naročito uspjeli svojom propagandom za ravnopravnost žena. Na raznim priredbama koje su organizirali u okviru tog društva okupljao se veliki broj seljaka među koje je vrlo uspješno raspačavan list »Naša brazda«. U ovom radu istakli su se prosvjetni radnici Mica Plačković-Ilić iz Cemernice, Vlado Trifunović iz Hadžićeva, Dragica Crnković iz Bačevca i Aleksandar Buzandžić iz Borove.

Partijska ćelija u Budrovcu snažno je politički utjecala na pripadnike HSS-a. Veliki dio članstva te stranke simpatizirao je KP pa su mnogi učestvovali u raspačavanju propagandnog materijala. Nadalje, komunisti su bili veoma aktivni u seoskom Vatrogasnom društvu, kome je na čelu bio sekretar partijske ćelije Miško Kovačević. U susjednom selu, zvanom Rit, komunisti su u inače četnički orijentiranoj streljačkoj družini, naročito među mlađim članovima, postigli vidne uspjehe u propagiranju ideje bratstva Hrvata i Srba.

Prije okupacije vrlo aktivna bila je skojevska grupa Gimnazije u Virovitici. U to vrijeme veliku pomoć u radu pružao joj je njen stvarni organizator Dragan Roler, student medicine. On je grupi pribavljao i na sastancima tumačio raznu marksističku literaturu. Roler je aktivno učestvovao u planiranju i izvođenju svih važnijih akcija grupe. Skojevcu su 1941. godine u Gimnaziji najviše bili angažirani u raskrinkavanju i onemogućavanju rada ustaški orijentiranoj grupi đaka, koja nije bila mnogobrojna, ali je bila dosta jaka jer su je podržavali neki profesori. Sukobi između skojevaca i te grupe bili su veoma oštri i često su završavali fizičkim obračunavanjem. Jedna od najznačajnijih akcija skojevaca na Gimnaziji prije okupacije 1941. godine bilo je raspačavanje letka u kojem se vrlo energično žigosala proustaška djelatnost spomenute grupe. Letkom su pozivani profesori i učenici da se uključe u antifašistički front i pruže energičan otpor fašističkim agentima i provokatorima. Sastavio ga je Roler s nekoliko skojevaca iz Gimnazije i u Plevnikovoj

štampanju u nekoliko stotina primjeraka umnožio. Rasturanje letka u Gimnaziji, u kome su pored skojevaca učestvovali još neki učenici, vršilo se pod odmorima. Letak je nanio težak udarac prestižu ustaških elemenata i znatno podigao ugled skojevcima. Radi njega došlo je do otvorene tučnjave u hodniku Gimnazije, za koju su okrivljeni skojevci. Ipak, zahvaljujući veoma dobrom držanju osumnjičenih za rasturanje letaka, disciplinska istraga nije uspjela. Samo su neki skojevci disciplinski kažnjeni zbog tučnjave.

U sjevernom dijelu Virovitice gdje je živio Josip Bendak (radi vrlo jake komunističke aktivnosti taj dio grada nazivan je »Crveni Petrovac« i »Mala Moskva«) do okupacije zvanično nije formirana skojevska organizacija. Međutim, ovi omladinci su bili čvrsto vezani uz KP jer su svakodnevno saobraćali sa starijim komunistima, naročito kroz Radničku knjižnicu i u okviru raznih nezvaničnih kružoka u kojima se proučavala marksistička literatura. U svom oduševljenju za komunistički pokret ti su mladići 1941. godine na nekim priredbama javno svirali Internacionalu. Na njih je intenzivno djelovao i Josip Bendak. On je često povjeravao pojedinim omladincima neke kurirske zadatke i upotrebljavao ih za raspačavanje letaka. Radi svoje političke orijentacije omladinci iz Petrovca često su dolazili u sukob s raznim režimskim i proustaškim elementima. No, svoju skojevsku organizaciju osnovali su tek u julu 1941. godine.

Jedna od veoma važnih akcija neposredno pred okupaciju bio je pokušaj Josipa Bendaka da uspostavi kontakt s nekim vojnicima u virovitičkoj kasarni i obrazuje vojni komitet. Ovaj pokušaj, međutim, nije uspio, i to najviše radi povlačenja većeg dijela II konjičkog puka iz Virovitice neposredno prije napada fašističkih sila na Jugoslaviju.

Težište političke aktivnosti komunista na cijelom kotaru do okupacije bilo je usmjereno na razobličavanje fašizma i stvaranje antifašističkog fronta. Međutim, radi nedostatka ikakvih uputa, 27. marta 1941. godine nije organizirana nikakva značajna akcija, koja bi se mogla dovesti u vezu s događajima koje je toga dana organizirala Partija u ostalim dijelovima zemlje. Leci, u kojima se ukazivalo na veliku opasnost od fašizma i izdajničku politiku režima, u velikom broju su se pojavili tek dan-dva kasnije. Njima je bila naročito preplavljena Virovitica. U rasturanju tih letaka, aktivnije nego ikada ranije, pored komunista učestvovali su i ostali građani. Režim je bio potpuno nemoćan da osujeti to raspačavanje. Bilo je dapače slučajeva da su se neki omladinci toliko osmjeliili pa su letke javno davali policajcima.

Rad KP u uslovima okupacije

Odmah poslije uspostave tzv. NDH ustaše počinju sa progonom komunista. U Virovitici je stavljeno u kućni pritvor oko 30—40 građana, većinom simpatizera i skojevaca. Počeli su odmah progoni i hapšenja Srba i Židova te zlostavljanja ratnih zarobljenika, pri čemu je Partija organizirala pojedinačna bjegstva zarobljenika iz logora.

Kompromitiranoj im članovima KP data je direktiva da se povuku u ilegalnost.

Veći dio članstva virovitičke kotarske partijske organizacije, koje je okupacija zatekla u redovima jugoslavenske vojske, a koji nisu odvedeni u zarobljeništvo, počeli su se krajem aprila i početkom maja vraćati kućama. Njihov dolazak je u znatnoj mjeri pridonio jačanju ionako u to vrijeme desetkovane partijske organizacije. Od tada započinje rad na pripremi oružanog ustanka. Budući da u početku nisu imali vezu s OK KPH Bjelovar, komunisti virovitičkog kotara su samoinicijativno prikupljali i sakrivali oružje i ostali vojni materijal do kojeg se moglo doći.

Ove samoinicijativne akcije komunista virovitičkog kotara ubrzo su se uklopile u organizirano pripremanje ustanka naroda cijele Hrvatske kojim je rukovodio CK KPH. Najvažniji momenat u prelaženju na organizirano pripremanje ustanka predstavlja dolazak u Viroviticu člana CK KPH dr Pavla Gregorića i sekretara Okružnog komiteta KPH Bjelovar Kasima Cehajića Turčina. Oni su 18. V 1941. u kući Valenta Gazdeka održali sastanak s predstavnicima virovitičke kotarske partijske organizacije. Sastanku su prisustvovali: Josip Bendak, Mato Abalić, Audi Benedikt, Václav Vostrel Vaso, Mato Brozović, Franjo Feketića, Valent Gazdek, Miško Kovačević, Dragutin Mađarević, Josip Murat, Mato Vrekalić, Julije Vuković, Adam Bergman i Albert Landsman.

Na tom sastanku komunisti virovitičkog kotara dobili su prve direktive CK KPH za organiziranje ustanka. Dr Pavle Gregorić stavio je pred njih kao najvažnije slijedeće zadatke: daljnji intenzivni rad na prikupljanju oružja, municije i svega ostalog materijala potrebnog za podizanje ustanka, redovno obavješćavanje OK KPH Bjelovar o količini prikupljenog materijala i prikupljenim podacima o broju simpatizera s kojima Partija može računati u svojim akcijama. Nadalje, izdana je direktiva da se svim raspoloživim sredstvima razotkrivaju hegemonistički i zavojevački planovi okupatora i podiže borbeni duh među narodom. Analizirane su mogućnosti vršenja sabotaža i diverzija na teritoriju kotara, u koje je trebalo uključiti osim članova KP i skojevsku organizaciju. ■ •

Odmah poslije ovog sastanka, u skladu s direktivama dr Pavla Gregorića, nabavljena je u virovitičkoj knjižari veća količina papira koji je smješten u kući Vase Vostrela. Taj papir je zatim u manjim paketima prenošen u Bjelovar. Pri Okružnom komitetu Partije na njemu je štampan razni propagandni materijal, koji je na isti način vraćen u Viroviticu. Njega su nosili razni kuriri, a najčešće skojevka Agneza Vostrel. Od jula 1941. godine tim materijalom neprestano su bile snabdijevane sve partijske ćelije na kotaru. Nadalje, već u junu 1941. godine na inicijativu sekretara Kotarskog komiteta Josipa Bendaka četiri komunista zaposleni su kao civilni radnici u virovitičkoj kasarni. To su bili: Benedikt Audi Grga, David Kranjc, Josip Louvar i Đuro Bunjevac. Njihov je zadatak bio da među domobranima šire propagandu protiv okupatora, nagovaraju ih na sabotaže i dobavljaju preko simpatizera iz domobranskih redova oružje za ustanak. Neki domobrani bili su spremni na suradnju. Njihovom pomoću nabavljene su izvjesne količine municije i uništavana je vojna oprema u kasarni.

Isto tako poslije sastanka s Pavlom Gregorićem prišlo se intenzivnijem radu s omladinom. Pored već postojeće skojevske grupe na Gimnaziji, osnovane su u julu 1941. godine još dvije. Jedna u sjevernom dijelu Virovitice, tzv. Petrovcu, a druga u selu Cemernici. U prvu grupu primljeni su omladinci: Josip Louvar, Ivan Farkaš, Josip Konečni, Đuro Konečni, Emil Zada i Franjo Zada. Kasnije, ali još uvijek u toku 1941. godine, u grupu su primljeni Josip Klapko, Jelka Horžinek, Luka Vampovac i Stanko Svajger. Grupu u Cemernici sačinjavali su: Mirko Vostrel, Alojz Flajnek, Vlado Asketa, Ružinka Vostrel i Agneza Vostrel, koja je održavala vezu između grupe u Cemernici i skojevaca Gimnazije.

U toku istog mjeseca održana je kotarska konferencija SKOJ-a. Na konferenciji je trebalo da dođe do usklađivanja akcija skojevaca virovitičkog i našičkog kotara. Na tu konferenciju trebalo je da dođe i Mirko Bošković Puškin, krojač iz Zdenaca. Međutim, Agneza Vostrel koja je išla po njega nije ga našla kod kuće. Tako u to vrijeme nije došlo do suradnje između virovitičke i našičke skojevske organizacije. Konferenciju je organizirao sekretar Kotarskog komiteta KPH Josip Bendak, a njome je rukovodio Jambrešić, sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a Bjelovar. Prisustvovali su: Kazimir Murat iz Lozana, Đuro Skender iz Cabune, Ivan Farkaš, Franjo Žada i Josip Konečni iz Virovitice, Mirko Vostrel, Ružinka Vostrel i Agneza Vostrel iz Cemernice. Pred skojevske organizacije postavljeni su kao najvažniji zadaci: 1. propagiranje ustanka među omladinom, 2. izvođenje sabotaza, 3. bojkotiranje Gimnazije i ustaških omladinskih organizacija, 4. daljnje proširivanje mreže skojevske organizacije na kotaru, 5. odlazak skojevaca u partizane.

Kazimir Murat i Đuro Skender posebno su zaduženi da u svojim selima osnuju skojevske organizacije.

Neposredno nakon kotarske konferencije SKOJ-a, skojevci su počeli aktivnije raditi. Raspačavali su letke, pisali parole po zidovima i sakupljali sanitetski materijal, oružje, municiju i slično. Oružje su nabavljali čak i od nekih ustaša koji su u ustaške redove ušli više sticajem okolnosti nego iz uvjerenja. Tako je na primjer Dragan Volner od ustaše Mirka Cose dobio jedan pištolj i tri bombe. U novembru 1941. godine skojevci su pokušali izvršiti i svoju prvu diverziju. Preko člana Partije Juli ja Vukovića nabavili su u električnoj centrali rekvizite za penjanje na telegrafске stupove i za rezanje žice. Ta diverzija međutim nije uspjela, jer sprave za penjanje na stupove nisu bile ispravne.

U intenzivno prikupljanje oružja, sanitetskog materijala, odjeće i obuće, kome je partijska organizacija virovitičkog kotara pristupila, naročito nakon sastanka sa Pavlom Gregorićem, uključeni su i mnogobrojni simpatizeri Partije. To su bili prije svega bivši članovi HSS-a, koji su se s komunistima povezali još za vrijeme postojanja Radničke knjižnice. Međutim, dio pripadnika HSS-a nije htio aktivno učestvovati u pripremama za ustanak zbog neizvjesnosti o stavu bivših svojih vođa. Radi toga je član kotarskog komiteta Partije Vaclav Vostrel Vaso po direktivi dobivenoj od Pavla Gregorića otišao u julu 1941. godine direktno k Vlatku Mačeku i pozvao ga na suradnju u organiziranju ustanka. Međutim, ovaj je to odbio, pa se to veoma negativno ispoljilo u kasnijem držanju nekih uglednih članova HSS-a na kotaru prema narodnooslobodi-

lačkom pokretu. Komunisti su također aktivno sprečavali prekrštavanje pravoslavaca. Npr. kada su u julu 1941. godine pozvani pravoslavci sela Borove da se prekrste, oni su se formalno odazvali pozivu, ali do prekrštavanja ipak nije došlo. Po direktivi dobivenoj od seoske ćelije KP oni su ustašama izrazili »jednodušnu spremnost« cijelog sela da promijene vjeroispovijest. Ali su prekrštavanje, na osnovu te direktive, uvjetovali molbom da njemu prisustvuje i 17 seljaka koje su ustaše uhapsile. Ustaše su licemjerno tvrdile da su ova sedamnaestorica živi i da se nalaze u logoru. Znajući da to nije istina i da su svi uhapšeni pobijeni, s prekrštavanjem se odugovlačilo tako da do njega nije nikada ni došlo.

Jedna od vrlo značajnih akcija Partije poslije okupacije sastojala se u spašavanju knjiga iz Radničke knjižnice, čiji je rad ustaška vlast zabranila u julu 1941. godine. Očekujući ovu zabranu, komunisti su pristupili spašavanju knjiga prije nego je donesena zabrana o radu čitaonice. Tako je do jula 1941. god. nekoliko stotina primjeraka najvrednije političke literature već bilo sakriveno. U drugoj polovici 1942. godine komunisti su svu spašenu literaturu prenijeli na oslobođeni teritorij.

Aktivnost komunista na pripremama za podizanje ustanka ustaška vlast je brzo zapazila. Međutim, radi konspiracije nije bilo nikakvih dokaza ni podataka o ulozi i učešću pojedinca u tim pripremama. Zato je Ustaška nadzorna služba odlučila da hapšenjem, prelaćivanjem i likvidiranjem još od prije okupacije poznatih komunista obezglavi partijsku organizaciju i zaplaši komuniste. 4. VIII 1941. uhapšeni su komunisti Josip Bendak, David Kranjc i Franjo Moslavac, kao i nekoliko Srba koji nisu bili članovi Partije i nisu učestvovali u pripremanju ustanka. Svi uhapšeni su odvedeni u Zagreb gdje su Josip Bendak i spomenuti Srbi bili ubijeni, a David Kranjc je ispremlaćen nakon 3 mjeseca pušten. 9. VIII 1941. god. uhapšen je i član Kotarskog komiteta Valent Gazdek koji je također mučki, bez suđenja, ubijen u šumi južno od Virovitice. Ova ubistva izazvala su veliko nezadovoljstvo među građanstvom.

Iako je smrt Josipa Bendaka za partijsku organizaciju kotara bila nenadoknadiv gubitak, pripremanje ustanka se nastavilo. Već u septembru 1941. godine pristupilo se pripremama za formiranje prvog partizanskog odreda.² Po direktivi Pavla Gregorića Odred su zajedno formirali kotarski komitet Partije u Virovitici i Našicama. Na Papuku, između sela Kokočaka i Slatinskog Drenovca, bio je smješten privremeni logor u koji su pojedinačno upućivani komunisti i ostali rodoljubi s teritorija tadašnjeg virovitičkog, našičkog i slatinskog kotara.

U vezi s osnivanjem Odreda na Papuku Kotarski komitet KP u Virovitici održao je početkom oktobra sastanak na kojem su donesene odluke o zadacima komunista u vezi s prelaćenjem na oružane akcije. Na Papuk je upućen član kotarskog komiteta Slobodan Ilić Čiča. Na istom sastanku kooptiran je u Komitet član Mjesnog komiteta Ivan Samboliček Slavko, a donesene su i osnovne odluke o snabdijevanju Odreda.

Ovaj zadatak, kojeg je pred virovitičku kotarsku partijsku organizaciju postavio Pavle Gregorić, najvećim dijelom izvršavao je Vaclav Vostrel Vaso koji je poslije hapšenja Josipa Bendaka izabran za sekretara Kotarskog komiteta. Kao imućniji seljak bio je manje sumnjiv ustašama

² Papučko-krndijski odred formiran je 22. X 1941. god. Prilikom formiranja Odred je
**nao 21 borca.

i okupatoru pa je svojim kolima uz pomoć nekih rođaka prevezio iz Virovitice oružje i živežne namirnice u logor Odreda.

Izvođenje oružanih akcija

Krajem oktobra 1941. god. Odred je na Papuku posjetio i Pavle Gregorić. U to vrijeme u logoru je bio 21 borac. Oni su održavali vezu s nekim seljacima u okolnim selima, koji su se odazvali pozivu Partije na ustanak, ali su se većinom nenaoružani nalazili kod svojih kuća i čekali poziv Odreda na akciju. Uvidjevši da je Odred spreman za uspješno izvršavanje borbenih zadataka, Gregorić je naredio da se pristupi njihovom izvođenju. Odlučeno je da prva akcija bude izvedena na Slatinski Drenovac, koji je bio u sastavu tadašnjeg slatinskog kotara. Prijedlog za ovu akciju dao je učitelj Lazo Tihomirović Baja, jedan od organizatora Odreda i njegovih prvih članova. Posljednje dvije godine pred okupaciju radio je na seoskoj školi u Drenovcu pa je odlično poznao plan sela, zgrade u kojima je bila smještena neprijateljska posada, kao i prilaze k njima. S planom akcije upoznati su i Gregorić i Vostrel Vaso. Oni su ga u potpunosti odobrili. Nadalje, o predstojećoj akciji obaviješten je i ilegalni odbor u Slatinskom Drenovcu, kao i neki seljaci simpatizeri iz okolnih sela koji su pozvani da u njoj učestvuju. Napad je izvršen noću između 20. i 21. XI 1941. godine. U napadu je pored 20 boraca naoružanih puškama, bombama i jednim puškomitraljezom sudjelovalo i oko pedeset, većinom, nenaoružanih seljaka. Prema predviđenom planu akcija je počela tačno u 1 sat poslije ponoći. Istovremeno je izvršen napad na sve tri zgrade u kojima se nalazila neprijateljska posada: na žandarmerijsku stanicu, poštu i općinsku zgradu u kojoj je bio smješten ustaški tabor. Nakon dvosatne borbe neprijateljska posada bila je svladana. Zaplijenjeno je oko 30 pušaka, 2 sanduka municije, sanduk bombi i dosta razne druge spremne. Uništene su knjige s popisom poreskkih i vojnih obveznika, a zatim je zapaljena zgrada općine. Poslije izvršene akcije Odred se uputio u pravcu Jankovca. Brojno povećan novim borcima Odred je sada podijeljen u dva voda i prozvan Papučko-krndijskim odredom.

Na spomenutom sastanku Kotarskog komiteta KP u oktobru 1941. godine zadužen je sekretar Vaclav Vostrel Vaso da organizira vezu sa grupom koja je vršila akcije oko sela Lisičine³ i da u tu grupu pošalje jednog člana Partije. Prvu oružanu akciju izvršila je ta grupa sa svojih 20 boraca 3. X 1941. godine. Toga dana u zasjedi je dočekala ustašku satniju koja se vraćala s pljačkaškog pohoda iz sela Nove Krivaje. Nedaleko od Lisičina kod bunara zvanog Alaginac grupa je ove ustaše napala vatrom iz 10 pušaka i 2 puškomitraljeza. U tom prvom oružanom sukobu s neprijateljem na teritoriju virovitičkog kotara poginula su 2 Ustaše, a jedan je bio ranjen. Spomenuta grupa nije bila povezana sa susjednim partizanskim grupama s kojima je rukovodila KPJ. Sačinja-

3. Grupu, koja je djelovala u okolini Lisičina, formirao je jula 1941. god. prijeratni organizirani četnik Jovo Kosanović iz Lisičina i još neki seljaci koji su pobjegli ispred ustaškog terora.

vali su je seljaci Srbi iz Lisičina i okolnih sela, koji su pobjegli ispred ustaškog terora. Nešto kasnije pristupili su Odredu formiranom na Psunj u daruvarskom kotaru. Međutim, tu grupu je od Odreda uspio odvojiti bivši jugoslavenski podoficir Jovo Kosanović s motivacijom da je bolje braniti svoja nezaštićena sela nego voditi organizirane akcije pod vodstvom Partije. Jovo Kosanović je bio izrazito četnički, šovinistički raspoložen i insistirao je na teroru nad Hrvatima kao odmazdu za ustaška zlodjela nad srpskim stanovnicima. Zajedno sa svoja dva rođaka u grupi nosio je četničku kokardu, dok su svi ostali borci nosili petokraku zvijezdu. Osim propagiranja bratoubilačkog rata, čemu su se borci protivili, odnosi između boraca i Kosanovića zaoštrili su se i zbog njegovog grubog odnosa prema čitavoj grupi u kojoj je želio biti apsolutni gospodar. Razdor se još više povećao kada je grupi 28. XI 1941. godine pristupio Mirko Fiket Mesarić, član KPH, Hrvat iz Levinovaca. On je grupi pristupio na osnovu odluke donesene na sastanku Kotarskog komiteta Partije u oktobru 1941. godine. Kosanović je zahtijevao da ga grupa radi toga što je Hrvat odmah likvidira. No, ostali su se tome energično suprotstavili. Ukazujući na beznadnost ovakve separatističke borbe kakvu grupa vodi i objašnjavajući liniju KPJ, te svojom ličnom hrabrošću koju je ispoljio u nekoliko izvršenih akcija u okolini Lisičina, Fiket je među borcima u vrlo kratkom vremenu stekao izvanredno poštovanje i povjerenje. Njegovo objašnjavanje stava Partije u vođenju oslobodilačkog rata prvi su u grupi prihvatili Petar Stojnović i Nikola Miljanović Karaula, a za njima i svi ostali borci.

Grupa je zahtijevala da se ponovno uspostavi veza s Odredom. Tome se uporno protivio samo Jovo Kosanović sa svojim rođakom. Kada je vidio da je zahtjev opći, pokušao je čak i raspustiti grupu. Doživjevši neuspjeh u tome pokušaju, on je ipak krenuo s ostalima preko Kometnika gdje je trebalo da dobiju vezu s Papučko-krndijskim odredom. Grupa je drugi dan poslije borbe s ustašama, koju je vodila 13. I 1942. godine, u selu Kometniku uspostavila vezu i ušla u već znatno ojačan Papučko-krndijski odred (II četa I slavonskog NOP bataljona).

Kotar Vukovar

O RADU KP I AKCIJAMA KOMUNISTA 1941. GOD.¹

Kada se 1932. godine Josip Cazi vratio sa robije, našao je u Vukovaru partijsku organizaciju potpuno pasivnu. Za vrijeme monarhofašističke diktature 1929. godine Mjesni komitet, koga su sačinjavali Josip Bauer, Ivan Kvintus i Franjo Pančić, raspustio je postojeću partijsku organizaciju da se »zaštiti od moguće provale«. Prekinuo je svaku vezu s partijskim forumima.

Iako je bio interniran, Josip Cazi je već 25. decembra 1932. godine, koristeći katolički Božić, došao u Zagreb i na temelju javke, koju je dobio u kaznionici od Pavla Gregorića, te pisma, kojega je iznio iz zatvora, povezo se sa Dušanom Grkovićem, koji je tada (prema sjećanju Josipa Čazija) bio član novoformiranog Pokrajinskog komiteta KP za Hrvatsku. Pošto je dobio potrebne direktive i ovlaštenja, kao i neki materijal, Cazi je marta 1933. godine formirao partijsku ćeliju u tvornici »Bata«. Nju je tada sačinjavalo pet članova, a sekretar je bio Pavle Dursanović.

Partijska ćelija u tvornici »Bata« imala je krajem 1933. god. tri odjeljenja s ukupno 12 članova. Odjeljenje u gumari imalo je pet članova, u obučari četiri člana, a u »štanceraju« tri člana. 1934. god. broj članova se povećao na 15.

Poslije formiranja partijske ćelije u tvornici »Bata« Josip Cazi formirao je dvije partijske ćelije u gradu Vukovaru od postojećih sedam članova Partije (članova od 1929. god.). Tada je formiran i Mjesni komitet KPJ u Vukovaru.

Do 1936. god. partijska organizacija za grad i kotar Vukovar imala je u svome sastavu oko 80 članova KP. Njom je rukovodio Mjesni komitet od tri člana. Sekretar Komiteta bio je Nikola Vlaški, a članovi Ivan J'avlek i Duka Jovanović.

U martu 1936. god. partijsku organizaciju otkrio je jedan njen član, koji je bio uhapšen u Splitu. Policija je uhapsila oko 30 članova, među kojima dva člana Komiteta. Od uhapšenih članova Partije bili su osuđeni na robiju Nikola Vlaški i Josip Cazi po dvije godine, Josip Mudri na osamnaest mjeseci, a ostali od tri do osam mjeseci. Poslije tih hapšenja i suđenja većina najaktivnijih članova Partije nije se više vratila u Vu-

¹ Materijale pregledala i odobrila Komisija za historiju radničkog pokreta i SK Općinskog komiteta SK Vukovar.

kovar, tako da je svaki organizirani partijski rad u to vrijeme u gradu i kotaru bio zamro. Tek 1938. godine dolaskom iz zatvora Josipa Mudrog počinje ponovno da se obnavlja partijski rad. U to vrijeme partijsku ćeliju u gradu sačinjavala su tri člana. Nešto kasnije ćelija je proširena sa još tri člana. Istovremeno bila je uspostavljena veza s partijskom organizacijom u Sidu i Okružnim komitetom u Osijeku.

Prije izbora 1938. god. partijska organizacija je pokušala da uspostavi akciono jedinstvo sa demokratski orijentiranim pripadnicima građanskih stranaka. Međutim, dok se kod rukovodstva SDS-a naišlo na razumijevanje za stvaranje tog jedinstva, dotle se kod većeg dijela rukovodstva HSS-a naišlo na kategoričko odbijanje.

Rad partijske organizacije u tom periodu sastojao se uglavnom u rasturanju ilegalnog partijskog materijala, kao i njegovom individualnom proučavanju. Materijal je stizao preko veza iz Sida i Osijeka, a sastojao se iz raznih brošura i novina kao što su bili »Proleter«, »Srp i čekić«, zatim »Borba«, »Bilten« itd. Kao što se vidi, rad organizacije KP bio je slab uslijed toga što je partijska organizacija bila malobrojna i sastavljena od članova koji su bili kompromitirani pred ondašnjim vlastima.

Usprkos tome partijska organizacija je ipak djelovala među radništvom, i to kako kroz URS, tako i kroz radničko kulturno-umjetničko društvo »Sloga«. Vlado Panić bio je član Mjesnog sindikalnog vijeća, a Mudri i Jovanović bili su aktivni članovi KUD »Sloga«. Društvo je bilo dobro organizirano i brojalo je oko 80 aktivnih članova, a imalo je i dvije sekcije, i to pjevačku i diletantsku.

U takvim uslovima života i rada partijske organizacije došla je i 1940. godina. Otrprike u proljeće te godine održan je partijski sastanak kojega je sazvao Josip Mudri. Pored dotadašnjih članova Partije na sastanak su pozvani i neki simpatizeri od kojih je jedan primljen u članstvo KP. Partijsku organizaciju tada su sačinjavali: Josip i Duka Mudri, Mile Goreta, Duka Jovanović, Ljubo Kočić, Vlado Panić i Stjepan Gužvić. Petorica su bili Hrvati, a dva Srbi. Svi su bili radnici.

Iste godine u ljeto održan je također jedan partijski sastanak u prisustvu članova iz grada i nekih članova iz sela. Sastanku je prisustvovao delegat OK KPH Osijek. Na sastanku su pored ostalog izvršene pripreme za V zemaljsku konferenciju. U okolnim selima, kao što su Borovo Selo, Negoslavci, Sotin i Pačetin imala je partijska organizacija po jednog ili dva člana. Bili su to uglavnom Srbi, poljoprivredni radnici. Već u tom periodu bila je partijska organizacija Vukovara uz pomoć svojih simpatizera povezana i sa drugim okolnim selima kao što su Petrovci, Bršadin i dr. Partijska organizacija uspjela je pomoću Đoke Patkovića i Slavke Matić povezati se sa selom Bobota. Iako je ta veza uspostavljena dosta kasno, ipak je u tome selu utjecaj Partije u događajima poslije 27. marta i nakon uspostave NDH bio vrlo jak. Iz sela Borova, Negoslavaca i Pačetina već u toku 1940. god. dolazili su pojedinci na partijske sastanke dok su u ostalim selima radili mahom simpatizeri, koji su dobivali razni partijski materijal za čitanje i raspodjelu.

Iz sela najzapadnijeg dijela kotara kao Silaš, Ada, Palača i Markušica bila su obuhvaćena i održavala veze s partijskim organizacijama u

Osijeku i tvornici »Bata« u Borovu, te preko sela Bobote i s komunistima u Vukovaru.

Ideološko-politički rad partijske organizacije u periodu od 1940. god. pa nadalje svodio se uglavnom na čitanje ilegalnog materijala, koji se dobivao iz Osijeka i Zagreba. Letke i ostali propagandni materijal dijelili su članovi Partije i omladinci ilegalno po kućama. Odluke V zemaljske konferencije proučavane su na sastancima uz prisustvo svih članova Partije grada i kotara i delegata KPH Josipa Krasa.

Partijska organizacija usmjeravala je svoj rad 1940. god. preko URS-a koristeći raspoloženje radnika u borbi protiv skupoće, rata i fašizma.

Pod rukovodstvom organizacije KP, a preko sindikalne podružnice tekstilaca, krojački radnici vodili su štrajk 1940. godine za povišenje plaća i zaključivanje kolektivnog ugovora. Štrajk je trajao 14 dana i završio se pobjedom radnika.

Isto tako su i mesarski radnici vodili početkom 1940. godine akciju za povećanje nadnica i zaključivanje kolektivnog ugovora. I njihova akcija urodila je potpunim uspjehom.

Obućarski radnici iz zanatskih radionica, iako ne najbolje organizirani, već više pojedinačno, na svoje traženje dobili su povišicu plaća.

Partijska organizacija pokrenula je pitanje povećanja plaća u tvornici pokrivača. Trebalo je učvrstiti sindikalnu organizaciju u tvornici jer većina radnika nije bila organizirana u sindikat. U tom radu odmah se naišlo na teškoće jer su se radnici, koji su bili pod utjecajem HRS-a, suprotstavili jedinstvenoj akciji radnika u borbi protiv kapitaliste Milera. Na nekoliko sastanaka sa radnicima komunisti su objašnjavali potrebu zajedničke borbe protiv kapitalizma. No, iako je tada HRS imao jak utjecaj među tamošnjim radnicima, Partija je ipak uspjela stvoriti akciono jedinstvo radnika. Tako su udruženi radnici nakon dužih pregovora dobili povećanje plaća, a uspjelo im je ostvariti i neke druge zahtjeve.

Na inicijativu OK KPH Osijek početkom 1941. god. održana je konferencija partijske organizacije za grad i kotar Vukovar. Na konferenciji je tajnim glasanjem izabran Mjesni komitet od tri člana.

Komunisti su početkom 1941. god. postali aktivniji. Iako su forme rada ostale uglavnom iste kao i ranije, ipak je partijska organizacija svojim radom među narodom, kako usmenom, tako i pismenom propagandom postigla vidne rezultate. U tom periodu dva puta su pisane parole po kućama protiv rata i fašizma, dijeljeni su leci i organizirana je akcija sakupljanja Crvene pomoći među simpatizerima Partije. Rad komunista na vukovarskom kotaru naročito je počajan nakon dobivanja direktne pomoći od CK KPH iz Zagreba.

Početkom 1941. god. povodom 20-godišnjice ubistva Stjepana Supanca, vođe radničkog pokreta u Vukovaru dvadesetih godina, sakupljen je potreban materijal i štampan letak. U letku je Partija još jednom skrenula pažnju na rastuću opasnost od fašizma i pozvala ga u jedinstvenu borbu protiv fašističke agresije.

Rad KP među vukovarskim radnicima ometala je jedna manja grupa radnika koju su u njenom razbijačkom radu pomagali i bivši članovi

Partije. Početkom 1941. god. na skupštini Sindikalnog vijeća došlo je i do fizičkog obračunavanja kada je jedan radnik iz ove grupe rekao jednom komunisti, da on neće dozvoliti da im diktiraju »čelijaši«. Svakako da je ovakvo stanje unutar radničkog pokreta u znatnoj mjeri slabilo pokret i otežavalo rad KP na izvršenju zadataka.

Događaji pred 27. marta, kao i poslije toga, zatekli su partijsku organizaciju nepripravnu i nesređenu. Bila je to posljedica organizacione nesređenosti KP, tako da partijska organizacija nije bila u mogućnosti da nešto značajnije učini povodom demonstracija 27. marta. U gradu je demonstriralo nekoliko manjih grupa seljaka iz okolnih sela, kao i jedna grupa radnika. Na stadionu u Borovu tog dana održan je veliki miting na kome su se sakupili svi radnici Borova, seljaci iz okolnih sela i nešto radnika iz Vukovara, tako da je bilo prisutno oko 5.000 ljudi. Na mitingu je odlučno zauzet stav za obranu zemlje, otkazivanje pakta s Njemačkom, traženje saveza sa SSSR-om itd.

Neposredno iza 27. marta, svi članovi Partije, vojni obveznici, odmah su stupili u vojne redove. Josip Mudri nalazio se u vojsci od 1940. god. U gradu su ostala samo četiri člana Partije.

Slom Kraljevine Jugoslavije i njene vojske došao je mnogo brže nego što je narod mogao zamisliti. Jugoslavenska vojska povlačila se od mađarske granice preko Osijeka prema Vukovaru i Vinkovcima. Već pred Vukovarom vojska se nalazila u raspadu. Vojnike su razoružavali Nijemci koji su već stigli u Vukovar te domaći Nijemci i pripadnici Hrvatske seljačke zaštite. Poslije kapitulacije u Vukovar i sela vukovarskog kotara došla je mađarska vojska. U maju dolaze u Vukovar ustaše emigranti i organiziraju ustaški stožer za istočnu Slavoniju i Srijem. Ubrzo nakon toga ustaška vlast otpočinje sa progonima ne samo komunisti nego i svih naprednih radnika, kao i Jevreja, a nešto kasnije i srpskog življa.

Odmah nakon okupacije uhapšeni su i protjerani komunisti Mile Goreta u Dalmaciju, a Ljubo Kočić u Srbiju. Nakon Proglasa CK KPJ uhapšena su i preostala dva člana partijske organizacije — Vlado Panić i Duka Mudri. Do ovog hapšenja došlo je neoprežnošću simpatizera koji su dijelili letke s Proglasom CK KPJ. Uhapšeni su Adam Šnajder i Božo Bućan, radnici tvornice »Bata«, zatim Josip Visneg i još neki iz Vukovara. Iste noći kada je izvršeno hapšenje članova KP i simpatizera, pojavili su se leci i u Borovu Selu. Dijeljenje letaka organizirao je Antun Lovač.² Međutim čitava akcija dijeljenja letaka bila je vrlo loše organizirana tako da je i Lovač bio uhapšen. On je nakon hapšenja ispričao policiji sve što je znao o porijeklu letaka koje je dobio iz Osijeka. Odmah je prevezen u Osijek, gdje je izvršen pretres u stanu Srđana Petrova i Nikole Vetnića. U stanu Petrova nađeni su isti leci koji su dijeljeni u Borovu Selu. Obojica su uhapšeni i odvedeni u Vukovar. U jesen 1941. god. bili su izvedeni pred ustaški Prijeki sud, osuđeni i strijeljani. Iako je bio podvrgnut strahovitom mučenju, Srđan Petrov nije nikog odao. Vlado Panić i Adam Šnajder pušteni su nakon 13 mjeseci iz zatvora Okružnog suda u Osijeku jer nije bilo dokaznog materijala. Nakon devet

¹ Uhapšen je 1943. god. na oslobođenom teritoriju kod Paučja, gdje je i strijeljan.

mjeseci iz zatvora je također izašao Duka Mudri uslijed maloljetnosti i pomanjkanja dokaznog materijala.

Progoni ne samo komunista već i svih naprednih elemenata, te Jevreja i maltretiranje Srba postali su svakodnevna pojava. Domaći Nijemci nisu u početku odobrali ovakav stav ustaša prema srpskom življu. Sve to ipak nije moglo zaustaviti ustaše u njihovoj zločinačkoj namjeri. Tokom juna i jula 1941. god. opljačkano je i iseljeno preko 300 porodica, ne računajući Cigane koje su također počeli tjerati u novoformirane logore.

Desetkovana, partijska organizacija u tom teškom periodu ostaje gotovo bez ikakve veze sa višim partijskim forumima.

Takvo stanje potrajalo je sve do dolaska na vukovarski kotar Dragana Marušića, instruktora CK KPH. On je bio zadužen da u Istočnoj Slavoniji izvrši pripreme za ustanak. Marušić je došao u selo Bobotu iz Osijeka preko Bijelog Brda. Obišao je sela Bršadin, Pačetin i tvornicu »Bata« u Borovu. U selima je održao sastanke na kojima je govorio o pripremama za dizanje oružanog ustanka. Dogovoreno je da se odmah počne prikupljati oružje, sanitetski materijal i vježbanje u rukovanju oružjem. Sastanku u Boboti prisustvovali su Đoko Patković, Stevo Čonić, Slavka Matić, Đuro Matić i još neki simpatizeri. Sastanak u Bršadinu održan je u kući braće Đurđevića, a bili su prisutni Pero, Vaso i Bracika Đurđević, njihova sestra Ljuba, te Đuro Mitrović, Pero Radovanović, Zivojin Jocić, Nebojša Zivković i Ivan Cavar, radnik tvornice »Bata« koji je stanovao u Bršadinu i bio zadužen za rad s omladinom.

Krajem jula gotovo u svim selima u kojima nije bilo ustaša (to su uglavnom bila srpska sela) postavljeni su ustaški povjerenici.

Ustaški povjerenik u Boboti 25. VII 1941. god. navečer pozvao je u svoj stan Doku Patkovića i Stevu Čonića koji su upravo u tom trenutku prolazili kraj njegove kuće noseći veći omot sanitetskog materijala. Ustaški povjerenik namjeravao je da legitimira Patkovića i Čonića i da vidi što nose u omotu. Patković je izvadio pištolj, ispalio nekoliko metaka u ustaškog povjerenika i smrtno ga ranio. Ubrzo je u selo došao kamion s ustašama. Neposredno prije dolaska ustaša gotovo svi žitelji sela sklonili su se u polja. Ustaše su pozvale narod da se vrati svojim kućama obećavajući da im se neće ništa dogoditi, dok će samo »krivci« biti pozvani na odgovornost. Nakon jednog do dva dana seljaci su se vratili svojim kućama. Tada su ustaše izvršile brojna hapšenja. Nekoliko dana poslije toga strijeljano je 16 uhapšenih, a među njima i Slavka Matić, dok su preostali (34) poslani u logor Jasenovac. Poslije ovog događaja ustaška vlast pooštrila je mjere predostrožnosti. Svakodnevno su vršene potjere po poljima za Patkovićem i Čonićem koji su se povukli u ilegalnost. Njima se nešto kasnije pridružio Vjekoslav Bakulić iz Osijeka i Pero Radovanović. Grupa se kretala po selima i poljima oko Bobote, Vere, Bršadina i Pačetina, a sastanke su održavali najčešće u selu Bršadinu u kući braće Đurđevića.

U tom periodu pored priprema za diverzije grupa je intenzivno radila na umnažanju i rasturanju propagandnog materijala po okolnim selima. Štampani su i umnožavani proglasi CK KPH upućeni Srbima Slavonije i Srijema, proglas Hrvatima, bivšim članovima HSS-a, letak po-

vodom terora nad Srbima našičkog kotara kojeg su vršile ustaše i zloglasni pop Sidonije Šulc. Po cestama kojima su prolazili njemački kamioni postavljani su čavli i staklo. Izvršena je i manja diverzija na pruzi Osijek—Dalj.

Krajem septembra grupa se nalazila između sela Vere i Bobote. U to vrijeme u grupi se nalazila i Gertruda Svare iz Osijeka i Josip Grancaić. Grupom su rukovodili Doka Patković i Vjekoslav Bakulić. Dok je grupa boravila nedaleko od sela Klise, primijetio ju je ustaški načelnik Dakić iz sela Vere. On je odmah obavijestio ustaše u Osijeku i Vukovaru. Organizirana je velika akcija u kojoj je učestvovalo nekoliko stotina ustaša i domobrana, kao i seljaci okolnih sela koje su ustaše natjerale u ovu akciju. 22. IX do podne došlo je do borbe između ustaša i partizanske grupe. U borbi su poginuli Vjekoslav Bakulić i Gertruda Svare. Ustaše su imale dvojicu mrtvih. Za vrijeme borbe Josip Grancaić predao se ustašama, poslije čega je izdao više simpatizera NOP-a iz okolnih sela, kao i iz Osijeka.

Nakon ove borbe partizanska grupa i dalje se zadržava u poljima sela Bršadina, Pačetina, Bobote i Vere. Sastanci na koje je dolazio i Dragan Marušić i nadalje su održavani u kući braće Đurđevića. Slušane su i prepisivane vijesti savezničkih radio-stanica i dijeljene po selima. Na godišnjicu oktobarske revolucije u poljima sela Bobote, Trpinje, Bršadina, Pačetina i Gaboša postavljene su crvene zastavice, a po kućama ispisane razne parole i na pogodnim mjestima rastureni leci.

Krajem novembra na jednom sastanku održanom u Bršadinu, kome je prisustvovao i Dragan Marušić, dogovoreno je da se pomoću simpatizera u tvornici »Bata« (Jugoslav Vincenc, Ivan Brandajz, Stevo Maletić i dr.) pripremi sabotaža i da se kod sela Đeletovci zapali kudjelja te izvrši diverzija na pruzi Sid-Vinkovci.

Poslije ustanka uputili su se u selo Negoslavce Patković, Radovanović i Paradić koji su održali sastanak sa tamošnjim simpatizerima (Dušan Plećaš, Anka Petričević, Negovan Lukić itd.). Poslije sastanka uputili su se u selo Mikluševce kako bi zajedno s Andrijom Mudrim izvršili paljenje kudjelje. Kako je Mudri bio ustaški konfident, on je grupu naveo na ustašku zasjedu kod sela Čakovca. U borbi je teško ranjen Paradić koji je kasnije umro. Ubrzo poslije toga Mudri je izdao cijelu organizaciju KP. 4. XII 1941. god. ustaše su opkolile kuću braće Đurđevića i prilikom borbe poginuo je Pero Đurđević. Ustaše su uhapsile Ljubicu i Dragicu Đurđević dok su se ostali uspjeli skloniti ispred ustaša. U Negoslavcima ustaše su uhapsile Dušana Plećaša, Anku Petričević, Negovana Lukića, Stevu Narandžića i Nikolu Narandžića. U tvornici »Bata« ustaše su uhapsile Jugoslava Vincenca, Ivana Brandajza, Stevu Miletića, Maksa Majtnera i druge. U Boboti su uhapšeni Žarko Mitrović, njegova majka i još neki. Svi uhapšeni bili su predani ustaškom Prijekom sudu u Vukovaru koji je 15. I 1942. god. izrekao presudu. Osuđenima je prilikom suđenja pripojena jedna grupa Slovaka iz Stare Pazove tako da je ukupno bilo 57 optuženih. Presudom je 15 optuženih bilo oslobođeno dok je ostalim bila izrečena smrtna kazna. Nekima je nakon dva dana smrtna kazna zamijenjena robijom. 17. januara 1942. godine izvršena je smrtna kazna nad 33 osuđenika među kojima su se na-

lazili Dušan Plećaš, Anka Petričević, Negovan Lukić, Stevo Narandžić, Žarko Mitrović i njegova majka, zatim Dragica Đurđević, Ljuba Đurđević i Đuro Mirtović, svi iz sela Bršadina, te Svetozar Okovački, Veljko Rašić iz tvornice »Bata«.

Nakon ove provale preostali komunisti, kao i simpatizeri KP, morali su da bježe ispred ustaške vlasti te su se krili po oklonim selima (Lipovača, Bobota, Pačetin, Gaboš, Petrovci).

Početkom decembra otišao je Dragan Marušić s područja kotara Vukovar tako da su komunisti na ovom terenu ostali bez svake veze s bilo kojim partijskim rukovodstvom.

Jedino je Ivan Cavar uspio da se poveže s komunistima iz Vinkovaca. Održavao je i vezu između pojedinaca komunista u okolnim selima.

Kotar Županja

O NARODNOOSLOBODILAČKOM POKRETU 1941. GOD.¹

Kotar Županja obuhvaćao je 1941. god. 17 sela. Privrednu bazu kotara sačinjavala je poljoprivreda. Industrija nije bila razvijena. Postojalo je samo nekoliko manjih poduzeća. To su mahom bili mlinovi, ciglane i nekoliko poduzeća zanatskog karaktera.

Zanatstvo je imalo uslužni karakter. Dobrim dijelom bilo je podređeno potrebama poljoprivrede i sela.

Trgovinu je sačinjavala, uglavnom, prodaja na malo, trgovina poljoprivrednim proizvodima i samo nekoliko trgovina industrijskom robom kao što su tekstil, metalna roba i si.

Privredna struktura uvjetovala je socijalnu. Veliku većinu stanovništva sačinjavalo je seljaštvo. Radnika je bilo vrlo malo. Najvećim dijelom to su bili zanatski radnici.

Od građanskih političkih stranaka postojale su pred rat Hrvatska seljačka stranka, Samostalna demokratska stranka, Jugoslavenska radikalna zajednica i Jugoslavenska nacionalna stranka. Najjača po broju organizacija, članova i po političkom utjecaju u narodu bila je HSS. Njen vođa bio je Antun Babić.

Nakon uspostave NDH većina članova HSS-a nije se odmah snašla. Bili su iznenađeni položajem i ulogom dr Vlatka Mačeka u NDH. Jedan dio rukovodilaca i članova stranke prišli su ustaškom pokretu. To su mahom oni koji su se u vrijeme postojanja Kraljevine Jugsolavije ekspozirali kao nepomirljivi nacionalisti. Oni su i prije uspostave NDH bili pripadnici ilegalnog ustaškog pokreta.

Jugoslavenska radikalna zajednica i Jugoslavenska nacionalna stranka raspale su se usporedo sa vojnim porazom Jugoslavije. Rukovodstva ovih stranaka i njihovi istaknutiji predstavnici povlače se u aprilskom ratu zajedno sa jedinicama jugoslavenske vojske u Bosnu. Drugi, poslije uspostave NDH, emigriraju u Srbiju.

Nakon uspostave svoje vlasti ustaše ubrzo pristupaju proganjanju Jevreja, Srba i Cigana. Jevrejima i Srbima oduzimaju imovinu, interniraju ih u logore, a Srbe pored toga iseljavaju u Srbiju.

¹ Materijal pisan prema podacima Komisije za izučavanje radničkog pokreta 1 historije SKJ pri Općinskom komitetu SK Županja.

Takvi postupci ustaša izazvali su revolt i nezadovoljstvo jednog dijela hrvatskog stanovništva, te ono počinje osuđivati njihove postupke. Što više, mnogi ugledniji Hrvati jasno protestiraju protiv nečovječnih postupaka ustaša.

Na teritoriju kotara 1941. god. nije bilo partijskih i skojevskih organizacija. Međutim, u samoj Županji, a i nekim selima kao što su: Gundinci, Bošnjaci, Račinovci, Babina Greda i Vrbanja bilo je naprednih ljudi. U Bošnjacima su se isticali Marija Šumanovac, Zdenko Šumanovac i Franjo Lešić, u Gundincima Donat Užarević, u Babinoj Gredi Josip Dragišić, i učitelj Škrlec, u Vrbanji Grga Čakić i Ivan Perkušić i u Račinovcima Josip Oks.

Ovi kao i još neki drugi napredni građani postepeno se među sobom povezuju i već krajem ljeta 1941. god. počinju, iako još nedovoljno organizirani, aktivno djelovati protiv ustaškog pokreta. Okupljaju oko sebe nezadovoljne ustaškom vladavinom i vrše propagandu protiv ustaša i okupatora.

Ovaj, iako još uvijek slab, napredni pokret pojačava se dolaskom ilegalaca, članova Partije, u neka sela županjskog kotara. 1941. god. jedno vrijeme u nekim selima borave komunisti Josip Zmajić i Ivan Mišković upoznaju napredne građane sa odlukom CK KPJ o dizanju ustanka i pokretanju narodnooslobodilačke borbe protiv okupatora.

I neki učenici iz sela kotara Županja koji se nalazili na školovanju u Osijeku i nekim drugim gradovima kao npr. Stjepan Radovanović dolazeći u svoja sela upoznaju pojedince sa razvojem NOB-a, sa borbom na istočnom frontu i u Africi. Nagovaraju narod da pred ustašama i Nijemcima sakriva živežne namirnice da sabotiraju naređenja ustaša i Nijemaca.

Međutim, sav taj rad nosio je individualni karakter. Sastojao se u radu pojedinaca, a što je najvažnije nije bio dovoljno organiziran. Sve do 1942. god. nije za cijeli kotar postojalo ni jedno rukovodstvo koje bi koordiniralo aktivnost pojedinaca i osiguralo širi razvoj NOP-a. Nekoliko pokušaja članova Partije iz Vinkovaca, da se na kotaru organizira i razvije NOP nisu imali rezultata. Zbog takve situacije narod nije bio dovoljno informiran sa stanjem u zemlji i u svijetu, pa se pored ostalog i time može objasniti da je pasivan odnos znatnog broja stanovništva bio prema ustašama i Nijemcima 1941. god. najširi izraz nezadovoljstva naroda sa postojećim stanjem.

KPJ u Slavoniji 1941. godine

Okružni komitet	K O T A R	Broj ćelija	Broj članova	Broj kandidata	Nac. pripadnost						Soc. sastav						
					Srba	Hrvata	Mađara	Nijemaca	Čeha	ostalih	seljaka	radnika	intelek.	obrnika	ostalih		
Nova Gradiška	Daruvar	8	45	3	10	18	1	5	9	2	22	14	4	4	1		
	Nova Gradiška	9	48	24	4	41	—	—	—	3	15	20	6	7	—		
	Novska	13	104	42	7	75	—	—	7	15	52	42	5	—	5		
	Okučani	1	10	—	9	1	—	—	—	—	2	2	4	—	2		
	Pakrac	14	68	51	45	20	—	—	2	1	44	15	9	-	-		
	Slav. Požega	11	68	79	20	46	2	-	-	-	22	34	12	-	-		
Slav. Brod	Bos. Brod i Derventa	3	19	N e m a p o d a t a k a													
	Đakovo	1	3	—	—	1	—	1	—	1	—	1	2	—	—		
	Slav. Brod	16	106			N e m a p o d a t a k a											
	Županja	Nije postojala partijska organizacija															
O s i j e k	Beli Manastir ¹	4	18	—	—	1	15	1	—	1	6	6	1	3	2		
	Donji Miholjac	Nije postojala partijska organizacija															
	Našice	12	58	—	14	30	3	1	—	10	25	30	1	1	1		
	Osijek	12	41	14	N e m a p o d a t a k a												
	Valpovo	6	40	12	N e m a p o d a t a k a												
	Vinkovci	2	31	14	7	19	—	1	—	4	4	5	8	9	5		
	Vukovar	4	25	N e m a p o d a t a k a													
	Grubišno Polje ²	12	26	—	14	3	2	—	7	—	13	10	2	—	1		
	Orahovica ³	4	19	2	10	9	—	—	—	—	7	10	1	—	1		
	Podrav. Slatina ⁴	1	8	19	3	3	—	2	—	—	3	4	—	1	—		
	Virovitica	10	69	65	13	48	2	3	3		37	27	—	5	—		
U k u p n o :		143	806	325	156	315	25	14	28	37	252	220	55	30	18		

1 Partijske ćelije na području Baranje pripadale su 1941. godine pod rukovodstvo OK KPJ Sombor.

2 Kotarski komitet Grubišno Polje u 1941. godini bio je partijski vezan uz OK KPH u Bjelovaru.

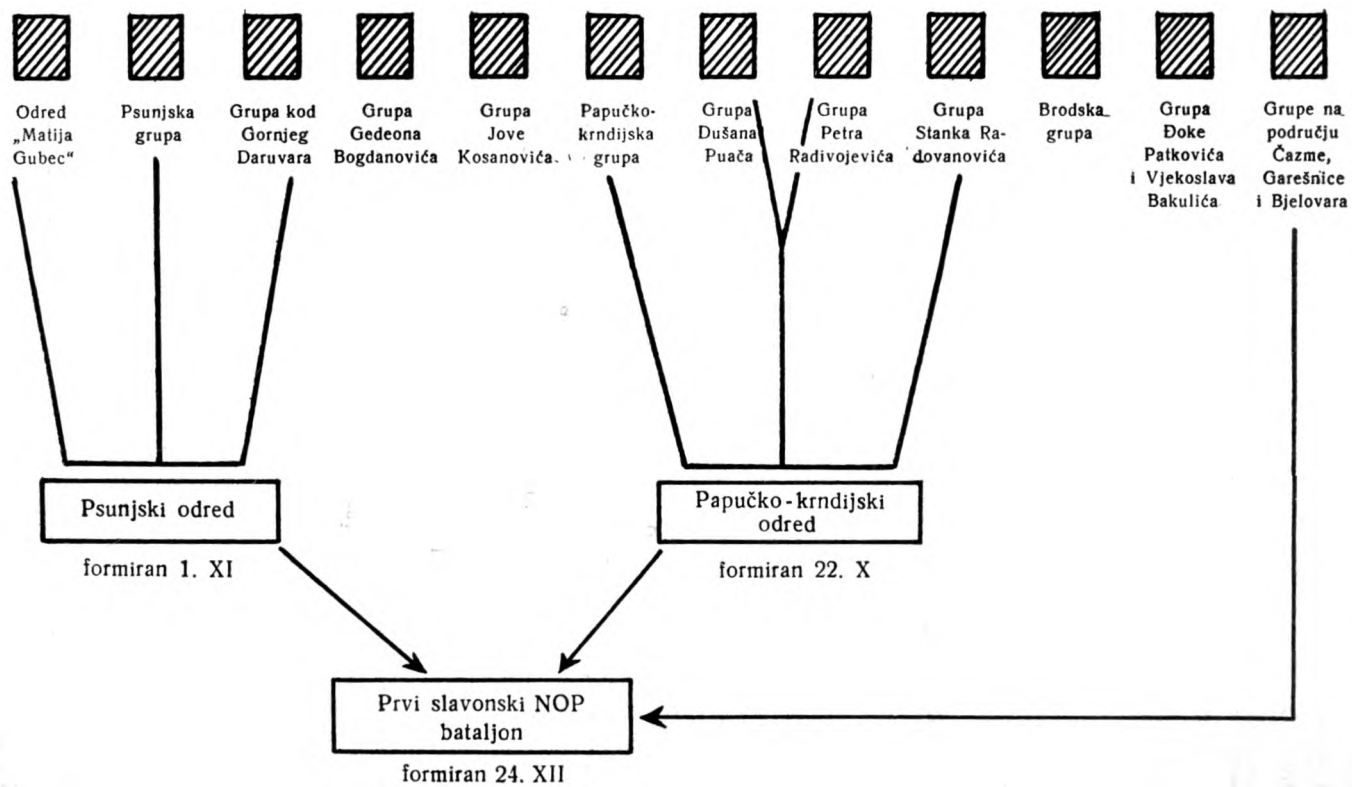
3 Po uputstvima CK KPH i OK Bjelovar oformljen je partijski biro u Orahovici koji je potpadao pod KK u Virovitici.

4 U Podravskoj Slatini 1941. godine nije bilo KK, nego je partijskim ćelijama rukovodio KK u Virovitici.

5 Partijska organizacija kotara Virovitica bila je 1941. godine organizaciono vezana uz OK KPH u Bjelovaru.

PARTIZANSKE GRUPE I ODREDI U SLAVONIJI

1941. god.

PARTIJSKA ORGANIZACIJA SLAVONSKE ORAHOVICE U USTANKU*

Poslije prvog svjetskog rata i Slavonska Orahovica je bila zahvaćena općim revolucionarnim pokretom pod utjecajem oktobarske revolucije u Rusiji. Tada sam bio mlad, ali se sjećam da vlasti u početku nisu poduzimale nikakve mjere protiv ove propagande. U Orahovici je, u tadašnjoj gostionici Mate Đikića, postojao i Radnički dom s istaknutom tablom i natpisom »Ujedinjena socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista)«. Rad ove organizacije u Orahovici nije bio dugog vijeka, ali je oktobarska revolucija ostala u živoj uspomeni ne samo onima koji su u njoj učestvovali i donijeli o njoj prve glasove već i svima onima koji su samo slušali o njenom toku i tekovinama.

Poslije zabrane Komunističke partije u Orahovici nije bilo vidljivijeg rada sve do dolaska krojačkog pomoćnika Josipa Spoljarića, negdje oko 1933. ili 1934. On je oko sebe okupio grupu uglavnom mladih ljudi i s njima održavao sastanke, ali bez postojanja ikakve organizacije. Rezultat tog rada bili su i štrajkovi u kamenolomu Radlovac i ciglani S. Hornunga. Štrajkovi nisu u cijelosti uspjeli, ali su pokazali da se samo organiziranom akcijom može boriti za prava radničke klase. Štrajk u kamenolomu vodio je Ivica Troha s još nekoliko drugova, a štrajk u ciglani Đuro Geleđir i još neki. Pored toga, Ivica Troha i Ivan Mesić organizirali su kružok za izučavanje marksističke literature u Donjoj Orahovici. Za vrijeme španjolskog građanskog rata Ivan Mesić i Ivica Troha uputili su se u Spaniju, ali su u Austriji uhapšeni i vraćeni kući krajem 1936. ili početkom 1937. godine. Poslije toga Ivan Mesić je otišao iz Orahovice u Zagreb, odakle nam je sve do početka drugog svjetskog rata slao različitu političku i marksističku literaturu.

Osim Ivana Mesića, koji je na radu za narodnooslobodilačku borbu poginuo u drugoj polovini 1942. godine, u Orahovicu je više puta dolazio i Robert Domany (ovdje su mu živjeli roditelji), koji je također radio na propagiranju socijalističke misli sve do svog odlaska u Spaniju. Domany je kasnije poginuo u narodnooslobodilačkoj borbi kao narodni heroj.

Oko naše grupe u Donjoj Orahovici, koja se često sastajala i čitala naprednu literaturu, okupilo se s vremenom više drugova, tako da nas je pred početak rata bilo oko dvadeset, u pokretu se aktiviziralo oko 12 drugarica, a posebno je radila i omladinska grupa.

* Članaik je prepisan iz edicije »Ratna sećanja«, knj. 2, str. 344—346, Beograd 1961.

Početkom svibnja 1941. godine organizirali smo mjesnu partijsku organizaciju. Ona se ubrzo proširila primanjem novih drugova, kao i suradnjom sa članovima KP iz Zdenaca i naprednim ljudima iz ostalih sela. Drugovi, koji su bili mobilizirani početkom rata, postepeno su se vraćali kući i sad je rad nastavljen još intenzivnije. Uglavnom se radilo na objašnjavanju nastale situacije, prikupljanju oružja i municije i ostalim pripremama za ustanak. U lipnju ili srpnju 1941. godine održan je i jedan sastanak u šumi Starac. Tom je sastanku prisustvovao i drug Vaso Vostrel, kao predstavnik Okružnog komiteta Bjelovar, a od naše organizacije tu su bili drugovi Slobodan Ilić, Julije Urban, braća Karapetrić i ja. Ilić je referirao o našem dotadašnjem radu, a zatim smo raspravljali o daljnjim zadacima. Između ostalog postavljeno je pitanje kako da se držimo prema pritisku koji su vršile ustaše na nas da se upišemo u njihovu organizaciju. Drug Vostrel nam je odgovorio da ni jednog časa ne smijemo zaboraviti da smo komunisti, a u neprijateljske organizacije smije ući samo tko će i tim putem koristiti Partiji i pokretu. Nedugo poslije toga drug Slobodan Ilić otišao je u partizane, koji su se počeli okupljati na Papuku, a ja i Urban ušli smo u Kulturbund, kako bismo lakše prikrili svoje djelovanje.

Na terenu su se sada pred nas postavljali veći i složeniji zadaci. Za partizanske jedinice na području Papuka trebalo je nabavljati različiti materijal i hranu. Posebno je organizirano dobivanje lijekova. Njih je dobavljala jedna grupa drugova u Osijeku, a mi smo iz Orahovice slali u Osijek da preuzme te lijekove drugaricu Mandicu Božičković, jer je ona, kao žena željezničara, imala pravo na besplatnu vožnju tadašnjom Gutmanovom željeznicom. Istovremeno smo slali na put i drugaricu Anu Barić koja je tobože išla u posjet svojoj tetki u Bokšić. Uveče, prilikom povratka Gutmanova vlaka iz Osijeka, Ana Barić bi »slučajno« ušla u kupe gdje se nalazila drugarica Božičković i preuzela od nje paket s lijekovima. Kako je na stanici Orahovica bila uvedena stroga kontrola, to smo moja drugarica i ja, a po potrebi i još netko od drugova, dočekivali Anu Barić na stanici Mislavac, gdje nije bilo kontrole. Odatle smo prenijeli pošiljke najprije u moj stan, a odatle preko veze dalje u šumu.

U tom razdoblju sekretar naše partijske organizacije bio je drug Milan Mesić Komunardo. Marko Bošković Puškin bio je zadužen za rad s omladinom i nabavku materijala i hrane, a ja za vezu i slanje nabavljenog materijala u šumu. Kao instruktor dolazio nam je u to vrijeme drug Antun Biber, koji je prisustvovao nekim našim sastancima i davao nam upute za rad. Obično smo sastanke održavali u mojoj štali s dogovorom da u slučaju prepada izjavimo da su to kupci za moje krave.

U čitavom ovom radu sudjelovao je aktivno veći broj žena i omladinki, koje su skupljale različite odjevne predmete i hranu i pomagale u prebacivanju materijala partizanima. Pod jesen 1941. godine pojačana je organizacija oko snabdijevanja partizanskih jedinica. Zato sam ja napustio rad na ciglani S. Homunga i zajedno s bratom Franjom uzeo u Zakup mali mlin i pilanu na potoku u Orahovici. Preko dana radili smo na pilani, a noću smo mljeli žitarice koje smo dobivali s terena, uglav-

nom preko druga Puškina. Brašno je dijeljeno ženama da peku kruh koji smo zatim slali u šumu. Tako je to išlo skoro svakodnevno, a naročito početkom 1942. godine, kada su drugovi dolazili svaki drugi dan i odnosili po 20 i više hljebova odjedanput. To je trajalo sve do polovine 1942, kad je naš rad otkriven. Naime, polovinom srpnja 1942. otišli su Ivan Mesić i još tri druga u podravska sela sa zadatkom da pale vršaće mašine kako bi se spriječio okupator da otima žito. No, ovi su drugovi bili u selu Predrijevu izdani i ubijeni. Drugovi Milan Mesić i Mirko Bošković već su se u to vrijeme nalazili u Narodnooslobodilačkoj vojsci, jer se više nisu mogli održati na terenu. Tada su ustaše uhapsile i mene. Kako sam ja njemačkog porijekla, a tada sam bio prividno i član Kulturbunda, odbio sam da se pokorim ustašama, pa su oni poslali jednog iz svoje patrole po žandarmerijskog narednika, koji je bio u blizini s namjerom da uhapsi Josipa Mesića (ali taj je već prethodne noći otišao u partizane). Dvojica ustaša ostala su da me čuvaju, ali dok su se oni u dvorištu prepirali s mojom drugaricom, ja sam skočio kroz prozor i pobjegao u najbliži kukuruz, a odatle u Narodnooslobodilačku vojsku. Na terenu je još ostala kao veza moja drugarica, ali je i ona poslije nešto više od mjesec dana, kad je prijetila opasnost da bude uhapšena, također uspjela pobjeći i otići u NOV. Na terenu su tada još ostali Petar Božičević, Franjo Andelfinger i još neki drugovi koji su nastavili rad sve do jeseni 1942. godine, kada je Orahova oslobođena i u njoj formirane naše ustanove: narodnooslobodilački odbor, komitet i druge.

Ivan Andelfinger

BORBA NA DUGOJ POLJANI*

Kada se govori o historiji borbe slavonskih partizana 1941. godine, mora se, barem ukratko, spomenuti i dvočasovna borba psunjske grupe na Dugoj Poljani sa mnogo nadmoćnijim neprijateljem, 15. novembra

1941. godine. Grupa je brojila svega oko 20 boraca, koji su bili naoružani karabinima, lovačkim puškama i jednim puškomi trai jezmom. Puškomitraljez se nalazio u čvrstim i sigurnim rukama druga Karaule. Municije nije bilo na pretek. Dobro se sjećam kako smo municiju skupljali kao krtice i kako nam je bio svaki metak dragocjen.

Da bi mogla slobodno gospodariti šumom, grupa je dva dana prije spomenute borbe očistila Psunj od ljudi pred kojima se nisu osjećali sigurnima ni seljaci ni partizani. To su bili lugari Keveš na Poljani i Leskovar u Rašaškoj. U njihovoj blizini imao je kuću nekakav grof iz Švicarske, koji je stalno išao u okolinu u lov na divljač. U toku jedne noći partizani su svu trojicu likvidirali i na taj način dobili 8 pušaka, za koliko se slijedećeg dana povećala i grupa.

Rukovodstvo grupe predosjećalo je da će narednih dana sigurno doći do neke reakcije od strane ustaških vlasti, pogotovo jer ovo nije bila jedina akcija posljednjih dana na obroncima Psunja. Svakako da bi u tom slučaju neprijatelj mogao doći i u blizinu samoga logora, koji se nalazio u jednom jarku sjeverozapadno od k. 621, prilično dobro zakonspirisan. Mi nismo imali nikakve obavještajne službe niti čvrste veze sa selima, odakle bismo mogli dobiti blagovremeno obavještenja o eventualnim namjerama neprijatelja. Sem toga logor se mogao otkriti i prtinom u snijegu, koja je vodila pravo u sklonište. Taj osjećaj nesigurnosti trebalo je ukloniti. Rukovodstvo grupe je zato osiguralo logor od iznenadnih napada neprijatelja sa 2 stražara na obližnjim čukama i jednim odjeljenjem u zasjedi na prtini. U zasjedi na prtini, koja je bila udaljena 500 do 600 metara, bili su Kozak i Mane Trbojević.

I zaista se već toga dana, oko 2 sata po podne, čula nagla i isprekidana pucnjava, koja je dolazila iz pravca zasjede. Odmah je izdato naređenje da se posjedne položaj na kosi istočno od k. 621. Najprije u koloni po jedan, a poslije u streljačkom stroju po šumi grupa je zauzela položaj. Tu se povuklo i odjeljenje iz zasjede, koje je izvijestilo da je neprijatelj Primijetio našu patrolu, koju je zasjeda isturila ispred sebe. Na patrolu je

* Članak je prepisan iz »Pakračkog vjesnika« od 13. IX 1954.

neprijatelj otvorio pušчанu i mitraljesku vatru, a zasjeda je — da bi osigurala povlačenje svoje patrole — otvorila vatru na neprijatelja sa većeg odstojanja nego što je bilo potrebno.

Otpočela je borba sa mnogo nadmoćnijim neprijateljem, što se moglo ocijeniti po žestini njegove vatre, naročito iz automatskog oružja. (Tek poslije završene borbe saznalo se da je neprijatelj napadao u jačini od 2 satnije domobrana i ustaša iz Okučana). Neprijatelj je pokušao da sa k. 710 pređe preko uvale, koja nas je dijelila, i da zauzme naše položaje. To mu nije uspijevalo, jer nije znao tačno niti gdje su naši položaji, niti koliko nas ima. Neprijatelj je naše snage precjenjivao, jer smo mi sa svojih 20 boraca zauzeli položaj oko 500 metara po fronti, a puškomitraljez stalno premještali s jednog položaja na drugi i na taj način stvorili kod neprijatelja utisak, da smo bojno mnogo jači nego što smo u stvarnosti bili. Otvaranjem puškomitraljeske vatre čas sa jednog, čas sa drugog mjesta zbunili smo neprijatelja, tako da se on nije usudio preći u juriš na naše položaje.

Kad se u toku borbe došlo do ubjeđenja, da se neprijatelj ne usuđuje krenuti naprijed sa svojih položaja, primijenili smo drugo lukavstvo. U cilju da neprijatelja zaplašimo, jer ga napasti sa svojim malim snagama nismo mogli, upućene su dvije patrole na bokove neprijateljskog rasporeda, odakle su otvorile vatru na neprijatelja. Neprijatelj, misleći da je sa tih pravaca ugrožen novim snagama, kukavički je odstupio u pravcu odakle je i došao. Pošto smo Obišli njegove položaje, našli smo jednu pušku i tragove krvi.

Po izvještajima koji su naknadno dobiveni iz pouzdanih izvora, neprijatelj nije napadao samo iz pravca Okučana sa 2 satnije domobrana i ustaša, nego i iz pravca Pakraca sa još 1 satnijom domobrana, ustaša i žandara. No ova posljednja satnija došla je samo do vrha sela Seovice, i čuvši žestoku paljbu na Psunju, nije se htjela ni približiti bojnom polju, već se posakrivala po džbunovima, a uskoro zatim vratila se u garnizon. U ovoj borbi na našoj strani nije bilo žrtava, dok je neprijatelj imao 3 ranjena od kojih je 1 već drugi dan podlegao ranama.

Ovo je bila prva i najjača borba slavonskih partizana 1941. godine u otvorenom susretu sa neprijateljem. To je bilo pravo vatreno krštenje. Borci su bili neobično razdragani i zadovoljni. Stalno se pričalo i prepričavalo kako je mali broj partizana natjerao u bjekstvo daleko nadmoćnijeg neprijatelja. Za neprijatelja je to značilo veliki poraz, iako nije pretrpio mnogo gubitaka. Kod njega se stvorilo ubjeđenje da je šuma puna partizana i da su potrebne mnogo veće snage da bi se ista od njih očistila. Sirom čitave Slavonije na razne se načine prepričavalo od ustaša i domobrana o tobožnjim jakim partizanskim snagama i naoružanju.

Vicko Antić Pepe

TRI PARTIJSKA CENTRA U KOTARU NOVSKA*

Neposredno pred okupaciju zemlje 1941. godine u trinaest sela kotara Novske aktivno su radila 104 člana Partije, 42 kandidata i 43 skojevca. Broj simpatizera i onih koji su odobravali politiku Partije bio je još znatno veći. Jugozapadni dio kotara, naseljen pretežno hrvatskim stanovništvom, s nešto Čeha, Slovaka i Mađara, bio je mnogo bolje obuhvaćen partijskim radom nego sjeveroistočni dio, gdje je živjela većina srpskog stanovništva. Okupacijom zemlje situacija se bitno izmijenila. Utjecaj Partije naglo se proširio. Stvaraju se partijske organizacije i u srpskim selima, i taj brdski kraj postaje baza prve partizanske grupe, a kasnije i ostalih partizanskih jedinica.

Partijskom i ostalom naprednom djelatnošću na teritoriji ovog kotara u predratnim godinama rukovalo se iz tri centra. Najstariji, a ujedno i najjači centar takvog rada bio je u Banovoj Jaruzi. Organizirana aktivnost počela je tu odmah nakon prvog svjetskog rata. Već na Vukovarskom partijskom kongresu kotar Novska je imao dva delegata. Ali, uslijed represalija koje je režim kasnije poduzimao, broj članova Partije i njihova aktivnost postepeno su se smanjivali sve do 1937. godine, kad je partijski rad u Banovoj Jaruzi ponovo naglo oživio. U to vrijeme se stvaraju organizacije i u Krivaju, Međuriću, Jamaricama, Lipovljanima i Piljenicama. Osnovana je i partijska organizacija na šumskom stovarištu u Banovoj Jaruzi, gdje je radilo 300 radnika, članova URS-a, koji su već 1938. godine, uz pomoć partijske organizacije, vodili uspješan štrajk. U isto vrijeme stvorena je u mjestu i treća organizacija — na željeznici. Mjesni komitet Banove Jaruge pružao je pomoć svim tim organizacijama i radio na formiranju novih. Članovi Partije su preko vatrogasnih društava, knjižnica i čitaonica, te pjevačkih i ostalih društava postepeno prenosili politiku Partije na stanovništvo. Posebno su veliki utjecaj imali na omladinu.

Partijskim radom u Posavini rukovalo je nekoliko drugova iz Plezna. Tamo je formirana i najstarija partijska organizacija Posavine. Kasnije su osnovane organizacije i u selima Krapju, Drenovom Boku, Lonji i Puški. Utjecaj tih organizacija na hrvatsko stanovništvo Posavine bio je velik. Partija se odlučno suprotstavljala demagoškoj politici HSS-a, a neposredno pred rat povelila je odlučnu borbu protiv fašističkih elemenata, koji su pokušali da rovere u posavskim selima. Organizacije u Posavini

* Članak je prepisan iz edicije »Ratna sećanja«, knj. 2, str. 147—150, Beograd 1961.

uspješno su širile svoj politički utjecaj i preko vatrogasnih i pjevačkih društava, diletantskih sekcija, nogometnih klubova i čitaonica, u kojima su djelovali istaknutiji komunisti.

Treći centar partijskog rada bio je u samoj Novskoj. I ovdje je već nakon prvog svjetskog rata nekoliko stotina starijih drugova radilo na okupljanju lijevo orijentiranih seljaka i radnika, ali je, i pored prvih uspjeha, kasnije taj rad prestao. Tek 1939. godine osnovana je u Novskoj prva partijska organizacija, zatim još jedna u samom gradu, a nešto kasnije i u selu Paklenici. Ali, partijska organizacija nije ovdje uspjela postići tako masovan utjecaj kao u Banovoj Jaruzi i Posavini. Jedan od uzroka tome bio je kratak period njenog rada, zatim malobrojnost, kao i jak otpor rukovodstva HSS i klerofašista, s kojima se organizacija morala boriti već od prvog dana svog osnutka. Ova borba bila je teška, jer su HSS i klerofašisti imali u Novskoj svoje najjače kadrove. Utoliko je značajniji bio uspjeh ove partijske organizacije u radu sa omladinom. Preko 200 organiziranih omladinaca slijedilo je partijsku politiku i bilo spremno da pruži svaki otpor režimu i reakcionarnim snagama. Već 1939. godine omladinci su uspjeli da frankovcima i rukovodstvu HSS preotmu upravu u kulturno-prosvjetnom društvu »Matija Gubec«. Kad je vlast zabranila društvo, omladinci su priredili protestnu manifestaciju. Većina tih omladinaca kasnije je pristupila oružanoj borbi.

Neposredno pred okupaciju, Partija je provela nekoliko masovnih akcija protiv sve veće fašizacije zemlje. Komunisti i omladinci raspačavali su letke, lijepili proglase i ispisivali aktuelne parole. Krajem 1940. i početkom 1941. godine rastureno je po selima naročito mnogo letaka u kojima su raskrinkavani izdajnička politika Mačeka i vodstva HSS. Pisane su parole protiv vlade Cvetković-Maček i njene protunarodne politike. Agitiralo se za pakt sa SSSR i masovno su sakupljani potpisi za otvaranje sovjetske ambasade u našoj zemlji. Vođene su i velike akcije prikupljanja Crvene pomoći i hrane za španjolske dobrovoljce, koji su se nalazili u francuskim logorima. Tim akcijama bila su obuhvaćena čitava sela, pa je i materijalni efekat bio značajan. Mnogo je učinjeno i na popularizaciji i raspačavanju naprednih knjiga i časopisa.

Odmah po dolasku na vlast ustaše su se žestoko okomile na Partiju. Poslije hapšenja Mirka Kljajića, sekretara Okružnog komiteta Nova Gradiška, kao i još nekih članova tog Komiteta, započeli su progoni komunisti u kotaru Novska. Tako su već u ljeto 1941. godine uhapšeni: Jefto Šašić, Veljko i Nedeljko Rađenović, Nikica Smiljanić i Stevo Golubović. Polovicom srpnja uhapšeni su: Rade Pavlović, Janko Kubašek i nekoliko simpatizera. Početkom kolovoza lišeni su slobode: Pero Car, Florijan i Dragan Vidović, Franjo Hemetek, Rajko Nikšić i Šandor Käufer. U devetom mjesecu uhapšeni su Gabro i Marija Vidović, Mato Jurčić i Luka Lovreković. Pored navedenih komunisti i skojevaca zatvoren je i veći broj simpatizera, Srba i Hrvata. Ustaše su vršile sve veći teror i nad ostalim stanovništvom. Ujesen 1941. godine u selima Bročice i Krapje organizirani su prvi sabirni logori. U njih je iz raznih gradova i sela dovedeno na stotine članova Partije. Počeli su masovni pokolji komunisti, a ka-

snije Zidova i Srba. Te pokolje u sabirnim logorima vršile su specijalne ustaške jedinice, koje su uglavnom bile sastavljene od ustaša izvan našeg kotara.

Zatvaranje rukovodećih članova Partije, kao i teror kojeg su provodile ustaše, a naročito masovna ubistva komunista u sabirnim logorima, izazvali su strah i nepovjerenje među ljudima. I u partijskim organizacijama došlo je do kolebanja i previranja. Neke organizacije su se potpuno pasivizirale, naročito u Posavini, gdje su bile sastavljene pretežnim dijelom od starijih ljudi. Veze partijskih organizacija sa centrima oslabile su ili prekinute. Materijali Centralnog komiteta, koji su redovito stizali preko partijske organizacije u Banovoj Jaruzi, često nisu mogli biti podijeljeni organizacijama zbog prekinutih veza.

Nakon proglasa CK i okružne partijske konferencije, kojoj su prisustvovali Rade Končar i Pavle Gregorić, a koja je održana u lipnju 1941. godine, počeo je rad na pripremanju oružanog ustanka. U prvo vrijeme u tome je sudjelovao manji broj članova Partije, koji su se nalazili na slobodi. U Banovoj Jaruzi komunisti su prilikom razoružanja bivše jugoslavenske vojske prikрили 10 pušaka, 2.000 metaka, 50 kg eksploziva i nešto ostalog vojnog materijala. Pokušaji članova Partije u Novskoj i Paklenici da se naoružaju oružjem bivše jugoslavenske vojske, osim pojedinačnih slučajeva, nisu donijeli veće rezultate.

Pored veze koju je okrnjeni Mjesni komitet Banove Jaruge održavao s drugom Pavlom Gregorićem Brzim, komunisti Novske uspostavili su vezu s drugom Dušanom Čalićem Čulom, preko koga su također dobivali instrukcije za rad. Zahvaljujući pomoći Pavla Gregorića i Dušana Čalića, partijski rad se sve više širio i jačao. Uspostavljene su veze s organizacijama i pojedincima, dijeljen je partijski materijal, pisane su parole i prikupljano oružje.

U listopadu 1941. godine partijske organizacije Novske i Banove Jaruge pripremile su i ostvarile oslobođenje Pere Cara, Rade Pavlovića i Franje Hemeteka iz ustaškog zatvora. Tokom ljeta i jeseni ustaše su mučki ubile nekoliko Srba, od kojih su neki bili simpatizeri naše Partije. Od komunista izgubili su živote braća Veljko i Nedeljko Rađenović. Veljko je poginuo herojskom smrću suprotsavivši se ustašama i pljunuvši im u lice prije smrti, a njegov brat Nedeljko otjeran je u logor, gdje je i nastradao. Uprkos masovnom hapšenju komunista raznim mučenjima kojima su bili izvrgnuti, ustaše nisu uspjele od njih izmamiti nikakva priznanja. Zahvaljujući takvom držanju uhapšenika, neki članovi Partije ostali su čitavo vrijeme da rade na okupiranom području. I organizacije SKOJ-a na kotaru ostale su gotovo netaknute. Uhapšeni su samo pojedinci.

Od članova Partije s kotara Novska drug Pavle Gregorić formirao je 4. listopada 1941. godine oružanu partizansku grupu »Matija Gubec«. Sastavljena u početku od petorice Hrvata, jednog Čeha i jednog Slovaka, grupa je mnogo pridonijela učvršćenju bratstva i jedinstva među Hrvatima i Srbima, kao i pripadnicima češke i slovačke manjine. Stvaranje ove oružane grupe i njene prve akcije dali su snažan impuls aktivnosti

članova Partije na terenu. Rad postaje sve masovniji, članovi Partije i skojevci pridružuju se oružanoj borbi, a ostali nastavljaju intenzivni rad na okupiranom području.

Pero **Car**, Rade **Pavlović**, Gabro **Vidović**

RAD KOMUNISTA PAKRAČKOG KRAJA 1941 *

Po svojoj revolucionarnoj tradiciji i po utjecaju Komunističke partije u narodu, pakrački kotar spadao je među istaknutije krajeve u Slavoniji.

Prije fašističke okupacije Partija je imala relativno jaku organizaciju u Pakracu i nekim obližnjim selima. Pakrac je bio jedan od revolucionarnih centara u Slavoniji. 1938. godine postojao je i Okružni komitet KPH Pakrac koji je obuhvatao pet kotara.¹ Revolucionarno žarište bio je Pakrac, gdje je opet najjače revolucionarno jezgro bilo radništvo na pakračkoj pilani. Veći broj mladih intelektualaca, studenata, ljudi slobodnih profesija, a naročito mladi učitelji bili su također značajan politički faktor preko koga je Partija u godinama neposredno pred II svjetski rat ostvarivala svoj stalno rastući politički utjecaj. Mnoga sela u tom kraju, u kojima je također bilo članova Partije, a naročito mnogo simpatizera i ljudi vrlo bliskih Partiji (kao Bujavica, Brezine, Kukunjevac, Pakrački Batinjani, Bijela Stijena, a u godinama neposredno pred rat i Kusunje, Brusnik i druga) postajala su sve šira politička baza KPJ.

Kao što je to bio slučaj općenito u Jugoslaviji, i u pakračkom kotaru je utjecaj Partije ubrzano rastao od 1938. godine. Iako ni do toga vremena pakračku partijsku organizaciju nisu nagrizale fracionaške borbe, ipak je ona trpjela od raznih sektaških slabosti. Usvajanjem jasne antifašističke linije na okupljanju svih demokratskih snaga u borbi protiv nastupajućeg fašizma i sve ostale reakcije, i u našem kraju je počeo da narasta relativno brzo antifašistički front vođen Partijom. Nije trebalo dugo pa da se ovako postavljena linija počne sve jače osjećati u našem kraju. U partijskim redovima i vrlo blizu Partiji našli su se brojni radnici, seljaci, intelektualci — Hrvati, Srbi i druge nacionalnosti kojih je bilo u pakračkom kraju. Kroz mnogobrojne akcije (štrajkovi, izborne borbe na općinskim i parlamentarnim izborima, kulturno-prosvjetni rad preko radničke i radničko-seljačke čitaonice itd.) postiglo se da je već u 1938, 1939. i 1940. godini Partija mogla da pokrene u akciju i više hiljada ljudi. URS je bio najmasovnija i najorganizovanija organizacija. U njemu su djelovali najbolji članovi Partije. Političke i druge akcije URS-a, naročito štrajkovi, bili su najznačajniji oblici borbe. U

* Članak je prepisan iz edicije »Ustanak naroda Jugoslavije 1941.«, knj. 5, str. 628—636, Beograd 1964.

i Podatak o Komitetu dao je Rade Pavlović Strić.

Bujavici radnici na »Bušotini« išli su u štrajkove podržavani od seljaka iz okolnih sela. Sličan slučaj bio je i u Kusunjama, gdje su seljaci, okupljeni iz više sela, stupili u neku vrstu demonstracije-štrajka i zabranjivali »Slaveksu« korištenje industrijske pruge preko njihove zemlje ukoliko ne poboljša uslove plaćanja rente za tu zemlju. Žandarmerija je bila dovedena čak iz Slavonskog Broda. Sukob se zaoštrio do te mjere da je žandarmerijski major izdao naređenje da se otvori vatra na goloruke seljake. Tom prilikom je poginuo Cvijo Damjanović, seljak iz Kusunja. Sindikalna organizacija u Pakracu — na pilani — bila je najmasovnija i najbolje organizirana. Za njezinim primjerom su slijedile akcije u Bujavici, Kusunjama i dr. Sve to je na djelu i u borbi kovalo savez između radnika i seljaka. Sa takvom politikom se i kasnije nastavilo i pred sam NOB i tokom borbe. Ono što je bilo započeto prije revolucije završeno je u toku revolucije — ostvaren je savez radnika i seljaka.

Posebno treba istaći da je broj članova Partije i simpatizera bio podjednak među Srbima i Hrvatima. Do početka ustanka čini mi se da je bilo više Hrvata članova KP. U partijskim redovima bilo je i Mađžara i Čeha koji u pakračkom kraju žive kao nacionalna manjina. Koliko je bila neprocjenjiva korist i pravilnost politike bratstva i jedinstva pokazao je kasnije oružani ustanak. Bez takove politike on bi bio neostvariv, pogotovo u kraju gdje Hrvati i Srbi žive zajedno i gdje je nacionalna mržnja bila godinama raspirivana. Zahvaljujući politici bratstva i jedinstva, bilo je moguće, naročito kasnije kroz oružanu borbu, postepeno odvajati srpske i hrvatske mase od utjecaja reakcije i završiti tu borbu uspješno.

Nije mi potpuno poznato, ali mislim da je u vrijeme upada njemačkih fašista u našu zemlju u pakračkom kraju bilo oko 35 članova Partije i nešto veći broj kandidata. Postojala je također i organizacija SKOJ-a.

Okupacija

Prvi akt ustaške vlade (drugi ili treći dan nakon proglašenja NDH) u pakračkom kraju bio je hapšenje komunista: Jovice Markovića, Miće Podunavca i Paje Crnolatca. Najistaknutiji od njih bio je Jovica Marković. Pored njih uhapšeno je nekoliko Srba i Jevreja u Pakracu. Počeo je ustaški teror. Izdati su proglasi pod prijetnjom smrtno kazne da se preda sve oružje, uveden »policijski sat«, počela je pljačka imovine Srba i Jevreja, naređeno da se nose trake oko ruke kako bi bilo vidljivo »tko je tko«. Ubrzo se prišlo »prekrštavanju« Srba od čega, usput budi rečeno, ustaše nisu imale nikakvih rezultata. »Prekrštavanjem« je samo ubrzano produbljavanje jaza. Jedan broj Srba je formalno popunio nekakve formulare. Koliko mi je poznato niko od tako »prekrštenih« nije ostao u novoj vjeri. Hapšenja su se postepeno proširivala. Nešto kasnije uhapše nje ugledan član Partije Dušan Marijan Zuco, koji je poslije kraćeg vremena uspio da izađe iz zatvora i prebjegne u Beograd, da bi se usko-

ro vratio nazad. Prve grupe uhapšenih odvedene su u koncentracioni logor »Danica« kraj Koprivnice, odakle se nikad nisu vratile. U to vrijeme još nije bilo pokolja »na terenu«. Ljudi su odvođeni u logore i tamo nestajali.

Sa izuzetkom sela Spanovice, ustaški »pokret« nije nikad ni u Pakracu, ni u okolnim selima uspio da dobije jaču političku podršku. Broj onih koje je privukla perspektiva vladanja ili pljačke bio je ipak dovoljan da se uspostavi strahovlada.

Može se reći da je i među nekim Hrvatima u našem kraju bilo očekivanja da će hrvatski narod stvaranjem NDH ostvariti svoje nacionalne težnje. Tome je naročito pridonio poziv Mačeka na lojalnu suradnju sa ustaškim vlastima, jer je bivša HSS imala znatnog utjecaja među Hrvatima. Kasniji razvitak brzo je počeo da pokazuje da nema ni govora o zadovoljenju dugogodišnjih opravdanih težnji.

Pošto u prvim danima okupacije još nije bilo masovnog uništenja Srba, to je kod nekih Srba u početku bilo pritajene nade da se zvjerstva neće dalje proširivati. Među drugima je bilo mišljenje da je sve izgubljeno. Kako su već pristizale vijesti o ustanku u raznim krajevima Jugoslavije, to se opet kod mnogih rađala nova nada.

Partijskoj organizaciji je već u samom početku nanesen ozbiljan udarac, a osim toga veza sa višim partijskim rukovodstvom skoro nije funkcionirala. To je privremeno dovelo do toga da se nije znalo šta konkretno treba raditi. Svima nam je bilo jasno da će se trebati boriti protiv fašizma. Ali kako? S druge strane jedan broj članova Partije se u prvim danima okupacije pasivizirao. Neki od njih su bili vrlo dobri borci u predrevolucionarnom periodu, ali u pripremama za oružanu borbu i u samoj borbi njihov doprinos je bio manji nego što je to od njih Partija tražila i očekivala. Oportunizam i privremena ili stalna pasivizacija ipak nije ni jednog člana Partije odvela u izdajničke redove. Naša organizacija na početku priprema za ustanak nije imala ni jednog agenta ili provokatora, što na svoj način potvrđuje čistotu njezinih redova. Većina članova KP, SKOJ-a i simpatizera bila je spremna na borbu odmah.

Susret s Pavlom Gregorićem Brzim

Prvi put smo se sreli kod Mane Trbojevića u Kusunjama, juna 1941. godine. Tada je Pajo nosio ime Franc Sajfert — apotekar iz Daruvara — **Nijemac!**

Dolazak Brzog (kako smo ga zvali pored ostalog i zbog njegovog živog hoda i brzih pokreta i refleksa) bio je za partijsku organizaciju Pakračkog kotara, koja je nešto više od mjesec dana okupacije bila gotovo bez ikakve više partijske veze, od najvećeg značaja. Njegov dolazak je značio uspostavljanje direktne veze sa CK KPH, a samim tim i dobijanje jasnih direktiva, shvatanja linije Partije u datim uslovima, bolje i sa više samopouzdanja uočavanje zadataka i problema u vezi sa radom KP na podizanju oružanog ustanka. To je značilo kretati u ustanak.

22. juna 1941. Pajo je sazvaio partijsku konferenciju kraj sela Kusonja.² To je bila prva šira partijska konferencija na našem kotaru za vrijeme okupacije. Konferencija je za ustanak u kotaru bila veoma značajna, a označava početak konkretnog rada na dizanju ustanka. Usvojeni zaključci najbolje objašnjavaju njen značaj:

- pristupiti odmah pripremama za dizanje oružanog ustanka;
- odmah proširivati i jačati partijsku organizaciju primajući u Partiju poštene drugove koji su već pokazali i pokazuju da su spremni sprovesti liniju KPJ;
- proširiti SKOJ naprednim i borbenim omladincima i omladin-kama;
- stvarati grupe i kružoke od naprednih omladinaca i žena i upoznavati ih sa linijom Partije. Angažirati ih u sakupljanju oružja i municije;
- stavljati na ceste eksere i staklo radi uništavanja guma na neprijateljskim vozilima. Stavljati pijesak u ležaj željezničkih vagona itd.;
- svim sredstvima agitacije i propagande širiti liniju Partije.

Tako je počelo veliko djelo revolucije u našem kraju. CK KPH i njegov delegat Pavle Gregorić pružali su veliku pomoć. Od toga dana partijske veze sa višim rukovodstvom funkcionirale su redovno i vrlo dobro.

Brzi je od tada redovno dolazio u naš kraj i stalno nas pomagao. Od njega smo saznali šta rade naši drugovi u Bjelovaru, Virovitici, Daruvaru, Banovoj Jaruzi, Novoj Gradiški, Novskoj, Slavonskoj Požegi, Slavonskom Brodu itd. Sva ta mjesta on je manje-više redovno obilazio, bez obzira na teškoće i opasnosti.

U naš kraj došao je 6. jula 1941. Pero Kin Olgin, ranije član Okružnog komiteta KPH Krapina. Kin se odmah sastao sa Brzim, koji ga je kooptirao u OK KPH Nova Gradiška. Kin je zapisao da mu je Brzi rekao:

»Druže Olginu, tu ima mnogo rada. Već je dosta učinjeno, ali sada je potrebno da se hitno pristupi povezivanju svih partijskih organizacija, formiranju općinskih komiteta, kao i Kotarskog komiteta Pakrac. Kada to učinite trebate se probiti na kotar Slavonska Požega i pomoći drugovima. Moramo što prije formirati udarne grupe za razne akcije.«

Već 20. jula 1941. godine održan je pod rukovodstvom Kina sastanak u Kusonjama na kome je formiran prvi Općinski komitet KP Dragović. Sastanku smo prisustvovali: Josip Prajka, Mane Trbojević, Milan Prodanović, Stojan Ratković i ja. Na tom sastanku primio sam dužnost sekretara Općinskog komiteta. Nekoliko dana iza toga formiran je i Općinski komitet Kukunjevac i za sekretara izabran Đuro Milanović Jure. Mjesni komitet Pakrac je već ranije postojao.

Po instrukciji Brzog bio je sazvan, koliko je meni poznato, prvi sastanak pakračkog Kotarskog komiteta 29. jula 1941. godine. Sastanak je održan između Kusonja i pakračke pilane, u kukuruzima. Na sastanak su bili pozvani sekretari općinskih komiteta, sekretar Mjesnog komiteta

² Koliko mi je poznato na konferenciji su bili prisutni drugovi: Bonifacije Preč, metalski radnik, Manojlo Trbojević, učitelj iz Kusonja, Josip Prajka, Dragutin Pilar, Franjo Sjetlačić, Stjepan Hudi i Stjepan Sabo — svi radnici, Dušan Marijan, sudi ja iz Pakraca, Andrija So-mer, obučarski radnik i Nikola Guberović seljak. Po nacionalnom sastavu najviše je bilo Hrvata-radnika, zatim Srba i Mađalra.

Pakrac i rukovodilac omladine.³ Na mjesto sastanka drugove je dovodio Ivan Ovas, radnik sa pilane. Sastankom je rukovodio Pero Kin, a Bonifacije Preč je izabran za sekretara Kotarskog komiteta KPH Pakrac. Kotarska partijska organizacija je uspostavljena i od tada su sastanci Kotarskog komiteta održavani redovno. To je bio značajan korak naprijed.

17. avgusta 1941. održan je pod rukovodstvom Brzog sastanak Kotarskog komiteta (bili su prisutni svi članovi Komiteta) u šumi Krndiji iznad pakračke pilane. Na tom sastanku je, pored ostalog, donesena odluka da se presijeku sve telefonske žice koje vode u Pakrac. To je i učinjeno, ali ne u svim dogovorenim pravcima. Mladi član SKOJ-a Mika Grbić bio je organizator sjećenja žice u pravcu Pakrac—Okučani.

Partijska organizacija za sve ovo vrijeme se naglo širila i brojačano jačala. U pomenutom periodu nekoliko akcija — kao što je bilo lijepljenje crvenih zvijezda na javnim mjestima, sjećenje telefonskih veza i si. — bili su prvi borbeni signali u našem kraju. Politički odjek ovih akcija bio je velik. Broj simpatizera i ljudi koji su tražili da se približe Partiji je rastao.

Početkom avgusta, koliko se sjećam, uspostavljena je naša veza sa partijskom organizacijom na kotaru Slavonska Požega sa Jovom Milanovićem Crnjom iz sela Soboštine. Sjećam se da je Crnja bio partijski funkcioner. Veza sa njim je uspostavljena preko njegovog brata Milenka (Kombajna), člana KP koji je živio u Kusunjama. Preko pakračke organizacije su neko vrijeme, po instrukcijama Pavla Gregorića, bile prenošene direktive Crnji, slat razni propagandni materijal, okružnice CK itd., prenošena naša iskustva u stvaranju organizacije i pripremama za ustanak.

Polovinom avgusta dolazi iz Beograda u Brusnik Blagoj e Gerdijan Balja, metalski radnik, član KP. On se odmah stavio na raspolaganje partijskom rukovodstvu. Balja je došao, pored ostalog, i kao »prethodnica« da uspostavi vezu sa partijskom organizacijom kako bi se lakše povratili u naš kraj Dušan Marijan i Jovan Zec. Veza je bila uspostavljena. Balja je odmah dobio zadatak da krene prema Bučju i Kamenskom sa ciljem da osniva inicijativne odbore, da objašnjava liniju Partije i organizira prikupljanje oružja. Ovaj zadatak je dobro izvršio: u kratkom roku osnovao je nekoliko desetina inicijativnih odbora u srpskim selima oko Bučja i Kamenskog. Posebno je vrlo važno što je uspio da uspostavi vezu sa grupom Srba iz kamenskog kraja, koja je živjela poluilegalno. Već je prvi susret Balje sa tom grupom bio uspješan. Većina drugova se na prvom sastanku saglasila sa našom borbenom linijom. Veliki dio od njih kasnije su postali istaknuti borci u narodnooslobodilačkoj borbi. (Koliko znam nitko od njih nije otišao u izdajničke redove.) Ovo područje je kasnije postalo jedno od glavnih operativnih osnovica naše borbe i žarište ustanka u Slavoniji. To je naš poznati »bučko-kamenski kraj«, koji je spadao u najsimorašnije dijelove našeg kotara, tipičan kraj seoske sirotinje. Prije okupacije Partija je u nekim selima toga kraja imala utjecaja. Dobar dio seljaka na izborima nije išao za velikosrpskim stran-

³ Sastanku smo pristupovali: Bonifacije Preč, rukovodilac mjesne partijske organizacije u Pakracu (njega smo svi smatrali za svog partijskog rukovodioca, iako mi nije bila poznata tačno njegova partijska dužnost), Đuro Milanović, ja i Mirko Petrak, omladinski rukovodilac.

kama. U tom kraju je aktivno radio još prije okupacije, kao vrlo blizak simpatizer Partije, Mirko Prodanović Sever iz Budića. Tu je bio i omladinac Milan Prodanović Graho, koji je među prvima primljen u SKOJ. Zahvaljujući radu ove dvojice drugova relativno brzo je, već u prvim mjesecima okupacije, stvorena grupa kandidata u selima Veliki Budići, Popovac, Buče itd.

Nekako u isto vrijeme ili nešto ranije preko Vlade Lončara, šumarskog inženjera, člana KP iz Pakraca, i Stanka Gostimira, lugara iz Zaila, Partija je došla u vezu sa jednom drugom većom grupom Srba koji su također živjeli poluilegalno u okolini Zaila i Boraka. Grupa je imala prilično oružja. Na prvi sastanak sa grupom je išao Pero Kin. Politička orijentacija ove grupe bila je uglavnom slična grupi oko Kamenskog. I tu je Partija već poslije prvog susreta uspjela da uspostavi povjerenje i skoro svi drugovi iz te grupe kasnije su ušli u naše oružane odrede i junački se borili. Izuzetak su bili Petar Sljivić i Stojan Dobrojević koji su izdali ustašama za 10.000 kuna drugove koji su bili na sastanku sa Perom Kinom. Neki od tih drugova su uhvaćeni i kasnije poginuli u ustaškim logorima. (Sjećam se da je Sljivić kasnije uhvaćen od naših jedinica i strijeljan kao izdajnik.) U našem kraju nije ni u predratnoj Jugoslaviji bilo četničke »tradicije«, kako je to bio slučaj u nekim drugim krajevima. Ne može se, međutim, reći da ništa nije bilo. Bilo je tu i tamo (npr. u selu Striježevici kraj Kamenskog) pojedinačnici ili čak i organizirani četnici. Za potpunije razumijevanje stanja među Srbima ni to nije dovoljno. Mnogo veći broj Srba od onih koji su se javno izjašnjavali za četnike bio je monarhistički ili velikosrpski raspoložen. U nekim dijelovima pakračkog kotara Srbi žive kao kompaktne cjeline i u relativno velikom broju. Pored toga u Pakracu su postojale pravoslavne visoke vjerske institucije preko dva stoljeća. Velikosrpske pristalice su sa ovim činjenicama računale i na njih se oslanjale u periodu između dva rata. Sa početkom NOB-a razumljivo je što svega toga nije preko noći nestalo. Zbog svih tih razloga može se reći da je bilo uslova da bar jedan dio Srba krene fašističkim putem. Drugi dio, opet, bio je politički neopredijeljen. Treba na kraju i to istaći da veliki dio Srba, naročito siromašnih seljaka i radnika, nije podržavao velikosrpske monarhofašističke tendencije.

Partija je uspjela da već na samom početku oružane borbe, zahvaljujući svojoj pravilnoj političkoj liniji, otkloni mogućnost da među Srbima u našem kraju djeluju četnički ili drugi izdajnički elementi. To je bila velika, za naš kraj jedna od najvećih pobjeda. U stvari to je značilo bezbolnije i sa mnogo manje žrtava voditi narodnooslobodilačku borbu. Za vrijeme cijelog NOB-a u našem kraju nije bilo ni jednog ma i najmanje organiziranog i oružanog četničkog odreda ili grupe. Moralno-političko jedinstvo Srba i njihovo povjerenje u Partiju je brzo i relativno lako ostvareno. To je bila uz članove Partije, komuniste, osnovna snaga koja je u 1941. i 1942. godini nosila oružanu borbu u našem kraju.

Na zapadnom dijelu kotara vrlo aktivno je radio Đuro Milanović Jure, sekretar Općinskog komiteta Kukunjevac i član Kotarskog komiteta Pakrac. Broj članova Partije i kandidata je i na tom terenu povećan. Organizacija je učvršćena. Stvoreni su brojni inicijativni odbori.

Sve je to bila dobra priprema da se nešto kasnije prihvate prve oružane grupe i da se popunjavaju sa borcima, u prvom redu članovima Partije i kandidatima.

U tom dijelu kotara, u selu Bujavici, prije rata je živio i vrlo aktivno radio učitelj komunista Pero Prodanović. Popularni lik tog druga, istinskog narodnog tribuna, bio je dobro poznat i u narodu i među komunistima. On je učinio mnogo na širenju učenja marksizma, na progresivnoj mobilizaciji naroda širenjem naprednih ideja u svom kraju. Naročito se zalagao za jačanje bratstva i jedinstva između Srba iz sela Bujavice i Hrvata iz Brezine. Kroz cijeli NOB ovo je bio jedan od najljepših primjera što je ta politika donosila. Prodanović je imao velikih zasluga za ovo.

Susrećući se relativno često sa Brzim, negdje u avgustu mi je rekao da je za sekretara OK KPH Nova Gradiška došao Čule (Dušan Čalić), kako reče Brzi »mlad i energičan drug, trebaće sa njim uspostaviti što prije vezu«. To smo kratko vrijeme iza toga i učinili. Čule mi je pričao da je već ranije imao izvjesne veze preko drugarice Ljube Vrhovac iz Lipika sa partijskom organizacijom na našem kotaru (sa Bonifacijem Prečom). Prvih dana septembra primio sam kratko pismo od Čalića u kome traži od naše organizacije da prihvati Maju Komar, koja je već bila u ilegalstvu. Maju smo prihvatili u Lipiku, u kući Ljube Vrhovac i noću doveli u Pakrac kod porodice Pavlović. Za svega nekoliko dana Maji smo pribavili »ispravne« dokumente preko partijske organizacije u Banjoj Luci. Ovaj zadatak je vrlo uspješno izvršila Dana Lončar, član KP (kasnije poginula u logoru). Maja je bila »propisno« prijavljena ustaškim vlastima kao služavka kod porodice Podunavac. U toj kući su dosta često održavani partijski sastanci, sastanci SKOJ-a, a i neke druge veze su išle preko te porodice. Poslije nekoliko dana Majinog boravka u kući porodice Podunavac, Maju je zvao ustaški »nadredar« Grčić i tražio da za njih radi. Naročito ga je interesiralo zašto neki mlađi ljudi dolaze u tu kuću. Partijsko rukovodstvo se složilo da Maja »radi«. Taj »rad« je smanjio sumnje ustaša i pomagao da se naši drugovi sigurnije sastaju u toj kući.

U septembru dolaze u naš kraj iz Beograda Dušan Marijan Zuco i Jovan Zec Jole, obojica komunisti. Prihvatili smo ih i sklonili u Brusniku i snabdjeli oružjem iz našeg skromnog »skladišta« u kome je bilo dvije vojničke i nekoliko lovačkih pušaka, 3 bombe i 3 pištolja. »Skladište« se nalazilo na »Misiru«, kraj Brusnika, u jednom stogu sijena. »Skladištar« je bio Mićo Uzur. Zuco i Jole su stigli »legalno« autobusom preko Okučana i izašli iz autobusa u Bijeloj Stijeni. Za dolazak ove dvojice drugova brzo je saznao čitav kraj, pa i ustaše. Pošto smo ih naoružali, oni su postali prvi naoružani partizani u našem kraju. Njihov dolazak je i politički mnogo značio. Svuda se govorilo da su došli da dižu ustanak, što je na kraju i bilo tačno.

Počinje oružana borba

12. oktobra 1941. održan je u selu Prekopakri (u Savićevoj štali) sastanak Kotarskog komiteta, kojem je prisustvovao i Dušan Čalić.⁴ U

⁴ Na sastanku smo učestvovali: Bonifacije Preč, Đuro Milanović, Vojin Maletić Boča (iz Bujavice), Miro Petrak i ja.

izvještaju je rečeno da imamo 75 članova Partije, veliki broj članova SKOJ-a i kandidata. Bilo je očigledno da je Partija ojačala, organizaciono se sredila i da djeluje skoro u svakom selu kotara. Bio je to veliki uspjeh. No, dotle još nije bilo oružanih akcija. Tada je dogovoreno da odmah uputimo naše oružane borce, njih dvojicu, na teren Okučana gdje će se izvršiti oružani napad na Općinu Rajić, što je i učinjeno noću 16. oktobra. U toj akciji je učestvovalo 6 partizana. To je bila prva oružana akcija u kojoj su učestvovali partizani iz pakračkog kraja.

Odluku o prelasku na oružane akcije prihvatili su svi članovi Komiteta. Svaki od nas je osjećao da je vrijeme više nego sazrelo. Na tom sastanku primio sam dužnost sekretara Kotarskog komiteta KPH Pakrac.

Prema usvojenoj odluci trebalo je da partizani, poslije akcije na Rajić, dođu u Brusnik, što su i učinili. Kada su se drugovi vratili u Brusnik, njima su se pridružili Mane Trbojević, Franjo Degl Šaška i neki drugi. Šaška je prvi Hrvat iz Pakraca koji je uzeo oružje u ruke. Kada je dobio poziv za domobranstvo, kao član Partije tražio je direktivu kako da postupi. Rečeno mu je: umjesto domobranstva — u partizane, što je on odmah i učinio.

Tako je i u ovom kraju počeo oružani ustanak — istina, možda nešto kasnije nego što su to dozvoljavali objektivni uslovi. U mnogim drugim krajevima naše zemlje NOB se već rasplamsavao, no bilo je krajeva gdje oružana borba u to vrijeme još nije počela. Imajući ojačanu partijsku organizaciju, mnoge simpatizere i rodoljube organizirane u brojnim inicijativnim oslobodilačkim odborima, mi smo vjerojatno i ranije mogli da počnemo oružanim akcijama. No, bez obzira na to mislim da nisu postojali u čitavoj 1941. godini uslovi za masovni ustanak u pakračkom kraju. A ipak je činjenica da NOB u našem kraju (kao i u cijeloj Slavoniji) nije imao padova. Zapravo, od samog početka bio je u stalnom usponu. Mi nismo znali ni za kakove druge krize osim za »krizu« koju nameće, po svojoj prirodi, jedna oružana revolucija. Broj naših boraca i simpatizera nije se ni jednog časa smanjivao, naprotiv, stalno i bez zastoja je rastao zahvaljujući organiziranom radu Partije.

Koncem novembra je došla iz »trokuta« veća grupa partizana. Grupom je rukovodio kao politički rukovodilac Rade Pavlović Stric, a vojni rukovodilac je bio Jakob Fijan Družica. Odred se zvao »Matija Gubec« i bio sastavljen mahom od Hrvata. U toj grupi su bili, između ostalih, Pero Car Zvrk, Nikola Miljanić Ratar, Gabrijel Vidović Buco i prva drugarica partizan u tom odredu Ljubica Orobabić. Među njima su bili i jedan Čeh, jedan Slovak, jedan Mađžar i četiri Srbina.

Brusnik je bio selo nastanjeno samo Srbima. U dogovoru sa partijskom organizacijom u selu odlučeno je da partizani preko seoskog kneza sakupe cijelo selo i održe javni miting. Hrvati komunisti govorili su Srbima o potrebi ustanka, o Partiji i njezinim ciljevima, o bratstvu i jedinstvu. To je bio prvi miting takove vrste u našem kraju. Već drugi dan sva su okolna sela (Kraguj, Lipovac, Kusonje, Šumetlica) saznala za miting. Govorilo se po selima, a i u Pakracu, da je bilo više stotina

partizana, da su prešli preko Save iz Bosne i održali vrlo dobre govore. Slijedeći dan poslije mitinga Ana Bosanac (Trivunova) mi je govorila da je Brusnik noćas imao »službu bez popa« (miting je bio održan kod brusničkog zvonika). Uz pomoć partijskih organizacija u selima i kotarskog rukovodstva grupa se prebacila u Sirač i izvršila napad na tamošnji kamenolom. Za ovu akciju su mobilizirani komunisti, članovi Partije i SKOJ-a sa terena, njih oko 25 (iz Brusnika, Kusionja i Grahovljana), radi nošenja eksploziva zaplijenjenog u kamenolomu.

11. novembra došli su u naš kraj španski borci Vicko Antić Pepe i Ciro Dropulić Joža. Njih je uputio CK KP Hrvatske. Njihov dolazak je bio značajna pomoć.

13. decembra 1941. god. naši borci su uhapsili Nikolu Kovačevića i Nikolu Mlinara iz Brusnika i strijeljali ih kao ustaške doušnike. Partizanima prerušenim u ustaška odijela oni su iskreno priznali svoj izdajnički posao. To je bila prva kazna u našem kraju za koju se naširoko munjevito saznalo. Od toga dana kretanje po Brusniku i danju i noću bilo je slobodno, to je bila naša prva slobodna teritorija, ili kako smo je zvali »republika« u kojoj je obrazovan prvi javni organ narodne vlasti u Slavoniji. Prestala je da funkcionira ustaška vlast. Seoski knez više nije održavao nikakve veze sa ustaškim vlastima, niti izvršavao njihova naređenja. Rodila se prva naša organizirana vlast. Predsjednik i članovi narodnooslobodilačkog odbora počeli su da djeluju kao vlast. Cijelo selo je izvršavalo uputstva i direktive odbora.

Tokom novembra bilo je više drugih akcija, kao čišćenje Psunja od ustaških lugara, oduzimanje žita od ustaša, borba sa ustašama na Dugoj Poljani, napad na Općinu Gaj, napad na Žandarmerijsku stanicu Kamensko itd. Akcije su zahvatale skoro čitav pakrački kotar. U svima njima partijska organizacija na terenu je pružala pomoć i podršku, a u nekima direktno učestvovala i rukovodila.

U Pakracu i drugim mjestima Partija je organizirala slanje partizanima sanitetskog materijala, hrane, odjeće, municije, organizirala obavještajnu službu. Partija je prihvatila ilegalce koji su dolazili na naš teren, vršila mobilizaciju novih boraca i slala ih u partizane. To je bila svestrana briga »i na frontu i u pozadini« — nošenje ustanka.

Organizaciono-politički i propagandni rad na terenu praćen je oružanim akcijama, koje su počele u oktobru, i iz osnova je izmijenio političko stanje na kotaru. Veliki dio srpskih masa bio je spreman na borbu. Sve veći broj Hrvata se počeo ograđivati od ustaša. Već tada je definitivno zaustavljen porast političkog utjecaja ustaša, koji su se mogli održati na vlasti samo zavodeći sve veću strahovladu.

13. decembra 1941. godine u Brusnik su došli žandarmi da uhapsu Vašu Vujanovića, sekretara mjesne partijske organizacije i mene. Obojica smo uspjeli pobjeći. Prešli smo u ilegalstvo — do tada smo radili polulegalno. Pošto sam ušao u OK KPH Nova Gradiška, dužnost sekretara Kotarskog komiteta Pakrac preuzeo je ponovo Bonifacije Preč.

Po odluci Brzog i OK 23. decembra u Brusniku je održano prvo vojno-političko savjetovanje. Tada su se prvi put sastali vojni i politički rukovodioci sa Psunja i Papuka. Savjetovanjem je rukovodio Pavle

Gregorić. Najvažnija odluka savjetovanja je bila odluka o stvaranju jedinstvenog štaba (bataljona). Od toga dana je stalno postajalo jedinstveno slavonsko vojno-političko rukovodstvo. Veza sa četama na Pšunju, Papuku i Moslavini od tada je redovno funkcionirala. Štab bataljona je u prvo vrijeme boravio u šumi iznad Brusnika i odatle rukovodio vojnim akcijama. Prvi komandant bataljona bio je Ciro Dropulić Joža, a politkomesar Pavle Gregorić Brzi. O ovome je Brzi podnio izvještaj CK KPH, u kome je između ostalog rekao: »Održao sam 23. decembra konferenciju s komandirima i komesarima odreda i odjeljenja, te smo formirali štab za Slavoniju u koji su ušla dva »Španjolca« i ja kao komesar.«

26. decembra 1941. godine zajedno sa Dušanom Čalićem, sekretarom OK Nova Gradiška, otišao sam po partijskom zadatku preko Grahovljana i Dereze na kotar Daruvar.

Bogdan Crnobrnja

SJEĆANJA NA USTANIČKU 1941. GODINU U SLAVONIJI*

Stvaramo oružane grupe

Došao je i 22. jun. Svi smo s uzbuđenjem slušali najnoviju vijest. Šapat što se prenosio od usta do usta, od čovjeka do čovjeka, iz sela u selo, bio je kao buđenje nade:

— Rusija je napadnuta!

Mi smo se zanosili vjerom u Rusiju, u neograničenu moć Sovjeta, uzastopno smo ponavljali izjave ruskih rukovodilaca o moći Crvene armije, tiho smo poslije ilegalnih sastanaka pjevušili ruske pjesme i jedan drugoga hrabрили.

— Kucnuo je čas, sad će Švabo platiti!

Tako raspoložen krenuo sam na zakazani sastanak s Nikolom Guberovićem. Ljeto je bilo otoplilo i znojio sam se žureći na sastanak. A Nikola mi je već letio u susret. U bijeloj platnenoj nezakopčanoj košulji četrdesetogodišnjak je trčao prema meni. Još izdaleka sam ga čuo:

— Eto našeg vremena, čuješ li, eto braće Rusa..

Ništa na nas nije djelovalo jače od zanosnog uvjerenja da će Crvena armija za nekoliko mjeseci marširati prema Berlinu.. Ali nismo mi, jugoslavenski komunisti, mogli pustiti njih da i nama, bez naše borbe, bez našeg učešća u uništavanju fašizma izvojuju slobodu.

O tome sam te junske večeri razgovarao i s Nikolom. On me je tada izvijestio o konferenciji u Kusionjama.¹ Bio sam zadovoljan: naši se svuda spremaju.

I mi smo se pripremili i osjećali smo se prilično spremni. Eto Duka Milosavljević Ubiva je radio s omladincima iz Benkovca i Caga, Milan Tomić Slobodan je okupljao mlade oko sebe u cerničkom području, Stipa

* Članak prepisan iz edicije »Ustanak naroda Jugoslavije 1941.«, knj. 3, str. 431—443, Beograd 1963.

¹ Konferencija u selu Kusionjama, kraj Pakraca, kojoj su prisustvovali vojni rukovodioci i partijsko-politički radnici s područja pakračkog kotara, imala je veliki značaj za ovaj kraj. Održana je 22. juna, a njome je rukovodio Pavle Gregorić Brzi.

Prije ove održana je 15. juna partijska konferencija novogradiškog okruga u Banovoj Jarugi. Njome je također rukovodio Pavle Gregorić. On je uvijek svuda stizao. Brzo je radio i uvijek je bio pripravan za akciju. Samo tako nas je mogao sve povezivati.

Prilikom pakračke konferencije stigao je u Kusionje predveče 21. juna, a konferenciju je organizirao već 7. a sutradan. Konferenciji je prisustvovao i Nikola Guberović — ja sam bio zauzet ugovorenim sastancima u Posavini i Novoj Gradiški sa Švabom i Seljom, pa sam morao odustati od te konferencije.

Osnovni zadaci postavljeni na konferenciji pred partijske organizacije bili su:

— odmah prići organizaciji oružanog ustanka protiv okupatora i domaćih izdajnika;
— pristupiti stvaranju partijskih organizacija tamo gdje ih nema, a postojeće proširiti;

Dragomanović Seljo imao je veliki utjecaj u posavskim selima novogradiškog kotara ne samo na omladinu već i na starije seljake, premda su to bila sela s hrvatskim življem — bila su mahom za ustanak, baš kao i Bijela Stijena, veoma napredno hrvatsko selo u kojem je prije rata djelovao Nikola Guberović. Milan Stanivuković Oficir stvarao je jaku borbenu grupu u okučanskoj Posavini, a Čedo Grbić je u Rajićima osnovao skojevsku petorku. I on je prvo počeo raditi sa starijima; oni su bili vještiji ratovanju, iskusniji, ali su se odupirali — nisu se nikome htjeli zamjeriti. U Okučanima je bila jaka grupa Nade Dragosavljević.

I partijske organizacije su jačale, popunjavale se novim članovima. Čedo Grbić i Stevo Delibašić Pobro primljeni su u članstvo još u aprilu, nedugo iza dolaska u Benkovac. Oči su im ponosno bljesnule, krv življe uskolala, lica porumenjela, Čedo, koji je veoma mnogo pridonio pri organiziranju ustanka, stidljivo je primijetio:

— Zar sam zaslužio?

Nada je primljena poslije prvomajske proslave, kao i Jovo Delibašić. Svi su izvršavali partijske zadatke i prije no što su primljeni. Oficir je bio član Partije još u vojsci, kako je rekao Nadi. Ispričao mi je i više detalja o svom partijskom radu u vojsci — rekao mi je da je bio direktno povezan s Mitrom Bakićem, a kako je onda partijski rad u vojsci bio individualan, povjerovao sam mu.

— Kad je tako, onda te mi ponovo ne treba da primamo. U svakom slučaju opravdao si članstvo u Partiji — svečano sam rekao Milanu Stanivukoviću, čini mi se onom prilikom kad je dovezao radio-aparat. Bio je radostan kao dijete. Pokušao je nešto da odgovori, da sastavi rečenicu zakletve, ali mu nije polazilo za rukom: bio je zbunjen priznanjem. Od tada nije bilo zadatka pred kojim bi ustuknuo.

No, Milan nije bio od onih koji samo čekaju zadatke. I sam ih je predlagao. Tako mi je, negdje početkom jula, predložio da srušimo prugu:

— Okupator će biti zabezeknut, a narod treba ohrabriti.

Dakako, pristao sam na Milanov prijedlog. Samo, trebalo je nabaviti eksploziv i razoriti prugu. Međutim, to nam nije uspijevalo, nismo se uspjeli dočepati dinamita. Kad je plan s dinamitom propao, netko je od naših predložio da razvalimo tračnice. Jednostavno: trebalo je odvrtiti zavrtnje i izbaciti tračnice iz pragova. Sa »francuskim ključem« to bi se moglo učiniti.

Kovač Milivoj Savurdić iz Bodegraja se prihvatio posla. Željno smo čekali da nam što prije iskuje »oruđe«. S radosnim uzbuđenjem smo maštali o rušenju pruge. Da bi uspjeh bio što potpuniji, dogovorili smo se da u akciju stupi i Nadina grupa. Isto tako se i Čedo javio sa svojim skojevcima.

Složili smo se i odlučili da skojevske grupe posij eku telefonske stupove kod Gradiške i Novske. Sve tri grupe su se dobro pripremile za »ju-

— proširiti SKOJ naprednim i borbenim omladincima i omladinkama, i primiti u članstvo KP kandidate koji su spremni da se bore za liniju KPJ;

— uključiti što više žena u NOP;

— stvarati po selima akcione odbore od rodoljuba, upoznati ih s linijom KPJ i angažirati ih u sprovođenju partijskih direktiva u narodu, a posebno da rade na prikupljanju municije, odjeće i odmah stvarati oružane grupe;

— vršiti oružane akcije, sabotaže i diverzije na cestama, željeznici, TT uređajima i slično;

— usmenom i pisanom agitacijom i propagandom tumačiti partijsku liniju i ciljeve NOB, te u tu svrhu organizirati i kotarsku partijsku tehniku.

rišnu noć«. Čekalo se samo na ključeve Milivoja Savurdića. U tom čekanju ključeva dočekali smo da Hitlerove divizije napadnu Sovjetski Savez.

Sutradan, 23. juna, kad sam se sastao s Milanom Stanivukovićem, zahtijevao sam da odmah ode kod kovača:

— Ako se ovako nastavi, dočekat ćemo zimu.

— Nije prije takve stvari kovao — branio ga Milan, ali je ipak otišao kod kovača i prenio mu moju poruku. Milan Savurdić je onda radio po čitav dan. Ali nikako da ispadne ono što je trebalo. Tek pet dana poslije napada na SSSR, kovač je poručio da su ključevi gotovi.

Tada sam pozvao Čedu, Nadu i Milana na sastanak.

— Za slijedeću noć se pripremite. Sve tri grupe nastupaju istovremeno. Nada — istočno od Okučana. Čedo — zapadno. — Milan — kod Bodegraja, kao što smo se i dogovorili...

Bila je to naša prva velika akcija. Obuzelo nas je uzbuđenje ratnika pred prvi okršaj. Ne strah, nego znatiželja, neka posebna radost. Vjerovali smo da će doći i do puškaranja. Sve naše oružje smo predali Milanu da naoruža borce bez pušaka i pištolja. Bilo je i nekoliko bombi. Milanova četa nije bila brojna, ali u njih sedam sam imao potpuno povjerenje.

Istovremeno su krenule i skojevske grupe u akciju na telekomunikacije. I Čedina i Nadina grupa su izvrsno obavile zadatak. Nije bilo ni jednog propusta. Okučanska grupa je čak učinila i više od predviđenog: na željezničkoj stanici su stražaru za leđima izvjesili crvenu zastavu.

Grupa na pruzi nije izvršila zadatak.

— Ključevi su bili meki. Savijali su se oko zavrtanja, i svi pokušaji da išta učinimo, bili su uzaludni — tužno je izvještavao Milan. Osmjehnuo sam se:

— Ništa zato. Mi ćemo prugu svejedno srušiti. Neka kovač iskuje nove ključeve, samo neka ne budu mekši od zavrtanja na šinama.

Do novih ključeva dugo smo još morali čekati, duže od jednog čitavog mjeseca. To je bilo u vrijeme kad smo na cijelom našem području već imali sasvim izgrađenu zgradu obnovljenih partijskih organizacija i komiteta. Postojale su i grupe naoružanih komunista.

Još u julu u Benkovcu je stvorena takva skupina. Iz logora Kereštinec je pobjegao i k meni stigao moj drug sa Sveučilišta Vinko Milinković. U prvo vrijeme bio sam ga smjestio u Čaprgincima kod Delibašića, a kasnije je prešao u Benkovac kod Gojka Vojnovića. Iz Rajića je u Benkovac pobjegao predratni komunist Đorđe Jungić Stjenka. Stjenku je doveo Ubiva, kad su se povezali kod opančara Milana Čučkovića u Okučanima, gdje je Ubiva radio.

Treći je stigao Tešo Kezan. S kraljevskim grbom na kokardi lutao je psunjskim selima još od prvih dana okupacije. Odmetnuo se, ali sasvim naoružan. Pritegnut opasačem i remenjem, s puškom prebačenom preko leđa, stigao je u Benkovac. Netko mu je rekao za mene i on je jedne večeri, onako naoružan, upao u kuću Marka Zivkovića. Sve nas je pažljivo odmjerio podozrivim pogledom. Mi smo šutjeli. Bio je pod punom ratnom opremom.

Što je? — prvi sam mu se obratio.

Tešo Kezan, čovjek sa šajkačom i opasačima, nepozvani posjetilac, sasvim mi se primače, prignu se kao da bi mi htio nešto šapnuti, a u stvari je bio toliko glasan da se mogao čuti i u dvorištu:

— Čujem da spremaš vojsku za borbu, pa ti se, eto, javljam.

Gledao sam ga znatiželjno. Gledao sam ga i šutio. Nisam najprije znao šta da mu kažem. Pala mi je u oko ona ogromna kokarda sa šajkače. Lice mu je, nekoliko dana nebrijano, bilo sasvim obradatilno. Nije me zbunio, ali svejedno nisam znao šta da mu kažem. Da je netko od naših, neki drug iz koje razbijene ćelije, netko nepovezan, drugačije bi mi se obratio. A on: »Borio bih se«, veli. Tetak Marko kašljucnu:

— Jesi li ti četnik?

— Ako treba da budem, bit ću i to. Glavno je da se borim — još je uvijek gledao mene i ne obazirajući se na tetka Marka.

Ja sam se počeo smijati. On, izgleda, ništa nije znao o četnicima. Upitao sam ga šta će mu kokarda. Čovjek se preda mnogom uspravi, prvi put otkako je ušao u kuću, skinu pušku s leđa i začudi se:

— Kakav mu je to vražji vojnik bez vojničkog znaka?

Svi oni koji su se htjeli boriti protiv okupatora bili su nam dobrodošli. Ako ga bude trebalo politički odgajati — pomislio sam — i to se može. Rekoh mu da je istina da se ja i moji drugovi spremamo za borbu, ali nitko od nas ne nosi nikakve kraljevske kokarde, nitko od nas nije četnik, zajedno se borimo Srbi i Hrvati; i Čeha ima među nama. I rekao sam mu da je vojska koju formiraju komunisti narodna vojska, da su to oslobodioci, da se bore za bratstvo i jedinstvo, za ravnopravnost...

— Pa kud ćeš bolje, brate — prostodušno se začudio Tešo Kezan.

— Samo, znaš, narodna vojska umjesto kokardi nosi crvene petokrake zvijezde na kapama — objašnjavao sam mu i dalje, a on na to bez premišljanja odgovori:

— Ako su svi bez kokarde, i ja ću bez nje — pa odmah skide šajkaču i naglim trzajem otkinuo kokardu, te je baci u čošak.

Kasnije je Tešo postao član Partije. Hrabro je poginuo 1943. godine kao kurir između Slavonije i Centralnog komiteta KPH, na putu prema Kozari.

Osim ove trojice naoružanih partizana na našem području i oformljenih grupa (Milana Stanivukovića, već prave vojne formacije, grupe starijih drugova oko Delibašića i okučanske grupe Nadinih skojevaca), u Novskoj je Bumbar² također pripremao formiranje jednog vojnog odreda, spremali su se i Pakračani. No, sve te grupe su još uvijek bile značajne samo u propagandnom, a nikako i u vojničkom smislu. Još uvijek su one bile premalene i nedovoljno opremljene da se suprotstave u oružanim sukobima neprijatelju. Zato još uvijek nismo poduzimali veće akcije.

Brkino pismo

O tome mi je uagustu pisao i sekretar Centralnog komiteta KP Hrvatske Rade Končar. Javio se poslije mog jednog opširnog izvještaja

² Josip Vojaček.

o prilikama kod nas. Bio sam prilično nezadovoljan stanjem u Slavoniji, činilo mi se da sve ide i suviše sporo, da smo i suviše neagilni. U pismu CK nisam pisao o svojim osjećajima, o svome nezadovoljstvu: iznosio sam samo činjenice.

Tada mi je pisao Rade. Ja ne znam da li je on pročitao moj izvještaj, jer ga nije spominjao, ali morao je biti dobro informiran o prilikama kod nas. Mi smo imali dobrih komunista. Pretežno su to bili veoma hrabri ljudi, beskompromisni antifašisti. Uspjeli smo ih povezati, reorganizirati smo partijske ćelije, oformili komitete, prikupili smo i nešto oružja, ali još uvijek nismo išli u šire oružane borbe, nismo imali vojne formacije za rat. Stoga sam se i osjetio neprijatno, kad je stiglo Končarevo pismo. Iz Zagreba ga je donijela Nada. Propagandni materijal koji je donijela složila je preda me, a onda mi pružila pismo:

— Drug Brko piše tebi lično — reče djevojka, a meni lice orumeni radošću. Sigurno me hrabri — pomislih.

Ali, čim sam počeo čitati, zaledi mi se smijeh radosna iščekivanja. Čitao sam pismo nekoliko puta, ali gorak okus, sram — sve više me razjedahu i bio bih učinio sve da se oslobodim ovog nelagodnog dojma. Sekretar CK je pisao:

Dragi mali Srbine,

Znam da ti je teško u Slavoniji, nisi od ranije poznao tamo naše drugove, ali sam čuo da si se snašao. Već sam ti prije pisao da ste dobro počeli. Samo, ne ide li to kod vas presporo? U drugim krajevima usanak je zahvatio gradove i sela. Naši drugovi u Lici, na Baniji i Kordunu naveliko tuku neprijatelja. Ja razumijem vaše slavonske prilike, ali vrijeme je i vama, komunistima Slavonije, da otpočnete s oružanom borbom.

Vjerujući u komuniste Slavonije, nadam se da ću u najskorije vrijeme čuti kako je oružana borba zahvatila i vaš kraj. Uvjeren u vašu komunističku svijest i hrabrost, uvjeren da ćete odlučno slijediti liniju naše Partije, drugarski te pozdravlja tvoj Brko.

Očutih neprijatnost, gotovo sam fizički osjetio bol. Pismo je na mene djelovalo kao najteža partijska kritika. Osobito me zbunio prijateljski ton, ono drugarsko, brižno podsjećanje na dužnost. Ne, nije bilo prigovora, ni predbacivanja, ni kritike. On samo kaže: »Vjerujući u vas...«, ali bilo je to teže čitati, nego da je naredio: odmah krenite u borbu!

Bilo je u Slavoniji teško. Bilo je mučno čekanje, ono polagano pripremanje. Kasnije se pokazalo da je samo tako ustanak u Slavoniji i mogao uspjeti. Upravo taj sistematski, naizgled spori rad s masama, lagano preodgajanje ljudi, kasnije je omogućilo ravnomjeran razvoj oslobodilačke borbe.

Prvi plamen

Tako je prošao i avgust. Poslije Brkinog pisma pošla je Oficirova grupa na prugu, a Nadini i Čedini Skojevcu na telefonske stubove, ali i ovoga puta su samo skojevcu uspjeli: ključevi su još jednom otkazali po-

kornost; bili su i ovoga puta suviše mekani. Predložio sam da odustanemo od ključeva.

— Preko drugova u Pakracu pokušat ćemo nabaviti dinamit, a i Bumbar mi je rekao da bi izvjesnu količinu mogao pribaviti, — rekao sam Milanu i njegovim borcima, ali oni su bili uporni:

— Kud puklo da puklo, napraviti ćemo čvrste ključeve — odgovorili su mi, što me je obradovalo. Znači: neuspjesi ih neće pokolebati, a mi smo i s neuspjesima morali računati.

Sredinom septembra Milivoj Savurdić je donio treću garnituru ključeva. Čvrsti su bili, glomazni, nedorade. Bio je ponosan na svoj rad. Veli:

Ako sad popuste, glavu ću podmetnuti pod lokomotivu!

I ja sam mislio u sebi: »Sad, ili nikad!«, idući s drugovima prema Lađevcu, gdje je trebalo porušiti prugu. Milan Stanivuković je poveo svoju družinu, njih osmoricu: Nikicu Vujasinovića, Milivoja i Bogdana Savurdića, Bogdana Krnjaića Zana, Milivoja Savanovića, Dušana Radulovića, Milana Resanovića i Milana Muždeku (danas živi još samo Bogdan Krnjaić i Milan Resanović, a svi ostali, zajedno s Oficirom, poginuli su u toku NOB).

Treći put ključevi kovača Savurdića iz Bodegraja su bili dobri. Čitava akcija se odvijala po planu. Samo jedan brzi voz je protutnjao prugom dok su naši drugovi bili u poslu. Ali, slijedeći nije uspio proći, premda su signali željezničke stanice pokazivali zeleno svjetlo. Pruga je bila razvaljena i tračnice bačene iz pragova. Tada je Milan naredio grupi da se povuče. Ostao je sam. Još jednom je pogledao razrušenu prugu, a onda se uputio za svojim drugovima prema šumi.

Ono što se desilo nepun sat poslije povlačenja Milanove grupe s pruge, u noći — septembra, probudilo je čitavu Krajinu. Naime, od Zagreba je naišao teretni vlak, duga kompozicija, u kojoj i 17 vagona cisterni punih nafte. Kad je lokomotiva u punoj brzini naišla na porušeni odjeljak prevrнула se, a vagoni su naletjeli jedan na drugoga. Stravična eksplozija uzdrmala je zemlju u prečniku od nekoliko kilometara. Iza eksplozije prema nebu je liznuo ogroman plamen. Na desetinu kilometara uokolo sve je bilo vidljivo kao usred sunčanog dana.

Očekivao sam eksploziju, ali ni izdaleka onako snažnu. Pogotovo nisam mogao predvidjeti tako velik plamen. Sa još nekoliko drugova promatrao sam požar na pruzi. Obuzimalo nas je oduševljenje kakvo nismo prije osjetili. Možda čak nikad ranije. Kao u transu ponavljao sam, tko zna po koji put:

— Počelo je... Počelo je... Eto, i kod nas u Slavoniji počeo je oružani ustanak.

I premda te noći nije bilo pušaranja, premda akcija kod Lađevca nije bila prava vojna operacija, ni bitka, ipak je onaj veliki plamen što je osvijetlio noć simbolično za nas značio i početak oružanog ustanka, početak narodnooslobodilačke borbe u Slavoniji.

Kad smo poslije ove akcije izvijestili drugove u Zagrebu o uspjehu Oficirove grupe, iz CK su nam poručili da u najskorije vrijeme očekujemo grupu sovjetskih padobranaca. Prema instrukcijama morali smo nekoliko noći ložiti vatre po Psunju na nekoliko mjesta, gdje je trebalo

da se ruski piloti spuste. Ne znam da li je u ono vrijeme neka druga vijest mogla da me više obraduje. Uzbudjen kao dijete počeo sam grliti Čedo Grbica, ali Čedo je bio ozbiljan. Nekako nije mogao povjerovati u obavještenje:

— Imaju oni u Rusiji i odviše posla...

Čekali smo padobrance nekoliko dana. Svake smo noći ložili vatre. Velike buktinje su po svu noć plamsale. Ali, na koncu se ipak ispostavilo da je Čedo bio u pravu.

To što se padobranci iz Sovjetskog Saveza nisu spustili na Psunj, nije nas obeshrabilo. Malo smo se ljutili, malo se prepirali, a onda opet sa predašnjim žarom i zanosom mladih revolucionara prionuli na posao.

Bijeg iz zatvora

Razgovarajući jednog dana s Antunom Tencerom Švabom, sekretarom Kotarskog komiteta KPH u Novoj Gradiški, o članovima OK koji su još uvijek ležali u novogradiškom zatvoru, dogovorili smo se da im daturimo još jednu poruku. Napisao sam im:

»Ako u slijedećih nekoliko dana ne pobjegnute, budite uvjereni da će vas ustaše za odmazdu strijeljati. Mi počinjemo s oružanim akcijama. Naše će naoružane čete za nekoliko dana napasti i rušiti prugu kod Nove Gradiške i ustaše će se vama osvetiti. Da se to ne desi — bježite! Čule«.

Švabo im je proturio poruku, ali da nesreća bude veća i sam je dospio u zatvor. Dotad nam je izgledalo da je barem on u Novoj Gradiški siguran. Prema partijskoj direktivi on se učlanio u Kulturbund. Tako je mnogo slobodnije mogao djelovati. No, nekome se učinio sumnjivim i — zatvorili su ga. Dospio je u ćeliju gdje su već ranije bili članovi Okružnog komiteta: Mirko Kljajić, Gemberovski, Dane Šarić i Lina Ferić.

Kad im je Švabo predao pismo i obavijestio ih kako moraju bježati, shvatili su ozbiljnost situacije. Zaista, moralo se pokušati na sve načine da se pobjegne.

Nakon nekoliko intervencija, već drugog dana su Švabu pustili iz zatvora. Osim Krunića jedini je on još uvijek slobodno djelovao u Gradiški. Svi ostali drugovi su radili u ilegalnosti.

Nije prošlo ni desetak dana od kako sam poslao poruku u zatvor, a netko me od seljana obavijesti:

— Eto vojske preko njiva...

Pomislio sam da su ustaše i htio sam se skloniti. No, prije nego što sam išta poduzeo, pažljivo sam pogledao došljake. Išlo ih je samo nekoliko. Bili su naoružani, ali ne svi. Nisu nosili uniforme. »Mora da su naši«

— pomislio sam i poslao tetku pred njih. Stvarno, bili su to drugovi iz zatvora: Mirko Kljajić, njegov brat Dušan, Gemberovski i Šarić.

Bio mi je to prvi susret s Mirkom Kljajićem Starim, sekretarom OK. Uz prijateljsku dobrodošlicu pružio sam mu ruku. A visoki Ličanin, brkat, mršav, isposničkog lica, toplih smeđih očiju, s obje mi je ruke stisnuo pesnicu:

— Gdje su ti čete, kad počinjete s borbom? — obasu me pitanjima i tek kad sam se počeo smijati, shvatio je: »To si se ti, znači, šalio da bi nas natjerao na bijeg...«

Uz večeru pričao mi je kako su pobjegli iz zatvora. Švabo je napravio pomoćni ključ, a Mirkov brat Dušan (kasnije poginuo u partizanima) proturio je ključ u zatvor. Svi su osim Line Ferića pobjegli. On nije htio. Kasnije je otpremljen u Staru Gradišku, pa u Jasenovac. ..

Pobjegavši iz zatvora, Mirko je najprije svratio svojoj kući, uzeo zakopan pušku, a onda se prebacio u selo Smrtiće, odakle ga je naš suradnik Milan Mikašinović sa čitavom grupom doveo u Benkovac.

Milan Mikašinović Stric, koga smo zvali španski borac, bio je jedan od onih ustanika koji su samoinicijativno, bez ičijih direktiva, organizirali oružani otpor. Meni su o njemu javili prilikom nekog sastanka s drugovima iz Gradiške. Vele:

— U Smrtiće je stigao jedan španski borac. Nagovara narod na ustanak, zahtijeva od ljudi da skupljaju oružje, da se pripremaju za borbu...

— A, španski borac? — pitao sam začuđen, jer mi drugovi iz Zagreba nisu javili ni za kakvog Španca, koji je poslan na naše područje. Pomalo sam sumnjao u to, ali potajno sam se nadao da možda ipak i to može biti istina. Odmah sam poslao po njega Jovu Delibašića.

Dan kasnije stigli su zajedno. Dakako, nije bila riječ o španskom borcu. »Crveni agitator«, kako ga je narod zvao, bio je, istina u Španiji, ali kao mornar u prolazu, a ne kao ratnik Republike.

— Rekao sam da sam se borio u Španiji da bi mi narod više vjerovao. ..., jednostavno je objasnio čovjek svoju izmislicu (kasnije je Milan postao član Partije; poginuo je u partizanima).

Mirko Kljajić i ostali drugovi nisu ostali dugo u Benkovcu. Po dogovoru s Brzim i Bumbarom poslao sam ih na Kričko brdo u odred »Matija Gubec«.

Odred je onih dana i oformljen. Osnovao ga je dr Pavle Gregorić. Članovi toga odreda su bili komunisti iz Novske. Jedinica je oformljena u mlinu Vojačeka, Bumbarovog brata.

Formiranje benkovačke grupe

Grupa u Benkovcu je rasla. Od prije su tu već bili Vinko Milinković, Đorđe Jungić i Tešo Kezan, a iza njih je došao Josip Krajačić Prika. Potom su se vratili iz Beograda Dušan Marijan Zuco i pravoslavni pop Jovan Zec Jole.

Dušan Marijan je u ljeto 1941. pobjegao iz Pakraca u Beograd. Bio je zatvoren zbog komunističke djelatnosti, ali mu je općinski načelnik iz Pakraca omogućio bijeg.

— Kako god znaš bježi odavde — rekao mu je načelnik, jer ćemo inače oba nastradati.³

³ Kotarski predstojnik Petar Pinčić je u više navrata pomogao našim drugovima. Optužen je i pred ustaškim sudom je odgovarao zbog Zuce, Mane Trbojevića i još nekih komunisti, prema kojima je imao »labav stav«.

Dušan Marijan je pobjegao u Beograd, gdje se sastao s Jovanom Zecom i onda su oba odlučili da se vrate. Po povratku su se najprije javili Nkioli Guberoviću, a potom su dvadesetak dana živjeli ilegalno u selima pakračke općine dok im nisam poručio da dođu u Benkovac, da bismo formirali partizanski odred.

Stigao je i jedan student prava, moj vršnjak, Josip Krajačik Prika. Dobro je poznao marksističku literaturu. On je jedan od mnogih omladinaca iz hrvatskih sela u Slavoniji na koje je revolucionarni zanos prenio njegov brat Ivan Krajačić.

Priku su u grupi neki poznavali i od ranije. Poznao se i s Nadom Dragosavljević. Bio je srkoman i srdačan, veoma omiljen. Kad su se svi okupili: Jole, Zuco, Prika, Vinko i Stjenka u kući Gojka Vojnovića, dobio sam im dvije puške. Jednu mi je dao Ilija Samolovac, a drugu Andrija Petković Ljuti. Tako su sad svi bili naoružani.

— Oružje svi imate. Imate i neprijatelja na pretek. Izaberite komandira i komesara, pa odmah započnite s borbom — rekao sam im kad se grupa kompletirala.

Benkovačka sedmorka: Josip Krajačić Prika, Jovan Zec Jole, Marijan Dušan Zuco, Đorđe Jungić Stjenka, Tešo Kezan Lune, Zvonko Svajcer Koljka i Vinko Milinković Don izabrali su za komandira Zucu, a Stjenku za komesara. Za komesara je Stjenka najprije predložio Priku, ali Prika se skromno pobunio:

— Najprije vi mene, drugovi, naučite kako se puca. A za komesara bolje da izaberemo nekog radnika, kad je već komandir intelektualac.

Benkovačka partizanska grupa je definitivno oformljena u vojnu jedinicu 30. septembra 1941. godine. Ni ona, kao ni Bumbarov odred »Matija Gubec«, više se nije zadržavala u selu, već se prebacila u šumu, gdje su se desetak dana intenzivno obučavali u rukovanju oružjem. Učili su se vojnim vještinama i izvodili provizorne napade i zasjede.

Dok je grupa boravila u šumi, otputovao sam u pakrački kotar na sastanak u selo Prekopakru, gdje je trebalo da se sastanem s nekim komunistima iz Pakraca. U međuvremenu sastao sam se i s inženjerom Lončarom, koji me je izvijestio o jednoj samostalnoj ustaničkoj grupi kod sela Zaile. On je došao u vezu s grupom preko Stanka Gostimira, koji je onda bio lugar u Zailama. U dogovoru s Manom Trbojevićem 27. septembra je organiziran u selu Gornjim Borcima sastanak s tom grupom.

Prethodno je Mane Trbojević već održao s tom grupom sastanak, kojem je prisustvovalo 18 naoružanih boraca, pored nekoliko seljaka iz obližnjih sela. Sastanak je bio provaljen od jednog seljaka iz sela Koreničani, koji je ustašama za nagradu izdao više od 20 ljudi (kasnije je uhvaćen od partizana i strijeljan kao izdajnik).

Kako je sve do tada Mjesni komitet Partije u Pakracu, čiji je sekretar bio Bonifacije Preč Garavi, bio rukovodstvo preko kojega se odvijao čitav rad u kotaru, a trebalo je obuhvatiti sve novoosnovane organizacije, odlučili smo da se stvori novi kotarski komitet.

Bio sam zadovoljan s radom pakračkih komunista. Bilo je očito da se utjecaj u masama proširio, da su partijske i skojevske organizacije ojačale.

— Treba preći na još šire akcije. Mi smo dosta dugo čekali. Naše su organizacije pripremljene za oružanu borbu i s oružanim akcijama treba otpočeti. Ni časa više ne smijemo čekati — rekao sam pakračkim komunistima na sastanku u Prekopakri. A kako je u pakračkom kraju bilo nekoliko naoružanih komunista koji su živjeli ilegalno (među njima je bio i Mane Trbojević), predložio sam da se prebace u Benkovac i da se spoje sa Zucinom grupom.

Prve oružane akcije

Kad sam se vratio u Benkovac, odmah sam se sastao sa Zucum, koji je bio zadovoljan sa svojom grupom.

— Mi smo spremni za prvu bitku — rekao je, a onda smo se odmah dogovorili da se organizira napad na Općinu u Rajićima. Poručio sam Čedi da odmah dođe. Kad je stigao, dogovorili smo se za napad. Čedo je sa svojim skojevcima trebalo da ispita stanje u Općini, da sazna koliko je pandura, kako je Općina čuvana, u koje vrijeme je najmanje stražara.

Podaci su brzo prikupljeni — Čedini su skojevci bili sve poduzetniji.

I utjecaj na starije ljude se proširio. Nije to više bilo ono selo od prije pet mjeseci, kad se ni s jednim seljakom nije moglo govoriti o ustanku. Sad su već mnogi bili za oslobodilački pokret.

Čim je Čedo 16. oktobra donio podatke o stanju u Općini, o broju žandara i o njihovom naoružanju, poslao sam po Zucu. Objasnio sam mu prilike u Rajićima i rekao mu, da još iste večeri krenu u akciju. I u noći 16/17. oktobra 1941. Dušan Marijan je poveo petoricu svojih drugova u napad na Općinu u Rajićima. Tešo Kezan nije sudjelovao u ovom napadu, on se tada nalazio na ispitivanju terena.

Napad na Općinu je potpuno uspio. Samo dva pandura unezvijereno su gledala naoružane partizane. Zucina grupa je pokupila 3 puške s 30 metaka, 2 pištolja, a zatim zaplijenila pisaću mašinu. Pandure su istjerali u selo, a zatim zapalili poreske knjige i vojne spiskove.

U novembru je ojačana Zucina grupa, sad Psunjska partizanska, izvršila napad na Bučje. U akciji je sudjelovao 21 partizan. Željelo se da se uhvati ustaški tabornik, ali je izmakao. Zarobljena su dva pandura s oružjem i zaplijenjeno nešto novca i kancelarijskog materijala. Po završenoj akciji grupa je otišla u svoju bazu na Psunju.

Poslije ove akcije organiziran je sastanak u Skenderovcu. Sastanak sam organizirao sa Zucinom grupom i drugovima iz Pakraca. Naime, već onda je bilo očito da manje grupe neće moći mnogo učiniti i da nam manje akcije ne mogu donijeti veće rezultate. Stoga smo se dogovorili da se u naš kraj prebace naoružani ilegalci s pakračkog područja, kako bismo na Psunju stvorili jednu jaču, brojniju i vojnički značajniju formaciju, koja će biti sposobna i za veće akcije. Istovremeno, smatrao sam da je potrebno spojiti Psunjsku grupu s odredom »Matija Gubec«, u kojem su bili komunisti iz Novske i Banove Jaruge. U ovoj grupi komesar je bio Mirko Kljajić, a komandir Vojaček Bumbar. Grupa je bila dobro

naoružana jer su braća Kmecik iz Banove Jaruge, predratni komunisti, u svom štaglju sakrili u vrijeme kapitulacije 12 pušaka i dosta municije i bombi.

Otišao sam u partizanski logor na Kričkom brdu i dogovorio se s drugovima da pređu na Psunj radi oformljenja jedne značajnije partizanske jedinice. Kad su se prebacili na Psunj, oformljena je Psunjska partizanska četa u kojoj je za komandira izabran Dušan Marijan Zuco, a za komesara Mirko Kljajić. Tako oformljena dobro naoružana četa, u kojoj su bili mnogi borci komunisti, mogla je krenuti u veće borbene akcije. Prije svega: trebalo je osigurati za četu prostor, stvoriti svoju »državu«. Zbog toga su psunjski partizani očistili od ustaških šumara i patrola čitavu planinu. Neke su protjerali, a neke i strijeljali. Stvorena je naša prva slobodna teritorija iz koje su prvi slavonski partizani u narednim mjesecima polazili u vojne akcije, u bitke, a zatim se opet vraćali u svoje logore na Gradini ili Begovači.

Tako smo, konačno, otpočeli sa značajnijim oružanim akcijama u Slavoniji.

Dr Dušan Calić

SJECANJA NA USTANIČKU 1941. GODINU U SLAVONIJI*

Dolazak »španaca«

Akcije naših grupa u novembru 1941. postaju sve brojnije, a neprijateljski pritisak sve veći. Sve teže je ostati na ilegalnom radu u okupiranim mjestima. Jedan od najaktivnijih partijskih radnika, član OK Stipe Dragomanović je bio kompromitiran. On je već bio mnogo učinio u novogradiškim posavskim selima gdje je živio hrvatski živalj. Ta su sela mahom bila za oslobodilački pokret (kasnije su ustaše vršile strašna nasilja nad tim ljudima, no, oni su ostali vjerni oslobodilačkom pokretu. U zimu, koncem januara ili početkom februara 1942. ustaše su nekoliko stotina seljaka, žena i djece iz Komarnice, Magić-Male i Štovice bose i skoro gole tjerali po snijegu i mitraljezima ih prisilili da čuče u mrzloj vodi).

Nadi Dragosavljević je također bilo sve teže raditi u Okučanima. I Duka Milosavljević Ubiva (koji je radio u jednoj obučarskoj radnji u Okučanima), javljao mi je kako je sve teže biti u okupiranom gradu. Čedo Grbić je pod paskom još od aprila. No, on se snalazio. Premda je formalno čitavo vrijeme bio u »kućnom pritvoru«, nije se pridržavao ustaških naređenja. Nas dvojica smo u Benkovcu, u kući Gojka Vojnovića, organizirali partijsku tehniku. Nabavili smo pisaću mašinu, radio-aparat i matrice. Tu smo štampali letke i naše proglase narodu, a zatim i prve brojeve naših ustaničkih, partizanskih novina »Vjesnik«. U novembru, je Čedo poslije druge velike akcije na pruzi bio prisiljen da bježi. Prešao je u Benkovac. Definitivno je napustio Rajiće.

Opet je grupa Milana Stanivukovića Oficira srušila prugu i opet se stumbao neprijateljski vlak. I ovoga puta je nastradala jedna dugačka kompozicija. Iste noći, 11/12. novembra, dok je Oficirova grupa rušila prugu, Čedo je sa skojevcima iz Rajića uništavao telefonske veze prema Novskoj, a okučanska skojevska grupa Nade Dragosavljević sjekla je žice i rušila telefonske stubove između Okučana i Nove Gradiške. Sve tri akcije su uspjele.

Sutradan započinju žestoke ustaške hajke i proganjanja. Čedo je pobjegao u Benkovac, a Nada se morala povući iz Okučana. Tih dana je ustaška policija izdala za njom potjernicu, a odmah zatim raspilala i

* Članak je prepisan iz edicije »Ustanak naroda Jugoslavije 1941.« knj. 4. str. 631—645, Beograd 1964.

ucjenu od 60.000 kuna. Iz Okučana prešla je na Psunj onog dana kad su stigla i dva španska borca: Ciro Dropulić Joža i Vicko Antić Pepe, koje je Centralni komitet KPH poslao u Slavoniju da nam pomognu u oformljenju vojnih jedinica i da kao iskusni borci i komunisti preuzmu komandu nad već osnovanim odredima.

Preko ugovorene veze javili su se Duki Milosavljeviću u trgovini gdje je radio:

— Imate li čavala? — obratio se Joža Ubivi. Bila je to ugovorena javka. Ubiva je očekivao »Špance« i radosno je odgovorio:

— Ima čavala, ima ih dosta — onda su se pozdravili, a Pepe je šapnuo: — Vani je još jedan drug...

Oba su bili naoružani. Toga dana su Okučani bili puni ustaša. Mjesto je vrlilo kao košnica.

Pepe se iz Španije, preko Njemačke i Austrije, prebacio u Zagreb 5. novembra 1941. Ciro je tada već bio u Zagrebu. Preko ugovorenih veza njih dvojica su se sastali s Vladom Popovićem, koji im je pribavio legitimacije s lažnim imenima. Obojica su se po novim legitimacijama zvali Josip, pa su im otuda i partizanski nadimci Pepe i Joža. Vlado ih je uputio da se u Okučanima jave Nadi Dragosavljević, ali kako je Nada poslije akcije na pruži morala pobjeći iz Okučana, ostali su gotovo bez veze. Naime, čim su stigli u Okučane, oni su potražili Nadinu kuću, koju su blokirale ustaše. Uspjeli su se sastati s Nadinom majkom. I ona je znala lozinku. Bez pozdrava, bez ikakvih opširnih objašnjenja, žurno im je šapnula:

— Bježite. Nadu gone ustaše. Javite se obućaru Duki.

Obućarska radnja je bila blizu Nadine kuće i tako je »Španci« nisu mnogo tražili. Oni su imali dobre propusnice, ali svejedno su morali biti oprezni. Kad su se našli s Dukom, požurili su iz grada.

— Ja ću pred vama, a vi me pratite. Ako upadnemo u klopku, bježite prema Psunju. U Benkovcu se javite drugu Culi...

U kućama se čuo plač: ustaše su vršile premetačinu i nikoga nisu štedile. Mnoge su odvodili u zatvore, a neke su batinali. »Španci« su sve to motrili, pažljivo i oprezno.

Ubiva je pred njima odmicao brzim hodom, pa su i oni požurili. Izbjegli su dva ulična pretresa, a kad su izbili iz mjesta, gotovo su potrčali cestom prema Cagama u Benkovac.

Ubiva nas je zatekao u kući Gojka Vojnovića, gdje smo u našoj »štampaniji« radili neke proglase. Od trčanja je sav bio u znoju, premda je bilo veoma hladno.

— Stigli su »Španci« — javi čim banu i ne pozdravivši nas.

Tada sam se s njima sastao prvi put. Razgovarali smo čitav dan i uveče. Noć su proveli u Benkovcu, a sutra ujutro sam ih odveo u partizanski logor u Torinama. Upoznao sam »Špance« s ostalim drugovima, a odmah potom se zaputio niz strminu prema Benkovcu. Bio sam zadovoljan. Većina nas je malo znala o ratu i ratovanju. Dolazak »Španaca« je bio veoma značajan. Oni su mnogo učinili za razvoj naših borbenih jedinica. Iskusni borci i komunisti pomogli su mnogo slavonskim partizanima u prvim mjesecima oružane borbe.

Izdaja

Kad sam se vratio u Benkovac, odmah sam se s Čedom prihvatio posla. Trebalo je da odštampano prvi broj našeg partijskog »Vjesnika«. To su bile jednostavne novine, običnom mašinom štampane i umnožavane matricama. Obično smo objavljivali vijesti Radio-Moskve i Londona, kao i naše izvještaje, proglase. Zurili smo, jer smo uveče imali jedan sastanak, a dotad smo htjeli da novine budu gotove. Nismo bili vični ovome poslu i nije nam sve baš išlo od ruke. Slovo po slovo, red po red, pažljivo smo kucali. Svaki novi red bio je za nas uspjeh.

Negdje oko podne morali smo prekinuti posao. Doletjela je Gojkova sestra Anka Vojnović i prestrašeno viknula:

— Bježite, idu žandari! — a onda je pobjegla.

Nismo premišljali. Pograbili smo nešto materijala i u žurbi iskočili kroz vratašca prema šumi. Kuća Vojnovića je prva na putu od Okučana. S te strane mi smo imali stalne straže i da su žandari došli otuda, bili bismo na vrijeme obaviješteni. Međutim, oni su došli s druge strane, od Čaglića, i to čitav vod. Ja sam imao pištolj, a Čedo neku starinsku pušku »štucericu«. Nismo se mogli upustiti u borbu. Potrčali smo kosinom iznad kuće prema šumi. Žandari nisu bili dalje od dvadesetak metara. Pucali su na nas, ali su veoma loše gađali. Valjda se ni oni u prvom mah nisu snašli. Meci su praštali oko nas, ali se mi nismo obazirali. Važno je bilo dočepati se šume.

Tek kad smo s otvorenog prostora zamakli u šumski gustiš, primijetio sam da mi je lijeva ruka krvava. Bio sam ranjen. Čedin šesir su kuršumi na dva mjesta probili, ali je on ostao nepovrijeđen.

Žandari su se uputili za nama. Naslijepo su pripucali. Čuli smo njihov viku i prijetnje. Došli smo do Čaprginaca. Tu mi je netko od naših suradnika na brzinu, laički, previo ranu, a potom sam jednog mladića poslao u Klenik Milanu Stanivukoviću Oficiru.

— Reci Milanu neka požuri — rekao sam kuriru, gurnuvši mu u ruku komadić papira na kojem sam napisao za Oficira kratko obavještenje: »Trivun i cestar su nas izdali. Ja ranjen. Obojicu treba likvidirati, i to po mogućnosti pred seljacima. Čule.«

Znali smo tko nas je izdao. O tome nas je izvijestio najstariji sin Marka Zivkovića (radio je u Općini u Okučanima na urudžbenom zapisniku pa nas je izvještavao o mnogim stvarima koje je tamo doznao). Premda su me svi seljaci znali, ni jedan me do tada nije izdao. Žandarima su me prokazale dvije seoske propalice, kojima je više bilo stalo do novca nego do samih ustaša.

Ali, trebalo je narodu pokazati da se izdajnicima ne prašta. Stoga se Oficir još iste večeri prebacio s još jednim drugom iz Klenika u Benkovac. Ni cestara, ni Trivuna Janjića nisu našli kod kuće: cestar je bio otišao u Okučane i više se nikada nije vratio u Benkovac. A Trivun, ne očekujući tako brzo kaznu, sjedio je te večeri s još nekolicinom seljaka u jednom dvorištu gdje se pekla rakija. Znalo se: gdje rakija zamiriše, Trivun će pokazati svoj crveni nos. Oficir ga je tu i našao u grupi mještana koji su sjedili oko kotla.

— Koji je od vas Trivun?

Trivun je ustao.

— Pozovi narod — rekao je Oficir Nikoli Sauli, jednom od prvih saradnika NOP-a u Benkovcu (postao je prvi predsjednik narodnooslobodilačkog odbora u selu). Za desetak minuta, kad se okupilo dosta seljana, Oficir je održao kratak govor:

— Dok se mi borimo za slobodu, za sve poštene ljude, za njihovu ravnopravnost, za pravdu radnog naroda, eto, ovakvi izrodi, ovakve propalice prokazuju fašistima naše drugove. Svakom ovakvom će narod pravedno suditi. Onda se okrenuo Tri vunu: — Ti si, izdaj ničie Tri vune Janjiću, osuđen na smrt. U ime naroda izvršavam ovu kaznu...

— Tako mu i treba — čuo se žamor.

Tada sam i ja napustio Benkovac.

Formiranje odreda

Naše oružane grupe su jačale. Pristizali su novi borci. Pojavljivali su se pojedinci i nove grupe pripremne za borbu. Glas o svakoj našoj akciji se širio cijelom Slavonijom. Sve je te grupe trebalo objediniti i akcije sprovoditi koordinirano. Zbog toga sam u novembru sazvao sastanak u selu Šeovici — izvanredno savjetovanje na kome su se okupili predstavnici, komandiri i komesari svih partizanskih grupa koje su djelovale u zapadnom dijelu Slavonije. Bile su to uglavnom grupe — neke su se zvale čete, a neke odredi, dok one koje su vršile akcije pretežno na području kotareva Pakrac, Okučani, Novska i Nova Gradiška uopće nisu imale nekih posebnih naziva. Drugovi su se složili s mojim prijedlogom da iz svih postojećih partizanskih grupa oformimo jedan jedinstveni odred, koji bi bio podijeljen u tri vojne jedinice. Na savjetovanju je odlučeno da odred bude podijeljen u »sekcije«. To je bio prijedlog naših »Spanaca«. Po iskustvu iz španskog rata oni su smatrali da i naše vodove treba zvati sekcijama. Nitko od nas »neratnika« nije imao ništa protiv toga.

Odred ofmljen na savjetovanju u Seovici dobio je ovo rukovodstvo:

Stab odreda: komandant Ciro Dropulić Joža, komesar Dušan Marijan Zuco; 1. vod (sekcija): komandir Vicko Antić Pepe, komesar Đorđe Jungić Stjenka; 2. vod (sekcija): komandir Mane Trbojević Tenk, komesar Josip Krajačić Prika; 3. vod (sekcija): komandir Jovan Zec Jole, komesar Blagoje Gerdijan Balja.

Ovako oformljen Psunjski odred, podijeljen u vodove (sekcije), bio je značajna vojna formacija: osnov budućim vojnim jedinicama u Slavoniji, osnov budućim bataljonima, brigadama, divizijama i korpusu. Mi smo s našim Odredom već u novembru mogli poći u veće okršaje s ne-

prijateljem, mogli smo mu pružiti jači otpor. Neprijatelj nas je brzo upoznao, a poduzeo je mjere i da dozna tko mu je protivnik.¹

Očistivši u novmbru 1941. Psunj od potkazivača, ustaških šumara i raznih patrola i patrolica, izazvali smo gnjev neprijatelja. Ustaše nisu o-lako uzele psunjsku akciju. Čim su primile izvještaj o »čistki« odmah su se počele pripremati za veće vojne operacije protiv nas. Ali ni mi nismo čekali skrštenih ruku. Dok su ustaše pripremale veće operacije, Štab Odre-da je poslao desetak boraca u Skenderovac. Tamo su razoružali grupu ustaša, koja je bila zaplijenila žito od seljaka, a zatim su to žito vratili narodu.

Odmah poslije akcije u Skenderovcima, ustaše su nas napale. Raz-bili smo ih i zaplijenili dva puškomitraljeza. Gnjevni, ustaše su sutradan, 15. novembra, brojno dva puta jači od našeg Odreda, krenuli na Psunj i sukobili se s Odredom blizu logora na Dugoj Poljani.

Neprijatelj je imao dosta mrtvih. Mi nismo imali gubitaka.

Odred se još iste večeri prebacio preko sela Koturića u Ravnu goru. Na putu iznad Mrkopolja i Vučjaka susreli smo samostalnu ustaničku grupu Dake Puača.* A za to vrijeme, dok su se naši kretali prema Rav-noj gori, održavajući u selima kroz koja su prolazili mitinge s narodom koji ih je oduševljeno dočekivao, jače ustaške snage su krstarile Psu-nj em tražeći partizane. Izbivši na Ravnu goru, gdje se odred priklju-čilo dvadesetak ustanika iz sela Lisičine (papučkog sela što gravitira prema Podravini), odlučili smo napasti važno ustaško uporište, između puteva slavonskog gorja — Kamensko. Na Ravnoj gori, dok je Stab Odreda pripremao napad na Kamensko, stupio je s njim u vezu Jovo Mi-lanović Crnja. Izvijestio ih je o kamenolomu u Siraču. Stab se odmah za-

¹ O razvoju narodnooslobodilačkog pokreta i razvoju ustanka Velika župa Livac — Za-polja u Novoj Gradiški pod brojem 30 PRS — 1941, u predmetu: Odmetničko-komunističke grupe, 13. XII izvještava Ravnateljstvo za javni red i sigurnost u Zagrebu:

»Za sada se u pritvoru ovog Redarstva nalazi 35 osoba, od kojih, su neki članovi komu-ni stičko-odmetničke grupe u Psunju, a ostali njihovi saučesnici, ili osumnjičeni kao takovi. Na osnovu dosadašnjih iskaza... proizlazi:

OPCa SLIKA: Odredi u šumi predstavljaju borbene formacije izravne akcije, te su kao takovi samo ogranak ilegalne komunističke organizacije, čije naloge moraju izvršavati pod prijetnjom da će inače sami biti likvidirani.

SASTAV: Odredi se sastoje od ideoloških komunista, koji su vode i instruktori, od ljevi-čara svih kategorija, od veliko-srpskih i četničkih elemenata, te od kriminaloida. Osim per-manentnih članova odred se pojačava za operacije ad hoc, kada treba veće snage, žiteljima iz okolnih sela, koji se po izvršenju zadataka vraćaju na svoj redovan posao, a pripadaju opisa-nim kategorijama.

U bandi je posvećena pažnja ideološkom odgoju članova. Instruktori kandidati za čla-nove komunističke stranke su Mirko Kljajić, biv. advokat pripravnik, sa konspirativnim ime-nom Stari, te Duka Jungić, postolar, zvani Sjenjka.

Za izobrazbu po omladinskoj liniji (SKOJ) instruktori su Mane Trbojević, biv. učitelj u Kusionjama, kotar Pakrac, inače zv. Tenk i Blago je Gerdijan, zvani Balja, iz Seovice, ko-tar Pakrac.

Vojno stručnu izobrazbu vršili su Jozo i Pepe zvani Španjolci, čiji identitet još nije utvrđen, ali zna se da jedan govori ličkim, a drugi primorskim izgovorom.

KARAKTERISTIČNI OSOBNOSTI: Voda jednog odreda je Dušan Marijan, biv. ko-tarski sudac u Pakracu, inače zet pok. Prote Podunavca, korifeja SDK. Dušan Marijan vratio se ilegalno iz Beograda u NDH, zajedno s iseljenim Jovanom Zecom, biv. parohom u Grahovljanima, kotar Pakrac. Obojica došli su sa nalogom da podižu komunistički ustanak u NDH u krajevima sjeverno od Save.

Pod zapovjedništvom Dušana Marijana izvršen je razbojnički napad i pljačka Općine u Rajiću i Bučju, dok je u zajednici sa odredom Vojačeka, zv. »Bumbara«, izvršen napad u Ko-zaricama i Kamenskom, a sam Bumbarov odred izvršio je napad na kamenolom u Siraču... Ubojstvo lugara, oca i sina Ljeskovara, izvršeno je na zapovijed Jože zv. Španca. Pljačka Opći-ne u Gaju Bumbarovo je djelo.

U svim opisanim napadima učestvovali su i seljaci iz okolnih sela pa se u pronalaženju i identifikaciji takvih vodi uspješna akcija.

* Dužan Puač Dako.

interesirao, kad je Crnja rekao da se tamo može dobiti oko 10 tona eksploziva.

— Eh, što će grmnuti Slavonija, kad to dobavimo! — veselili su se borci. Odmah je naređeno »trokutskoj« partizanskoj grupi, odredu »Matija Gubec« da napadne kamenolom.

U akciji na Sirač je učestvovalo 12 partizana. Kamenolom je čuvalo samo nekoliko stražara. Čim su partizani upali u Sirač, stražari su pobjegli u šumu iznad kamenoloma, odakle su nekoliko puta zapucali, a onda se sasvim izgubili. Borci su, uz pomoć desetak seljaka — suradnika NOP iz sela Grahovljana, iznijeli veću količinu eksploziva, kapsli i kordji, a ostatak od nekoliko vagona su minirali. Izvanredno jaka eksplozija čula se veoma daleko, a glas o napadu na Sirač preletio je cijelu Slavoniju.

Napad na Kamensko Odred je izvršio 27. novembra, iste noći kad se krenulo na Sirač. Plan za napad na žandarmerijsku kasarnu razrađen je detaljno. Prva sekcija je dobila zadatak da napadne na most; za akciju joj je dodijeljen i puškomitraljez. Druga sekcija, koja je također imala jedan puškomitraljez, napadala je cestom Pakrac—Kamensko. Na njenom sektoru nalazilo se i komandno mjesto Štaba Odreda. Treća sekcija napadala je na pomoćnom pravcu, sa sjevera, od Zvečeva. Sve sekcije su istovremeno stupile u akciju. Neprijatelj je bio iznenađen i u kratkoj, oštroj borbi potučen. Nekoliko žandara je zarobljeno, uporište likvidirano, a žandarmerijska kasarna zapaljena.

Ova pobjeda je bila još jedan podsticaj više na ustanak u Slavoniji. Mnogi novi borci su dobrovoljno došli u partizane.

Poslije akcije na Kamensko i Sirač, Odredu se pripojio i odred »Matija Gubec«, kao 4. sekcija. Dan ili dva kasnije oformljena je i 5. sekcija. U njoj su bili novopristigli borci, pretežno komunisti iz Posavine, koje je u Odred povukao Stipa Dragomanović.

Nenadana opasnost

Tada nam se u Odredu pojavio jedan fenomen: prvi četnik. Bio je to Jovo Kosanović, komandir grupe ustanika iz Lisičina. Iz tog ustaničkog sela pošla je većina za borbu sposobnih seljaka u narodnooslobodilačku borbu. U Koturićima su se, po Jovinom nagovoru, odvojili od našeg Odreda. Njihov komandir ih je uvjerio da nije potrebno odlaziti daleko od svog sela:

— Neka se svako selo zasebno brani, što da mi ratujemo za druge. ..., uvjeravao je Lisičane, koji su, iako spremni da se bore, pretežno bili politički neopredijeljeni. Ta nam je grupa mogla postati ozbiljan problem. Mi do tada, a i nikad kasnije, nismo u Slavoniji imali četništvo kao neki ozbiljni problem, ali začetke je odmah trebalo suzbiti. Kad se grupa odvojila, dogovorio sam se s Pavlom Gregorićem da pođem k njima i da ispitam stanje u četi.

K Lisičinama sam krenuo s desetak naših dobrovoljaca. Bio je već napadao dubok snijeg. Teško smo se probijali. Zapadali smo u namete

i jedva se izvlačili iz njih. U nekoliko dana jedva bismo neisprtenim stramputicama prošli koji kilometar. Tako smo se u onoj mrzlini probijali tri ili četiri dana.

Jovinu grupu smo našli na Papuku ulogorenu oko vatre, kraj našeg Papučko-krndijskog odreda. Mnogi su imali kokarde na šajkačama i šubarama. Pozdravljali su sa »pomozbog«, samo ih je nekoliko, kada sam im u večernjem sumraku prišao, otpozdravilo:

— Zdravo, druže.

Oni sa kokardama sebe su nazivali četnicima, a ostali su sebe jednostavno nazivali narodnim borcima. Među njima je bio i jedan Hrvat, komunist Mirko Fiket (proglašen za narodnog heroja). Borio se zajedno s ostalima i svi su se zbunili kad sam ih upitao:

— Kako to, kažete da se borite samo za Srbe, a s vama ratuje i jedan Hrvat?

— Pa, nije baš da se borimo samo za Srbe — nakon kratkog razmišljanja odgovorio je jedan visoki mladić. Razborito je govorio. Polako, kao da je osobito važno da se čuje svaka njegova riječ. Imao je oko dva metra. — Borimo se mi i za Hrvate. Mi tučemo naše zajedničke neprijatelje okupatore i ustaše ...

Taj drugi razboriti mladić zvao se Nikola Miljanović Karaula.² S njim i Fiketom sam najviše razgovarao. Nakon nekog vremena postalo mi je jasno da osim Kosanovića i jednog njegovog rođaka u vodu uopće nema pravih četnika. Svi oni, svaki od njih, svojim gledanjem, svojim stavom bijahu daleko od četništva. Druge ili treće večeri u dogovoru s Karaulom i Fiketom okupio sam čitavu čet. Uvjeravao sam ih da su u zabludi:

— Ne može se boriti samo u Lisičinama. Vojska je vojska, s disciplinom, s vojnim jedinicama ili — nije vojska, nego babe. Ako vi sami budete u Lisičinama, možete potući desetinu, pa i vod, možda i čet u-staša. Ali oni će onda na vas poslati bataljone, brigade, pa, de, oduprite se onda. Samo snažna i disciplinirana vojska, uz pomoć čitavog naroda, može pobijediti fašističkog okupatora i njegove slugе..., govorio sam Lisičanima okupljenim oko vatre u zavjetrini jedne udoljice, dok je mrzli sjevernjak pištao nad nama.

Koju nedjelju iza toga došao je Karlo Mrazović Gašpar da s njima razgovara.

Nešto iza toga čitava se grupa, pod komandom Nikole Miljanovića, priključila ostalim našim jedinicama. Njihov dotadašnji komandir Jovo Kosanović je u nekoliko bitaka pokazao da mu nije osnovno oslobađati zemlju, ubijati neprijatelja, već pljačkati. Čim bi ustanici upali u neko mjesto, Jovo je odmah provaljivao u kuće i grabio sve do čega bi stigao, pa bi to onda slao kući. Borci to nisu dugo trpjeli i jednom, poslije jedne veće pljačke, sami su ga osudili na smrt.

² Poginuo oktobra 1944. kod Levanjske Varoši (blizu Đakova) kao komandant 18. udarne brigade; proglašen za narodnog heroja.

Konferencija u Brusniku

Tokom decembra 1941. u čitavoj Slavoniji je sve više partizanskih grupa. Negdje su te grupe već oformljene u sređene vojne jedinice (kao što je slučaj s odredima na Psunju, Papuku, Kričkom brdu), a negdje su još uvijek samostalno, vojnički neorganizirane grupe. Desilo se na više mjesta, iz različitih razloga, da se pogrešnim putem pristupilo oformljenju borbenih jedinica, da nije ispravno sproveden proglas CK o dizanju na ustanak. Zbog toga je bilo i gubitaka, a i usporavan je razvoj oružane borbe.

Ipak, i pored svih slabosti i grešaka ustanak se razvijao, formirale su se i jačale ustaničke grupe. Da bi se njihova aktivnost uskladila, da bi udarna snaga ustanka bila što jača, jedinstvena i spremna za veće vojne operacije nastojalo se da se sve grupe oforme u jednu kompletnu vojničku organizaciju.

Dr Pavle Gregorić Brzi je zbog toga organizirao 23. decembra konferenciju komandira i komesara partizanskih odreda. Bilo je to istog onog dana kad su psunjski i papučki partizani vodili zajedničku borbu protiv neprijatelja kod Bučja i kod Zabrdskih Rogulja, u području što spaja psunj sko-papučki gorski masiv.

Konferencija je održana u selu Brusniku, jedva kojih 4 km udaljenom od Pakraca. Na konferenciji su sudjelovali, osim Pavla Gregorića i mene, drugovi: Mirko Kljajić Stari, Vicko Antić Pepe, Ciro Dropulić Joža, Slobodan Ilić Čiča, komandant Krndijsko-papučkog odreda, Stanko Radovanović Udarnik, Mane Trbojević Tenk, Dušan Marijan Zuco, Bogdan Crnobrnja Tolja i Nada Dragosavljević.

Na savjetovanju se iskristaliziralo gledište da je potrebno u Slavoniji stvoriti nekoliko partizanskih četa pod jedinstvenim štabom. Pošto je pretreseno stanje u čitavoj Slavoniji i bilogorsko-moslavačkom kraju i ispitana situacija u pogledu naoružanja i daljih mogućnosti da se borba proširi, da ljudi pristupe oružanom oslobodilačkom pokretu, doneseni su zaključci:

1. da se formiraju tri odreda (čete) sa zajedničkim štabom, koji će operirati na svojim određenim sektorima u području Psunja, Papuka i Moslavine;

2. određen je komandni i političko-partijski kadar za odrede (čete);

3. donijeta je odluka da zajednički Štab za Slavoniju čine: Ciro Dropulić Joža, kao komandant, Pavle Gregorić Brzi, kao komesar i Karlo Mrazović Gašpar kao član Štaba (trebalo je da dođe u Slavoniju koncem godine).

Zapravo, na ovoj konferenciji u Brusniku osnovan je Prvi partizanski bataljon Slavonije. Svi partizanski odredi i grupe koje su djelovale na teritoriji Slavonije i Moslavine ušle su u sastav Bataljona, koji je imao tri čete. Komandant Bataljona je postao dosadašnji komandant Psunjskog odreda Ciro Dropulić Joža, a komesar Mirko Kljajić Stari. Komandir 1. čete bio je Vicko Antić Pepe, a njegov zamjenik Dušan Marijan Zuco; komandir 2. čete Slobodan Ilić Čiča, a komesar Duško Brkić; komandir 3. čete Pavle Vukomanović Stipe, a komesar Mato Svetličić Svijetli.

Ustanak je uzimao sve više maha. Neprijatelj je osjećao našu prisutnost, osjećao je sve veću nesigurnost na našem terenu. Mi smo rasli, naše jedinice su se razvijale, te smo za neprijatelja sve opasniji. Međutim, ustanak još uvijek u decembru 1941. nije zahvatio sve naše krajeve. Osim toga u našim jedinicama je tada još pretežan broj boraca bio srpske nacionalnosti. A mi smo znali da u Slavoniji, osobito u Posavini, gdje smo prije rata imali jake partijske organizacije, živi znatan broj naših simpatizera, velik broj poštenih ljudi, među kojima je bilo i organiziranih i neorganiziranih. Trebalo im je dati podsticaja. Stoga smo poslije konferencije u Brusniku odlučili da dva voda Psunjske grupe — borci dviju sekcija, pođu u Posavinu. Jednu grupu je trebalo da vode Čedo Grbić i Milan Stanivuković Oficir, drugu Josip Krajačić Prika i Stipa Dragomanović. Grupe su se imale probiti u dva smjera: Oficirova pored Okučana i Vrbovljana, a Pričina preko Cernika.

Prika se sa svojim drugovima spustio preko Brezovog polja sa Psunja prema pruzi. Krećući se samo noću probili su se do posavskih sela. Zadatak im je bio da u mom kraju izvrše više manjih akcija. Njih deseterica se i nisu mogli upuštati u značajne vojne okršaje. Oni su i poslali da kod neprijatelja stvaraju paniku, da ga uznemiravaju, da tamo propagiraju ustanak, da mobiliziraju što više Hrvata u partizane i da — što je bilo najvažnije — neprekidno ruše prugu Zagreb—Beograd. Bio je to veoma važan zadatak i grupa ga je izvršno obavljala. Krećući se i djelujući neprestano u zoni opasnosti, neprijatelju na dohvat, oni su ipak odvažno prenosili Posavinom glas o partizanima, glas o rastućem ustanku. Tri mjeseca su ratovali u Posavini. Gotovo u svakodnevnim okršajima s neprijateljem nisu mogli ostati bez žrtava. Ali prvi partizani, prvi borci Slavonije i kad su ginuli, ginuli su junački. Tako je poginuo i organizator ustanka u Posavini član OK Stipa Dragomanović Seljo. Desetina se bila sukobila s desetak puta jačim neprijateljem kod Stipinog rodnog sela Komarnice. Seljo je teško ranjen. Ali i ranjen ulijevao je strah ustašama. Bio je na izdisaju, a ustaše su ga vezale i vezanog ubacile u seoske karuce. Odvažni ustanik nije prebolio smrtonosnu ranu. Ostali iz voda su se s Prikom vratili nakon 90 dana na Psunj, u sastav već veoma naraslih partizanskih jedinica.

Druga grupa, sedmorka Milana Stanivukovića, trebalo je da 24. decembra krene sa Psunja. Kad se grupa već pripremala za put, odlučio sam da zadržim Čedu:

— Trebalo bi prije pokušati dovesti doktora Žarkovića³ iz Nove Gradiške k nama. Pokušaj to učiniti zajedno s Ubivom. Osim toga, javljaju iz Smrtića i Ratkovca da ih tamo sve više terorizira onaj ustaški gad Jovo Ostojić — rekao sam Čedi, objasnivši mu koliko će nam značiti ako imamo jednog dobrog liječnika u partizanskoj jedinici. Naime, svi naši borci, prvi ustanici, bili su odvažni, smiono su napadali neprijatelja i nisu se plašili smrti. Nije im onda bilo teško poginuti. Ali u svakome se javljala bojazan: što ako budem ranjen? Naši prvi ranjenici su umirali u strašnim mukama, a nitko od nas im nije mogao pomoći. Liječnik nam

³ Kad naim je u jednom sukobu bio ranjen prvi borac, zahtijevao sam od Grujice Zarkovića da se prebaci k nama. Najprije je odgovorio negativno — nije se mogao prebaciti, ili tako nešto — a kad smo mu po našem kuriru Ivanu Vrbanu poslali drugo pismo, kurira su uhvatile ustaše i zaplijenile poruku.

je tada bio potrebniji više nego deset pušaka — a deset naoružanih boraca to je nama onda bila vojna formacija, gotovo čitav odred. Od mog dolaska u Slavoniju Grujica je s nama povremeno surađivao, ali nama sad nije bila potrebna samo njegova suradnja iz Gradiške, već nama je bio potreban liječnik.

Razgovarali smo i o slučaju Jove Ostojića. Čedi nije trebalo kazivati mnogo o tom poznatom ustaši. Svi smo o njemu znali i previše. Premda Srbin, bio je jedan od najžešćih ustaša.

Tom prigodom sam dao Čedi i pismo za dr Zarkovića:

— Dragi druže!

Ti mene ne poznash, ali ja sam prisiljen da ti se ipak javim. Ja u ime OK i glavnog štaba partizanskih odreda tražim da ti kao komunista dođeš u partizane, jer mi nemamo liječnika, pa nam je već jedan čovjek ranjen umro pošto ga nitko nije liječio. Kao dokaz da to nije provokacija imenujem ti ljude, svoje starije kolege, medicinare, s kojima sam radio. To su: Kadić Bogoslav, Savo Zlatić, Mirko Tomićić.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Ćule

— Probaj se povezati sa Švabom — rekao sam Čedi. On nam se u posljednje vrijeme ne javlja.⁴ Pismo liječniku svakako treba predati. A za ustašu — znaš već i sam kako ćeš...

Rekao sam još Čedi da se poslije obavljenog zadatka zajedno s Ubivom priključi u Kleniku Milanu Stanivukoviću. I tako je Čedo otišao na jednu, a Oficir na drugu stranu.⁵ Da se nije tako desilo, vjerojatno ni on, ni Ubiva ne bi bili više živi. Naime, čitava grupa Milana Stanivukovića, osim njega, poginula je nekoliko dana po odlasku iz Psunja. Desilo se to zbog neopreznosti, zbog nepažljivosti.

S Oficirom je bilo još pet partizana. Oni su se noću spustili pored Benkovca prema Okučanima. Bio je snijeg i za njima je ostajala vidljivost. Kad su prelazili prugu blizu Okučana, primijetio ih je neki stražar i odmah o tome izvijestio Zandarmerijsku stanicu u Okučanima. Oficir i njegovi drugovi nisu ni slutili da su primijećeni. Otišli su ravno

* Antum Tencer Švabo se već tada morao povući u ilegalnost. Budući da je radio u Kulturbundu, morao je s ostalim članovima te profašističke organizacije ići u neke akcije. Najčešće su išli u akcije protiv partizana u kozaračkim selima. Tako jednom prigodom, kad je pun kamion kulturbundovaca pošao u akciju u Gradac, Švabo je iskočio iz kamiona i pobjegao. Već i prije su sumnjali u njega, a poslije ovoga, dakako, da se više nije mogao vratiti u Gradišku. Međutim, sa nama se nije odmah uspio povezati. Tako je tek u januara uspio doći u naš logor na Psunju.

Ubiva i Čedo su izvršili zadatak. Liječnik Zarković je bio obaviješten i nedugo zatim je došao k nama. Zarković nam je neobično mnogo pomogao. I njegovo prisustvo, prisustva liječnika u boračkim jedinicama, dizalo je moral. On nije imao u prvo vrijeme nikakav instrumentarij niti lijekove, ali već to što je liječnik, značilo je puno. Sjekao je ranjenim borcima ruke običnom pilom bez narkoze, sjekao im je noge, spasavao ih od smrti — i to je imalo izuzetno pozitivan psihološki značaj.

Kasnije je Zarković organizirao u Slavoniji jedan od najboljih saniteta u NOB-u. Organizirao je podzemne bolnice, koje fašisti ni u najtežim danima nisu mogli pronaći. Uopće, Zarković je bio za čitavo vrijeme borbe rijetko sposoban, rijetko poštrovan čovjek.

Mi smo tokom čitavog rata bili u prednosti upravo zbog organizacije sanitetske službe, jer nam se nijednom nije desilo da nam nastrada bolnica i naši ranjenici. Dakako, to je imalo osobito pozitivan utjecaj na borbe.

Ustaša Jovo Ostojić je kažnjen. Iz te akcije Buka Milosavljević se vratio s nadimkom Ubiva.

u Klenik i legli bez straža, bez ikakvog osiguranja. Milan je otišao u kuću svojih roditelja, a petorica partizana su se povukla u štagalj i zaspala na sijenu.

Velika grupa žandara je požurila za njima. Stigli su prije svanjivanja. Prtina u snijegu ih je dovela ravno do kuće Milana Stanivukovića u Kleniku. U neravnopravnoj borbi opkoljeni borci junački su se borili. Ustaše su ih nekoliko puta pozivale da se predaju. Partizani su svaki put odgovarali sve žešćom paljbom. Ali, bilo ih je malo da bi istrajali. Jedan po jedan je ginuo, dok i posljednji nije pogođen smrtonosnim tanetom. Milan je bio u povoljnijem položaju. Ustaše nisu znale da se on nalazi u kući, pa su svu pažnju usredotočili na štagalj. Kad je Milan vidio u kakvoj se situaciji nalaze, iskočio je iz kuće i počeo pucati po ustašama. Oni se u prvi mah nisu snašli, a on je taj momenat iskoristio i kroz šljivik uspio da im pobjegne. Preko Save se još tog dana prebacio u Kozaru, gdje se pridružio kozaračkim partizanima.

Bili smo pogođeni tragičnom sudbinom hrabrih boraca iz Oficirove grupe. Prvi nas je o pogibiji izvjestio Čedo. Naime, poslije ubistva Jove on i Ubiva su krenuli sa svojom grupom u Posavinu. Izbivši u Vrbovljane, a onda u Klenik, začudila ih je neobična tišina, neki čudni mir. Selo je šutjelo. Ne znajući za ono što se dogodilo prošle noći, začudili su se seoskoj tišini. Tada im je prišla jedna žena.

— Bježite, Milan je s drugima poginuo. ..

Dakako, Čedo i Ubiva su se povukli i vratili k nama na Psunj.

Nešto prije Čede i Ubive stigao je k nama na Psunj i jedan skojevac, za kojeg sam mislio da je već odavno među mrtvima. Blijed, ispijen, s još uvijek nezaraslim ranama po tijelu, došao je na Psunj ravno iz ustaškog zatvora u Zagrebu.

— Evo me živog — jednostavno je rekao. Bio je to Milan Tomić Slobodan, kojeg sam prije više od mjeseca poslao u Zagreb s porukom Centralnom komitetu. Tad mi je ispričao da je odmah po dolasku u Zagreb, na željezničkoj stanici, uhapšen i da su ga ustaše odvele u zatvor.

— Imao si pravo, druže sekretaru, zaista znadu mučiti.

Ja sam ga ispitivački gledao. Vidjelo se po njemu, po bljesku očiju, po njegovom držanju da nije izdao i da se hrabro držao. Budući da se tada već nije znalo što je sa Švabom i nismo imali momentalno sekretara Kotarskog komiteta u Novoj Gradiški, palo mi je na pamet da u Gradišku pošaljem ovog smionog devetnaestogodišnjaka.

— Zaslužio si da te primimo u Partiju. I od danas ti si član naše Komunističke partije — govorio sam mladiću, a on, uozbiljen, napetog lica od nekog unutarnjeg uzbuđenja, nije ništa odgovarao. Nekoliko trenutaka smo obadva šutjeli, a onda sam se ipak odlučio: — I ne samo da si od danas u Partiji, nego ti si od sada sekretar Kotarskog komiteta. ..

Neito je promrmljao. Nije bilo jasno, i nisam siguran da li je to bilo »hvala« ili »razumijem«. U ono vrijeme nije bilo mnogo partijskih kadrova, nije bilo dovoljno ljudi koji su mogli vršiti odgovorne dužnosti. Stoga i nije veliko čudo što je jedan skojevac mogao postati sekretar

komiteta. Obično mladi ljudi ne izbjegavaju velike, revolucionarne zahvate. Njima je dovoljno njihovo uvjerenje, dovoljna im je vjera da je nešto ispravno i oni će tako učiniti. Tako sam i ja tog decembarskog dana bio sasvim uvjeren da će skojevac Milan Tomić Slobodan biti zaista odličan rukovodilac. Nisam se prevario. Svojim kasnijim radom on je opravdao povjerenje.⁶

Kako je rastao oslobodilački pokret, tako je narod sve više prihvatao našu borbu i narodne borce kao i svoju vojsku, tako je rastao i sveopći zanos. Tako mi u nekim ustaničkim mjestima imamo narodnooslobodilačke odbore čak i prije nego što smo primili od CK okružnicu o njihovom osnivanju. Jedan od prvih odbora oformili smo u Benkovcu. U kući Nikole Šaule odbor je osnovan još u novembru 1941.

Do konca 1941. godine ustanak je zahvatio sva psunjska sela. Poslije svake pobjede pristupali su u naše jedinice novi ljudi. Kako bi naše grupe ili čete prolazile kroz neko naselje, tako bi ono slalo u partizane svoje najsmjelije sinove. Borci i seljaci su održavali zajedničke sastanke i mitinge. Zbližavali su se. Naša vojska, naši partizanski odredi su u punom smislu bili narodna vojska. Dočekivana je sa pjesmom i praćena s najboljim željama.

Ustanak u Slavoniji nije imao masovan karakter i opću podršku u ljetnim mjesecima 1941. god., plamen revolucije nije u jednom mahu zahvatio čitavu Slavoniju, kao što se to desilo u nekim drugim krajevima. Uvjeti su kod nas bili drugačiji. Ali, sistematski rad komunista, ispravno djelovanje u narodu, pravilno prilaženje zadacima i revolucionarni zanos učinili su da se NOP u Slavoniji razvijao ravnomjerno, da je rastao postepeno i sigurno, bez skokova i padova, kao možda rijetko gdje u zemlji. 1941. godine čitava je Slavonija zahvaćena ustaničkim vrenjem, negdje više a negdje manje, no već slijedeća 1942. godina potpuno je učvrstila naš oslobodilački pokret, razvila ga do maksimuma i tada je postalo očito da je onaj naporni predustanički rad iz 1941. bio neminovan i neophodan, a istovremeno i veoma plodan.

Dr Dušan **Calić**

⁶ Milan Tomić, rođen u Cerniku 1922. godine, student, poginuo je junački koncem 1944. godine; proglašen za narodnog heroja.

RAD PARTIJSKE ORGANIZACIJE U BOS. BRODU 1941. GOD.*

Četrnaestog travnja 1941. god., kada su kolone njemačkih nacista ušle u Bosanski Brod, održan je u kući Drage Vidoševića sastanak Mjesnog komiteta Partije. Sastanku su prisustvovali Fric Pavlik, Drago Vidošević i Bato Javorski. To je bio prvi partijski sastanak poslije okupacije. Na sastanku su doneseni zaključci o pojačanom radu komunista, produbljivanju bratstva i jedinstva Srba, Hrvata i muslimana, potrebi borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. U rukovodstvu Partije naročito su se isticali drugovi Derviš Hadžizulfić Penga, Vlado Dujmić i Tonča Topali, a od omladinaca Vlado Višnjić, Zdenko Svete, Pero Mrković, Josip Kruijac i Duka Faul.

Prvih dana nakon okupacije isto su tako i ostali članovi Partije i SKOJ-a po direktivama Mjesnog komiteta nastavili aktivno da rade. U kasarne i kamione ubacivani su leci na njemačkom jeziku. Rasturan je i Prvomajski proglas CK KPJ. U to vrijeme su omladinci uspjeli da sakupe veće količine raznog oružja i municije, koju su pohranili u razna skrovišta.

Ustaše su zapazile pojačan rad komunista, pa im dolazi u pomoć jedna ekipa iz Zagreba. Nastaje bjesomučna hajka na komuniste. U tome su ustašama pomogli kulturbundovci, od kojih se najviše istakao gostioničar Franc Akerman. U mjesecu svibnju uhapšen je na ulici Bato Javorski zajedno sa Josipom Zmajićem, članom Oružnog komiteta Partije Slavonski Brod, no obojica su pušteni u nedostatku dokaza. U to vrijeme su također bili zatvoreni drugovi Drago Vidošević, Fric Pavlik, Tonča Topali, Ernest, Viktor i Rupert Kučera, Hikmet Pipić, Aleksandar Krbavčić i Smail Jašarević. Ustaše su hapsile i ostale građane, kao Bracu Berića, Petra Bulajića, Čedu Bastu i Franju Kučeru, ali su i oni bili brzo pušteni. Od navedenih drugova pasivizirali su se Smail Jašarević, Aleksandar Krbavčić te Viktor i Rupert Kučera.

U šumici iznad Podvinja održano je 22. lipnja 1941. godine savjetovanje Okružnog komiteta Partije sa drugom Radom Končarom, koji je tog dana došao iz Zagreba. Iz Bosanskog Broda prisustvovali su ovom savjetovanju Drago Vidošević i Bato Javorski, kao i Ferdo Mandić, metalski radnik iz Dervente.

* Članak je prepisan iz »Brodskog lista« od 27. XI 1953.

Slijedećeg dana održao je, po direktivi Mjesnog komiteta Partije Bosanski Brod, Fric Pavlik sastanak sa partijskom organizacijom iz Sijekovca. Na sastanku, kojem su prisustvovali Franjo i Ivica Čičak, Šaćir Pinjagić i Tončika Spol jarić, analizirana je situacija u vezi s napadom Nijemaca na Sovjetski Savez i doneseni su zaključci prema kojima treba odmah pokrenuti akciju obavještenja ljudi o političkoj situaciji, pisati i raznositi letke i parole na bosanskobrodskom terenu i raskrinkavati rad domaćih izdajnika.

Neposredno nakon 22. lipnja nastala su u Slavonskom Brodu veća hapšenja, dok u Bosanskom Brodu, zahvaljujući unutarnjim razmiricama među kvislinzima, stanje je bilo manje zategnuto.

Bato Javorski redovno je obilazio organizaciju i radio na pripremi ustanka. Preko đerventske i dobojske organizacije održavana je veza s partizanskim odredom na Ozrenu. Tamo su slati lijekovi i ostali materijal, a primana je užička »Borba«, kao i druga štampa, koju su u Derventi i Bosanskom Brodu umnožavali i raspačavali članovi SKOJ-a.

Nekako u to vrijeme otpočeo je krvoločni ustaški župan Vlado Sabolić veliku hajku za istrebljenje Srba u bosanskobrodskom i đerventskom kotaru. Surovost ustaša prelazila je zvjerstva najkrvoločnijih nemani. Jedna od najgroznijih scena fašističke bestijalnosti odigrala se 26. kolovoza 1941. godine u 4 sata poslije podne na savskom mostu.

Toga su dana ustaške zvijeri provele kroz Bosanski Brod povorku od 215 ljudi povezanih žicom. Povorka, u kojoj su bili ljudi razne dobi, između 18 i 80 godina, prolazila je kroz grad od željezničke stanice prema Donjoj Mahali. Ta je povorka ličila na žalosni mimohod. Svi ti ljudi povezani žicom bili su mrcvareni na najraznovrsnije načine već puna dva dana. Kada su došli na savski most, naređeno im je da idu desnom stranom. Ustaše su se postrojile nasuprot njih i u jednom času pripucali iz automatskog oružja na zatvorenike i za čas se na mostu stvorio užasan metež. Zrak se prolamao od jauka, samrtnih krikova i hroptanja umirućih ljudi, a na mostu je bilo puno dima, prašine i krvi. Ledena jeza grozote ispunjavala je slučajne prolaznike, koji su se našli na mostu, a pijana rulja razbojnika likovala je. Tom prilikom poginulo je 40 ljudi, 10 je dočučeno kundacima, a 90 ranjeno. Ranjenici su se savijali od bolova, sakrivajući svoje rane da se ne bi odali, jer bi ih inače stigla sudbina poginulih drugova. Jedan dio poginulih bačen je u Savu, a 28 je pokopano u zajednički grob kraj »Stare topole«. Žrtve su porijeklom iz sela: Grk, Višnjik, Luščani, Kulina, Zeravac i Krušćik.

Prije tri godine, na Dan ustanka naroda Bosne i Hercegovine, Savez boraca u Bosanskom Brodu podigao je na grobu tih žrtava spomenik.

Ivica Čičak

PRVI USTANIČKI DANI U PAKRAČKOM KOTARU*

Rat i okupacija zemlje zatekli su me u Beogradu, gdje sam bio zaposlen kao metalski radnik. Pripadao sam partijskoj organizaciji pri tvornici aviona »Rogožarski«, a bio sam zadužen za prikupljanje oružja i odašiljanje drugova u partizanske odrede, koji su u Srbiji već počeli vršiti prve akcije.

U isto vrijeme sam se sastajao s drugovima iz svog kraja, pakračkog kotara u Slavoniji, gdje su kao i u ostaloj Hrvatskoj vlast preuzele ustaše. Među drugovima koji su tada izbjegli iz pakračkog kotara bili su: Savo Malešević, limar, Dušan Marijan, sudija, Jovo Zec, pop, zatim Laza Tihomirović, učitelj iz Drenovca, Jefto Šašić i drugi. Bio sam već spreman da sa 30 svojih drugova metalaca pođem u Srbiju, pa u početku nisam mislio o prebacivanju u Slavoniju. Ali onoga dana kada smo trebali krenuti negdje prema Nišu u odred, partijski sekretar Jovo Diklić obavijestio me je da prema direktivi treba da pođem u Slavoniju.

Teško mi je bilo što ću ostaviti drugove iz tvornice s kojima sam dugo vremena radio i otići u kraj u kojem sam se doduše rodio, ali sam ga malo poznao. U to vrijeme bilo je teško dobiti dozvolu za prebacivanje u Hrvatsku. Uspio sam je dobiti od jednog Pakračana, kome je dozvola važila i za povratak, te su mi prema njoj Jefto Šašić i Lazo Tihomirović preuredili i legitimaciju. Dogovorio sam se zatim s ostalim Slavonicima, da ću ih izvijestiti čim se budem prebacio.

Prije polaska upoznao sam bolje dvojicu drugova, koji su mi i kasnije ostali u dubokom sjećanju. Pop Jovo Zec nalazio se tada u Mitrovici, ali je na brzojavni poziv Dušana Marijana došao u Beograd. Skinuo je mantiju, obrijao bradu i spremio se da s Dušanom Marijanom pređe u Slavoniju. Pojava popa Jove Zeca ostavila je na mene snažan utisak. Bio je to mlađi čovjek, ovisok, suhonjav, energičan i dobroćudan, a njegovo je držanje odražavalo iskrenost i poštenje. Posjedovao je sve vrline koje odgovaraju narodnom borcu. Njegova druželjubivost i jednostavnost, a to se ispoljilo i kasnije u borbi, govorili su sami za sebe. Susret sa Dušanom Marijanom ostavljao je gotovo isti utisak, s tom razlikom što je ovaj bio staloženiji.

Oba su druga i u svom političkom uvjerenju bili istovjetni; sudac Dušan Marijan, član Partije, a pop Jovo Zec najbliži simpatizer KPJ.

* Članak je objavljen u ediciji »Ratna sjećanja«, knj. 1, str. 485—487, Beograd 1961.

Premda je prvi bio rodom iz Like, a drugi iz Crne Gore, obojica su te-
žila da čim prije pođu u Slavoniju.

Mjesec dana kasnije, u augustu 1941. nalazio sam se već u Slavoniji,
u pakračkom kotaru, povezan s Bogdanom Crnobrnjom, tada učiteljem u
Brusniku i aktivnim partijskim radnikom u Pakracu i njegovoj okolini,
zatim s Bonifacijem Prečom, partijskim rukovodiocem na pilani, te Pe-
rom Kinom. Nakon sastanka s njim pošao sam na organizacioni rad u
sela ispod Papuka, između Bučja i Orljavca. U Beograd sam javio dru-
govima Dušanu Marijanu i Jovi Zecu kako treba da se prebace i povežu.

Premda su tih prvih dana okupacije u ovom kraju bili pohapšeni
najaktivniji partijski radnici, među njima i Jovica Marković, partijska
organizacija u kotaru Pakrac nije ostala obezglavljena. Rad su nastavili
mlađi članovi Partije i najbliži simpatizeri. Dskora je na ovaj teren CK
KPH uputio Paju Gregorića Brzog, a partijske su organizacije proširene
najboljim simpatizerima i omladincima — skojevcima iz Pakraca i sela
u kojima su ranije djelovali uhapšeni partijski radnici. Sada su aktivni
bili drugovi: Pero Prođanović, učitelj, Bogdan Crnobrnja, učitelj, Boni-
facije Preč, radnik, Pepa Prajka,¹ Mane Trbojević, učitelj, i mnogi drugi.
Formiran je i OK Nove Gradiške, kojim je rukovodio Dušan Čalić. I na
kotarima Pakrac, Novska i Požega aktivno se radilo na prikupljanju
oružja; formiraju se narodnooslobodilački odbori i vrše pripreme za stva-
ranje prvih oružanih grupa. Na požeškom kotaru je radio Jovo Milanović,
krojački radnik, a na novskom Rade Pavlović. Povezali smo se i s novo-
gradiškim kotarom, kojem smo pružali pomoć. Dskora se u Slavoniju
prebacio i Lazo Tihomirović, učitelj iz Drenovca, koji djeluje u podrav-
skim selima i Papuku. U septembru 1941. dolaze na naš teren i Dušan
Marijan i Jovo Zec.

Još u augustu 1941. godine u Slavoniji je bilo sve spremno da se
otpočne s oružanim akcijama. U mjesecu septembru je formirana i prva
oružana grupa od šestorice drugova, u kojoj su se nalazili: Dušan Mari-
jan, Jovo Zec, Prika,² Stjenka,³ Koljka⁴ i još jedan drug. Tada je izvršena
i prva akcija u Slavoniji — na Općinu Rajić.

Nakon akcije ovoj šestorici drugova priključuje se i izvjestan broj
mladih ljudi iz Šeovice i Skenderovaca. Iz Šeovice su to bili seljaci, koji
su radili u kamenolomu. Grupi pridolazi i nekoliko naprednih intelekua-
laca iz Pakraca, članova Partije ili simpatizera. Tako se grupa povećala
na 30 ljudi, od kojih je samo polovica bila naoružana. Za komandira je
izabran Marijan Dušan Zuco.

Usljedio je sukob s ustašama u Skenderovcima, nakon čega se izdva-
ja dvanaest naoružanih boraca koji kreću prema Bučju i u prolazu se
zadržavaju u selu Jakovcima, u ovčarskom kućaru braće Slavuj ević. Na-
lazio sam se upravo na terenskom radu u ovom kraju, kada sam doznao
za drugove u Jakovcima. Bio se već spustio mrak kada sam se približio
ovčaru. Odjednom me je iz mraka zaustavio stražar. Bio sam radosno iz-

¹ Josip Prajka

² Josip Krajačić

³ Đorđe Jungić

⁴ Zvonko Svajcer

nenaden kada sam u stražaru, s kapom metalca i s velikom petokrakom, prepoznao Jovana Zeca Jolu. Obojica smo bili sretni što smo se našli u kraju u kojem ćemo se odsad boriti zajedno. U ovčaru, među drugovima koji su se tamo nalazili, ponovo sam sreo i Dušana Marijana Zucu, te svoje Seovljane, s kojima sam se u kamenolomu prije rata često sastajao.

Sada se ova grupa boraca iz Jakovaca prebacila na Papuk, u blizini Zvečeva, gdje je zalogorila. Dskora se proširila novim borcima; uspostavljena je veza s jednom grupom oko sela Lisičine i s četvoricom drugova iz Boraka i Zaila. Među njima je bio i Nikola Miljanović Karaula (kasnije narodni heroj). Odavde smo, ne dugo zatim, poduzeli i prvu zajedničku akciju na Zandarmerijsku stanicu u Kamenskom i u njoj imali prve zarobljenike, domobrane.

Blagoj e Gerdijan Balja

RAD SKOJ-a U SELU GAJU 1941.*

Skojevska organizacija osnovana je u selu Gaju, kotar Daruvar, jula 1940. godine odlukom Općinskog komiteta Partije u Brčzinama. Na osnivačkom sastanku bio je sekretar Općinskog komiteta SKOJ-a Stevo Miočević iz Bujavice. Sastanak je održan u kući Đure Simona. Tom prilikom su primljeni u SKOJ omladinci: Slavko Sudra, Antun Grbac, Ivan Šifter i Luka Opić. Za pročelnika izabran je Slavko Sudra.

Skojevska organizacija aktivno djeluje među omladinom i postaje glavni pokretač rada i važan faktor u izvršenju partijskih zadataka. Pored zadatka da djeluje među omladinom, radila je i na razbijanju vjerskih organizacija, kao što su »Katolička akcija« i dr. Osim toga pisane su parole, rasturani leci, sakupljana materijalna pomoć i si. Organizacija je bila snabdjevena potrebnom literaturom, pa su omladinci mnogo radili i na svom ličnom uzdizanju. Oni su bili veoma aktivni i u radu čitaonice koja je, odlukom Općinskog komiteta KP, formirana 1939. godine u okviru tada legalne organizacije, ogranka Seljačke sloge. U okviru čitaonice formirana je tamburaška sekcija mladih, koja je okupljala napredne omladince.

Kada je vlada Cvetković-Maček pristupila Trojnom paktu, aktivnost skojevske organizacije se pojačala. Po dobivenoj direktivi pisane su parole: »Bolje rat nego pakt«; »Dolje vlada — vlada gladi« itd.

Godine 1941. ulaskom okupatora u našu zemlju i osnivanjem takozvane NDH, bio je zabranjen rad čitaonice. Suočivši se neposredno s fašizmom, skojevci su od Općinskog komiteta Brezine tražili nove direktive za rad. Sekretar Marko Kljakić rekao je da još nema određenih direktiva, ali da po njegovom mišljenju treba na svakom koraku sabotirati rad organa NDH, ne ulaziti ni u kakve njihove organizacije, već naprotiv sprečavati svaki pokušaj organiziranog rada takvih organizacija. Tom prilikom je odlučeno da Ivan Šifter ode u Banovu Jarugu da vidi ima li kakvih novih direktiva iz Zagreba. On je to učinio i donio direktive, koje je dobio od druga Kubašeka.

Skojevska organizacija je prema dobivenim direktivama nastavila rad. U prvom planu radila je na tome da spriječi svaki jači utjecaj ustaške ideologije na omladinu i odrasle, kao i stvaranje ustaških organizacija. Međutim, prema tadašnjim propisima sva omladina po uzrastu

* Članak je prepisan iz edicije »Ustanak naroda Jugoslavije 1941.«, knj. 4, str. 337—339, Beograd 1964.

bila je obavezna da se učlani u pojedine sekcije ustaške mladeži, tako da je zadatak bio sasvim ozbiljan, jer su oni putem obaveznih i organiziranih vježbi pokušavali da omladinu privuku u ustaše. Pošto se skojevska organizacija našla pred ozbiljnim zadatkom, sporazumno sa sekretarom Općinskog komiteta Kljakićem, za tabornika ustaške mladeži predložen je i izabran Antun Grbac, član naše skojevske organizacije. Preuzevši rukovodstvo ustaške mladeži skojevska organizacija je bila u mogućnosti da među omladinom djeluje na svoj način i u svom interesu. Do organiziranog rada ustaške mladeži praktično nije ni došlo. Naročito je važno napomenuti da je širenje ustaške ideologije spriječeno već u samom početku. Na taj način je naša grupa vrlo brzo i efikasno izvršila jedan delikatan zadatak.

Nakon što je osujećen rad neprijatelja, uticaj skojevske organizacije se pojačao i ona dobija nove članove¹ i širi krug simpatizera. Ni među odraslima ustaše nisu našle oslonca — postavljeni tabornik nije imao nikakvog utjecaja, pa nikog nije uspio uvući u ustaški pokret, iako je selo bilo pretežno naseljeno Hrvatima.

Na dan 23. juna 1941. održan je sastanak u selu Bujavici kod učitelja Pere Prodanovića. Sazvao ga je Pavle Gregorić, član CK KPH. Prisustvovali su svi članovi Partije iz sela Bujavice, iz organizacije sela Kukunjevac Jure Milanović, iz organizacije Brezina Marko Kljakić, a iz organizacije sela Gaj Slavko Sudra i Ivan Sifter.

Pavle Gregorić dao je određene direktive za rad, naročito za proširenje organizacije u selima gdje one postoje i osnivanje novih u selima gdje još ne postoje, za prikupljanje oružja i pripremanje ljudi za ustanak. Na sastanku je bilo govora još o nizu problema i načinu njihovog rješavanja, tako da smo imali jasnu sliku budućeg rada.

Poslije sastanka u Bujavici održan je još jedan u Kukunjevcu, na kojemu su iz organizacije Gaja sudjelovali Slavko Sudra i Antun Opić.

Rat između Njemačke i SSSR-a izmijenio je donekle situaciju, jer smo morali brže djelovati. Proglasom CK KPJ pojačana je aktivnost organizacije, ali je i neprijatelj postao aktivniji. Tako su već nekoliko dana po objavljivanju rata nastala hapšenja. Sekretar komiteta Marko Kljakić prešao je u ilegalnost, a za njim i mnogi drugovi kojima je prijetilo hapšenje. Njihov odlazak značio je i organiziranje prvih partizanskih grupa u našem kraju.

U cjelini uzevši, u selima našeg kraja 1941. godine narodnooslobodilački pokret nije bio naročito razvijen. Vršene su samo neke sitnije akcije. Prva takva akcija bila je na Općinsko poglavarstvo u selu Rajić, a zatim na Općinsko poglavarstvo u Bučju. Po redu treća akcija ove vrste bila je na Općinsko poglavarstvo u selu Gaj, 17. novembra 1941. U njoj je zaplijenjeno 5 karabina, 2 lovačke puške dvocijevke, 1 pisaa mašina, 1 stolni telefon i 42.000 kuna.

Za ovu akciju je skojevska organizacija izvršila sve pripreme. Toga dana na straži kod Općinskog poglavarstva nalazili su se seljaci Ivan Branković i Josip Hršak, za koje je bilo sigurno da neće dati otpor. Utvrđeno je koliko ima oružja, kakvoga i gdje se nalazi, jer je nešto

¹ U SKOJ su tada primljeni Marko i Antun Opić i Đuro Simon.

bilo i sakriveno. Vodič u ovoj akciji bio je Slavko Sudra, pročelnik skojevske grupe u Gaju. On je iz Kukunjevaca doveo drugove koji su izvršili akciju, a zatim su otišli u Brezine.

Poslije ove akcije nekoliko drugova iz naše skojevske organizacije odlučilo je da ide u partizane, te je Slavko Sudra otišao u »trokut« gdje se nalazilo partijsko rukovodstvo i upoznao ih s našom odlukom. Međutim, drugovi su smatrali da je korisnije da ostanemo na terenu i da kao Hrvati radimo na organiziranju hrvatskih sela za NOB, pa smo morali ostati u selu. Tješili smo se time što je i cijela partijska organizacija sela Brezina ostala da radi u ilegalnosti sve do avgusta 1942. godine, kad je zbog opasnosti od hapšenja otišla u NOV.

Koncem 1941. godine u našu organizaciju primljen je Mijo Štimac. U to vrijeme pristupili smo organiziranju što većeg broja saradnika NOP-a u okolnim selima.

Zanimljiv je zadatak skojevca Đure Simona. Trebalo je da on nađe saradnike u selu Antunovcu, nastanjenom pretežno Nijemcima. I Simon je bio porijeklom Nijemac, pa se učlanio u Kulturbund da bi tako što više saznao o njihovom radu. Oni su predstavljali jaku organizaciju, koja je bila naoružana sa oko 50 vojničkih pušaka. Simon je uspio da potpuno ostvari svoj plan, a iz sela su u SKOJ primljeni omladinci Viderman Vendi i Stjepan Granja.

Oružanim akcijama većih razmjera u ovom kraju prišlo se tek u 1942. godini po dolasku proletera sa područja Kozare.

Antun Grbac, Marko i Antun Opić
Đuro Simon, Ivan Sifter, Mijo Štimac

ZAROBLJENIH NIJE BILO*

Svi mi učesnici NOB-a volimo pričati i pisati o našim uspjesima, osvajanjima uporišta, uništenju neprijateljskih formacija, o otimanju oružja. To je normalno i ljudski.

Ipak, poznato je da smo mi imali i privremenih poraza i neuspjeha. Neki od tih poraza, međutim, mogu isto tako, kao i naši najveći uspjesi da objasne veličinu naše revolucije i nepobjedivost našeg borca-partizana.

Pokušat ću ovdje opisati upravo takav jedan naš poraz koji se dogodio 25. decembra 1941. godine. Toga dana poginulo je u borbi sa daleko nadmoćnijim neprijateljem 5 partizana — 5 skojevaca u selu Kleniku. To je najveća pogibija partizanska u Slavoniji 1941. godine. Zarobljenih nije bilo.

I

Štab odreda¹ izdao je direktivu da pojedine partizanske grupe pojačaju napade na neprijatelja. Naša grupa na čelu sa Oficirom (Milan Stanivuković) dobila je zadatak da vrši operacije na području Okučani—Nova Gradiška i u Posavini. Napravili smo plan: prebaciti se u Posavinu u selo Klenik i iznenada napasti ustaše u N. Varoši (selo između Okučana i St. Gradiške), a poslije te akcije organizirati rušenje glavne pruge Zagreb—Beograd između Okučana i Nove Gradiške. Iako su ustaše u N. Varoši bili brojčano jači od naše grupe (koja je imala ukupno 8 ljudi), računali smo na momenat potpunog iznenađenja, pošto se naše jedinice do tada nisu prebacivale u Posavinu, pa su se ustaše osjećali potpuno sigurni. Noću između 24. i 25. decembra grupa se trebala prebaciti preko pruge Zagreb—Beograd i smjestiti se u Kleniku, rodnom selu Oficirovom.

Upravo 21. XII došao je kurir od druga Čule i donio poruku za mene i druga Doku Milosavljevića da odmah uspostavimo vezu s Novom Gradiškom u vezi sa izvršenjem jednog hitnog zadatka. Zbog toga smo se dogovorili s Oficirom da nas dvojica dođemo u Klenik sutradan 25. XII i po danu, gdje bismo se ponovo sastali s našom grupom. Nas dvojica smo

* Članak prepisan iz »Glasa Slavonije« od 10. IX 1961. god.

i Štab Prvog slavonskog partizanskog bataljona.

od oružja zadržali samo pištolje i bombe radi lakšeg prijelaza pruge po danu.

Pošto smo obavili zadatak, spustili smo se sutradan, 25. XII, ja i Duka u selo Lađevac. Naše veze nas nisu upozorile ni na što sumnjivo, pa smo bez smetnji prešli prugu i došli u Klenik. Neobično nas je iznenadio neprirodan mir u selu. Niti glasa ljudi, pa čak ni životinja. Polako smo išli selom. Osjetili smo samo čudne poglede nekih žena koje su krišom izvirivale kroz prozore. Odjednom ugledasmo na raskršću u selu žandare. Jedna žena uto nam reče da su svi partizani izginuli. Nismo bili sigurni da li su nas žandari primijetili. Bilo nam je jasno da smo izgubljeni ako su nas primijetili, i sjećam se da smo čvrsto odlučili da naše pištolje i bombe što korisnije upotrebimo. Izgleda da nas nisu primijetili i mi smo se vratili preko pruge nazad.

II

Sta se dogodilo te sudbonosne noći? Kad je grupa prelazila prugu, primijetio ju je jedan čuvar pruge i odmah otrčao u Okučane da izvijesti neprijatelja. Da situacija bude još gora, te noći pao je mali snijeg i gi'upa je ostavila jasne tragove svog kretanja. Došavši u selo, Oficir se smjestio u svojoj kući, a petorica partizana na drveni štagalj. Neiskusni, a osjećajući se sigurnim u ovom našem partizanskom selu, nisu ni straže postavili. Iste noći velika grupa žandara i ustaša iz Okučana došla je tragom i u toku noći opkolila štagalj i kuću i izvršila napad.

Umjesto da se neprijatelj iznenadi, bili su iznenađeni partizani. Borba je počela. Grupa sama, 5 skojevaca, bez komandira, potpuno iznenađeni od deseterostruko jačeg protivnika, na drvenom štaglju koji čak ni zaklona nije davao. Sta su preživljavali, o čemu su razmišljali, to možemo samo nagađati.

Ali jedno je jasno: odlučili su da se bore do kraja, da se živi ne daju zarobiti, i da što skuplje dadu svoj život. Bili su svjesni da njihova pogibija ne može biti uzaludna.

Situacija u to vrijeme nije bila ni malo ružičasta. Partizanski pokret u Slavoniji još je bio dosta nerazvijen, okupator je uspio da iz Srbije istisne glavninu naših snaga, Hitlerova soldateska je stajala pred Moskvom i Lenjingradom. A njih petorica su bili mladi, 20-godišnjaci i mladi. Na pragu života. Ideja koju im je ulila Komunistička partija, ljubav prema domovini, mržnja prema okupatoru, bili su jači i od same želje za životom.

Borili su se dok nije nestalo municije i dok je u njima bilo života. Oficir im nije mogao pomoći. Bio je odvojen od njih. Ali njihova borba je omogućila njemu da se izvuče iz obruča iako teže ranjen. Među njima sam najbolje poznao Nikolu Vujasinovića, gimnazijalca. Mogao je tada imati najviše 18 godina. Bio je veoma miran dečko, dobar đak, iz sela Bodegraja, svega 2—3 km udaljenog od Klenika. Svi smo ga jako voljeli. I ostala četvorica bili su sve mladi skojevci koji su svoj životni put odlučno povezali s revolucijom: Gojko Vojnović iz Benkovca, Milivoje Savanović iz Bodeeraia, Savo Studeno rodom iz Bosne i Ostojić »Kubura« iz Livadjana.

Nijedan događaj u toku rata nije na mene tako djelovao kao ova pogibija. Često sam o tome razmišljao. I kasnije su ginuli bliski drugovi i prijatelji, ali je to nekako drugačije bilo. Tad smo već bili organizirana vojska i pogibija u jurišu ili u otvorenoj borbi nekako je ispadala normalnije, neprijatelju smo uspijevali uvijek zadati teže udarce nego on nama.

A pet mladića, heroja u Kleniku — opkoljeni i u bezizlaznoj situaciji, neiskusni u borbi, izginuli su stojeći, prkosno. Bili su sami, ali su bili svijesni da iza njih stoji snaga i pokret koji mora pobijediti.

Čedo Grbić

OSLOBODILAČKA BORBA U SLAVONIJI, BJELOVARSKOM OKRUGU I MOSLAVINI*

Nekako polovicom mjeseca aprila 1941. CK Hrvatske donio je rješenje, u skladu s ranijom odlukom CK KPJ, da se pojedini članovi CK upute u razne krajeve Hrvatske sa zadatkom da s partijskom organizacijom na terenu izvrše sve potrebne pripreme za oružani ustanak i da rukovode oružanom borbom.

Za Slavoniju i bjelovarski okrug CK je odredio mene. Zadatak sam shvatio tako da pripreme za ustanak u tim krajevima izvršim prema uputama koje smo dobili od druga Tita na jednom sastanku CK u Zagrebu u Solovljevoj ulici nekoliko dana poslije dolaska njemačkih trupa u Zagreb.

Zadatak je bio uglavnom:

1. Učvrstiti partijsku organizaciju na terenu jačanjem partijskih jedinica putem primanja u Partiju novih, u prvom redu mladih, provjerenih drugova;

2. Pojačati sve partijske komitete koji su bili oslabljeni ili hapšenjima koja su u Hrvatskoj počela već prije dolaska Nijemaca, poslije 27. marta 1941. godine, ili nestajanjem pojedinih članova koji su bili mobilizirani u staroj Jugoslaviji prije početka rata i nisu se vratili svojoj kući;

3. Međusobno povezivati partijske komitete (u prvom redu kotarske s okružnim komitetom), kao i povezivati partijske jedinice međusobno i sa svojim kotarskim komitetom;

4. Ove iste mjere provesti i u SKOJ-u;

5. Formirati omladinske udarne grupe, koje treba odmah da počnu s vršenjem raznih akcija: sabotaže i diverzije, kao što su prekidanje telefonskih i telegrafskih veza, paljenje vojnih i drugih skladišta okupatora i ustaša, rušenje željezničke pruge, mostova i dr.;

6. Sakupljati oružje, municiju, sanitetski materijal i skloniti ga na pogodna mjesta;

7. Formirati svuda, gdje je god moguće, u mjestima i selima akcione odbore sastavljene od stanovništva dotičnih mjesta i sela sa zadatkom da preuzmu na sebe sakupljanje oružja, municije, sanitetskog materijala, kao i objašnjavati narodnim masama potrebu oružanog ustanka u cilju oslobađanja naše zemlje;

* Članak je prepisan iz »Borbe« od 28. VH—1. VIII 1961. godine.

8. Vršenje pisane i usmene propagande svim mogućim sredstvima u cilju objašnjavanja širokim narodnim masama o stanju koje je nastalo poslije okupacije zemlje i kapitulacije stare jugoslavenske vojske, kao i o politici Komunističke partije i dužnostima komunista u pripremanju oružanog ustanka.

Uvjeti za dizanje oružanog ustanka u ovim krajevima, a naročito u Slavoniji, bili su dosta teški. Dobar dio hrvatskog stanovništva, a osobito onoga u selu, bio je još uvijek pod utjecajem Mačeka i ostalog reakcionarnog vodstva HSS-a, koje je bilo odlučno protiv bilo kakvog oružanog ustanka, a pogotovo ustanka pod rukovodstvom KPJ. Maček je čak pozvao hrvatski narod na lojalnu suradnju s Pavelićem. A kasnije, kada se pokazalo da prvi nalet fašističkih armija na SSSR nije donio Hitleru željene uspjehe, tj. potpuni raspad sovjetske vojske i zauzimanje Moskve, i kada se pokazalo da su izgledi za munjevitú pobjedu propali, Maček je među svojim pristašama stalno naglašavao stav da treba čekati, računajući na to da će pobjedom velikih saveznika biti njemu i ostalom političkom rukovodstvu HSS-a omogućeno zadržati političko rukovodstvo nad hrvatskim masama i poslije rata. Takvom politikom uspjelo je vodstvo HSS-a da u prvoj godini rata omete rad naše Partije na dizanju ustanka hrvatskog stanovništva, koje se u to vrijeme još kolebalo.

Zašto se u početku sporo razvijala oružana borba

Dizanje oružanog ustanka među srpskim stanovništvom u ovim krajevima jednako se sporo odvijalo u prvim mjesecima okupacije. Razlozi za to bili su svakako i postupci ustaških vlasti prema srpskom stanovništvu u ovim krajevima. Za razliku od Like, Korduna i Banije, gdje su ustaše već u prvim mjesecima okupacije vršile masovni teror i zvjerske progone nad srpskim stanovništvom, u ovim krajevima u početku okupacije takvih masovnih progona nije bilo. Ovo se može objasniti potrebom njemačke vojne komande da u ovim krajevima — a naročito u Slavoniji i Podravini, kroz koje su prolazile važne saobraćajne veze prema sjeveroistoku i istoku — vlada potpuni mir kako ne bi ničim bio ometan prolaz njemačkih trupa i vojnih transporata prema Istoku.¹

Jedan od razloga što u ovim krajevima nije poslije uspostavljanja ustaške vlasti odmah došlo do progona srpskog stanovništva bio je i taj što u ovim krajevima ustaše nisu imale nikakvog političkog uporišta, osim pojedinaca koji u tom kraju nisu imali nikakvog ugleda. Zato su bili prisiljeni da u aparatu vlasti (kotarske vlasti i si.) ostave na tim mjestima često pristalice HSS-a, od kojih su mnogi bili antifašisti ili se nisu slagali s politikom Pavelića. Ti ljudi i na takvim mjestima, pogotovo u prvim mjesecima okupacije, ne samo da nisu provodili neke represivne mjere prema srpskom stanovništvu nego čak nisu u prvo vrijeme pro-

¹ Ovakav stav njemačke vojne komande pokazao se na jednom slučaju u selu Gudovec, bjelovarski kotar, gdje su ustaški banditi već potkraj aprila 1941. ubili jednog dana preko stotinu Srba. Njemačka komanda reagirala je na to upućivanjem u kotar i grad Bjelovar jedne njemačke vojne jedinice, koja je tamo privremeno preuzela službu civilne vlasti. To je, uostalom, trajalo vrlo kratko vrijeme, ali ustaše poslije toga nisu vršile u tom kraju neke masovne progone srpskog stanovništva.

gonili ni poznate komuniste. To je bio razlog da su u mnogim mjestima komunisti bili uvjereni da im ne prijete neposredna opasnost i bili neoprezni i kasnije kad je došlo do oštrog kursa protiv njih, a pogotovo poslije napada Njemačke na SSSR, zbog čega su bili hapšeni, tjerani u logore i ubijani.

Dizanje i Srba i Hrvata na oružani ustanak bilo je u to vrijeme, svakako, otežano i naglim odstupanjem sovjetskih trupa pred njemačkom vojskom, što je okupator vrlo vješto iskorištavao u prvim mjesecima svoje ofenzive na Istoku širokom i bučnom propagandom o predstojećoj kapitulaciji Sovjetskog Saveza. U širenju ovih vijesti svakako su pomogli i Mačekovi emisari po hrvatskim selima i mjestima u cilju sprečavanja širenja oružanog ustanka u hrvatskim krajevima.

Dogovor s Končarom

Bilo je jasno da će u prvo vrijeme sav teret na podizanju oružanog ustanka pasti na komuniste, na članove SKOJ-a i na manji broj odanih simpatizera Partije, antifašista, koji su bili spremni da se odazovu pozivu CK KPJ na ustanak. Zato je ovakva situacija zahtijevala neobično uporan rad na pripremanju ustanka, a u prvom redu rad na jačanju partijske organizacije na terenu.

Dogovorio sam se sa sekretarom CK KPH Radom Končarom da se najprije uputim u okrug Bjelovar, gdje sam poznao sve članove Okružnog komiteta, a zatim da se zajedno nađemo na teritoriju Slavonije i to u Banovoj Jarugi, gdje smo neposredno prije početka rata, u mjesecu martu, održali zajedno jedan sastanak Okružnog komiteta Nove Gradiške.

U Bjelovar sam stigao oko 20. aprila. Bjelovarski okrug je obuhvaćao u to vrijeme kotareve: Bjelovar, Garešnica, Grubišno Polje, Virovitica, Koprivnica, Đurđevac i Križevci. To je bio jedan od najvećih okruga u sjeveroistočnom dijelu Hrvatske, koji je sezao od Virovitice do Koprivnice obuhvativši jedan dio Slavonije (Virovitica), jedan dio Moslavine (Garešnica) i dio Podravine (Koprivnica).

Okružni komitet našao sam znatno oslabljen, jer je već prvih dana okupacije bilo uhapšeno nekoliko članova ovog komiteta. Popunivši komitet s nekoliko članova Mjesnog komiteta Bjelovar, riješili smo da što prije održimo okružnu konferenciju. U tu svrhu obišao sam sa sekretarom Okružnog komiteta Čehajićem Turčinom nekoliko kotarskih komiteta ovog okruga, i to u Virovitici i Garešnici.

Potkraj aprila oputovao sam u Banovu Jarugu, gdje sam se sastao s Radom Končarom, kako smo već ranije utanačili u Zagrebu. Za to vrijeme sekretar OK Bjelovar obišao je ostale kotare okruga u svrhu priprema za okružnu konferenciju. Sastanke Okružnog komiteta Nova Gradiška održavali smo i prije okupacije zemlje u Banovoj Jarugi, malom slavonskom mjestu, zbog povoljnijih uvjeta za sastanke nego što su to bili u sjedištu kotara Nova Gradiška. Na tom sastanku riješili smo da

se okružna konferencija okruga Nova Gradiška održi najkasnije polovinom juna. Okrug Nova Gradiška obuhvaćao je u to vrijeme pet kotara u zapadnom dijelu Slavonije.

Poslije ovog sastanka vratio sam se ponovo u Bjelovar, a Rade Končar se uputio u Brod i u nekoliko kotara brodskog okruga u Posavini da tamo pripremi okružnu konferenciju za okrug Brod. Time su bile izvršene pripreme za proširene okružne konferencije u cijeloj centralnoj i zapadnoj Slavoniji i u bjelovarskom okrugu.

Iako je CK Partije dao instrukcije o sakupljanju oružja, čim je došlo do raspada stare jugoslavenske vojske, brzina kojom su prošle njemačke okupatorske trupe kroz ove krajeve onemogućila je organizirano i masovno sakupljanje oružja u vrijeme raspada stare jugoslavenske armije. U nekim su krajevima komiteti Partije, a i pojedini partijci i skopjevci samoinicijativno sakupili nešto oružja. U to vrijeme, koliko mi je poznato, postojala su u ovim krajevima samo tri do četiri »skladišta« oružja. U kotaru Slavonski Brod sakupili su članovi Partije i SKOJ-a više od sto pušaka i znatne količine municije i eksploziva, zatim nekoliko sanduka bombi i jedan puškomitraljez. Sve su to oni sklonili na nekoliko mjesta po selima u okolici Broda. Drugo takvo »skladište« nalazilo se kod Braće Kmecika, članova naše Partije u Banovoj Jarugi, koji su u svom štaglju sakrili nekih 12 pušaka s municijom i bombama. To su u to vrijeme bile u ovom kraju jedine poznate zalihe oružja, osim onih pušaka s nešto municije, koje su pojedini vojnici, većinom seljaci, poslije raspada jugoslavenske vojske donijeli svojim kućama i sakrili.

Potkraj maja vratio sam se u Zagreb, gdje sam u CK primio još neke nove upute za rad i dogovorio se s Radom Končarom da ćemo se polovinom juna naći ponovo u Banovoj Jarugi radi održavanja konferencije za okrug Nova Gradiška.

Okružna konferencija bjelovarskog okruga na Kalniku

Iako je pripremanje okružne konferencije u uvjetima okupacije i ustaškog terora bilo veoma otežano — već i radi toga što je na konferenciju trebalo da stigne više od 20 članova Partije iz sedam kotara, dakle iz dosta udaljenih krajeva sjeverne Hrvatske — ipak je već 5. juna na Kalniku (Moslavina) održana Okružna konferencija. Prisutni su bili delegati svih kotara, i to po nekoliko iz svakog kotara, osim iz kotara Grubišno Polje, gdje je odmah u početku okupacije bio uhapšen čitav Kotarski komitet² i veliki broj članova Partije u kotaru.

Na konferenciji su bili razrađeni svi zadaci za pripremu oružanog ustanka. Neki kotarski komiteti morali su već na samoj konferenciji biti reorganizirani i popunjeni novim članovima, jer su radi hapšenja pojedinih članova komiteta bili znatno oslabljeni, a neki članovi komiteta,

² Gotovo u isto vrijeme bio je uhapšen u Bjelovaru član OK Bjelovar, advokatski pravnik Milan Bakić Baja, koji je u ovom kotaru s pretežno srpskim stanovništvom imao vrlo dobru vezu i vršio znatan utjecaj preko Seljačkog kola. Hapšenje ovih drugova, koji su kasnije bili svi bez izuzetka ubijeni u ustaškim logorima, otežalo nam je kroz duže vrijeme rad na organizaciji oružanih grupa u ovom kotaru.

mobilizirani u staru jugoslavensku vojsku, nisu se poslije kapitulacije uopće vratili svojim kućama. Neke pak članove komiteta trebalo je smijeniti, jer su se na samoj konferenciji pokazali kolebljivima, pa prema tome nesposobnima za vršenje zadataka, koji su stajali pred partijskom organizacijom.

Prva oružana grupa u šumi Bedenik

Već krajem juna, dakle neposredno poslije održane konferencije na Kalniku, osnovao je OK Bjelovar prvu oružanu grupu u šumi Bedenik kraj sela Trbovljana, kotar Bjelovar. Ovu su grupu sačinjavali članovi Partije i SKOJ-a, koji su napuštali grad Bjelovar i sklanjali se u bazu u kojoj se privremeno smjestio OK u spomenutom selu. To je bila bjelovarska grupa. Ova je grupa u početku imala tek nekoliko vojničkih karabina, nekoliko pištolja i bombi s nešto municije. U augustu ta se grupa povećala za nekoliko oružanih partizana, komunista i simpatizera Partije koji su na ovaj teren došli iz Varaždina. Ovu grupu predvodio je mladi student iz Bjelovara Gustav Perl Benda, koji je još u ljetu radi jedne nepromišljene smione akcije bio ubijen od ustaša. Ova grupa kasnije se povukla na Kalnik i zadržavala se uglavnom u srpskim selima, ali je bila neaktivna, iako je u augustu imala već 20 naoružanih boraca.

Druga grupa u ovom okrugu formirana je isto tako tokom mjeseca juna. Ova se grupa formirala na Kalniku i imala je odmah od početka 30 naoružanih boraca. I ova je grupa bila prilično neaktivna sve do kraja 1941. godine, ali je već početkom 1942. god. imala dosta žestoke borbe s ustaškim jedinicama. Iz ove se grupe razvio kasnije 1941. godine Kalnički partizanski odred, koji je bio formiran uz pomoć partizanskih jedinica Slavonije i Banije.³

U selu Javorovac formirao je komunist student Marijan Milivoj, član Kotarskog komiteta Koprivnica, jednu manju oružanu grupu. Ova se grupa u 1942. pripojila Kalničkom partizanskom odredu.

Gecina⁴ i Rezbarova grupa

Na teritoriju bjelovarskog okruga pojavile su se već u ljetu »divlje« grupe naoružanih seljaka. Jedna od tih bila je tzv. Gecina grupa, grupa Gedeona Bogdanovića, bivšeg žandarmerijskog podoficira, koji se još prije rata odmetnuo u šumu. Njemu se odmah poslije okupacije pridružilo nekoliko naoružanih seljaka Srba iz sela na Bilo-gori. Ta grupa je kasnije ušla u sklop naših partizanskih jedinica.

Osim ove grupe, postojala je na ovom terenu još jedna, tzv. Rezbarova grupa. Rezbar je bio seljak, Hrvat, koji se klonio pred vlastima u staroj Jugoslaviji. Ubrzo nakon okupacije oko Rezbara koji je bio naoružan vojničkom puškom, okupila se manja grupa seljaka Srba i jedan se-

³ Podatak nije tačan. Kalnički NOPO formiran je 10. oktobra 1942.

⁴ Gedeon Bogdanović.

ljak Hrvat. Ova je grupa uspjela već u ljetu ubiti dva ustaška tabornika. Poslije se ona povezala s bjelovarskom grupom, ali je u jednom okršaju s neprijateljem pao vođa grupe Rezbar, nekoliko ih je bilo zarobljeno, a ostatak se uklopio u jednu od naših oružanih grupa koje su tada krstatile tim krajevima.

Konferencija u Banovoj Jarugi

Osamnaestog juna održao sam u Banovoj Jarugi okružnu konferenciju za okrug Nova Gradiška, na kojoj su prisustvovali delegati svih pet kotara ovog okruga. I na ovoj konferenciji bili su jednako razrađeni zadaci partijske organizacije u pripremanju oružanog ustanka.

Već istog mjeseca počele su pojedine partijske jedinice i pojedini partijci vršiti razne akcije, diverzije, rezanjem telefonskih i telegrafskih žica i sličnim manjim akcijama. U jesen pojavila se u okolici sela Borci i Zaile grupa naoružani seljaka, Srba, koji su se sklonili u šumu pred ustaškim terorom, koji je tada počeo uzimati masovniji karakter. Ova se grupa poslije povezala s partizanskim jedinicama, koje su vodile razne manje oružane akcije uglavnom na terenu kotara Pakrac. Kasnije se ona izdvojila iz naših redova pod utjecajem četničke agitacije nekog Jove Kosanovića. Likvidacijom Kosanovića grupa je ponovno ušla u jednu od naših partizanskih jedinica i u toku borbe pokazala se kao vrlo dobra borbena grupa.

U jesen 1941. počela je vršiti manje akcije jedna grupa naoružanih komunista, njih šestorica, u kotaru Okučani. Ova je grupa polovinom oktobra izvršila svoju prvu akciju na općinu Rajić, gdje je dobila 3 karabina, 2 pištolja i nešto municije. Ta je grupa već potkraj oktobra znatno ojačala stalnim akcijama. Nešto kasnije u jesen formirana je na teritoriju kotara Daruvar grupa naoružanih partizana, komunista, njih oko deset, u koju su ušli članovi Partije iz Garešnice (Moslavina), Banove Jaruge i nekih drugih mjesta Slavonije. Ova naoružana grupa (zvana »Matija Gubec«) bila je naoružana vojničkim puškama većim dijelom iz spomenutog »skladišta« u Banovoj Jarugi. Svoju prvu veću akciju izvršila je ova grupa polovinom novembra u slavonskom mjestu Gaj. Tom akcijom dobiveno je 11 pušaka i veća količina municije i nekoliko revolvera. Tada je grupa narasla na 20 naoružanih boraca, a kasnije se povukla u Kričku planinu gdje je nastavila s akcijama.

Oružane akcije prvih grupa na teritoriju zapadne Slavonije pridonijele su jačanju ovih oružanih grupa.

Prvog novembra održao je Dušan Calić u selu Seovici (kotar Pakrac) savjetovanje svih partizanskih grupa koje su djelovale u zapadnom dijelu Slavonije, uglavnom u kotarima Pakrac, Novska i Nova Gradiška. Tamo je riješeno da se iz svih ovih grupa formira jedan odred. Odred je podijeljen u tri grupe, od kojih je svaka dobila svog vojnog i političkog rukovodioca. Raznim akcijama ova je grupa još u toku 1941. godine znatno ojačala.

U jesen iste godine formirali su komunisti u okolici Orahovice Papučko-krndijsku partizansku čet, koja je do u kasno proljeće 1942. narasla već na 5 vodova od kojih je svaki imao više od 30 pušaka i 1 mitraljez. Ovoj oružanoj grupi prišla je u proljeće 1942. i grupa partizana iz Broda s nekih 20 pušaka.

Tako je već potkraj 1941. oslobodilački pokret u Slavoniji dosta ojačao, oružane grupe partizana brojčano su znatno narasle, a u akcijama koje su vršene partizani su zapljenjivali sve više pušaka, municije i drugog oružja, čime je bio omogućen stalni porast ovih oružanih orupa.

Okružna konferencija u Brodu

Dvadeset drugog juna održao je Rade Končar okružnu konferenciju u Brodu za sve kotare okruga Brod. Još u istom mjesecu su članovi Partije i SKOJ-a iz Broda formirali odred od 25 dobro naoružanih boraca koji su svi bili u uniformama. Odred je još u ljetu počeo s nekim manjim akcijama, diverzijama, rušenjem pruge u okolici Broda i sličnim akcijama. U mjesecu augustu jedan član ove grupe ubio je ustaškog tabornika u selu Sibinj. U jesen je ova grupa, zbog nepravilno prenesenih instrukcija CK iz Zagreba, a isto tako radi krive ocjene tamošnje partijske organizacije da u to vrijeme u onom kraju nije bilo uvjeta za neke veće akcije, bila podijeljena na tri grupe, što je dovelo do djelomičnog pasiviziranja tih grupa, jer su bile premalene za neke samostalne akcije. One su kasnije mnogo stradale u neravnim okršajima sa znatno jačim neprijateljskim grupacijama. Potkraj decembra 1941. formiran je novi odred od 30 boraca, koji su svi bili dobro naoružani vojničkim puškama iz već spomenutih brodskih »skladišta«. U januaru taj odred vrši u okolici Broda pojedine akcije, da bi se u proljeće 1942. god. povezao s partizanskim odredima u zapadnoj Slavoniji, koji su u to vrijeme vršili akcije na Papuku, Psunju i drugim dijelovima Slavonije.

Konferencija za okrug Moslavina

U drugoj polovini augusta ponovno sam se sastao s Radom Končarom u Zagrebu: upoznao sam ga s prvim diverzantskim akcijama, koje su počeli vršiti pojedini članovi ili komiteti Partije na terenu. Isto tako upoznao sam ga s rezultatima što smo ih imali poslije održane okružne konferencije u Banovoj Jarugi (za okrug Novu Gradišku) i na Kalniku (za okrug Bjelovar). Time su bili izvršeni uglavnom pripremni radovi za daljnji razvoj oružane borbe u bjelovarskom okrugu i u cijeloj Slavoniji, izuzevši okrug Osijek.⁵

⁵ U okrugu Osijek, koji je obuhvaćao sve kotare istočne Slavonije istočno od kotara Brod, uključivši i kotar Sid u Srijemu, zbog specifičnih okolnosti koje su vladale tamo još prije rata, nije došlo u prvoj godini oslobodilačkog rata do nekog značajnog razvoja oružane borbe. Prilike u osječkoj partijskoj organizaciji bile su toliko nesredene da je trebalo mnogo vremena i vrlo mnogo upornog rada da se partijske snage ojačaju toliko da bi mogle rukovoditi oružanom borbom u ovom okrugu.

U okrug Bjelovar ulazio je kotar Garešnica, koji, zapravo, predstavljao dio Moslavine, pa sam se zato dogovorio s Radom Končarom da i tu pokrajinu, koja je obuhvaćala 3 kotara: Čazmu, Kutinu i Dugo Selo, povežemo s bjelovarskim okrugom i sa Slavonijom. Radi toga potkraj augusta otputovao sam iz Zagreba u Ivanić-Grad, gdje sam se povezao s tamošnjom partijskom organizacijom i održao u selu Sarampovo okružnu konferenciju za Moslavinu, kojoj su prisustvovali delegati partijskih organizacija sva tri kotara. Već sam ranije imao vezu s nekoliko drugova iz Moslavine preko partijske organizacije u Garešnici. Ovi su drugovi već početkom augusta formirali jednu oružanu grupu od 9 članova. Ta je grupa u raznim akcijama potkraj ljeta i u jesen 1941. izvršila nekoliko uspješnih akcija na terenu Moslavine (napadi na razne stražarnice gdje su se nalazili oružani dmobranci, ustaše ili žandari) u kojima je tokom nekoliko mjeseci otela veći broj pušaka, tako da je početkom januara ta grupa već brojala 29 vojničkih pušaka i 1 puškomitraljez. Početkom 1942. stigao je u Moslavinu »Španjolac« Stipe Vukomanović i primio vojno rukovodstvo nad ovom oružanom grupom, koja je tada izvršila nekoliko jačih akcija na terenu Moslavine.

Daljnji razvitak oružane borbe

U čitavoj Slavoniji, u Bjelovarskom okrugu i Moslavini akcije koje su vršili u prvim mjesecima poslije okupacije, uglavnom, naoružani komunisti i skojevci i po koji simpatizer-antifašista vodile su se tako da su ove oružane grupe u početku napadale manja ustaška uporišta, pojedine stražarnice na mostovima, manje grupe ustaša i žandara, koje bi napadali, razoružali i tako dolazili stalno do sve većih količina oružja. Ovako ojačane grupe naoružanih komunista ulazile su u pojedina sela, a naročito u prvim mjesecima poslije okupacije, uglavnom u srpska sela, gdje su vrlo često sprečavali ustaše da vrše uobičajene pljačke. Kako je teror ustaških bandi u srpskim selima već u jesen 1941. postao sve masovniji, došlo je do prisilnog pokrštavanja, do odvođenja Srba u logore, a poslije do masovnog proganjanja i ubijanja srpskog stanovništva, naše su partizanske jedinice često ulazile u srpska sela, protjerivale ustaške bandite, koji su se tamo nalazili, i zaštićivale ta sela od ustaškog terora. U takvim prilikama redovno su se u tim selima održavali zborovi na kojima se objašnjavao cilj oslobodilačke borbe i pozivao narod na oružani ustanak. Neobično povojna okolnost u zbližavanju Srba i Hrvata, usprkos ustaškom teroru koji je bio sve žešći i suroviji, bila je činjenica da su u prvim mjesecima poslije okupacije zemlje među oružanim grupama par-

Iako je ubrzo poslije okupacije zemlje Okružni komitet u Osijeku uspio formirati prvu oružanu grupu, koju je sačinjavalo 10 naoružanih boraca, radnika, studenata i nekoliko seljaka, iako je već u proljeće taj odred počeo s nekoliko akcija na pruži Osijek—Dalj, došlo je kroz kratko vrijeme do provale: grupa je bila napadnuta i opkoljena od ustaša. Kod toga je polovina te grupe izginula, a ostatak se rasturio. Nešto kasnije došlo je do provale u Okružnom komitetu Osijek. Sekretar OK Klajn i nekoliko članova OK bili su uhapšeni, a sekretar Klajn osuđen od ustaških vlasti na smrt i strijeljan. Poslije tih događaja došlo je u partijskim redovima do kolebanja radi čega je kroz duže vrijeme bilo spriječeno poduzimanje bilo kakvih mjera za organizaciju oružanih grupa. Tek pod jesen 1942. počeli su dolaziti pojedini članovi Partije osječke organizacije u naše oružane odrede u centralnoj i zapadnoj Slavoniji.

lizana često bili u većini ili bar dobro zastupani Hrvati. Tako je, na primjer, u brodskoj grupi bila većina Hrvata; u grupi »Matija Gubec«, koja je vršila akcije u pakračkom kotaru i u nizu srpskih sela Slavonije, bila je isto tako većina Hrvata. U svim oružanim grupama bjelovarskog okruga, kao i u Moslavačkom odredu većina boraca bili su Hrvati. Ovakav sastav prvih grupa, koje su ulazile u srpska sela i često uspjele zaštititi ta sela od ustaškog terora, vršio je ogromni politički utjecaj na srpsko stanovništvo. Zato je, unatoč pojačanom teroru u srpskim selima, rastao utjecaj Komunističke partije među Srbima, a isto su tako rasle simpatije za Hrvate koji su kao partizani zaštićivali srpska sela. Vršeci ovako široku propagandu za bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata, akcije naših partizana bile su od ogromnog značaja za daljnji razvitak oslobodilačke borbe u ovim krajevima. Ova propaganda imala je punog uspjeha i u hrvatskim selima, gdje su stanovnici Hrvati, većim dijelom pristaše HSS-a, još po tradiciji političkog odgoja braće Radića smatrali Srbe svojom braćom i negodovali protiv ustaškog terora nad Srbima.

U mjesecu novembru CK Hrvatske uputio je u Slavoniju dva dobrovoljca iz oslobodilačkog rata u Španiji, drugove Vicka Antića i Ćiru Droupića. Njihova iskustva iz Španije mnogo su pridonijela boljoj organizaciji i pravilnijem vršenju akcija partizanskih jedinica u ovim krajevima.

Vojno 'politička konferencija u Brusniku

Potkraj 1941. godine grupe naoružanih boraca u ovim krajevima nisu još bile organizirane po jednom tipu, iako su u to vrijeme već mnogo ojačale, a njihove se akcije na likvidaciji ustaških uporišta, razoružavanju pojedinih ustaških i domobranskih jedinica nisu uvijek vodile po jednom jedinstvenom planu. Zato je nastala potreba čvršćeg objedinjavanja svih tih grupa pod jednim vojnim rukovodstvom u cilju što bolje organizacije i što povezanih akcija. Tako je došlo 23. decembra 1941. do konferencije komandira i komesara partizanskih odreda u selu Brusniku kod Pakraca. Evo što sam javio o toj konferenciji CK KPH u Zagrebu:

»23. XII održao sam konferenciju s komandirima i komesarima odreda i odjeljenja, te smo formirali Stab za Slavoniju u koji su ušli 2 »Španjolca« i ja kao komesar.

Stanje je partizanskih odreda ovakvo:

1. Odred Slavonija⁶: 101 partizan sa 62 puške i 10 manlihera, 6000 municije. Odred je do sada podijeljen na sekcije; 1 puškomitraljez.

2. Odred Papuk-Krndija: 64 partizana sa 54 puške, 4 manliherice, ostalo dobre lovačke puške, 1 puškomitraljez, 1 laki mitraljez škoda, 41 bomba, 10.000 municije.

3. Odred čazmansko-garešnički: 35 partizana, 27 pušaka, municije?

4. Ostaci Bending odreda: 12 partizana, četvorica nestala.⁷

⁶ Ovaj naziv stavio sam proizvoljno u izvještaju za grupu oružanih jedinica koje su u to vrijeme djelovale u području Psunja i uglavnom u pakračkom kotaru.

⁷ To su ostaci od bjelovarske grupe koju je formirao u bjelovarskom kotaru student Perl Benda.

5. Grupa »četnika«⁸ (Jovina grupa) koja se odvojila od odreda Slavonije imaju 17 ljudi s puškama i 1 puškomitraljez.

6. Grupa lugara Dule⁹ 9 pušaka. Smatraju se simpatizerima, ali još nisu prišli k nama.

Većina grupa partizana zadržavaju se u pakračkom kotaru jer je tamo najpovoljnije za akcije. Odred Papuk-Krndija (Virovitica, Slatina, Požega) zadržava se na teritoriju kotara Požega i Slatina. Za sada taj odred ima dobro kamuflirani logor odakle se spušta u kotare koje sam spomenuo. Akciju za koju sam vam javio izvršio je ovaj Odred u selu Bektež, požeški kotar.

Odred čazmansko-garešnički izvršio je 10. XII akciju u Garešničkom Brestovcu gdje je razoružao stražu na pilani (Kulturbund) i dobio 5 pušaka, nešto municije i nekoliko stražarskih bundi (kabanica). Drugu akciju izvršio je taj Odred u Bršljanici (kotar Garešnica). Razoružana 4 stražara, dobiveno 4 puške i nešto municije.

Odlučili smo da zadržimo 3 odreda, I, II i III. Čazmansko-garešnički spojiti će se s ostatkom Bendine grupe i dobit ćemo odred od 50 ljudi koji može »samostalno« (dabome, pod vodstvom Štaba) da vrši akcije između Garešnice, Bjelovara i Čazme.

Nastojat ćemo da svaki od ova tri odreda naraste na 100 pušaka.

Glavna pogreška kod svih naših odreda i grupa bila je što nismo znali organizirati zasjede.

Vaše pismene poruke mnogo su pridonijele pravilnom shvaćanju partizanske taktike. . . ,¹⁰

Dolazak Karla Mrazovića Gašpara

Zadnjih dana decembra 1941. uputio je CK Hrvatske druga Karla Mrazovića Gašpara u ove krajeve. Time je vojno-političko rukovodstvo naših partizanskih jedinica dobilo još jednog iskusnog borca, pa je tako omogućen brži razmah partizanskih akcija u ovim krajevima.

Upornim političkim radom na terenu, u selima i mjestima, kao i sve češćim oružanim akcijama partizana, učinjeno je vrlo mnogo u pogledu političkog jačanja našeg oslobodilačkog pokreta. Pojedini partijski komiteti u nekim kotarima bili su kroz neko vrijeme, i to odmah u početku prvih akcija, znatno oslabljeni mobilizacijom članova i oružane grupe, jer smo odmah poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez sve članove Partije, kao i skojevce, smatrali mobiliziranim za oružanu borbu. Ali već koncem 1941. godine, a pogotovo tokom 1942. mi smo uspjeli ojačati sve partijske komitete na terenu, pronalazeći nove, mlađe kadrove za razne partijske funkcije. Nastojali smo da radi uspješnijeg vođenja propagande organiziramo gdje god je to bilo moguće tehniku, koja je imala zadatak da umnožava razne proglase, pojedine instrukcije i upute CK, kao i upute našeg političkog rukovodstva.

⁸ Ova je grupa poslije likvidacije Jove Kosanovića ušla u sklop jedne od naših oružanih grupa i pokazala se kao odlična borbena grupa.

⁹ Ova grupa isto je tako kasnije ušla u jedan od naših odreda i pokazala se kao vrlo dobra borbena grupa. Lugar Dule sada general JNA, Dušan Puač.

¹⁰ Arhiv za historiju radničkog pokreta NR Hrvatske.

Veza sa CK bila je sve vrijeme dobra i nije se nikada prekidala. Skoro svaki mjesec dolazili su kuriri iz Zagreba, a i mi smo isto tako upućivali češće kurire za Zagreb ili sam ja lično dolazio u Zagreb radi izvještaja i novih uputa.

U januaru 1942. godine počeli smo izdavati naš list »Slavonski narodnooslobodilački partizan«, koji je bio rasturen u svim krajevima Slavonije, bjelovarskog okruga i Moslavine.

Kako u godini 1941. nismo uspjeli dobiti znatniji broj Hrvata u partizanske redove, osim članova Partije, SKOJ-a i simpatizera od prije rata, mi smo još više pojačali naš rad među Hrvatima, pa nam je tako već u 1942. godini, a pogotovo u drugoj polovici 1942. uspjelo otrgnuti ispod utjecaja Mačeka znatan broj hrvatskih seljaka.

U isto vrijeme jačala je u ovim krajevima organizacija Narodnog fronta. Mi smo u Narodnom frontu povezali stotinu sela i mjesta u kojima je živjelo i srpsko i hrvatsko stanovništvo. Formiranjem »akcionih odbora« u mnogim srpskim i hrvatskim selima još tokomo 1941. godine osigurali smo izdašnu pomoć za naše partizanske jedinice u hrani i ostalim materijalima potrebnim našim borcima. Ulazeći u hrvatska sela naši su partizani nailazili na sve više prijateljski prijem i na sve veću pomoć u hrani i svemu što je našim borcima bilo potrebno.

Okružnice CK iz Zagreba

U jeseni 1941. primili smo od CK iz Zagreba Okružnicu br. 3, u kojoj su bile istaknute zadaće Partije u narodnooslobodilačkoj borbi, kao i greške koje su tokom oružanog ustanka bile učinjene u nekim krajevima Hrvatske. Zimi iste godine primili smo i Okružnicu br. 4 s uputama o formiranju narodnooslobodilačkih odbora koji su se u ovim krajevima već ranije, naročito u pojedinim selima Slavonije a poslije i mjestima, počeli osnivati još u jeseni 1941. godine. I jedna i druga okružnica bile su u našim brojnim tehnikama umnažane u stotinama primjeraka. To je znatno olakšalo našim partijskim komitetima kod formiranja NOO-a.

Stalne veze sa CK u Zagrebu i sve veći broj partijskih tehnika u mnogim kotarskim i gotovo svim okružnim komitetima koje su se sastojale od pisaćih strojeva, šapirografa i ciklostila, što smo ih dobivali zajedno s potrebnim materijalom iz Zagreba ili smo ih nabavljali u pojedinim većim mjestima i gradićima na samom terenu, omogućile su nam da razvijemo široki propogandni rad među stanovnicima ovih krajeva.

Vršenjem sve većih i opsežnijih akcija protiv ustaških oružanih jedinica i domobrana, osigurano je priticanje sve većeg broja pušaka, mimijske, mitraljeza i ostalog ratnog materijala. Za svaku dobivenu pušku, za svaki dobiveni mitraljez imali smo sve veći broj boraca.. .

Dr Pavle Gregorić

OSIJEK I OKOLICA U PRVIM DANIMA NOB*

Revolucionarni pokret i okupacija

Radnički revolucionarni pokret ima u Osijeku dugu tradiciju. Nakon šestojanuarske diktature, koja je razbila mnoge partijske organizacije i radnički pokret dovela do stagnacije, došlo je 1933. godine do obnove organizacija KPJ. Istovremeno i ulazak komunista i članova bivših nezavisnih sindikata u URSS (počev od 1932. godine) zatalasali su radnike Osijeka. Od tada su se nizali tarifni i štrajkački pokreti u nizu tvornica — u Ljevaonici željeza, Tvornici žigica, Svilani, Kožari, zatim u velikom broju zanatskih radionica: kod stolara, brijača, pekara i drugih, a također i štrajk činovnika osiguravajućih zavoda. Politički odnosi, pod utjecajem tih događaja, u ovom industrijskom centru, sa čvrstim jezgrom klasno opredijeljenih radnika, počeli su da se mijenjaju. Obnavljane su sindikalne organizacije gotovo u svim tvornicama i kod većine zanatskih radnika.¹ To je utjecalo na klasno borbenu orijentaciju organizacija URSS-a, kojima su do tada i u Osijeku pretežno stajali na čelu »komoraši« — socijaldemokrati. Među činovnicima svojom jasnom lijevom orijentacijom djelovao je pododbor SBOTIČ-a, čiji je utjecaj bio naročito velik kod bankarskih činovnika.

Do daljeg snaženja utjecaja naprednih snaga u Osijeku došlo je poslije konsolidacije Komunističke partije i dolaska na njeno čelo novog CK s drugom Titom. Svojim povremenim dolascima neposrednu pomoć partijskoj organizaciji pružali su Rade Končar, Josip Kraš, Marko Orešković, Ognjen Priča, Božidar Adžija, Karlo Mrazović i dr. Reorganizacijom osječke partijske organizacije, sprovedenom krajem 1940. godine pod rukovodstvom CK KPH, likvidirano je sektaštvo, koje je do tada u priličnoj mjeri vladalo i ometalo šire i brže razvijanje utjecaja KP na radne mase. Sada se za kratko vrijeme broj članova Partije povećao za nekoliko puta, a partijske organizacije su uspostavljene gotovo u svim tvornicama.

* Članak je prepisan iz edicije »Ustanak naroda Jugoslavije 1941.«, knj. 4, str. 223—237, Beograd 1964.

¹ U obnavljanju partijske i sindikalnih organizacija u Osijeku istaknutu ulogu imali su: Rudolf Simić (španski borac), Ivan Anišić (poginuo 1943. u NOB), Milan Cindlerl, Stjepan Janč (ubijen u logoru Jasenovac), Matija Bunjevac; u obnavljanju SKOJ-a mladi metalski radnik Ivica Radusin (umro 1937. od posljedica mučenja po zatvorima), autor napisa i drugi. U taj rad uključivali su se po povratku s robije 1 drugi stari komunisti koji su suđeni 1929. godine

1 organizacije SKOJ-a osnovane su u većim tvornicama — u Ljevaonici i drugima, zatim u školama (najjača je bila u Učiteljskoj školi gdje je već i ranije bilo dosta naprednih omladinaca).² Skojevske organizacije postojale su i u nekim selima. Tako je u naselju Ada aktivno radio Radojica Nenezić, u Čepinu Nikola Kečanin, Ignjo Batrnek Mali (poginuo kao sekretar KK SKOJ-a februara 1945, narodni heroj), Luka Aparac, Radivoje Hidošan (poginuo u NOB) i drugi.

Sa lijevo orijentiranim intelektualcima, koji su imali utjecaja u pojedinim građanskim partijama, radio je dr Lavoslav Kraus.

Partijske organizacije i sindikati razvili su rad i u tvornicama sa isključivo ženskom radnom snagom, kao što su Lanara, Svilara, Tvornica kandita i dr. Komunisti iz sela u okolici Valpova (Petrijevci, Satnica, Ladimirevci i dr.), Đakova i Vinkovaca (Stari Mikanovci, Ivankovo, Mrzović i dr.) ušli su u Gospodarsku slogu i Seljačku slogu, gdje su utjecali na lijevo orijentirane članove HSS, od kojih su mnogi prihvatili platformu jedinstvenog fronta u borbi protiv fašističke opasnosti.

Složeni socijalni i nacionalni sastav³ odražavao se na socijalne, političke i ekonomske prilike u gradu i kotaru. Tako je u periodu legalnosti Komunistička partija bila najjača u gradu. Otada je, pa gotovo na svim izborima do šestoj anuarske diktature, Hrvatska federalistička stranka (HFS) (koja je okupljala izrazito malograđanski elemenat) imala relativnu većinu. U periodu jačanja fašizma nacionalni sastav dao je određeno obilježje političkoj fizionomiji grada i okoline. Među hrvatskim življem bio je znatan broj pohrvaćenih Nijemaca, od kojih su se mnogi ponovo proglasili Nijemcima. Dio srpskog življa bio je režimski orijentiran. Veliki broj domaćih Nijemaca, a i dio Mađara, otvoreno se opredijelio za fašizam. U okolici Osijeka bio je veći broj čisto njemačkih i mađarskih (naravno u Baranji) sela, a u hrvatskim i srpskim selima stanovništvo je također bilo često isključivo hrvatske ili srpske narodnosti. Sada je nacionalna podvojenost u gradu, a naročito u selima, koju su režimi i građanske partije nastojali da prodube. Osim toga HSS je nastojala da pocijepa klasne radničke sindikate osnivanjem HRS-a (Hrvatski radnički savez) u pojedinim tvornicama (Tvornici žigica, Ljevaonici, Kožari i dr.). Uslijed očigledne veze vodstva HRS-a s vlasnicima tvornica, nije mu uspjelo odvojiti veći broj radnika od njihovih klasnih sindikata. Srpske režimske partije razvile su isto takvu akciju sa još manje rezultata. One su putem Jugorasa (Jugoslavenski radnički savez) nastojale da privuku radnike raznim obećanjima: za njima je pošlo samo nešto lumpenproleterskog elementa. Jaka njemačka manjina u Osijeku postala je centar hitlerovaca u Hrvatskoj. Vlasti su još davno prije napada na Jugoslaviju omogućile široko razvijanje organizacije Kulturbunda, kojoj je na čelu stajao

² U toj organizaciji djelovali su i daci protjerani iz uzičke učiteljske škole: Đuro Kladarin, Dobrivoje Vidić i drugi.

³ Prema podacima iz 1927. godine u tadašnjoj osječkoj oblasti (bivši kotarevi Đakovo, Donji Miholjac, Našice, Osijek, Slatina, Valpovo i grad Osijek) od 23.738 stanovnika bilo je 24.715 osiguranih radnika i namještenika, a u Osijeku od 34.412 stanovnika bilo je 11.611 osiguranih. Uže područje grada imalo je izrazito industrijsko obilježje, a u širem području preovladavao je agrarni elemenat sa dosta brojno zastupanim veleposjedom. Nacionalni sastav u Osijeku, prema popisu iz 1931. godine, bio je: Hrvata blizu 50%, Srba blizu 15%, Nijemaca preko 20%, a Mađara oko 7%. U kotaru je bilo Hrvata oko 25%, Srba oko 35%, Nijemaca oko 20% i Mađara preko 20%.

Branimir Altgajer (poznati ratni zločinac) i koja je tijesno surađivala sa režimima, nesmetano razvijajući svoju petokolonašku i špijunsku aktivnost. Naša partijska organizacija u borbi protiv ovako snažnih neprijatelja razvila je širok rad na okupljanju svih antifašističkih snaga. U jesen 1940. godine ona je reagirala isticanjem parola protiv fašizma, protiv sila Osovine, a za savez sa Sovjetskim Savezom i si. Omladinci su parole ispisivali po zidovima u cijelom gradu.

Skretanje Jugoslavije prema silama Osovine postojalo je sve očitije, a udari protiv naprednih snaga konačno su doveli do zabrane jedinog legalnog oslonca radničke klase — klasnog sindikalnog pokreta. Na zabranu URS-a, 1941. godine, osječki radnici odgovarali su tako što su pod rukovodstvom partijske organizacije osnovali ilegalno sindikalno rukovodstvo (Stjepan Janč, Antun Salaj⁴ i autor napisa). U svim većim tvornicama organizirani su odbori radničkog jedinstva. Organizatori su bili mahom članovi Partije: u Ljevaonici Lovro Debelić (osuđivan na robiju kao komunista, poginuo u NOB) i Oto Kajba, u tvornici namještaja »Povišil« Stjepan Janč, u Kožari Pero Vučenović, Antun Ajdišek i Josip Pasti, u Željezničkoj radionici Srđan Petrov, u Tvornici četaka Nikola Vetnić⁵ i Marija Feld, u Tvornici žigica Fridrih Šmit, Ružica Simović, Ivan Vilhelm i dr.

Osječka policija nije se zadovoljila raspuštanjem sindikata i zatvaranjem Radničkog doma. Početkom godine, poslije letka koji je izdala naša partijska organizacija, nagovještavajući njime neposrednu fašističku opasnost, ona je prišla širokom hapšenju poznatih komunista.⁶ Štrajk gladu uhapšenih izazvao je proteste građana i javnosti. Šef policije, u dogovoru s tadašnjom Banskom upravom, bio je prisiljen da uhapšene oslobodi, iako je već bio spremio nalog da se upute u logor »Danica« kod Koprivnice (logor su Šubašić i njegova Banska uprava predali ustašama). Neki osječki komunisti ipak su u času okupacije zatečeni u zatvorima (posebno treba spomenuti partijskog radnika Slavka Kneževića, koji je ubijen u logoru »Danica«),

Partijska organizacija je 27. marta organizirala nekoliko protestnih skupova omladine u gradu. Radnici i rodoljubivi građani primili su sa ogorčenjem izdaju vlade Cvetković-Maček, a profašistički elementi, naročito pripadnici njemačke manjine, trijumfirali su.

U času napada njemačkih fašista na Jugoslaviju, na poziv Partije, komunisti i napredni omladinci pokušali su da dobrovoljnim stupanjem u vojsku utiču da se pruži otpor napadaču. Neke jedinice osječkog garnizona povukle su se prema Bosni i pružale mjestimično otpor ustašama, koji su ih pokušali razoružati. Ipak, uspješnija od ove bila je akcija prikupljanja i skrivanja oružja i municije, naročito u selima osječke okolice.

Već popodne 10. aprila petokolonaši su istakli na svojim kućama hrvatske zastave i zastave sa kukastim krstom. Na kapama izdajnika i peto-

⁴ Dugogodišnji partijski radnik, osuđivan kao komunista na robiju. Poginuo u NOB kao sekretar Okružnog komiteta KPH Osijek.

⁵ Srđan Petrov i Nikola Vetnić: partijski rukovodioci, strijeljani od ustaša 1941. godine.

⁶ Između ostalih uhapšeni su: Franjo Srempf (omladinski i partijski rukovodilac, poginuo u NOB kao komesar brigade), Antun Salaj, Stjepan Janč, Matija Bunjevac, Martin Šimić, autor napisa i dr.

kolonaša prvi put su se javno pojavili »U« i kukasti krst. Do tada je bilo u Osijeku svega nekoliko »zakletih ustaša«. Tadašnje jugoslavenske vlasti svečano su predale Osijek Nijemcima. Veći dio vojnih jedinica je kapitulirao, a Mačekova Seljačka zaštita stavila se u službu okupatora i ustaša. Mrak okupacije spustio se nad gradom i pretvorio ga u najjače nacističko uporište u Hrvatskoj, sa dosta jakim ustaškim elementima.

Rad u ilegalnosti

Situacija je bila takva da se moralo preći u ilegalnost. Proveo sam dan-dva u Ketfali kod porodice Franje Felda, koji je bio naš simpatizer, a sestre Ružica omladinski rukovodilac, član SKOJ-a, (ubijena od ustaša) i Marija (član KPJ) veoma aktivne. Franjo me je u toku dana obavještavao o događajima i uspostavio mi je vezu s drugovima. Sjećam se, u dijelom organiziranoj, a dijelom spontanoj kampanji prikupljanja oružja, koja je uslijedila u toku kapitulacije pojedinih jedinica bivše vojske, i Franjo je donio karabin i municiju i sve to sakrio. Uskoro su mi drugovi javili da mogu napustiti sklonište.

Nastala je neobično teška situacija, u kojoj je trebalo uporedo voditi akcije, stvarati borbene grupe i prikupljati oružje; ukratko — prilagoditi partijsku organizaciju novim uslovima i u isto vrijeme sačuvati kadrove. U gradu se priličan broj građana stavio u službu okupatora i izdajnika, što je dovelo do prokazivanja i do terora koji je zauzeo nevjerovatne razmjere. Već prvih dana uhapšen je znatan broj građana, prvenstveno imućnih Srba i Jevreja. Jevreje su ustaše i kulturbundovci ucjenjivali tražeći dragocjenosti i visoke sume novca, a kad bi primili otkupnu cijenu, ipak bi ih zadržali u zatvoru i tražili nov otkup. Neki Srbi već su prvih dana zvjerski ubijeni u Sokolskom domu i pored Drave na livadi nazvanoj Pampas. Pojedini Srbi su pušteni, a Jevreje su sve zadržali i poslije ih likvidirali u logoru Jasenovac. Pored ostalog, ustaše su odmah po proglašenju NDH vezale za kola i vukle 20 Srba, seljaka iz Čepinskih Martinaca, tako su ih ubili i mrtve dovukli u Osijek.

Među uhapšenim u Sokolskom domu nalazio se i komunista Đuro Vukadinović Vuk iz Našica. Pušten je na intervenciju Antuna Salaja, koji je tražio njegovo oslobođenje od tadašnjeg gradonačelnika Stjepana Vukovca. Salaj je znao da je Vukovac bio lijevo orijentiran HSS-ovac i da je u svoje vrijeme bio sklon na suradnju s komunistima, pa mu je otvoreno rekao da je Vukadinović komunista i da se borio protiv bivšeg režima.

Uprkos teškoj situaciji, neposredno poslije dolaska njemačkih i mađarskih trupa u Osijek, organizirane su akcije u ispisivanju parola protiv ustaša i okupatora, za jedinstvo antifašističkih snaga. Njih su ispisivali omladinci, a cilj je bio da se u narodu održi moral i zbuni okupator.

Već u drugoj polovini aprila ili početkom maja došlo je hapšenje kompromitiranih komunista i omladinaca. Sjećam se, jednog dana prolazio sam, oko četiri sata popodne, tadašnjom Rokovom ulicom s Franjom Blažekovićem (ubijen od okupatora). Pored nas odjednom se zaustavio

poznati automobil osječke policije. Za tren oka tu se našao i stari policijski agent Stjepan Vukušić (koji je prešao u službu ustaša) i prišao mi:

— Baš sam vas tražio!

Nakon kratkog objašnjavanja uspjelo mi je da ne uhapsi i mog pratioca. Odveden sam u policijski zatvor. U toku večeri, noći i jutra uhapšeno je još tridesetak drugova. Poslije nedjelju dana jalovih saslušavanja pušten sam posljednji iz zatvora. Ivanu Anišiću, Martinu Simiću i meni naređeno je da se svakodnevno javljamo političkom referentu ustaške policije. Ovo je trajalo svega nekoliko dana. Tako smo svi dobro prošli. Do tada ustašama nije uspjelo da načnu našu partijsku organizaciju.

U drugoj polovini maja uslijedilo je novo, veće hapšenje. Pretežno su hapšeni komunisti. Povod je bio prvi javni zbor koji su ustaše pripremale u Osijeku i na kom su najavile govore svojih najviših funkcionera. Nas su pohapsile kao taoce ako bi na zboru došlo do istupa. U zatvoru je bilo blizu stotinu poznatih komunista i naprednih omladinaca, uglednih Srba i Jevreja.

Iako sam bio odlučio da pobjegnem ako me pokušaju uhapsiti, ipak sam bio iznenađen. Iste noći uhapšen je i skojevac Da vidović, čak učiteljske škole (kasnije poginuo u NOB). Sproveli su nas u zgradu bivšeg Oficirskog doma. Ovdje smo se našli među prvima. Bili smo zatvoreni 3—4 dana. U zatvoru su komunisti vodili oštre diskusije s građanima rodoljubima i nastojali da im objasne događaje i predoče zadatke koji stoje pred narodom. Svojim jasnim gledanjima naročito se isticao Antun Salaj.

U zatvoru su nas obilazile ustaške glavešine, među njima i koljač Štir (poginuo na korejskom bojištu). U nedjelju ujutro, nekoliko dana poslije hapšenja, izveli su nas u dvorište. Tu nam je održao govor šef ustaške policije Stanko Puratić.

— Ljudi, ne budite ludi. Bit će krvi. Ustaška Hrvatska je stvarnost. Idite na veličanstveni zbor i uvjerite se.

Pušteni smo. Antun Salaj i ja, sa ćebadima pod miškom, prešli smo demonstrativno Gajevim trgom na kom se sabrao, pored petokolonskog i izdajničkog dijela građana i priličan broj znatiželjnika. Bio je to moj posljednji susret s ustaškim vlastima.

I u to vrijeme našoj partijskoj organizaciji neposrednu je pomoć pružio CK KPH. U Osijek su u junu dolazili Rade Končar i Karlo Mrazović. Sa Končarom sreo sam se 19. ili 20. juna usred grada, u današnjoj ulici Augusta Cesarea. Ušli smo u jednu kapiju i razgovarali oko 20 minuta. Končar mi je govorio o našim neposrednim zadacima, o tome kako su riješeni problemi u osječkoj partijskoj organizaciji i dr.

Nakon napada hitlerovaca na Sovjetski Savez postalo nam je jasno da treba što prije preći u ilegalnost i organizirati oružane akcije, onako kako su nam prenašane i direktive. Znali smo da će neprijatelj još žešće progoniti komuniste i ostale napredne ljude. Ujutro 22. juna sreo sam starog sindikalnog aktivistu Franju Novoselića. On mi je prvi saopćio da su hitlerovci, bez najave rata, prešli sovjetsku granicu. Odlučio sam da odmah pređem u ilegalnost. Zamolio sam Novoselića da preko Antuna

Salaja obavijesti Mihaila Klajna (čini mi se da je već tada bio sekretar Okružnog komiteta; strijeljan od ustaša 1941), da prelazim u ilegalnost. Pošao sam do Miroslava Bauera,⁷ jednog od rukovodilaca SKOJ-a. Upozorio sam ga da bezuslovno pređe u ilegalnost i da nas poveže sa Sremfom, a ja ću mu se javiti čim nađem sklonište.

Prvo sklonište našao mi je Franjo Blažeković u »Sangaju« — sirotinjskoj gradskoj četvrti, na tavanu pod krovom kućice svoga brata. Tu sam doznao preko štampe i radija prve vijesti o hitlerovskim uspjesima. Slušao sam kako zvučnici po gradu trešte o dubokim prodorima preko sovjetske granice, o stotinama hiljada zarobljenih crvenoarmejaca. Nisam vjerovao. Nadao sam se da će moja ilegalnost trajati kratko vrijeme i da će hitlerovska Njemačka brzo biti uništena.

Nekoliko dana poslije napada na SSSR policija je pripremila masovna hapšenja. U službu ustaške policije vratilo se nekoliko bivših policijskih agenata stare Jugoslavije, koji su ranije radili u »komunističkom referatu«. Od naročitog značaja bilo je za ustaše što je u njihovu službu prešao i Ante Čabrić, izraziti neprijatelj komunista, jedan od najboljih poznavalaca mjesnih prilika, koji se do tada prikazivao kao veliki jugoslavenski nacionalista.

Negdje koncem juna naša partijska organizacija doživjela je prvi veći udar. Okružni komitet Partije, formiran koncem 1940. godine,⁸ dobrim dijelom je uhapšen uslijed provale do koje je došlo poslije nekih hapšenja u Vukovaru. Koncem juna, ili prvih dana jula 1941, u Vukovaru je uhapšen sekretar OK Nikola Vetnić, a zatim Srđan Petrov. Hapšeni su i drugi, ali se kod Petrova provala zaustavila. On do svoje herojske smrti nije izgovorio ni jedne riječi priznanja. U zatvoru je bodrio drugove koji su se s njim našli.

Hapšenja su se redala. Uveče 25. juna tražili su i mene što je za neke drugove bio signal da se i oni sklone. Narednih dana upali su u kuće mnogih komunista i uspjeli da uhapsu znatan broj. Među njima nalazili su se partijski i sindikalni rukovodioci i aktivisti Jovo Stanković, Jovo Pantelić, Stanko Simović, Bogdan Polovina i dr. Svi su oni svoje živote završili u jamama kod Jadovnog u Lici.

Dva do tri mjeseca izvjestan broj partijskih funkcionera i kompromitiranih komunista krio se po gradu. U tom razdoblju uslijedila su nova hapšenja. Partijska organizacija pripremila je prve oružane akcije i poduzela mjere da očuva svoje redove u koje su ustaše prilično prodrle hapšenjem istaknutih komunista i ubacivanjem provokatora.

U međuvremenu bio je popunjen Okružni komitet KP. Pored novog sekretara Mihajla Klajna i Franje Sremfa u Komitet su ušli Vjekoslav Bakulić, Milica Križan (partijski i omladinski rukovodilac, strijeljana od ustaša 1941) i neki drugi.

⁷ Partijski i omladinski rukovodilac; strijeljan od ustaša 1941.

⁸ U njemu su bili: Nikola Vetnić, Srđan Petrov, Stjepan Librenjak (poginuo u NOB), Josip Garvan i neko vrijeme Petar Vučenović, zatim u ime SKOJ-a Franjo Sremf i poslije Mihajlo Klajn.

Prve akcije

Prve oružane akcije u okolici Osijeka izvela je grupa komunista koji su se već krajem jula 1941. povukli iz grada u okolna sela. U tim akcijama učestvuju Doka Patković, Bakulić, Gerda Svare i drugi.

Do prvog sukoba je došlo negdje u augustu kad je ustaški povjerenik iz sela Bobote pokušao da legitimira Patkovića u trenutku kad je prenosio partijski materijal. Patković je otvorio vatru na ustašu i ubio ga. Poslije tog događaja veći broj seljaka povukao se iz sela, a oko 20 ljudi ustaše su uhapsile i odmah strijeljale. Grupa koja se formirala organizirala je politički rad u okolnim selima, pripremala diverzije na pruge i puteve, štampanje letaka i dr. U prvim sukobima sa neprijateljem grupa je izgubila Bakulića i Svarcovu, koji su poginuli. Poslije nekoliko mjeseci djelovanja, negdje koncem 1941. godine, grupa je opkoljena u selu Boboti. Patković se probio kroz obruč, a poginuo je Stevo Čonić, član KPJ. U ovoj organiziranoj akciji protiv partizana učestvovalo je oko 2.000 ustaša. Patković i njegovi drugovi izvršili su više akcija u kojima je ubijen veći broj neprijatelja. Zbog teške bolesti Patković se morao skloniti. Kad je osjetio da ga bolest ometa da nastavi borbu, došao je u svoje selo i ubio se.

Još prvih dana jula omladinci Bogdan Kašanski i Leo Kraus sjekli su telefonske i telegrafske žice duž vinkovačke pruge. Po cestama neprijateljski automobili i kamioni nailazili su na klinove koje su bacali omladinci. Akciju je organizirao Ferdo Floršić, a grupe koje su sprovodile akciju predvodili su Ivica Sestak (strijeljan od ustaša 1941), Zdenko Garabija (umro u logoru), Reza Kučinac, Ilija Sumonja i Josip Rožić. Eksere i drugi materijal potreban za diverzije radio je kovač Tomo Segović (strijeljan od ustaša 1941). Omladinci su zapalili i stovarište vojnog sijena. Tu je sudjelovao Drago Pocem i drugi.

Na pruzi Dalj—Osijek kod Sarvaša 25. augusta eksplodirala je paklena mašina.

Poslije velikih hapšenja omladinaca i omladinki, 28. i 30. augusta, u ustaškoj štampi pojavile su se tjalice sa slikama komunista Vjekoslava Bakulića, Mihajla Klajna, Milice Križan, Stjepana Librenjaka i Jakše Singera. U gradu je zaveden policijski čas. A široka mreža provokatora razvila je svoju djelatnost. Policiji je uspjelo da uhapsi znatan dio partijskih rukovodilaca i aktivista, među njima Klajna, Križanovu, Bauera, Sestaka, Saru Bertić (strijeljana od ustaša 1941) i druge. Gotovo svi uhapšeni komunisti držali su se na policiji herojski. Poslije policijske istrage u Osijeku je počeo s radom ustaški Prijeki sud. Među onima koji su strijeljani između 12. augusta i 24. oktobra 1941. bilo je, pored partijskih rukovodilaca i članova KP i SKOJ-a, i mnogo drugih poštenih građana koji su sklanjali ilegalce, ljudi koji su čuvali oružje doneseno iz kratkotrajnog rata, zatim takvih koji su davali novčanu pomoć za progonjene, a i građana koji su denuncirani zbog svojih izjava. U ovom razdoblju strijeljano je 41 lice.

Poslije hapšenja i strijeljanja jednog dijela članova Okružnog komiteta, formiran je i treći OK u toj godini. U Komitet su ušli Stjepan Dolušić,⁹ kao sekretar, Ivo Šarajčić, Zlatan Peručić (ubijen od ustaša u logoru), omladinac Josip Blažević (strijeljan od ustaša 1941) i drugi.

Ovi prodori u partijsku organizaciju izazvali su povremena kolebanja i nesnalaženje u konkretnoj organizaciji borbe protiv okupatora. Tako, dok sam se sa Ivanom Flecom krio u kući Ivana Skerla, posjetio nas je Zlatan Peručić. Iznio nam je opću situaciju, upozorio nas da budemo oprezniji i rekao da čekamo dalje direktive i da ćemo vjerovatno biti prebačeni u selo Jelisavac, kod Našica, učitelju Andriji Kolembusu ili stolaru Ivanu Kukučki. Njegova zapažanja bila su veoma maglovita i neodređena. Do obećanog prebacivanja u Jelisavac nije došlo. Nekoliko nedjelja poslije ovog sastanka partijska organizacija poslala je izvještaj broj drugova van Osijeka, na sasvim drugi kraj, s direktivom da organiziraju politički rad i pripremaju oružanu borbu.

Pala je bila i partijska tehnika koja se nalazila kod Ivana Marcinija (njega su ustaše ubile). Tada je uhapšena i odvedena u logor omladinka Marijana Krvarić Buca i još neki drugi.

Odlazak na teren

Uslovi rada u ilegalnosti postali su veoma teški. Svakodnevna hapšenja, rad ustaškog Pokretnog prijekog suda, strijeljanje svih koji su otkriveni da su nekom pružili sklonište (tako su strijeljani supruzi Radivojević, učitelji, i supruzi Noi), sužavali su krug onih koji su bili spremni da nešto učine za progonjene. I krug kompromitiranih komunista koji još nisu bili uhapšeni, a nalazili su se u Osijeku, sužavao se svakog dana. Da bi im pomogli, simpatizeri i aktivisti pronalazili su razne mogućnosti. Tako se Franjo Blažeković, kod koga sam se krio koncem augusta i početkom septembra, učlanio u Kulturbund (majka mu je bila Njemica), no pošto se znalo da smo bili prijatelji, počeli su i na njega sumnjati, pa sam morao da napustim i ovo sklonište. Konačno smo Jakša Singer i ja, rijetki od preživjelih za kojima je bila neprekidna potjera, poslani od partijske organizacije u vinkovački kotar. Jakša je otišao nekoliko dana ranije. S dogovorenim javkom prvih dana septembra nakon nekoliko sati vožnje na biciklu koji je vozio Franjo Blažeković, prošli smo kroz Vinkovce; na određenom mjestu dočekao nas je Mata Bosančić (ubijen u logoru od ustaša).

Pred Jakšom Singerom i preda mnom bio je zadatak da politički radimo u selima vinkovačkog kotara, da ne čekamo direktive, već da se snalazimo u uslovima kad su veze s partijskom organizacijom bile vrlo rijetke uslijed stalnih provala i aktivnosti ustaške policije. Jedinu vezu koja se nije prekidala održavali smo cijelo vrijeme preko knjižara Ota Gara ja. Garaj je ostao javka i veza dulje od godine dana, sve do njegovog hapšenja.

* Izvršio izdaju; ustaše su ga kao provokatora poslale u NOB, gdje je otkriven i strijeljan.

U selima Stari i Novi Mikanovci, Ivanka, u susjednim selima đakovačkog kotara — Đurđanci, Mrzović, Vrbica — nikada nije bilo mnogo ustaša. Ova hrvatska sela, sa izuzetkom izvjesnog broja članova i simpatizera Partije, u prvi mah pasivno su dočekala vlast okupatora i ustaša. Najodlučniji komunisti Lavoslav Srajer, član OK KP Osijek, i Stipa Jelić, oba iz Starih Mikanovaca, odmah su bili uhapšeni.¹⁰ Politička situacija i opći usi ovi nisu bili najpogodniji za masovnije akcije. Prvi je zadatak bio da se narod ubijedi u potrebu bratstva i jedinstva Srba i Hrvata, u neophodnost zajedničke borbe protiv okupatora, kao uslova da se fašisti istjeraju iz zemlje. U ovim selima bilo je to od posebnog značaja.

Negdje polovinom novembra obišao je ovaj kraj instruktor CK KPH Drago Marušić. U razgovorima i na sastancima Marušić je pred komuniste postavio određene zadatke i objasnio liniju Partije. Naročito je na glašavao potrebu masovnijeg okupljanja antifašističkih snaga, posebno lijevih HSS-ovaca. Nama ilegalcima saopćio je da treba da pređemo u našički kotar, a odatle na oslobođeno područje. Obećao je da će kroz kratko vrijeme po nas doći kurir. U međuvremenu održavani su sastanci po selima, broj simpatizera se širio, utjecaj NOP-a na hrvatske seljake sve je više jačao.

Najavljeni kurir nije dolazio. Poslije nekoliko nedjelja pao je cio OK Osijek i Drago Marušić. Sastanak koji je Marušić bio organizirao pored Našica bio je otkriven, a Marušić ranjen i uhapšen. Mati ja Salaj, stari komunist, koji se s njim nalazio uspio je pobjeći, ali je za kratko vrijeme i on ubijen. U Osijeku su uhapšeni Dolušiće, Sarajčić, Peručić, Zdenko Garabija i drugi. (Poslije se ispostavilo da je Dolušiće, sin ustaškog podžupana iz Slavonskog Broda, izvršio izdaju i stavio se u službu ustaške policije.) Tom prilikom došlo je i do optužbe da su komunisti namjeravali da otruju ustašku đaćku »bojnicu« u Osijeku. Za taj pokušaj, pored ostalih, optuženi su Pavao Borbaš, apotekar, i Stanko Lehota, koji je prije rata bio na robiji kao komunist, a u to se vrijeme nalazio u domobranstvu. Borbaša su uhapsili i strahovito mučili, a zatim je upućen u logor Jasenovac, gdje je odmah po dolasku ubijen.

Provala se protekla i na vinkovački i na đakovački kotar. Iz Vinkovaca je pobjegao Ruda Martinovski Baba, iz Starih Mikanovaca Josip Salopek i Stipa Martinović (poginuo u NOB). Grupa ilegalaca se povećala. Ustaškoj policiji uspjelo je da uhapsi Matu Bosančića iz Ivanka, Matu Jakšića Bračka i Stipu Fališevca (poginuo u NOB) iz Starih Mikanovaca, kao i Stanka Lehotu u Buđrovcima. Lehota je kod hapšenja pružio otpor, pucao na ustaše, tako da je uhvaćen ranjen i uskoro ubijen u logoru. Pokušaj naše grupe ilegalaca da noću 24. decembra oslobodimo uhapšene i zatvorene u Starim Mikanovcima nije uspio. Slabo naoružani, po velikom snijegu, pošli smo iz sela Đurđanaca prema Starim Mikanovcima. Prije nego što smo mogli doći do potrebnih obavještenja i nešto poduzeti prošla je noć, a rano u zoru uhapšeni su već bili sprovedeni.

¹⁰ Poginuli su pri bijegu iz ustaškog logora u Kerestineu, gdje su bili zatvoreni u augustu 1941.

Slijedilo je opet nekoliko nedjelja vanrednih napora da bi se, bez ikakve veze s partijskim rukovodstvom, nastavio rad partijskih organizacija i aktivirali rodoljubi za NOP. Naša grupa ilegalaca koja se našla u ovim selima održavala je sastanke i činila dosta dugo bezuspješne pokušaje da ponovo uspostavi vezu s partijskom organizacijom u Osijeku. Jedina veza bio je Oto Garaj. Konačno, negdje početkom februara, drugovi su me uputili u Osijek. Nekoliko nedjelja boravka u Osijeku, kontakta i razgovora s komunistima i pokušaja da se uspostavi veza s partijskim rukovodstvom, konačno je urodilo plodom. Tako je završena 1941. godina u kojoj su partijske organizacije osječke oblasti, naprežući sve svoje snage i dajući mnogobrojne žrtve, nastojale da pridobiju i okupe narod u borbi protiv fašista. Naročito vidni rezultati možda i nisu postignuti, no udareni su solidni temelji koji su omogućili kasniji stalni porast oslobodilačke borbe.

Zdenko Has

VRHOVČANI U NO RATU*

Ljudi koji vole slobodu naselili su obronke Papuka i Psunja. Ispeli su se na visove i tu sagradili svoja sela, davno prije nekoliko stotina godina. Povijest šuti o dolasku ovih ljudi u slavonske krajeve, ali živa narodna predaja kaže da su ovamo došli i naselili šumovito bespuće upravo zbog toga da uživaju slobodu, pa makar je dijelili i s risovima, medvjedima i jelenima. Turski zulum natjerao je pretke današnjih Radivojevića, Bogojevića, Mladenovića i Grujičića da poslije nekih buna napuste Centralnu Bosnu i Posavsku krajinu i dosele se na Papuk, i to na njegovim jugozapadnim padinama osnuju najviše selo u Slavoniji — Gornje Vrhovce. Njima su se pridružili i Kaloperi, koji su po predaji došli odnekud iz Baranje.

Živjeli su Vrhovljani godinama tako, daleko od svake vlasti i ne priznavajući potpuno ni jednu. Bunili su se protiv Turaka i Austrije. Ni staru Jugoslaviju nisu priznavali kao svoju državu. Godinama su se sve vlasti i vlade, koje su vladale ovim krajem, maćuhinski odnosile prema njima želeći potkresati njihovu slobodu. To ih je natjeralo da se uvuku u sebe i da ništa ne traže od vlasti. Sporove su rješavali sami i rijetko se spuštali u nizinu. Žandari su nadaleko obilazili selo i nisu smjeli zaći u njega.

I 1941. godine promatrali su sa svoje vrleti još jednu promjenu, koja je duboko potresla zemlju. Bili su ogorčeni na nemuški pruženi otpor Nijemcima. Nije im se svidjelo bijesno nacionalističko i religiozno mahitanje. Nisu ostali dugo neodlučni. Krvava ruka klerofašizma posegla je u njedra Papuka do njihovog sela.

Ustaše su im poručile: »Prekrstite se, ostavite pravoslavlje!« Nisu bili religiozni, ali im se to činilo nemoguće. Ta pravoslavlje je dugo godina bilo bastion njihove slobode. Kako ga se mogu odreći!?

Iskustvo ih je naučilo da slobodu treba čuvati iznad svega. I ovaj puta su odlučili da na silu odgovore silom. Odbili su ustaški poziv i spremili se za borbu. Našli su saveznika u Komunističkoj partiji Jugoslavije, čijem su se pozivu na oružanu borbu protiv okupatora spremno odazvali.

Razgnjevljeni ustaše krenuli su na selo da ga kazne za neposluh. 25. prosinca 1941. godine dočekali su ih na domaku sela Vrhovljani Petar Radivojević-Točak, Dragan Bogojević-Mošan i Božo Radivojević, koji su ih odbili od namjeravanog paljenja sela. Time je samo privremeno ot-

* Članak je prepisan iz »Požeškog lista« od 27. X 1958.

klonjena opasnost. Ljudi s Vrhovaca, svjesni da se sami ne mogu obraniti od ustaša, uputili su delegaciju Papučko-krndijskoj partizanskoj četi koja je logorovala u blizini i zamolili je da im pruži pomoć. Štab čete upozorio je delegaciju da je četa suviše slaba da bi trajno branila Gornje Vrhovce od ustaša i da će oni upravo zbog pruženog otpora spaliti selo. Delegacija je odgovorila da onaj tko više cijeni imanje i kuću nego obraz i slobodu nije čovjek i da oni zahtijevaju da četa dođe i brani selo.

Budući da su po dobivenim informacijama ustaše trebale sutradan krenuti u akciju na G. Vrhovce, četa se još istog dana, pojačana jednim vodom iz Psunjske čete, prebacila u Gornje Vrhovce. Četa je prenoćila u selu i ujutro 27. prosinca zauzela položaje i zasjede oko sela. Ustaše su očekivane s pravca Poljanske, pa su na tom sektoru bile i raspoređene najjače snage.

Toga dana bilo je jako studeno (do —30 stupnjeva), a snijeg, visok preko jedan metar, zavio je padine Papuka. Protiv svih vojnih pravila borci su naložili male vatre u jarcima i išli su se na smjenu grijati. U podne su zasjede išle na ručak u selo. Dok je još posljednja grupa ručala, osmatrači su javili da nailazi neprijatelj, ali ne s onog pravca odakle ga se očekivalo, nego preko Visokog drveta, Šušnjara i Kruševa. Neprijatelj se, postavivši mitraljez na dominirajući položaj, razvio u strijelce i kroz duboki snijeg napredovao prema selu s namjerom da ga opkoli i u grupama se ubaci u njega.

Borbu je prvo prihvatio vod pokojnog narodnog heroja Jove Marinkovića-Ive. Neprijatelj je preciznom vatrom, kojom se naročito isticao -Tovo Marinković, bio razbijen, osim njegovog lijevog krila, koje je i dalje napredovalo. Tada je izvršen manevar i nekoliko boraca je udarilo u bok neprijateljevog lijevog krila, te ga razbilo i odbacilo. Isto tako su i vodovi Mane Trbojevića i Dake Puača izvršili manevar i napali neprijatelja s boka i leđa. Ipak neprijatelj nije bio razbijen. Nakon tri sata borbe ustaše su pokušali još jednom upasti u selo, ali ga je vod Jove Marinkovića jurišem odbio. Borba je trajala šest sati i završila punim porazom neprijatelja. Ubijeno je 14 ustaša, od kojih je šest ubio sam Jovo Marinković, gađajući ih s daljine od 600 metara. Šest ustaša je bilo zarobljeno, a narodni sud ih je osudio na smrt. Zaplijenjeno je 17 pušaka, 1000 metaka i druga ratna sprema.

U borbi je na strani partizana sudjelovalo čitavo selo. Poginuo je dječak Stanko Rađivojević.

Poraz neprijatelja kod Gornjih Vrhovaca odjeknuo je među narodom, ali je i kod neprijatelja izazvao gnjev i želju za osvetom. Zato su ustaše noću između 28. i 29. prosinca ponovo krenuli da popale Vrhovce. Papučko-krndijska četa je otišla iz sela radi izvršenja drugih zadataka. Najprije je iz aviona izvršeno bombardiranje i mitraljiranje a zatim su ustaše upale u selo i poslije kraće borbe s mještanima, zapalili ga. Ustaše su ubile 29 Vrhovčana i 70 Kantrovčana, većinom žena, djece i staraca, ali i pored tih zvjerstava nisu mogli pokoriti Vrhovčane. Preživjeli starci, žene i djeca podigli su bajte na zgarištima, a odrasli su s puškom u ruci sačinjavali jezgro partizanskih jedinica Slavonije. Selo s jedva

50 numera dalo je već 1941. godine, dakle u najtežim danima narodne revolucije, preko 30 boraca Prvom slavonskom partizanskom odredu i cijelo vrijeme narodnooslobodilačke borbe čvrsto i nepokolebivo stajalo na braniku, ovaj puta ne samo svoje, nego općejugoslavenske slobode.

Srećko Ljubljanić

RAD SKOJ-a U OKRUGU SLAVONSKI BROD DO USTANKA*

Uticaj Partije na najšire narodne slojeve osetio se u okrugu Slavon-ski Brod neposredno posle I svetskog rata (1920. godine opština u Brodu bila je u rukama komunista) i, sem perioda stagnacije od 1929. do 1935. godine (jer su se dugo osećale posledice udara koji je Partiji zadao še-stoj anuarski teror), stalno je rastao da bi u narodnoj revoluciji dostigao vrhunac. Uticaj Partije na omladinu i pozicije među omladinom bile su uvek snažne. Činjenica je, na primjer, da i pored pogrešne direktive o raspuštanju Skoja od strane Gorkičevog rukovodstva, skojevska organi-zacija u SI. Brodu stvarno nikada nije bila raspuštena. Nije bilo akcije koju je Partija preduzimala, a koju omladina ne samo da nije podržavala već da u njoj nije učestvovala i ponela možda i najveći teret. Akcije koje je KP preduzimala na planu mobilizacije masa za borbu protiv preteće fašističke opasnosti i, kasnije, na planu oružanih priprema za ustanak, karakteriše učešće velikog broja omladine, pa se zato one često tretiraju kao isključive akcije Skoja, mada su skojevci bili samo nosioci dela op-štih napora i akcija koje je tada Partija organizovala i preduzimala.

I broj članova Skoja je bio neadekvatan uticaj u koji je organizacija imala na omladinu, što je konstatovano i na Okružnoj partijskoj konfe-renciji 22. juna 1941. godine, kojoj je prisustvovao sekretar CK KPH Rade Končar. Neki podaci i procene govore da je koncem 1940. i počet-kom 1941. godine u okrugu SI. Brod bilo oko 300 članova Skoja, od čega u samom gradu nešto oko 200. No, stvarna snaga Skoja i veličina nje-govog uticaja bili su daleko veći, jer je bio bar još toliki broj omladinaca koji su se osećali i smatrali komunistima, što su u osnovi i bili.

Brod, pa i mnoga sela, bili su pod snažnim uticajem Partije i Skoja, tako da ni HSS, ni JRZ, ni frankovci i križari nisu uspjeli da ostvare svoj uticaj na omladinu, što su najbolje pokazali prvi dani okupacije i sam po-četak ustanka. Od 1935. godine do aprilskog rata Skoj je neprekidno pro-širivao svoje redove i ostvarivao sve veći uticaj, tako da koncem 1940. godina postoje desetine skojevskih grupa i u samome SI. Brodu, i u se-lima na istočnom i zapadnom delu kotara, zatim u Bos. Brodu, Županji i Đakovu. U to vreme, negde u novembru 1940, zbog izdaje jednog omla-dinca deo skojevskog rukovodstva bio je uhapšen (Franjo Sertić, Mića

* Članak je prepisan iz edicije »Ustanak naroda Jugoslavije 1941.«, knj. 5, str 510—516, Beograd 1964.

Zigić, Gustav Stigliò i još neki, i poslat pred sud za zaštitu države u Slavonskoj Požegi. Osuđeni su na oko 4 meseca zatvora, odakle su pušteni sredinom marta 1941. godine. Po njihovom povratku formira se novo okružno rukovodstvo Skoja u koje su ušli: Franjo Sertić, Franjo Cejnar (poginuo u NOB-u), Mića Zigić (poginuo u NOB-u), Duka Balenović, Mato Matej, Dragica Pihler (poginula u NOB-u), Mira Kutuzović i Ivan Mišković. Pod ovim rukovodstvom odvija se rad Skoja od prvih dana ustanka.

Na Pokrajinskoj konferenciji Skoja za Hrvatsku, 5. i 6. januara 1941. (delegat iz SI. Broda bio je Duka Balenović), kojom je neposredno rukovodio tadašnji sekretar CK Skoja Ivo Lola Ribar, razrađeni su i postavljeni zadaci koji su se u osnovi sastojali u sledećem: dalje i čvršće povezivanje Skoja sa seoskom omladinom, jedinstveno rukovođenje organizacijom Skoja iz jednog centra, veća pomoć partijske organizacije Skoju i vezivanje sa njom, mobilizacija omladine u borbi protiv sve očitiije fašizacije zemlje za obranu nacionalne nezavisnosti, protiv nenarodne vlade Cvetković-Maček, protiv klera i frankovaca, organizovanje pomoći logorima španskih dobrovoljaca u Francuskoj i koncentracionim logorima u Bileću, Lepoglavi i drugde, popularizacija SSSR-a i saveza s njim i tako dalje.

Neposredno pred rat rad postaje sve intenzivniji. Izvodi se niz akcija. Posle ukidanja Ujedinjenih radničkih sindikata (URS), koncem 1940., pred rukovodstvo Skoja postavljen je problem rada s radničkom omladinom u novim uslovima. Izgubljen je i Radnički dom u kome se omladina masovno okupljala kroz razne kulturno-prosvetne i zabavne akcije, recitatorski hor, pjevački zbor itd. Zato je data direktiva, da komunisti, a posebno skojevci, ulaze u razne postojeće organizacije i da unutar tih deluju. Tako su neki skojevci dobili zadatak da se upišu u HSS da bi raskrinkavali profašističke elemente; zatim u Hrvatski radnički savez (HRS, formiran od vlastodržaca s tendencijom da zameni URS) radi stvaranja jedinstva radnika u borbi za poboljšanje njihovih ekonomskih uslova života; potom u profašističku organizaciju »Hrvatski junak« da je miniraju i razbiju. Među križare su slati samo pojedinci, i to po izričitoj direktivi i po određenom zadatku.

Na bazi ocene da Jugoslaviji pretila agresija, dolazi do niza akcija i mobilizacije skojevaca i drugih omladinaca na raskrinkavanje fašizma, profašističke vlade, Mačeka i njegove politike. Istovremeno se narod upoznaje s masovnim hapšenjima komunista i njihovim slanjem u koncentracione logore. CK KPJ, CK KPH i OK KPJ za okrug SI. Brod izdaju niz proglašavanja u kojima upozoravaju na fašističku opasnost. Svi ti leci rasturani su u SI. Brodu i po selima, a u tome su masovno učestvovali omladinici.

U ovo vreme Okružni komitet Skoja zasedao je tako reći »non-stop«. Bilo je dana kada se sastojao i po dva puta, nekad samo na nekoliko minuta radi donošenja hitnih odluka, a potom je sledila akcija. Brzo se reagovalo na sve događaje, a naročito je bila efikasna služba obaveštavanja. Bili smo uvereni da se u gradu ne može ništa značajnije dogoditi, a da mi ne budemo s tim upoznati. Pa i za mnoge nameravane akcije

policije brzo smo saznali, zahvaljujući prvenstveno dobrim partijskim vezama.

Pored drugih akcija koje je organizovala KP, u tom su periodu održani i veliki zborovi i masovne demonstracije, u kojima Skoj i omladina učestvuju vrlo aktivno. Na javnom zboru u Tvornici vagona, kojem je prisustvovao veći deo radnika tvornice, govori i omladinac Mika Babić.¹ Sličan zbor održan je u Rafineriji nafte u Bos. Brodu, na kome je govorio omladinac Robert Horn. Organizovane su dve uspele demonstracije neposredno pred sam upad Nemaca u Jugoslaviju. Evo kako ih je opisao Franjo Sertić, tadašnji sekretar OK Skoj a.

»Obadvije demonstracije su održane negdje između 27. marta i 6. aprila. Prije njih uslijedio je sastanak OK Partije na kojemu su bili i predstavnici Skoj a, a mislim da je bio i predstavnik CK KPH, koji je specijalno i došao *Zbog* ovih akcija. Raspravljalo se o konkretnim akcijama koje se mogu poduzeti u Brodu na planu raskrinkavanja fašizma i mobilizacije ljudi za obranu zemlje. Postavilo se pitanje što se može učiniti? Predstavnik Skojevske organizacije izjavio je da Skoj može izvesti u demonstracije sigurno i do 200 omladinaca. Zaključilo se da će biti uspjeh ako se izvede i 100 omladinaca. Ostale obaveze u vezi sa organizacijom demonstracija pripale su skoro u cjelini Skoju (određivanje zbornog mjesta, priprema govornika za prvu demonstraciju, nošenje crvene zastave, raspored u povorci i tome slično)«.

Zborno mesto za prvu demonstraciju bilo je kod »Berkovića«. Na čelu povorke od oko 100 omladinaca nalazila se crvena zastava, koju je nosio mladi radnik, skojevac Drago Križanović. Za govornika je bio određen Ivan Mišković Brk, član OK Skoj a. Demonstracije su počele od »Berkovića« i pod crvenom zastavom išlo se kroz Budainku do Varoškog mosta. Tu se stalo, jer je baš kod mosta bila najveća koncentracija bivše vojske. Mahom su to bili rezervisti. Tada je istupio govornik i održao govor posvećen tadašnjoj političkoj situaciji (raskrinkavanju fašizma, ukazivanju na opasnost od neposredne agresije, na potrebu stvaranja vojnog pakta sa Sovjetskim Savezom, o nužnosti da svaki čovek primi oružje i brani zemlju i si.). Vojska je pomno slušala govornika. Bila su to ozbiljna i zabrinuta lica. Demonstranti su se potom razišli po grupama. Ova demonstracija nije bila provaljena. Policija je za nju saznala tek nakon njenog završetka, iako se sve odvijalo pod njenim nosom. Nikad nije otkrila ni učesnike u demonstraciji, ni govornika.

Neposredno iza toga uslijedila je i druga demonstracija, za koju je OK Skoja napravio konkretan plan. Povorka je trebalo da prođe od korza kroz centar grada. Ali, pripreme su bile provaljene. Po našoj oceni nisu bile provaljene od omladine. Kad smo došli na korzo odmah smo zapazili veću koncentraciju policajaca. Zaposeli su čitav korzo raspoređeni u grupama po tri, s bajonetima na puškama, čekajući početak demonstracija. Dobili su naređenje da odmah pucaju na prve demonstrante. Nekoliko drugova iz Okružnog komiteta Skoja održali su, šetajući, kraći sastanak i doneli odluku da se demonstranti po grupama prebace u Pilarevu ulicu i da se odatle krene kroz »Mali Pariz«. Za nepunih 20 minuta relativno veliki broj (oko 150—200 demonstranata) prebačen je u

¹ Ubijen, od ustaša; proglašen za narodnog heroja.

Pilarevu ulicu. Policija je i dalje ostala na korzu zverajući levo i desno — očekujući početak. Demonstranti su krenuli Pilarevom ulicom, kraj »Slaveksa«, prešli preko pruge, prošli kroz »Mali Pariz« i stigli do mosta gde je omladinac Gustav Štiglić održao kraći govor. Iako provajljena, demonstracija je ipak uspela.

Neposredno pred upad nemačkih okupatora u grad upućena je jedna delegacija komandantu garnizona sa zahtevom da primi dobrovoljce i da pohapsi petokolonaše, po spisku koji mu je podnet. Komandant grada je odbio zahtev, a delegaciju je zadržao u pritvoru. Tih dana organizovano je masovno bacanje letaka po gradu i selima, omladinci su pružali pomoć bivšoj vojsci, otkrivali petokolonaše, nudili se da stupe u vojsku kao dobrovoljci, da brane zemlju i zajedno se sa vojskom povuku u Bosnu. No, kapitulacija je brzo usledila i to nije ostvareno.

Samu okupaciju i ulazak Nemaca partijska i skojevska organizacija dočekale su spremne. Pri ulasku Nemaca nije bilo masovnih manifestacija — dočekali su ih samo malobrojni kulturbundovci i izdajnici. Neosporo, to je bila posledica snažnog uticaja koji je Partija imala u narodu i Skoj među omladinom.

Po okupaciji zemlje Partija je u Skoj u imala svoju udarnu snagu. Skojevska se organizacija uključuje u akciju sakupljanja i spremanja oružja i municije, kao i sve ostale pripreme za oružanu borbu.

Po proglašenju tzv. NDH slede mnogobrojne akcije. Tako je u maju 1941. izvedena krupnija akcija na igralištu nogometnog kluba »Marsonije«, koja je snažno odjeknula kako u gradu, tako i na teritoriji okruga SI. Brod. Ustaše su naredile da se omladina obavezno učlani i ključ u tzv. »Časnu radnu službu«, te da u njoj radi, obučava se i vežba pod rukovodstvom ustaša. (Organizovana je po ugledu na slične organizacije u Nemačkoj i Italiji.) Članstvo u njoj i dolazak na vežbe bili su obavezni. Jednog dana bila je zakazana smotra svih omladinaca iz grada. Na igralištu se skupilo blizu 1000 omladinaca. Došla je celokupna »krema« ustaškog pokreta. Pala je komanda: »U stroj!« Nitko nije pošao. Kod ponovne komande, opet tajac. Izbačene su prve parole: »Dajte nam cipele, odela i kruha.« Ponovno komanda: »U stroj«, pa — »lijeva, desna!« Odgovor je došao tako reći u horu: »Cipele — hlače, cipele — hlače«... Nekoliko omladinaca počelo je da napušta igralište. Slede pretnje, apeli... Dolazi na igralište i jedan od starijih ustaških funkcionera, zajedno s policijom. Skojevci komanduju razlaz. Svi prihvataju. Smotra je propala... Posle toga ustašama nikada više nije uspelo da masovnije zahvate omladinu i organizuju smotru — to je bio i početak i završetak uključivanja omladine u tzv. »Časnu radnu službu«.

Nakon akcije ustaše su besnele. Vršena je istraga da se utvrdi ko je bio organizator. Održan je i poseban sastanak ustaškog »stožera«. Predlagana su i hapšenja, ali zbog masovnog učešća omladine u odbijanju da izvrši ustaške komande do toga nije došlo. Zadržali su u pritvoru svega nekolicinu omladinaca koje su, pod pritiskom javnog mnjenja, morali odmah pustiti. Skojevci, organizatori akcije, nisu bili provaljeni.

Jedna od reakcija ustaša na ovu akciju bila je i ova: jedne nedelje su posebnim pozivima bili pozvani studenti (njih oko 40) da se u 8 časova ujutro jave u »ustaški stan« koji se nalazio u Starčevićевой ulici.

Nije se znalo šta smeraju. Posle izvesnog čekanja postrojili su ih. Na čelu stroja stale su ustaše Novosel i Dražo Prokopec i povelili grupu u Kasino. Tamo su im naredili da ribaju dvoranu, u kojoj je trebalo da se posle podne održi neki ustaški bal. Studenti su brzo reagovali: pobacali su kante i metle i razišli se. Besne psovke ustaša bilo je sve što su u toj situaciji mogli da učine.

Deo omladinaca zaposlio se, po direktivi skojevske organizacije, na izgradnji porušenog savskog mosta. Do te direktive došlo je iz dva razloga: prvo, da ne bude nezaposlenih, jer bi ih kao »nezaposlene« mogli naterati da idu na vežbe i ustaške akcije; i drugo, da se omladinci drže na okupu radi izvođenja akcija koje su tada planirane. Počelo se i sa sabotazama na samom mostu: u Savu je bacan priručni alat; potopljena je i jedna dereglja natovarena alatom; preko Marka Đakovića² organizovana je krađa eksploziva »trotila« sa kojim su kasnije i izvođene prve diverzantske akcije. U to vreme već Savom plivaju iznakaženi leševi ustaških žrtava. Pokazujući na te jezive slike, svakodnevno smo držali gotovo javne manje mitinge radnicima zaposlenim na mostu, raskrinkavajući postupke okupatora i ustaša i ukazujući da je izlaz iz te situacije jedino zajednička borba, sprečavanje bratoubilačkog rata i si. Na mostu je bilo zaposleno skoro do 40 skojevaca, kao i nekoliko članova KP. Mnogi od njih radili su do prvih dana jula — do bekstva ispred hapšenja, odnosno do odlaska u partizane. I ove, iako male akcije, bile su sastavni deo neposrednih priprema koje je sprovodila Partija za predstojeću oružanu borbu.

Tih dana održano je i nekoliko savetovanja sa aktivistima Skoja. Jedno takvo savetovanje održano je na Jelas-polju, drugo na pruzi kod Budainke, treće kod Tvornice vagona, četvrto u Đakovu i Vrpolju itd. Na pojedinim savetovanjima učestvovalo je i do 30 skojevskih aktivista. Savetovanje su održavali članovi komiteta.

Dan napada fašista na SSSR, 22. juni, dočekali smo potpuno spremni. Skojevske grupe (kako one koje su morale otići u ilegalnost, tako i one koje su kraće ili duže vremena ostajale u samom gradu ili po selima), nastavile su još aktivnije da deluju. Rade Končar je već na Okružnoj konferenciji 22. juna dao i direktivu da se komunisti čuvaju da ih ne uhvate, da se pripremi oružje i izvrše poslednje pripreme za oružanu borbu. Posle toga, 25. i 26. juna, Okružni komiteta Skoja održao je svoj sastanak na kojem su preneti stavovi sa Okružne partijske konferencije, razrađeni zadaci i data konkretna zaduženja.

Čim je proglas CK KPJ i poziv na oružanu borbu stigao u SI. Brod i sa njim bili upoznati članovi Okružnog komiteta Skoja, održan je ponovo sastanak OK na kome je, pored ostalog, donet i zaključak da se od toga dana svi skojevci smatraju mobilisanim i da su dužni da izvršavaju naređenja koja im Partija bude postavljala. U OK su postavljena i neka nova zaduženja. Već 30. juna održan je sastanak svih aktivista iz Slavenskog i Bosanskog Broda (prisustvovalo je oko 30 omladinaca), na kome su upoznati sa pozivom CK i zadacima koji odatle proizlaze. Odmah je formirano i nekoliko udarnih grupa. One su rganizovane na bazi plana Vojnog komiteta radi izvršavanja sabotažno-diverzantskih akcija, koje

² Poginuo kao partizan u Bosni.

su već bile isplanirane. Istovremeno su ustaše otpočele sa hapšenjem komunista i aktivista, ali njihov prvi nalet nije dao željene rezultate. Gotovo polovina članova KP i okružnog skojevskog rukovodstva nalazila se već u ilegalnosti.

Prve partizanske grupe formirane su već 2. i 3. jula 1941. U njima se nalazi i veliki broj omladinaca koji hrabro učestvuju u svim prvim akcijama. U borbi sa ustašama gine već 17. jula jedan od prvih partizana Mića Zigić, član OK Skoja, zajedno sa Tončom Findrihom.³ Ovi verovatno spadaju među prve partizane koji su poginuli u našoj revoluciji.

Ove i niz drugih akcija Partije i Skoja koje su prethodile oružanoj borbi, uticale su da omladina okruga Slavenskog Broda tokom 1941. i 1942. godine i kasnije masovno stupa u NOB i hrabro se bori u partizanskim jedinicama.⁴

Ivan Mišković

³ Bio je sindikalni funkcioner i član I'PJ.

⁴ Ovo je samo fragment iz materijala u kome se obrađuje rad SKOJ-a u okrugu Slavonski Brod neposredno pred rat i u 1941. godini. Zbog toga ovdje nisu ni obrađivana mnoga pitanja, niti su pak spomenuti mnogi drugovi koji imaju velikih zasluga u radu sa omladinom. Tako na primer ne dotiče se rad u selima i akcije koje su tamo izvođene, rad partijske tehnike i učešće omladine u njoj, rad na fakultetima i dr.

IZ PRVIH USTANIČKIH DANA U SLAVONIJI*

Nije potrajalo dugo vremena kako je okupator uz pomoć domaćih izdajnika zaposjeo cijelu zemlju, a već se rasplamsala borba za slobodu. I u Slavoniji, kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, zaredale su prve akcije. Neprijatelj je i tu naišao na organiziran otpor pod rukovodstvom komunista i ubrzo spoznao da ne može nekažnjeno provoditi svoju politiku pljačke i terora. U to su ih uvjerile akcije na Rajić, Bučje i Kamen-sko, borba na Poljansku, zatim akcija kod Grđevičke ćuprije i dr.

Bijesni zbog krvavih gubitaka i otpora naroda, ustaše su još više pojačavali teror nad golorukim narodom. Ali, narod nije bio sam. Osve-tnička ruka partizana sustizala je ustaše uvijek, i to onda, kada su se u svojoj samosvijesti, osiljeni, ponajmanje nadali.

I ova epizoda iz prvih ustaničkih dana naroda Slavonije to potvrđuje.

Zbilo se to negdje polovicom studenoga 1941. Pokupili ustaše u Roguljama sve one koji nisu uspjeli da im umaknu, povezali jednoga za drugoga kao roblje, natovarili opljačkane stvari i krenuli put Bučja. U toj koloni bilo ih je oko 70 različite dobi, uzrasta i spola. Ustaše su likovali.

Na putu između Rogulja i Bučja, u šumi Stražbenici, na laktu šumske pruge, koji je udaljen od samoga Bučja i tvrde ceste oko jedan kilometar, naišao je na ustaše Luka Drešković Ljutica iz prve kolone čete, koju je vodio vodnik Jovan Zec Jole. Kao osmatrač ove kolone poduzme on na svoju ruku neobičan podvig.

U neposrednoj blizini opazio je čopor koza, kao pasu. Bez mnogo razmišljanja Ljutica kao kozar potjera koze prema putu kojim je nailazila kolona. Karabin je za sobom vukao kao da vuče neku odeblju granu za loženje vatre. Razdaljina između njega i kolone sve se više smanjivala. Uskoro se nađe u neposrednoj blizini kolone.

Mitraljezac sa začelja ustaške kolone htio se »našaliti« s ovim »kozarom« i iz stojećeg ga stava pokositi. Kada je to Ljutica primijetio, opali iz svoje »batine-karabina« i tako se našali s ustašom prije nego što je to ovaj uspio. Zaprastaše i druge puške. Ustaše u prvi mah zastadoše posve iznenađeni. Oni na začelju ubrzo međutim počеше da uzvraćaju vatrom, dok oni sa čela potrčашe naprijed u želji da zaobiđu ovaj kobni usjek, gdje ih je kosila ustanička puška.

Taj moment iskoristili su uhapšenici i svi onako povezani povališe se zajedno u jarak pokraj puta. Jedan između njih uspio je iz džepa svog

* Članak je prepisan iz »Glasa Slavonije« od 27. VII 1954. god.

sudruga izvući džepni nosić i nijme prerezati svoje spone i spone drugih. U jeku borbe, pred nosom ustaša, svih 70 razbježaše se i ponovo u šumi udahnuše dah slobode.

A razbijena ustaška kolona, zaboravivši na svoj »plijen«, nastojala je u paničnom bijegu da spasi glavu. Meogima to, međutim, nije uspjelo jer su naišli i na drugu zasjedu, koju je na čelu bio sam Jole. Ostatak, vidjevši da nema druge, digao je ruke. Jole se uputi k njima. Trebao je prijeći oko 150 metara. Jedan od ustaša htjede da to iskoristi i podigne pušku, ali je Jole bio brži. No, što nije uspjelo prvome, uspije drugome ustaši — Jole padne mrtav.

Tako je ova, inače uspješna akcija, završila gubitkom druga Jole. Ali, partizani prvoborci bili su na to već od prvoga dana spremni, jer su znali da se sloboda mora plaćati dragocjenom krvlju.

A narod to nikada nije i neće zaboraviti!

Ivan Pašić Orle

NEKA SJECANJA NA PARTIZANSKI ODRED »MATIJA GUBEC«*

Formiranje Odreda i prve akcije

Kod sela Hrastovca u daruvarskom kotaru, u kući Bogumila Vojačke, koja je partizanima Slavonije poznata pod imenom »Jama«, skupila se 4. oktobra 1941. grupa komunista iz kotara Novske. Neki su od njih pobjegli iz ustaškog zatvora u Novskoj, a drugi su do tada ilegalno radili u zapadnom dijelu Slavonije. Njih je pozvao Pavle Gregorić Brzi, član CK KPH, organizator ustanka u Slavoniji, koji se tu tada nalazio.

Prvog dana upoznao nas je s vanjsko-političkom situacijom u našoj zemlji. Iznio nam je rezultate narodnooslobodilačke borbe u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Lici, Baniji i Kordunu i prvim uspjesima partizanskog odreda u bjelovarskom okrugu. Kazao je da taj odred ima 14 boraca i da njim rukovodi sekretar OK Kasim Čehajić Turčin. Drugog dana upoznao nas je detaljnije sa zadacima koji stoje pred partizanskim odredima i sa hitnom potrebom formiranja odreda na zapadnom sektoru Slavonije. Pored ostalog rekao je: »Na vama je zadatak da razbuktate plamen narodnooslobodilačke borbe u Slavoniji; to od vas traži Partija, to traže porobljeni narodi Jugoslavije«.

Iznosio nam je herojsku borbu ruskih partizana za vrijeme intervencije,¹ govorio o slavnom heroju Čapajevu, o herojskoj borbi partizana u Kini i nastavio je: »Zadaci koji stoje pred vama teški su i odgovorni, ali Partija to od vas traži i ja vjerujem da ćete to izvršiti. Vi ćete biti rukovodioci, oficiri, komesari, vodit ćete mase u sveti boj. Sa nama je Crvena armija i veliki sovjetski narod.« Ove riječi duboko su se urezale u našu svijest i kasnije su često ponavljane. Voljeli smo i cijenili Brzoga, ali nam je tada bilo teško da sebe zamislimo kao oficire, komesare. Međutim, za vrlo kratko vrijeme mi smo to i postali.

Pod njegovim rukovodstvom prišlo se formiranju odreda. Predložio je da na demokratski način izaberemo rukovodstvo — komandira, političkog delegata i sekretara partijske ćelije. Izbor je izvršen vrlo brzo, a zatim nam je sugerirao da se odreda da ime »Matija Gubec«.

U tek formiranom odreda bilo nas je sedmorica; imali smo sedam pušaka, pet pištolja, pet bombi i na svaku pušku po 50 metaka. Po so-

* Članak je prepisan iz edicije »Ustanak naroda Jugoslavije 1941.«, knj. 1, str. 795—800. Beograd 1962.

¹ Zajednički napad 14 imperijalističkih država 1918—1920. godine na Sovjetsku Rusiju.

cijalnom sastavu bilo je pet radnika i dva seljaka, a po nacionalnom pet Hrvata i po jedan Čeh i Slovak. S obzirom da su samo trojica služila voj-sku i znala da rukuju oružjem, to je Brzi odredio da se sa ostalima prođe osnovna obuka s oružjem, kako bi i oni kroz par dana znali da tuku ne-prijatelja. Poslije vojne vježbe uvedena je obavezna fiskultura. »Kondi-cija je naročito potrebna drugovima koji su došli iz zatvora«, objasnio je Brzi.

Noću spavamo u šumi, iako postoji krasan sjenik sa mirisavom ota-vom, ali Brzi zahtijeva da se priviknemo na vojnički život. I on spava s nama, odlazi na stražu s puškom o ramenu i tu ostaje po dva sata, kao i ostali borci. Pokušali smo da se objasnimo s njim i da ga odvratimo da spava u šumi, kad su noći već hladne, a naročito od toga da dežura i čuva Odred. No, on je to kategorički odbio i pet noći je proveo s nama. Pored obuke boraca, koja je tih dana vršena, Odred je ovdje proradio sve partijske materijale — okružnice CK KPH i drugo pod rukovodstvom Brzog, koji je naročito naglašavao potrebu neprekidnog i sistematskog rada na ideološko-političkom uzdizanju boraca i rukovodilaca.

Dok se Odred nalazio u »Jami«, svaku noć su pojedini drugovi odla-zili u obližnja sela, održavali sastanke s članovima Partije i simpatize-rima, angažirajući ih da sakupljaju hranu, oružje, municiju, odjeću i drugo za naše potrebe. Pored toga, po uputstvima Brzog, formirali smo i narodnooslobodilački odbor sa istim zadatkom, a naročito radi toga da spriječim akciju ustaških vlasti na otkupu kukuruza. Brzi je jednom u šali rekao: »Za sada, kukuruzni odbori«.

Ovakve odbore formirali smo u selu Tomašici, Hercegovcu i Ulja-niku. Sjećam se sastanka u Tomašici, gdje su na miting, pored nekoliko naših drugova, u većini došle pristalice lijevog krila Hrvatske seljačke stranke, koji su izlaganje predstavnika živo komentirali i u većini odo-bravali. Tako smo ostvarili kontakt i s jednim poslanikom HSS, koji je kasnije pristupio NOB. Pored ovoga nastojalo se i da se na dobrovoljnoj osnovi mobiliziraju ljudi za Odred, no dan prije pokreta pristupio nam je samo jedan novi borac.

Nakon ovih pet dana intenzivnih priprema Brzi je zaključio da su borci savladali osnovnu obuku, da su naučili onoliko koliko je potrebno partizanskom borcu i da Odred može da krene u prvu akciju. Napravljen je plan akcije i peti danu veče Odred se rastao od Brzog. Ispratio nas je riječima: »Danas krećete vas osam, za mjesec-dva bit će vas stotinu, dvije stotine, hiljade, brigade i divizije«.

Krenuli smo, a vratili smo se početkom novembra. U međuvremenu Odred je 5. oktobra pokušao da između željezničkih stanica Banove Ja-ruge i Lipovljana minira prugu pri nailasku vlaka. Zbog neiskustva stav-ljen je sporogoreći štapin umjesto brzogorećeg, pa je mjesna ustaška straža pri patroliranju osjetila smrad od upaljenog štapina, skinula ga i zaustavila vlak. Kod Banove Jaruge 16. oktobra Odred je postavio za-sjedu četvorici stražara, koji su svakog dana u isto vrijeme patrolirali istim putem. No, tog dana je naišao samo jedan stražar, kojeg smo разо-ružali i zaplijenili prvi karabin (ovaj stražar je kasnije pronio glas da je bilo stotinu partizana, a napao ga je i razoružao sam Pero Car, bez naše pomoći). Ustaše u selu Kozarice razoružali smo 29. oktobra, kada

smo zaplijenili 6 karabina, nekoliko lovačkih duplonki i par pištolja. Odmah iza ove akcije održali smo u selu miting, na koji su došli skoro svi mještani. Tu smo se narodu predstavili kao narodna vojska, objasnili ciljeve borbe i pokazali zarobljene ustaše (od četvorice jedan je bio ranjen), koje smo nakon mitinga pustili (ustaše se do tada u ovom kraju još nisu pokazale u pravom svjetlu). Akcija je veoma pozitivno odjeknula — sve ustaše iz okolnih sela (okupljene u mjesnim stražama) vratile su oružje taborniku i logorniku i svukle ustašku uniformu. Upućenu potjeru (u čijem se sastavu nalazilo i nekoliko četa Nijemaca) zavarali smo i izmanevrirali bez gubitaka. Tada je u Odred došao sekretar OK KPH iz Nove Gradiške Mirko Kljajić. Osim navedenih bilo je nekoliko manjih akcija, zasjeda i diverzija.

Odred je ponovo stigao u »Jamu« 6. novembra na referiranje i proslavu oktobarske revolucije i tu se ponovo našao s Brzim. Podnijeli smo mu izvještaj o akcijama koje smo izvršili, koliko smo oteli pušaka i druge ratne opreme, te kakav je bio vojnički i politički efekat dejstva Odreda na terenu. Kada je vidio postrojeni Odred, sada već sa dvadeset boraca, naoružanih, kako reče, do zuba, čestitao nam je: »Tako, drugovi samo smjelo naprijed«.

Poslije toga održao nam je predavanje o oktobarskoj revoluciji, njenom značaju za radničku klasu cijelog svijeta i s pjevanjem Internacionalne završili smo ovu prvu svečanost u našem Odredu.

Jedan 'prekinuti partijski sastanak

Naš Odred je 26. novembra 1941. izvršio svoju do tada najuspješniju akciju — napad na kamenolom u Siraču, u zapadnom dijelu Slavonije. Akcija u Siraču imala je veoma snažan odjek u Slavoniji, a i u cijeloj Hrvatskoj. Odred je snažnim naletom slomio otpor straže (neprijatelj je imao gubitke od dva mrtva i tri ranjena), pomoću unaprijed organiziranih 50—60 seljaka, iznijet je dio eksploziva iz magazina (kasnije je upotrebljavan za niz akcija i diverzija), a oko 2—3 vagona eksploziva dignuto je u zrak. Kamenolom i svi uređaji su uništeni, a eksplozija je bila tako snažna, da su je zabilježili i seizmografski aparati u Zagrebu. Zaplijenjene su tri puške, a ostalo oružje su odnijeli raspršeni stražari.

Poslije ove uspješno izvedene akcije Odred je stigao u toku noći 5. decembra u jednu od svojih baza. Komanda je predviđala da se borci tu odmore i da se održi partijski sastanak.

Kuća u kojoj je Odred trebalo preko dana da ostane nalazila se između sela Tornja i Brekinske, na jednom brdašcu u vinogradu, okružena sa juga i zapada šumom. U ovoj kući je živjela starica Mara Mijić sa svojim sinom Boškom i jednim rođakom. Od početka ustanka kod nje su navraćali terenski partijski radnici, rukovodioci partizanskog Odreda, a često i cijeli Odred; ona je uvijek sve radosno dočekivala, pripremala hranu, prala i krpila i zbog toga smo je voljeli i od milja zvali »partizanska tetka«.

Ujutro 6. decembra zakazan je sastanak partijske ćelije, koja je tada brojala osam članova. Na sjeniku i u štali nalazilo se 20 boraca, koji tada nisu bili članovi KP, a nas osam otišli smo u jednu malu prostoriju između kuće i štale, naoružani samo pištoljima; puške smo ostavili na sjeniku. Na straži prema selu Tornju bili su jedna drugarica i Boško. Pretpostavljali smo da samo od tog sela može naići neprijatelj, jer se tamo nalazio po zlu poznati ustaški tabornik Marko Šarac.

Tek što je sekretar ćelije otvorio sastanak i predložio dnevni red, kad Buco (Gabro Vidović), gledajući kroz prozor u onom pravcu gdje nismo imali stražu, povika:

— Evo nekih lovaca!

Skočio sam do vrata i među »lovcima« odmah prepoznao ustaškog tabornika Šarca, obučenog u civilno odijelo. Išao je sa još nekoliko ustaša, koji su u vojničkom poretku i s puškama uperenim prema kući, brzo približavali. Iza njih uskoro primijetismo kolonice ustaša i žandarma kako se prebacuju k nama. Našli smo se u vrlo teškoj situaciji — odlučivale su sekunde. Ustaše su već počele da pucaju u pravcu kuće i ostalih gospodarskih zgrada. Prvi hici su namijenjeni Buci i meni, jer smo se nalazili na vratima. Bacili smo se na zemlju i počeli pucati iz pištolja.

Na sjeniku je nastala prilična panika, jer je većina drugova uslijed umora bila ponovo zaspala, a probudila ih je pucnjava i jauk jednog borca koji je bio ranjen u trbuh. Situacija se brzo izmijenila u našu korist zahvaljujući Bošku koji je dotrčao sa straže, otvorio vatru i pogodio jednog ustašu, kao i Miši Ljiljku Braci, koji je iskočio kroz krov štale i iz jednog karabina otvorio vatru na napadače. Ova dva borca uspjela su da natjeraju ustaše da legnu, i to je bilo dovoljno da svi borci Odreda siđu sa sjenika i zađu iza štale, kao i nama partijcima da dođemo do svojih pušaka. Nastala je brza obostrana paljba i poslije našeg juriša neprijatelj je bio potisnut kojih 800 metara u šumu. Borba se produžila s promjenljivom srećom, uz obostrane juriše i protivnapade. Neprijatelj je bio nadmoćniji, a očekivali smo da uskoro dobije i pojačanje. Zato je jedna desetina dobila zadatak da napada bočno, dok je druga još vodila borbu iza debelih voćaka u vinogradu. Ostali su imali da se povuku zajedno sa teško ranjenim drugom prema obližnjem mlinu na rječici Bijeloj. Približavalo se podne.

Buco je previo ranjenog druga, i četiri borca ponijela su prvu žrtvu iz našeg Odreda prema obližnjem selu, kamo je riješeno da se povučemo. Nakon skoro dva kilometra odstupanja, Odred se prikupio pored Čendeševog mlina i tu se oprostio od svog druga Bože Kurjaka iz sela Branežaca, kotar Pakrac, koji je u toku povlačenja podlegao ranama. Božo je pripadao grupi od 10 omladinaca, skojevaca, koji su u naš Odred stupili polovinom novembra 1941. na sektoru Papuka i Psunja.

U šumici pored mlina dočekalo nas je mnogo ljudi i žena iz obližnjih sela, naročito iz Kapetanova Polja, Tornja i Brekinske, mahom simpatizera NOB. Svi su bili u brizi da Odred nije razbijen ili uništen. Kad smo se prikupili, vidjeli smo da su još dvojica lakše ranjeni. Pozvani smo u selo, nuđena nam je hrana, ćebad i neki odjevni predmeti, no nismo se zadržavali jer je stigla vijest da je iz Pakraca krenula po zlu čuvena sat-

nija ustaša satnika Petranovića, nazvanog »Palija« (popalio je više srpskih sela na Psunju i u podnožju Papuka pod konac 1941. godine).

Ustašama i žandarmima, koji su s nama vodili borbu, stiglo je pojačanje kada smo već odstupili. Petranovićeve ustaše mislile su da se Odred još uvijek nalazi u kući »partizanske tetke«. Više od jednog sata su opkoljavali kuću i otvarali pušcanu i minobacačku vatru, iako nitko nije davao otpor. Kada su »zauzeli« kuću i vidjeli da u njoj nema partizana ni živih ni mrtvih, sve su opljačkali, a zatim zapalili i kuću, i ostale gospodarske zgrade. Neprijatelj je tada pisao slijedeće:

»Između sela Toranj i Brekinske, općina Kukunjevac, kotar Pakrac, 5. XII 1941. godine grupa od 38 komunista vodila je borbu s oružnicima i ustašama. Po dolasku pojačanja ustašama, partizani su se povukli. Poginuo je 1 partizan. Oružnici su zapalili 40 kg. eksploziva i propagandnog materijala« (izvještaj Ministarstva hrv. domobranstva (D)).

U ovoj borbi neprijatelj je imao dva mrtva i nekoliko ranjenih.

Sa jednog brdašca posmatramo kako gori prva kuća u ovom dijelu Slavonije. Buco i Pero Car oprašaju se s našom »partizanskom tetkom«, koja zbog kćerke, koja je u toj gužvi pobjegla u drugo selo, odbila da ide s nama. »Evo vam, drugovi, moga sina Boška² neka osveti svoju majku i kuću koju su ustaše zapalile«. Ovim se riječima stara oprostila od Oreda i sina, bodreći nas: »Nastavite, djeco, ovu svetu borbu, za mene ne brinite«.³

Istoga dana održali smo prekinuti partijski sastanak, samo sa izmijenjenim dnevnim redom. Kritički smo se osvrnuli na današnju borbu, na našu nedovoljnu vojničku budnost. Smijenili smo komandira, koji se u ovako teškoj situaciji pokazao nedorastao da komanduje Odredom. Pohvaljeni su borci koji su se danas posebno istakli, i na kraju, razradili smo plan da se Odred još u toku noći prebaci na Kričko brdo, odnosno u slavonski > trokut«.

Poslije toga održan je sastanak s cijelim Odredom; izvršena je analiza današnje borbe, potvrđeno smjenjivanje komandira i usvojen plan za dalje akcije. Na kraju je politički delegat pozvao Odred da oda posljednju počast svom prvom palom borcu, čija je žrtva trebala da nam bude novi podstrek u borbi protiv fašista. U toku noći krenuli smo u pravcu »trokuta«.

Rade Pavlović

² Boško Mijić Borac poginuo je na Bijeloj stijeni u proljeće 1942.
³ Nakon par dana uhapšena je zajedno sa kćerkom; junački je izdržala ustašku torturu, a da nikoga nije izdala. Kasnije su je ubili ustaše iz Spanovice, a kći je ubijena u logoru u Staroj Gradiški.

* Teritorij između Novske, Okučana i Pakraca.

FORMIRANJE NARODNOOSLOBODILACKIH ODBORA U BUCKOM KRAJU*

Po povratku iz vojske u svoje selo Veliki Budići, na padinama Ravne gore, saznao sam da je mnogo vojnika iz jedinica koje su kapitulirale u Podravini prešlo preko sela nudeći na prodaju svoje oružje. Njemačke patrole su već krstarile po selima i rasturale prijetee plakate da će svatko biti strijeljan kod koga bi se našlo bilo što od oružja i vojničke opreme, te da se to mora odmah predati u Općinu. Pronosili su se glasovi da Nijemci imaju tako dresirane pse, da se od njih ne može ništa sakriti. Od straha pred takvim prijetnjama većina ljudi je predala oružje, pa i lovačke puške i slično. Tih dana povezao sam se sa Bonifacijem Prečom, članom Kotarskog komiteta KP u Pakracu, koji mi je rekao da je dobijena direktiva da se kupi i sakriva oružje.

Po izbijanju rata sa SSSR-om održana je partijska konferencija za kotar Pakrac, na kojoj je razmotrena situacija, razrađen proglas CK KPJ i prodiskutovane mjere koje treba preduzeti za pripremanje i dizanje ustanka.

Tih dana Preč mi je rekao da tražim sakriveno oružje i odjeću i da na tome zadatku angažiram što veći broj povjerljivih ljudi. Obratio sam se simpatizerima Partije u selima: Velikim Budićima, Branešcima, Ožegovcima, Popovcima, Koturiću, Jakovcima, Cikotama i Bučju. Tako sam stvorio prvu mrežu od dvadesetak suradnika u bučkom kraju, s kojima sam radio na sakupljanju oružja u prvim danima priprema za ustanak u ovom kraju 1941. godine. Nešto kasnije mreža se proširila znatno većim brojem ljudi.

U jednoj šikari polja Velikih Budića zakazao sam 15. augusta sastanak radi osnivanja grupe za kandidate KPJ. Tome sastanku prisustvovali su Simo (poginuo u Siraču 1943) i Stevan Prodanović iz Veliki Budića, Maksim i Milan Bojanić iz Popovaca, simpatizeri KPJ. Prisustvovao je i Pero Kin Olgin,¹ član Kotarskog komiteta KPH Pakrac, radnik pilane u Pakracu. On nam je saopćio da se za članove KPJ i SKOJ-a mogu primati ljudi koji već imaju pojma o klasnoj borbi i koji se u zadacima na pripremanju ustanka pokažu dovoljno smjeli i borbeni. Vrlo mali broj

* Članak je prepisan iz edicije »Ustanak naroda Jugoslavije 1941.«, knj. 3, str. 797—802, Beograd 1963.
> Početkom 1942. pobjegao u Austriju.

ljudi u bučkom kraju imao je pojma o klasnoj borbi pa se takav sektaški stav negativno odrazio kod nas pri stvaranju partijskih i skojevskih organizacija u 1941. godini.

Kandidatsku grupu smo formirali (određen sam za njenog rukovodioca), a zatim nam je Kin prenio direktivu da nam je jedan od osnovnih zadataka da pronalazimo i spremamo oružje i municiju. Da bi se zadatak uspješnije izvršavao, a pošto nije bilo partijskih organizacija, prenio nam je direktivu da radimo na stvaranju ilegalnih akcionih odbora po selima, u koje bi ulazili pouzdani i odvažni ljudi, koji će na sebe primiti ovaj zadatak, kao i zadatak da prihvate prve organizatore ustanka i prve borce koji će dolaziti na ovaj teren, da za njih pripremaju odjeću, rezervnu hranu i dr.

Usmena uputstva za formiranje odbora još prije su davali Mane Trbojević i Bonifacije Preč, članovi Komiteta iz Pakraca, a nakon pomenutog sastanka u sela bučkog kraja dolazili su Blagoj a Gerdijan Balja i Vlado Lončar iz Pakraca, sa istim zadatkom. Tako se odlučno prišlo stvaranju ilegalnih akcionih odbora (kasnije su prerasli u narodnooslobodilačke odbore), čija je osnova u ovom kraju već bila postavljena ranijim organiziranjem mreže suradnika. Prvi rezultati rada do polovine septembra u prikupljanju oružja bili su: 8 vojničkih i 10 lovačkih pušaka, oko 700 metaka i jedan pištolj. Nešto kasnije Adolf Terer iz Bučja dao je 3 pištolja, 2 vojničke i 2 lovačke puške.

Prvi akcioni odbor formiran je polovinom septembra 1941. u Velikim Budićima, a zatim u Popovcima i Koturiću, a u oktobru u Jakovcima, Roguljama, Cicvarama, Bjelajcima, Cikotama i Branešcima.² U selu Bučju NOO formiran je pred kraj decembra.³ Nije bilo partijskih organizacija, ali su stvoreni akcioni odbori, na koje su se organizatori ustanka oslanjali počev od septembra 1941. godine i kasnije.

Radi fomiranja ovih ilegalnih odbora Blagoja Gerdijan Balja obilazio je i sela kamenskog kraja; posebno je odlazio kod Dake Puača, i zajedno s njim pomagao simpatizerima NOP-a oko organiziranja i razrade zadatka odbora.

Svaki aktivniji odbornik povezivao se sa svojim najbližim rođacima i prijateljima, povjeravao im zadatke da pronalaze i sakupljaju oružje i municiju, da sakupljaju odjeću, hranu i sve drugo što je potrebno partizanima, te da prikupljaju podatke o razmještanju, broju i kretanju neprijateljskih snaga. Zadatke za svoj rad odbori su primali od članova Ko-

² Članovi ilegalnih odbora bili su:

« Velikim Budićima: Mirko Prodanović, predsjednik, član KP, Simo i Stevan Frodanović, kandidati KP, Nikola Prodanović i Luka Zec;

— u Koturiću: Joco Knežević, predsjednik, Dušan, Rade i Milan Knežević, Milan Vušković;

— u Jakovcima: Božo Slavujević, predsjednik, Đuro, Stevo (Mićin) i Stevo (Petrov) Slavujević i Stojan Zec;

— u Roguljama: Mile Rusmir, predsjednik; Dragan Nenadović i Matija Rusmir;

— u Branešcima: Stevo Relić, predsjednik; Jovo i Pajo Romanić (ubijeni u fašističkim logorima);

— u Cicvarama: Milan Cicvara, predsjednik, Mojica Mladan, Jovica i Nikola Cicvara i Veljko Marković;

— u Bjelajcima: Stevo Golić, predsjednik (poginuo), Ignjatija i Stojan Dreković, Đuro Gunj ević.

— u Popovcima: Maksim Bojanić, predsjednik, kandidat KP, Milan Bojanić, kandidat KP, Mile Oklobdžija i Božo Pjević;

³ Članovi su bili: Luka, Stojan (član SKOJ-a) i Petar Prodanović.

tarskog komiteta iz Pakraca koji su stalno obilazili teren, a također i od ljudi koji su (mada neki tada i nisu bili članovi KP) bili tijesno povezani. Tako su inž. Vladimir Lončar i njegova žena Danica, profesor (oboje iz Pakraca), prenosili instrukcije za rad bivšim lugarima, aktivistima NOP-a — Đuri Slavujeviću, Daki Puaču i Stanku Gostimiru. Danica je bila u stalnoj vezi sa Slavuj evićem iz Jakovaca i Puačom iz Kruševa — Kamensko.

Početkom novembra počele su prve akcije i borbe protiv fašista, pa su mnogi odbornici ili aktivni suradnici otišli u partizane, a NOO su se popunjavali novim ljudima — simpatizerima NOP-a.

Članovi NOO i najaktivniji simpatizeri na sastancima upoznawali su se s ciljevima NOP-a i veliki broj njih je već u 1941. godini stupio u partizanske redove, a neki su te ustaničke godine učestvovali s partizanima u akcijama i borbama protiv neprijatelja, a poslije toga vraćali se u svoja sela, dalje vršili svoje odborničke dužnosti i bili u stalnom kontaktu s partizanskim jedinicama. Tako smo početkom novembra 1941. nas sedam odbornika iz NOO sela Veliki Budići stupili u partizanske jedinice.

No, kasnije se, s razvojem ustanka, osjećala sve veća potreba da se ilegalni NOO pretvore u javne, slobodno izabrane odbore. Kako je pokret uzimao maha, tajna manje grupe ljudi sve više je postajala »tajna« cijelog sela.

U Velikim Budićima 16. novembra biran je prvi put javno NOO. Ovaj izborni sastanak održan je sutrađan nakon uspješne borbe Psunjskog odreda s ustašama na Psunju, kod Duge poljane.

Po završenoj borbi na Dugoj poljani prebacili smo se iste noći do sela Jakovaca, gdje smo stigli oko šest sati ujutro. Tu sam zamolio politkomesara Manu Trbojevića Maksu da mi dozvoli da odem u Budiće, a da ću se isti dan uveče povezati s njima na Ravnoj gori, gdje je naš Odred tada namjeravao da se prebaci. Makso mi je dozvolio da odmah odem, s tim da za Odred organiziram i pripremim potrebnu hranu, kao i da prikupim informacije o stanju neprijatelja u Bučju i Kamenskom.

Kad sam došao u selo, naši suradnici skupili su se oko mene i tražili informacije o jučerašnjoj borbi na Psunju, koju su dobro čuli. Rekao sam im da smo svi živi i zdravi, da smo fašiste uspješno rastjerali i neke potukli. Među njima je nastalo oduševljenje.

Taj isti dan oko šest sati uvečer skupili su se kod moje kuće svi suradnici i simpatizeri NOP-a pa je održan sastanak i izabran NOO. Bilo je prisutno preko dvadeset lica. Iako sam pripadao Psunjskoj partizanskoj grupi, ponovo su me izabrali za predsjednika odbora s tim da me u mojoj odsutnosti zamjenjuju Stevan Prodanović ili Anđa Prodanović, a da po mogućnosti ipak češće navratim u selo i da im pomognem u radu. U odbor su izabrani još Simo Prodanović, Stojan, Pavle i Luka Zec.

I u ostalim selima Bučkog kraja izabrani su legalni NOO. U Koturiću, oko 20. novembra, održan je miting i javno biran NOO. Miting su održali rukovodioci Psunjskog odreda Jovan Zec Jole i Dušan Marijan Zuco, a bili su prisutni i članovi Komiteta Mane Trbojević i Blagoje Gerđijan. U odbor su izabrani isti drugovi koji su do tada bili članovi ile-

galnog odbora. U Jakovcima legalni NOO izabran je javno od svih pripadnika NOP-a, također u novembru, kao i u Roguljama. Dotadašnji ilegalni odbor je proširen sa još dva člana. U selu Cicvarama, Bjelajcima i Grdevici legalni NOO izabrani su javno u decembru 1941. Svim ovim izborima prisustvovali su i borci i rukovocioci Psunj skog partizanskog odreda, kao i neki članovi Kotarskog komiteta iz Pakraca.

Od 38 izabranih članova NOO tokom 1941. u navedenim selima je u toku NOR-a poginulo 12 — skoro jedna trećina (od kojih 8 u 1941. i 1942. godini). Poginulo je i niz odbornika koji su birani kasnijih ratnih godina. Poginuli su prvi predsjednici NOO iz sela Cikota, Bjelajaca, Jakovaca i Branežaca.

Pogibiji tolikog broja članova i predsjednika odbora dijelom je doprinijelo i izdajstvo pojedinih zavrbovanih mještana. Neprijatelj je na vrijeme osjetio da akcioni odbori naglo i efikasno uzimaju vlast u svoje ruke, pa je preduzeo mjere da odbornike otkrije i likvidira. Zavrbovao je pojedince i, zahvaljujući njihovoj izdaji, uspio je da u toku decembra sazna sve što se zbiva u selima Bjelajcima, Cicvarama, Jakovcima, Roguljama i Kričkama. Mi smo osjetili da se u pojedinim selima nalazi po neki izdajnik i poduzeli smo mjere da ih otkrijemo i onemogućimo. Neki su od njih pobjegli iz svojih sela i stupili u žandarme i ustaše. Zanimljivo je da su među izdajnicima bili i seoski knezovi iz Jakovaca i Kričaka. Oni su naročito poslužili neprijatelju obavještavajući ga što se sve u njihovim selima radi za NOB, te dajući mu spiskove članova NOO, tako da je neprijatelju uspjelo da pohapsi i potuče gotovo cijeli NOO biran u selu Jakovcima 1941, a i članove novog odbora biranog 1942. godine (koje je također pohapsio, otjerao u Lipik i potukao). U Kričkama je bilo teško stvoriti bilo koju organizaciju NOP-a, sve dok seoski knez i jedan lugar, ustaški špijun, nisu otkriveni i likvidirani. Zato je legalni NOO u ovom selu izabran tek u ljeto 1942. godine. No, unatoč teroru neprijatelja narodnooslobodilački pokret u bučkom kraju uzimao je sve više maha.

Početkom novembra (2. ili 3.) sazvano je savjetovanje članova NOO iz sela Velikih i Malih Budića, Koturića, Popovaca i Bučja. Pozvani su i kandidati Partije, kao i nekoliko aktivnijih suradnika, među kojima je bio i jedan Hrvat iz Bučja, Ivan Draksler, općinski pandur. Sastanak je održan u Velikim Budićima u štali Milana Prodanovića Grahe. Savjetovanje je sazvano s ciljem da se članovima NOO daju direktive i uputstva za rad i izvršavanje zadataka koji su svakog dana postajali sve veći. Prisustvovao je i organizator ustanka u tome kraju Blagoja Gerdijan Balja.

Mnogi od pozvanih drugova nelagodno su se osjećali kad su vidjeli da sastanku prisustvuje i općinski pandur, no brzo sam ih umirio; saopćio sam im da je pandur naš čovjek i da će korisno poslužiti radeći za naš pokret.

Na ovom sastanku, pored uputa i direktiva koje su date akcionim odborima za rad i za pripreme u vezi sa ustankom i prvim borbama, bilo je posebno riječi o napadu na Općinu u Bučju, a za to nam je Draksler dao dragocjene podatke. Savjetovano je da se, u slučaju da neprijatelj ot-

počne repersalije, narod sklanja u šumu. Utvrđeno je i sa koliko oružja raspolazemo na tom sektoru.

Rezultat tih dogovora i priprema za ustanak bio je napad Psunjske partizanske grupe na općinsku zgradu u Bučju 10. novembra, uspješna borba na Psunju (kod Duge poljane) 15. novembra, drugi napad na Općinu Bučje 23. decembra i borba s ustašama u Roguljama i u šumi istog dana, zatim napad partizana na ustašku kolonu u Bogazu 30. decembra (gdje su neprijatelju nanijeti gubici od 12 mrtvih i teže ranjenih), te više drugih manjih akcija na ovom području. Kao rezultat priprema za ustanak, rezultat niza sastanaka NOO, žitelja sela i saradnika NOP-a, bio je da su NOO bučkog kraja u sporazumu i dogovoru sa partizanskim jedinicama u rano proljeće 1942. godine organizirali akcije za rušenje svih komunikacija od Branežaca do Kamenskog. Nakon što smo u više navrata noću porušili mostove na cesti i šumskoj pruzi, prekopali cestu i potrgali TT-linije, neprijatelj bi dolazio već naredni dan i osposobljavao te komunikacije. Narednih noći NOO ponovo su organizirali ljude i ponovo rušili iste komunikacije. Neprijatelj je opet dolazio i popravljao ih. Da bi se jedanput to privelo kraju, odbori su izvršili opsežnije pripreme, tako da je jednog dana krajem marta 1942. godine došlo u akciju preko 150 seljaka iz okolnih sela koji su usred dana rušili prugu i TT-liniju, prekopali cestu i porušili mostove na sektoru od Bučja do Kamenskog. Tračnice i telefonske žice su razvučene i sakrivene u šumi, tako da neprijatelj nikada više nije mogao osposobiti te komunikacije. U više navrata poslije te akcije neprijatelj je pokušao da osposobi mostove na cesti, ali je uvijek bio rastjeran, a bučki kraj je postao slobodna teritorija.

Razvijajući široko svoju djelatnost, aktivirajući cjelokupno stanovništvo i dajući punu podršku partizanskim jedinicama, NOO u bučkom kraju u potpunosti su izvršili zadatke koje su dobili u ustanku i s punim uspjehom zamijenili partijske organizacije koje su se tek u 1942. i 1943. godini počele osnivati u selima bučkog kraja.

Mirko Prodanović Sever

POČELO JE DIVERZIJAMA

*Iz prvih akcija partijske i skojevske organizacije u Bijelom Brdu**

Partijska i skojevska organizacija u Bijelom Brdu bila je vrlo snažna, a naročito je značajan njen rad nakon napada Njemačke na SSSR. Tada je sazrela situacija da se počne s organiziranjem ustanka. Oružani ustanak bio je popraćen velikim brojem diverzija, koje je izvršila udarna grupa osnovana 27. srpnja 1941. godine. Grupa je napadala manje okupatorske jedinice i njihove objekte. Nakon izvršene akcije ona bi se povlačila. Grupa je osnovana u Boboti, a prvi njeni osnivači bili su Vjekoslav Bakulić i Đoko Patković. Do njena formiranja došlo je odmah nakon što su Stevo Čonić i Đoko Patković, koji su nosili diverzantski materijal, napali dvojicu ustaša i tom prilikom ih ubili.

U udarnoj grupi bili su Đoko Patković, Stevo Čonić i Milovan Stojnović iz Bobote, Živoj in Jocić iz Pačetina i Savo Kusturić iz Bijelog Brda. Svi su se oni morali povući u ilegalnost. Kasnije se grupi pridružuju još neki drugovi iz Bobote, Pačetina i Bršadina, a vođa udarne grupe bio je Đoko Patković. Privremeno su se zadržali u grupi i Drago Marušić (Španjolac) i Milica Križan. Grupa je operirala na području kotara Osijek, Vukovar i Vinkovci.

Dizanje pruge između Sarvaša i Osijeka, na polovini puta, bila je jedna od glavnih akcija grupe. To su izvršili Patković, Čonić, Marušić, Bakulić, sa dva suradnika iz Bijelog Brda. Sve se to odigralo jedne mračne noći u kolovozu, a rezultat akcije bio je: izbačen motorni vlak, koji je saobraćao između Osijeka i Dalja. U stvari htjelo se izbaciti teretni vlak, ali je motorni naišao prije.

Partijska organizacija na tom području organizirala je da se na cestu Osijek—Vukovar pobačaju i šiljasti čavlići za probijanje guma na kamionima, što je i učinjeno. Duž ceste istaknute su i crvene zastave u dužini od 10 km. Partijska organizacija poklonila je grupi 10 do 12 vojničkih pušaka, metaka, bombi i dva pištolja. Sve je to prikupljeno od simpatizera i suradnika u Bijelom Brdu.

Sredinom kolovoza grupa se nalazila u vinogradima Dušana Lipovca iz Vere i na nju je slučajno naišla Milica Miletić iz Vere. Prepoznavši Patkovića, ona je grupu odala i žandari iz Trpinje izvršili su frontalni napad. Međutim, grupa je uspjela da se nakon kraće borbe povuče.

* Clanak je prepisan iz »Glasa Slavonije« od 10. X 1959. godine.

Druga i kobna akcija za grupu desila se 21. rujna 1941. godine na sektoru između Vere i Klise, uz samu Vukovarsku cestu. Tom prilikom poginuli su Vjekoslav Bakulić i Gerda Švarc iz Osijeka, a uhvaćen je Josip Grancaić, koji su kao ilegalci primljeni u grupu. Čonić i Patković probili su se preko ceste i tom prilikom ubili jednog ustašu a neke ranili.

Josip Grancaić, koji je tada uhvaćen, izdao je članove grupe, njihove suradnike i simpatizere, i već sutradan — 22. rujna uhapšeni su Milinković, žena mu i kćer, Pajo Đurđević i žena, a kao osumnjičeni Svetozar Protić, Petrašević i njegova žena. Kod Milinkovića našli su nešto kompromitiraj ućeg materijala. Grancaić je teretio i Paju Đurđevića, ali ovaj nije ništa priznao.

Milinković i žena osuđeni su najprije na smrt, ali su zatim pomilovani na 10 godina robije. Ostali su 25. listopada 1941. pušteni kući, jer nisu ništa priznavali, a nije bilo ni dokaza.

Zbog tih hapšenja partijska organizacija je oslabila a zbog jake zime nisu se više poduzimale ni oružane akcije. Međutim, već u proljeće 1942. uspostavljena je veza s partizanima i opet dolazi do jačeg djelovanja.

Svetozar Protić

OD PRVIH AKCIJA DO PAPUČKO-KRNDIJSKOG ODREDA*

U članstvo KPJ primljen sam 1928. godine u Beogradu, gdje sam desetak godina živio i radio. Nakon izdržavanja kazne u Sremskoj Mitrovici (bio sam na robiji po presudi Suda za zaštitu države), u proljeće 1935. godine vratio sam se u svoje selo Duboku, kotar Slavonska Požega. Tu sam zatekao veoma nepovoljnu političku situaciju. Tadašnja protunarodna vlada (preko senatora Jovanovića u Slav. Požegi) uspjela je formirati četničke organizacije po srpskim selima istočnog dijela kotara Požega. Na čelu četničkih organizacija nalazili su se kulaci koji su razvijali žestoku propagandu protiv komunista. Po mom povratku u selo počeli su harangirati i protiv mene. Doznao sam da su jedne noći na svom sastanku donijeli odluku da me treba na svaki način likvidirati. O tome sam saznao preko Uroša Branešca,¹ simpatizera KP, koji je bio ubačen u četničku organizaciju. Nastojao sam da, koliko god mogu, radim na razbijanju ovih organizacija. Pravilnim stavom i odnosnom prema ljudima, te sistematskim objašnjavanjem narodu ciljeva četničke organizacije, uspio sam, uz pomoć naših simpatizera, da u roku od pola godine potpuno razbijemo četnike u Dubokoj i okolnim srpskim selima. Odmah po njihovoj likvidaciji organizirali smo po tim selima ogranke »Seljačkog kola« (tada je to bila partijska direktiva). Članovima ogranaka savjetovali smo da se pretplaćuju na list »Naša brazda«.

U istoj toj 1935. godini, u septembru, formirao sam u Dubokoj partijsku organizaciju.² U njoj su bili članovi iz dva sela: Duboke i Jasika — Srbi i Hrvati. Ova je organizacija tada predstavljala jezgro na istočnom dijelu kotara odakle se širila napredna misao među narodom. Prvi put je tada započela borba za stvaranje dobrih odnosa između Srba i Hrvata, čiji su rezultati bili da se ustaške organizacije nisu mogle ni u 1941. godini oformiti niti učvrstiti. (Istina, u neposrednoj blizini, u selu Čaglinu, uspostavljeno je 1941. god. jako neprijateljsko uporište u kojemu je bilo oko 400 ustaša-krvnika, no to nisu bili mještani, već zlikovci dovučeni iz drugih mjesta.)

* Članak je prepisan iz edicije »Ustanak naroda Jugoslavije 1941.«, knj. 5. str. 345—355, Beograd 1964.

¹ Uroš Branešac, prvoborac, poginuo 1943. u NOB-u.

² Ovo je bila prva partijska ćelija koja je u kotaru formirana na selu. Iste godine formirana je ćelija u samoj Požegi, a kasnije su organizacije KP formirane i u drugim mjestima kotara. Bio sam sekretar ćelje u kojoj su pri formiranju još bili Benjamin Vidas i još jedan.

I

Okružni komitet za okrug Slav. Požega formiran je 1936. godine. Sekretar komiteta bio je profesor Viktor Ivičić, a članovi Zvonko Brkić, Josip Plovanić i autor napisa. 1938. godine na istočnom dijelu kotara formiran je Općinski komitet.³ Članovi Komiteta postali su Benjamin Vidas Beneto, Đuro Mornar i autor (sekretar). Komitet je rukovodio dvjema ćelijama (ćelija u selu Duboka stalno se razvijala i do 1938. godine povećala se na 13 članova koji su bili iz sela Duboke, Jasika, Milanluga, Jurkovca i Nove Ljeskovice. Tada je donijeta odluka da se formiraju dvije ćelije: Duboka, gdje sam ostao sekretar, i Jasik — sekretar Dušan Mornar). Osim ovih ćelija pod rukovodstvom Komiteta bile su dvije kandidatske grupe: jedna sa 8 kandidata u selu Duboka, a druga u Caglinu sa 3 kandidata.

Pred sam rat uspostavio sam vezu sa braćom Pospišil, krojačima iz sela Krnjevca (općina Kutjevo). Stariji je brat bio član Partije (ubile su ga ustaše 1941), a mlađi skojevac (poginuo u NOB-u). 1940. godine uspostavio sam vezu i sa popom Jovom Zecom koji je tada službovao u selu Paučju i s kojim sam imao nekoliko sastanaka u šumi ispod Paučja. On je bio antifašista i simpatizer Partije, a 1941. otišao je u partizane. (S njim sam se našao u decembru 1941. na sektoru općine Bučje. Bio je tada vodnik jednog voda takozvane sekcije, kako su na Psunju nazivali svoju partizansku jedinicu-četu. Prilikom održavanja konferencije u selu Bruniku u isto vrijeme je vođena borba sa španovačkim ustašama kod sela Rogulja, u kojoj je poginuo.)

U okolnim selima, srpskim i hrvatskim, bilo je oko 50 simpatizera KPJ. Nakon okupacije zemlje ovaj je broj iz dana u dan rastao.

Poslije okupacije i dolaska ustaša na vlast, počela su hapšenja i ubijanja, u prvom redu komunista, kompromitiranih antifašista i Srba. Tih dana bilo je mnogo ljudi koji su dolazili u Duboku i pitali šta da se radi. Znali su da u tom selu postoji neka organizacija. Mene su žandarmi već u maju 1941. tražili da me uhapsu, no čim sam došao kući iz vojske odmah sam otišao u šumu gdje sam napravio bajtu u kojoj sam noćivao. Svaka veza sa Požegom bila je prekinuta. Bio sam obaviješten da su neki drugovi u Požegi pohapšeni (Josip Plovanić, Viktor Ivičić i drugi), pa je naša organizacija u selu bila prisiljena da se sama snalazi. Proglas CK KPJ koji se odnosio na pripreme za organiziranje narodnog ustanka nismo uopće vidjeli. Prvi put sam, negdje koncem juna, shvatio i donekle razumio da se u tom pogledu nešto radi i da je Partija u toj situaciji, s obzirom na to što je SSSR već napadnut, nešto poduzela. A bilo je i drugih glasova. Tako su iz okolnih sela neki domobranci, dolazeći na dopust, pričali da su bili u Bosni i da se tamo vodi borba sa nekim oružanim grupama kojima, navodno, rukovode bivši španjolski borci.

Poneseni ovim glasovima i shvativši da je Partija organizirala ustanak, održali smo vanredni sastanak Općinskog komiteta, a zatim i sa svim ostalim članovima Partije, kandidatskim grupama i ostalim simpatizerima i pojedincima iz okolnih sela s kojima smo do tada održavali veze, upoznali ih sa situacijom i donijeli odluku da u tom pravcu i mi nešto poduzme-

³ Ovaj komitet djelovao je na području tadanje općine Bektež (pod koju je spadalo oko 40 sela), pa je nosio i to ime.

mo. Polovinom jula održao sam sastanak sa svim komunistima u Benčin-dolu, u blizini Duboke. Na sastanku sam iznio političku situaciju i pre-dočio zadatke, pa je donesena odluka da se odmah pristupi organiziranju oružane partizanske grupe, u koju prvenstveno mogu i treba da stupe oni koji se već nalaze u ilegalnosti. Također je odlučeno da rukovodim grupom. U roku od nekoliko dana grupa je organizirana, a imala je 16 ljudi.⁴ Nešto kasnije grupi se priključio Duško Brkić, koji nam je bio nepoznat. Rekao je da je komunista koji je pobjegao iz Beograda. Pored još nekih, s kojima sam 1933. bio na optuženičkoj klupi Suda za zaštitu države i svi skupa osuđeni, spomenuo je i Stevana Mitrovića koga sam dobro pozna-vao. I to je bio razlog što smo Brkića zadržali u grupi, a pošto je rekao da je član Partije, uključen je i u organizaciju.

Baza naše grupe bila je u šumi na podnožju Krndije — u predjelu zvanom Jasički brijeg (oko 1 km više sela Duboke). Hranom smo se snabdijevali uglavnom iz Duboke. Grupa je bila naoružana sa 4 vojničke puške, manjom količinom municije i sa nekoliko bombi.

Prve naše akcije bile su diverzije na pruzi između Plesnice i Na-šica. Više puta smo na prugu srušili po nekoliko telegrafskih stupova i zabijali između šina željezne predmete da bi vlak iskliznuo. Osim toga kovač Trivo Radovanović izrađivao je papučice laktastog oblika od že-ljeza, pomoću kojih smo probijali gume na automobilima (postavljali smo ih noću na cesti Bektež — Čaglin i Bektež — Našice; na tim rela-cijama je bilo nekoliko zastoja u saobraćaju).

U neposrednoj blizini nalazila su se tri neprijateljska uporišta: dva ustaška tabora u Bektežu i Čaglinu, a u Ljeskovici žandarmerijska sta-nica i tabor. U tim mjestima smo jedne noći, u neposrednoj blizini zgra-da u kojima su bili tabori, izvjesili crvene zastave sa petokrakom zvijez-dom.

Grupa je dobila zadatak da svake noći obiđe po jedno selo i pored sela, u šumi, održi sastanak sa simpatizerima NOP-a. Negdje je takve sastanke održavala i u selu, u nekoj kući. Oni koji su imali neko oružje za vrijeme sastanka su stražarili i patrolirali. Iako sitne, ove akcije su u dobroj mjeri zadavale neprijatelju brigu. Istovremeno smo otpočeli borbu i za likvidaciju špijuna.

Poslije tih naših akcija neprijatelj je pojačao represalije protiv na-roda. Dizanje masovnog narodnog ustanka u Slavoniji donekle je uspo-ravala i nacionalna heterogenost stanovništva. Pored Hrvata i Srba, tu su živjeli česi, Slovaci, Mađari i Nijemci, pa zbog politike predratnih režima, a posebno stanja nakon okupacije, pitanje bratstva i jedinstva pripadnika raznih nacionalnosti nije bilo povoljno, a naročito ne za ma-sovni oružani ustanak. Zato smo morali skoro svakog pojedinačno da pri-dobijemo za NOP. Najbolja agitacija bile su uspješno izvedene akcije. Na sastancima smo upoznavali narod da je KPJ podigla narodni ustanak i da se pod njenim rukovodstvom već vode žestoke borbe u Srbiji, Crnoj

⁴ U grupi su bili: Stanko Radovanović Udarnik, Uroš Branešac Aca, Marko Kragujević
Levičar, Stanko Božić Sarač, Petar Radosavljević Žuti, Đoko Đurđević, Nikola Đurđević Tolja,
Dragan Petrović i Nikola Petrović Pobjeda — svi iz sela Duboke; Mile Vujin Vujadin iz
Gornje Motičine; Savo Blagojević Brko i »Sekula« iz Ivanovaca; Mile Jačimović i Pero Jači-
mović Vožd iz Sapne; Stevo Radišić i Jovo Mišević iz Latinovca.

Gori, Bosni i Lici; da je mjesto i dužnost svih ljudi naše zemlje, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost, da se uključe u tu borbu ili da je pomažu time što neće otići u domobrane, što neće okupatoru dati ništa od namirnica, što neće plaćati porez itd. Govorili smo da naša borba nije usamljena, da je s nama sav potlačeni narod čitavog svijeta, kao i moćna Crvena armija.

U avgustu 1941. doznao sam da u Našičkom Gradcu živi jedan komunista, koji je došao iz Osijeka gdje je bio u zatvoru. To je selo sa druge strane Krndije i bliže se nalazi Našicama. Nastojao sam da se preko ljudi koji imaju rodbinu u Gradcu, povežem se njim. To je bio Đuro Vukadinović Vuk. Preko Stanka Božića iz Duboke dogovorili smo se za sastanak u šumi pored Gradca. Do tada nisam bio u Gradcu, pa me je tamo odveo Božić. Na sastanku smo Vuk i ja zaključili da redovito održavamo vezu. Koncem avgusta došao je u Duboku Drago Marušić, instruktor CK KPH, koji se po odluci CK pretežno nalazio u osječkom okrugu. Ne znam kako je doznao za našu grupu. Našli smo se u šumi više sela Duboke gdje smo održali sastanak. Ja sam mu iznio situaciju kod nas i šta smo do tada radili. U toku sastanka iznenadio se kada j« primijetio da u neposrednoj blizini stoje naoružani ljudi. To je bila postavljena straža, jer nisam bio siguran da je naš čovjek. Kada se upoznao šta i kako radimo, on se složio s tim i rekao da samo tako produžimo. Slijedeći i posljednji put sam ga vidio kad je u novembru 1941. došao u šumu kod sela Kokočaka i posjetio novoformirani Papučko-krndijski partizanski odred.

Koncem avgusta ili početkom septembra doznali smo da u Orahovici postoji neki učitelj komunista. Kasnije smo saznali da je to bio Slobodan Ilić Čiča. Na jednom sastanku između Vuka, Duška Brkića i mene zaključili smo da Duško i Vuk odu do toga druga u Orahovicu. Po njihovom povratku donijeli su mi poruku od Čiče da bi trebalo što prije da se s njim sastanem (tada sam bio sekretar ćelije i rukovodilac grupe). Sutradan sam otišao u selo Gornju Pištanu (kod Orahovice), s tim da se javim Krsti Jovanoviću, članu Partije. Iste noći došli su k meni na štagalj, gdje sam se nalazio, Ivo Marinković i Lazo Tihomirović Baja. U toku noći stigao je i Čiča iz Orahovice. Sa Čičom sam imao poseban sastanak. Na sastanku me je Čiča pitao koliko imamo ljudi i oružja. Kada sam mu iznio, rekao je da ima vezu sa CK KPH i da njegovi prijedlozi neće biti u raskoraku sa linijom i stavovima CK. Odmah mi je predložio da bi bile dobro da se naše dvije grupe sjedine; da bi tako bili jači u ljudstvu i u oružju. Ja sam na taj prijedlog pristao. Odredili smo da se grupe spoje sredinom septembra 1941. godine.

Određenog dana sa istočnog dijela kotara Požega krenulo je nas 8, a poslije dva dana došla su za nama još trojica iz grupe. Iza akcije na Općinu Bektež u grupu su se uključili još dvojica iz moje bivše grupe, tako da nas je, prije nego što smo otišli na područje Papuka, u sastavu Odreda bilo 13 iz ove grupe.⁵ Kada smo došli u sastav Čičine grupe, tu

⁵ U sastav su ušli: Uroš Branešac, Mile Vujin, Savo Blagojević, Duško Brkić, Đuro Vukadinović Vuk, Lazo i Gojko Kovačević, zatim Sekula, Pero Radosavljević i Dragan Petrović, Stanko Božić, Mile Jaćimović i Stanko Radovanović.

smo zatekli desetinu drugova.⁶ Tako je sjedinjena grupa imala 23 borca.

Sa ovim snagama smo raspolagali prije napada na Slatinski Drenovac, s tim da je još nekoliko boraca pridošlo nekoliko dana nakon formiranja Odreda.

U oktobru je oformljen Odred i položili smo zakletvu. Tom prilikom smo izabrali za komandira Odreda Krstu Jovanovića, člana Partije. Komesar nije postavljen, jer smo mi komunisti smatrali da je dovoljno što postoji partijska organizacija koja će rukovoditi. (Čini mi se da su zakletva i biranje komandira obavljani u prisustvu Paje Gregorića Brzog, člana CK KPH. On nas je posjetio prije akcije. Čim je došao, prepoznao sam ga, rekavši mu da ga poznajem još iz »mladičke« zgrade iz Sremske Mitrovice; on je bio u čeliji broj 2, a ja u 10).

Odmah po formiranju Odreda donijeli smo odluku da napadnemo na Slatinski Drenovac. Priprema za napad izvršena je temeljito. Organizaciju priprema sproveo je uglavnom Lazo Tihomirović Baja, jer je dobro poznao prilike u Drenovcu, gdje je službovao kao učitelj. On je za tu akciju angažirao više ljudi iz raznih sela: Drenovaca, Pušine, Prekoračana, Suhomlake, pa čak i iz Gornjih Vrhovaca sa kotara Požega. Ovo angažiranje ljudi van sastava Odreda za napad na Drenovac nije bilo isključivo da bi nam u toj akciji pomogli, već pretežno radi toga da bi se tako Odred ojačao novim borcima.

Plan je bio da se u noći 20^a 21. novembra napadnu četiri objekta: Općina, Zandarmerijska stanica, Ustaški tabor i Pošta. Raspored za napad izvršio je Baja. Čiča i Vuk sa svojom grupom napadali su na Općinu, a iza toga Čiča je napao i na Poštu. Ivo sa grupom na Zandarmerijsku stanicu. Na Ustaški tabor Baja je odredio mene samog. Kad sam upitao da li ide još tko, rekao je: »Nađi jednoga iz Drenovca koji će ti biti vodič«. I dodao: »Ima sedam ustaša, ali su neki plašljivi, prave kukavice, jedino što je hrabar njihov tabornik Petin. Samo njega da skineš, drugi će se razbježati«.

Vodič me je doveo do pred Tabor na stotinu metara i rukom pokazao: »Eno, ono svjetlo, ono je Tabor«. Okrenuo se i ode uz riječi: »Znaš, ja imam petero djece«. Imao sam pušku »manliher« sa devet metaka. Krenuo sam pravo na zgradu i izvadio jedinu bombu koju sam imao, namjeravajući da je bacim kroz prozor. Kada sam došao na desetak metara do Tabora, začuše se puške od Zandarmerijske stanice. U taj mah otvoriše se vrata na zgradi Tabora i kroz njih istrčашe 3 ili 4 ustaše u pravcu odakle se čula pucnjava. Uzeo sam zaklon iza jednog kestena i viknuo: »Tko je?« Jedan glas odgovori: »Tabornik Petin«. Okinuo sam jedan metak u njihovom pravcu, jedan je pao, a ostali su preko potoka pobjegli, jer sam čuo bučkanje po vodi. Opalio sam za njima još nekoliko metaka. (Kasnije se doznalo da je tabornik Petin poginuo, a jedan je od ustaša bio ranjen.)

Akcija na Slatinski Drenovac je uspjela. Zaplijenili smo preko 40 pušaka, 2 sanduka municije i sanduk bombi, kao i drugu spremu. Na Pošti je nađeno, čini mi se, oko 60.000 kuna ili dinara, što je poslato Okružnom komitetu u Bjelovar (tako nas je Čiča obavijestio).

⁶ U Čičinoj grupi bili su: Ivo, Baja, Buša, Čačo, Nebojša, Branko, Camil, Marko, Mile i Krsta.

Poslije ove akcije poslali smo nekoliko ljudi, koji dobro poznaju teren, na Papuk da pronađu pogodno mjesto i izgrade dvije do tri zemunice.

Poslije izvedene akcije nalazili smo se negdje na Rustu ili u blizini njega. Održali smo sastanak članova Partije da bismo se dogovorili gdje da izvršimo slijedeću akciju. Dao sam prijedlog da napadnemo na Općinu Bektež (kotar Požega). No, kako nismo imali jasnu situaciju, prethodno smo sa Vukom i Pavlom Vukomanovićem Stipom otišli u selo Gradište kod Pavla Milivojevića, čiji je brat bio pisar u Općini i od njega smo dobili podatke. Ujedno smo obavijestili ljude iz nekoliko sela: Duboke, Vukojevca, Šapne, Sibokovca, Latinovca i Ivanovca, a u prvom redu partijsku organizaciju u Dubokoj koja je sve te ljude trebalo da obavijesti i dovede u šumu iznad Bekteža.

Za ovu akciju, koja je izvedena u noći 1. decembra, došlo je oko 50 do 60 ljudi. Oni, istina, nisu imali oružje, ali su nam bili potrebni više iz istih razloga kao i prilikom drenovačke akcije. U Bektežu smo za plijenili desetak pušaka, a Općina je zapaljena. Nekoliko je ljudi tada ostalo u Odredu, a ostali su otišli svojim kućama. Još smo ih upozorili da se čuvaju da ih ne uhapsu.

Nakon ove akcije ustaški teror se pojačao. Učestala su hapšenja i ubijanja ljudi. Požeški zatvor je bio pun. Ubijen je tada u Požegi, pored ostalih, i Pavle Milivojević iz Gradišta, koji nam je dao podatke. Mnogi ljudi su poslije izbjegli iz svojih sela, i to u šumu iznad sela Duboke, kod bajte koju sam ranije sagradio. U martu 1942, kada smo se spustili sa Papuka, ovi su ljudi svi pristupili u partizane.

Naš komandir Krsta Jovanović, nekako odmah poslije drenovačke akcije, bio je smijenjen, jer nije bio pogodan za komandira. Na njegovo mjesto izabrali smo Đuru Vukadinovića Vuka. Poslije akcije na Bektež ubrzo smo otišli na Papuk, gdje su nam bile već izgrađene zemunice.

Sa Papuka smo redovito odlazili u nove akcije u Podravinu i Požešku dolinu. Do decembra 1941. Odred je narastao na preko stotinu boraca, a od oružja smo imali 70 karabina »mauzer«, 20 »manliher«, 4 puškomitraljeza (3 »brno« i 1 »maksim«), dosta bombi i municije.

Oko 20. decembra otišli smo Čiča i ja u selo Brusnik, kao delegati sa Papuka na konferenciju koja je tu održana. Na toj su konferenciji bili prisutni: organizator narodnog ustanka u Slavoniji i član CK KPH Pajo Gregorić Brzi, Dušan Čalić Čule, Bogdan Crnobrnja Tolja, Joža Dropulić Ciro, Mirko Kljajić, advokat, Nada Dragosavljević, Vicko Antić, Slobodan Ilić Čiča, Dušan Marijan Zuco, Mane Trbojević Tenk i ja — znači, rukovodioci ustanka i starješine partizanskih jedinica.

Na ovom se sastanku, uglavnom, raspravljalo o potrebi formiranja jedinstvenog vojnog rukovodstva za Slavoniju. Odlučeno je da se formira partizanski bataljon sa 3 čete: Psunjska, Papučko-krndijska i Moslavačka. Za komandira naše, Papučko-krndijske čete postavljen je Slobodan Ilić Čiča, za komesara Duško Brkić, a za zamjenika komesara i za partijski rad Lazo Tihomirović Baja.

U četi smo imali 4 voda. Prvi vod brojao je 29 ljudi; komandir voda bio je Dušan Puač, a ja politički delegat. Drugi vod sa 28 boraca; koman-

dir Ivo Marinković, a politički delegat Duka Skender Domobran. Treći vod 26 boraca; komandir Nikola Miljanović Karaula, a politički delegat Mirko Fiket. Četvrti vod 27 boraca; komandir Dragan Mečava, a politički delegat Ivica Mesić Tovariš. Svega je u četi bilo 110 boraca. U isto vrijeme bilo je u našem logoru dosta nenaoružanih ljudi i oko deset drugačica koje nismo svrstali u ovu vojnu formaciju.

Zimu 1941/1942. četa je provela na Papuku, u spremljenoj bazi, odakle se redovno odlazilo na akcije. U ovom vremenu izvršen je niz akcija. U akciji na Orljavski most (tada je likvidirana straža) zaplijenili smo četiri ili pet pušaka. Pri napadu na šumsko radilište »leštak« otvorili smo magacin sa hranom, s radnicima smo održali miting, podijelili im zaplijenjenu slaninu i brašno, a zatim ih poslali kućama; tu smo također dobili nekoliko pušaka; radilište je likvidirano. 23. decembra ustaše su došle u selo Rogulje kod Pakračkog Bučja, sav narod satjerali u školu i vezali žicom, s namjerom da ga otjeraju u logor. U tu svrhu dovukli su jednu željezničku kompoziciju iz Pakraca i Spano vice. Napali smo ih i osujetili plan: lokomotivu smo izvrnuli u grabu i razlupali je, a vagone spalili, ubili 17 ustaša i zaplijenili 17 pušaka, a narod oslobodili. U toj borbi poginula su 4 naša borca. Prije te borbe izveli smo akciju na Pakračko Bučje, na Zandarmerijsku stanicu i finance. Dobili smo nekoliko pušaka — akcija je uspjela.

U selu Kometniku sukobili smo se 24. decembra sa daleko nadmoćnijim ustaškim snagama. Nas je u toj borbi bilo 40 (ostali su bili na Papuku u logora), a preko 200 ustaša. Rezultat je bio: 15 mrtvih ustaša, a oteto 11 pušaka i 1 puškomitraljez. Naših je poginulo dvojica.

25. decembra 1941. godine vodili smo borbu u selu Gornji Vrhovci, kotar Slav. Požega. Sukobili smo se sa cijelom ustaškom kolonom, koja je došla u selo i htjela da ga uništi. U borbi smo ubili 8 ustaša, a 5 zarobili. Mi nismo imali gubitaka. Neprijatelj je tada bio potpuno razbijen. Poslije borbe u selu smo se cijelu noć veselili s narodom. Sutradan je selo napala jaka neprijateljska grupacija, uz sadejstvo avijacije koja je bombardovala. Mi smo se povukli u šumu još prije zore, a i narod je pobjegao sa stokom i drugim. Ostali su u selu samo starci koji se nisu mogli povući. Ustaše su spalile čitavo selo i sve one koje su pohvatali. Ovo nam je bila prva borba prsa u prsa. Ona se daleko pročula. Iza ove vodili smo borbu u Poljanskoj i još neke druge.

Nakon ovih borbi i niza manjih akcija kojima je prvenstveno cilj bio da se likvidira poneki bandit i donese njegovo oružje, Papučko-krndijska četa je koncem 1941. godine imala oko 140 pušaka, 4 puškomitraljeza »brno«, 1 mitraljez »maksim« i izvjesnu količinu bombi i municije.

Kad smo u februaru 1942. čuli da neprijatelj ima namjeru da nas na Papuku napadne jakim snagama, i to sa četiri strane, bivši komandir Odreda Krsta Jovanović počeo je gundati i predlagati da se razidemo sa Papuka i da se svaki bori u blizini svoga mjesta. Svoje negodovanje prenio je i na dio boraca, uglavnom iz njegovog sela i okolice. Nakon izvjesnog vremena uspio je da povede sa sobom oko 20 naoružanih boraca. Kada su već pošli, došao je kod mene Lazo Tihomirović Baja da se posa-

vjetujemo šta da se učini, jer i pored našeg upornog nastojanja da ih zadržimo, nismo uspjeli. Neko je predložio da ih s jednim puškomitraljezom presretnemo i primoramo da ostave puške, no jedan od odgovornih drugova rekao je da to ne treba činiti, da će se oni pojedinačno opet vratiti k nama. Mi smo taj savjet poslušali i oni su otišli.. Nekoliko njih se prijavilo bandi i otpremljeni su u Njemačku; jedna grupa se pasivizirala, a zatim počela paktirati sa bandom, pa smo ih jedne noći likvidirali. Većina je ostala i dalje u šumi negdje kod Rusta. Poslije borbe na Lomu ponovo su se vratili u četu.

Usljed predstojeće neprijateljske ofanzive mi smo vodove dekoncentrirali, tako da je jedan od drugog bio udaljen na desetak kilometara. Ovo razvlačenje vodova bilo je potrebno da logor na Papuku ne bi bio iznenađen. U logoru je tada bilo, pored boraca, i neboračkog naroda — žena i djece. Taj je narod bio pretežno iz sela Gornjih Vrhovaca i Kan trovača, koji je izbjegao poslije borbe na Vrhovcima.

Napad je uslijedio u februaru. Neprijatelj ga je pripremao nekoliko dana i u tu svrhu dovlačio znatne snage iz okolnih garnizona, pa čak i iz Osijeka (naročito artiljeriju). Glavna neprijateljska kolona je pošla od Zvečeva. Zasjeđu smo im postavili na Lomu, oko 500 metara iznad našeg logora. U zasjedi je bilo oko 30 boraca s jednim puškomitraljezom. Pustili smo ih na odstojanje od oko 20 metara. Podilazili su uz artiljerijsku pripremu, vrlo nepreciznu, tako da je svako zrno išlo daleko preko nas.

U toku borbe uspio sam da uhvatim njihovog vodiča, jednog Švabu iz Zvečeva. Otjerao sam ga pred Karla Mrazovića Gašpara, koji je u ovo vrijeme bio na našem terenu nedaleko od nas.

Borba je trajala oko 4 do 5 časova, sve do tri ili četiri sata poslije podne. Neprijatelj je imao 28 mrtvih, dok kod nas nije bilo ni ranjenih. Navečer se povukao sa Papuka ne postigavši željeni cilj. Od debelog snijega koji je ubrzo zavijao prtine nismo mogli tada pronaći sve puške koje je neprijatelj izgubio; nekoliko smo našli tek u proljeće, kada je okopnio snijeg.

Ivo je bio sa svojim vodom u baraci zvanj Gudnoga. Prema njemu je naišla jedna kolona, ali zasjeda nije uspjela da neprijatelja iznenadi, jer je u neposrednoj blizini kolone jedan od boraca nehotično ispalio metak, pa se neprijatelj odmah povukao, tako da na tom sektoru nije ni došlo do borbe.

Poslije bitke na Lomu otišli smo u sela Koturić, Budić i Popovce da se dan-dva odmorimo. Logor smo ispraznili jer se pretpostavljalo da će ga neprijatelj tući iz vazduha. Negdje kod pomenutih sela, u nekoj šumskoj baraci, Gašpar je u prisustvu Duška, Čiče, Dula i mene govorio da je čuo da kod Broda ima jedna grupa naoružanih ljudi koji nisu aktivni, a s kojima bi trebalo uhvatiti vezu. Pomenuo je da bi ovaj zadatak povjerio meni. Na to je Dule primijetio da put preko Papuka i Krndije za Dilj, po ovako debelom snijegu, znači isto što i osuda na smrt i da to sada nije nitko u stanju da pređe. Gašpar je odgovorio da ne naređuje, ali da je nužno, na šta sam rekao da ću ići kad je nužda. Rekoše mi da će mi dati desetak boraca kao pratnju. Predložio sam da pođu samo Savo

Blagojević Brko (iz sela Ivanovaca) i Đuro Vukadinović Vuk koji dobro poznaju teren. S nama je krenuo i Dako Puač, do sela Kruševa. Tu smo od predsjednika odbora dobili za put dvije proje i komad slanine, te kutiju cigareta i nekoliko šibica.

Trebalo je da pređemo put od oko 70 do 80 kilometara. Naš ga je kurir ljeti prelazio za jedan dan, a mi smo ga tada jedva prešli za šest dana i šest noći, idući bez prestanka. Zaista je bio strašan, naročito za mene, jer sam u blizini sela Šumeća, pri prelazu preko jednog potoka, pao u vodu do vrata. Onako moker, sa odijelom koje se na meni ubrzo smrzlo, jedva sam stigao do sela Gazija.

Kad smo stigli kasno uvečer na uskotračnu prugu kod Gazija, kojom smo pošli, opet sam na jednom mjestu, zbog premorenosti i neispavanosti, ponovo pao u vodu. Izgleda da sam hodajući zaista zaspao i zato pao, a probudio sam se kad sam se našao u vodi. (Savo mi je odmah iza toga pričao kako je čuo, prije nego što ću pasti, da sam rekao: »Dako, reci Čamilu da naloži vatru, da se osušim, jedino to će mi biti spas«. Čamil je bio borac u našem vodu, a Dako komandir.)

Krenuli smo u selo Motičinu, ali put nismo našli jer ga je snijeg zameo i savio grane pored puta. Tako smo stigli do Duboke. Tu smo otišli u bajtu gdje smo boravili prošle godine i zatekli Regala Vajsa i još neke drugove koji su s nama učestvovali u bekteškoj akciji. Odmah smo poslali kurira u Dilj radi drugova Brođana, a ja sam ostao u bajti sa 40 do 50 čireva i rana na nogama.

Nakon nekoliko dana, negdje početkom marta, došla je prva grupa drugova iz Broda. Njih je bilo devet, a poslije njih došla je druga od jedanaest. Imali su svi puške i jedan mitraljez »brno«. Odmah smo izabrali rukovodstvo. Đuro Vukelić Šogor izabran je za komandira voda, ja za političkog delegata. Ovo je sada bio peti vod u sastavu Papučko-krndijske čete. Iza toga sam poslao kurire na Papuk u komandu čete sa izvještajem. Nakon mjesec dana vod je prerastao u četvu i reorganiziran. Šogor je postao komandir, ja komesar čete. U sastavu čete bila su dva voda: u prvom je komandir bio Josip Antolović Hrvat, a politički delegat Savo Orozović Brko, a u drugom Dako vodnik, a politički delegat Vuk. Nedugo iza toga od ovih i novih jedinica formiran je Drugi papučko-krndijski odred.

Tako se postepeno, ali stalno, razbuktavao oružani ustanak u ovom dijelu Slavonije, nicali nove i jačale postojeće jedinice, a narod sve masovnije pristupao narodnooslobodilačkom pokretu.

f1

Stanko Radovanović Udarnik

SJECANJA NA JUNI 1941.*

Posljednji je mjesec proljeća, kada mladost mašta i sanja o voljenoj dragoj, o svemu što je lijepo i zanosno. Takvi su obično svi juni, za najveći dio mladog svijeta. Ali juni 1941. nije bio takav za sve, nije dočaravao svima draži proljeća.

I dok su se jedni zabavljali, ne shvaćajući događaje u početku okupacije, bezbrižno uživajući u plavetnilu Dunava i toplim junskim večerima, jedna grupa omladinaca, u zajednici sa starim drugovima, provodila je te večeri drukčije, za sasvim druge ciljeve.

Jednoga jutra Borovo je osvanulo sa parolama: »Živio SSSR«, »Živjela KPJ«... Stariji Borovčani se sjećaju tih dana i parola, što su pisane čak i na Ustaškom stanu. Drugog dana parole su se pojavile na novim mjestima; pojavili su se i leci i Proglas CK KPJ s pozivom na ustanak. Rad pomenute grupe »nepoznatih« imao je snažnog odjeka i podrške među borovskim patriotima, ali je on ostao u strogoj tajnosti.

Neprijatelji naših naroda koji su se stavili u službu ustaške vladavine, kao što su Bauer, Bezuh, Nemet i drugi, nisu mirovali kada su osjetili našu grupu. Uz pomoć izdajnika počeli su ulaziti u trag rasturačima letaka. Tako su se već 10. juna našli u ustaškom zatvoru Duka Mudri, Adam Šnajder, Dušan Panić, Đuro Polimac i Slobodan Pecelj, dok je Mane, zvani »Nišlija«, nakon mučenja u Ustaškom stanu u Vukovaru, prilikom sprovođenja u Borovo skočio u Vuku. Tu je i ubijen. Taj Mane je ujedno prva žrtva ustaničkog pokreta u Borovu i Vukovaru.

Jedanaestog juna grupi uhapšenih pridružili smo se ja i brat Marko, koji je poginuo u NOB 1943. godine, zatim Milan Devetak i još neki da bi se 14. juna grupa povećala sa poznatim revolucionarima iz Osijeka Nikolom Vetničem i Petrovom Srđanom. Među nama je bio i Antun Lovac iz Borova, koji se kukavički držao na sudu i dobrovoljno se javio na Istočni front, u borbu protiv SSSR.

U Borovu, a zatim u Vukovaru, počinje mala epopeja uhapšenika, ispitivanja se redaju danju i noću, mučenja i torture. Sav bijes ustaše su izljevale na Petrova, Vetnića, Šnajdera i druge s namjerom da se otkrije cijela grupa. Neprijatelj nije dobio nikakva priznanja, usprkos mučenjima od strane ustaškog poručnika Bauera, te ustaških agenata Bože Ponjevića i Tremla. Nakon 13 dana provedenih u podrumu Ustaškog sta-

* Članak je prepisan iz lista »Borovo« od 18. VI 1960.

na u II. rajonu br. 27—33 (i danas se vide rešetke) i u zatvoru u Vukovaru grupa od 9 drugova, među kojima je bilo 6 omladinaca mlađih od 19 godina, vezana lancima sprovedena je na željezničku stanicu, a zatim u Osijek Pokretnom prijemkom sudu. Srđan Petrov, Nikola Vetnić i Đuro Polimac osuđeni su na smrt i strijeljani. Zauvijek su ostali u gradskom vrtu kao simbol borbenosti i žrtve za slobodu naše domovine. Ostali su razasuti po logorima, ili uslijed nedostatka dokaza pušteni...

Antun Španja

OSLOBOĐENJE UHAPŠENIH DRUGOVA

U toku 1941. godine ustaška vlast izvršila je brojna hapšenja anti-fašista. U Novskoj su među ostalima bili uhapšeni i drugovi Pero Car, tadašnji sekretar MK Novska, Rade Pavlović, član Okružnog komiteta KPH Nova Gradiška, i Janko Kubašek, stari predratni član KPJ, Franjo Hemetek aktivni član SKOJ-a, te još nekoliko rodoljuba. Uhapšeni drugovi bili su zatvoreni u kotarskom zatvoru koji se nalazio u zgradi tadašnjeg Kotarskog poglavarstva.

Veza sa zatvorenim drugovima uspostavljena je preko članova njihovih porodica, koje su ih posjećivale noseći im hranu i čisto rublje.

Krajem ljeta 1941. i početkom jeseni preostali članovi partijskih organizacija Novske i Banove Jaruge počeli su vršiti pripreme za oslobođenje zatvorenih drugova. Pripreme su vršene uz znanje i saglasnost drugova Pavla Gregorića i Dušana Čalića. U Novskoj sam ja radio na pripremama izvještavajući povremeno o tome druga Dušana Čalića. U Banovoj Jarugi na tome su radili drugovi Josip Vojaček, Jakov Fijan, Andrija Kmecik i Milan Pavlović, koji su se nalazili u ilegalnosti i bili povezani s drugom Pavlom Gregorićem.

2. listopada 1941. sastao sam se sa spomenutim drugovima u štaglju Stjepana Cara u Novskoj. Tog dana zaključeno je da se iste noći oslobode zatvoreni drugovi. U oslobađanju učestvovat ćemo nas petorica. Tačno jedan sat prije ponoći otključat ćemo zatvorska vrata i omogućiti uhapšenima da izađu na slobodu. Ključ kojim smo namjeravali otvoriti vrata izradio je drug Pero Car još dok se nalazio na slobodi. Tim ključem namjeravalo se osloboditi iz zatvora druga Veljka Rađenovića, što nije učinjeno, jer su ga ustaše ubile. Pored zadatka da priprelim ključ, trebalo je da s našim namjerama upoznam zatvorene drugove. Nakon što bi ih se upoznalo s našim planom, trebalo je da oni s tim upoznaju ostale zatvorenike da se i oni, ukoliko žele, mogu priključiti bjegstvu. Još ih je trebalo upozoriti da budu spremni za izlazak čim mi otključamo vrata kako ih ne bismo morali čekati i time uspjeh cijele akcije dovoditi u pitanje.

Dogovorivši se tačno o vremenu polaska, vratio sam se kući kako bih mogao pripremiti sve potrebno za predstojeći zadatak. Na vrijeme sam izvršio sve pripreme i nestrpljivo očekivao noć.

U dogovoreno vrijeme sastao sam se s drugovima. Krenuli smo oprezno na zadatak. Kako su drugovi bili naoružani puškama i pištoljima,

nastojeći da nas nitko ne vidi, kretali smo se poljima i vrtovima. Na seoskom groblju, koje se nalazilo na putu do zatvora, namjeravali smo se rasporediti za akciju. Neopaženo smo stigli na groblje, ali nas je iznenadila pucnjava, koja je dopirala iz mjesta. Osluškujući pažljivo, najzad smo zaključili da pucnjava dopire sa željezničke stanice Novska. Kako je stanica bila oko dva kilometra udaljena od nas, smatrali smo da nas ta pucnjava ne može omesti u izvršenju zadatka. Da bismo stigli do zatvora, morali smo se neopaženo provući kroz vrtove i približiti zatvorskom dvorištu. Sasvim blizu nas, s lijeve strane, nalazila se škola u kojoj je bila smještena četa njemačkih vojnika. Valjalo je dobro paziti da nas stražar ne primijeti. Dogodi li se to otvorit će vatru na nas, a onda je sve propalo. Imajući sve to u vidu, nakon dužeg vijećanja, odlučeno je da od nas petorice trojica ostanu na groblju, a dvojica krenu na zadatak. Josip Vojaček i ja, naoružani pištoljima i bombama, krenuli smo na zadatak, a ostala trojica ostala su na groblju. Bilo je dogovoreno da oni vatrom iz pušaka zaštite naše povlačenje ako to bude potrebno.

Približavali smo se sa sjeverne strane kotarskoj zgradi prelazeći oprezno plotove i živice, kojima su bili ograđeni vrtovi. Najzad smo se našli pred posljednjom preprekom, drvenom ogradom. S onu stranu ograde nalazilo se prostrano dvorište, a u sredini siva kotarska zgrada sa uredima do ceste i zatvorom s dvorišne strane. Stajali smo i čekali na ugovoreno vrijeme. Minute su sporo prolazile. Najzad je na crkvenom tornju počeo izbijati sat. Nabrojali smo jedanaest udaraca. Do ušiju su nam dopirali jednolični koraci sa ulice. Ustaša stražar šetao je gore dolje ispred zgrade.

Kad je nestalo stražarevih koraka, krenuo sam na zadatak. S pištoljem u lijevoj i ključem u desnoj ruci uputih se zatvorskim vratima. Da bih stigao do njih, morao sam proći ispred ključareva stana. Išao sam oprezno pazeći da ne izazovem bilo kakav štropot. Neko vrijeme sam osluškivao. Ništa se nije čulo osim stražarevih koraka sa ulice. Pričekao sam dok tih koraka nije nestalo, a onda sam gurnuo ključ u bravu. Pištolj sam stavio u džep i s obje ruke polagano okrenuo veliki ključ. Stara brava je zacvilila. Protrnuh. Prošlo je nekoliko trenutaka, ali ništa se nije dogodilo. Izvukao sam ključ iz brave, pritisnuo kvaku i lagano otvorio vrata. Gledao sam u mračni prostor očekujući kada ću ugledati poznata lica svojih drugova. Međutim, u unutrašnjosti zatvora vladala je grobna tišina. To me uznemirilo. Sto je s njima? Zašto nisu ovdje? Što da radim? U zgradu mi se nije ulazilo. Bojao sam se da ne uđem u klopku. Ostati pred vratima također nisam mogao. Na kraju odlučih da se povučem natrag u vrt, gdje me je čekao Vojaček. Izvukao sam ključ iz brave i povukao se u vrt. Dugo smo stajali u napetom iščekivanju. Pošto nitko nije izlazio, zabrinuli smo se. Nakon kratkog dogovora bilo je odlučeno da ponovno krenem prema zatvoru, da otvorim zatvorska vrata i nekim signalom upozorim drugove na naše prisustvo. Krenuo sam opet preko dvorišta. Upravo na pola puta do zatvora začuo sam korake na ulici. Ovaj puta ih je bilo više. Učinilo mi se da sam čuo i prigušene riječi na njemačkom jeziku. Bila je to njemačka vojna patrola koja je prolazila ulicom. Kada su im se koraci izgubili, krenuo sam i za čas se našao pred vratima. Otvorio sam vrata do kraja, gurnuo glavu u mračni hodnik i

zasiktao kratko tri puta. Bio je to još od ranije naš znak raspoznavanja. Upotrebljavali smo ga noću u izuzetnim prilikama. Vjerovao sam da su me čuli pa sam se povukao plotu. Ovaj put nisam prelazio preko plotu, već sam ostao u zatvorskom dvorištu očekujući dalji razvoj. Pištolj sam otkačio spreman da pucam u svakoga tko bi pokušao omesti izvršenje našeg zadatka.

Prošlo je nekoliko dugih trenutaka. Najzad u tamnom otvoru vrata ugledah ljudsku glavu. Gledala je nepovjerljivo prema nama. Rukama sam im dao znak da je sve u redu pozivajući neka brzo izađu. Prošle su još dvije tri minute, a onda ugledasmo tri sjene kako izlaze iz mračnog otvora i prilaze nam. Bili su to drugovi Pero Car, Rade Pavlović i Franjo Hemetek.

Pomogao sam im da pređu preko plotu, a zatim i ja pređoh na drugu stranu. Ovaj put nismo išli kroz vrtove, već smo izbili na put koji je vodio prema groblju. Našavši se na putu, potrčali smo prema groblju. Odahnuli smo tek kad smo se našli na groblju. Bilo nam je drago da smo izvršili partijski zadatak i oslobodili zatvorene drugove.

Gabro Vidović

USTANIČKO SELO BRUSNIK U 1941. GODINI*

Selo Brusnik nalazi se na sjeverozapadnim padinama planine Psunj, udaljeno od Pakraca oko 5 km. Prije početka drugog svjetskog rata imalo je svega 54 kuće, raštrkane na nekoliko zaselaka sa oko 300 stanovnika.

Do početka rata u selu nije bilo ni jednog člana KPJ, ni SKOJ-a, mada su za to postojali uslovi. Uslijed toga rat je stanovništvo zatekao neobaviješteno i nespremno da se u samom početku ustaške najeзде снаде i odupre. Ispremlaćeno je nekoliko nevinih ljudi, a njih desetak odvedeno je u logor u Koprivnicu; ni jedan od njih nikada se nije vratio. Pojedinci su počeli sami da se kriju ispred terora i zločinaca, i to je bilo sve što se poduzelo. Neizvjesnost je trajala sve do jula 1941. kad je u Brusnik došao Pavle Gregorić Brzi i u dogovoru sa Bogdanom Crnobrnjom Toljom organizirao partijsku organizaciju, koju su sačinjavali: Mićo, Ivo i Đuro Uzur, Cvijo Džakula, Dragan Vujanović, Bogdan Crnobrnja Tolja i Vaso Vujanić. Kasnije su primljena još trojica: Stevo Uzur, Stojan Bosanac i Stojan Lončarević. Uskoro je partijska ćelija pristupila osnivanju skojevske organizacije, u koju su primljeni: Slava i Cvijo Vujanić, Petar, Dragan, Milka, Stojan i Kaja Uzur, Dragan Nikolić, Pero Kojadinović i Pero i Zdravko Kovačević.

Osnivanjem partijske i skojevske organizacije situacija u selu brzo se izmijenila. Poduzete su mjere predostrožnosti i budnosti i povedena vrlo živa propagandna djelatnost. Pri tome su se komunisti služili ustaničkom štampom iz Srbije i drugih krajeva naše zemlje u kojima je otpočeo oružani ustanak. Svaki prispjeli bilten, proglas KPJ i letak javno su čitani na svakom i najmanjem skupu ljudi, a naročito za vrijeme vršidbe žita, gdje se uvijek okupljalo više naroda. Osim toga, i komunisti i skojevci su u grupama i pojedinačnim razgovorima upoznavali ljude sa situacijom, objašnjavali im što treba da rade i pripremali ih za još teže dane predstojećeg ustanka. Tako je narod postepeno shvatio da je jedini način da se očuva život — stupanje u borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Bojkotiranje ustaša na svim sektorima političkog i ekonomskog života sve je više zauzimalo maha. Ali, rad se nije odvijao bez teškoća. Članovi partijske i skojevske organizacije do tada jednaki sa ostalim građanima u pogledu izobrazbe, imali su dosta teškoća da se stave

* Članak je prepisan iz edicije »Ustanak naroda Jugoslavije 1941.«, knj. 5, str. 799—801, Beograd 1964.

na čelo NOB i da za sobom povedu narod. Stoga se prišlo sistematskom proučavanju partijskog materijala, koji se redovno dobijao od Kotarskog komiteta Pakrac.

Sveobuhvatnim i organiziranim radom u kojem su se ispreplitali teoretsko uzdizanje sa rješavanjem svakodnevnih praktičkih problema ubrzo smo se afirmirali kao politički radnici. Uvidjevši to, naše kotarsko i okružno partijsko rukovodstvo povjeravalo nam je sve složenije i odgovornije zadatke i pružalo nam pomoć u njihovom izvršavanju.

Naša partijska organizacija prihvatila je ustanike koji su došli iz Srbije da pomognu podizanje ustanka u Slavoniji. To su bili: Dušan Marijan Zuco, Jovan Zec Jole, i Marko Kljajić. Njih smo prebacili na Papuk da bi se sastali sa grupom rodoljuba koji su se odmetnuli u šumu. To je bila prva partizanska grupa u našem kraju. Po njihovom dolasku izvršena je oružana akcija na Općinu Rajić — razoružana je općinska straža i spaljena arhiva. Uskoro zatim izvršena je akcija i na Općinu Bučje, gdje je također razoružana straža i spaljena arhiva, a zaplijenjeno je i 265.000 kuna.

U okviru raznih zadataka naša partijska organizacija sakupljala je oružje i municiju i osposobljavala oružje za upotrebu. Tako je u Brusniku, neposredno prije početka oružanog ustanka, instalirana puškarska radionica u kojoj je jedan skojevac iz Pakraca, po zanatu strojobravar i puškar, opravljaao neispravno oružje.

Koncem oktobra u Brusniku je formiran i narodnooslobodilački odbor, kao organ narodne vlasti, da bi se, pored ostalog, bolje organiziralo snabdijevanje sve većeg broja partizana raznim životnim potrebama. Odbor od 5 članova¹ izabran je na sastanku kome je prisustvovalo dvadesetak ljudi iz sela i Bogdan Crnobrnja Tölja.

Tih dana formirala se i druga partizanska grupa kod Banove Jaruge, pod rukovodstvom Pere Cara, Rade Pavlovića, Jakoba Fijana i Tarasa, čijeg se imena više ne sjećam. Ta grupa je izvršila oružanu akciju na Općinu Gaj i spalila arhivu. U ovoj grupi bilo je 20 drugova i jedna drugarica. Po povratku iz akcije oni su se zadržali u Brusniku gdje su po odluci partijske organizacije održali miting kome su prisustvovali svi mještani. Govorili su Pero Car i Rade Pavlović. Narod je bio oduševljen, a naročito omladina. Partizani su obilno snabdjevani životnim namirnicama, a omladina ih je s pjesmom ispratila prema selu Kusionjama. Nakon dva dana ova grupa digla je u vazduh 4 vagona eksploziva u kamenolomu Sirač.

Neposredan susret između partizana i ostalih mještana, kao i pomenute akcije, podigli su ugled naše partijske organizacije i narodnooslobodilačkog odbora, tako da više nije bilo naročitih teškoća za snabdijevanje partizana. Zato je narodnooslobodilački odbor mgao uz pomoć partijske organizacije da poduzme niz organizacijskih, političkih i ekonomskih mjera. U početku je to bilo organiziranje snabdijevanja parti-

¹ Izabrani su: Vaso Vujanić za predsjednika, a Stojan Lončarević, Stojan Bosanac, Pavle Kovačević i Petar Kosjer za članove odbora.

zana, političko objašnjavanje NOB-a i rješavanje raznih pravnih pitanja u međusobnim odnosima mještana.²

Uz pomoć naše partijske organizacije i narodnooslobodilačkog odbora u blizini Brusnika smješten je Štab 1. slavonskog bataljona. Pored ostalog NOO je organizirao danonoćne seoske straže koje su budno kontrolirale sve prilaze selu, tako da su i partijanski Štab i mještani uvijek na vrijeme obavještavani o približavanju ustaša.

Odbor je u toku ovog perioda zabranio svaki odlazak mještana u uporište i uveo izdavanje propusnica određenim ljudima koji bi našim kanalima i preko simpatizera u Pakracu donosili raznu robu široke potrošnje.

Partijska organizacija i NOO, aktivno izvršavajući pomenute zadatke, nisu mogli ostati nezapaženi od ustaških vlasti. Ustaše su se služile svim sredstvima da bi se domogle članova Partije ili odbornika. Tako su nekako uspjele da među mještanima Brusnika angažiraju dvojicu špijuna koji su ih o svemu obavještavali. Zahvaljujući budnosti partijske organizacije, ova dva izdajnika otkrivena su na vrijeme.

Tako je ustaničko selo Brusnik moglo da dočeka 1942. godinu ponosno na svoje uspjehe i spremno za izvršavanje još težih zadataka.

Vaso Vujanić

² Za način rada odbora karakterističan je primjer parnice koju su braća Stevan i Pavle Kovačevići vodili kod kotarskog suda u Pakracu. Odbor je u sporazumu sa Karlom Mrazovićem i Pavlom Gregorićem sastavio komisiju koja je izašla na lice mjesta i spor među braćom riješila tako da su oni već sutradan otkazali daljnje vođenje parnice.

SJECANJE NA RAD TEHNIKE OKRUŽNOG KOMITETA KPH SLAVONSKI BROD*

Nakon zabrane »Seljačke misli« (legalnog lista, kojeg je izdavala komisija za selo CK KPH) u toku 1937. godine osnovana je po Martinu Frankeiću, članu CK KPH (ubijen od ustaša 1941. godine u Jadovnu kod Gospića), tehnika koja je umnožavala ilegalni list »Politički vjesnik«, kasnije »Vjesnik radnog naroda« i druge manje brošure i letke.

U prvo vrijeme tehnika se nalazila povremeno u Zagrebu u raznim stanovima studenata Zagrebačkog univerziteta Pište Stajnera i nekih studenata iz Slavanskog Broda Ote Mosnera, Smilje Štimac, Hruške i drugih. Za vrijeme školskih praznika tehnika se nalazila u Starim Perkovicima kod studenta agronomije Zmaić Josipa-Zmaje koji je bio odgo-
voran za rad ove tehnike.

U Zagrebu u radu su mu pomagali studenti Mika Babić, (strijeljan 1941. god., narodni heroj iz Slobodnice), Smilja Stimac i neki drugi. U selu Perkovicima na umnožavanju radili su Marica Zmaić i Franjo Zmaić (poginuo u partizanima u proljeće 1944. god.) i Ivica Klaić (Seka-Ivica), strijeljana u proljeće 1942. godine od ustaša u Zagrebu.

Pored »Političkog vjesnika«, tehnika je umnožavala razne letke i proglase CK KPJ i CK KPH kao i poznati letak o obrani zemlje u vezi sa okupiranjem Austrije od strane Hitlera, zatim je prešampavala razne članke iz »Srpa i čekića« i »Proletera« te umnožavala brošure, koje je u to vrijeme izdavao CK KPJ i CK KPH, kao »Dva svijeta, dva sistema«, »Partija avangarda radničke klase« itd.

U toku 1939. godine premještena je tehnika zbog opasnosti od provale iz Perkovaca u Slobodnicu kod učenika brodske gimnazije Stjepana Funarića Jote (narodni heroj) i ostala je tamo sve do proljeća 1942. godine kada ju je Vaso Kus Stric prenio na oslobođeni teritorij.

Kako su u toku 1939. i 1940. godine u Zagrebu osnovane nove tehnike i štamparija CK KPH, to je tehnika u Slobodnici postala tehnika OK KPH Slav. Brod.

Ona je pored proglasa CK KPJ i CK KPH, članaka »Srpa i čekića«, »Proletera« umnožavala pojedine glave drugog dijela Historije SKP(b) i umnožavala niz brošura, koje je izdavala tehnika u Zagrebu, kojom je

* Članak je prepisan iz »Brodkog lista« od 19. VII 1957.

jedno vrijeme rukovodio član CK KPH drug Pajo Gregorić Brzi. To su bile brošure »o nacionalnom pitanju, o seljačkom pitanju, o konspiraciji, o držanju pred klasnim neprijateljem, o Partiji kao rukovodećem odredu radničke klase« itd.

Osim toga tehnika je izdavala letke o aktuelnim političkim događajima na teritoriji OK KPH Slav. Brod, kao što su bili o štrajku u Tvornici vagona (sada »Đuro Đaković« u Slav. Brodu), o sukobima naroda i žandara i otporu naroda u selu Staro Topolje i Stari Perkovci prilikom nasilnog ubiranja poreza, o štrajku pilanskih radnika u Donjim Andrijevcima, o stanju u koncentracionim logorima, koje je osnovala vlada Cvetković-Maček, razne letke u vezi sa približavanjem rata, zatim razne kratke letke sa parolama za lijepljenje po kućama itd.

O izdavanju letaka odluku je donosio OK, a letke su pisali pojedini članovi Komiteta, kao Norbert Veber, Kavaj, poginuo u logoru Jasenovac, Mihajlo Javorski, Drago Vidošević Crni, poginuo u zatvoru u Slav. Brodu za vrijeme bombardiranja, i Josip Zmaić. Kasnije su u tom radu učestvovali i drugovi koji su radili na tehnici: Stjepan Funarić Jota, Mika Babić, strijeljan 1941. godine u Zagrebu, Stjepan Sekulić Jucko (narodni heroj, poginuo 1944. godine u proljeće u partizanima), Ivan Senjuk Ujak (narodni heroj, poginuo 1944. godine u ljeto kao komandant XII proleterske brigade).

Papir, boje i matrice za tehniku nabavljalo se dijelom u Slav. Brodu, a djelomično u Zagrebu. Tehnika je raspolagala pisaćom mašinom, jednim opalografom kojega je tehnici poklonio profesor na Brodskoj gimnaziji Josip Godlar (poginuo u logoru u Gradiški 1942. godine), zatim aparat za umnožavanje sa sitom i valjkom.

Novac za nabavku materijala dobivali smo iz raznih izvora od prijatelja i simpatizera iz Slav. Broda, od prodaje oružja i municije, koju je nabavljao iz Užica član Partije Sič iz sela Selaca kod Đakova (ubijen prilikom hapšenja 1942. godine), zatim od falsifikovanja voznih karata, koje je sa velikim uspjehom obavljao Stjepan Sekulić Jucko, zatim od priredaba i čajanki, koje su organizirali đaci Brodske gimnazije u svrhu dobivanja sredstava za ferijalna putovanja. Kako je Sekulić Stjepan Jucko obično bivao blagajnik na tim priredbama, to je on od svake priredbe, odnosno čajanke, uzimao 50% za potrebe štamparije.

Obezbjedenje tehnike za vrijeme štampanja obavljali su naoružani pištoljima i karabinima Miša Funarić Stahan (poginuo 1943. godine u proljeće kao komesar čete kod Virovitice), Mata Vinković Slobodan (poginuo kao komesar XXI brigade 1944. godine), Stjepan Domankušić Omega, pukovnik u JNA i Stjepan Rajković Rajko, načelnik Sekretarijata za unutrašnje poslove u Slav. Brodu.

Oružje za obezbjeđenje nabavljali smo sa raznih strana. Dva karabina iz Novog Sada jednog dana u vreći je donio pokojni Jucko. Neke pištolje smo nabavili od čeških oficira, koji su se poslije okupacije Čehoslovačke vraćali preko Rumunije i Jugoslavije u Češku. Više puta je bilo diskusije oko ovoga naoružanja i grupu đaka iz Slobodnice su zbog toga nazivali »revolveraši«. Stjepan Funarić Jota nas je u šali uvjeravao da je

Lenjin govorio »Tko se ne naoružava ne misli na revoluciju«. Nije trebalo dugo čekati, da se pokaže da je Jota imao pravo jer je ovo oružje poslužilo pravoj svrsi u revoluciji koja je počela 1941. godine. U samoj tehnici postojao je »lančani sistem«: Jota je kucao matrice na mašini i radio sa valjkom, Jucko je podmetao papir, a u Ujak i Mika Babić skidali su umnožene stranice.

Sa radom štamparije bio je upoznat Ivo Đurčević, tada član Partije (poginuo 1944. godine kao kapetan NOV). U štampanju nije učestvovao da bi u slučaju provale mogao da nastavi sa radom.

Svi učesnici u štampanju redovno su polazili gimnaziju, a po noći su radili na štampanju tako da nitko nije mogao posumnjati na njih. Preko ljeta tehnika je skrivana u bunker u sjeniku, a preko zime bila je smještena u jedno bure od karbita, koje je bilo zakopano pred štednjakom ispod cigala na koje se ispuštao pepeo. U koliko bi netko na stražama signalizirao dolazak žandara, tada se tehnika u nekoliko minuta mogla smjestiti u ovo bure. (U toku 1941. godine jedno vrijeme u ovo bure sakrivao se pred žandarmima Miša Funarić Stahan). Žandari iz Sibirja pretpostavljali su da se u Slobodnici nalazi štamparija, ali je nisu mogli pronaći zahvaljujući budnosti drugova koji su u njoj radili. Samo jednom prilikom žandari su iznenada upali u stan Funarića; međutim je Seka, sestra Jote Funarića, uspjela da na vrijeme prebaci mašinu i ostalo na štalu u sijeno.

Pred sam rat tehnika je radila punom parom. Leci su se pojavljivali gotovo svake nedjelje. Pojedini seljaci su nazivali letke međusobno »bjelim golubovima«.

Jedan dio štampanih materijala odnošen je u Slav. Brod kod sekretara Komiteta Kavaja ili Norberta Vebera Šabana. U početku su materijal prenosili Funarić, Zmaić, Sekulić, a više puta je te letke nosila Jotina mati Manda Funarić u korpi grožđa, kao da nosi grožđe na prodaju. Jednom prilikom je Zmajić nosio letke u Brodski Varoš članu Komiteta Stipi Živkoviću. Primijetili su ga žandari i odmah nakon njegova odlaska upali u stan. Međutim, zahvaljujući snalažljivosti žene Stipe Živkovića Anke Tomljenović, koja je letke stavila pod kvočku, koja je bila nasadena u kuhinji, žandari nisu ništa pronašli usprkos premetačini. Letke su raspačavali Miša Funarić i Stjepan Rajković na taj način što su ih unosili u Tvornicu vagona i stavljali radnicima u džepove odijela, koje su radnici ostavljali u garderobi. Na zapadnom dijelu kotara letke su razbacivali učenik Brodske gimnazije Ivo Lovinčić Rodo, Stipa Kovačević (poginuo kao komesar čete u partizanima) i Grga Sesar Kum. U Kaniži, Slobodnici, Sibirju i Bartolovcima su letke razbacivali Stjepan Sekulić, Ivan Senjuk, Mika Babić, Domankušić i ostali iz Slobodnice. Jednom prilikom naišli su na potoku Mrsunje na ribare, a u selu Kaniži na neke znatiželjnike, ali su svega dva tri metka, opaljena iz karabina u zrak, bila dovoljna da umire znatiželjnike i da omoguće prijelaz preko Mrsunje. Pored umnožavanja ovih letaka grupa đaka i studenata iz Slobodnice izrađivala je šablone za aktuelne parole, koje je nakon toga bojom minijuma, ukradenom iz Tvornice vagona, ispisivala po kućama u raznim

selima. Pokojni Mika Babić naročito je bio zadovoljan kada su ispisali sedam parola na žandarmerijskoj kasarni u Sibirju. Dvojica su karabinima pod prozorom kasarne obzebeđivali, a dvojica su ispisivali parole. Sutradan je predstojnik kotara pozvao na red žandare rekavši: »Da sam deset baba stavio u kasarnu osjetile bi da se nešto oko kuće događa, a vas deset žandara nije osjetilo da se na kući pišu parole.« Seljaci, naši prijatelji iz sela Slobodnice, šalili su se na račun žandara govoreći da ne razumiju kako su pisci parola imali vremena da izbodu, tj. izgrebu zid i napisu parole, jer su žandari pokušavali da te parole izbrišu, a to im nije uspjelo.

Uoči samog rata tehnika je izdala letak koji je pozivao građane Slav. Broda da učestvuju u demonstracijama sa zahtjevom stvaranja vlade narodnog jedinstva, za obranu zemlje, za vojni savez sa Sovjetskim Savezom itd. Poslije kapitulacije Jugoslavije tehnika je nastavila sa radom i umnožila prvomajski letak CK KPJ, zatim letak povodom napada Njemačke na Sovjetski Savez 22. juna, a nakon toga zbog hapšenja jednih i odlaska u partizane drugih prestala je sa radom dok nije prenešena u proljeće 1942. godine na oslobođeni teritorij.

OK KPH je preko aktuelnih letaka, koje je umnožavala tehnika, zatim brošura, informacija »Političkog vjesnika« održavao vezu sa narodnim masama, tumačio i objašnjavao političku situaciju i pripremao narodne mase na događaje, koji su uskoro uslijedili.

To je bez sumnje doprinijelo da su građani na teritoriji OK KPH Slav. Brod pravilno shvatili događaje, pravilno se orijentali i zato nije nikakvo čudo što je narod Broda i okolice odgovorio pozitivno na poziv Partije na ustanak i u tako velikom broju učestvovao u NOB...

Josip Zmajić

PARTIZANSKA AKCIJA NA KAMENOLOM SIRAC NOVEMBRA 1941. GOD.*

Partijska organizacija Donjih i Srednjih Grahovljana dobila je zadatak od KK i štaba psunjske grupe partizanskih jedinica da pripremi teren za izvršenje akcije na kamenolom u Siraču. Tamo se nalazilo skladište sa oko pola vagona eksploziva, koji je bio potreban za diverzantske akcije partizana. Ujedno bi se i samom akcijom širilo žarište ustanka demoralizujući neprijatelja, jer je sam kamenolom bio u neposrednoj blizini ustaškog uporišta.

Organizacija je svoj zadatak potpuno uspješno izvršila. Kada je teren pripremila, organizirala vodiča (jednog radnika, koji je prije toga radio u kamenolomu) izvijestila je Komitet i štab partizanske grupe.

Jedne večeri u drugoj polovini mjeseca novembra došla je grupa od 19 partizana i oko 20 civila — članova partije i njenih simpatizera iz sela Kusionja i Brusnika u Grahovljane i zajedno sa partijskom organizacijom i vodičem iz Grahovljana krenula prema Siraču preko šume, prema kamenolomu, koji je bio udaljen oko desetak kilometara.

Noć je bila vedra sa mjesecinom. Vrijeme je bilo pogodno za akciju.

U kamenolom se došlo oko 10 sati u noći. Odmah se prišlo magazinu i počeo se raspakivati eksploziv i trpati u vreće, koje su se odnosile u pravcu šume, od kuda su partizani i došli.

Kada se rad najbolje odvijao oko pakovanja eksploziva za otpremu, dva ustaška stražara koji su čuvali magazin, pobjegli su prilikom dolaska partizana u pravcu šume odakle su otvorili vatru iz pušaka u pravcu magazina i učesnika akcije. I partizani su također odgovorili vatrom i ustaše su pobjegle. Tako je dignuto 500—600 kg. eksploziva sa priborom za paljenje, zaplijenjen je jedan karabin sa municijom, a ostali eksploziv su zapalili, koji je do temelja srušio zgradu gdje je bio uskladišten. Od jake eksplozije stradalo je i nekoliko susjednih kuća, na kojima je djelomično ili potpuno slupan crijep i staklo na prozorima.

Nakon izvršene akcije partizani su se povukli u pravcu Ravne gore i ustaničkog sela Budići. Njihovi saučesnici, koji su nosili eksploziv, odnijeli su ga u selo Kusionje i spremili ga. Kasnije je uziman i korišten za vršenje diverzantskih akcija u blizini Pakraca i na teritoriju dotičnih partijskih organizacija i partizanske psunjske grupe.

* Članak je prepisan iz »Pakračkog vjesnika« od 18. IX 1954.

Ova akcija imala je velikog značaja u podizanju ustanka u ovom dijelu naše zemlje, a ujedno je uzdrmala i onako poljuljani moral okupatora i njihovih ustaških slugu. Najbolje se to vidi iz toga što su neki članovi Partije, koji su učestvovali u toj akciji, čuli na svoje uši od pojedinih ustaških funkcionera koliko im je straha zadala ta akcija.

Tako su navodili da je u akciji učestvovalo 300 partizana sa teškim mitraljezima.

M. P.

PRVI DANI REVOLUCIJE U POŽEŠKOJ KOTLINI*

Neposredno poslije Proglasa CK KPJ 22. VII 1941. godine o dizanju oružanog ustanka, dolazi u Slavoniju na Papuk, Psunj i Krndiju član CK KPH Pajo Gregorić. On direktno vrši pripreme za dizanje oružanog ustanka na kotarima Pakrac, Daruvar, Nova Gradiška, Virovitica, Podr. Slatina, Slav. Požega, Našice, Đakovo i Slav. Brod. On međusobno povezuje partijske organizacije kotara i daje stalne direktive partijskim rukovodiocima. U tu svrhu održani su partijski sastanci u Sloboštini, Dubokoj i Požegi, gdje članovi Partije dobivaju zadatke i zaduženja. Postavljeni su ovi zadaci: skupljanje oružja, municije, vojničke odjeće i obuće, sanitetskog materijala i druge vojničke spremne potrebne za oružanu borbu. Kao daljnji zadatak bilo je okupljanje rodoljuba, koji su voljni aktivno učestvovati u oružanom otporu protiv neprijatelja.

Na požeškom kotaru već je postojao organizirani partijski rad sa rukovodiocima Jovanom Milanovićem, Stankom Radovanovićem i Borom Novakovićem. Premda je partijska organizacija početkom 1941. godine bila razbita, mnogi njeni članovi pohapšeni, neki protjerani u Srbiju, a neki se još nisu vratili iz njemačkog zarobljeništva, ona se ipak uspjela konsolidirati i izvršiti najosnovnije političke pripreme za dizanje naroda na ustanak.

U svrhu pripremanja ustanka teritorij kotara podijeljen je u istočni i zapadni dio. Istočni dio kotara obuhvaćao je Krndiju i istočni dio Papuka sa šumom iznad sela Duboke, zapadni dio obuhvaćao je zapadni dio Papuka, Psunj i Babju goru sa sektorima Striježevica, Kruševo, Gornji Vrhovci i Zvečevo. Drugovi Blagoje Gerdijan Balja i Jovo Milanović Crnja dobili su zadatak da formiraju oružane grupe u zapadnom dijelu kotara. Oni su u Kruševu formirali oružanu grupu od 11 ljudi na čelu sa Dušanom Puačem. Isti zadatak dobio je na istočnom dijelu kotara drug Stanko Radovanović Udarnik koji formira oružanu grupu od 8 ljudi, uglavnom od članova Partije. On postaje i rukovodilac. Rad prvih grupa sastojao se od uništavanja telefonskih veza na linijama Požega—Našice, Požega—Gradiška i Požega—Pakrac, te postavljanje čavala i stakla na glavne ceste radi onesposobljavanja guma njemačkih vojnih motornih vozila. Ove grupe bile su uvijek u svim akcijama pomagane od seljaka, koji su danju obrađivali svoju zemlju, a noću sudjelovali u akcijama partizanskih grupa.

* Članak je prepisan iz »Požeškog lista« od 22. VII 1954. god.

Prve akcije oružanih grupa imale su vrlo pozitivan politički efekat među narodom i narod je kroz te akcije spoznao mogućnost otpora prema neprijatelju, osjećao se sigurnijim, a svaku takvu akciju popularizirao je i uvećavao. Tim akcijama stvoreni su povoljni uvjeti za proširenje narodnog ustanka većih razmjera. Drugovi Karlo Mrazović i Pajo Gregorić uz održavanje sastanaka s partijskim organizacijama održavali su sastanke sa ilegalnim narodnim odborima, a isto tako i masovne sastanke u pojedinim selima. Tako je, na primjer, Pajo Gregorić, u listopadu održao sastanak sa 40 seljaka u selu Kruševu. Na radilištu u Zvečevu održao je sastanak sa 200 radnika. Ovi sastanci bili su odlučujući za dizanje narodnog ustanka nap području kotara Slav. Požega.

PRVE ŽRTVE POKRETNOG PRIJEKOG SUDA*

Član OK KPH Osijek Mihajlo Klajn vrši maja 1941. reorganizaciju Skoja i od radničke i srednjoškolske omladine formira oko 10 grupa. OK Skoja formira se na sastanku u stanu Sare Bertić, i u njega ulaze od žena Milica Križan, član OK KPH, i Sara Bertić.

U grupama su aktivne Milica Križan, Sara Bertić, Buca Krvarić-Amulić, Vida Stojkov, Katica Stanković, Gerda Svare i druge. Sakupljaju oružje i novac za Crvenu pomoć, ispisuju parole, prenose materijal i letke u okolna sela itd.

Nakon izdaje jednog provokatora uhapšena je 26. VII u svom stanu Sara Bertić zajedno sa majkom. Kod Sare je nađen eksploziv i oružje koje je pripremano za sabotažu u tvornici. Na policiji zvjerski muče i Saru i njenu majku — ucjenjuju jednu sa drugom, no obje se drže herojski i nikoga ne odaju. Čak i nakon osude Pokretnog prijekog suda, koji ih obje osudi na smrt, sudac Vignjević ucjenjuje Saru, da će joj majka biti pomilovana, ako prizna. No, ni ona ni majka se ne kolebaju. Strijeljane su 15. IX 1941.'

Sara je rođena 1919. u baranjskom selu Čemincu. Studira agronomiju na beogradskom fakultetu i prekida studij aprila 1941, kada se vraća u Osijek. U istoj kući gdje stanuje njena majka, stanuje i glavni mašinista rafinerije nafte. Preko njega Sara ima pristup u tvornicu, i Partija vrši pripreme, da preko Sare izvrše sabotažu u tvornici. U tu svrhu kod nje se sakuplja eksploziv.

Kako su joj roditelji zemljoradnici i imaju zemlju u Baranji, Sara ima dvovlasničku dozvolu za prijelaz u Baranju, koju često koristi za prijenos materijala. Jednom je u Dardi i hapse mađarski žandari, ali prolazi sretno, jer nisu pronašli letke, koje je nosila u kanti za mlijeko premazane pekmezom. Nakon puštanja uspijeva ih raspačati u selima Brestovac i Lazica.

Partija je još prije rata radila s narodom u tom kraju. Sekretar OK Klajn radio je na dobru Brestovac kao ing. agronomije i prije rata organizirao štrajk poljoprivrednih radnika. Sara kao student agronomije po njegovim direktivama također je radila među seljacima, a preko praznika, kada je dolazila kući, dovodila je često svoje napredne drugove sa fakulteta. Osobite su simpatije stekli među seljacima, što su s njima radili

* Članak je prepisan iz časopisa »Žena u borbi« br. 9. 1952. god., str. 6—7.

sve i najteže poljske radove i na djelu pokazivali lik naprednog intelektualca i njegovu povezanost sa narodom.

Nakon provale, na kojoj pada Sara, ostali kompromitirani članovi KP i OK odlaze u ilegalnost. Među njima je i Milica Križan. Ona, Gerda Švarc i ing. Bakulić formiraju grupu, koja se krije u okolini Bijelog Brda (selo u blizini Osijeka). Ovdje Milica aktivira prve žene, koje pomažu njih i grupu Patkovića. Nakon pronađenog eksploziva na pruzi Osijek — Bijelo Brdo policija raspisuje tjeralicu. U sukobu sa žandarima grupa prima borbu i u njoj padaju Bakulić i Gerda Svare, dok Milica uspijeva pobjeći. Krije se u Osijeku kod Milene Radivojević i Marka Brdarića preobučena u seljačko odijelo i dalje radi na terenu. Tek početkom oktobra hapsi je policija, jer ju je izdala susjeda, koja ju je vidjela kad je ulazila u stan Marka Brdarića. U to vrijeme uhapšen je i Mihajlo Klajn, koji se krio u stanu Nade Noi. Na policiji vrše nečuvena zvjerstva — ne samo nad Milicom i Klajnom nego i nad onima koji su ih sakrivali, kao i nad grupom koja je hapšena radi Crvene pomoći. Svi se drže herojski i nakon neuspjeha kod preslušanja policija ih predaje Pokretnom prijemkom sudu, koji ih osudi na smrt, te su strijeljani 22. X 1941. U ovoj grupi strijeljane su uz Milicu još i Nada Noi sa mužem, jer su sakrivali Klajna (Nada ostavlja malo dijete), Milena Radivojević stara 50 god., što je sakrivala Milicu, Anka Vukašinić, radnica u Lanenoj industriji, zato što je Milici nabavila seljačko odijelo, te Frank Fanika 37 god. i Adlar Anica 38 god. zatim Nađ Stefanija 30 god. i Gutman Julija 21 god., zato što su davale priloge za Crvenu pomoć. Osobito ova posljednja bila je izvrnuta posebnim mučenjima i ponižavanju, jer je bila vanredno lijepa i mlada.

Milica je, kao i Sara, poginula sa 22. god. Bila je također studentica agronomije. Kao član OK KPH Osijek bila je zadužena za rad Skoja. Pod njenim rukovodstvom omladinske grupe prodiru i u sela oko Osijeka, raspačavaju materijal, sakupljaju oružje itd. Ona aktivira prve žene u selima, pa osobito one iz Bijelog Brda pomažu grupu Bakulića i grupu Doke Patkovića u selu Boboti.

U grupi Patkovića u Boboti aktivna je od žena Slavka Matić, stara 19 god. U Boboti već pred rat Partija radi preko čitaonice, u kojoj se često čita ilegalni materijal. Nakon sloma Jugoslavije Slavka, koja je povezana sa članovima čitaonice, počinje odmah s ilegalnim radom. U maju je formirana partijska organizacija i u nju je primljena i Slavka. 22. VII Slavka sa Patkovićem i još jednim drugom prenosi sanitetski materijal i nailazi na ustaše, koji ih hoće pretresti. Patković puca, ubija jednog, rani drugog ustašu i pobjegne. Slavka se krije u selu čekajući vezu, ali iste noći ustaše opkoljavaju selo i hapse 100 lica, među njima i Slavku. Većina ih je otjerana u logor, dok je Slavka sa još 14 njih suđena i strijeljana u Vukovaru po osudi Pokretnog prijemkog suda.

Ovo su samo neke od prvih žrtava. Bilo ih je u mnogim našim gradovima i selima, palih na malim akcijama ili čak samo pripremajući ih. Naša slavna NOB dala je kasnije hiljade žena, koje su poginule na daleko značajnijim zadacima. Ali ove žrtve značajne su, jer su prve. Njihovi mladi životi žrtvovani su za čast svoje Partije, za slobodu svoga naroda i to

u vrijeme kada je okupator apsolutni gospodar u čitavoj Evropi, kada domaći izdajnici, pod njegovim okriljem ne poznaju granica svojoj samovolji, divljaštvu i zvjerstvu, a narodne mase stoje jednim dijelom zatečene i bez orijentacije. Zato njihovo herojstvo i na malim zadacima osjetljivo utire put onima koji će kasnije izvršiti velika djela.

SJECANJA NA 1941. GODINU*

»Bio sam u skojevskoj organizaciji Donjeg grada« — priča Savo Kusturić. »U grupi je među ostalim bila i Sara Bertić, zatim Bogdan Kašanski, Ilija Badovski, kao i još neki. Cim su ustaše preuzele vlast, upozoren sam da postoji opasnost da budem uhapšen, jer se saznalo za moje aktivno sudjelovanje u skojevskoj organizaciji. Zbog toga sam i otišao u svoje rodno mjesto Bijelo Brdo, gdje sam se povezao sa skojevskom i partijskom organizacijom, kojoj je tada na čelu bio Ljubomir Milinković. Uz pomoć partijske organizacije SKOJ se u selu proširivao i odmah počeo s akcijama na prikupljanju oružja i sanitetskog materijala. Posebno smo rasturi vali politički materijal, razne brošure, dijelili letke s pozivom Centralnog komiteta na oružani ustanak. Vezu s Kotarskim komitetom u Osijeku održavao je Ljubomir Milinković i skojevci Svetožar Protić Puja i ja.

Provala

U augustu 1941. godine došlo je u Osijeku do provale partijske organizacije. Tom prilikom pohapšeni su neki članovi Mjesnog i Okružnog komiteta: Mihajlo Klajn, Sara Bertić, Srđan Petrov, Nikola Vetnić, Matija Bunjevac i Martin Šimić. Hapšenje su izbjegli Milica Križan i Vjekoslav Bakulić i sklonili se u Bijelo Brdo kod Ljubomira Milinkovića i Paje Đurđenića. Prebacivanje iz okupiranog grada izvršio je suradnik i naša osječka »veza« Marko Brdarić, koji je stanovao na periferiji grada zvanoj Bikara. Njihov dolazak u Bijelo Brdo pojačao je politički rad i pripremanje za oružani otpor okupatoru.

Prva akcija

U to su vrijeme rodoljubi u istočnoj Slavoniji izvršili prvu uspješnu diverzantsku akciju. Dignuta je u zrak željeznička pruga Osijek — Dalj na četrnaestom kilometru od Osijeka. Borbena grupa koja je izvršila taj uspjeti poduhvat bila je u sastavu: Milica Križan, Drago Marušić »Spa-

* Odlomak iz članka »Neka bude borba neprestana«, objavljen u »Glasu Slavonije« od 13. IV 1960. god.

njolac«, Vjekoslav Bakulić, Đoko Patković, Ljubomir Milinković, Svetožar Protić i Đoko Marić.

Ja sam u to vrijeme dobio zadatak da prenesem dva paklena stroja do Bobote, odakle su drugovi Đoko Patković i Zivojin Jocić trebali da ih odnesu u Vinkovce, jer je rukovodstvo planiralo da se izvrši diverzija na glavnu prugu Beograd — Zagreb.

Hapšenje

Kada su drugovi Đoko Patković, Stevan Čonić i Slavka Matić krenuli na izvršenje zadatka, kod sela Pačetina naišli su na žandarmerijsku zasedu, koja ih je zaustavila i zahtijevala da izvrši pretres. Đoko Patković se snašao i iz pištolja napao žandare. Jednog je ubio, a drugi je bio samo ranjen. Kako su nas dvojicu često viđali u društvu, naravno, odmah su došli i u Bijelo Brdo da ga potraže u kući moje majke. Iskustvo nas je poučilo da u takovim trenucima treba odmah napustiti poznata mjesta boravišta. Ja sam napustio kuću i po odluci rukovodstva otišao u ilegalnost, najprije u Veru, a zatim u Osijek. Tu me je u tramvaju netko prepoznao i uhapšen sam. Ustaše su me odvele u zatvor u kojem su se već nalazili drugovi pohapšeni prilikom provale u Osijeku: Sara Bertić, Mihajlo Klajn, Srđan Petrov i drugi.

Kad nisu mene našli, ustaše su odvele moju majku u zatvor u Vukovar. Uhapšena je istovremeno i Đokina majka, kao i Slavica Matić. Ona se izvanredno držala u ustaškom zatvoru i nakon nekoliko dana mučenja bila je strijeljana u zloglasnom i čuvenom vukovarskom »Duđiku«.

Ustaše su nas mučenjem i batinama pokušali zastrašiti. Zahtijevali su od nas priznavanja i tražili da otkrijemo gdje se nalaze ostali drugovi. Ali nisu ništa saznali. Čitava se grupa izvrsno držala. Nitko nije rekao ni riječi. Odbijali smo i priznanje da jedan drugog poznajemo. Tako smo bili podučavani od drugova koji su već ranije bili zatvarani i mučeni po logorima i zatvorima. Nakon dva i po mjeseca zatvora, batina i mučenja gladu pušten sam »u nedostatku dokaza«. Pušten sam iz zatvora, ali mi je ograničeno kretanje, bio sam pod neprekidnom paskom.

Ne dajmo se živu

Nakon našeg hapšenja, Milica Križan, Drago Marušić »Španjolac« i Vjekoslav Bakulić povukli su se u strogu ilegalnost. Ipak su neprekidno radili na organiziranju akcionih grupa u selima osječkog i vukovarskog kotara. Konspirativno sklonište nalazilo im se kraj sela Vere. Slučajno ih je primijetio neki poljar prilikom obilaska svog atara. Odmah je otrčao u selo i to prijavio ustašama, a ovi su zatražili hitno pojačanje iz Vukovara. Opkolili su logor grupe. Pozvali su ih na predaju, ali su drugovi odgovorili vatrom. Nastala je borba. Milica Križan, Đoko Patković i »Španjolac« uspjeli su nekako da se izvuku iz vatrene obruča, dok se Vjeko-

slav Bakulić i Gertruda Svare nisu mogli probiti. Da ne padnu živi u ruke ustašama, Gertruda Svare zatražila je od Bakulića, da ubije najprije nju, a zatim i sebe. Rekla mu je: »Ne dajmo se živi ustašama u ruke!« Tako je pištolj iz ruku Vjekoslava Bakulića prekinuo život dvoje hrabrih ljudi i boraca.

Jedan slabić — i još jedna provala

Prilikom borbe kod Vere bio je uhvaćen Josip Grancaić. On je sve ustašama priznao. Odao je niz ljudi i »veza«. U Bijelom Brdu uhapšeni su Ljubomir Milinković, njegova drugarica i kći Ljubica, Svetozar Protić, Pajo Đurđević, Milica i Đoko Petrašević. U Veri je uhapšen Vojo Zivanović i Košta (ne sjećam mu se prezimena). Živoj in Jocić također je trebao biti uhapšen, ali je uspio pobjeći i preći u ilegalnost. Ta su hapšenja na izvjesno vrijeme oslabila partijsku aktivnost. Ustaše su strijeljale Ljubomira Milinkovića i njegovu drugaricu, zatim Saru Bertić, a kasnije i Milicu Križan, koja je uhvaćena na jevrejskom groblju u Osijeku. Već ranije Prijeki pokretni ustaški sud osudio je na smrt Nikolu Vetnića i Srđana Petrova.

No sva ta hapšenja i strijeljanja nisu uspjela zaustaviti val otpora i borbe protiv okupatora. Početkom 1942. godine na ovo područje dolaze Zdenko Has i Radovan Koronovac. Oni su uspjeli ponovno povezati partijske organizacije po selima. Unatoč strašnom teroru okupatora organizirali su ljude u udarne grupe i u pojedinim selima osnivali odbore.

SKOJEVCI PRIKUPLJAJU ORUŽJE*

Situacija u Osijeku 1941. godine bila je prilično složena. Nacionalni sastav stanovnika u gradu bio je višestruk i partijska organizacija stajala je pred odgovornim i ni malo lakim zadacima.

Nakon proglašenja NDH izdala je partijska organizacija u Osijeku letak u kome poziva narod da sačuva oružje, da ga sakuplja i sakriva. Mjesni komitet donosi i odluku o široj akciji protiv okupatora. U svibnju 1941. godine izvršena je reorganizacija SKOJ-a, koji postaje samostalna organizacija. Politička situacija, prilike u kojima je trebalo djelovati, zahtijevale su brzo reagiranje, veću elastičnost i veću odgovornost. Reorganizaciju su proveli ing. Mihajlo Klajn i Milica Križan. Oboje su tada bili u Mjesnom komitetu odgovorni za rad SKOJ-a.

Jedan od prvih zadataka bio je prikupljanje oružja. Mogućnosti su postojale. Bivša jugoslavenska vojska razbježala se, vraćala se kućama, često s dosta oružja. Akcija je bila neobično živa, ali i opasna. Iz dana u dan zalihe oružja su se povećavale. Sve prikupljeno oružje grupa skojevaca pažljivo je spremala kod Drage Pocema, u Dubrovačkoj ulici 37.

Prilikom spremanja jedne količine oružja desio se i nesretni slučaj. Kod čišćenja jednog automatskog pištolja Pocem je zaboravio pogledati u cijev i pištolj je odjednom opalio. Pod teškim uvjetima pružena mu je liječnička pomoć. Rana međutim nije bila teška i nije došlo do komplikacija.

Akcija sakupljanja oružja nastavila se i dalje. Nešto pušaka, municije, bombi i pištolja nalazilo se kod druga Ivice Šestaka, nešto kod Nikole Vetnića i Josipa Šremfa. Drug Tomo Segović, kovač iz Gundulićeve ulice, čuvao je četiri pištolja, a sam je izradio pakleni stroj, koji je upotrebljen na zagrebačkoj pruzi, ali s malim efektom. Kod njega je bilo spremjeno i oružje, koje je skupio drug Noi. Tomo Segović izradio je također veliki broj specijalnih čavala sa četiri kuke. Ti su čavli bili potrebni za prvu akciju koju je izvršila skojevska organizacija. Pet grupa skojevaca prosipalo je čavle cestama, koje su vodile u grad. Tom akcijom trebalo je oštetiti vozni park Nijemaca i ustaša. Akcija je izvršena početkom srpnja 1941. godine bez ikakvih komplikacija, konspirativno i dobro organizirano.

* Članak je prepisan iz »Glasa Slavonije« od 10. X 1959. godine.

Uskoro nakon te akcije provaljena je organizacija i počela su hapšenja skojevaca i nekih članova Partije. To je bio težak udarac organizaciji. Ali je već u rujnu 1941. godine formiran novi komitet SKOJ-a, koji je djelovao do 16. prosinca 1941. kada je i on provaljen.

SUSRETI U DANIMA USTANKA*

Juni 1941. godine. U to sam vrijeme već stalno bio na putu, krstario sam bjelovarskim krajem. Naime, kao što je poznato, početkom juna CK Hrvatske poslao je izvjestan broj članova na teren radi priprema za ustanak. Nekako u isto vrijeme na zadatke smo se otputili Josip Kraš, Marko Orešković i ja. Drug Kraš je otišao na Kordun i Baniju, Marko Orešković u Liku, a ja sam predložio da me pošalju u Slavoniju i Moslavinu, jer sam i ranije odlazio na ova područja i dobro poznavao većinu drugova.

Tako sam se jednog junskog dana našao na putu. Ne sjećam se više da li sam putovao iz Zagreba u Bjelovar ili iz Bjelovara u Viroviticu. Znam da sam još pred sobom imao važnih poslova i prilično zamišljeno ušao u vlak. Vagone, odnosno putničke razrede, drugi ili treći, birao sam prema raspoloženju. Toga sam dana, sjećam se dobro, ušao u kupe trećeg razreda. Bio sam sâm u kupeu, zadovoljan što ću nesmetano moći razmisliti o predstojećim poslovima. Uzeo sam novine i zadubio se u misli.

U moj kupe ušao je visok čovjek. Kada sam ga pogledao, istoga časa bljesnula mi je misao: »Toga sam čovjeka već negdje vidio«. Nastavio sam i dalje gledati u novine koje sam raširene držao pred sobom, a u sjećanju sam uporno preturao, tražeći to lice.

Čovjek je također izvadio novine, raširio ih i bez riječi zadubio se u čitanje. Pokušao sam da ne mislim na saputnika. Opet sam se vratio svojim mislima. Ali, nisam istrajavao. Nešto me neprestano kopkalo i ja se odlučim da započnem razgovor: »Gospodine — rekao sam —, biste li htjeli posuditi mi vaše novine, svoje sam već do kraja pročitao«.

»Vrlo rado, ove sam pročitao, pa mogu i ja uzeti vaše«.

Po glasu sam osjetio da sam s tim čovjekom zaista već negdje razgovarao. Ali gdje, kada, još uvijek se nisam mogao sjetiti. Ipak sam se odlučio i zapitao ga, doduše, sasvim oprezno, jesmo li se već negdje sreli.

Konstatirao sam da jesmo. Još više, ovaj me čovjek dobro poznavao. Rekao mi je čak da zna tko sam. Bio je to Zvonko Brkić. Mi smo se bili sreli još 1937. godine, čini mi se na jednom sastanku na Dolcu u Zagrebu. Kasnije se nismo sretali i tako se dogodilo da ga ja u prvi mah nisam prepoznao, iako mi je do časa kad sam ga ugledao bilo jasno da smo se već negdje sreli.

* Odlomak Iz intervjua Marije Milnović s Pavlom Gregorićem, organizatorom ustanka u Slavoniji. Intervju je objavljen u »Glasu Slavonije« br. 4844, godina XIX, Osijek 1., 2. i 3. siječnja 1961.

Nije bilo više razloga za konspiraciju. Otvoreno smo razgovarali o zadacima koji su nam već bili zajednički i o političkoj situaciji uopće. Razišli smo se uvjereni da ćemo se ubrzo opet sresti, vjerojatno u još ozbiljnijim prilikama. Tako je i bilo.

Biciklom u Benkovac

Kad sam se iz Zagreba spremao da pođem na teren u Slavoniju, između ostalih direktiva i uputa dobio sam i jednu adresu. Bila je to adresa Dušana Čalića. Drug koji mi je davao upute rekao je ovako:

— Kad stignete u Okučane, potražite drugaricu Nadu. Javit će vam se jedna lijepa djevojka. Ona će vam dati bicikl i uputiti vas kako ćete stići do Dušana Čalića Čule u Benkovac i opisat će Vam kuću u kojoj ćete naći druga Čulu.

U Okučanima sam našao drugaricu Nadu Dragosavljević i po njezinim uputama bez poteškoća stigao sam u Benkovac. Tu sam se prvi put sreo s drugom Čalićem. Sjećam se, kad sam ušao, iznenadio sam se ugledavši mladića za pisaćom mašinom. Tada mi je prišla jedna žena vrlo energična izgleda. Bila je to majka druga Čule. Srdačno me je primila. Ostao sam kod njih cijeli dan. Iznio sam drugu Čaliću sve najvažnije zadatke koje CK postavlja pred članove Partije. Prema instrukcijama, koje sam dobio od Centralnog komiteta, a i prema vlastitom iskustvu znao sam da je za ustanak u ovom dijelu Hrvatske potrebno izvršiti naročito dobre pripreme. Partija je morala osigurati veliku snagu, dobru mrežu i zato sam drugu Čuli rekao da treba najaktivnije raditi na jačanju partijskih ćelija i povezivanju svih partijskih komiteta. S tim dogovorom smo se i rastali.

Neobičan gost na konferenciji

Tih dana najvažniji zadatak mi je bio da uhvatim vezu s Okružnim komitetom Nova Gradiška. Budući da su u Novoj Gradiški bile velike neprijateljske snage, sklonio se gotovo čitav Komitet u Banovu Jarugu. Ubrzo sam stupio u vezu sa sekretarom, čini mi se studentom medicine drugom Rađenovićem, i mi smo zakazali još u mjesecu lipnju prvu konferenciju Okružnog komiteta Nova Gradiška poslije okupacije. Sastali smo se u kući Bogumila Vojačeka nas oko petnaestak. Prisutni su bili predstavnici svih kotarskih komiteta.

U toku konferencije desio se jedan neobičan događaj. Upravo smo počeli najvažniju diskusiju, kad je u sobu ušla Vojačkova žena i nešto mu šapnula u uho.

»Drugovi — prekinuo je Vojaček konferenciju — prema našoj kući dolazi jedan ustaša«. Mi smo pogledali kroz prozor i zaista drumom prema Vojačkovoj kući išao je ustaša. Bio je vrlo mlad, u novoj uniformi s

velikom torbom pod rukom. Poslali smo Vojačeka napolje, a mi smo mirno čekali. Nije bilo razloga za paniku. Bilo nas je petnaestak — kao što sam rekao — i to s oružjem.

Čuli smo ozbiljan razgovor. Ali najedanput ton je promijenjen, postao je prijateljski i mi smo začuđeni čekali iza vratiju. U taj čas Vojaček uvede ustašu u sobu. Naše iznenađenje bilo je veliko. Ono je, međutim, prešlo u oduševljenje istog časa, kad nam se »ustaša« predstavio. Bila je to veza iz Zagreba. Jedan drug obučen u ustašku uniformu donio je letke i drugi materijal. On je ispraznio tašku i ubrzo nas napustio, a mi smo nastavili radom.

Hoće li sad početi revolucija

Poslije ove konferencije krenuo sam u daruvarski kraj. Dobio sam adresu druga Mane Trbojevića, učitelja u selu Kusionjama, nedaleko od Pakraca. Druga Trbojevića znao sam, doduše, još od prije rata, ali ovo je trebalo da bude prvi sastanak poslije okupacije. Sjećam se da nisam išao direktno u selo, nego sam sišao s vlaka nešto ranije, u selu Bujavici, u kojem je bio učitelj Pero Prodanović, moj dobar znanac iz Dobrovoljačkog korpusa u Rusiji još iz 1915. godine. Bio je to 21. lipanj 1941, dan prije napada Hitlera na SSSR. Prespavao sam lio i učitelja i kad sam se probudio, pred njegovom kućom okupilo se već mnogo svijeta. Učitelj je naime veoma popularan u selu i pošto je toga dana bila nedjelja, seljaci su, znajući da on ima radio, došli k njemu da ga pitaju zna li nešto više o događajima. U razgovor sam se uključio i ja. Prekinuo nas je jedan čovjek, koji je vičući trčao sa željezničke stanice, noseći u rukama »Jutarnji list«.

»Evo ljudi — vikao je — u novinama piše da je Hitler napao Rusiju«. Ljudi su se uskomešali, a jedna mlada seljanka obrati se u tom času meni i reče.

»Jel'te gospodine, 'oće li sad revolucija da počne?«

Odgovorio sam: »Pripremamo se, drugarice. Za revoluciju se treba dobro pripremiti.« Poslije toga uputio sam se na stanicu i stigao u Kusionje, gdje me već čekao Mane Trbojević. On me odmah odvede na jednu šumovitu uzvisinu iza Osmanova mlina, gdje su me čekali članovi Kotarskog komiteta Pakrac. Tu smo održali prvu konferenciju Kotarskog komiteta. Raspoloženje je bilo naročito dobro. Hitler je napao SSSR. Počinje veliki obračun s fašizmom. Iznio sam ocjenu situacije i neposredne zadatke komunista u nastupajućim odlučnim danima.

REGISTAR LIČNIH IMENA

- A
- Abalić Mato — 169, 173
 Abrašević Košta — 87
 Adlar Anica — 312
 Adžija Božidar — 253
 Ajdišek Antun — 255
 Ajzinger Elemir — 53, 59
 Akerman Franc — 234
 Alair Franjo — 54
 Alšteter Vlado — 171
 Altgajler Branimir — 255
 Ambroš Venci ■ — 54
 Amforuster Adam — 134
 Andelfinger Josip — 76, 101
 Andelfinger Franjo — 83
 Andrašč Milan — 134
 Andrić Gabro — 26
 Androšek Gašpar — 26, 28, 29
 Anišić Ivan — 84, 85, 86, 148, 152, 257
 Anišić Marija — 88
 Antić Svetozar — 134
 Antić Vioko — 70, 103, 104, 105, 106, 193, 206, 226, 250, 291
 Antolić Josip — 54
 Antolović Josip — 143, 222, 223, 294
 Aparac Luka — 254
 Arbut na Glišo — 108, 169
 Asketa Dmitar — 169
 Asketa Vlado — H3
 Ašner Zlatko — 22
 Atanacković Julka — 77
 Audi Benedikt — 168, 169, 173
- B
- Bahić Antun — 187
 Babić Ivan — 133
 Babić Mijo — 75
 Babić Nikola — 130, 134, 138, 139, 140, 145, 268, 303, 304, 305, 306
 Bacić Ozren — 52
 Baćanović Milivoj — 161
 Badovinac Milan — 167
 Bađovski Ilija — 314
 Bajević Pavao — 35
 Bajević Svetozar — 35
 Baki Franjo, ml. — 138
 Bakić Ivan — 134
 Ba'kić Milan • — 245
 Bakić Mitar — 209
 Bakulić Vjekoslav — 92, 93, 95, 182, 183, 258, 259, 284, 285, 312, 314, 315, 316
 Balaš Franjo — 134
 Balaš Vendelin — 133
 Balaš Josip — 15, 18
 Balen Temo — 53
 Balenović Duka — 24, 25, 27, 134 135, 136, 143, 146
 Balenović Jovo — 55
 Balenović Mato — 169, 267
 Balenović Rajko — 21
 Balog Marijan — 53
 Banović Blagoja — 35
 Banjan Jelka — 134
 Barac dir Gustav — 74, 75
 Baranček Ivan — 53
 Barbulović Nikola — 117
 Barić Ana — 190
 Barta Josip — 23, 24, 27, 28
 Bartulović Stjepan — 25
 Basić Milan — 15, 16, 18
 Basta Čedo — 231
 Batinić Jovo — 72
 Batmek Ignjo — 254
 Bauer Josip — 178
 Bauer Kazimir — 170
 Bauer Miroslav — 88, 92, 93, 258
 Bavuljak Vlado — 52
 Bazijanac Nikola — 30
 Bažant Stevo — 15, 18
 Bednarik Karlo — 47, 48
 Begić Drago — 134
 Beglić Marijan — 134
 Begović Bruno — 40, 42
 Bekl Franc — 166
 Belan Ivan — 147
 Belan Marko ■ — 147
 Belan Tomo — 68
 Beleg Josip — 169
 Beleta Anka — 53

Beleta Josip — 53
 Belić Stjepan — 156
 Beljanski Milanka — 14
 Bendak Josip — 109, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175
 Benić Marica — 44
 Benjak Ivan — 168
 Bergman Adam — 168, 173
 Berttő Sara — 93, 259, 311, 312, 314, 315, 316
 Bervida JoSip — 16
 Biber Antun — 190
 B'ondić Petar — 30
 Birinac Ilonka — 147
 Bižić Ilija — 35
 Bjegojević Branko — 25, 26, 27, 135, 137
 Bjelajac Nikola — 169
 Bjelajac Simo — 40
 Bjelaš Jelka — 15
 Djelaš Vlado — 18
 Bjelić čedomir — 38
 Bjelić Miodr-ag — 126
 Bjelobrk Nikola — 71
 Blagec Lj ubo — 24
 Blagojević Savo — 288, 290, 294
 Blašković Filip — 133, 145, 147
 Blažeković Franjo — 93, 256, 258, 260
 Blažević Josip — 29, 93, 260
 Bobinac Alfred — 149
 Bodiš Jozef — 125
 Bogatić Marko — 109, 110, 111
 Bogatić Petar — 110
 Bogdan Nikola — 164,
 Bogdanović Gedeon — 35, 246
 Bogdanović Gabro — 44
 Bogdanović Stevo — 164
 Boigdanov!-ić Stjepan — 156
 Bogdanović Stojan — 52
 Bogojević Dragan — 263
 Bogojević Krsto — 42
 Bojanić Bogdan — 164
 Bojanić Maksim — 279, 280
 Bojanić Milan — 279, 280
 Bojanić Pavao — 41
 Bojčić Branko — 36
 Bokoš Jožef — 12, 13
 Boldižar Ivan — 88
 Bonić Vinko — 44
 Borbaš Janoš — 13
 Borbaš Pavao — 94, 95, 264
 Borčić Gavro — 68
 Borčić Ivo — 68
 Borić Antun — 134
 Borjanić Stevo — 76, 78
 Borotić Pero — 76, 109
 Borović Svetozar — 53
 Bosanac Aleksa — 37
 Bosanac Ana — 206
 Bosanac Mladen — 71
 Bosanac Nikola — 109, 110, 124, 125
 Bosanac Pavao — 106
 Bosanac Pero — 80, 81
 Bosanac Stevo — 35
 Bosanac Stojan — 300, 301
 Bosančić Mato — 162, 164, 260, 261
 Bošković Mirko — 174, 190, 191
 Bošnjak Jozo — 155
 Bošnjak Matija — 154
 Bošnjak Stjepan — 44
 Bošnjaković Bartol — 25, 26, 27
 Božičević Petar — 191
 Božičković Mandica — 83, 190
 Božić Đofco — 161
 Božić Duka — 164
 Božić Savo — 171
 Božić Stanko — 288, 290
 Božučanin Slobodan — 12
 Bračevac Antun — 156
 Bradić Antun — 115
 Biranašec Uroš — 106, 111, 286, 288, 290
 Brandajz Ivan — 183
 Branković Ivan — 237
 Brdarić Marko — 93, 312, 314
 Brence Mirko — 134, 138
 Bresić Stjepan — 24
 Brezičević Tošo — 133
 Brež'č Ivo — 138
 Brezović Ivan — 27
 Brkić Dušan — 77, 78, 79, 81, 106, 111, 226, 288, 290, 291, 293
 Brkić Marin — 156
 Brkić Stjepan — 156
 Brkić Zvonko — 15, 16, 18, 34, 35, 36, 113, 287, 319
 Brkljačić Slavko — 25, 26, 145, 147
 Brlošić Stjepan — 24, 27
 Brodarić Mijo — 53
 Brodarić Stjepan — 53
 Broz Josip Tito — 24)2, 253
 Birozović Mato — 169, 173
 Buban Ljuban — 35
 Bubanome Janko — 54
 Bučan Božo — 181
 Budak Mile — 31, 52, 161
 Bujtaš Anton — 77
 B-ujčić Dušan — 30, 36
 Buka tko Ciri! — 143
 Bukojević Josip — 47
 Bulković (prije Pavelić) Ivan — 26, 134, 144
 Buković Pavao — 53
 Bukvašević Julijus — 44
 Bukvić Dušan — 35
 Bukvić Franjo — 169
 Bulajić Petar — 231
 Bulava Košta — 53, 55, 59, 60, 61
 Bulava Krsto — 50
 Bulović Mirko — 138
 Bunjevac Đuro — 168, 173
 Bunjevac Mattja — 84, 86, 88, 89, 92, 255, 314
 Burma ja Mile — 169

Butković Ivan — 116
Buzandžić Aleksandar — 171
Buzov Ivan — 133

C

Car Pero — 20, 52, 55, 59, 61, 62, 63, 64,
195, 196, 197, 205, 275, 278, 297,
299, 301
Car Ruda — 52
Car Stjepan — 60, 297
Cazi Josip — 178
Cejnar Franjo — 134, 135, 143, 267
Ceipek Stjepan — 54
Celner Ivan — 22
Cerić Pavo — 134
Cerić Vinko — 60
Cеровac Nikola — 149
Cesaree August — 257
Cievara Jovica — 280
Cievara Milan — 280
Cievara Nikola — 280
Cifrić Jotsip — 156
Cimbulek Mijo — 53
Cinderi Milan — 84
Cindrić Ivan — 134
Cindrić Mijo — 44
Cmković Dragica — 171
Crnobrnja Bogdan — 20, 101, 106, 202,
204, 207, 226, 234, 281, 300, 301
Crnolatac Andrija — 54
Crnolatac Mijo — 54
Crnolatac Pavo — 99, 199
Crvić Vinko — 53
Cuculić Antun — 113
Cvetković Dragiša — 12, 17, 45, 51, 55,
56, 67, 68, 87, 88, 89, 113, 114,
128, 131, 195, 236, 255, 267, 304
Cvetković Slavko — 93, 148, 153, 155,
156
Cvetojević Stojan — 53
Cvijanović Pane — 30
Cvizek Stjepan — 46
Cvjetković Stevo — 147
Cvjetkojević Mićo — 124, 125, 126

C

Cabrajac Duka — 53
Čatarie Ante — 93, 258
Čajkovac Ivica — 24, 27
Čakardić Dušan — 109, 110
Čakić Grga — 186
Ča'kmak Aleksa — 35
Čalić Dušan — 20, 48, 55, 61, 62, 63, 66,
68, 69, 70, 101, 106, 196, 204, 214,
218, 220, 230, 234, 247, 291, 297,
320
Čalić Dušanka — 69
Čanak Milka — 70
Čandrlja Mijo — 134, 145, 147
Čavar Ivan — 165, 182, 184
Čehajić Kasim — 32, 34, 173, 244, 274
Čapulo Ivan — 54

Čičak Franjo — 134, 232
Čičak Ivica — 134, 232
Čijaček Pero — 151
Čipar Ivan — 54
Čizmađižija Stjepan — 22
Čizmar Blaž — 16
Čizmek Franjo — 134, 139
Čizmek Olimpija — 134
Čizmić Stevo — 35
Čiž Gustav — 54
Čolak Marko — 31, 37
Čonić Stevo — 95, 182, 259, 284, 285,
315
Čorak Drago — 31
Gutić Ante — 70
Cučković Milan — 210
Culibrk Jovo — 41
Cumurđić Damjan — 161
Cuiraj Jakob — 151
Curilović Vera — 164, 165
Cvaigić Stjepan — 152

C

Catić Anton — 47
Cosić Antun — 134, 135, 138
Coso Mirko — 174
Cutić Luka — 35
Cutić Mato — 35

D

Damjanović Cvijo — 199
Dančilović Mitar — 35
Dančilović Nikola — 35
Danhamer Hinko — 156
Dažbijan Franjo — 38
Debelić Lovro — 259
Degl Franjo — 205
Degmečić Antun — 133, 137, 143
Degmečić Josip — 134
Degmečić Stjepan — 134, 144, 145
Delibašić Jovo — 69, 209, 211, 215
Delibašić Jula — 70
Delibašić Stevo — 68, 71, 209
Delüna Ivan — 44
Demeter Arme — 13
Derešan Ivan — 44
Devčić Dragan — 28
Devetak Milan — 295
Dević Slavko — 76
Dežmalj Ivan — 133
Didić Ivan — 94
Dijanić Janko — 25
Dikuić Jovo — 233
Dimitrijević Mićo — 147
Dimitrov Georgi — 55, 112
Dimi trović Stevo — 103
Diner Karla — 162
Divić Miloš — 67
Divić Nikola — 54
Divić Stojan — 54
Dmdtrović iSavo — 161
Dobi Đula — 13

Doboš Jožef — 13
 Doboš Anđeloš — 13
 Dobrojević Stojan — 111, 203
 Dođiković Stoja — 69
 Dolušić Stjepan — 93, 94, 260, 261
 Domankušić Stjepan — 143, 147, 304
 Domani Robert — 189
 Domii. trović Filip — 38
 Došen Jakob — 134, 147
 Drača Đorđe — 99
 Drača Joco — 69
 Dragičević Mile — 52
 Dragić Andrija — 123
 Dragić Stevo — 35
 Dragić Zanko — 41
 Dragišić Josip — 186
 Dragojević Pero — 108, 169
 Dragomanović Ivan — 44, 49
 Dragomanović Stjepan — 44, 46, 48, 49,
 105, 206, 209, 219, 224, 227
 Dragosavljević Nada — 48, 67, 68, 70,
 103, 209, 210, 211, 212, 216, 21«,
 220, 226, 291, 320
 Dragović Dušan — 26
 Drafcslar Ivan — 282
 Dražić Prane — 37
 Dreković Ignjatija — 280
 Dreković L'ulka — 272
 Dreković Stojan — 280
 Drkulac Mijo — 115
 Dmić Tomo — 54
 Dropulić Ciro — 70, 103, 104, 106, 206,
 207, 220, 222, 223, 226, 250, 291
 Duhovski Josip — 44, 47
 Duhaček Antun — 66, 69, 71
 Dujmić Vlado — 231
 DukarSé Franjo — 31
 Đurić Lazo — 38
 Đirman Ljubomir — 52
 Đurđanović Pavle — 178
 Dvoiržak Nada — 24

 Dž
 Džakula Cvijo — 300

 D
 Đaković Joco — 147
 Đaković Josip — 134
 Đaiković Lu'ka — 134, 136, 139, 143, 144,
 145
 Đaković Mailko — 133, 270
 Đaković Mile — 69
 Đaković Ruža — 133
 Đermanović Siano — 20
 Đikić Ivan — 44
 Đikić Mato — 189
 Điri Josip — 133
 Doboši Ivan — 31
 Đomlija Sirno — 160
 Đozlija Lazo — 62
 Đunderović Jela — 24, 25, 27, 28
 Đurčević Ivica — 134, 305

Đurđenović Pajo — 314, 316
 Đurđević Dragica — 183, 184
 Đurđević Đoko — 288
 Đurđević Ljuba — 182, 183, 184
 Đurđević Nikola — 288
 Đurđević Pavle — 285
 Đurđević Pero — 182, 183
 Đurđević Vaso — 182, 183
 Đurek Petar — 54
 Đuričić Nikola — 133
 Đuričić Ljubica — 69
 Đurić Dragutin — 114, 116
 Đurković Ivica — 30
 Đurković Đuro — 31

E

Engels Fridrih — 12
 Engl Mišo — 28
 Erdeljac Josip — 134
 Ergelić Ekrem — 52
 Eri Josip — 170
 Eterov e Velimir — 170

F

Fabijanić Mijo — 16, 19
 Fadi Sandor — 12, 13
 Fajerbah Ivan — 134, 147
 Fajfer Stevo — 53
 Fališevac Stjepan — 164, 261
 Farkaš Ivan — 174
 Paubl Ivan — 133
 Faul Duka — 231
 Feketija Đuro — 168, 169
 Felketija Franjo — 170, 173
 Feld Anka — 88
 Feld Franjo — 256
 Feld Marija — 255, 256
 Feld Ružica — 88, 256
 Ferić Mijo — 44, 45
 Ferić Leonard — 44, 45, 47, 48
 Ferić Lina — 214, 215
 Ferić Pero — 44
 Ferić Silvestar — 47
 Ferić Stjepan — 44
 Ferinović Ivan — 53, 60
 Ferinović Mile — 53
 Fidler Oskar — 16
 Fijan Jakob — 54, 60, 61, 62, 63, 64,
 205, 297, 301
 Fijan Stjepan — 54
 Fiket Mirko — 108, 109, 111, 169, 177,
 225, 292
 Filanković Imra — 22
 Findrih Antun — 135, 143, 144, 271
 Fišer Janoš — 13
 Flajnek Alojz — 174
 Flajnek Martin — 169
 Flajsik Berto — 116
 Flec Ivan — 85, 86, 89, 92, 93, 260
 Floršić Ferdo — 93, 94, 259
 Frajifogel JoSiip — 16
 Franc Eugen — 116

Frančić Ivo — 22
 Franekić Martin — 50, 51, 57, 303
 Franić Luka — 54
 Fran'k Fanitka — 312
 Frankl Zvonko — 53
 Franković Stjepan — 133, 147
 Franjiić Ivan — 53
 Fremi Marica — 25, 27, 28
 Fridman Bela — 85
 Funarić Manda — 305
 Fumarie Mijo — 125, 304, 305
 Funarić Stjepan — 25, 27, 134, 135, 138,
 139, 143, 147, 303, 304, 305
 Furt Ivan — 164

G

Gabor Stjepan — 54
 Gačić Đuro — 54
 Gačić Jefto — 103
 Galović Petar — 70
 Garabijja Zdenko — 93, 94, 259, 261
 Garaj Oton — 93, 260, 262
 Garvan Josip — 85, 87, 89, 93, 258
 Gašpar Đuro — 34
 Gašparac Franjo — 21
 Gašparov'ć Mato — 53
 Gauder Antun — 164
 Gavran Pavle — 33
 Gavrić Nikola — 160
 Gazdek Valent — 75, 168, 173, 175
 Gazdić Ivo — 31
 Gazdić Josip — 31
 Gelendiir Đuro — 189
 Gelsenčar Stjepan — 150
 Geli Stjepan — 29
 Gemberovski Ferdo — 49
 Gemberovski Mirko — 44, 45, 47, 49,
 62, 63
 Gerdijan Blagoje — 103, 104, 120, 121
 202, 222, 223, 235, 280, 281, 282,
 309
 Gerendiir Janko — 15, 18
 Gerstmajer Gustav — 12, 13
 Gledović Sofija — 44
 Glik Franjo — 28
 Gloc Josip — 31
 Glišić Milan — 75
 Glunčić Irena — 51
 Gmazel Đuro — 54, 58
 Gmazel Katka — 54
 Godlar Frida — 134,
 Godlar Josip — 134, 304
 Golić Stevo — 281
 Golubić Đuro — 30
 Golubić Franjo — 54
 Golubić Luka — 30
 Golubović Stevo — 52, 55, 59, 195
 Gombarević Ištvan — 11, 12, 13
 Goreta Mile — 178, 181
 Gorki Matksim — 40, 87, 112
 Gofepočić Franjo — 133, 136, 147
 Gostimir Stanko — 101, 202, 216, 281

Goštović Nikola — 150
 Grančaić Josip — 93, 95, 183, 285, 318
 Granja Stjepan — 283
 Grbac Antim — 236, 237
 Grbac Karlo — 124
 Grbić Cedo — 55, 60, 61, 66, 67, 68, 70,
 209, 210, 212, 214, 217, 219, 221,
 227, 228, 229, 248
 Grbić Nikola — 202
 Grgurić Andrija — 147
 Gregl Petar — 44, 45, 47
 Gregor Ivan — 158
 Gregarie Pavle — 19, 34, 42, 45, 58, 59,
 60, 61, 62, 63, 75, 77, 78, 81, 99,
 100, 101, 102, 106, 109, 119, 120,
 126, 173, 174, 175, 176, 178, 196,
 200, 201, 202, 204, 207, 208, 215,
 224, 226, 234, 252, 274, 275, 276,
 290, 291, 297, 300, 302, 304, 309,
 310
 Grković Dušan — 178
 Grladinović Drago — 116
 Grlica Aco — 71
 Grozdanić Rade — 70
 Grubač Dragić — 77
 Gruđenić Josip — 53
 Gruđenić Petar — 50, 53, 61
 Grumbah Ivan — 134
 Guberović Nikola — 45, 60, 66, 68, 70,
 100, 101, 201, 208, 209, 215
 Gunj ević Đuro — 280
 Gutman Juli ja — 312
 Gužvić Stjepan — 178
 Gvojić Savo — 169
 Gvozdenović Jovo — 83
 Gvozdić Branko — 52

H

Habdiija Mirko — 89, 93
 Had Franjo — 44
 Hajdukove Đorđe — 161
 Hadžizulfić Derviš — 231
 Hajek Dragutin — 30
 Hajlikštajn Blanka — 93
 Hamplova Pavlina — 31
 Han Antun — 24, 28
 Hanak Slavko — 44
 Hanžek Vladislav — 37
 Hanževački Rudolf — 15, 18
 Harambašić Krsto — 47, 70
 Has Zdenko — 84, 86, 87, 88, 92, 93,
 156, 157, 163, 165, 262, 316
 Has Štefica — 88
 Hauk Aleksandar — 133, 147
 Havliček Hugo — 134, 147
 Hefer Stjepan — 22, 77, 154, 155, 156
 Hefko Emil — 162
 Hefko Eugen — 162, 163, 164
 Hefko Nataša — 164, 165
 Hemetek Franjo — 20, 57, 59, 61, 62,
 63, 195, 196, 297, 299
 Hemetek Karlo — 52, 61, 62, 63

Hep Edo — 73, 75
 Herak Ivan — 149
 HeS Gabro — 26, 28
 Hes Nadilka — 134, 147
 Hes Ruža — 24, 26, 28
 Hidošan Radivoj — 254
 Hitler Adolf — 74, 143, 151, 152, 154,
 243, 303, 321
 Hlupić Alojz — 52
 Hocenski Milica — 77
 Kodak Josip — 86
 Horn Robert — 130, 268
 Horvat Franjo — 30, 31
 Horvat Josip — 149
 Horvat Martin — 53
 Horvat Mato — 145
 Horvat Stjepan — 25
 Horžinek Jelka — 174
 Hripko Stjepan — 41
 Hršak Josip — 237
 Hrust Stjepan — 115
 Huber Vlado — 53, 60
 Hudacki Franjo — 125
 Hudi Josip — 100
 Hudi Stjepan — 201
 Hudolin Slavko — 163

I

Ileš Franjo — 48
 Ilić Slobodan — 42, 73, 76, 77, 78, 80,
 81, 82, 106, 111, 123, 169, 175, 190,
 226, 289, 290, 291, 293
 Ilić Tešo — 63, 105
 Ilić Vladimir Lenjin — 12, 99, 170, 305
 Indžić Milan — 35, 37
 Ivančević Savo — 169
 Ivančić Ivan — 155
 Ivanović Miljenko — 97
 Ivanović Tomo — 148, 150
 Iveković Mladen — 96
 Ivičić Viktor — 113, 287
 Ivinović Stevo — 53
 Ivkovlić Karlo — 53
 Ivković Tomo — 77, 80
 Ivoš Luka — 169
 Ivošević Tomo — 156

J

Jaćimović Mile — 82, 106, 288
 Jaćimović Pero — 288
 Jagar Josip — 133
 Jajčić Nikola — 134
 Jakovljević Đuro — 83
 Jakšić Mato — 164, 261
 Jakišić Nikola — 16, 19
 Jakišić Pavka — 164
 Jakupić Slavko — 16
 Jane Stjepan — 86, 87, 255
 Jancetić Milka — 54
 Jancetić Stjepan — 54, 60
 Janeš Ernest 171
 Janović Gašpar — 164

Janjić Trivun — 72, 221, 222
 Jarminac Danilo — 160
 Jašarević Smail — 134, 231
 Javoriski Mihajlo — 134, 139, 230, 232,
 304
 Jazić Lazo — 32, 33
 Jačmenica Stevan — 35
 Jednaček Ivo — 54
 Jednaček Mijo — 54
 Jelančić Mato — 46
 Jelić Franjo — 143
 Jelić Marko — 164
 Jelić Stjepan — 162, 164, 261
 Jelovec Milutin — 164
 Jelović Josip — 40
 Jodé Zivojin — 95, 182, 285, 315, 316
 Jorgić Božo — 111
 Jorgić Branko — 110
 Jorgić Đuro — 110
 Jošić Katarina — 164
 Jovanović Aleksandar — 52
 Jovanović Božo — 52
 Jovanović Dragomir — 161
 Jovanović Duka — 178
 Jovanović Marko — 52
 Jovanović Ljuboj — 76, 77, 83, 116
 Jovanović Krsto — 42, 73, 74, 76, 77,
 78, 79, 81, 111, 289, 290, 291, 292
 Jovanović Milan — 76
 Jovanović Milka — 35
 Jovanović Pero — 76, 78
 Jović Dušan — 38
 Jović Marko — 36
 Jović Petar — 23
 Jović Vinko — 143
 Jovičić Stojan — 35
 Jugović — Albina — 147
 Jugović Stjepan — 53
 Juhas Mišo — 28
 Juki Ivan — 54
 Junaci Mato — 54
 Junaci Širno — 54
 Jungić Đorđe — 66, 71, 102, 210, 215,
 216, 222, 223
 Jurčić Mato — 52, 59, 195
 Juretić Anka — 53
 Juretić Joco — 53, 60
 Juretić Mato — 53
 Juretić Stevo — 53
 Jurišić Andrija — 134
 Jurišić Ivan — 133, 137, 147
 Jurišić Nikola — 143
 Jurišević Ivan — 133
 Jurković Antun — 44
 Jušić Slavko — 74, 75

K

Kadić Bogoslav — 1- 228
 Kajba Oto — 255
 Kajzer Ivan — 116
 Kalaj džić Josip — 46
 Kaluder Jozo — 154

Kanžaj Imre — 13
 Karača Nikola — 134
 Karača Pero — 134
 Kara'kaš Marin — 133
 Karanović Tomislav — 77
 Karapetrić Tomo — 73, 74, 149, 150
 Karić Martin — 134
 Karlovčan Grgur — 97
 Kasunić Janko — 16
 Kašanski Bogdan — 93, 95, 259
 Katičić Liza — 47
 Katik'ić Drago — 163
 Katun Jozo — 155
 Käufer Leopold — 18
 Käufer Sandor — 52, 59, 61, 195
 Kavaj Greta — 133
 Kavaj Ivan — 134
 Kavaj Josip — 133, 135, 139, 142, 143, 144, 145, 304, 305
 Kavaj Stjepan — 134
 Ka val i Antun — 23, 27
 Kavali Jakša — 27
 Kavedžija Mirko — 134
 Kecman Katica — 97
 Kečanin Nikola — 253
 Keni Julius — 16
 Kerleža Josip — 13
 Ketabah Drago — 162, 164
 Kezan Tešo — 71, 210, 211, 215, 217
 Kezele Vjekoslav — 30
 Kin Pest,) — 100, 102, 201, 202, 203, 234, 279
 Kralj i Đ ula — 13
 Kirhofer Duka — 134
 Kirhofer Štefo — 134
 Kisela Blaž — 31
 Kiš Eme — 11, 12, 84
 Kiš Julijana — 12, 13
 Kiš Laslo — 13
 Kiš Pavle — 113
 Kišpatić Krešo — 114, 116
 Kladarin Duro — 254
 Klaić Ivica Seka — 303
 Klajić Mara — 147
 Klajić Milivoj — 161
 Klajić Šime — 147
 Klajn Imre — 13
 Klajn Laura — 163, 164
 Klajn Mihajlo — 89, 92, 93, 94, 258, 259, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 317
 Klapko Josip — 174
 Klaričić Dinko — 134
 KlarCfić Ivan — 134, 145, 147
 Klarić Stjepan — 44, 49
 Klinger Mikluš — 13
 Klobučar Gašo — 44
 Kljajić Bogdan — 71
 Kljajić Božo — 36
 Kljajić Branko — 32, 33, 36
 Kljajić Dušan — 44, 47, 48, 62, 63, 214, 215

Kljajić Evica — 34
 Kljajić Marko — 214, 301
 Kljajić Mrko — 44, 45, 46, 47, 48, 58, 62, 63, 67, 68, 102, 103, 106, 195, 215, 217, 218, 223, 226, 276, 291
 Kljakić Marko — 45, 60, 99, 236
 Kmecik Andrija — 20, 50, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 2)18, 245, 297
 Kmecik Kata — 61
 Kmecik Mišo — 50, 53, 58, 59, 60, 61, 97, 218, 245,
 Knežević Dušan — 134, 280
 Knežević Ivan — 164
 Knežević Joeo — 280
 Knežević Marko — 44
 Knežević Mato — 49, 169
 Knežević Milan — 280
 Knežević Mito — 169
 Knežević Nikola — 35
 Knežević Rade — 106, 280
 Knežević Slavko — 86, 255
 Knežević Vlado — 169
 Kočić Ljubo — 178, 181
 Kočić Bade — 35
 Kohut Franjo — 53
 Kojadinović Pero — 300
 Kdj'ić Ilija — 35
 Kojić Mladen — 160
 Kolar Andrija — 24
 Kolar Franjo — 31
 Kolar Slavko — 98
 Kdlembul's Andrija — 40, 42, 260
 Komar Ivanka — 61, 67, 204
 Kamini Franjo — 162
 Končar Rade — 19, 45, 58, 59, 85, 92, 139, 140, 141, 142, 196, 211, 212, 231, 244, 245, 248, 253, 249, 257, 266, 270
 Kemečki Đuro — 174
 Kenečki Jolsip — 174
 Kopčinović Nitoolo — 32, 33, 35
 Kopčinić Stjepan — 53
 Kopri-va Josip — 15, 16, 18, 19
 Kordić Ljubomir — 52
 Koren Janko — 47
 Korodvia Mato — 23
 Koronovac Radovan — 316
 Kosanović Jovo — 77, 102, 109, 110, 111, 176, 177, 224, 225, 247, 251
 Kosi jer Petar — 106, 301
 Kosijer Sitoj an — 106
 Košča'k Ivan — 114, 116
 Koški Josip — 153
 Koški Miišo — 152
 Koški Tomo — 153
 Košunski Bogdan — 314
 Kotarski Karlo — 55
 Kotarski Ruda — 55
 Kotičić Liza — 44
 Koudela Vlado — 32, 33, 34, 35
 Kovač Janoš — 14

- Kovaoečić Bogdan — 160
 Kovačević Branko — 35
 Kovačević Dragutin — 52
 Kovačević Božo — 164
 Kovačević Dušan — 15, 18
 Kovačević Gojko — 80, 106, 111, 290
 Kovačević Ivan — 158
 Kovačević Vlado — 42, 80, 106, 111, 290
 Kovaoečić Miško — 168, 169, 171, 173
 Kovačević Nikola — 206
 Kovačević Pavao — 156, 158, 301, 302
 Kovačević Beno — 77, 301
 Kovačević Slavko — 154
 Kovačević Stjepan — 44, 305
 Kovačević Stevan — 302
 Kovačević Veljko — 31, 32, 33, 34, 116
 Kovačević Vlado — 116
 Kovačević Zdravko — 300
 Kovačić Blagoje — 16, 19, 20
 Kovačić Savo — 16
 Kovre Alherit — 44
 Kazanić Drago — 163
 Kozar Tanasije — 16
 Kraft Hilda — 116
 Kragojević Stojan — 169
 Knagujević Marfko — 288
 Krajačić Ernie a — 70
 Krajačić Ivan — 216
 Krajačić Josip — 49, 66, 67, 71, 103, 104, 105, 215, 216, 222, 227, 234
 Krajnović Andrija — 133
 Krajnović Dušan — 32, 33
 Krajnović Ljuban — 32
 Kraljevac Stjepan — 50
 Kramer Stjepan — 44
 Kranc David — 173, 175
 Kraš Josip — 50, 180, 253, 319
 Krašić Nevenka — 98
 Krauš Leo — 85, 87, 89, 91, 93, 95, 254, 259
 Krausider Ana — 156
 Krausider Franjo — 156
 Krbavčić Altiksandar — 231
 Kreačić Otmar — 88
 Kričalić Radovan — 161
 Križ Beba — 164
 Križan Milica — 92, 93, 94, 258, 259, 284, 309, 311, 312, 314, 315, 316, 317
 Križanović Drago — 143, 268
 Križanović Ilija — 134, 158
 Križić Franjo — 31
 Krleža Miroslav — 87
 Krmpotić Mato — 31
 Krimptotić Zdenka — 164, 165
 Kiimpotić Zvonko — 163, 164, 165
 Krnjaić Bogdan — 213
 Krovski Branko — 116
 Krovski Ivan — 116
 Krvarić Marijana — 86, 94, 260, 311
 Kruljac Josip — 231
 Krunic Milan — 44, 48
 Kržakov.ć Ružica — 88, 93
 Kulbašek Dragica — 53
 Kubaišek Janko — 50, 53, 195, 297, 59, 60, 61
 Kučeria Ernest — 231
 Kučera Franjo — 134, 231
 Kučera Rupert — 231
 Kučera Vilktor — 231
 Kučinac Reza — 259
 Kučinac Zivfo — 155
 Kudrnovski Rudolf — 16
 Kufrin Alojz — 16
 Kukelj Zivko — 161
 Kulkor Mato — 54
 Kuikučka Ivain — 42, 260
 Kulić Nevenka — 113
 Kuliindlžić Vinko — 164
 Kuin Leo — 134
 Kundačić Dušan — 35
 Kupreš Stevo — 35
 Kuprešanin Milan — 171
 Kurel Istvan — 12, 13
 Kurjak Božo — 63, 105, 277
 Kus Vasilije — 143, 303
 Kusturić Savo — 95, 284, 314
 Kušan Antun — 54
 Kutijaro Emil — 88
 Kutuzović Mira — 134, 143, 147, 267
 Kuzmamović Antun — 163
 Kvintuš Ivan — 178
- L
- Lacko Ivan — 52
 Laketić Dušain — 160
 Laktaš Petar — 35
 Lalić Milan — 35
 Landsman Albert — 108, 109, 168, 169, 173
 Lang N'lkola — 88
 Latin Andrija — 53
 Lauber Andrija — 164
 Lalter Mato — 54
 Lazarac Stevo — 111
 Lebinac Franjo — 169
 Lehner Sebastijan — 115
 Lehota Stanlko — 23, 164, 261
 Lesikovski Stevo — 53
 Lešić Franjo — 196
 Lešnjaković Mišo — 154
 Levnaić Bogdan — 98
 Librenjak Stjepan — 85, 86, 93, 258, 259
 Lino Mario — 133, 147
 L'pak Mato — 54
 Lipdk Petar — 54
 Lipovac Dušan — 284
 Lobner Antun — 116
 Lol'ić Jaćim — 35
 Lončar Danica — 204, 281
 Lončar Dmiitar — 16

Lončar Đuro — 35
 Lončar vlado — 101, 203, 216, 280, 281
 Lončarević Ferdo — 53
 Lončarević Ivo — 53
 Lončarević Mato — 53
 Lončarević Mijo — 53
 Lončarević Stojan — 106, 300, 301
 Lončarević Tomo — 53
 Lončarić Luka — 169
 Loucki Antun — 31
 Louar Josip — 173, 174
 Lovač Antun — 181, 295
 Loviši: Franjo — 31
 Lovinčić Ivan — 136, 146, 305
 Lovreković Luka — 52, 59, 105
 Luc Franjo — 23, 147
 Lučić Draigan — 46
 Lučić Mijo — 44
 Lučić Zvonko — 48
 Lučanin Dušan — 160
 Lučenčić Stevo — 156, 157
 Lujanac Mijo — 54
 Lulkac Franjo — 90
 Lukač Mijo — 54
 Luikić Nego van — 183, 184
 Lukić Nikola — 35
 Lulter Karlo — 133

LJ

Ljiljalk 'Mišo — 277
 Ljildak Rade — 62, 63
 Ljubljanić Srećko — 265
 Ljumović Vulkisan — 134

M

Mačak Vlatko — 12, 17, 21, 31, 45, 51, 55, 56, 57, 67, 68, 86, 87, 89, 113, 114, 115, 128, 131, 132, 138, 154, 156, 174, 185, 195, 200, 236, 243, 244, 252, 255, 267, 304
 Mađarević Dragutin — 168, 173
 Magušić Jakob — 155
 Maigušić Marko — 155
 Majček Josip — 49
 Majer Eva — 147
 Majetić Jaikob — 154
 Majstomović Dušan — 122
 Majstorović Nikola — 52
 Majtner Maks — 183
 Maksimović Muisa — 72
 Malbaša Mile — 35
 Maleković i Stevo — 53
 Malešević Branko — 97, 99
 Malešević Savo — 233
 Maletić Stevo — 183
 Maletić Vojin — 204
 Mance Antun — 44
 Mandić Dane — 134
 Manidić Đuro — 134
 Mandić Ferdo — 134, 139, 231
 Mandić Vojo — 30
 Manulić Josip — 44, 47

Manjček Iva« — 44
 Marcini Ivan — 94, 260
 Marčec Josip — 53
 Margetić Anka — 44
 Margetić Dane — 44
 Margetić Josip — 44
 Maričić Augustin — 151
 Maričić Đuro — 148, 149, 150, 151, 152, 153, 158
 Mairić Đdko — 315
 Marić Mato — 169
 Marijan Dušan — 71, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 110, 199, 201, 202, 204, 215, 216, 217, 218, 222, 223, 226, 233, 234, 235, 281, 291, 301
 Marijan Milivoj — 246
 Marijanović Antun — 24, 27, 28, 29
 Marijanović Duka — 25, 26, 27
 Marindolac Jela — 67, 69
 Marinković Jovo — 42, 76, 78, 79, 80, 82, 106, 111, 123, 264, 289, 292
 Marinković Marko — 42, 78, 111
 Markotić Vlado — 135, 137
 Markovac Blaž — 136
 Marković Slava — 138
 Marković Veljko — 281
 Marks Karl — 12
 Marohnić Milica — 59
 Mairišić Mifca — 24
 Maršon Virtko — 53
 Martinović Milan — 133
 Martinović Pavle — 164
 Martinović Stjepan — 41, 164, 261
 Martinovski, Antun — 163, 164, 165
 Martinovski Ruda — 162, 163, 165, 261
 Marušić Drago — 93, 94, 163, 182, 183, 184, 261, 284, 289, 314, 315
 Mataić Dane — 134
 Mataić Grga — 143
 Mataić Stipo — 134, 139
 Matanić Duka — 145
 Matanović Mato — 44
 Mataruga Pero — 164
 Matej Mato — 134, 145, 267
 Matejka Antun — 16
 Mateković Mijo — 44
 Matić Đuro — 182
 Matić Slavka — 179, 182, 312, 315
 Matijašević Tomo — 52
 Matinović Siimo — 70
 Matković Ivan — 133
 Matleković Ivan — 54
 Matošić Antun — 115
 Mauković Jovo — 162
 Mautner Pero — 134, 145
 Mauizner Josip — 116
 Mavrović Đuro — 52
 Mavrović Tomislav — 52
 Maizalica Nikola — 102
 Mečava Dušan — 292

- Medvedović Emir — 47
 Melker Stjepan — 44
 Menis Antun — 31
 Merhaut Karlo — 54
 Mesić Đuro — 73, 76, 80, 82, 106, 111
 Mesić Ivan — 76, 78, 81, 83, 191, 192
 Mesić Josip — 191
 Mesić Mile — 31, 44, 45, 191
 Mesić Slava — 134
 Meter Ivan — 170, 188
 Mihajlović Savio — 110
 Mihalić Ivan — 148
 Mihalić Josip — 168
 Mill a lik Gašpar — 24
 Mihal'jević Filip — 50, 53
 Mihaljski Frana — 76
 Mijić Mio — 24, 138
 Mijić Boško — 62, 63, 276
 Mijić Mara — 63, 105, 276
 Mikašević Milan — 215
 Mikić Stanko — 170
 M 1 Franjo — 52
 Milaković Bogoljub — 77, 79
 Milanović Duka — 101, 201, 202, 203, 204
 Milanović Jovo — 104, 113, 119, 120, 121, 122, 126, 202, 223, 224, 234, 307
 Milanović Jure — 237
 Milanović Milenko — 124, 126
 Milanović Stevo — 126
 Milanović Vladimir — 66, 71
 Milais Ivan — 143
 Milas Petar — 143
 Miler Stjepan — 108, 109, 169
 Miler Josip — 116
 Miletić Mica — 53, 284
 Miletić Milica — 284
 Miletić Stevo — 183
 Milić Duško — 170
 Miliniković Jakob — 134
 Milinković Ljubica — 318
 Miliniković Ljutao — 95, 314, 315, 316
 Milinković Nikola — 25
 Miliniković Vinko — 71, 102, 210, 215, 216
 Milinović Grga — 169
 Milinović Jakob — 145
 Milinović Josip — 169
 Milinović Mato — 169
 Milinović Tanasije — 16, 20
 Milivojević Jozo — 89
 Milivojević Pavle — 291
 Milković Blaž — 133
 Milković Marko — 31
 Milojević Vojo — 47
 Miloša vi jević Duka — 62, 68, 208, 219, 220, 228, 229, 239, 240
 Milošević Simo — 77, 78
 Miloš Dragutin — 53
 Milošić Stevan — 151
 Milošević Dušan — 155
 Milovidković Milan — 76
 Miljanić Nikola — 62, 205
 Miljanović Božo — 32, 34
 Miljanović Nikola — 20, 110, 111, 177, 192, 225, 235, 292
 Miljanović Savo — 108
 Mioković Stevo — 235
 Mirosavljević Nikrfla — 25, 27
 Mišević Jovo — 97, 288
 Mišević Lazo — 109
 Mišević Staniko — 54, 60
 Miškatović Tomislav — 44
 Mišković Ivan — 129, 134, 138, 140, 143, 145, 186, 267, 268
 Mišković Josip — 134, 143
 Mišković Milan — 134, 137, 145, 147
 Mitrović Aco — 153, 156
 Mitrović Đuro — 182, 184
 Mitrović Ranko — 42
 Mitrović Stevan — 288
 Mitrović Žarko — 183, 184
 Mlinar Nikola — 206
 Mojica Birta — 35
 Majica Mladen — 280
 Monigl Miso — 156
 Mornar Dušan — 287
 Mornar Đuro — 286
 Moslavac Franjo — 168, 175
 Mosner Oto — 303
 Mrazek Emilija — 54
 Mratzočić Karlo — 40, 85, 92, 106, 113, 149, 225, 226, 251, 253, 257, 293, 310
 Mrkonjić Ivan — 44
 Mrko vi ć Pero — 231
 Mrkša Marijan — 73, 75
 Mudri Andrija — 183
 Mudri Đuro — 179, 181, 182, 295
 Mudri Josip — 179, 181
 Mujadin Milan — 35
 Munkaš Istvan — 11, 12, 13
 Munkaš Mihalj — 11, 12, 13
 Munjas Jovan — 47
 Murat Josip — 168, 170, 173
 Murat Kazimir — 174
 Muškinja Mladen — 38
 Muždeka Milan — 213
 Mužik Vid — 25, 26
 N
 Nadalin Matija — 35
 Nađ Josip — 169
 Nađ Štefa.nija — 312
 Naglič Petar — 134, 146
 Najberger Stjepan — 163
 Narandžić Nikola — 183
 Narandžić Stevo — 183, 184
 Nedić Lj ubomir — 161
 Nehvil Franjo — 31
 Nelović Dinko — 34
 Nemec Ivica — 150

Nemee Slavko — 54
 Nemet Albert — 54
 Nemet Mijo — 168
 Nenadiović Dragan — 220
 Nenadović Pero — 101
 Nenezić Radojica — 254
 Niki Ivan — 32, 34
 Nikolić Draigan — 280
 Niikalić Milan — 44, 47
 Ni'kšić Rajlko — 59, 105
 Niikšić Stevo — 160
 Ninić Voj'n — 161
 Ninković Zivlko — 27
 Noi Franjo — 86, 93
 Noi Nada — 312
 Nosil Karlo — 54
 Novačić Leo — 133, 147
 Novačić Mato — 113
 Novak Ivan — 23, 24
 Novak Slavko — 52
 Novaik Vladislav — 31
 Novaković Antun — 115
 Novaković Boro — 119, 121, 126, 309
 Novaković Božo — 27
 Novogradac Nikola — 21
 Novčel Jošip — 16
 Novčel Mato — 169
 Niovošelić Franjo — 257
 Novoselić Gr'ga — 154
 Nušić Branislav — 87

O

Odabašić Josip — 150
 Oklopčija Mile — 280
 Okolašić Svetozar — 184
 Olks Josip — 186
 Olaj Antun — 169
 Oluijić Stevo — 38
 Oljača Lazo — 111
 Opić Antun — 237
 Opić Lulka — 236
 Orban Pai — 12, 13
 Orešković Marko — 253, 319
 Orlić Jandro — 54
 Orlić Mijo — 54
 Orobašić Ljubica — 62, 67, 69, 70, 105
 Orozović Savo — 294
 Oršulić Josip — 44, 48
 Ostmajer Antun — 23
 Ostojić Jovo — 227, 228
 Ostrolučanin Jela — 69
 Ovanin Mato — 54
 Ovals Ivan — 202
 Ožegović Gaijo — 35

P

Pacadi Franjo — 133, 147
 Pačkić Anda — 69, 70
 Palaie Jozio — 51
 Palaić Mijo — 54
 Pančić Franjo — 178
 Pančić Matija — 154

Panić Dušan — 295
 Panić Vlado — 179, 181
 Pantelić Jovo — 93, 258
 Parcen Blanka — 138
 Pasti Josip — 255
 Pastor Nikola — 54
 Pastorče Duka — 54
 Palstorčić Tamo — 54
 Pašić Ivan — 273
 Patković Doko — 95, 165, 179, 182, 183, 259, 284, 285, 314, 315
 Paulik Josip — 168, 171
 Pavelić Ante — 32, 41, 75, 80, 243
 Pavelić Franjo — 169
 Pavelić Jozo — 134
 Pavičić Milan — 53
 Pavičić M le — 53, 68
 Pavičić Pero — 46
 Pavić Jovanka — 35
 Paviić Nikola — 44, 46
 Pavković Ostoj — 71
 Pavčević Petar — 169
 Pavleik Dragan — 44
 Pavleik Ivan — 178
 Pavletić Zlata — 61
 Pavlik Fric — 134, 230, 231
 Pavlović Dušan — 55
 Pavlovč Ljuba — 61
 Pavlović Milan — 20, 54, 60, 61, 62, 63, 297
 Pavlović Rade — 20, 45, 50, 54, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 105, 195, 196, 197, 198, 205, 234, 278, 297, 299, 301
 Pavlović Slavica — 54
 Pavoković Ivo — 171
 Pavošević Ilija — 164
 Pecelj Sldbodan — 295
 Pečnik Đuro — 195
 Peler Pero — 89
 Peldić Ivan — 54
 Pendelj Đuro — 161
 Pendelj Marko — 161
 Perić Franjo — 25
 Perić Gašo — 25
 Perić Ivan — 116
 Perić Tomo — 24
 Periškić Adam — 164
 Perkušić Ivan — 186
 Perl Gustav — 246
 Perilić Pavo — 164
 Pernić Sandor — 47
 Perušić Zlatan — 93, 94, 260, 261
 Perutka Franjo — 34
 Petin Josip — 110
 Petković Andrija — 71, 216
 Petković Javo — 76
 Petnjarić Stjepan — 153
 Peitrac Mirko — 101, 102, 204
 Petrašević Đoiko — 316
 Petričević Arika — 183, 184
 Petričević Ivo — 116

- Petričević Mišo — 25, 27
 Petrić Viktor — 44, 48, 79
 Pertrinac Dragan — 53
 Febrinac Ruda — 53
 Patrinjac Dinko — 53
 Petrociii Stanko — 47
 Petiroci Viktor — 47
 Petrov Srđan — 85, 89, 92, 162, 163, 181, 255, 258, 295, 296, 314, 315, 316
 Petrović Dragan — 288, 290
 Petrović Dorđe — 88
 Petrović Ignjo — 76
 Petrović Nikola — 288
 Petržalek Ivan — 16
 Petržalek Venci — 16
 Pihler Dragica — 134, 138, 143, 267
 Pihler Oto — 134
 Pilar Dragan — 97, 100, 201
 Pinčić Petar — 215
 Puntar Alojz — 15, 16, 18, 19, 45, 60, 61
 Pintarić Mato — 16
 Pinjagić Saćir — 232
 Pipić Hifemet — 231
 Pirović Bogoljub — 126
 Pjević Božo — 281
 Plačković Mica — 171
 Plačkov-ć Milivog — 170
 Plazibat Filip — 134, 147
 Plazi bat Josip — 134
 Plečaš Dušan — 183, 184
 Pleskota Vendi — 54
 Pile Rudi — 168
 Plivedić Radovan — 93
 Plovanić Josip — 113, 114, 118, 286, 287
 Pocem Drago — '94, 95, 259, 309, 317
 Podravac Pero — 169
 Podunavac Bogdanka — 98
 Podunavac Milan — 67, 99, 199, 204
 Pckopac Mirko — 31
 Polcer Stjepan — 134
 Polić Viktor — 36
 Polimac Đuro — 295, 296
 Polovina Bogdan — 93, 258
 Poljak Đuro — 134
 Poljak Mišo — 133, 147
 Poljak Silevo — 82, 106
 Pongrac Mato — 15, 18
 Pongrajter Albert — 44
 Pomjević Božo — 295
 Pop Rudolf — 31
 Fopara Milan — 35, 36
 Popić Ivo — 54
 Papo vić Branko — 35
 Popović Milo — 47, 48, 70
 Popić Stevo — 16
 Popović Vlado — 220
 Potsavac Ivan — 53
 Posavac Luka — 53, 59, 60
 Potkonjak Đuro — 44, 47, 66, 67
 Poženjel Zdravko — 124
 Frajlka Jos'p — 100, 102, 201, 234
 Preč Bonifaeije — 45, 60, 97, 100, 101, 200, 201, 202, 204, 206, 216, 234^, 279, 280
 Preč Jozo — 134
 Premuž Vjekoslav — 83
 Preradović Blagoje — 32, 33
 Preradović Dušan — 169
 Preradović Đuro — 32, 33
 Pribetii: Milan — 32, 33
 Pribetić Stjepan — 166
 Priča Ognjen — 253
 Pristojfcović Antun — 163, 164
 Prodanov-ć Anda — 231
 Frodanović Luka — 280
 Prodanović Milan — 201, 203, 282
 Frodanović Miloš — 77
 Frodanović Mirko — 203, 280, 283
 Prodanović Nikola — 280
 Prodanović Pero — 97, 102, 204, 234, (237, 280, 321)
 Prodanović Sirmo — 279, 280, 281
 Prodanović Stanko — 102, 103
 Prodanović Stevan — 279, 280, 281
 Prodanović Stđjan — 280
 Prodanović Tihomir — 33
 Prokopec Drago — 270
 Protić Svetozar — 285, 314, 315, 316
 Prša Eduard — 47
 Pružinac Rudolf — 53, 60
 Puač Dušan — 82, 104, 121, 122, 123, 223, 251, 264, 280, 281, 291, 293, 294, 309
 Puač Velimir — 123
 Puipavac Zarija — 68
 Purabić Stanko — 91, 92, 257
 Purma Ivan — 31, 36
 Puškarić Ante — 163
 R
 Rački Ernest — 145
 Radaković Branko — 35
 Radaković Joco — 66, 68
 Radaković Marko — 42, 76
 Radaković Nikola — 38
 Radanoviić Đuro — 108, 169
 Radić Ljulboja — 68
 Radić Stjepan — 250
 Radičić Stevo — 288
 Radivojević Božo — 123, 263
 Radivojević Lazo — 149
 Radivojević Milena — 312
 Radivojević Petar — 123, 263
 Radivojević Rađivoje — 12
 Radivojević Stanko — 264
 Rado Stjepan — 22
 Radočaj Julije — 116
 Radojčić Mladen — 41
 Radojević Petar — 79
 Radonjić Jovo — 88
 Radosavac Pertar — 38
 Radosavljević Marko — 126

Radosa vljević Petar — 288, 290
 Radicsavljević Sekula — 290
 Radovanović Stanko — 42, 43, 77, 78,
 79, 106, 111, 113, 118, 119, 120, 226,
 287, 288, 294, 307
 Radovanović Pero — 182
 Radovanović Hrivo — 288
 Rad'ulović Dušan — 71, 105, 122, 213
 Radlusin Ivica — 88
 Radenović Branko — 76
 Radenović Nedjeljko — 52, 55, 59, 67,
 195, 196
 Radenović Sitojan — G0
 Radenović Veljko — 52, 55, 59, 67, 195,
 196, 297, 320
 Rajdl Ilonka — 134
 Rajdl Mato — 133
 Rajh Rudi — 170
 Rajković Ilija — 18
 Rajtović Stjepan — 135, 138, 147, 304,
 305
 Rajs Ivan — 162
 Rajtarević Reza — 88
 Raketić Stevo — 16
 Rapanić Jotsip — 134
 Rašić Jiosip — 16, 19
 Rašić Veljko — 184
 Ratić Đuro — 110
 Ratković Stojan — 201
 Rehalti Jozef — 13
 Rel'k Stevo — 14, 18
 Rolić Đuro — 35
 Relić Spaso — 35
 Relić Stevo — 280
 Relić Tomo — 35
 Relić Zvtonko — 113
 Resano vi ć Milan — 71, 213
 Revaj Joža — 53
 Ribar Ivo Lola — 267
 Riđan Mile — 134
 Riikanović Ilija — 126
 Ritp Ivan — 23
 Rođić Mile — 68
 Roler Dragan — 171
 Romanić Jovo — 280
 Romanic Pajo — 280
 Romanic Vidoje — 155
 Rončević Jovo — 55, 62
 Rozi Antun — 44
 Rožić Josip — 94, 259
 Rudelić Ivan — 54
 Rukavina Marija — 53, 60
 Rusmir Matija — 280
 Rusmir Mile — 280
 Ružić Savo — 42

S

Sablić Petar — 35
 Sabo Stjepan — 100, 201
 Sabolić Vlado — 232
 Sajler Pero — 155

Salaj Antun — 86, 87, 93, 153, 255, 256,
 257
 Salaj Marija — 88
 Salaj Mato — 40, 42, 94, 261
 Salcepek Ivan — 25, 164
 Salopek Josip — 164, 261
 Samardžija Josip — 125
 Samardžija Jovo — 48, 70
 Sambolićek Ivan — 168, 175
 Samolovac Ilija — 216
 Santini Juraj — 'l>3
 Sapić Ivan — 54
 Sara'jč'ć Ivo — 93, 94, 260, 261
 S'atlek Liza — 88
 Sa vano vić Milivoj — 72, 213, 240
 Savie Đuro — 161
 Savić Vojo — 134
 Savović Dušan — 134
 Savurdić Bogdan — 71, 213
 Savurdić Milivoj — 208, 210, 213
 Sebele Aleksandar — 134, 143
 Sebele Ivan — 145, 147
 Sekulić Stjepan — 27, 28, 143, 145, 304,
 305
 Sei Đuro — 25, 27, 28
 Seliž Slavek — 31
 Senj.uk Ivan — 138, 143, 146, 304, .305
 Sertić Franjo — 108, 134, 135, 139, 140,
 143, 146, 169, 266, 267, 268
 Sesar Grga — 136, 305
 Sestrić Slavko — 44
 Sić Ivan — 23, 25, 26, 27
 Sić Daijoš — 13
 Sić Mato — 134
 Simemić Marko — 144, 145, 147
 Simion Đuro — 236, 238
 Simović Dušan — 130, 237
 Simović Ružica — 255
 Simović Stanko — 9.3, 258
 Sindičić Filip — 93
 Singer Jakša — 88, 92, 93, 155, 157, 163,
 165, 259, 260
 Sipi Sonja — 27
 Sivijanović Pero — 36
 Skender Đuro — 78, 109, 111, 292
 Skipalo Božo — 113, 124
 Slammik Net a — 138
 Sla vuj ević Božo — 280
 SlavujeVić Đuro — 280, 281
 Slavujević Stevo — 280
 Slibar Antun — 52
 Sloboda Ivan — 44
 Smailbegović Suljo — 28
 Smijanić Branko — 69
 Smijanić Desa — 52
 Smijanić Đulka — 52, 60, 61
 Smijanić Ilija — 66
 Smijanić Mara — 52
 Smijanić Nikola — 52, 55, 59, 60, 62,
 63
 Smojver Ivan — 69

Smolčić Mile — 36
 Smolić Đuro — 163
 Smoljan Vjekoslav — 134, 147
 Smitko Kolja — 114, 124
 Sokol Viktor — 21
 Solkol Zvonko — 69
 Soldić Ivan — 133
 Somer Andrija — 100, 201
 Soš Margita — 31
 Sović Đuro — 35
 Sovrić Petar — 44
 Srđuk Ivan — 116
 Stahiuljaik L'ujko — 30
 Stanišavljević Mišo — 80
 Stanisavljević Pero — 80
 Stanivuković Milan — 69, 71, 72, 103,
 105, 209, 210, 211, 213, 219, 221,
 222, 227, 228, 229, 239
 Stanković Antun — 54
 Stanković Branko — 126
 Stanković Jovo — 93, 258
 Stanković Kaitica — 88, 311
 Stanković Martin — 54
 Staniković Slavko — 61
 Stanojević Milan — 76
 Starčević Antun — 44
 Starčević Grga — 44
 Sitarčić Slavko — 54, 60
 Starjaš Gavro — 110
 Sterk Marija — 31
 Stilić Antun — 67
 Stojaković Teodor — 160
 Stojkov Vida — 311
 Stojković Krsta — 20
 Stojnović Milovan — 284
 Stojnović Petar — 109, 110, 111, 177
 Studeno Savo — 72, 240
 Stulić Emil — 138, 144
 Sudarević Nikola — 35
 Sudić Adam — 143
 Sudić Andrija — 27, 134, 139, 143
 Suidra Slavko — 236, 238
 Suhonik Franjo — 53
 Suhopoljac Milivoj — 22
 Sukić Vitimir — 84, 92, 93
 Suikmajić Ndkola — 35
 Supanc Stjepan — 180
 Svete Zdenko — 135, 231
 Svilar Novak — 160
 Svjećnjak Franjo — 44, 45, 47, 48
 Svjetlačić Franjo — 100, 201, 226

S

Šabić Stevo — 15, 16, 18
 Šakanović Aleksa — 38
 Šakić Dušan — 157
 Šakić Rade — 110
 Šakić Stojan — 110
 Šantić Alekisa — 87
 Šarac Marko — 277
 Šarac Petar — 20
 Šaratić Nikola — 72

Šarčević Mirko — 23
 Šanić Dane — 47, 48, 68, 214
 Šarić Miroslav — 164
 Šašić Jefto — 51, 52, 59, 60, 195, 233
 Šaula Nikola — 222, 230
 Šavor Ivan — 16
 Šebeni Ivan — 31, 35
 Šegović Tomo — 94, 95, 259, 309, 317
 Šeketa Janko — 108, 169
 Šele Franjo — 40, 42
 Šep Josip — 54
 Šep Pavo — 54
 Šep Tomo — 54
 Šerić Pavo — 139
 Šestak Ivica — 93, 94, 309, 317
 Šević Dušan — 35
 Šifter Ivan — 236
 Šijan Dušan — 12
 Šikić Mato — 134
 Šiljak Stevo — 31
 Šimek Alfred — 114
 Šimek Antun — 44
 Šitnić Martin — 34, 255, 257, 314
 Šimić Rudolf — 84, 98, 253
 Šimić Stevo — 77
 Šipuš Ante — 54
 Široki Branko — 52
 Šisler Antun — 156
 Šišl Viktor — 22
 Škerl Ivan — 93, 260
 Škledar Janko — 54
 Škrljac Marija — 53
 Škrljac Martin — 53
 Škrljac Mijo — 52, 53
 Škrljac Vinko — 50, 53
 Škrobić Milan — 109
 Škvaro Simun — 50, 53, 61
 Šlajner Moni — 134
 Šlibar Tonča — 60
 Šljivić Petar — 109, 203
 Šmit Fridrih — 255
 Šmit Ivan — 53
 Šmit Marija — 53
 Šnajder Adam — 181, 295
 Šneman Zelimir — 170
 Šovagović Beno — 151
 Španja Antun — 295, 296
 Španja Marko — 215
 Špehart Franjo — 117
 Špicer Hugo — 22
 Špoljarić Josip — 189
 Špoljarić Tonči — 232
 Šprajc Nikola — 134
 Šrajer Lavoslav — 84, 162, 164, 261
 Šrajer Marica — 164
 Šremipf Franjo — 85, 86, 92, 93, 255,
 258
 Šremipf Josip — 309, 317
 Šremfler Stjepan — 148, 149
 Stajnbriker Adam — 148, 152, 155,
 156, 157

Štajnbrikner Josip — 156, 157
 Štajner Stjepan — 303
 Stengl Ivan — 54
 Štiglic Gustav — 129, 267, 269
 Štimac Antun — 54
 Štiimac Smilja — 303
 Stivić Maito — 146
 Strajtembarger Mirko — 88
 Stak Adam — 133
 Štumipf Jos ip — 32
 Šuibić Mijo — 54
 Sulkić Gojko — 35
 Šukić Nikola — 35
 Sulc Sidonije — 41, 77, 183
 Šuimanovac Marija — 186
 Šuimanovac Zdeniko — 186
 Šuimonja Ilija — 94, 259
 Šupica Lazo — 71
 Sušndć Dragutin — 163
 Švab Jakob — 164
 Švajcer Zvonko — 67, 69, 71, 102, 123, 216
 Švajger Stanko — 174
 Švajhart Pavle — 16
 Švanlko Ivan — 52
 Švarc Gertruda — 95, 183, 259, 285, 311, 312, 315, 316
 Švast Ivan — 169

T

Tamhina Ivan — 51
 Tamh'na Marija — 35
 Tanić Savo — 26
 Tencer Alojz — 44, 48
 Tencer Antun — 44, 48, 214, 215, 228, 229
 Terd'ina Greta — 134
 Terer Adolf — 280
 Tibor Kaitalin — 13
 Tihi Ivan — 16
 Tihomirović Lazo — 77, 78, 79, 108, 109, 111, 176, 233, 289, 290, 291, 292
 Tkalec Josip — 134
 Tkalec Zora — 134
 Todorcnvić Cedo — 110
 Todorović Rade — 110
 Tolj Ivan — 161
 Toimić Albert — 44
 Tom'ć Milan — 44, 48, 208, 229, 230
 Tomičić Luka — 25
 Tomičić Mirko — 228
 Tamljanović Marko — 44
 Tomljenović Anka — 305
 Tamolković Đuro — 150
 Tonković Janko — 53
 Tonković Milan — 53
 Topali Antun — 134, 137, 231
 Toplišek Dragan — 53
 Topolovac Alojz — 24
 Tqpozov'c Dragan — 26, 27
 Topuzović Krsto — 26
 Torbica Milan — '97

Tot Franjo — 31
 Trtrić Stevo — 42
 Trbojević Ljuban — 35, 36
 Trbojević Mane — 81, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 123, 192, 200, 201, 205, 215, 216, 217, 222, 223 226, 264, 280, 281, 291, 321
 Trbojević Milan — 35, 110
 Trčić Ivan — 44, 46
 Trdić Ivan — 116
 Treiber Josip — 168
 Trenlk Drago — 162, 163, 165
 Tri.funović Vlado — 97
 Trnka Mart'n — 66
 Troha Ivica — 73, 189
 Trojan Franjo — 169
 Trstenjak Duka — 52
 Trumlić Vlado — 133
 Tuković Josip — 138
 Turajlić Milan — 57
 Turković Vlado — 53
 Tus Marko — 115

U

Udžbinac Milan — 30, 36, 38
 Uldrijan Anitun — 16
 Urban Julije — 190
 Urban Ruža — 25, 27
 Urbanovski. Valentin — 28
 Uziur Đuro — 300
 Uzur Kaja — 300
 Uziur M'ćo — 204, 300
 Uzur Milka — 300
 Uzur Petar — 300
 Uzur Stevo — 300
 Uzur Stoj'an — 300
 Užarević Donat — 186

V

Vaiistina Đuro — 54, 186
 Vaiistina Martin — 53
 Vaiistina Mato — 53
 Va istina Mi jo — 54
 Vaist'na Petar — 54
 Vajs Josip — 54
 Vajls Jelka — 28
 Vajs Karlo — 25
 Vajs Regal — 23, 24, 25, 27, 28, 294
 Valadžija Evica — 35
 Valadžija Lazio — 35
 Valadžija Milan — 35
 Valkaj Iles — 13
 Valkaj Ilija — 150
 Valter Andelko — 24, 27
 Vamipovac Luka — 174
 Vargaš Manda — 138
 Vairgović Rolko — 169
 Vasić Miloš — 164
 Vasil'jević Milorad — 76, 78
 Vašek Slavko — 31
 Veber Norbert — 133, 139, 142, 143, 304, 305

Vedriš Ivo — 30
 Vekić Tornio — 35
 Vendi Đuro — 134
 Verzak Josip — 134
 Vesecki Marko — 52
 Veselinović Božo — 25
 Veselski Olga — 138
 Vetnić Nikola — 85, 92, 93, 181, 255,
 258, 295, 296, 309, 314, 316, 317
 Vezmar Franjo — 31
 Vičić Antun — 115
 Vidiaiković Draigo — 134, 138, 139
 Viidaković Ivo — 15, 18
 Vidaković Marija — 93
 Viidaković Stjepan — 152
 Vidas Benjamin — 286
 Viderman Vendi — 238
 Vidić Dobrivoje — 254
 Vidimar Adam — 53
 Viidošević Drago — 134, 139, 195, 231,
 304
 Vidović Dragan — 52, 59
 Vidović Florijan — 52, 59, 60, 195
 Vidović Gab.ro — 52, 55, 58, 59, 60, 61,
 612, 63, 185, 205, 277, 299
 Vidović Marija — 52, 59, 195
 Vilder Večeslav — 30
 Vilhelm Ivan — 255
 Vincerne Jugoslav — 183
 Vineetić Đuro — 44
 Vinković Đuro — 155
 Vinković Mato — 304
 Vinjamski Stjepan — 133
 Vir Stjepan — 20, 62, 63
 V'sariionović Josip Stal'jin — 99
 Visneg Josip — 181
 Višinger Franjo — 113
 Viširtjić Vlado — 135, 231
 Vitez Stevo — 69
 Vlasisavljević Branko — 26
 Vlasisavljević Jovo — 24, 25, 27, 28
 Vlasisavljević Stojan — 35
 Vlasak Alojz — 16
 Vl-aš'ć Jo&ip — 16, 45, 50, 53, 58, 60
 Vlašić Mato — 53
 Vlašić Tomo — 19
 Vlaški Nikola — 178
 Vlček Josip — 34
 Vojaček Boigumil — 16, 19, 20, 62, 102,
 274, 320, 321
 Vojaček Josip — 20, 50, 53, 59, 60, 61,
 62, 63, 215, 216, 217, 223, 297, 298
 Vojlković Janko — 30
 Vojković Martin — 54
 Vojnović Anka — 221
 Vojnović Gojko — 71, 72, 210, 216, 219,
 1220, 240
 Voli Adolf — 164
 Volf Antun — 35
 Volf Gustav — 162, 164
 Volf Josip — 35
 Volner Drago — 170, 174 ~
 Vorlkaipić Mirko — 27
 Vostrel Agneza — 170, 173, 174
 Vostrel Josip — 169
 Vostrel Mirko — 174
 Vostrel Ružinka — 174
 Vostrel Vaolav — 43, 73, 76 78, 80, 81,
 168, 160, 170, 171, 173, 174, 175,
 176, 190
 Vostrel Vinko — 169
 Vranešević Voljin — 15, 18
 V.rfoan Ivan — 66, 69, 70, 71, 227
 Vrbljanac Pavle — 50, 53, 58, 60
 Vreča Nikola — 52
 Vrekalić Jozo — 169
 Vrekalić Mato — 169, 173
 Vrekalić Stjepan — 169
 Vrgoč Ivan — 115
 Vrgović Roko — 16'9
 Vrihovac Ljiulba — 101, 204
 ViMjam Vlado — 137
 Vntarić Anica — 27
 Vrtarić Petar — 25
 Vrtarić Stipo — 25
 Virzić Lulka — 30
 Virzić Pero — 34
 Vučenović Jagoda — 83
 Vučeniović Petar — 85, 93, 255
 Vuičković Matiša — 24
 Vuičković Milan — 280
 Vujanić Cvijo — 300
 Vujanić Slava — 300
 Vujanić Vaso — 106, 300, 302
 Vujanović Dragan — 300
 Vuijanović VaSo — 206, 301
 Vujasinović Nikica — 66, 69, 71, 72, 213,
 240
 Vujičić Čedo — 164
 Vu'jin Mile — 288, 290
 Vujnovac Antun — 154
 Vujnovac Marko — 153, 154
 Vuljnović Diimitirije — 161
 Vukadinović Đuro — 40, 42, 77, 78, 81,
 111, 256, 289, 290, 291, 293, 294
 Vuikašinović Anka — 312
 Vukašinović Ivan — 136
 Vukašinović Ljuiban — 35, 36
 Vukašinović Mato — 143
 Vutkašinoviić Milan — 70
 Vukelić Đuro — 137, 294
 Viulkelić Mato — 54
 Vulkičević Dušan — 69
 Vukičević Savo — 70
 Vuikičević Mitar — 70
 Vilkičević Lazo — 70
 Vulkmir Ilija — 35
 VukamanoViić Pavle — 78, 79, 80, 106,
 111, 226, 249, 291
 Vukotić Dmiitar — 54
 Vukoitić Nikola — 54
 Viukotić Ljubomir — 54

Vuikotić Nebojša — 54
 Vukovac Stjepan — 256
 Vuković Julijio — 168, 173, 174
 Vulković Milutin — 35
 Vuković Ranko — 169
 Vuksanović Josip — 149
 Vuikušić Mirko — 24
 Vukušić Stjepan — 257
 Vuleta Nikola — 35
 Vulinec Alojz — 106

Z

Zagorac Dmiitar — 35, 98
 Zaklanović Dragan — 25
 Zalabak Josip — 32
 Zamostni Josip — 98
 Zastavniković Nikola — 54, 60
 Zav'sić Blagoj a — 25, 27
 Zebić Mijo — 54
 Zec Jovan — 71, 81, 101, 102, 103, 104,
 105, 106, 110, 202, 204, 215, 216,
 222, 223, 233, 234, 272, 273, 286,
 287, 301
 Zec Luka — 280, 281
 Zec Nada — 98
 Zec Pavle — 28
 Zec Ranko — 44, 47
 Zec Stojan — 2C0, 281
 Zakić Ivan — 24
 Zelenčić Tamo — 52, 60
 Zilcer Marija — 162
 Zjačić Rade — 35
 Zlatarić Jerko — 13

Zlatić Savo — 228
 Zlatović Milan — 69, 70
 Zlatović Savo — 70
 Zmajić Franjo — 303
 Zmajić Marica — 303
 Zmajić Josip — 24, 25, 134, 139, 186, 231,
 303, 304, 305, 306
 Zrnić Nikola — 35
 Zuibek Josip — 24
 Zuizija Josip — 44, 46
 Zuizija Katica — 44
 Zuizija Vlado — 44

2

Zada Emil — 174
 Zada Franjo — 174
 Zagar Josip — 134
 Zanić Draguit'n — 134
 Zanić Franjo — 164
 Zanić Mato — 50
 Zarković Grujica — 47, 70, 227, 227
 Zigić Mića — 134, 143, 144, 166 267,
 271
 Zivanović Kata — 316
 Zivanović Vojo — 316
 Živić Stjepan — 134, 139
 Zivković Ivan — 137
 Zivković Marko — 210
 Zivković Martin — 147
 Zivković Nebojsa — 182
 Zivković Stjepan — 134, 138, 147, 305
 Zuljević Nikola — 31

REGISTAR GEOGRAFSKIH POJMOVA

A

Ada - 169, 179
 Afri'ka — 186
 Alekisamdrovae — 118
 Aliiovöi — 115
 Amerika — 25
 AindWjaisevci — 163
 Anitunovac — 238
 Ausitlrija - 189, 220, 263, 279, 303

B

Baibiina Greda — 186
 Bafoja gora — 120, 309
 Baičevac - 168, 169, 171
 Bačka — 13
 Bačin Dol — 44, 46
 Bair — 64
 Bamija - 243, 246, 274, 319
 Banova Jaruga — 19, 45, 50, 51, 53, 55,
 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 68,
 101, 194, 195, 196, 201, 208, 217,
 218, 236, 244, 245, 247, 248, 275,
 297, 320
 Banija Luka — 204
 Baranja — 14, 28, 254, 263, 311
 Baranjsko Petrovo Selo — 14
 Barč — 166
 Bartolovci — 305
 Beč - 74, 167
 Bečie - 130, 131
 Beg[ovača — 218
 Bektež - 43, 80, 83, 111, 112, 287, 288,
 289, 291
 Beli Manastir — 11, 12, 14
 BeliŠće - 22, 74, 148, 149, 150, 153
 Beine in dol — 288
 Benkovac — 48, 61, 62, 69, 70, 71, 72,
 101, 208, 209, 210, 215, 216, 217,
 219, 220, 221, 222, 228, 230, 240,
 320
 Beograd — 56, 61, 62, 68, 70, 71, 74, 77,
 102, 129, 130, 141, 150, 155, 199,
 202, 204, 215, 223, 227, 233, 239,
 286, 288, 315

Berlin — 208
 Bijela — 19, 20
 Bijela Loza — 40
 Bijela Stijena — 60, 68, 70, 98, 99, 100,
 198, 204, 278
 Bijelo Brdo — 95, 182, 284, 312, 314,
 315, 316
 Bifeće — 267
 Bild Brig — 44, 48
 Bilo-gora — 35, 167, 246
 Bistrica - 108, 109, 169
 Biäkuipci — 121, 123
 Bjelajei — 123, 280, 282
 Bjelovar - 32, 34, 37, 38, 73, 167, 170,
 173, 174, 190, 201, 243, 244, 245,
 246, 249, 251, 290, 319
 Blagorodovac — 16, 18, 19, 20
 Blamje — 22
 Bobota - 95, 179, 180, 182, 183, 184, 259,
 284, 312, 315
 Bookovac — 22
 Bodegraj - 66, 69, 71, 72, 105, 122, 209,
 210, 213, 240
 Bogaz — 123, 283
 Bofeami — 109
 Boliman — 11, 14
 Boircti — 19, 20, 101, 102, 202, 235, 247
 Borova — 168, 169, 171, 175, 295
 Borovo - 179, 180, 181, 182, 295
 Bosanska Gradiška — 70
 Bosanski Brod — 130, 131, 132, 133, 134,
 139, 141, 231, 232, 266, 268, 270
 Bosna — 26, 28, 30, 36, 37, 80, 90, 114,
 117, 135, 145, 158, 185, 206, 232,
 255, 263, 268, 270, 274, 287
 Bošnjaci — 186
 Bramešci - 63, 81, 107, 277, 279, 280,
 282, 283
 Branjim Vrh — 11, 12, 14
 Branjima ^-11
 Bralfeulji — 126
 Brđani — 126
 Bre*kinaka - 276, 277, 278
 Brestača — 51

Brestovac — 46, 311
 B resta novci — 83
 Brezine - 96, 97, 98, 99, 100, 198, 204,
 236, 237, 238
 Brezovac — 22, 64
 Brezovo Polje — 227
 Bročice — 52, 195
 Brod. Stupraik — 146
 Brod. Varoš - 139, 145, 268, 305
 Brođanici - 93, 148, 151, 152, 153, 154,
 155, 156
 Bršadfin - 179, 182, 184, 284,
 Bršljanica — 251
 Bruistnilk — 64, 70, 77, 98, 101, 102, 105,
 106, 198, 202, 204, 205, 206, 207,
 226, 227, 234, 250, 287, 300, 301,
 302, 307
 Brzaja — 35
 Bučje - 97, 102, 106, 107, 121, 202, 217,
 223, 226, 234, 237, 272, 279, 280,
 281, 282, 283, 287, 292, 301
 Boadainica — 129, 133, 137, 139, 268
 Buđanica — 169
 Budići — 63, 98, 107, 202, 203, 293, 307
 Buđimci — 40, 41
 Budrovci — 23, 24, 25, 168, 169, 171, 261
 Bugojno — 37
 Bujavica — 64, 97, 98, 99, 198, 199, 204,
 236, 237, 321
 Bukova — 169
 Bukovlje - 131, 134, 136, 139, 146

C

Cabuna - 78, 108, 109, 168, 169, 174
 Caige - 71, 72, 208, 220
 Carigrad — 30
 CeremuSnjak — 41
 Camiik — 44, 46, 227, 230
 Cerovac — 115, 143, 144
 Ciovare — 280, 282
 CiSllemiik — 146
 Ciko te - 279, 280, 282
 CremuSina — 32, 35
 Cret - 22
 Crljem/ci — 126
 Orna Gora — 234, 274, 289

C

Čačinci - 76, 78, 79
 Caglić - 102, 107, 221
 Cagttiin - 286, 287, 288
 Cako'vac — 183
 Čaiprginci — 68, 69, 70, 71, 72, 210, 221
 Čazma — 249, 254
 Čečavac — 126
 Čeho&lovaoka — 45, 304
 Cemerniea - 78, 168, 169, 170, 171, 174
 Čeminac — 311
 Oenlkovo — 26
 Cepin — 149, 155, 254
 Cetpiniski Mantinci — 91, 256

OittLuik — 83
 Cokadinci — 155
 Covac — 72

C

Ćeralije — 111

D

Dahau — 13
 Dalmacija — 181
 Dalj - 183, 259, 284, 314
 Dapčeviiica — 35
 Dapčevićki Brđani — 33, 35
 Darda — 11, 14, 311
 Daruvar - 15, 16, 17, 18, 19, 20, 31, 33,
 34, 37, 38, 45, 60, 61, 62, 63, 101,
 114, 167, 200, 201, 207, 236, 247,
 307, 309
 Daruvarski Vinogradi — 18
 Dereza — 98, 99, 207
 Dervemta - 37, 131, 133, 134, 139, 231, 232
 Dežanovac — 16
 Dijtilka — 169
 Dilj - 26, 36, 144, 145, 154, 293, 294
 Doljani — 20
 Donja Obrijež — 100
 Donja Orahovica — 189
 Donja Pištana — 78, 82, 83, 106
 Donja Rašeraica — 36, 38
 Donje Kusonje — 108, 109
 Donji Aindrijevdi >— 130, 131, 133, 134,
 136, 138, 143, 146
 Donji Grahovljani — 107, 304, 307
 Donji Bogičeivac — 70
 Donji Miholjac - 21, 22, 73, 150, 254
 Donji Rajić — 72
 Donji Rogoljd — 68
 Dragalić — 66, 70
 Drago tin — 27
 Dragovfić — 100, 101, 201
 Dirava - 166, 167, 256
 Draž — 11, 13
 Drenov Bok — 51, 54, 56, 57, 194
 Drina — 52
 Dršikovei — 75, 91
 Duboka - 42, 77, 78, 82, 112, 118, 119,
 120, 121, 126, 146, 286, 287, 288,
 289, 291, 294, 309
 Duboka Rijeka — 43
 Dufooševiiica — 11
 Dubovac — 69, 70, 71, 72
 Duga Poljana - 104, 192, 206, 223, 281,
 283
 Dugo Selo - 37, 169, 249
 Dunav — 295
 Duzluk - 75, 77, 78, 144

D

Đakoivac — 32
 Đakovački Selici — 25
 Đakoiwo — 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 146,
 254, 266, 270, 304, 307, 309
 Detótovcí — 183

Durđanci — 93, 165, 261
Đurđenovac — 40, 41, 74
Đurđevac — 40

E

Engleska — 74
Evropa — 74, 315

F

Feričanci — 40, 76
Francuska — 267

G

Gatooš - 161, 163, 164, 183, 184
Gaj - 63, 100, 206, 223, 236, 237, 23:3,
247, 301
Gajić — 11, 12
Gakovo — 18, 35
Garčin — 136
Garešnica — 31, 34, 37, 62, 64, 244, 247,
249, 251
Garešnički Brestovac — 251
Gazije — 42, 43, 83, 294
Glina — 37
Glis — 117
Gložde — 22
Golobrdac — 126
Golubinjak — 20
Gorjani — 24, 25
Gornja Motičina — 42, 80, 83, 288
Gornja Pištana — 40, 73, 76, 77, 78, 83,
289
Gornja Rašenica — 32, 33, 38
Gornje Kusonje — 108, 109
Gornji Bogičevci — 69
Gornji Borci — 216
Gornji Bukovčani — 105
Gornji Daruvar — 16, 17, 19, 20
Gornji Dežanovac — 20
Gornji Meljani — 109, 111
Gornji Orhovci — 82, 120, 123, 124, 263,
264, 290, 292, 293, 309
Gospić — 33, 91, 93
Grabovac — 11
Grac — 91
Gradac — 228, 289
Gradište — 120, 126, 291
Gradski Vrhovci — 126
Grahovljani — 98, 99, 206, 207, 223, 224
Grbavac — 37
Grdevica — 107, 123, 281
Gredani — 72
Grk — 232
Gromačnik — 146
Grubišno Polje — 18, 30, 31, 32, 33, 34,
35, 36, 37, 38, 167, 244, 245
Gudovac — 38
Gudovec — 243
Gundinci — 186

H

Habjanovci — 153, 154
Hadžičevo — 171

Hercegovac — 64, 275
Hrastik — 106
Hrastovac — 274
Hrkanovci — 27
Hrvatska — 39, 58, 173, 178, 233, 242
252, 254, 267, 276, 320

I

Imsovac — 16, 18, 19
Italija — 113, 132, 159, 269
Ivanić-Grad — 249
Ivankovo — 93, 162, 163, 164, 254, 261
Ivanovac — 120, 291
Ivanovci — 151, 288, 294
Ivanovo Selo — 31, 36

J

Jadovno — 33, 91, 93, 258, 303
Jagodnjak — 11, 14, 76
Jakovac — 102, 103, 107
Jakovci — 234, 235, 279, 280, 281, 282
Jakšić — 115
Jamarica — 53, 56, 57, 194
Jankovci — 163, 176
Jarmina — 159
Jasenovac — 18, 37, 42, 50, 51, 52, 57,
58, 61, 94, 117, 122, 123, 139, 147,
161, 182, 256, 304
Jasik — 112, 118, 120, 126, 286, 287
Javorovac — 246
Jelas polje — 143, 270
Jelisavac — 40, 42, 260
Jugoslavija — 13, 17, 18, 21, 28, 30, 33,
36, 41, 42, 46, 50, 51, 56, 57, 66, 74,
75, 84, 90, 96, 98, 108, 113, 114, 124,
127, 130, 132, 135, 136, 137, 138, 139,
150, 153, 154, 155, 156, 157, 162,
163, 166, 168, 172, 181, 185, 198,
200, 202, 215, 242, 246, 255, 258,
263, 267, 272, 304, 306, 312
Jugovo Polje — 108
Jurkovac — 118, 120, 287

K

Kalnik — 34, 245, 246, 248
Kamenac — 14
Kamenski Vučjak — 121, 122, 126
Kamensko — 99, 104, 105, 106, 122, 123,
202, 206, 223, 224, 235, 272, 281, 283
Kaniža — 146, 305
Kantrovci — 82, 116, 120, 123, 126, 293
Kapela — 44
Kapelna — 22
Kapetanovo Polje — 100, 277
Kaptol — 115
Karlovac — 22
Kerestinac — 18, 71, 162, 164, 210
Klenik — 221, 228, 229, 239, 240, 241
Klisa — 183, 284
Kloštar — 167
Kneževi Vinogradi — 12, 13
Kokočak — 42, 43, 73, 74, 76, 78, 79, 81,
82, 83, 175, 289

Komarnica — 44, 48, 70, 219, 227
 Kometnik — 177, 292
 Končanica — 20
 Kopačevo — 12, 13
 Kopanica — 146
 Koprivna — 126
 Koprivnica — 33, 36, 37, 38, 200, 244,
 246, 255, 300
 Kordun — 243, 274, 319
 Koreničani — 216
 Korita — 64, 106
 Kosovac — 66, 69
 Koturići — 63, 107, 223, 224, 279, 280,
 287, 293
 Kozara — 229, 238
 Kozarice — 62, 63, 223, 275
 Kraguj — 99, 205
 Krajna — 76, 79, 213
 Kraljeva Velika — 53, 55, 57
 Krapina — 201
 Krapje — 51, 52, 54, 57, 194, 195
 Kreštelovac — 19
 Krička planina — 64, 65, 105, 218, 226,
 247, 278, 282
 Kričke — 64
 Krivaj — 50, 51, 53, 54, 56, 57, 60, 64,
 65, 118, 176, 194
 Križevci (sada Karadžićevo) — 37, 161,
 244
 Krndija — 26, 75, 80, 120, 144, 146, 202,
 288, 289, 307, 309
 Krnjevac — 287
 Krunoslavje — 22
 Krušćik — 232
 Kruševo — 81, 105, 120, 123, 126, 264,
 281, 294, 309, 310
 Kućanci — 21, 22
 Kujnik — 126
 Kukunjevac — 63, 96, 98, 101, 107, 198,
 201, 203, 237, 278
 Kusunje — 98, 99, 100, 101, 107, 198,
 199, 200, 201, 205, 206, 208, 223,
 301, 307, 327
 Kutina — 37, 249
 Kutjevo — 80
 Kuzma — 109, 110

L

Ladimirevci — 148, 149, 151, 152, 156,
 254
 Lađevac — 69, 71, 72, 213, 240
 Latinovac — 120, 121, 126, 288, 291
 Laze — 126
 Lazice — 311
 Ledenik — 40
 Lenjingrad — 240
 Lepoglava — 267
 Levanjska Varoš — 26, 225
 Levinovac — 108, 109, 111, 177, 319
 Lika — 37, 234, 243, 274, 289
 Lipik — 64, 98, 100, 101, 106, 204, 285
 Lipovac — 205

Lipovača — 184
 Lipovljani — 50, 51, 53, 54, 56, 57, 61
 64, 194, 275
 Lisičine — 77, 79, 109, 110, 111, 176,
 177, 224, 225, 235
 Livađani — 240
 Lom — 293
 Lončarica — 31, 32
 Londžica — 112
 Lonja — 51, 54, 56, 194
 Lovska — 64, 65, 106
 Lozani — 168, 170, 174
 Lučinci — 117, 126
 Lug — 11, 12, 14
 Lukač — 169
 Luščani — 232
 Lužani — 138, 146

Lj

Ljeskovica — 118, 288

M

Mađarska — 14, 21, 96, 166
 Magić Mala — 44, 48, 70, 219
 Mala — 45
 Mala Barna — 32, 36, 38
 Mala Dapčevica — 31, 35
 Mala Jasenovača — 35
 Mala Peratovica — 32
 Mali Budići — 282
 Mali Grđevac — 35
 Mali Zdenci — 30, 32, 34
 Malino — 131, 146
 Maribor — 117
 Marijanci — 151
 Marina Kosa — 72
 Markovac — 19, 20
 Markušica — 163, 179
 Martinci — 22, 40
 Medari — 46, 67
 Medurić — 50, 51, 54, 56, 57, 64, 194
 Meljani — 76
 Mihajlije — 126
 Mihaljevci — 119, 215
 Mikluševci — 18
 Milan Lug — 112, 118, 126, 287
 Milanovac — 83
 Miljanovac — 16
 Miokovićev — 17
 Mirkovci — 160, 161
 Mislavac — 76, 190
 Moskva — 240, 243
 Moslavina — 36, 60, 61, 77, 207, 226, 244,
 248, 249, 252, 319
 Motičina — 294
 Mrkoplje — 120, 223
 Mrtovlasi — 126
 Mrzović — 93, 244, 261

N

Našice — 40, 41, 42, 73, 75, 77, 108,
 113, 120, 149, 175, 254, 256, 260,
 261, 288, 289, 307, 309

- Negoslavci — 42, 179, 183
 Norveška — 42, 179, 183
 Nova Gradiška — 19, 44, 45, 46, 47, 48,
 58, 59, 61, 62, 66, 67, 68, 70, 96,
 105, 120, 125, 195, 201, 206, 207,
 208, 209, 214, 219, 222, 223, 227,
 228, 229, 239, 244, 245, 247, 248,
 276, 297, 304, 307, 309
 Nova kapela — 110, 131
 Nova Varoš — 68, 239
 Novi Grabovac — 55, 63, 64
 Novi Mikanovci — 261
 Novi Sad — 304
 Novo Selo — 159
 Novo Topolje — 137, 139, 140, 141
 Novska — 20, 45, 50, 51, 52, 53, 55, 56,
 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 67, 68, 70,
 96, 105, 194, 195, 196, 201, 209, 217,
 222, 234, 247, 278, 297, 298
 Nj
 Njemačka — 30, 33, 34, 42, 47, 74, 113,
 120, 132, 142, 144, 150, 154, 155,
 159, 161, 181, 220, 237, 244, 251,
 258, 269, 284, 307
 O
 Obradovci — 77, 83
 Obrijež — 100, 146
 Odžakovci — 126
 Okučani — 45, 48, 49, 60, 66, 67, 68, 69,
 70, 71, 72, 101, 105, 193, 202, 204,
 205, 209, 210, 219, 220, 221, 222,
 227, 229, 239, 240, 247, 320
 Oljasi — 126
 Orahovica — 40, 42, 73, 74, 75, 76, 77,
 78, 81, 82, 83, 106, 120, 150, 161,
 189, 248, 289
 Orešnjak — 22
 Orlovac — 32, 234
 Orljava — 122
 Orljavac — 122
 Orolik — 161
 Osijek — 22, 23, 24, 28, 29, 31, 58, 70,
 75, 76, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 93,
 94, 95, 113, 148, 149, 150, 151, 152,
 155, 156, 157, 162, 179, 180, 181,
 182, 183, 186, 190, 248, 253, 254,
 256, 257, 259, 260, 261, 262, 284, 285,
 289, 293, 295, 296, 309, 312, 314,
 315, 316, 317
 Otkopi — 16, 17, 19, 20
 Otok — 171
 Ovčara — 169, 171
 Ozren — 117, 232
 Ožegovci — 279
 P
 Pačetin — 95, 179, 182, 184, 284, 315
 Paka — 126
 Paklenica — 54, 59, 60, 64, 195, 196
 Pakra — 64
 Pakrac — 20, 31, 37, 45, 60, 62, 63, 64,
 67, 70, 71, 77, 81, 96, 97, 99, 100,
 101, 105, 106, 107, 110, 120, 122,
 123, 193, 198, 199, 200, 202, 204,
 205, 208, 213, 215, 216, 217, 222,
 223, 224, 234, 247, 250, 277, 278,
 279, 280, 281, 282, 292, 293, 301,
 302, 307, 309, 321
 Pakrački Batinjani — 98, 198
 Pakrani — 19
 Palača — 179
 Papuk — 26, 43, 63, 71, 75, 77, 81, 94,
 104, 105, 106, 109, 120, 121, 122,
 125, 146, 154, 175, 176, 190, 206,
 207, 225, 226, 234, 235, 248, 253,
 264, 277, 278, 291, 292, 294, 307
 Pasikovci — 126
 Paučje — 26, 181, 287
 Pčelić — 167, 169
 Pečuj — 17
 Perenci — 126
 Peteranec — 37
 Petlovac — 14
 Petrijevci — 151, 152, 153, 155, 156, 158,
 254
 Petrovci — 179, 184
 Piljenice — 51, 53, 55, 194
 Piškorevci — 24, 25
 Pištana — 74, 76, 77, 79
 Plesnica — 56, 288
 Plesno — 50, 51, 53, 55, 57, 60, 61, 194
 Pleternica — 115, 118, 119
 Pobrtnjak — 123
 Podravina — 223, 243, 244, 279, 291
 Podravlje — 14
 Podravska S'atina — 73, 81, 108, 109,
 120, 251, 254, 307, 309
 Podsreće — 126
 Podvinje — 130, 133, 134, 136, 137, 144,
 146, 231
 Poganovci — 41, 149, 155, 156
 Poljana — 100
 Poljane — 31, 38
 Poljanska — 123, 272, 292
 Poljska — 45, 121
 Popovac — 11, 12, 14, 64, 65, 98, 202
 Popovci — 107, 279, 280, 282, 293
 Posavina — 194, 195, 196, 208, 209, 224,
 227, 239, 245
 Potočani — 109
 Požega Vanjska — 112
 Požeška kotlina — 80, 105, 121, 291, 308
 Prekopakra — 100, 101, 204, 216, 217
 Prekoračani — 76, 79, 120, 290
 Privlaka — 161
 Prvča — 45

- Psunj — 63, 66, 69, 71, 72, 77, 81, 102, 103, 104, 105, 106, 111, 120, 177, 192, 193, 206, 207, 214, 217, 218, 220, 222, 226, 227, 228, 229, 248, 250, 263, 277, 278, 281, 283, 287, 300, 307, 309
 Puška — 51, 54, 56, 194
 Pušine — 76, 77, 79, 120, 290

 Račinovci — 186
 Radovanje — 146
 Rajić — 60, 67, 68, 71, 102, 205, 209, 210, 217, 219, 223, 234, 247, 272, 301
 Rajsavac — 115
 Rasna — 126
 Rašaška — 192
 Rašće — 66
 Rašenica — 34
 Ratkovac — 46, 48, 68, 70, 72, 118
 Ratkov Dol — 26
 Ratkovci — 227
 Ravna gora — 104, 110, 121, 122, 223, 279, 307
 Rešetari — 46
 Rezovac — 169
 Rit — 169
 Rogulje — 81, 107, 272, 280, 282, 283, 292
 Rokovci — 163
 Rumunija — 304
 Ružica grad — 76

 Samatovci — 156, 157, 158
 Sapna — 26, 106, 112, 121, 126, 146, 288, 291
 Sarvaš — 259
 Satnica — 148, 151, 152, 153, 156, 254
 Sava — 206, 223, 229, 232, 255, 270
 Sažije — 126
 Sekulinci — 76, 77, 109, 111
 Selci — 23, 25, 126, 155, 304
 Šesvete — 115
 Šibenik — 35, 38
 Sibirj — 146, 248, 305, 306
 Sibokovac — 112, 120, 121, 291
 Sijekovac — 139
 Silaš — 179
 Sinlije — 126
 Sirač — 16, 17, 20, 63, 105, 206, 223, 224, 276, 279, 301, 307
 Skenderovci — 102, 103, 217, 223, 234
 Slatinski Drenovac — 42, 76, 77, 78, 80, 81, 83, 108, 110, 111, 120, 175, 176, 233, 234, 290
 Slavonija — 28, 41, 61, 70, 77, 79, 106, 117, 155, 158, 181, 182, 193, 198, 202, 205, 206, 207, 208, 211, 212, 213, 220, 222, 224, 226, 227, 228, 230, 232, 234, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 272, 274, 276, 278, 288, 291, 294, 301, 307, 309, 319, 320
 Slavonska Požega — 34, 42, 47, 101, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 132, 161, 201, 202, 234, 251, 267, 286, 287, 289, 291, 292, 309, 310
 Slavonski Brod — 24, 25, 26, 27, 28, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 199, 201, 232, 245, 248, 261, 266, 267, 268, 269, 270, 293, 294, 303, 304, 305, 307, 309
 Slobodna Vlast — 24, 25, 27, 28
 Slobodnica — 131, 134, 136, 138, 139, 146, 303, 305, 306
 Slobošćina — 112, 119, 121, 124, 126, 202, 309
 Smoljanovci — 123
 Smrtići — 46, 48, 215, 225
 Smude — 81, 109, 111
 Sombor — 11, 12, 13, 14
 Sovjetski Savez — 74, 92, 130, 142, 143, 148, 150, 151, 152, 154, 155, 171, 181, 195, 208, 210, 214, 232, 237, 243, 244, 251, 255, 257, 258, 267, 268, 284, 287, 295, 306, 321
 Sovski Dol — 117
 Sotin — 179
 Split — 178
 Srbija — 22, 38, 41, 46, 48, 83, 107, 109, 110, 111, 116, 117, 119, 121, 143, 144, 161, 181, 185, 233, 274, 288, 300, 309
 Sremska Mitrovica — 37, 286, 290
 Sremske Laze — 160, 161, 163
 Srijem — 28, 181, 182, 248
 Stara Gradiška — 46, 122, 139, 215, 239, 278
 Stara Krivaja — 110
 Stara Pazova — 183
 Stari Mikanovci — 84, 93, 162, 163, 164, 165, 254, 261
 Stari Perkovci — 27, 139, 145, 303, 304
 Stari Slatinik — 130, 138, 146
 Staro Petrovo Selo — 139
 Staro Topolje — 130, 134, 136, 137, 139, 140, 143, 146, 304
 Stojčinovac — 126
 Stražanac — 16, 17, 18, 19
 Stražbenica — 272
 Striježevica — 117, 120, 126, 202, 309
 Strizivojna — 24, 25
 Subocka — 50, 51, 57, 64
 Subotica — 125
 Suhomlaka — 79, 83, 120, 290
 Suhopolje — 1b)
 Sulkovci — 118
 Sušak — 58
 Sušine — 41

Suza — 11, 12, 13, 84
Svrzigaće — 126
Svetoblažje — 26, 26, 27

S

Šagovina — 48
Šarampovo — 249
 Seovica — 99, 102, 126, 193, 222, 223,
 234, 247
Sibovac — 20
Sid — 179, 183, 248
Sidski Banovci — 159
Šljivoševci — 22
Šnjegavić — 126
Španija — 189, 215, 220, 250
Spanovica — 100, 200, 278, 292
Špišić Bukovica — 168, 169, 170
Štivica — 46, 70, 219
Šumanovac — 115
Šumeće — 42, 294
Šumetlica — 205
Šuplja Lipa — 20
Šušnjari — 123, 126, 264
Švicarska — 192

T

Terezino Polje — 166, 169
Tomašica — 64, 275
Tomica — 138
Topolovica — 35
Topolje — 27, 136
Toranj — 43, 105, 276, 277, 278
Torjanci — 11, 14
Trapinska — 169
Trbovljani — 246
Trenkovo — 119
Trnakovac — 72
Trnava — 70
Trnjani — 146
Trojeglava — 16, 19, 31
Trpinja — 284
Turanovac — 169
Turčević Polje — 31, 35
Turska — 30

U

Ugarci — 115, 118
Uljanik — 18, 275
Užice — 304

V

Valpovo — 148, 149, 150, 151, 153, 154,
 155, 254
Varaždin — 139, 246
Vardarac — 12, 14
Velika — 117, 123
 Velika Barna — 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37
Velika Dapčevica — 31, 35
Velika Jasenovača — 31
Velika Kopanica — 24
Velika Peratovica — 32, 35
Velika Pisanica — 32
Veliki Bastaji — 16

Veliki Budići — 279, 280, 281, 282
Veliki Grđevac — 30, 31, 32, 36, 38, 39
Veliko Nabrđe — 25, 27, 28
Venje — 119
Vera — 182, 183, 284, 285, 315, 316
Vetovo — 119
Vidovci — 116, 118
Vinkovci — 37, 159, 160, 161, 162, 163,
 164, 165, 181, 184, 186, 254, 284, 315
Virovitica — 43, 73, 75, 76, 81, 108
 109, 166, 167, 168, 169, 170, 171
 172, 173, 174, 175, 176, 201, 244,
 251, 304, 307, 309
Visoko Drvo — 123
Viškovci — 24
Višnjik — 232
Voćin — 110, 111
Vođinci — 161
Vojvodina — 13
Vraneševci — 108, 109
Vranić — 126
Vrbanja — 168
Vrbica — 93, 261
Vrbova — 44, 46, 48
Vrbovljani — 69, 71, 72, 227
Vrhovci — 79, 80, 109, 264
Vrhovine — 144
Vrpolje — 24, 25, 131, 146, 270
Vučjak — 81, 223
Vuka — 295
Vukojevac — 120, 291
Vukovar — 18, 92, 165, 178, 179, 180,
 181, 183, 184, 258, 284, 295, 296,
 312, 315

Z

Zabrdske Rogulje — 106, 226
Zadubravljje — 130, 138
Zagreb — 33, 37, 42, 47, 52, 57, 58, 60,
 61, 62, 70, 71, 75, 115, 139, 140,
 141, 143, 147, 149, 175, 178, 180,
 189, 212, 213, 215, 220, 223, 227,
 229, 231, 236, 239, 242, 244, 245,
 248, 249, 250, 252, 276, 303, 304,
 315, 319
Zaile — 19, 20, 101, 102, 202, 216, 231,
 247
Zdenci — 40, 73, 76, 79, 83, 150, 174, 180
Zelčin — 151
Zidani Most — 124
Zmajevac — 11, 12, 13
Zvečevo — 81, 104, 120, 122, 126, 224,
 235, 293, 309, 310

2

Zabljača — 83
Zeravac — 232
Zigerovci — 117
Žubrica — 169
Županja — 146, 185, 186, 266

SKRAĆENICE

CK KPJ — Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije
HRS — Hrvatski radnički savez
HSS — Hrvatska seljačka stranka
JNS — Jugoslavenska nacionalna stranka
JRZ — Jugoslavenska radikalna zajednica
KK — Kotarski komitet
KK KPH — Kotarski komitet Komunističke partije Hrvatske
KP — Komunistička partija
KPH — Komunistička partija Hrvatske
KPJ — Komunistička partija Jugoslavije
NDH — Nezavisna Država Hrvatska
NOB — Narodnooslobodilačka borba
NOF — Narodnooslobodilačka fronta
NOO — Narodnooslobodilački odbor

NOP — Narodnooslobodilački pokret
OK — Okružni komitet
OK KPH — Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske
OK SKOJ — Okružni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije
SDS — Samostalna demokratska stranka
SK — Savez komunista
SKOJ — Savez komunističke omladine Jugoslavije
SKP (b) — Svesavezna komunistička partija (boljševika)
SBOTIČ — Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih, industrijskih činovnika
SSSR — Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
URS — Ujedinjeni radnički savez

S A D R Ž A J

	Strana
Napomena redakcije.....	5
Predgovor	7
Kotar: Beli Manastir, O radu KP u Baranji 1941. god.....	11
Daruvar, Podaci o KPJ 1941. god.....	15
Donji Miholjac, O političkim prilikama 1941. god.....	21
Đakovo, O političkim prilikama i radu komunista 1941. god.....	23
Grubišno Polje, O radu KP i teroru ustaša 1941. god.....	30
Našice, Podaci o NOP i KP 1941. god.....	40
Nova Gradiška, O prilikama i radu KP 1941. god.....	44
Novska, O političkim prilikama i radu KP 1941. god.....	50
Okučani, O političkim prilikama i radu KPJ 1941. god.....	66
Orahovica, O razvitku NOP 1941. god.....	73
Osijek, Partijska organizacija uoči okupacije i u pripremanju ustanka	84
Pakrac, O radu Partije i organiziranju ustanka 1941. god.....	96
Podravska Slatina, O razvitku NOP 1941. god.....	108
Slav. Požega, O radu KPJ 1940. i 1941. god.....	112
Slav. Brod, KPJ i NOP 1941. god.....	127
Valpovo, Podaci o organizaciji KP 1941. god.....	148
Vinkovci, O političkim prilikama i radu Partije 1941. god.....	159
Virovitica, Podaci o radu KPJ i političkim prilikama 1941. god.....	166
Vukovar, O radu KP i akcijama komunista 1941. god.....	178
Županja, O narodnooslobodilačkom pokretu 1941. god.....	185
Tabelarni pregled KPJ u Slavoniji 1941. god.....	187
Shema partizanskih grupa i odreda 1941. god.....	188
 Ivan Andelfinger: Partijska organizacija Slav. Orahovice u ustanku.....	 189
Vicko Antić: Borba na Dugoj poljani.....	192
Pero Car, Rade Pavlović, Gabro Vidović: Tri partijska centra u kotaru Novska .	194
Bogdan Crnobrnja: Rad komunista pakračkog kraja 1941. god.....	198
Dušan Čalić: Sjećanja na ustaničku 1941. god. u Slavoniji (Stvaramo oružane grupe).....	208

Dušan Calie: Sjećanja na ustaničku 1941. god. u Slavoniji (Dolazak »Španaca«) .	219
Ivica Čičak: Rad partijske organizacije u Bos. Brodu 1941. god.....	231
Blagoje Gerdijan: Prvi ustanički dani u pakračkom kotaru.....	233
Antun Grbac i dr.: Rad SKOJ-a u selu Gaju 1941. god.....	236
Čedo Grbić: Zarobljenih nije bilo.....	239
Pavle Gregorić: Oslobodilačka borba u Slavoniji, bjelovarskom okrugu i Mos-lavini	242
Zdenko Has: Osijek i okolica u prvim danima NOB.....	253
Srećko Ljubijanović: Vrhovčani u NO ratu.....	263
Ivan Mišković: Rad SKOJ-a u okrugu Slav. Brod do ustanka.....	266
Ivan Pašić: Iz prvih ustaničkih dana u Slavoniji.....	272
Rade Pavlović: Neka sjećanja na partizanski odred »Matija Gubec«.....	274
Mirko Prodanović: Formiranje narodnooslobodilačkih odbora u bučkom kraju .	279
Svetozar Protić: Počelo je diverzijama.....	284
Stanko Radovanović: Od prvih akcija do Papučko-krndijskog odreda	286
Antun Španja: Sjećanja na juni 1941. god.....	295
Gabro Vidović: Oslobođenje uhapšenih drugova.....	297
Vaso Vujanić: Ustaničko selo Brusnik u 1941. god.....	300
Josip Zmajić: Sjećanje na rad »tehnike« Okružnog komiteta KPH Slav. Brod .	303
* * *	
Partizanska akcija na kamenolom Sirač novembra 1941. god.....	307
Prvi dani revolucije u Požeškoj kotlini.....	309
Prve žrtve Pokretnog prijekog suda.....	311
Sjećanja na 1941. god.....	314
Skojevci prikupljaju oružje.....	317
Susreti u danima ustanka.....	319
Registar ličnih imena.....	322
Registar geografskih pojmova	339
Skraćenice.....	346

I S P R A V C I

str.	red	stoji	treba
64	16 odozdo	prolazeši	prolazeći
69	3 odozgo	Sibin	Srbini
77	7 odozgo	Tihmirović	Tihomirović
132	21 odozdo	pomć	pomoć
138	1 odozdo	knferencije	konferencije
160	5 odozgo	ia	i
161	20 odozdo	osobe	osoba
162	8 odozgo	o rganizaciju	organizaciju
163	2 odozgo	Satrim	Starim
169	6 odozgo	Borova	Borove
170	18 odozdo	brazovanje	obrazovanje
176	19 odozgo	oklnih	okolnih
177	14 odozgo	Levinovaca	Levinovca
179	12 odozgo	partijsek	partijske
184	3 odozgo	Mirtović	Mitrović
198	15 odozdo	fracionaške	frakcionaške
199	2 odozdo	še nje	šen je
211	2 odozdo	uagustu	u augustu
112	2 odozdo	Skojevci	skojevci
216	3 odozgo	Nkioli	Nikoli
216	6 odozgo	Krajačik	Krajačić
216	11 odozgo	srkoman	skroman
219	1 odozdo	raspilala	raspisala
220	13 odozgo	vrtilo	vrvilo
222	10 odozdo	ofrmljen	oformljen
224	25 odozgo	Mnogli	Mnogi
244	6 odozdo	rajnie	ranije
247	14 odozgo	naoružani	naoružanih
248	9 odozgo	orupa	grupa
249	4 odozgo	ve žemo	vežemo
249	13 odozgo	dmobrani	domobrani
250	16 odozgo	prtiv	protiv
270	13 odozdo	komiteta	komitet
273	1 odozgo	nijme	njime
273	5 odozgo	Meogima	Mnogima
273	6 odozgo	kojo	kojoj
275	23 odozgo	spriječim	spriječimo
275	14 odozdo	danu veče	dan uveče
297	16 odozdo	priej	prije
310	1 odozdo	nap odručju	na području

PRILOG GRAĐI ZA HISTORIJU NOP SLAVONIJE 1941. GOD.

Štampanje ove knjige završeno je mjeseca oktobra 1965. u nakladi 3.000 primjeraka.

Lektor

Milan Vranešević

Korektori

Slavica Musić i Milan Vranećević